TARİH - III

YILMAZ ÖZTUNA

"Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayınlanamaz.

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 26.7.1976 tarih ve 306 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş; Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 16.9.1976 tarih ve 8539 sayılı emirleri ile 1. defa 200.000 adet basılmıştır.

İçindekiler

İçindekiler (s. 5 - 9)

Önsöz (s. 11 - 14)

Başlarken (s. 15 - 16)

Giriş: Tarihin Zaman İçindeki Yeri (s. 17 - 19)

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASÎ TARİHİ (s. 20 - 212)

A — Osmanlı Devletinin Kuruluş Devri (1231 - 1453) (s. 20 - 61): 1. Anadolu Beylikleri (s. 20), 2. Osmanlılar'ın Menşei (s. 22), 3. Osman ve Orhan Gazi Zamanında Osmanlı Beyliği'nin Büyümesi (s. 24), Okuma Parçası I: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 1. Âşık-Paşa-zâde: Orhan Gazi'nin İlk Yılları (s. 29), 4. I. Murad ve Kosova Savaşı (s. 33), Okuma Parçası II: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 2, Neşrî: Birinci Kosova Zaferi (1389) (s. 35), 5. Yıldırım Bâyezid ve Anadolu Birliğinin Kurulması, Ankara Savaşı, Fetret Devri, I. Mehmed (s. 40), 6. II. Murad, II. Mehmed ve Istanbul'un Fethi (s. 45), Okuma Parçası III: Feth'in İslâm Dünyasındaki Akisleri (s. 50).

B — Istanbul'un Fethi'nden Kanûnî Sultan Süleyman'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu (1453 - 1520) (s. 62 - 86): 1. Fâtih Sultan Mehmed Devri (s. 62), 2. Fâtih'in Şahsiyeti ve Faaliyetleri (s. 66), 3. II. Bâyezid Devri (s. 68), Okuma Parçası IV: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 3, Kemal-Paşa-zâde: Otranto'nun Fethi (s. 66), Okuma Parçası V: Haçlı Koalisyonu ve Fâtih Sultan Mehmed (s. 76), 4. Yavuz Sultan Selim ve Doğu Siyaseti (s. 78), Okuma Parçası VI: Oruç Reîs'in Ölümü (s. 85).

C — Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu (1520 - 1566) (s. 87 - 112): 1. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Siyaseti (s. 87), Okuma Parçası VII: Kanunî Sultan Süleyman Devrinin Tablosu (s. 93), 2. Doğu Siyaseti (1520-1624) (s. 96), Okuma Parçası VIII: Büyük Osmanlı-Safevî Savaşının Başlaması (1578) (s. 101), 3. Türk Cihan Devleti'nin Deniz Siyaseti (XVI. Asır) (s. 104), Okuma Parçası IX: Vâdi's-Seyl Zaferi (s. 110).

D — XVI. Asrın Sonları ve XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu (1566 - 1683) (s. 113 - 134): 1. Kanûnî Sultan Süleyman'dan Sonra Osmanlı Devletinin Durumu: Osmanlılar'ın Batı ve Doğu'daki Savaşları (s. 113), Okuma Parçası X: Kanije Zaferi (s. 121), 2. Anarşi Devri ve Köprülüler (1640 - 1683) (s. 123), Okuma Parçası XI: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 4, Naîmâ: Sultân İbrahim'in Katli (s. 129), Okuma Parçası XII: Köprülü Nasıl Sadrâzam Oldu? (s. 133).

E — Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Devresinin Açılması (1683 - 1826) (s.135 - 162): 1. Islahâtı Gerektiren İç ve Dış Olaylar ve Karlofça (1683 - 1699) (s. 135), Okuma Parçası XIII: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 5, Fındıklılı Silâhdâr Mehmed Ağa: Viyana Bozgununda İki Büyük İhânet (1683) (s. 139), 2. Karlofça Sulhu'ndan Lâle Devri'ne Kadarki Devre (1699 - 1718) (s. 140), 3. Lâle Devri (1718 - 1730) (s. 143), 4. I. Mahmud ve III. Mustafa Devirleri (1730 - 1768) (s. 145), Okuma Parçası XIV: Lâle Devri (s. 146), Okuma Parçası XV: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 6, Ahmed Refik: Lâle Devri (s. 147), 5. Osmanlı - Rus Savaşları, III. Selim Devri Dış Olayları, Nizâm-ı Cedîd ve İrticâ (s. 153), Okuma Parçası XVI: Vak'a-i Hayriyye (s. 161).

F — Osmanlı İmparatorluğu'nda Kesin Islahat Devresi: Türkiye'nin Batı'ya Dönmesi (1826 - 1908) (s. 163 - 198): 1. II. Mahmud Devri Dış Olayları ve Yenileşme Hareketleri (1826 - 1839) (s. 163), 2. Yenileşme ve Tanzimat (s. 166), 3. Tanzimat Devri Dış Olayları (s. 168), Okuma Parçası XVII: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 7. Cevdet Paşa: Tanzîmât'ın İlk Günleri (s. 171), Okuma Parçası XVIII: II. Mahmud Devri Yenileşme Hareketleri (s. 175), 4. Tanzîmât Esaslarının Bozulması ve 93 Bozgunu (1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı) (1871 - 1878) (s. 176), Okuma Parçası XIX: Sultân Abdülazîz Hân'ın Tahttan İndirilmesini (30 Mayıs 1876) Hazırlayan Ortam (s. 186), 5. İstibdad Devri, Dış Olaylar, II. Meşrûtiyet (1878 - 1908) (s. 189), Okuma Parçası XX: Ermeni Meselesi (s. 193).

G — İmparatorluğun Son Devresi (1908 - 1922) (s. 199 - 212): I. İkinci Meşrutiyet ve Balkan Savaşı (1908 - 1914) (s. 199), Okuma Parçası XXI: Libya İçin Türkiye - İtalya Savaşı (29 Eylûl 1911 - 15 Ekim 1912) (s. 203), 2. Birinci Cihan Savaşı ve İmparatorluğun Düşmesi (1914 - 1918) (s. 207), Okuma Parçası XXII: Birinci Cihan Harbi'ne Takaddüm Eden Aylarda Türkiye'nin Durumu (s. 211).

II. YENİ ve YAKIN ÇAĞLAR'da BATI DÜNYASI (s. 213 - 271)

A — Yeni Çağ'da Batı Dünyası (1453 - 1789) (s. 213 - 239): Giriş: Yeni Çağ'ın Eşiğinde Dünyanın Siyasî Tablosu (1453) (s. 213) (1. Avrupa, 2. Afrika, 3. Asya), 1. Rönesans, Hümanizm ve Reform (s. 220), 2. Keşifler (s. 226), 3. XVII. Asır ve Batı İlminin Doğuşu (s. 231), 4. XVIII. Asır, İktisadî Gelişme, Kapitalizm ve Sömürgecilik, Merkeziyetçilik ve Parlamentarizm (s. 233), 5. A. B. D.'nin Doğuşu (1774 - 1787) (s. 236), 6. Polonya'nın Paylaşılması (s. 238).

B — Yakın Çağ'da Batı Âlemi (1789'dan Günümüze Kadar) (s. 240 - 271): 1. Büyük Fransız İhtilâli (s. 240), 2. Napoléon Savaşları (s. 243), 3. 1830 ve 1848 İhtilâlleri, Büyük Sanâyîleşme ve Sosyalizm (s. 246), 4. Milliyetçilik, İtalyan ve Alman Millî Birlikleri, A. B. D. ve Japonya'nın Gelişmesi (s. 247), 5. Emperyalizm ve Sömürgecilik, Birinci Dünya Savaşı'nı Hazırlayan Sebepler (s. 254), 6. Birinci Dünya Savaşı (s. 257), 7. İki Dünya Savaşı Arasında Batı Âlemi (1918 - 1939) (s. 263), 8. İkinci Dünya Savaşı (1939 - 1945) ve Sonrası (s. 265).

III. OSMANLI ÇAĞI TÜRK MEDENİYETİ (s. 272 - 432)

A — Osmanlı Çağı Türkiyesi'nde Devlet ve Hükûmet (s. 272 - 311): 1. Padişah (s. (s. 272), Okuma Parçası XXIII: Osmanlı Sarayı'nda Kadın (s. 280), 2. Saray (s. 281), Okuma Parçası XXIV: Osmanlı Saray Üniversitesi: Enderûn (s. 289), 3. Devlet (s. 292), 4. Hükûmet (s. 301), Okuma Parçası XXV: Osmanlılar'da Devlet Devlet Arşivi (s. 305), 5. Maliye (s. 307).

B — Ordu (s. 312 - 341): 1. Maddî ve Mânevî Yapı (s. 312), Okuma Parçası XXVI: Osmanlılar'ın Yükseliş Çağında Türk Savaş Taktiği (s. 315), 2. Askerî Yapı (s. 316), Okuma Parçası XXVII: Fâtih Devrinde Türk Akıncıları (s. 320), 3. Modern Türk Ordusuna Geçiş (s. 321), Okuma Parçası XXVIII: Kanûnî'nin Estergon Seferi (s. 328), 4. Askerî Sınıflar (s. 329), Okuma Parçası XXIX: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 8, Koçi Bey: Yeniçeri Ocağı'nın Bozulması (s. 338), Okuma Parçası XXX: Akıncı Ocağı'nın Sönmesi (s. 340).

C — Donanma (s. 342 - 361): 1. Ana Çizgiler ve Teşkilât (s. 342), Okuma Parçası XXXI: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 9, Kâtib Çelebî: XVII. Asırda Donanma-yı Hümâyûn'un Akdeniz'e Açılması (s. 349), Okuma Parçası XXXII: Barbaros Fransa'da (s. 351), 2. Tersâne ve Donatım (s. 352), Okuma Parçası XXXIII: Turgut Reis (s. 355), 3. Batı Denizleri'nde Türkler (s. 357), Okuma Parçası XXXIV: Cerbe Zaferi (s. 360).

D — Din ve Ahlâk (s. 362 - 368): 1. Din (s. 362), 2. Ahlâk (s. 366).

E — Hukuk ve Eğitim (s. 369 - 384): 1. Hukuk (s. 369), 2. İlmiyye Sınıfı (s. 372), 3. Eğitim (s. 380).

F — Toplum ve Kültür (s. 385 - 413): 1. Sosyal Yardım (s. 385), Okuma Parçası XXXV: Mîmar Sinan (s. 390), 2. Kültür (s. 391), Okuma Parçası XXXVI: Edirne'de Bâyezid Külliyesi (s. 397), 3. İlim ve San'at (s. 399), Okuma Parçası XXXVII: Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler: 10, Fuad Köprülü: Yûnus Emre (s. 404), 4. Osmanlı Türkü'nün Karakteri (s. 407), Okuma Parçası XXXVIII: Kanûnî Devrinde İstanbul (s. 411).

G — İktisadî Düzen (s. 414 - 423): 1: Ekonomi (s. 414), 2. Sanâyî ve Ticaret (s. 418).

H — Eyâletler (s. 424 - 432): 1. Ana Çizgiler (s. 424), 2. Rumeli (s. 429).

IV. BUGÜNKİ TÜRK DÜNYASI (s. 433 - 438)

Osmanoğulları'nın Soy Kütüğü ve Saltanat Tarihleri (s. 439 - 440)

Bibliyografya (s. 441 - 443)

Küçük Tarih Sözlüğü (s. 445 - 477)

ÖNSÖZ

Eğitimde gidilecek yolun hedefi veya istikameti bir kere tayin edildi mi, bundan sonrası yolların veya vasıtaların bilinmesine kalır. Bunların arasında müfredat programı veya okul programı yahut kısacası program denilen şey dikkati çeker. Bilindiği gibi bazan müfredat programı, bazan okul programı denilen şey, adı ne olursa olsun, öğrenci ile öğretmeni eğitim gayesine veya amacına götürmek isteyen muhteva alanını ifade eder. Ders kitapları da amaçların paralelinde öğretim malzemesi olarak öğretmenin yerini tutmasa bile, onların kapasitelerini genişleten yardımcı unsurlardır.

Millî Eğitim Temel Kanununda "Türk Millî Eğitiminin bütün fertlerini, Atatürk inkılâplarına ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetciliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren"... "yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler yetiştirmek"... "Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş medeniyetin yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmak" biçiminde dile getirilmiş olmaktadır.

Şüphesiz, bu amaçların öğretmenlerce okul ve öğrenim kademelerine göre, bir taraftan **müşahede edilebilir davranışa** irca edilmesi ve başka yandan da bir **eğitim gayesi olarak aktarılabilir tepkiler** haline konulması gerekir.

Esasen, millî eğitim amaçlarımızı bir davranış modeline çevirmeden, okulun bu amaçlara erişip erişmediği hakkında karar vermek de mümkün değildir. Bilindiği üzere, okulun hedefi, öğrenciye sadece doğru olarak eylemde bulunmak kabiliyeti kazandırmaktan ziyade, onun yaptığı şeyi genellikle değiştirmektir. Kişinin nasıl davranışta bulunduğu onun (netice itibariyle değer sistemine dayanan) gayesine, bilgi ve becerisi ile güvenine bağlıdır.

Okul, çocuğu sosyalleştirmede sorumlu olan en önemli âmillerden biridir. Sosyalleştirme, kişiyi toplum içinde bir rol için hazırlama işidir. Okulun birinci derecede sorumluluğu, bazı becerileri ileri götürmek ve bilgiyi aktarmaktır. Bu bakımdan, okulun âdeta yalnız zihnî öğrenme için plânlanmış bir yer olduğu söylenir. Nitekim, bunda bir gerçeklik payı olduğu da her zaman tesbit ve tescil edilmiştir. Zaten, okulun bu gerçeklere ve çağın gereklerine bilgi ve beceri yönünden sırt çevirmesi asla düşünülemez.

Böyle olduğu içindir ki, yaşadığımız yüzyılın ikinci yarısından itibaren temel fen ilimleri ve bunlara dayalı olarak gelişen modern teknoloji alanında yaygın hal

alan değişiklikler, sanayileşmenin yepyeni imkânlarıyla ülkelerin hayat standardını etkilemiş, milletlerin güç ve zenginliğini hızla arttırmış ve arttırmakta bulunmuştur. Şüphesiz, bu değişmelerin hazırladığı şartlar, yalnız maddî hayat şartlarına yansımakla kalmamış, aynı zamanda, fikir ve kültür ortamında da derin değişikliklere sebep olarak, okulun muhteva ve metod anlayışında farklı tavırların doğuşuna zemin teşkil etmiş ve böylece, gençlerin değişen şartlara ve geleceğin ihtiyaçlarına intibak edebilecek ve bunları hesaba katan biçimde yetişmeleri için öğretim programlarında yeniliklere yol açmıştır.

Bu yönden, fen ilimlerinin temel ilkeler ile metod ve tekniklerini öğretmekten uzak, ezberciliğe yol açan parça parça bilgi yığınlarından ibaret geleneğe bağlı programlar yerine, özellikle 1960'lara doğru pek çok ülkede, gençlerde ilimlere karşı ilgi uyandıran, başarılı olanları ilmî araştırma yapmaya yönelten, ezbere dayanan ayrıntılı bilgilerden çok temel ilkeleri ve kavramları ana - çizgileriyle veren ve konuları araştırıcı bir metod ve teknikle işleyerek serbest düşünme alışkanlığı kazandıran, tabiattaki büyük düzen ve ahengi kavratmaya yarayan, bu maksatla öğrencinin bilgiyi kendisinin elde etmesini mümkün kılan lâboratuvar çalışmalarına, ferdî inceleme ve araştırmalara önem veren yeni programlar hazırlama ihtiyacı duyulmuş ve bu alanda çalışmalara girişilmiştir.

Bununla beraber, insan zihninin bu tarz beslenmesi ve doyurulması da, dikkati sadece zihin alanına çevirdiği için maksada tam olarak uygun olamaz. Zira zihnî bilgi, iyi bir sosyal gayeye çevrilmedikçe, zararlı olabilir. Aslında yalnız zihnî sonuçları hesaba katan bir okul anlayışı, sosyalleşmeyi engellemiş de olabilir. Bu bakımdan, okulun asıl sorumluluğu, toplumu yetişkinler olarak sevk ve idare edecek olan fertleri ayırıp seçmesidir. Gayet tabiîdir ki, toplumumuzun değerlerine ve bunun içindeki fertlerin başarıları ve başarısızlıklarını hesaba katarak, sosyalleşmenin hedeflerine eğilmekte fayda vardır. Kişinin kendine saygısını ve kendine güvenini arttırıcı; kişinin hemcinslerinin haklarına saygılı olması ve onların tatmin edici tarzda yaşamaları hususunda onlara yardımcı olması için başkalarıyla bir arada bulunmasını sağlayıcı; kişinin benimsediği bazı gayeleri ve alâkaları bulunmasında teşvik edici; kişinin özendirici tarzda hareket etme hedefini gözetici tedbirlerin veya tedbirler manzumesinin derslere ve ders disiplinlerine ithal edilmesinde bir zaruret olduğu çok açık ve seçik bir gerçektir.

Bu itibarla, okulların dengeli bir şahsiyeti gerçekleştirmesi için, sosyalleştirme işine gerektiği ölçüde yer vermesi, bugün kaçınılmaz bir zaruretin ifadesi olmaktadır. Zira kalkınmanın topyekûn tarzını gerçekleştirmekteki en üstün rol, eğitime ait bulunmaktadır. İnsanoğlu tarafından gerçekleştirilen her türlü ilerlemenin, kesinlikle beşer kaynaklarının vasfının iyileştirilmesi gibi bir manivelâya tabi olduğu muhakkaktır. Bu manivelâ, aslında millî eğitimden başka bir şey değildir.

Eğitimin gayesini belirtirken, fertlerin farklılığını ve onların toplumlarına farklı tarzlarda katkılarda bulunabileceğini unutmuş olmuyoruz. Elbette eğitim örnekleri farklı ve değişik olacaktır; fakat amaçların herkes için aynı kalacağı muhakkaktır. Şüphesiz, her gencin, istidadının müsaadesi ölçüsünde, temelli bilgi ve beceriler edineceği ve kendi gelişmesine uygun biçimde tutum ve davranışlarda bulunacağı tabiî olmakla beraber, okulun kişide ortak temel değerleri gerçekleştirmek ve başarmak uğrundaki rolü de gözden ırak tutulmamalıdır. Bu bakımdan, okulun gence olgun bir şahsiyet kazandırmak yönünden, onu içinde bulunduğu kültürünün değerleriyle cihazlandırmak, sosyalleştirici hedefleriyle şekillendirmek görevi de vardır. Bu demektir ki, okulun temsil ettiği değerlerle eğitilmiş insan, yalnız **bilen** kimse olmaktan çok, **bilgisinden faydalanma** imkânı bulan kişidir.

Bilindiği gibi, her milletin kendine has özel ihtiyaçları, kendi gelenekleri, gelecek için kendine mahsus bekleyiş tarzları vardır. Ancak kendi başına belli bir zaman içinde istediği eğitim tarzına karar verebilir. Kendi başına kendi eğitim önceliklerine yer verebilir. Nitekim, Atatürk daha 1922'de ne türlü bir eğitimin hedef alındığını şöyle dile getirmiştir:

"Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istikbâline, kendi benliğine ve an'anat-ı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyet-i cihana göre, böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur".

İşte bu ders kitabı ve bu serideki diğer ders kitapları, ilmî muhtevası nispetinde bugünkü Türkiye'den daha küçük bir Türkiye'ye rıza göstermeyen bir anlayış ve anlatış bütünlüğü içinde, Millî Eğitim Temel Kanununun genel amaçları paralelinde eğitimimizi **"millî"** hüviyetine kavuşturmak ve muhtevasını da kendi gerçeklerimizin ifadesine imkân ve zemin hazırlayacak duruma getirmek maksadıyla tertiplenmiş bulunmaktadır.

Bu kitap, hususiyle (lise seviyesinde) ilk defa birinci elden kaynaklar ve konu üzerindeki ilgili bibliyografya incelenerek kaleme alınan bir tarih kitabı olarak, bu dersi okuyacak öğrencilerimize, her Türk çocuğunun öğrenme hakkına sahip olduğu millî tarih şuurunu vermeyi; Türk Milletinin çağlar boyu görevini ve üstün yönlerini, çarpıcı özelliklerini belirtmeyi; en az siyasî tarih kadar, medeniyet ve kültür tarihine de ağırlık vermeyi; Türk toplumunu olmuş bulunduğu gibi yansıtmayı; Türk'ün bugününe ve yarınına da ışık tutmayı; hedef tutmakta ve millî tarihimize dönük bir tarih öğretimine yöneltilmiş bulunmaktadır.

Bu maksatların gerçekleştirilmesinde emek harcayan kitabın yazarı Yılmaz Öztuna'ya teşekkürü borç bilirim.

Şüphesiz, millî eğitim sistemimizi, millî kültürümüzün özelliklerine göre düzenlemekten sorumlu olan Talim ve Terbiye Kurulu da, uygulamadan gelecek teklifler istikametinde bu öğretim malzemesinin ve diğerlerinin daha başarılı örneklerini görmenin sevincini paylaşmaktadır.

26 Ağustos 1976.

Rıza Kardaş
Talim ve Terbiye Kurulu
Başkanı

BAŞLARKEN

Tarih dersi müfredatının sınırları içinde bu kitap, Osmanlı tarihinin tamamını ve Yeni Çağ'dan (1453'ten) günümüze kadar kısaca Batı Âlemini konu edinmektedir. Buna, ayrıca Türk dünyasının bugünkü durumu hakkında bir bahis de eklenmiştir. Osmanlı tarihi dışında kalan Türk tarihi bahisleri, liselerin ilk iki sınıfında okutulmaktadır. İlk ünitede Osmanlı siyasî tarihi, ikinci ünitede Yeni ve Yakın Çağlar'da Batı Âlemi, üçüncü ünitede de Osmanlı çağında Türkler'in medeniyet ve kültür tarihleri ile devlet teşkilâtı ve müesseseleri anlatılmıştır. Üçüncü bahse çok ağırlık verilmiştir. Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti ve inkılâp tarihimiz ayrı kitap hâlinde okutulacaktır.

Elinizdeki kitaba bir Giriş'le başlanmıştır: Tarihin Zaman İçindeki Yeri. Bir yıl sonra yüksek öğrenime geçecek çocuklarımızın seviyesine göre burada «tarih», zaman ve mekân içine oturtularak ve Türk tarihinin payı belirtilerek izah edilmiştir. Sonra gelen Anadolu Beylikleri bahsi de bir çeşit giriştir. Selçuklu ve Osmanlı devirlerini biribirine bağlamaktadır. Gerçekte Türkiye tarihi sadece Selçuklular (I. İmparatorluk), Osmanlılar (II. İmparatorluk) ve Cumhuriyet devirlerine ayrılır. İlk ikisi arasındaki Beylikler, imparatorluğun dağılması ile tekrar birliğin kurulması arasındaki bir geçiş devri, bir çeşit buhran ve parçalanma çağıdır. Esasen Batı Anadolu Türkmen Beylikleri'nin hayatı boyunca ya Selçukoğulları, ya Osmanoğulları da mevcuttur.

Osmanlı devri Türkiye tarihi, bir cihan imparatorluğunun tarihi olduğu için, yalnız Türkiye tarihinin değil, bütün Türk tarihinin münakaşasız şekilde en büyük bahsini teşkil etmektedir. Bugünki Türkiye'ye geçişi sağladığı için, ehemmiyeti daha da artmaktadır.

Sahife altında küçük punto ile -nadiren- verilmiş notlar, konuyu aydınlatmak içindir; burada gösterilen rakamlar ve tarihler öğrencinin ilgisini çekmek içindir, yoksa bellenmek zarureti yoktur. Bu notların verilmesinden maksat, öğrencinin mukayeseler yapabilmesi içindir ve bu rakamların elinin altına verilmesinde fayda görülmüştür. Metinde geçen teferruatlı tarihler ve sayılar için de bir dereceye kadar aynı şeyi söylemek mümkindir. Okuma parçaları bol verilmiştir. Bunların hepsi kitap yazarının kaleminden çıkmıştır. 10 okuma parçası ise XV - XX. asırlar Osmanlı tarihçilerine aittir, kitap yazarı tarafından ifadeleri sadeleştirilmiştir. Okuma parçalarındaki bilgilerden öğrenci mesul değildir. Fakat bu parçaları okumaya, anlamaya, rûhuna girmeye mecburdur. Öğretmen, bu ölçüyü kullanacak, okuma parçaları üzerinde vazife verecek, sınıfta okutacak, soru soracaktır. Osmanlı çağı Türk tarihine nüfûz edebilmek için kitabın okuma parçaları ile takviyesi -Batı tarih ders kitaplarında olduğu gibi- zarurî görülmüştür. Zira Türkiye'de öğrenci, ders kitabı dışında ciddî kitap okuma alışkanlığı kazanamamıştır. Meraklı öğrenci ise, kitap

bulmakta büyük müşkilâtla karşı karşıyadır. Sosyal ilimlerde, bu arada tarih'te, müsbet ilimlerdeki gibi kuru ders kitapları öğrenciye büyük zarar vermiş, millî şuur ve rûhu kavramasında kolaylık sağlayamamıştır.

İlk ders yılında öğretmenlerin, çok değişik bulacakları lise tarih dersleri müfredat ve muhteviyâtına fazla dikkat etmeleri lâzımdır. Tarih ilminin son keşifleri ve durumu bu ders kitaplarına aksettirilmiştir. Birçok noktalar, bir buçuk asırdan beri Türkiye'de okutulan tarih kitaplarından çok farklıdır.

Sonda verilen bibliyografya, yazarın kitabını yazarken faydalandığı kitapların listesi değildir; doğrudan doğruya öğrenciye hitâb eden bir bibliyografyadan ibarettir. Bu kitap yazılırken, hemen hepsi Osmanlıca ve eski harflerle olan kaynaklara ve Batı dillerinde XV. asırdan bu yana yazılıp yayınlanan kitaplara dayanılmıştır. Bu kaynakları vermek lüzumsuzdur. Zira öğrenciye hitâb etmemektedir. Öğretmen, Bibliyografya'nın I. kısmında verilen kitapların birkaçını, mümkinse hepsini, öğrencisine okutmaya çalışırsa, büyük fayda sağlayacaktır. Öğrenci, çok iyi yetişecek ve mühim bir millî kültür edinecektir. Bibliyografya'nın II. kısmında verilen kitaplar ise, sosyal ilimlerde yüksek öğrenim görecek öğrencilere kolaylık temin etmek için hazırlanmış bir listedir. Bu kitaplardan edinerek şahsî kitaplığının çekirdeğini kuracak öğrenci, hem kendisine, hem ailesine faydalı olacaktır. Kitapların yeni harflerle yazılmış Türkçe eserlerden seçildiğini bir defa daha hatırlatıyoruz. Ama yabancı dilleri bilen öğrenci, gösterilen bu kitaplarda o dillerde verilmiş çok geniş bibliyografyaları da bulabilecektir.

Tarih dersinin atlas açılarak çalışılmasında sonsuz faydalar vardır. Hattâ başka türlü çalışılamaz. Kitabın sonundaki terimler ve tâbirler sözlüğündeki târifleri anlamak, öğrenciye kitabın bahislerini çok kolay kavramak imkânını verecektir. Bu sözlük aynı zamanda öğretmenlere de rehber olmak üzere düzenlenmiştir.

Yılmaz Öztuna

GİRİŞ

TARİHİN ZAMAN İÇİNDEKİ YERİ

Tarih yazı ile başlar.

Ezelde kâinat yaratıldı. Dünyamız bir milyar yıl önce teşekkül etti, ilk deniz hayvanları yarım milyar, ilk kara hayvanları 350 milyon yıl önce ortaya çıktı. İlk memeliler 70 milyon, ilk insan yarım milyon yıl önce göründü. İnsanoğlu, 500.000 yıl «tarihöncesi» devirlerini yaşadı ve «tarih» devresine geçmek için şart olan yazıyı bulmak yolunda 500.000 yıl geçirdi.

Tarih, bundan 6.000 yıl kadar önce Mezopotamya'da Sümer'de başladı. Sonra Mısır ve diğer Yakın Doğu ülkeleri tarih devresine girdiler. Şu halde tarih denen ilim, insanoğlunun dünya üzerinde zamanımıza kadar yaşadığı müddetin ancak takriben 80'de birini inceleyen bir bilgidir.

Mensup olduğumuz Türk kavmi, tarihe ancak 4.000 yıl önce giriyor. Fakat biz, Türkler'in tarihini, ilk imparatorluklarını kurdukları M. Ö. III. yüzyıldan, ilk «Büyük Türk Hakanı» Tuman (Teoman) Yabgu'dan beri biliyoruz. Şu halde Türkler'in tarih içindeki hikâyeleri, zamanımıza kadar gelen son 2.200 yılın çerçevesine girmektedir.

Her devirde insanoğlu, insanlık tarihinin son devrelerini yaşadığı gibi bir duyguya kapılmıştır. Bizde de, Türk tarihi sanki devrini tamamlamak üzere olduğu gibi bir duygu var. Türkler'in başka hiç bir milletle mukayese edilemeyecek büyüklükte bir coğrafya alanı üzerinde, akıl almaz batıp çıkmalarla yüklü macerası, bizdeki bu belirsiz duyguyu desteklemektedir. Fakat bu duygu, hiç bir müsbet ve ilmî temele dayanmamaktadır. Zira önümüzdeki yüzyıllar, geride bıraktıklarımızın yanında, şüphesiz çok daha fazladır.

Bize tarihin sanki son devresinde yaşıyormuşuz duygusunu veren başlıca sebep, insanlığın gittikçe baş döndürücü bir hızla ilerlemesidir. Öyle ki, gelişme mefhumu, zamanla yaptığı yarışı kazanmış durumda-

dır. Söylediğimiz gibi yazıyı bulmak için 500.000 yıl bekleyen insanoğlu, daha yüzyıl öncesine kadar en hızlı ulaştırma, hattâ haberleşme vasıtası olarak ata sahipti. Bugün ses duvarı çoktan aşılmıştır ve insanoğlunun imanı, ışık duvarının aşılabileceğine inanmak derecesinde güç kazanmıştır.

Barutun topa uygulanması XV. yüzyılda, buharın makineye tatbiki XVIII. yüzyılın sonlarındadır. Elektrik, sanayie XIX. yüzyılın sonlarında girmiş, atom çekirdeği, ancak içinde bulunduğumuz yüzyılda parçalanabilmiştir. Gündelik hayatımızı değiştiren veya etkileyen değişikliklerin hemen hepsi son 200 yıl içinde, en büyükleriyse son yarım yüzyılda olmuştur. Eski Roma toplumuyla XVI. yüzyıl toplumunun gündelik hayat bakımından pek az farkı olmasına rağmen, büyükbabalarımızın geçen yüzyıldaki yaşayışlarıyle bizim bugünki yaşayışımız arasındaki fark çok büyüktür.

İnsanlık tarihinin içinde çok kısa bir devre teşkil eden bu son çağ, Türk tarihinde bir gerileme, hattâ çözülme ve çökme devresine tesadüf etmiştir. Ancak daha önemli olan çağ bundan önceki değil, bundan sonrakidir. Gelecek zaman, geçmiş olandan şüphesiz çok daha fazla şey getirecektir. Esasen dünyamızın yaşı, bilginlere göre, bir milyar yıl olduğu halde, daha dört milyar yıl ömrü vardır. Dört milyar yıl sonra da şüphesiz değil yalnız Güneş Sistemi, fakat Kâinatın büyük bir parçası fethedilecektir. Üzerinde yaşadığımız dünyanın hayatı, çok uzun da olsa, sınırlı olabilir. Fakat Kâinat, ebedîdir. Ezelî olduğu gibi.

Tarih çağlarının zaman içindeki yerinin bu derece küçük ve ehemmiyetsiz bir akışı vardır. 2.200 yıl önce Teoman ve oğlu Mete'nin Büyük Türk Hakanlığı gerçi Asya kıt'asının bütün kuzey yarısını kaplıyordu. Fakat Türklerin ağırlık noktası, anayurtları Kuzeydoğu Asya, bugünki Moğolistan, Çin'in kuzeyi idi. Büyük Türk Hakanlığı'nı kuran Hun hanedanının yerine geçen sırasıyle Tabgaç, Avar ve Göktürk hanedanları zamanında da durum aynıdır. Türk İmparatorluğunun merkezi, daima Baykal Gölü'ne dökülen Orhun ırmağı çevresindedir. Türkler, esas bakımdan bir Uzak Doğu kavmidir. Kendilerine en yakın açık deniz, Büyük Okyanus'tur. Göktürkler'in yerine geçen Uygur hanedanında da bu durum yüzyıl için değişmez. Ancak 845 yılında Uygurlar, şimdiki Moğolistan'dan güneybatıya, Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusuna inerler. Bu suretle Büyük Türk Hakanlığı'nın Moğolistan çevresini anayurt edindiği 1.065 yıllık devre son bulur. Türklerin ağırlık merkezleri, Doğu Türkistan'a, tam Orta Asya'ya, tamamen kapalı kıt'aya doğru kayar. Uygurlar'ın yerine geçen ve Müslüman dinini kabûl ederek Türklerin günümüze kadar istikbalini tayin eden Karahanlı hanedanında da durum aynıdır. Ancak Karahanlılar, Batı Türkistan'a gelerek, Büyük Türk Hakanlığı'nın ağırlık merkezini biraz daha Yakın Doğu'ya doğru kaydırırlar.

1040 yılında Karahanlılar'ın yerine geçen Selçuklular, artık Büyük Türk Hakanlığı'nı Akdeniz'e çıkartmak suretiyle tamamen bir Yakın Doğu devleti hâline gelirler. Türkleri açık denize çıkaran Selçuklular, Türk tarihinin dönüm noktasını teşkil ederler. Çünkü üstelik Anadolu'yu fethetmişler, bu ülkeyi ikinci ve ebedî Türk anayurdu hâline getirmişler ve Türkiye devletini kurmuşlardır. Selçuklular'dan sonra Türkistan, yani Doğu Türk âlemi, ikinci derecede kalır.

Türk tarihinin bu umumî akışının dışında kalan bir Türk tarihi de vardır ve son derece haşmetlidir. Çin'de saltanat sürmüş Türk hanedanlarını saymasak bile, başlıbaşına, yüzyıllar süren bir Hindistan, bir Mısır, bir Doğu Avrupa Türk tarihi vardır. Selçuklular'ın bıraktığı yerden Türk tarihinin tabiî yolunu devam ettiren hanedan ise, Osmanoğulları'dır. Tarihî ehemmiyet bakımından Osmanlı tarihi, bütün Türk tarihinin yüzde ellisinden fazlasını toplar. Osmanlı tarihi, Selçuklu, Beylikler ve Cumhuriyet devirleri dışındaki Türkiye tarihini teşkil eder ve Türkiye tarihinin münakaşasız şekilde en büyük bahsidir. Türk Osmanlı Cihan İmparatorluğu, tarihin 6.000 yıldan beri gördüğü en azametli devletlerden biri, belki birincisidir.

I

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASÎ TARİHİ

A — Osmanlı Devletinin Kuruluş Devri (1231 - 1453)

1. ANADOLU BEYLİKLERİ

Türkiye'de Birinci İmparatorluk (Selçukoğulları) Moğol darbeleri altında nüfuzunu kaybedince, Anadolu'da bir takım beylikler (prenslikler) ortaya çıktı. Batı Anadolu Türkmen beylikleri, henüz Bizans'ta bulunan Batı Anadolu'nun Ege kıyılarını feth etmek suretiyle, Anadolu Türk birliği için büyük hizmette bulundular. Osmanoğulları, bu Batı Anadolu Türkmen beyliklerinden birinin başında bulunan hânedandı. Bu beylikler, 1308'e kadar Selçukoğulları'na, sonra 1335'e kadar İlhanlılar'a (İran Moğolları, sonradan Türk'leşmiştir) tâbî idiler. 1308'de II. Mes'ûd'un Kayseri'de ölümü üzerine Selçukoğulları son bulmuş ve Türkiye tahtı boşalmıştı. Esasen son Selçukoğulları, Tebrîz'deki İlhan'a tâbî idiler. Bu beylikler içinde krallık derecesinde olan ve eski Selçuklu taht şehri Konya'yı elinde tutan Karamanoğulları, Selçukoğulları'nın meşrû halefi olmak istedilerse de, bunu diğer beyliklere kabûl ettiremediler. Bunu ancak Osmanoğulları yapabildi. Fakat diğer beyliklerle savaşmaktan fazla, Rumeli topraklarında Hıristiyan ülkeler feth ederek ve Hıristiyan ordularına karşı zaferler kazanarak elde etti. Bu derecede prestiji büyüyen bir hânedânı Anadolu illeri, rahatça kabûl edebildiler. Fakat bazıları çok direndi ki, bunların başında Karamanoğulları gelir, Osmanlılar'ı çok uğraştırmışlar, XVI. asrın ilk yıllarına, II. Bâyezid zamanına kadar dirençlerini devâm ettirmişlerdir. Anadolu Türkmen beyliklerinin başlıcaları şunlardır :

Karaman (Konya)'da **Karamanoğulları** (20 melik, 1250? — 1487)
Kütahya'da **Germiyanoğulları** (5 bey, 1260 — 1390 + 1402 — 1429)

Balıkesir'de -Dânişmendoğulları'ndan inme- **Karasıoğulları** (3 bey, 1303? — 1345)
Aydın, Birgi, Ayasluğ ve İzmir'de **Aydınoğulları** (8 bey, 1300 — 1390 + 1402 — 1425)
Manisa'da **Saruhanoğulları** (5 bey, 1300 — 1390 + 1402 — 1410)
Muğla'da (Balat ve Beçin) **Menteşeoğulları** (8 bey, 1280? — 1391 + 1402 — 1425?)
Beyşehri'nde **Eşrefoğulları** (3 bey, 1280 — 1320)
Isparta'da **Hamîdoğulları** (7 bey, 1280? — 1324 + 1327 — 1391)
Hamîdoğulları'nın bir dalı olarak Antalya'da (Korkuteli) **Tekeoğulları** (7 bey, 1300? — 1392 + 1402 — 1423)
Denizli'de **İnançoğulları** (5 bey, 1276 — 1368)
Eflâni, Kastamonu ve Sinop'ta sonradan «İsfendiyâroğulları» denilen **Candaroğulları** (11 bey, 1291 — 1461)
Niksar'da **Tâceddinoğulları** (4 bey, 1308? — 1415)
Amasya'da **Kutlu - Şahlar** (3 bey, 1340? — 1393)
Ankara'da **Ahı Cumhuriyeti** (3 bey, 1290? — 1354)
Sıvas'ta **Râhatoğulları** (XIII - XIV. asırlar)
Elbistan ve Maraş'ta **Dulkadıroğulları** (10 bey, 1337 — 1522)
Elbistan ve Adana'da **Ramazanoğulları** (18 bey, 1352 — 1608)
Sinop'ta **Pervâneoğulları** (4 bey, 1277 — 1355)
Afyonkarahisar'da **Sâhib - Ataoğulları** (4 bey, 1265 — 1333)
Kastamonu'da **Çobanoğulları** (4 bey, 1204 — 1320)
Sıvas ve Kayseri'de **Eretnaoğulları** (5 melik, 1327 — 1380) ve yerine geçen **Kadı Burhâneddin** ve oğlu (1380 — 1398)

Bunların en ehemmiyetlileri, Osmanoğulları'nın Anadolu birliği kurmalarına karşı asırlarca direnen Karamanoğulları'dır. Bunlardan I. Mehmed Bey, 13 mayıs 1277'de Konya'da Türkçe'yi tek resmî dil ilân etmiş, Arapça, bilhassa Farsça'nın devlet işlerinde kullanılmasını yasaklamıştır.

Bu hanedanlardan Karamanoğulları, Candaroğulları, Dulkadıroğulları, Germiyanoğulları, pek çok kız alıp vererek Osmanoğulları ile içli dışlı akraba olmuşlardır.

Bu beyliklerden biribirlerine tâbi olanlar da vardır. Meselâ ilk devirlerde Osmanlılar dahil, birçok Batı Anadolu beyliği, Germiyanoğulları'na tâbi idi.

Bu beyliklerden Karası, Aydın, Menteşe, Saruhan, Germiyan, Osmanlı, Bizans'tan Ege ve Marmara bölgelerini fethederek devletlerini kurmuşlardır. Süleyman - Şâh'ın fethettiği ve I. Haçlı Seferi'nde Bizans'ın geri aldığı bu topraklar, bu suretle, ancak XIII. asrın son çeyreği, hattâ XIV. asrın ilk çeyreğinde tekrar fethedilerek Türk toprağı olmuştur.

Karası, Aydın, Menteşe ve Saruhan beylikleri, kudretli donanmalar kurmuş, bazan deniz kuvvetlerini birleştirerek Ege Denizi'ne hâkim olmuş, Yunanistan'a, Ege adalarına, Rumeli'ne akınlar yapmışlardır. Bu hususta Aydınoğlu Gazi Umur Bey (Paşa) (1334 — 1348), çok ileri gitmiş, büyük şöhret yapmıştır. Attika, Mora, Girit, Kıbrıs, Trakya, hattâ Karadeniz'de Romanya kıyılarını donanması ile altüst eden bu Türk prensi, İzmir'in Rodos Saint - Jean Şövalyeleri'nin elinde bulunan ve Türkler'ce «Gâvur İzmir» denen kesimini almak isterken, İzmir sûrları önünde şehid olmuştur.

Bu beyliklerin çoğu, hayatlarının son devrelerini Osmanlılar'a tâbi olarak geçirmişlerdir. Ramazanoğulları ve Dulkadıroğulları, bazan Memlûkler'e tâbi olmuşlardır. Memlûkler, nüfuzlarını Karaman'a kadar uzatabilmişlerdir. Beyliklerin bir kısmı Yıldırım Bâyezid tarafından ortadan kaldırılmış, 1402 Ankara felâketinden sonra Timur tarafından ihyâ edilmiş, müstakil veya Osmanlılar'a tâbi olarak hayatlarını bu şekilde bir müddet daha uzatmışlardır. Bir kısım beylikler (Dulkadıroğulları, Ramazanoğulları, İsfendiyâroğulları vs.), hayatlarının son devresini, hiçbir muhtariyetleri olmaksızın, Osmanlı valisi sıfatıyle geçirmiş ve tamamlamışlardır.

2. OSMANLILARIN MENŞEİ

Osmanlı devletini kuracak olan Osmanoğulları'nın ataları, en kuvvetli tahminlere göre, 1071 Malazgirt zaferinden hemen sonra Doğu Anadolu'ya gelip yerleşen bir Türk grubunun, Oğuzlar'ın 24 boyunun en soylusu sayılan Kayılar'dan bir aşîretin reisi idiler.

Osmanlı devletinin kurucusu sayılan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi, onun babası Gündüz Alp'tir. Gündüz Alp'in babasının Kaya Alp, onun babasının Gök Alp, onun babasının Sarkuk Alp, onun babasının Kayık Alp olması ihtimali vardır. Yurd tutmak için Orta Asya'dan, Türkistan'dan Doğu Anadolu'ya gelen bir Kayı aşîretinin başında bu Sarkuk Alp'in bulunması muhtemeldir. Yurd tutulan bölge, Van Gölü'nün kuzeybatısında Ahlat civarıdır.

Osman Gazi'nin büyükbabası Gündüz Alp'in, kendisi gibi Kayılar'dan olan Mardin Artukluları'nın hizmetinde bir bey iken, Câber'de Fırat'ı geçerken boğulup Türk Mezârı'na gömülmüş olması ihtimali düşünülebilir. Osmanlı devletini kuracak aileyi bir buçuk asır sonra Ahlat'tan oynatan sebep, yaklaşan Cengiz Han'ın Moğolları olabilir.

Ahlat - Mardin yolu, güneybatıya doğru kuşuçuşu 200 kilometredir. Gündüz Alp, Artuk Arslan'ın (1201 — 1239) emrettiği bir misyon için 250 kilometre daha güneybatıya inip Câber'e gelmiş olabilir. Bu misyonda başarılı olmıyan Kayı aşîreti, reisi Gündüz Alp'i kaybedip onun oğlu

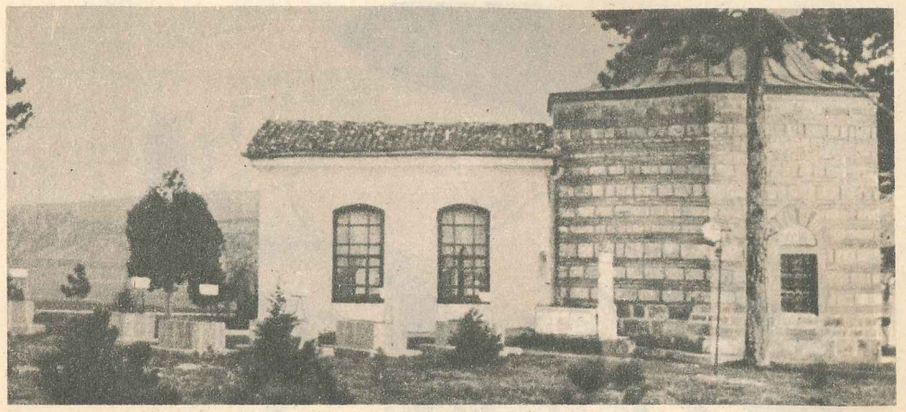

Söğüt: Ertuğrul Gazi Türbesi

Ertuğrul Gazi'nin başkanlığında 1230 yazında kuzeye doğru kuşuçuşu 430 kilometre geçip Erzincan civarına erişmiş bulunabilir. İşte burada, 10 Ağustos 1230 Yassıçemen meydan muharebesinde, 39 yaşlarındaki Ertuğrul Bey, Türkiye sultânı Alâeddin Keykubâd'a küçük, fakat yiğitçe bir hizmette bulunmuş olmalıdır.

Bunun üzerine Sultân Alâeddin, Ertuğrul Bey'e, Bizans uc'unda (sınırında) dirlik vermiştir. Ertuğrul, Erzincan'dan kuşuçuşu 900 kilometre yol alarak batıdaki dirliğine erişmiştir. Muhtemel tarih 1231 yılıdır ve Osmanlı devletinin nüvesi kurulmuştur, Ertuğrul Bey, Türkiye İmparatorluğunun bir uc beyi durumundadır.

Osmanoğulları'nın menşei üzerinde yapılabilecek en gerçeğe yakın tahmin, tarih ilminin bugünki durumuna göre, bu şekildedir.

Selçuklu Türkiyesi'nin Bizans'a karşı olan batı sınırları, iki büyük uc beyi tarafından korunmaktadır: Kuzeyde Kastamonu'da oturan Çobanoğulları ve güneyde Germiyanoğulları. Ertuğrul Bey, 1281'de ölünceye kadar 50 yıl, bu Çobanoğulları'na tâbîdir. Doğrudan doğruya Konya'daki Selçuklu imparatoruna bağlı büyük uc beylerinden değildir.

Osmanoğulları'nın atasının başında bulunduğu Kayı aşîreti, 1071 Malazgirt zaferinden önce, hattâ 1040'tan önce de Merv'den Ahlat'a gelmiş olabilir. Bu yıllar, Selçuklular'ın Mâverâünnehir'den İran'a geçtiği yıllardır.

Ertuğrul Gazi (1231 — 1281)

Ertuğrul Gazi'ye verilen yurd, bugünki Kütahya - Bursa - Bilecik illerinin sınırlarının birleştiği yöredir ve 1.000 km² kadar bir toprak parçasından ibarettir. Söğüt, sonradan Bizans'tan feth edilerek başkent yapılmıştır.

Osman Gazi

3. OSMAN VE ORHAN GAZİ ZAMANINDA OSMANLI BEYLİĞİNİN BÜYÜMESİ

I. Osman (1281 — 1324)

Ertuğrul Gazi'nin yerine oğlu Osman Gazi geçmiş ve 1324'e kadar 43 yıl saltanat sürmüştür. 1300 yılına kadar babası gibi Çobanoğulları'na tâbî küçük uc beyi olan Osman Gazi, bu tarihte doğrudan doğruya Konya Selçukluları'na bağlı büyük uc beyi mevkiine yükselmiştir. Bu suretle Osmanlı devletciği, 69 yıl, Çobanoğulları'na, Kastamonu'ya tâbî yaşamıştır. 1308'de Selçukoğulları düşünce, Osman Bey, doğrudan doğruya Tebriz'de oturan İlhan'ın büyük uc beylerinden biri hâline gelmiş ve İlhan'ın Anadolu umumî valileri tarafından kontrol edilmiştir. İlhanlılar'a tâbiiyet, 1335'e kadar devâm eder (1308'den önce Selçuklular da İlhanlılar'a bağlı idiler).

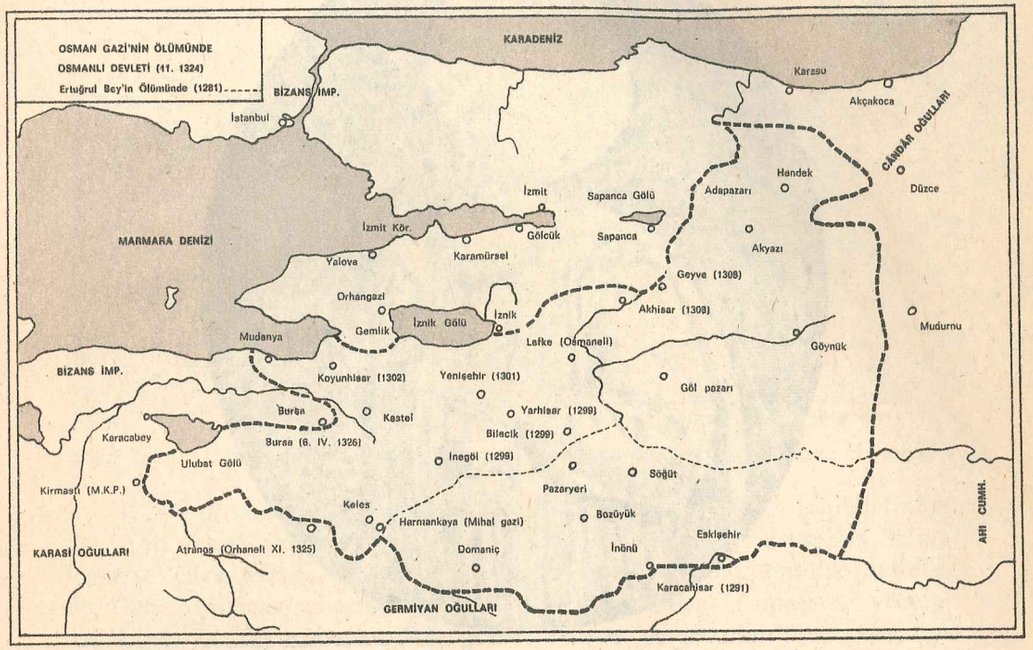

Osman Gazi, 1281'de babasından 4.800 km² kadar aldığı toprak mirasını, 16.000 km²'ye çıkartarak 1324'de oğlu Orhan Gazi'ye devr etmiştir. Bu toprakları, Bizans'tan fethetmiştir. Osman Gazi'nin bıraktığı miras, bugünki Bilecik ili ile Eskişehir merkez ilçesi, Sakarya'nın Geyve, Akyazı, Hendek, Kütahya'nın Domaniç, Bursa'nın Mudanya, Yenişehir ve İnegöl ilçelerinden ibarettir. Ne kadar mütevazı değil mi?

Ama mânâsı vardı ve büyüktü. Zira bu yıllarda Türkiye, Selçukoğulları'nın parlak günlerini hasretle anıyordu. Anadolu Türkü bahtiyar değildi ve ancak gazâ ve tasavvufla teselli buluyordu. Millî birlik yok olmuştu. Selçukoğulları'nın o derecede meşakkatle kurdukları, şan ve şerefle yaşattıkları millî birlik... Şimdi kırk beyliğe ayrılmış bir Anadolu Türklüğü vardı. Çoğu biribirini yemeye çalışmakla meşguldü. Anadolu'nun bir çok kısmı da daha Bizans'ın elindeydi.

Porsuk'la Sakarya arasındaki Ergenekon'a tıkılmış mütevazı bir beyliğin bu birliği yeniden kuracağı, hayalin bile ötesinde idi. Yalnız Şeyh Edebalı, rüyasında görmüştü. Kırka bölünmüş, boynu bükülmüş Anadolu Türkü. erenler ereninin bu ilâhî işaretini henüz öğrenmemişti.

Sultan Orhan.

Sultan Orhan (1324 — 1362)

Orhan Gazi, babasının yıllardan beri kuşattığı Bursa'yı alarak (6 nisan 1326) başkent yaptı. Bu suretle 1321'de Marmara'ya erişen ve denize çıkan Osmanlılar, bir Bizans şehrini daha aldılar ve az sonra Karadeniz'e de çıktılar. 1231'den 1326'ya kadar 95 yıl 3 Osmanoğlu, küçük birer hükümdardır; sadece 1300'de Selçuklu Sultânı'nda tabl-ü alem alarak büyük uc beyi olmuşlardır. 1326'dan itibaren Orhan Gazi, artık gerçekten kudretli bir hükümdardır ve Anadolu Türkmen beyleri içinde yalnız Karamanoğlu aynı seviyededir.

1335'te de Sultan Orhan, artık İlhanlılar'a bağlılıktan kurtulur ve tamamen müstakil, askerî bakımdan çok güçlü, fevkalâde dinamik bir devletin başı olur. Orhan Gazi, «sultân» sanını alarak tam istiklâlini, imparatorluğunu göstermek ister. 1324 şubatından 1362 martına kadar 38 yıl süren saltanatı, Bizans imparatorluğundan devamlı fetihlerle geçer. Babasının dehâsını, belki daha büyük çapta tevârüs etmiştir. Son derecede mâhir bir diplomasi ile, hem Anadolu Türkmen beylikleri, hem Balkan devletleri, hem de Doğu Roma (Bizans) imparatorluğu ile münasebetlerini devâm ettirir ve daima Osmanlı devletinin lehine durumlar meydana getirir.

1329 mayısında, o sırada çok mühim bir şehir sayılan İznik'i fetheder. Şehri geri almak istiyen Bizans imparatoru III. Andronikos Paleologos'u, Türk topraklarına sokmadan, Boğaziçi'ne 40 kilometre mesafede, Gebze Darıcası civarında yakalar; düşmanı bozar, imparator yaralanıp kaçar ve iki imparatorluk prensi muharebe meydanında kalır. Bu Pelekanon meydan muharebesi (2 mart 1331), Osmanlı hükümdârının şöhretini bütün cihâna yayar. Zira Avrupa'nın ünvan ve protokol bakımından birinci hükümdârı sayılan Bizans imparatorunu, açık sahrâ muharebesinde yenmiştir.

Gazi Süleyman Paşa ve Rumeli'nin Fethi

1345'te ilk Türkmen beyliği olarak, Balıkesir - Çanakkale çevresinde saltanat süren Karasıoğulları'nı, Osmanlı devletine katar ve Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını tutar. Istanbul Boğazı'nın da Asya yakasını tutmuştur. 1354'te Orhan Gazi'nin büyük oğlu Velîahd - Şehzâde Gazi Süleyman Paşa, Gelibolu yarımadasına, Rumeli'ne, Balkanlar'a, Avrupa'ya ayak basar. Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir. «Rûmeli Fâtihi» sanını kazanır. Gelibolu yarımadasını fetheder. 1354'te Ankara'yı da alır. 1359'da attan düşerek ölür ve Bolayır'daki büyük millî ziyaret yerlerinden olan türbesine gömülür. Yerini kardeşi Gazi Murad Bey (I. Murad) alır. Murad Bey, daha 1359'da Meriç'i aşarak Dimetoka'yı alır ve Istanbul sûrlarına kadar akınlar yapar. 1362'de babası Orhan Gazi'nin yerine geçer. 4 ay sonra, 1362 temmuzunda da Edirne'yi fetheder. Artık Osmanlı devleti, gerçek bir imparatorluktur. Dünyanın güçlü devletlerinden biridir. Çok çekinilecek bir askerî güce erişmiştir.

Birinci Sultan Murad Han.

Sultân Orhan'ın oğluna bıraktığı devlet 95.000 km²'dir. Bugünki Bilecik, Bursa, Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Bolu illerinin tamamını, Çanakkale ve Eskişehir illerinin en büyük kısmını, Istanbul ilinin Asya topraklarının büyük kısmını, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Ankara, Manisa, Kütahya, İzmir illerinden de bazı parçaları içine alır. Mühim topraklardır. Bu topraklar üzerinde Orhan Gazi'nin devletinin nüfusu, o zamanki İngiltere krallığının nüfusundan çok fazladır. Ve bu topraklar o çağda, dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır. Boğazlar, Marmara, Ege, Karadeniz arasında, iki kıt'aya yayılmıştır. Dehşetli bir jeopolitik ehemmiyet arz etmektedir.

I. Sultan Murad, 1362'de, babasının yerine geçtikten bir kaç ay sonra Edirne'yi aldığı zaman, büyükbabasının babası Ertuğrul Gazi'nin Sakarya çevresinde yurd tutmasının üzerinden 131 yıl geçmiştir. 131 yılda Sakarya'dan Meriç'e varılmıştır. Bu toprakların mühim kısmı gazâ ve cihad yoluyle Hıristiyanlar'dan feth edilmiş ve Türk'leştirilmiştir. 1335' ten itibaren Türkiye'nin en güçlü hükümdârı ve lideri olan Sultan Orhan'dan sonra 1362'de Sultan Murad, artık kudreti hiç bir Anadolu Türkmen beyliğince münakaşa edilemiyecek bir dereceye erişerek saltanatına başlamıştır.

OKUMA PARÇASI : I

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 1
ÂŞIKPAŞA - ZÂDE

Orhan Gazi'nin İlk Yılları

«Âşıkpaşa-zâde» diye meşhur Derviş Ahmed Âşıkî, 1393'te Amasya'nın Ulvançelebî köyünde doğdu. 23 mart 1481'de ikindi vakti Istanbul'da 88 yaşında öldü. XV. asrın büyük tarihçilerindendir. Yıldırım Bâyezid öldüğü zaman 10 yaşındaydı. İlk dört padişah devrini, bugün elimizde olmıyan bir tarihten nakletmiş, sonraki padişahlar devri için ekseriya kendi müşahedelerini kaleme almıştır. 1436 - 37'de hacca da giden yazar, bir askerdir. İkinci Kosova (1448) dahil birçok muharebelerde bulunmuş, Istanbul'un Fethi'ne (1453) Şeyh Akşemseddin'in maiyetinde katılmıştır. II. Murad'ın (1421 - 1451) iltifatını kazanmıştır. Ünlü bir ailedendir. Büyük mutasavvıf şair Âşık Paşa'nın torununun oğludur. Horasan'dan Kırşehir'e yerleşen bir ailenin çocuğudur. Dili çok sade olan Âşıkpaşa-zâde'nin pek az kelimesi değiştirilmiş, kelimelerin XV. asır Türkçe söylenişi yerine bugünki telaffuzu verilmekle iktifa edilmiştir.

Osman Gazi'nin vasıyyeti

Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'ye vasıyyet etti ki :

— Oğul! Ben öldüğüm vakit beni Bursa'da şol Gümüşlü Kubbe'nin altına koyasın. Ve bir kimse kim sana Tanrı buyurmadığı sözü söylese sen onu kabûl etme. Ve eğer bilmezsen, Tanrı ilmini bilene sor. Ve bir dahi sana mutî olanları hoş tut. Ve bir dahi askerlerine daim ihsân et ki, senin ihsânın, onların hâlinin tuzağıdır.

Abdurrahman Gazi ve Aydos Tekfuru'nun Kızı

Konur - Alp, Akyazı'yı ve Konur - Apa, Bolu ve Mudurnu vilâyetlerini fethetti ve döndü. Ve gene Karaçepüş'e ve Âb Suyu'na geldi ve Gazi Rahmân'ı orada koyup kendi gene gitti. Akça - Koca'ya Kandıra'ya vardı. Oralara dahi asker koydu. Maksatları Samandıra'ya varmak oldu.

Bir gün Samandıra tekfurunun oğlu ölmüştü. Kâfirler, ölünün üzerine toplanmışlar. Gaziler dahi fırsat buldular. Kâfirler hisar önündeyken bastılar. Tekfuru tuttular. Samandıra hisarı fetholundu. Tekfurunu Aydos hisarına ilettiler.

— Gelin, bu tekfuru alın, hisarınızı bize verin, dediler.

Kâfirler dediler ki :

— Varın, başını kesin, etini pişirin, yiyin!

Sonra Samandıra tekfuru demiş :

— Beni Istanbul'a iletin, orada satın!

Orhan Gazi'ye haber gönderdiler :

— Bu tekfuru satalım mı veya öldürelim mi? dediler.

Orhan Gazi :

— Satın, gazilere harçlık olsun, dedi.

Gelmişler. Istanbul'a haber göndermişler. Istanbul kâfirleri (Bizanslılar) :

— Ne adam satarız, ne satın alırız, demişler.

Konur - Alp ile Konur - Apa'nın toplanmış askerleri vardı. Gönderdiler. Harbe tutuştular. Kâfiri bastılar. İyi kırgın oldu. Hâsılı Samandıra tekfurunu, İzmit tekfuru satın aldı. Akça - Koca geldi. Samandıra'yı hisar edindi. Istanbul tekfuru ile

ve Aydos tekfuru ile dâim ceng eder oldu. Her vakit Akça - Koca ile gaziler at arkasından inmezlerdi. Onun içindir ki Istanbul tekfurunun cengi eksik değildi. Bu Aydos hisarından Türk'ü sürmek isterlerdi. Akça - Koca emn-ü amân ile etrafın köylerini fethetmişti.

Meğer tekfurun bir kızı var imiş. Bir gece Hazret-i Resûlullah sallallaahü aleyhi ve sellem'i düşünde görmüş. Bu kız kendisini bir çukurda görür. Bir mahbûb suretli latif kişi gelir. Bunu çukurdan çıkarır. Giydiği giyeceklerini dahi çıkarır. Yabana atar. Kızın gövdesini sıvazlar ve ipek giyecekler giydirir. Kız uyanır. Gördüğü kişinin hayali kızın aklını alır. Gece ve gündüz hayali gözünden ve gönlünden gitmez.

Kız bu düşü görünce kendi kendine söylenir :

— Benim hâlim ne oldu ki beni bu çukurdan çıkardı? Başka giyecek giydirdi. Durduğum yerden aldı. Mâlûm oldu ki benim hâlim bir türlü daha dönse gerektir!

Kız daim bu fikir hâli ile yürürken ansızın Türk gelip ceng ettiler. Hisardakiler dahi cenge başladılar. Kız :

— Ben dahi varayım, ceng edeyim, dedi.

Geldi ve gördü. O gördüğü çukurdan çıkaran kişi bu askerin başıdır. Kız :

— Hay, bildim hal ne imiş, dedi.

Derhal evine vardı. Rumca bir kâğıt yazdı. Düş macerasını bildirdi ve dedi ki :

— Göçün, bu hisârın üzerinden gidin!

Bir gece tayin etti ve Abdurrahman Gazi'ye yazdı ki :

— İtikad ettiğiniz askerlerden birkaç kişi gönderin, ben hisarı size vereyim.

Bu kâğıdı bir taşa yapıştırdı. Ceng eder gibi yaparak taşı attı. Taş geldi, Gazi Rahman'ın önüne düştü. Gazi Rahman gördü ki, bir taş, üzerine mektup yapıştırılmış. Hemen taşı aldı. Akça - Koca'ya iletti. Bir Rumca okur kişi buldular. Mektup içindeki haberi bildiler ve hem inandılar. Akça - Koca dedi ki :

— Gaziler, bu yola başını kimdir ki koya, Hak yolunda bir nişan koya! Ve ben dahi hem onunla beraber olam.

İleri geldi, Gazi Rahman konuştu :

— Ben hod hazırım, dedi. Konur - Alp dahi :

— Buna bir hal dahi edelim, dedi. «Nedir?» diye sorulunca :

— Oturduğumuz hisarı ateşe verelim, dedi.

Kabûl ettiler. Hemen geldiler. Samandıra'yı ateşe yaktılar. Kendileri de göçtüler, gittiler. Aydos hisarının kâfirleri gayet şâd oldular. Aydos hisarı tekfurunun kızının dahi vâdettiği gece erişti. Hemen geceleyin Gazi Rahman, bir nice gazi ile kızın dediği yere geldi. Kız dahi intizarda idi. Gazi Rahman'ı gördü. Hisâr bedenine ip bağladı. Aşağı sarkıttı. Gazi Rahman derhal ipe yapıştı. Örümcek gibi ipi devşirip hisâra çıktı. Kız ile buluştu. Hisârın kapısına vardılar. Kapıcıyı parçaladılar. Kapıyı açtılar. Hazır olan gaziler koyuldular. Doğru tekfurun sarayına vardılar. Tekfur geceden ferah olup meclis yapmıştı. Sarhoş yatardı. Esir aldılar. Sabah oluncaya değin Akça - Koca dahi erişti. Hisârı zabtettiler.

Çünkim Allah fazlıyle hisâr fetholundu, tekfuru, kızı ile Gazi Rahman'a verdiler. Orhan Gazi'ye gönderdiler. Gazi Rahman dahi geldi. Orhan Gazi'yi Yenişehir'de buldu. Haber ne ise verdi. Tekfuru ve kızını ve malını Orhan Gazi'ye teslim etti. Orhan Gazi dahi kızı Gazi Rahman'a verdi. Getirdiği maldan dahi hayli nesne verdi.

Gazi Rahman'ın «Karaca Rahman» adında oğlu oldu. Istanbul önlerinde Bizans'a hayli işler etti. Onun zamanında Istanbul'da oğlancıklar ağlasalar :

— Ağlama, Karaca Rahman geliverir, diye korkuturlardı.

Osman Gazi'nin Mirası

Sonra Orhan Gazi'nin anası, Allah rahmetine vardı. Dedesi Edebalı dahi, kızından bir, iki ay önden Allah rahmetine vardı. İkisini de Bilecik hisârında koydular. Üç ay sonra Osman Gazi dahi Allah rahmetine vardı. Amma Söğüt'te vefat etti. Emanete koydular. Şunun için ki, Orhan Gazi, Bursa'da idi. Bursa'yı fethedince Bursa'ya getirdi. Osman Gazi'nin vasıyyet ettiği kubbenin altına koydu. Kayın atasını ve hatunu Mal Hatun'u Osman Gazi kendi eliyle defnetmişti.

Osman Gazi, Allah rahmetine kavuştuğundan sonra Orhan Gazi neyledi? Atasını bildi ki fenâ sarayını terketti ve ol bâkî sarayını kabûl etti. Karındaşı Alâeddin Paşa ile bir araya geldiler. Tekke sahibi bir Ahi Hasan vardı. Bursa hisârında bey sarayının yakınında idi. Mevcut azîzler toplandı.

— Osman Gazi'nin malı var mı, yok mu? diye sordular.

Teftiş ettiler. İki kardeş (Orhan Gazi ile Alâeddin Paşa) arasında miras taksimini görüştüler :

— Hemen ancak bu fetholunan vilâyet var. Akça ve altın hiç yok. Bir de Osman Gazi'nin bir tekelesi ve bir yancuğu var. Tuzluğu, kaşıklığı dahi var ve birkaç iyice atı da var. Ve birkaç sürü koyunu dahi var. Şimdiki zamanda Bursa nahiyelerinde yürüyen beylik koyun ondandır. Sultanönü'nde (Eskişehir) birkaç yundları var. Bir nice eyeri de bulundu. Ayrık nesnesi bulunmadı, dediler. Orhan Gazi kardeşine :

— Sen ne dersin? dedi.

Kardeşi Alâeddin Paşa cevap verdi :

— Bu vilâyet senin hakkındır. Ülkeye çobanlık etmiye bir padişah gerek. Bu vilâyetin hâlini göre ve başara. Ve hem ona esvab dahi gerek. Bu yundlar padişahın ola. Koyunlar dahi padişahın şöleni sayılır. Şimdi bizim miras edecek nemiz var ki pay edelim?

Orhan Gazi :

— Gel imdi ol çoban sen ol, dedi. Alâeddin Paşa :

— Kardaş, dedi; atamızın duası ve himmeti seninledir. Onun içindir ki kendi zamanında askeri sana koşmuşdu. İmdi çobanlık dahi senindir.

Azîzler dahi bu buyruğu kabûl etti. Orhan Gazi :

— İmdi sen bana paşa ol, dedi.

Alâeddin kabûl etmedi. Şöyle söyledi :

— Kite ovasında «Fudura» derler bir köy vardır, onu bana ver.

Orhan kabûl etti. O köyü ona verdiler. Alâeddin Paşa dahi Kükürtlü'de tekke yaptı. Bursa Kaplıca Kapısı'nın içeri yerinde. Hisariçi'nde bir mescid de yaptı. Yanında otururdu. Tâ bu zamana değin torunları gelmiştir.

İzmit'in Fethi

Orhan Gazi padişah olduğundan sonra neyledi?

Akça - Koca bu zamanda dünyayı terketti. Kandıra yakınlarında bir dağda mezarı vardır. Konur - Alp dahi öldü. Orhan Gazi, Konur - Alp'ın fethettiği sancağı oğlu Süleyman Paşa'ya verdi. İnönü sancağını da sonradan küçük oğlu Murad Gazi'ye verdi.

Orhan Gazi leşkerini aldı, İzmit'e vardı. Gazi Rahman geldiğinde İzmit'in ne suretle alınacağını bildirmişti. Leşker tolanınca Bursa'dan Yenişehir'e çıktılar. Sürdüler, Geyve'ye indiler. Süleyman Paşa'yı Âb Suyu'nda buldular. Ayan gölünün kenarında, Aydos'ta olan gaziler geldiler. Sürdüler, İzmit'e vardılar.

İzmit'in sahibi bir hatun idi. Istanbul tekfuruna (Bizans İmparatoru'na) akrabalığı vardı. Adına «Yalakonya» derlerdi. Yalakovası'nın sahibiydi. Deredeki hisâr

onundu. Bir kardaşı vardı. Adına «Kalayon» derlerdi. Yukarı sırttaki hisar onundu. Şimdiki zamanda Türkler ona «Koyunhisârı» derler. Türk, bunların hisârının üzerine vardı. Ceng ederken Kalayon'un göğsüne ok dokundu. İyileşmedi, öldü. Kızkardaşı olan Hatun :

— Ben Türk ile ceng etmem, dedi; şundan dolayı ki, eğer Türk bizden öldürürse, ölen gider. Ve eğer biz Türk'ten öldürürsek, onlarla kan düşmanı oluruz. Tâ kıyamete değin ceng etmek gerekir!

Hatunun bir yarar kişisi vardı. Onu gönderdi :

— Ahd edelim, bize ziyanınız dokunmaya, hisârı dahi verelim, dedirtti.

Orhan Gazi dahi kabûl etti ki, ol avrat, her nesi kim vardır, ala ve dahi hisârı teslîm ede. Hatun gene haber gönderdi :

— Ben gece çıkarım, beni Türkler'den bekletsin, dedi.

Onun dediği gibi ettiler. Orhan Gazi :

— Kâfirden isteyen kalsın, isteyen gitsin, dedi.

İskeleye gemiler getirdiler. Muradlarınca doldurdular. Orhan Gazi emir verdi :

— Sakının, bu kâfirlerin bir çöpü gitmesin ki, biz ahdimizde hâin olmıyalım!

Orhan Gazi hisâra girdi. Aydos'ta olan gazilerin hepsi İzmit'e geldiler. Buraya yerleştiler. Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı İzmit'e getirdi. Kiliseleri mescid etti. Bir kiliseyi de medrese yaptı. Bu medrese şimdi dahi vardır. «Kara Mürsel» derler bir bahadır vardı. İzmit'i ona tımar verdiler. Vilâyetin tımarlarını da üleştirdiler. Tımar erlerini sahile getirdiler ki, Istanbul'dan gemi çıkıp sahile sataşmasın. Yalakova'yı dahi tımara verdiler. Akça-Koca ile olan gazileri bu vilâyete topladılar. Ermenbazarı'nı Yahşılı'ya verdiler. Kandıra vilâyetini Akbaş'a verdiler. Bunların nesilleri bugün de devam etmektedir. Fazlullah Kadı ki Gebze'de tekkesi vardır, Akça-Koca'nın neslindendir.

Kocaeli'nin ve Akyazı'nın ve Konurapa'nın ve Bolu vilâyetinin fethinin aslı ve hakikati budur.

İznik'in Fethi

Türkler, İznik'in köylerini almışlardı. Bu köylerin kâfirini incitmezlerdi. Hattâ bu kâfirler, vakit vakit, İznik hisârına karşı, Müslüman'la beraber savaşırlardı. İznik halkına derlerdi ki :

— Gelin bîçâreler, rahat olun ki, biz rahat olduk; Türk idaresine girin!

Şehrin halkı göle balık avlamıya çıkmaz olmuştu. Bazı kâfirler, gazilere haber verip : «Biz gayet bunaldık» derlerdi. Bütün vilâyeti Türk almış, yalnız İznik hisârı duruyordu. Orhan Gazi'ye kâfirlerin hallerini bildirdiler. O dahi İznik'in üzerine geldi. Kâfirler dahi bir itimad ettiklerini gönderdiler :

— Bizim ile ahd edin, bizi kırmıyasınız. Gidenimiz gide, duranımız dura, hisârı size teslim edelim, dediler.

Orhan Gazi kabûl etti. Zira mürüvvet, gazâdan hayırlıdır. Hem bu mürüvvet, nicesine sebeb oldu. İslâm'a geldiler. Tekfurunu Istanbul Kapısı'ndan çıkardılar. Tekfur ve halkı çıkıp gitti. Kalan şehir halkının ekserisi gitmedi. Orhan Gazi, tekfura adam verdi. Gemiye ilettiler. Muradı olduğu ıklime gitti. Tekfur kapıdan çıkar çıkmaz, Orhan Gazi, Yenişehir Kapısı'ndan girdi. Kapının iç yanında «İkülos» derler bir bahçe vardır. Gayet güzel yerdir. Orhan Gazi'yi doğru o bahçeye götürdüler. Şehrin kâfirleri huzuruna geldiler. Bilhassa çok kâfir hatunu geldi. Orhan Gazi sordu :

— Bunların eri nerede?

— Kimi cengden, kimi açlıktan kırıldılar, diye cevap verdiler.

Güzel hatunlar çoktu. Orhan Gazi, hatunları gazilere üleştirdi. Şöyle emretti :

— Bu dul avratları nikâh edin, alın!

Onun dediği gibi ettiler. Şehrin dahi mamur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler. Hazır avrat ve hem evler ola, kim kabûl etmiye?

Orhan Gazi, İznik'te Neyledi?

Bir ulu kiliseyi (İznik Ayasofyası) cami etti ve bir manastırı dahi medrese etti. Yenişehir Kapısı çıktığı yerde bir imaret inşa eyledi. Yanında «Hacı Hasan» derler bir eren vardı. Dedesi, Edebalı'nın mürîdiydi. Tâ bugüne değin onun elindedir. İmaretin kapısı açılıp yemeği pişince Orhan Gazi, önce kendi mübarek eliyle üleştirdi. Işığını dahi gece olunca kendi eliyle yaktı. Medreseyi dahi Müderris Mevlânâ Kayserili Dâvud'a verdi. Ondan sonra Tâceddin Kürd'e verdi. Bu, Konya'da Sirâceddin Rûmî'nin şakirdi idi. Camiin hatîbliğini Kara Hoca'ya verdi. Bir nice zaman İznik'i taht edindi.

İznik fetholunduktan sonra Orhan Gazi, bu sancağı oğlu Süleyman Paşa'ya, Bursa sancağını da diğer oğlu Murad Gazi'ye verdi. Adını «Bey Sancağı» koydu. Karacahisar'ı amcası oğlu Gündüz'e verdi. Orhan Gazi, bütün vilâyetlerine nâzır oldu. Oğlu Süleyman Paşa'yı Taraklı Yenicesi'ne gönderdi. O vilâyetler, Orhan Gazi'nin adaletini işitmişlerdi.

Orhan Gazi, hangi vilâyeti aldıysa, adaletle idare etti. Alamadıkları da onun adaletini duydular. Süleyman Paşa, Taraklı Yenicesi'ne varınca, hisârı ahd-ü amân ile verdiler. Göynük de aynı şekilde alındı. Mudurnu da öyle. Süleyman Paşa öyle adalet etti ki, bütün vilâyetlerin halkı :

— Nolaydı, eski zamandan beri bunlar bize bey olalardı, dediler.

Sorular :

1 — Osmanoğulları'nın ataları en kuvvetli tahminlere göre nereden, ne zaman gelerek Anadolu'nun neresine yerleştiler?
2 — Ertuğrul Gazi hangi tarihte nereye yerleşerek uc beyi oldu?
3 — Osman Gazi'nin uc beyi olarak nasıl geliştiğini anlatınız.
4 — Osman Gazi'nin babasından devr alıp oğluna bıraktığı prensliği mukayese ediniz.
5 — Bursa'nın fethinin ehemmiyetini düşününüz.
6 — Orhan Gazi'nin hangi hükümdarlık safhalarından geçtiğini anlatınız.
7 — Rumeli'nin fethinin başlamasının ehemmiyeti nedir?
8 — Orhan Gazi'nin babasından devr alıp oğluna bıraktığı mirası mukayese ediniz.
9 — Osmanlı'ya karşı Bizans'ın durumu nedir?
10 — Orhan Gazi'nin ölümünde Türkiye'nin bugünki hangi illeri Osmanlı devletine dahil bulunuyordu?

4. I. MURAD, KOSOVA SAVAŞI

I. Murad (1362 — 1389)

Ağabeyi Gazi Süleyman Paşa, Rûmeli Fâtihi ise, I. Sultan Murad Han Hüdâvendigâr Gazi de, Balkanlar'ın fâtihidir. Türkler'in Meriç'i geç-

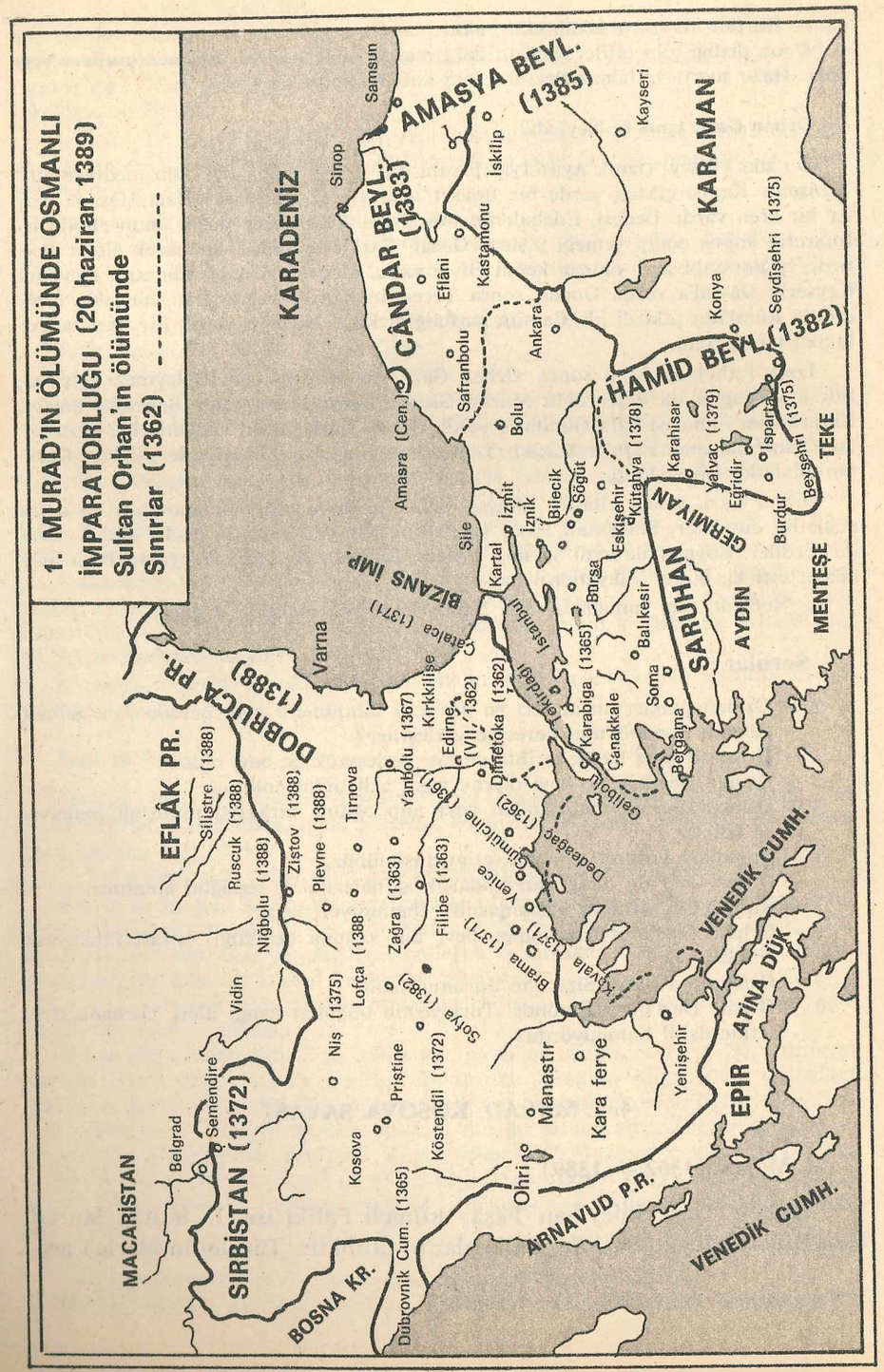

mesi, Balkan devletlerini telâşlandırmış ve Osmanlı'ya karşı ilk Haçlı koalisyonu teşekkül etmiştir. Bu koalisyon, Macaristan Kralı I. Layoş'un başkumandanlığı altında, Sırbistan Kralı V. Uroş, Bosna Kralı I. Tvrtko'nun da katılmasıyle Osmanlılar'ın üzerine yürümüş, fakat 1364'te Sırp Sındığı'nda Hacı İlbeyi tarafından mahvedilmiştir. İkinci Haçlı ordusu, 26 eylûl 1371'de I. Murad tarafından Çirmen meydan muharebesinde ezilmiştir. Bu vuruşmada başkumandan olan Sırbistan Kralı Vukaşin'le kardeşi Velîahd - Prens Uybyeşat can vermişlerdir.

Balkanlar'ı hızla ele geçiren I. Murad, Anadolu Türkmen beyliklerinde de genişlemek ihtiyacında idi. Asker ve saire bakımından bu beyliklerin topraklarına ihtiyacı vardı. Sulh yoluyle, şan ve şöhretinin sağladığı avantajlarla Anadolu'da yayılmaya çalışıyor, fakat bilhassa Karamanoğulları mukavemet ediyordu. 1386 - 87'de ilk Osmanlı - Karaman savaşı çıktı ve bundan böyle hepsinde olacağı gibi Karaman ezildi.

Birinci Kosova Zaferi

Üçüncü Haçlı koalisyonu, 20 haziran 1389'da Birinci Kosova meydan muharebesinde yok edildi. Fakat zaferden sonra Sultan Murad, şehid düştü. Türk tarihinin müstesna askerlerinden biri olan I. Murad, 27 yıl, 3 ay süren saltanatından sonra oğlu Yıldırım Sultan Bâyezîd'e 500.000 km²'ye varan bir imparatorluk bırakıyordu. Avrupa toprakları (291.000 km²), Asya topraklarını (208.000 km²) geçiyordu. Bu suretle Orhan Gazi'nin bıraktığı devletin sınırları 5 mislinden fazla büyümüş oluyor ve bu iş, bir kuşaktan (33 yıl) daha kısa bir müddet içinde gerçekleşiyordu. Tuna kuzeyde sınır teşkil ediyor ve Türk toprakları Balkanlar'da Atina'nın kuzey varoşları ile Belgrad'ın güney varoşları, doğudan batıya doğru da Karadeniz'le Adriya Denizi arasında uzanıyordu. Orta Karadeniz kıyıları ve Orta Anadolu'nun batı kesimi, Osmanlı metbûluğunu kabûl etmişti. Akdeniz'e çok yaklaşılmıştı.

OKUMA PARÇASI : II

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 2
NEŞRÎ
1. KOSOVA ZAFERİ (1389)

Mehmed Neşrî Efendi, XV. asır Osmanlı tarihçilerinin en büyüklerindendir. «Kitâb-ı Cihân - Nümâ» ve «Târîh-ı Neşrî» diye bilinen Osmanlı Tarihi, kuruluşundan, kendi zamanına kadar ilk devir Osmanlı tarihini inceler ve bu devir üzerindeki kaynaklarımızın en mühimlerinden sayılır. 1492'de II. Sultan Bâyezid'e (1481 - 1512) sunulmuştur. Daha XVI. asırda Batı dillerine çevrilmiştir. İfadesi çok basittir. Tatlı bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Birinci Kosova zaferine ait sayfalarını, talaffuzları bugünki söyleyişimize göre düzeltip pek az sadeleştirerek veriyoruz.

Sultan Murad Hudâvendigâr Ulu Ova'dan göçtü. Karatonlu (Karatova) nâm yerde bir zamân karâr etti. Anda Sırb'dan elçi geldi :

— İşte ben hazırım, diye Sırb hükümdarının söylediklerini nakletti ve devam eyledi :

— Üç aydan beri eğer elin kanda olsa üzerime gelmeliydin. Eğer er isen gel, vuruşalım. Eğer gelmezsen, hazır olasın, ben varırım. Her gün avla meşgul olup «şimdi vardım» deyü bizi ihmâl edersin!

Hunkâr bu sözü işitince gazab etti :

— Eğer elçiye ölüm olsaydı filhâl seni tepelerdim, dedi; inşâ'Allah hükümdarına Türk erliğini göstereyim!

Elçiyi kovdu. Devlet erkânını ve saltanat âyânını bir yere cem' edip müşâvere kıldı. Evvel kimse dahi söz söylemeden, Sultan Murad, Hacı Evrenoz'a hitâb etti :

— Evrenoz, bu kâfirle nice buluşup ceng etmek gerektir? Bu işin kolayı ne vechile olur?

Evrenoz Gazi, duâ kılıp yer öptü, şöyle dedi :

— Ey Hudâvendigâr! Ben değersiz kulum. Benim fikrim ve re'yim ne ola? Süleyman yanında karıncanın ne fikri ola ve ne mıkdârı ola ki söz söyliye? Leşker yasamak ve ceng ahvâlin bilmek, sultânımın harcıdır.

Hunkâr söyledi :

— Beyler, ğğerçi Hak inâyetiyle çok çeri sıyıp ceng ettim; ammâ bu, kalan ceng gibi değildir. Müşâvere etmek Peygamberimiz'in sünnetidir. İttifak edip gönül berkitmek vâcibdir. Evrenoz Bey, nice zamandır ki seni bu uc'da kodum. Kâfirin âyînin, erkânın bildin ve tecrübe ettin. Senin fikrin, herkesin fikri gibi değildir.

Evrenoz Gazi İle Yıldırım Bâyezid'in Söyledikleri

Evrenoz Gazi cevap verdi :

— Bana şöyle hoş gelir ki, Hak Taâlâ'ya tevekkül edip, erkenden varıp muharebe yerinin iyisin alalım. Kâfir bizden sonra gele. Hele cenge kâfir başlıya. Zira kâfir toplanıp durunca demirden bir hisâr olur. Ona zafer bulmak kolay olmaz. Ammâ cenge başlayınca biribirinden ayrılır. Savaşması gayet kolay olur. Kulunun bildiği bu kadardır. Kalanını Sultânım yeğ bilir.

Sultan Murad, bu fikri beğendi. Oğlu Yıldırım Bâyezid'e döndü :

— Ey canım oğul, dedi; senin dahi bu bâbda fikrin nedir?

Şehzâde :

— Söz sultânımın gönlündeki ve Evrenoz Bey'in dediğidir, dedi.

Vezîr Ali Paşa da aynı reyde bulundu. Hunkâr emir verdi :

— Sabâh olunca leşker göçsün. Ammâ Gazi Evrenoz, Paşa Yiğit'le önden gidip geçidi geçsin, gazilere yol etsin!

O gece geçti. Sabah olunca Gazi Evrenoz, Paşa Yiğit'le birkaç dilâver alıp önde yürüdü. Geçide erdiler. Gayet kısık yerdi. Atlı, bir bir geçerdi. Gazi Evrenoz, yoldaşları ile geçide girdi. Sırb dahi o sırada geçide otuz bahâdır kâfir gönderip Türk'den esir almayı emretmişti. Gaziler bundan habersizdi. Bu kâfirler bir tarafa durmuştu. Gazileri görüp ansızın üzerlerine at saldılar. Bir mübâriz kâfir Evrenoz Bey üzerine hücum etti. Gazi Evrenoz, kâfirin kılıcını def etti. Tirkeşinden bir ok çıkarıp kâfiri göğsünden vurup arkasından çıkardı. Kâfir helâk oldu.

Bu kâfirlerin beşin onun öldürüp, sekizin diri tutup Hunkâr'a getirdiler. Hunkâr şâd oldu. Karatonlu'dan göçtü. Geçiti geçti. Küçük Morova ırmağına varıp atladı. Orada konmayı revâ gördü.

Hunkâr'a gelen Sırb elçisi, hükümdarına vaziyeti anlattı. Hunkâr'a söylediklerini, Hunkâr'ın gazabını, cümle macerayı haber verdi. Sırb hükümdarı Vulkoğlu :

— Evvel yalnız ben Türk'e yeterim, dedi; gayrı kimse lâzım değil!

Yanındaki Venedik, Eflâk ve başka müttefikleri bu sözden mest oldular.

Osmanlı Ordusu Kosova Sahrâsı'nda

Hunkâr, Küçük Morava'dan göçünce bin mıkdârı bayrak ve sancaklar çözüp davul ve nakkaareler çaldırdı. Saflar tutulup alaylar düzüldü. Erenler ve bahâdırlar ve yegâneler ve gaziler pür-silâh yürüdü. Rüstem gelse, bunların gözüne sivrisinek görünmezdi. Ali Paşa, Sultan Bâyezid, Eyne Bey Sübaşı, Şehzâde Yâkub, Sarıca Paşa ve Hunkâr, sırasıyle askerleriyle geldiler. Azametle Gümüşhisâr önüne kondular. İki kâfir tutuldu. Hunkâr :

— Kâfir leşkeri nerededir? diye sordu; yoksa bizi işitip Sırb kaçdı mı? Bu kâfirler :

— Sizden Sırb kaçar mı? Sizin gelmenizi bekler. Şol arada oturur, dediler.

İslâm askeri dalgalanan denize benzerdi. Çadırlar, ada ve ulu yelkenler gibi görünürdü. Aceb deryâ idi ki, içine giren, selâmet bulmazdı.

Evrenoz Gazi, kâfir askerin gördü. Gelip Hunkâr'a haber verdi. Hunkâr : «hemen tutuşmak gerek!» deyince :

— Sultânım, dedi; şimdi gün kızgındır ve leşker yorgundur, düşman azgındır. Bugün dinlenelim. Erte gün Allaah'a tevekkül edip tekbîr getirelim. Sultânımın önünde can ve baş oynatırız.

Harb Dîvânı

Hunkâr dahi bu sözü sevâb gördü. Ol gün orada karar tuttular. Ertesi gün Hunkâr, oğlu Bâyezid'le ata bindi. Bir yüksek yere çıktı. Küffâr leşkerine nazar etti. Gördüler ki, baştan başa bir ovayı leşker kaplamış, askerlerden yeryüzü görünmez. Gûyâ ki gömgök demirden bir dağdır ve bu askerin içinde tamam beş yüz tekfur vardı. Atlıdan ve yayadan böyle orduyu kimse görmemişti. Hunkâr bile şaşmıştı :

— Bu mel'ûn ne çok leşker cem'eylemiş, dedi; şimdi bizim topladığımız ordunun üzerine ordu olmaz sanırdım. Bu mel'ûnun leşkeri, bizimkinden iki def'a, hattâ daha da artık! İlâhî! Peygamberimiz'in hürmetine bu mü'minlere sen inâyet kıl ve beni mü'minlerin helâkine sebeb kılma!

Hunkâr keşiften sonra çadırına geldi. Evvelâ oğlu Bâyezid Hân'a nazar etti :

— Ey ciğer köşem, dedi; bu kâfirle uğraşmak hakkında sen ne tedbîr edersin? Zîrâ ben bu kâfirin leşkerin bu kadar tasavvur etmez idim. Biz kendi leşkerimizin önüne deve tutalım mı? Yoksa şöyle yüzyüze mi vuruşalım?

Bâyezid Hân, cevâb etti :

— Hunkâr'ın fikrine bizim tedbîrimiz ermez. Ammâ ben çâresize şöyle gelir ki, nice yıldır kâfirle ceng ederiz, hiç önümüze deve tutmadık, şimdi dahi tutmazız. Kâfirin leşkeri ne denlü çok ise, Hakk'ın inâyeti bizimledir. Eğer Hak Taâlâ'dan inâyet olursa, yalnız ben kulun dahi askerimle bu kâfirin işin tamâm ederim. Şimdiye dek her cengde mansûr ve muzaffer olduk. Şimden gerü dahi gam yeme. Yine nusret senindir. Hele ben hiç teşvîş çekmem. Eğer öldürürsek saîd, ger ölürsek şehîd oluruz!

Sultân Murad Gazi, Bâyezid Hân'ın re'yini beğendi ve sözünü kabûl etti. Zîrâ bu Bâyezid Hân, şecâat sâhibi, tedbîr ehli ve yüksek himmetli bir kişiydi. Vezîr Ali Paşa söz aldı :

— Şükür Hudâ'ya ki, dedi; ömrümüz müddetince mansûr ve muzaffer olageldik. Ümmîddir ki, yine nusret bizim ola. Hâşâ Hak Taâlâ'nın kemâl-i kereminden ki, bu kâfir ıklîminde bunca ehl-i İslâm'ı helâk ede!

Andan Gazi Evrenoz Bey konuştu. Murad Hân Gazi dahi sözü bağladı:

— Okçuları öne tutalım ki, sağa ve sola ok yağdıralar. Sonra gaziler dahi bir ağızdan tekbîr edip küffâra hücûm edeler. Ya taht ola, ya baht! Ömrüm boyunca bunca gazâlar ettim, sonunda bu gazâda şehîd olup iyi adla âlemden göçem ve her dirliğin âhırı ölmek olduktan sonra ne teşvîş çekmek gerek?

Sultan Murad'ın Tanrı'ya Yakarışı

Gece yel esip âlemi öyle toz tuttu ki, adamdan at seçilmezdi. Murad Hân Gazi, herkes yattıktan sonra abdest aldı. İki rek'at hâcet namâzı kıldı. Yüzünü toprak üzerine koydu. O karanlık gecede cân ve gönülden Hak Taâlâ Hazreti'ne yakardı:

— İlâhî, dedi; bunca kerre hazretine duâmı kabûl edip beni mahrûm kılmadın. Yine benim duâmı kabûl eyle. Bir yağmur verip bu karanlığı ve tozu def'et. Âlemi nûrânî kıl. Tâ ki kâfir leşkerini iyice görüp yüzyüze ceng edebileyim. Mülk ve kul senindir. Sen kime istersen verirsin. Ben dahi bir nâçiz kulunum. Benim fikrimi ve sırlarımı sen bilirsin. Mülk ve mal benim maksûdum değildir. Buraya mülk ve kul için gelmedim. Hemen hâlis ve muhlis senin rızânı isterim. Yârab! Beni bu Müslümanlar'a kurbân eyle. Tek bu mü'minleri küffâr elinde mağlûb edip helâk eyleme. Yâ İlâhî, bunca nüfûsun katline beni sebeb eyleme. Bunları mansûr ve muzaffer eyle. Onlar için ben cânımı kurbân ederim. Tek sen kabûl eyle. Askerim için teslîm-i rûh etmiye râzıyım. Tek bu mü'minlerinin ölümünü bana gösterme. İlâhî, beni civârında mihmân edip, mü'minler uğruna beni fedâ kıl. Evvelce beni gazi kıldın, şimdi şehâdet nasîb et!

Çünkü Sultan Murad Gazi bu resmile baş açıp yüz yere koyup duâ kıldı, Hak Sübhânehu Taâlâ duâsın müstecâb kıldı. Hemân gökyüzünü bir bulut çevirdi. Yağmur, yeryüzünü rahmete boğdu. İslâm askeri üzerinden duman kalktı. Kâfirin üzerine karanlık bulutlar, toz ve toprak çöktü.

Kâfirler o gece içki içip biribirlerine Türk alıp satmayı hayâl ederlerdi. Herbir mel'ûn sarhoş oldu. «Yuvana» adında bir kâfir vardı, Sırb kralına:

— Bu Türk'ceğizleri ne ürkütürsün? dedi; Türk'e itibar mı olur? Sabâh olunca herbirini dirice tutalım. Kimini esîr edip satalım ve kimini öldürüp kanını yere katalım!

Osmanlı Ordusunun Saf Tertibi

Sabâh oldu. Sultan Murad Hân Gazi buyurdu ki, kösler çalınıp, her taraftan zurna ve nefîr ve nakkaare âvâzı ayyûka çıksın. Mehterin heybetinden niceler can verdi. Alaylar bağlanıp saflar düzüldü. Şehenşâh-ı âzam ve Sultân-ı muazzam, kutb-ı dâire-i zamân ve iftihâr-ı Âl-i Osmân, Gazi Murad Hân bin Orhan, ordunun kalbinde İskender gibi durdu. Öte cenahta büyük oğlu Bâyezid Hân vardı ki, heybetinden Sâm-ü Nerîmân ve Rüstem-i destân can verirdi. Ol dahi alayların bağlayıp sağ kola durdu. Murad Hân'ın küçük oğlu Yâkub Çelebî sol kola durdu. Gazi Evrenoz sağa ve Eyne Bey Sübaşı sola cenâh oldular. Saruhan ve Aydın alayları, yayabaşı olan Sarıca Paşa'nın ardında durdular. Azab ağası Kurd, İncecik Balaban, Tovuca Balaban ve Hamza Beyler, yerlerini aldılar. Top atmakta üstâd-ı kâmil olan Topçu Haydar, ortada yer aldı.

Düstûr-i devrân ve âsaf-ı zamân Ali Paşay-ı kâmrân, Kur'ân'ı açtı. «Yâ eyyühe'n-Nebiyyü câhidi'l-küffâre vel'e-münâfikıyn» (Ey Peygamber, kâfirler ve münâfıklarla cihâd et, IX, 74) âyet-i kerîmesi çıkınca Ali Paşa, şâd oldu. Mushafı öpüp başına koydu. Hemân ata binip gelip Hunkâr'a haber verdi. Hunkâr dahi şâd oldu.

Sırb ve Bosnalı ve Freng ve Eflâk ve Arnavud ve Macar ve Çeh ve Bulgar alayları, cenâhların gösterdiler. Herbirinin başbuğları seherden birkaç kadeh çekip mest olmuşlardı. Herbiri Türk'ü esir edip satmak sevdâsında idiler. Bunun için urganlar ve zencirler hazırlamışlardı. Aralarında bir kâfir vardı:

— Size gülerim, dedi; zîrâ ömrümde görmedim ki Türk'ü bir düşmanı zencîre veya ipe dize. Ammâ hemîşe Türk gelir, düşmanını ipe ve zencîre dizip alır, gider. Korkarım ki yine ol Türkler sizi kendi zencîrlerinize ve iplerinize dizip alıp gideler!

Kâfirler:

— Hey maskara mel'ûn, dediler; bunun gibi sözü ko. Nâgâh tekfur duyar, seni harâb eder!

Sultan Murad buyurdu, bin okçu sağa durdu. Reisleri, Hamîdoğlu'nun Malkoç'u idi. Ve bin okçu dahi sol kola durdu ki reisleri Hamîdoğlu'nun oğlu Mustafa Çelebî idi. Bunların herbiri ok atmada sanki Sâ'd-i Vakkaas idi. Hacı Evrenoz Bey ve Mihaloğlu İskender Bey, Hunkâr'ın nazarına geldiler. Evrenoz eyitti:

— Eğer kâfirle uğraşırken kaçarsam, Devletlü Hunkâr bizi görünce gerçek kaçar sanma. Hazret-i Peygamber «el-harbu hud'atun (savaş hiledir)» buyurmuşlardır. Bu kâfirler gök demirler giyip, ellerinde meç tutup azılı domuz gibi doğrulup gelince önüne kimse durmak ihtimâli olmaz. Kime erseler, çalıp ikiye bölerler. Aslaa ayrılmak, dönmek bilmezler. Yolundan ayırıp bozdoğanla tepe tepe, vura vura hakkından gelmek gerek. Zîrâ zırhlıdır. Artık geri dönmeğe mecâlleri olmaz.

Türk Topçu Ateşi ile Meydan Muharebesi Başlıyor

Hunkâr tasvîb buyurdu. Topçulara emir verdi. «Bismillaah» deyip kâfirler topa tutuldu. Alayları sarsıldı. Domuz gibi biribiri ardına sığıştılar. Sonra Hunkâr eyitti. Okçular kâfiri oklamaya başladı. Karadeniz çağlar, Yeşilırmak dalga vurur gibi kâfir alayları sallandı. Murad Han, kâfir saflarını yara yara geçti.

Bal ve yağ ve pirinç yüklü kâfir katırları ve atları biribirine tokuştu. İki deryâ karıştı. Süngülerden yel olsa esmezdi. At ayağından sil olsa geçmezdi. Ok yere gökten dolu gibi yağardı. Figan ve feryad, yerden göğe duman gibi ağardı. Kılıç kılıca ve süngü süngüye ve çomak çomağa erişip boru seslerinden canavarlar can verirdi.

Bu hengâmede Bâyezid Hân, sağ kolda ayrılmayıp vekarla sâkindi. Gördü ki, İslâm leşkeri münhezim olmak üzeredir. Hemen borularını çaldırıp alaylarını kaldırdı. Şehzâdenin kaba sesli dilâverleri:

— Hây gaziler, ne dursuz? Kâfir sındı, kaçdı, diye askeri teşvik ederlerdi. Bunlara «bozguncular» derlerdi. Böyle bağırıp düşmanı sindirirlerdi.

Şehzâde Bâyezid Yıldırım Gibi Yetişiyor

Sonra Bâyezid Hân, şevketle kâfire yıldırım gibi yetişti. Kurt koyuna, şâhin kargaya girer gibi tekbîr getirip: «Yâ Allah» deyip Hamza gibi nâra attı. Derhâl kâfir ordusunu dağıtmaya başladı. Onu görüp Ali Paşa da Hazret-i Alî gibi kendi askerin kâfir askerine vurdu. Andan diğer başbuğlar alaylarını kaldırdılar.

O esnâda Bâyezid Hân'ın atı ceng ederken sürçüp düştü. Ata iki yerden kolan çekilmişti. Bâyezid Hân, yıldırım gibi sıçrayıp ata süvâr oldu. Kâfiri kırmağa başladı. Düşmandan yüz döndüren asker dahi gördü ki, ehl-i İslâm, kâfire galebe göstermektedir, yüreklenip yine dönüp kâfire kılıç vurmağa başladılar.

Allaahü ekber kebîrâ! Kâfiri ele alıp bir vechile kırdılar ki, Âdem zamânından beri bu vechile ceng olup kırgın olmamıştı. Kâfir kanı Nil ve Ceyhûn ve Fırât gibi aktı. Henûz dahi gün zevâle ermemişti ki, kâfir askeri, zevâle erdi. Başlar, çakıl taşları gibi yığıldı.

Küffâr leşkeri sındı. Kıyyassız kâfir kılıçtan geçti. Ve kurtulan kaçtı. Gaziler, küffârı kıra kova gittiler.

Sultan Murad'ın Şehâdeti

Murad Hân Gazi, muharebe meydanını seyrederken bir kâfir vardı. «Miloş Kopile» derlerdi. Gayet bahâdır mel'ûn idi. «Türk'ün beyini öldüreyim!» deyü dâvâ ederdi. Bir hançer saklamıştı. Yaralı olduğu halde düşman cesetlerinin arasına saklanmıştı. Gazi Murad Hân bu kâfirin üzerine doğru gelince, kâfir dahi Hunkâr'a doğruldu. Çavuşlar men'etmek istediler. Gazi Murad Hân, murâd-bahş idi: «Bir maksûdu var ola, kon, gelsin!» dedi. Ol mel'ûn yeninde hançer saklamıştı. Gelip Hunkâr'ın özengisin öper gibi olup hemân Hunkâr'a hançer sançtı. Kazâ geldiği vakit göz kör olur. Ecel orada mukaddermiş. Murad Hân'ın ruh kuşu, melek gibi, Cennet'e uçtu.

Mutlak gazi idi, muhakkak şehîd oldu. Hemân ol kâfiri anda pâre pâre ettiler. Murad Hân'ın üzerine çadır tuttular. Sultan Bâyezid'i sancak dibine getirdiler. Sırb hükümdârını oğlu ile tutmuşlardı. Hemen getirip tepelediler. O gece asker içinde ıztırâb oldu. Ertesi gün Sultan Bâyezid'i tahta geçirdiler.

Bu mâcerânın tarihi hicretin yedi yüz doksan birinde vakı' oldu. Ve Gazi Murad Hân'ın dahi altmış sekiz yıl ömrü oldu. Babası Orhan vefâtında otuz yedi yaşında idi ve müddet-i saltanatı otuz bir yıl oldu. Bursa'da Kaplıca'da defnolundu. Ve bu ol Sultan Murad'dır ki, şimdiki zamanda buna «Gazi Hunkâr» demekle meşhurdur.

Bu Gazi Murad Hân dahi babası gibi hayır sahibi idi. Âdil ve kâmil, dindar, himmetli, fakir dostu, rey sahibi, tedbirli ve yiğitti. Ömrünü Allah yolunda gazâya sarfetmişti. Osmanoğulları'nda onun ettiği gazâyı hiç bir padişah etmedi.

Kâfirin şevketini zâil eden odur. Hiç bir ferd kapısına gelip mahrum gitmezdi. Avı gaayet severdi. Nice bin altın ve gümüş halkalı av köpeği vardı. Doğanları da öyleydi. Bursa'da Kaplıca imâretini o yaptı. Hem imâret ve hem cami ve hem medresedir. Ve dahi mahabbet ettiği dervişlere zâviye yaptırırdı. Nitekim Baba Postînpûş'a Yenişehir'de zâviye yapıverdi. Gayri şehirlerde dahi cum'a namâzından sonra âdetiydi, fukarâya akça üleştirirdi. Sultan Murad Hân'ın menkıbeleri kıyassızdır. Basîret ehline bu kadarı kâfidir. Allaahü Taâlâ rahmet eylesin!

5. YILDIRIM BÂYEZİD VE ANADOLU BİRLİĞİNİN KURULMASI, ANKARA SAVAŞI, FETRET DEVRİ, I. MEHMED

I. Bâyezid (Yıldırım) (1389 - 1402)

1390 yılı ile 1391'in ilk aylarında I. Bâyezîd, kendisine «Yıldırım» unvânını kazandıran bir sür'atle, Batı Anadolu Türkmen beyliklerini birer ikişer ortadan kaldırarak Osmanlı birliğine kattı. Çoğu mukavemet bile etmedi. Bu mukavemet hem imkânsızdı, hem de Osmanlı birliğine katılmanın büyük avantajları vardı. 1391'de Sultan Bâyezîd, Akdeniz kıyılarında idi. İkinci Anadolu seferinde, tekrar savaş çıkaran Karaman'ı

Yıldırım Sultan Bâyezîd Han.

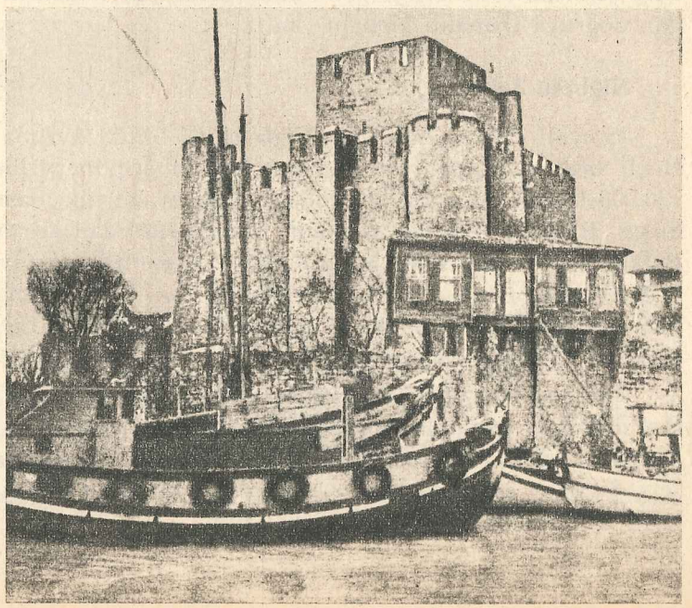

Yıldırım Bâyezîd'in Istanbul'da Boğaziçi'nde yaptırdığı Anadolu Hisârı.

Bursa : (ortada Yıldırım'ın yaptırdığı Ulu Cami).

ezdi. 60 parça harb gemisi ile Ege adalarını vurduktan sonra Bizans'ın Osmanlılar'ca ilk kuşatmasını yaptı. 1391 yazında Türkler'in «Eflak» dedikleri Güney Romanya prensliği, Osmanlı hâkimiyetini tanıdı ve Osmanlı kudreti Tuna'yı aşmış oldu. Ertesi yıl Selânik ve Silivri fethedildi. Macaristan Kralı Sigismund'un ordusu ezildikten sonra Padişah, 3. Anadolu seferine çıktı. Kastamonu'daki İsfendiyâr Türkmen beyliğini doğrudan doğruya Osmanlı birliğine kattı.

Niğbolu Zaferi

25 eylûl 1396'da Yıldırım, Niğbolu'da, bütün Avrupa'nın katıldığı bir Haçlı ordusunu mahvetti. Avrupa'nın en seçkin birliklerinin katıldığı 130.000 kişilik bu ordu, bir yılda ve çok iyi, büyük masraflarla hazırlanmıştı. Bizans'ı yeni bir Osmanlı muhasarasından kurtarmak, Türkler'i Balkanlar'dan çıkarmak, hattâ Kudüs'e kadar gitmek niyetinde olan Haçlı ordusuna büyük devletlerden Macaristan, Fransa, İngiltere, Almanya, Polonya, Venedik ve bir kaç küçük devlet katılmıştı. Haçlı ordusuna Macaristan Kralı komuta ediyordu.

Yıldırım Han, 1397'de Attika ve Mora seferini yaptı. Karaman beyliğini doğruca Osmanlı birliğine kattıktan sonra 1398 baharında Canik'e (Samsun) geldi. Yıl sonunda Kadı Burhâneddin devletine son verdi; Kayseri, Sıvas ve çevresini elde ederek Doğu Anadolu'ya dayandı. Sonra Malatya ve Dulkadır (Maraş) seferine çıktı.

Ankara Bozgunu

Bizans'ı 4. defa kuşattı. Bu yıllarda dünyanın en güçlü devleti Timur'un, Doğu Türkleri'nin, ikinci devleti de Yıldırım'ın, Batı Türkleri'nin elinde idi. Timur'un Anadolu seferi, Bizans'ı kurtardı ve Osmanlı devletinin gelişmesine en az yarım asır engel oldu. 28 temmuz 1402'de bütün Orta Çağ'ın en büyük meydan muharebesi, Timur'la Yıldırım'ın arasında Ankara'da Çubuk Ovası'nda geçti. Yıldırım yenildi ve esir düştü; ertesi yıl Akşehir'de öldü. Timur, Osmanlı taht şehri Bursa'yı işgal ettirdi. Fakat Rûmeli'ndeki Osmanlı topraklarına geçmedi. Anadolu Türkmen beyliklerini eskisinden güçlü olarak canlandırdı.

Yıldırım'ın yenilmesinin başlıca sebepleri, Timur'un ordusunun sayıca çok daha üstün olmasının yanında, eski beyleri Timur'a sığınmış yeni katılan Anadolu beyliklerine ait birliklerin Timur'un tarafına geçip bir Osmanlı kanadını çökertmeleri, muharebeden ümitsiz olan şehzâdelerin babaları Yıldırım'ı bırakıp birlikleri ile çekilmeleri, Osmanlı askerinin aynı ırk, din, mezhep ve dilden olan Çağatay (Timur) ordusu karşısında Balkanlar'daki kadar fedakârca döğüşmemesidir. Üstelik Timur, Osmanlı ordusunu çok dolaştırmış, yormuş, suları zehirliyerek yaz sıcağında Osmanlı'yı susuz bırakmıştır. Osmanlı atları, ilk defa gördükleri Timur'un fillerinden ürkmüşlerdir. Bu sebeplerle doğuda Çin'e, güneyde Ganj'a erişen Timur, bu defa Ege ve Marmara'ya dayanmıştır.

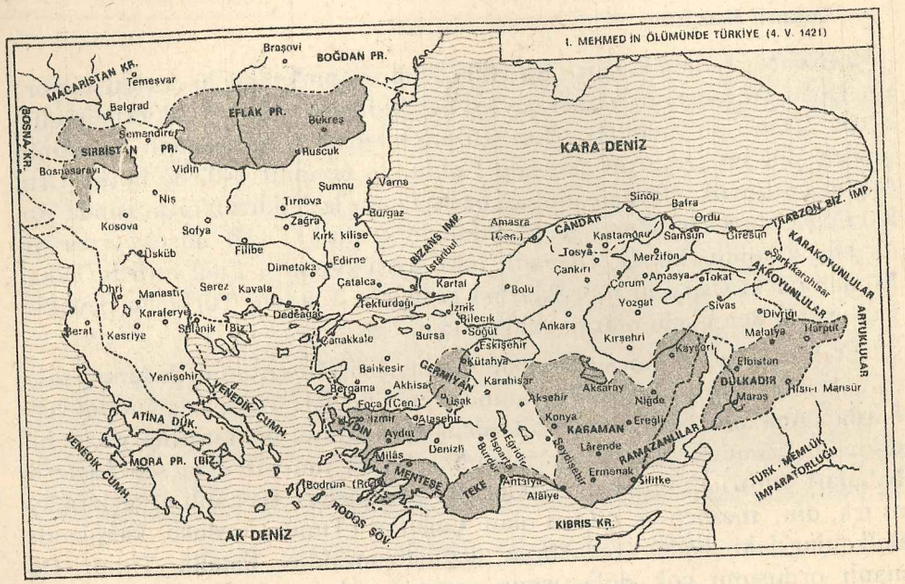

Bursa : Yeşil Türbe'de I. Mehmed'in sandukası.

Fetret Devri : I. Süleyman ve Sultan Mûsâ (1402 - 1413)

1402'den 1413'e kadar geçen devreye «Fetret Devri» veya «Şehzâdeler Kavgası» da denir. Bu yıllarda Yıldırım'ın oğulları, tek başlarına babalarının -epey küçülen- mirasını elde etmek için, biribirleriyle kavga ederler. Hepsi de -sözde ve tâ 1447'ye kadar- Timur ve haleflerine tâbîdirler. Bu yıllarda gerçek padişah, Yıldırım'ın büyük oğlu I. Süleyman'dır ki, Edirne'yi taht şehri seçmiş, Rûmeli ve bir kısım Anadolu topraklarında saltanat sürmüştür. 1411'de öldürülünce yerine kardeşi Sultan Mûsâ geçmiş, o da 1413'te ağabeyi I. Sultan Mehmed Han tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu suretle Çelebî Sultan Mehmed, 1413'e kadar Amasya'da ve Anadolu topraklarında saltanat sürdükten sonra, tek başına padişah olmuştur. Bu sırada kardeşlerden Mustafa Çelebî de iki defa saltanatta hak iddia etmiş ve güçlükle bertaraf edilebilmiştir.

I. Mehmed (Çelebî) (1413 - 1421)

1402'de Yıldırım, 942.000 km² büyüklüğünde (500.000 km² Anadolu'da, 442.000 km² kadar Balkanlar'da) bir imparatorluk bırakmıştı. Anadolu Türk birliği hemen hemen gerçekleşmek üzere idi. Bu eser, 1402'de yıkıldı. 1413'te oğlu I. Mehmed'in elinde sadece 694.00 km² toprak kalmıştı (376.000 km² Balkanlar'da, 318.000 km² Anadolu'da). Sultan Mehmed, babasının mirasını geri almak için 1421'e kadar büyük çaba gösterdi. Ölümünde 870.000 km²'ye çıkmıştı ama, güç bakımından babasının devrine erişemediği gibi, bu toprakların bir kısmı tâbî Türkmen beylikleri idi ki bunlar Yıldırım devrinde doğrudan doğruya sancak (il) şeklinde Osmanlı birliğine katılmışlardı.

Buraya kadar

6. II. MURAD, II. MEHMED VE ISTANBUL'UN FETHİ

Oğlu II. Murad, çeyrek asır, dedesi Yıldırım'ın bıraktığı çizgiye gelmiye çalıştı ve 1451'deki ölümünde, az çok bu çizgiye erişmiş bulunuyordu. 1447'de Timur'un oğlu Sultan Şâhruh'un ölümü üzerine Doğu Türk Hâkanlığı'nın çözülmiye başlaması ile de Osmanlı devleti, dünyanın birinci devleti hâline geldi. Bu birinciliği, 1770'e kadar bırakmıyacaktır.

Sultan Mûsâ'nın 5. Bizans kuşatması gibi II. Murâd'ın 1422'deki 6. kuşatması da -çok şiddetli geçmesine rağmen- netice vermedi. II. Murâd, Anadolu Türkmen beylikleri, bilhassa Karamanoğulları ile çok uğraştı. 1430'da Selânik'i geri aldı. Venedik ve Macaristan gibi Avrupa'nın en güçlü deniz ve kara devletleriyle çekişti. 1439'da -Macaristan'a ait ve Orta Avrupa'nın kilidi sayılan- Belgrad'ı kuşattı, fakat alamadı. Bosna krallığına metbûluğunu kabûl ettirdi.

II. Sultan Murad Han Gazi.

Varna Zaferi

24 Aralık 1443'te Macaristan başkumandanı Hunyadi Yanoş, İzladi Derbendi'nde Osmanlı ordusunu bozdu. Bunun üzerine iki devlet arasında Segedin Sulhu imzalandı (12 temmuz 1444). Çok yorulan II. Murâd, tahtı çocuk oğlu II. Mehmed'e (müstakbel Fâtih Sultan Mehmed) bırakarak Manisa'ya çekildi ki, Osmanlı tarihinde kendi isteğiyle ve hiç bir baskı olmaksızın tek tahttan ferâgat olayıdır. Ancak bundan faydalanmak istiyen yeni bir Haçlı ordusu, 1444 eylûlünde Türk topraklarına girdi. 10 kasım 1444'te acele Manisa'dan yetişen Sultan Murad, bu orduyu Varna meydan muharebesinde yok ederek Türkiye'nin geleceğini kurtardı. Başkumandan Macaristan ve Polonya kralı Ladislas maktul düştü.

İkinci Kosova Zaferi

Bu arada II. Murâd tekrar padişah oldu, tekrar tahtını oğluna bıraktı, devlet adamlarının ısrarı üzerine üçüncü defa tahta çıktı. 1446'da Mora üzerine 2. seferini, ertesi yıl Arnavutluk seferini yaptı; yanına oğlu II. Mehmed'i de aldı. 19 ekim 1448'de yeni bir Haçlı ordusunu, İkinci Kosova meydan muharebesinde yok etti. Bu defaki Haçlı koalisyonuna Almanya, Macaristan, Polonya ve başka devletler katılmışlardı. Bu, Osmanlılar'ı Balkanlar'dan sürüp atmak gayesiyle yapılan sonuncu Haçlı seferidir. Artık Hıristiyan Avrupa, böyle bir teşebbüs yapamıyacaktır. 1450'de gene oğlu II. Mehmed'le beraber 2. Arnavutluk sefer-i hümâyûnu'na çıktı (padişahın bizzat başkumandanlık yaptığı sefere «sefer-i hümâyûn» denmektedir). 3 şubat 1451'de büyük şan ve şeref içinde öldü. Müstesna dehâda devlet adamı, diplomat ve kumandan idi. «Osmanlı Rönesansı» denen ve bu yıllarda Doğu Türkleri'nin «Timurlu Rönesansı» denen akımı ile paralel olan ilim, san'at ve kültür hareketinin de gerçek kurucu ve koruyucusudur. Oğlu II. Mehmed'e dünyanın hemen her bakımdan en güçlü devletini bırakıyordu. Yalnız denizde Venedik, hâlâ en üstün kuvvetti. Dedesi Yıldırım'ın mirasını geniş ölçüde toparlamıştı. Bilgin, şâir, müzisyendi. Adalet ve merhamet duygusu çok yüksekti.

Istanbul'un Fethi

Yerine geçen II. Mehmed, 30 mart 1432 pazar günü sabahı güneşin doğduğu dakikalarda Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda doğmuştur. 19 yaşında idi ve iki defa tahta oturmuştu, saltanat tecrübesi olduğu gibi babasının yanında seferlere de katılmış, kumandan olarak yetiştirilmişti. Fırsattan faydalanmak isteyen Karaman üzerine bir sefer yaptıktan sonra, artık bir kangren hâline gelen Bizans meselesini halletmek üzere bütün varlığını bu mevzûda teksîf etti. Rumeli Hisârı'nı yaptırıp Yıldırım'ın karşı kıyıda yaptırdığı Anadolu Hisârı ile beraber Boğaz'ı kestikten

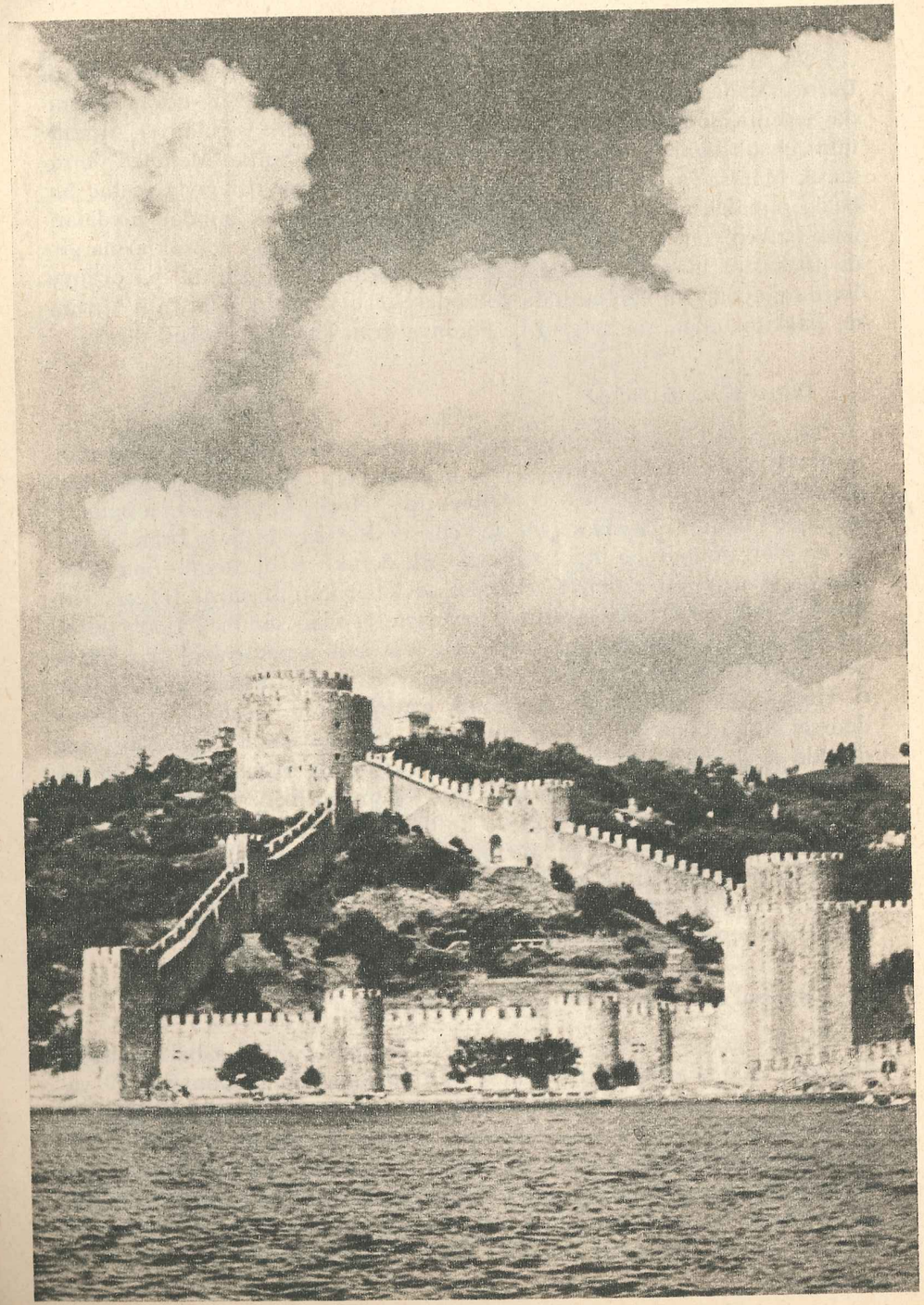

Rumeli Hisârı.

sonra, 1452 - 53 kışını Edirne'de dehşetli harb hazırlıkları ile geçirdi. 23 mart'ta ordusu ve cihânın o âna kadar görmediği, hesaplarını bizzât yaptırıp döktürdüğü, Ortaçağ'a son verecek topları ile Edirne'den hareket etti. 6 nisan'da Bizans muhasarası başladı. 18 nisan'da Istanbul Adaları alındı. 22 nisan gecesi Türk ince donanması karadan Halic'e indirildi. 29 mayıs sabahı yapılan nihâî taarruzda Bizans, düştü. Orta Çağ'ın -kimseye asla açılmıyan- en müstahkem sûrları geçilmişti.

Çeşitli bakımlardan 29 mayıs 1453, Ortaçağ'ın sonu sayılır. Türk tarihinin en müstesna olayı sayılarak «Feth-i Mübîn» denilmiştir. Dünyanın en büyük kilisesi ve bütün Avrupa'nın ayakta kalan en eski yapısı (VI. asır) olan Ayasofya, camie çevrildi. Bütün Ortodoks Hıristiyanlar'ın başı olan Cihan Patrikliği ilga edilmedi. Doğu Roma (Bizans) imparatorlarının yerine padişahın himayesi altına alındı. Bu suretle artık «Fâtih» denen 21 yaşındaki padişah, Katolik Avrupa'ya cephe aldı ve Hıristiyan dininin Katolik mezhebinde birleşmesini önledi. Istanbul, taht şehri seçildi ve hızla imarına başlandı. Fethin İslâm ve Hıristiyan dünyasındaki akisleri, muazzam oldu. Cihan tarihinin en büyük hâdiselerinden biri olarak telakki edildi.

Osmanlı Cihan Devleti'nin temelleri atılmış oldu. Devlet, 1402'de Yıldırım Han'ın bıraktığı güc çizgisini geçti.

Yeniçağ'ın eşiğinde dünyanın nüfusu 400 milyon kadardı (275 milyon Asya, 70 milyon Avrupa, 40 milyon Afrika, 15 milyon Amerika).

Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın cihan siyaseti başlıyordu. Anadolu'da henüz Yıldırım'ın bıraktığı Fırat - Toros çizgisine erişilmemişti. Ama Ankara felâketinin bütün yaraları sarılmıştı. Avrupa'da tek başına Türkiye'ye karşı gelebilecek hiç bir devlet mevcut değildi. Cihan politikası için denizlere doğru açılmak ve denizlerde Venedik'in üstünlüğünü mutlaka geçmek icab ediyordu. Türkiye İmparatorluğu, iki kıtanın iki yakasına öylesine bir kudret ve azimle yerleşmişti ki, cihan devleti olması, âdetâ kaçınılmaz bir kader, tarihî bir mukadderattı.

Sorular :

1 — Sırp Sındığı'nda ne oldu?
2 — Çirmen'de ne oldu?
3 — Kosova'da ne oldu?
4 — Niğbolu'da ne oldu?
5 — Ankara'da ne oldu?
6 — Varna'da ne oldu?
7 — İkinci Kosova'da ne oldu?
8 — Istanbul'un Fethi'nin ehemmiyetini anlatınız.
9 — Anadolu Beylikleri'nin Osmanlı tarafından toparlanmasının başlıca çizgilerini anlatınız.
10 — 1453'te Osmanlı sınırlarını ve Fâtih'in durumunu hatırlayınız.

OKUMA PARÇASI : III

FETH'İN İSLÂM DÜNYASI'NDAKİ AKİSLERİ

Istanbul'un Fethi'nin ve Doğu Roma'nın düşmesinin tesiri, bütün dünya sathında, muazzam olmuştur. Avrupa'da korkunç bir felâket olarak kabûl edilen ve biraz da romantik sebeplerle büyük üzüntü yaratan bu hâdise, İslâm âleminde sevinçle karşılanmıştır. Kahire'de yapılan donanma, şüphesiz İslâm âleminde kutlanan en muhteşem Istanbul Fethi olmuştur. Günlerce sürmüş, geceler her ta-raf aydınlatılmış, saltanat tabl-hânesi (mehter) halka konserler vermiştir. Mısır-Suriye Memlûk Sultânı, Fâtih'e elçi göndererek kendisini tebrik etmiştir. İslâm âleminde ve bilhassa Türk Memlûk imparatorluğunun büyük şehirlerinde, Fâtih'in bundan sonra birbirini takip eden zaferleri de şenliklere vesile olmuş ve kutlanmışsa da, «Feth-i Mübîn» dolayısiyle yapılan merasimler ve izhar edilen sevinç, değerlerini gölgede bırakmıştır. Kahire'deki Abbâsî Halîfesi'nin emriyle, camilerde, Türk şehitlerinin ruhlarına minnetle dualar edilmiştir. Bütün İslâm âlemi bu sevinci göstermiştir. Güney Hindistan (Behmenî) Sultanı Alâeddin II. Ahmed Behmen-Şah (1435 - 1457) elçiler gönderip Fâtih'i tebrik eylemiştir.

İslâm âleminin bu derece sevince boğulmasının dinî sebepleri çok derinlerde idi. Istanbul, Müslümanlar için bir ideal olmuş, fakat Emevîler ve Abbâsîler zamanında alınamamıştı. Peygamber, Istanbul Fâtihi'ni ve fethi başaracak orduyu, saadetle tebşir etmişti. **Kur'ân**'da geçen **«Belde-i Tayyibe»** tâbiri bile, ebced hesabıyla, Feth-i Mübîn'in hicrî tarihini gösteriyordu.

Gerçekten Istanbul'un Fethi, tarih boyunca Türk milletine nasîb olmuş en şerefli hâdise sayılmaktadır. Ortaçağ'ı kapatıp Yeniçağ'ı açmanın hiçbir şeyle ölçülemiyecek derecede muazzam olan şerefi, Feth'e, ebedî bir mânâ kazandırmıştır. Bu mânânın üzerinde biraz aşağıda duracağız.

Feth'in Avrupa'daki Akisleri

Fetih karşısında Avrupa'nın aldığı durum, bu kıtanın gücsüzlüğünü göstermektedir. İmparator III. Friedrich (1440 - 1493) ki Habsburg hanedanından olup o esnada 37 yaşında idi, Venedik doçu (yani cumhurreisi) Francesco Foscari ile buluşup, Roma imparatorluğunun düşmesinin vahîm âkıbetlerini uzun boylu müzakere etti. Derhal fiilî bir mukabeleden âciz bulunan İmparator, bu müzakerelerden sonra, teessüründen bir müddet dairesine kapanıp matem tutmak ve dua etmekle vakit geçirdi. İmparator, Papa V. Nicolaus'a (1447 - 1455) yazdığı 12 temmuz 1453 tarihli (ki Fetih'ten 45 gün sonradır) mektupta şöyle demektedir : «Mehmed, çoktandır aramızda hükümfermâ bulunuyor. Türk kılıcı, çoktan beri başımızın üzerinde asılıdır. Karadeniz, çoktan bize kapalı ve Romanya, çoktan Türkler'in hâkimiyetindedir. Oradan Macaristan'ı ve sonra Almanya'yı ele geçirecekler ve bu zaman esnasında biz, aramızdaki düşmanlık ve anlaşmazlıkla idâme-i hayata devam edeceğiz. İngiltere ve Fransa kıralları, biribirlerine karşı silâha sarıldılar. İspanya, ancak nadir anlardadır ki huzura kavuşuyor. İtalya ise, yabancı hükümetler için yapılan kavgalarla asla sulha kavuşamıyacaktır. Eğer ordu ve silâhlarımızı, imanımızın düşmanlarına karşı tevcih edebilseydik, ne kadar iyi olurdu. Bu vazifenin ise, Zât-ı Mukaddesleri'nden daha ziyade kalbimde yer etmiş olduğunu söyliyemem ey Mukaddes Pederim!» En büyük Hıristiyan hükümdarı olan Almanya imparatoru, bu satırları ile, Avrupa'nın siyasî durumunu, sert, fakat vâzıh kalem darbeleri ile çizmiştir.

Filhakika 1 şubat 1454'ten itibaren Türkler'e karşı ele silâh alacak her Hıristiyan'ın Papa tarafından, Cennet tebşir eden fermanlar (indulgence) ile mükâfatlandırılacağı vait ve ilân olundu. Papa'nın emriyle, Türkler'e karşı harbde kullanılmak üzere, bütün başpiskopos, piskopos, manastır ve kiliselere, vergi tarhedildi. Üstelik, bütün Hıristiyan âlemine bir «mukaddes harb vergisi» kondu ve bunu ödemekten kaçınan her Hıristiyan, Papa tarafından aforoz edilmekle (excommunication) tehdit olundu. Her hangi bir Müslüman'a silâh, erzak ve her türlü malzeme satan Hıristiyan, en ağır işkencelere mâruz kalacaktı. İslâm dininin varlığı imha edilinceye kadar bütün Hıristiyan âlemi, aralarında bir mütareke yapacak ve bu sulh havası, en büyük endişe ile muhafaza olunacaktı. Bütün bu emirlere her hangi bir surette itaatsizlik gösteren şahıs, kim olursa olsun, aforoz edilecek ve işkence ile ölüme mahkûm olacaktı. Eğer bu itaatsizlik bir cemaat, bir memleket ve bir devlet tarafından irtikâp edilecek olursa, bütün bir cemaat, memleket ve devlete, aynı cezalar yüklenecekti. Tabiî bütün bu kararlar, gerçekleştirilmesine asla imkân olmıyacak şeylerdi. Dünya, kesin çizgilerle ikiye bölünemezdi. İki âlem arasında işlek bir ticaret vardı ve bu ticaret, bu gibi tedbirlerle durdurulamazdı. İslâm devletleri arasında olduğu gibi, Hıristiyan devletler arasında da uzunca bir sulh, imkân dışında ve tarihin akışına aykırı idi.

1454'te Bavyera'da Ratisbon (Regensburg) şehrinde, bütün Avrupa hükümdarlarının iştiraki ile bir meclis akdedilecek ve burada, Türkler'e karşı bir Haçlı seferinin projeleri gerçekleştirilecekti. Bahar gelip çatınca (1454), bu meclise, yalnız Fransa hanedanından (Capet hanedanı) ve o sırada Avrupa'nın en güclü hükümdarlarından olan Burgonya dukası II. Philippe le Bon (1419 - 1467) iştirak etti. Capet - Valois - Bourgogne hanedanının 4 dukasının 3.'sü olan III. Philippe, Niğbolu'da Yıldırım'a esir düşen Korkusuz Jean'ın oğlu idi ve hanedanına büyük leke süren Osmanoğulları'na karşı çok hınçlı bulunuyordu. Fakat o dahi, ancak İmparator veya Macaristan kıralının başkumandanlık edeceği bir orduya bizzat iştirâk edeceğini, aksi takdirde, elinden geldiği kadar kuvvetli bir ordu yollıyacağını söyledi. Şüphesiz, babasının âkıbetine uğramaya niyetli değildi. II. Philippe'ten başka diğer bütün Avrupa hükümdarları, meclise sefir göndermekle iktifa ettiler.

Bunun üzerine Papa, 4 temmuz 1454'te Fransa, İngiltere, Bohemya, Macaristan, Lehistan, İsveç, Norveç, İskoçya, Aragon (Katalonya) kıralları ile Venedik ve Ceneviz cumhurreislerine, bütün dukalara ve bağımsız prenslere, ikinci bir davetname yolladı. Fakat buna da kulak asan çıkmadı.

Hammer şöyle diyor (II, 437) : «Bizans imparatorluğunun düşmesi, 1000 yıllık bir mevcudiyetten sonra taht şehri Istanbul'un Türkler'in eline geçmesi, Avrupa milletleri için, uzun bir mücadele devresi açmıştır. Bu mücadele, Avrupa için, felâketli geçecektir».

Artık Katolik - Ortodoks ittihadı, yani Hıristiyan âleminin birliği de bir hayal olmuştu. Bizans halkını Katolik yapmak üzere Papa tarafından Istanbul'a yollanan ve Ayasofya'da Katolik âyini yaparak, Ortodokslar'ın inancına göre mâbedi kirleten ve 28 mayıs gecesine kadar bu kiliseye halkın uğramamasına sebep olan Kardinal Isidore, Galata'da Türkler'e esir düşmüş bulunuyordu.

Fetih Üzerinde Batılıların Düşünceleri

Istanbul'un Fethi, yalnız kuvvetin kuvvetsize galebesi şeklinde telâkki edilemez. Meziyetin faziletsizliğe, üstün ahlâk ve medeniyetin, dejenere olmuş ahlâk ve medeniyete galebesidir. Tarafsız Avrupa tarihçileri de bu hususta müttefiktir. Asırlar sonra Alman imparatorluğunu harb meydanlarında bilfiil kuran Mareşal von Moltke, şöyle demektedir :

«Hıristiyan Latinler, 1204'te Bizans'ı, daha sonra Türkler'in yaptığından kat kat fazla harap ettiler. Nicetas, Latinler'in tahrip ettikleri veya erittikleri bir sürü

sanat eserini ve heykeli anlatır. Fakat Lysippos'un Yunanistan'dan Roma'ya, Roma'dan da Bizans'a göçmüş olan dört tunç atını Venedikliler kurtardılar. Ve Markus Meydanı'na götürdüler. Bunlar, Yeni Galya imparatoru (Napoléon) tarafından kısa zaman için Paris'e taşındıktan sonra, tekrar Venedik'e dönmüşlerdir; şimdi de oradadırlar» (**Türk Mektupları,** Türkçe trc., 146). — «Sultân Mehmed, sanki tabiatın hâkimi imiş gibi, atını dalgalara sürdü (S. 148). — «Giustiniani, elinden bir okla yaralanmıştı; onun kaçışı, geri kalan Lâtin muhariplerine de misal oldu ve Cenevizli, şerefle dolu bir hayata hiç yakışmıyan bir ölümle öldü — «Kostantin Paleologos'un ölümü, daha şerefli oldu. İmparator, soysuzlaşmış milletini kuvvetli bir müdafaaya tahrik için boş yere uğraştıktan, bütün tehlikeleri onlarla paylaştıktan ve bütün ümitlerin yok olduğunu gördükten sonra, kendisi mevkiinden düşmüş, Roma İmparatorluğu yıkılmış ve Hıristiyan dini ortadan kalkmış olduğuna göre, artık yaşamamaya karar verdi. «Benim başımı kesecek bir Hıristiyan yok mu?» diye bağırdı. Tanınmamak ve korunmamak için, erguvânî imparator mantosunu sırtından attı; muhariplerin en sık kalabalığına karıştı ve ölülerden bir yığının altına gömüldü. Topkapısı yakınında, Konstantin Paleologos'un Doğu Roma'nın son imparatorunun öldüğü yeri işaret eden, bir küme servi yükselir» (S. 150 - 51). — «Labarum (üzerine Hazret-i İsa'nın alâmeti işlenmiş Bizans imparatorluk bayrağı), Sancak-ı Şerîf önünde eğildi... İki asır müddetle Batı, ogünden beri Boğaziçi'ne hâkim olan İslâm imparatorlarının karşısında titredi». — «Istanbul'un zaptının hemen arkasından Gazi Fâtih Mehmed, sûrların en çok harap olan kısımlarını tamir ettirdi. Fakat bu sûrlar, «Roma İmparatoru» gibi mağrur bir unvanı taşıyan zayıf hükümdarlar için, orduları hilâl'i Macaristan ve Avusturya'ya, Mısır ve İran'a taşıyan muazzam Türk hakanları için olduğundan bambaşka bir ehemmiyeti haiz-di» (S. 151). — «Türkler'in umumî bir hücuma hazırlandıkları bu sırada şehirde ikilik, cesaret kırıklığı ve kıtlık hüküm sürüyordu. Rumlar, en amansız bir düşmanlık ile, âyin sırasında mayalı mı, yoksa mayasız mı ekmek kullanılacağını münakaşa ediyor ve vatan hizmetinde kullanılmak için ellerinden alınmasın diye, hazinelerini yere gömüyorlardı. — 29 mayıs 1453 sabahı, muhasaranın 53. ve Roma İmparatorluğu'nun 1000 yıllık devrinin sonuncu günü idi» (S. 150).

Bizans'ın çürümüş hâlini, bu devlete birkaç imparator veren bir hanedanın son ferdi olan Prens Dukas, şu cümle ile vâzıhan anlatmaktadır (XLI, 192) : «Her milletten fazla haksızlık yaptık ve bize her ne yaptı isen, hakiki ve âdil kararınla yaptın Tanrım».

Büyük Alman filozofu Hegel (1770 - 1831), şöyle diyor : «Bizans imparatorluğu, dahilde her türlü ihtiraslar tarafından parçalanıyor, hariçte ise, imparatorların kendilerine karşı zayıf bir mukavemet gösterebildikleri barbarların tehdidi altında bulunuyordu. Devlet, daimî surette tehlikeli vaziyette bulunuyordu ve bize süflî ve hattâ gülünç ihtirasların, ne fikirlerde, ne fiillerde ve ne de şahıslarda büyük bir şey vermediğini gösteren iğrenç bir tablo arzetmektedir. Şeflerin isyanı, bunların veyahut nedimlerin entrikaları neticesinde imparatorların düşmesi, hükümdarların kendi zevceleri yahut oğulları tarafından katledilmeleri ve zehirlenmeleri, her türlü zevklerini tatmin etmeleri ve namussuz hareketlere tenezzül etmeleri... İşte bu tarihin, Doğu Roma imparatorluğunun çürümüş binasının, XV. asrın ortasında, Türkler'in dinç kuvveti tarafından yıkılıncaya kadar, gözlerimizin önünden geçirdiği sahneler» (Vasiliev, **Bizans İmp. Tarihi,** Tr. trc., I, 5 - 6).

Fransız Akademisi'nden René Grousset, Istanbul'un Fethi hâdisesini hazırlıyan sebep ve âmilleri, yüzlerce yıllık derinliklerde aramaktadır. Fransız tarihçisi diyor ki :

«İki asırdan fazla bir müddet zarfında (VII. - IX. asırlar), Bizanslılar, Anadolu platosunu Arap istilâlarına karşı olsun koruyabilmek için, sert bir mücadeleye

giriştiler. Bu mücadele bugün biraz karanlıkta kalmış olmasına rağmen, Avrupa medeniyetinin istikbali için, birinci derece mühim bir hâdise idi. Eğer Bizans seddi yıkılsa idi, Müslüman fethi 1453'te değil 673 veya 717'de gerçekleşse idi, henüz rüşdünü idrak etmemiş olan Avrupa'nın hâli ne olurdu? Hiçbir Rönesans hareketi mümkin olmaz. Avrupa, Yunan kaynağından kesilmiş bir vaziyete düşerdi... Bizans dahi, bir an acıklı savunma dakikaları yaşamış olmasına rağmen, X. asırda, parlak bir medeniyetin beşiği idi; ordusunu düzenlemiş ve mukabil taarruza geçmişti. Bu mukabil taarruz, Nikeforas Phocas, İoannes Tzimiskes ve II. Basileus ile, Kuzey Suriye'yi kazandı; büyük Antakya şehri, Urfa Mezopotamyası ve Ermenistan, bu Bizans fütuhatına dahildi. — Bununla beraber bu yeni Roma fütuhatı, sağlam olmaktan ziyade parlaktı. XI. asır ortalarında, birincisinden daha ağır olan ikinci bir Müslüman istilâsı karşısında çözüldü. Bu istilâ, Selçuklu Türkleri'nin fütuhatı idi. Araplar, ancak Suriye'yi, Mezopotamya'yı ve Mısır'ı Yunanlılık'tan kurtarmışlar ve yeniden Sâmî'leştirmişlerdi. Türkler ise, Küçük - Asya'nın en büyük kısmını Yunanlılık'tan ayırdılar ve Turanî'leştirdiler. 20 yıldan daha az bir müddet içinde, 1064'ten 1081'e kadar, Anadolu yarımadası, yeni bir Türkistan oldu. Avrupa'nın sınırları, Ermenistan'dan, Boğaziçi'ne çekildi. Türkler, İznik'te idiler. 1453, 1081'de gerçekleşiyordu. — Batının müdahalesi kaderi değiştirdi. Bozulan Bizans'ı takviye etmek, Asya'yı, Avrupa'dan kazandığı yerlerden geriye itmek için, Batı, harekete geçti. Bu, Haçlı Seferleri şeklinde tezahür etti. Demek istiyorum ki, Haçlı Seferleri, ne sâf ideolojik bir teşebbüs, ne de fütuhat savaşları olarak telâkki edilemez. Haçlı Seferleri, Asya'nın tehdidine karşı, Avrupa'nın savunma refleksini gösterir. Bu bakımdan, İskender'in teşebbüsüne ve Partlar'a karşı Trajan'ın, Sâsânîler'e karşı Heraclius'un seferlerine benzer. Maksat, Batı'nın müdafaası idi. Batı ile Doğu arasındaki münasebetlerin tarihi, büyük ilerleme ve itilme hareketlerinin tekerrüründen ibarettir. Asya'nın ilerleyişi, Med Harbleri ile durdurulur. Sonra Makedonya ve Roma karşı taarruzu başlar. VII. asırda Müslüman ilerleyişi vardır. Onu, X. asır Bizans karşı taarruzu takip eder. XI. asırda Selçuklu Türkleri'nin ilerleyişi, XII. asır Haçlı Seferleri'ni doğurur. Osmanlı Türkleri'nin Bursa'dan Viyana'ya uzanan XIV. asırdan XVII. asra kadar olan ilerleyişi ise, 1912'de nihayet Edirne'ye kadar çekilmeleri ile neticelenir. — Yenilmiş, Asya tarafından kıtasında tehdit edilmekte olan Avrupa, denizlerin hâkimi olması yüzünden, Asya'ya karşı dönmek ve zararını telâfi etmek imkânını bulmuştur. Portekiz tarafından Goa'nın, Seylan'ın, Malaka'nın işgali, Istanbul'un Fethi'ne karşılıktır. Bu hareket, alâkaya değer bir yavaşlıkla cereyan etmiştir. Zira Avrupa bütün Hind Okyanusu'nun hâkimi olduğu XIX. asırda, kendi kıtasında, daha Tuna'yı güneye doğru aşamamıştır... Bu suretle Doğu Meselesi, biribirini takip eden 3 ayrı safha gösterir : Ortaçağ başlarında Arap - Bizans safhası, XIII. ve XIV. asırlarda Haçlı teşebbüsünün neticeleri (ki Fransızlar başta gelirler) ve 1360'tan, bilhassa 1453'ten sonra Türkler'in hal şekli. — Sözümü şu noktayı belirterek bağlamak isterim ki, kitabım, Avrupa dışı kültür ve medeniyetlere karşı hiçbir peşin hükümle mâlûl değildir. Avrupa medeniyeti dışında bilhassa Müslüman dininden olan milletler, insanlık medeniyetine o kadar yüksek safhalar yaşatmışlardır ki, taraf tutmıyan bir tarihçi, onlara düşman hiçbir temayüle sahip olamaz» (**L'Empire du Levant,** 8 - 11). — «Sonunda Roma imparatorluğunun fethi işini Osmanlılar başarmışlardır. Çünki Marmara kıyılarında idiler. Çünki biribirini takip eden çok büyük hükümdarlara sahip olmak mazhariyetine erişmişlerdir. Bu hükümdarlar, mukayese kabûl etmez askerlik dehasına sahiptirler. Ne istediklerini bilmişler ve fütuhattan başka hiçbir emel taşımıyorlardı» (**Aynı Eser,** 609). — «Osmanlılar'ın ideoloji kuvveti ve sağlamlığı ile monarşik müesseselerinin mükemmeliyeti, ardı arkası kesilmez fütuhat peşinde koşan müstesna bir hanedana sahip olmaları, Türkler'e çifte avantaj

sağlamış ve onların üstünlüğünü temin etmiştir... Osmanoğulları, Peygamber'in seferlerindeki mukaddes gayeyi, asırlar sonra canlandırmışlardı» (**Aynı Eser**, 610).

Istanbul'un Fethi Niçin Yeniçağlar'ın Başlangıcıdır?

E. Bourgeois, **Manuel Historique de Politique Etrangère** adlı klasik eserinin II. cildine şu cümle ile başlar (12. tab'ı : Paris, 1941, s. 5) : Eğer Fransızlar, Haçlı Seferleri'nden vazgeçseler ve Türkler'in Istanbul'a yerleşmesine göz yumsalardı, Avrupa ortaçağı biter ve Modern Çağlar, daha evvel başlamış olurdu».

Istanbul'un Fethi'nde başarı temin eden hususlardan başlıcası, Türk ordusunun üstünlüğü ve Fâtih'in askerî keşifleridir. Tarihçiler, bu mevzu üzerinde de durmuşlardır. R. Sédillot diyor ki : «Ortaçağ'a nihayet veren Türkler, yeni bir harb tekniği ortaya koyarak bundan faydalandılar. Orduları, bitmek tükenmek bilmez bir kitleyi ihtiyat olarak emri altında tutuyordu» (**Hist. du Monde**, 184).

«V - 1'lerin ceddi olan uçan alev füzeleri, ilk defa Türkler tarafından Bizans'ın fethinde kullanılmıştır ki, bu füzelerin işleme prensibi asırlardan beri unutulmuş ve ancak XX. asrın mühendisleri tarafından yeniden ele alınmıştır... Topun ağzı, tarihte ilk defa olarak Bizans'ın fethinde söz sahibi olmuştur» (Benoist - Méchin, 54 - 55).

«Türkler tarafından Istanbul'un Fethi, cihan tarihinin en büyük hâdiselerinden birini teşkil etmiştir. Bu fethin, Avrupa'nın mukadderâtı üzerindeki tesiri, mûcizevî olmuştur. Doğu Avrupa'da Türkler'e, asırlar boyunca, üstünlük temin etmiştir... Bu hâdise, hemen hemen tarihin akışını değiştirmiştir. Çeşitli yüz sebepten dolayı, son derece fevkalâde bir vâkıadır. Bilhassa bu devirde çok yeni bir silâh olan top tarafından kazanılmış ilk büyük muhasaradır... Bu azametli nisan ve mayıs 1453 ayları, Ortaçağ'ı kapar ve Modern Çağlar'ın başlangıcını işaret eder» (G. Schlumberger, **Introduction**) (bu tarihçinin Türkler'e karşı çok düşman olduğunu kaydetmek faydalıdır).

Birçok tarihçiler, Osmanlı devletini, Roma imparatorluğunun bir devamı saymışlardır. Bununla beraber Hıristiyan dininden ve Yunan - Latin kültürü üzerine kurulu Roma imparatorluğunun 1453'te tarih sahnesinden çekilmesi, Avrupa'nın çehresini değiştirecek mahiyette olmuştur.

«Bizans imparatorluğunun yok olması, her ne kadar uzun bir inhitat ile hazırlanmışsa da, cihan tarihinde bir dönüm noktası olmaktan geri kalmaz. 2.000 sene boyunca Yunanlılar, Karadeniz'i iktisadî yayılmalarının bir mıntakası yaparak, Boğazlar'ı tutuyorlardı. Yunanistan, Küçük - Asya, Mısır, Suriye, Yunan ve Hıristiyan medeniyetlerinin beşiği olmuştu... Ortaçağ'ın ilk asırlarının barbarlaştırılmış Avrupa'sı ortasında Bizans, tefekkürde, sanatta ve varidatta modern, kültürlü, ince ve zengin büyük bir devlet parlaklığına sahipti. İslâm'a yolu kapamakla, Hıristiyan din ve medeniyetini kurtarmıştı» (Pirenne, II, 274). «... İtalyanlar, kubbe, motiyan ve mozaik, renkli cam, minyatür, elyazması sanatlarını öğrenmeye, hukuk, ticaret ve maliye kaidelerini araştırmaya hâlâ Bizans'a geliyorlardı» (Pirenne, II, 275).

«İslâm devletlerinin, Araplar'la Türkler'in, Bizans imparatorluğuna karşı yönelttikleri üç taarruzdan birincisi ile ikincisi bu imparatorluğu zayıflatmış, üçüncüsü ise, onu yıkmıştı. İslâm'ın ilk asrındaki birinci taarruz Bizans'ın elinden Suriye ile Irak'ı (ve Mısır'ı) koparmış, fakat Toros dağlarında durmuş, Anadolu'nun büyük bir kısmına yayılmış, fakat Marmara Denizi kıyılarına yakın bir yerde, hemen Bizans sûrları önünde kırılmıştı. Bundan 3 - 4 asır sonra Osmanlı Türkleri'nin idare ettikleri üçüncü taarruz ise, önce Anadolu'da, sonra Balkanlar'da, imparatorluğa ait yerleri küçültmeye devam etmiş ve nihayet sistemli bir muhasara ile

asıl payitahtı, Bizans'ı da fethederek, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmıştır» (Lajos Fekete, **Osmanlı Türkleri ve Macarlar**, S. Karatay trc., 663).

«Istanbul'un Fethi, yalnız Sultan Mehmed'in saltanatı için değil, Osmanlı devleti için bir ölüm kalım dâvası olarak ortada idi. Gerçekten II. Murad devrinde Garp tehdidinin Varna ve Kosova zaferleri ile kırılmış olması, Feth'i, yakın bir imkân yapmıştı. Fâtih Mehmed, Osmanlı devletinin bu hayat dâvasını kendi şahsında ve kendi istikbali için en trajik bir şekilde hissetmiş son Osmanlı hükümdarıdır. O, düğümü, kılıçla kesmeyi deneyecektir» (H. İnalcık, **Fâtih Devri**, 120).

«O tarihe gelinceye kadar hiçbir hükümdara nasîb olmıyan ve hattâ bugün için dahi pek de mümkin göremediğimiz o büyük müsamahası ile Fâtih, insanlığın en yüksek mertebesine erişmiş olan harikulâde bir şahsiyettir» (S. Tansel, **Fâtih**, T.T.K. nş., 108).

«Bu esnada Avrupalılar, Arap ilmi vasıtasiyle, Eratosthenes'in arzın kürevîliği nazariyesini öğrenmişler, coğrafyada ilerliyorlardı. Barutun taammümü, Araplar'dan pusulanın öğrenilmesi, top silâhının Istanbul'un fethinden sonra bütün Avrupa'ca kabûlü ve gemilere de top konulması, Türk fütuhatı ile boğulan ve Doğu yolu kesilen Avrupa'yı, denizlere doğru can havli ile atılmaya, yeni yollar bulmaya, tükenmiş altın stoklarını telâfiye çalışmaya sevketmiştir» (Pirenne, II, 300).

Pirenne'in bu satırları, Istanbul'un Fethi hâdisesinin ne suretle modern çağlara geçişi teşkil ettiğini izaha çalışmaktadır. Fâtih'in dehâsı, bu geçişi sağlamıştır. Bizzat Fâtih, bütün dâhiler gibi, kendi dehasına ve bu dehanın hiç kimse ile kıyas kabûl etmediğine inanmıştır. Bizans imparatorunun Rumeli Hisarı'nın inşasına mâni olmak üzere gönderdiği elçilere söylediği : «Benim kudretimin erişebileceği şeyler, benden öncekilerin hayâl ufkuna bile değmemiştir» meâlindeki sözler, kendisine olan inanç ve itimadını vâzıhan göstermektedir.

«Istanbul'un Fethi, eğer en mühimmi değilse, tarihin en mühim anlarından biridir» (Paul Lemerle, Babinger'in Fransızca tercümesine yazdığı önsöz, s. 7).

«Eğer XV. asırda Türk ilerlemesi nihâî olarak kırılsaydı, bütün beşerî tahminlerin haricinde kalacak şartlarla tarih değişirdi» (Babinger, 10). — «Fâtih Mehmed, 30 yıl boyunca bütün Hıristiyan âlemine bir ürperiş telkin etmiştir» (Aynı Eser, 11).

«Cihan tarihinde bir dönüm noktası meydana getirecek olan bu saatin (Roma İmparatorluğu'nun düşmesi saatinin) tesiri her yerde hissedildi ve Batı'da bu hâdisenin yarattığı muazzam akis, herkesi, İstanbul'un, memleketler değer bir belde olduğuna inandırdı. İki kıtanın hududunda bulunan... İstanbul'un fethi... Böylece, 1453 senesi, Modern Çağlar ile Ortaçağ arasında ayırma çizgisi olarak, haklı bir şekilde tesbit edildi» (Babinger, 126).

«Siyasî bakımdan Istanbul'un sukutu, Roma İmparatorluğu'nun sonunu işaret eder. Bizim «Bizans İmparatorluğu» dediğimiz şey, hakikatte ve nazariyede, Roma İmparatorluğu idi. Şehrin sûrlarında döğüşürken maktul düşmüş olan XI. Konstantin, Avgustus'un meşru halefi idi» (S. Runciman, 29.V.1953'te Londra Üniversitesi'nde verdiği konferanstan).

Istanbul'un Fethi, 1123 senesi Istanbul'da olmak üzere 1467 senelik Roma İmparatorluğu'nun sonu, fakat bir bakıma, bu imparatorluğun Osmanoğulları hanedanında devamı demekti.

Batı Türkleri'nin Bizans'ı düşürebileceğine, Avrupa'da fazla ihtimal verilmiyordu. Çünkü Bizans, yüzlerce yıldan beri düzinelerce muhasaraya, son zamanlarda da birkaç Osmanlı muhasarasına başarı ile karşı koyabilmişti. Kardinal Bessarion, 1422'deki son Osmanlı muhasarasının da muvaffakıyetsizliğini göz önünde bulundurarak, «hiç olmazsa 1 yıl» Bizans'ın mukavemet edeceği fikrindeydi ve bu müd-

det içinde de Haçlı kuvvetleri yetişip imparatorluğu kurtaracaktı. Aeneas Sylvius ise, 12 temmuz 1453 tarihli mektubunda şöyle demektedir: «Tehlikenin rivayet edildiği kadar büyük olduğuna kimse inanmıyordu ve herkes, Yunanlılar'ın gene para koparmak için yalan söylediğine ve söylediklerinin topunun mübalâğa ve asılsız olduğuna inanıyordu».

Avrupa'daki bu hava, asılsız değildi. Kimse 21 yaşındaki II. Mehmed'in deha derecesini, asırlardan beri görülmemiş kudrette bir şahsiyet olduğunu kestiremezdi. Kimse büyük topları ve başka görülmemiş silâhları tahmin edemezdi, karadan donanma yürütüleceğini kimsenin aklı kesmezdi.

Muhasaraya takaddüm eden günlerde, son imparatorluk başbakanı Lucas Notaras'ın: «Bizans'ta Latin serpuşu görmektense, Türk kavuğu görmeyi tercih ederim» sözü, cihan tarihinin pek mâruf sözleri arasında yer almıştır. Çünkü Avrupa'nın toleransı, Türkler'inkine nisbetle pek ilkel idi.

«Bütün mesele, Avrupa'dan yardım gelinceye kadar, Antikite'nin hâlâ rakîbi olmıyan bir işçilik âbidesi olarak ayakta duran muazzam sûrlarına güvenip dayanmaktan ibaretti. Bu sûrlar, pek yakında günlerinin geçmiş olduğunu öğreneceklerdi. Zira Türkler, bunları yıkmak için bir silâh bulmuşlardı: Bu, cihanın benzerini asla görmediği çeşitten bir top idi» (P. Wittek, 29.V.1953'te Londra Üniversitesi'nde verdiği konferans'tan).

Fâtih'in Feth'i Mümkin Kılan Dehâsının Tahlili

Alman tarihçisi Deismann diyor ki: «Fâtih, dünya tarihinde bir dönüm noktası yarattıktan sonra, Doğu ve Batı'nın kapısında durarak, bu iki âlemin kültürünü nefsinde toplıyan bir insandır». Fâtih, hem en büyük İslâm, hem en büyük Hıristiyan hükümdarı olmak iddiasında idi. Bütün davranışlarından bu anlaşılmaktadır. Ve bu davranışı, başka bir padişahta müşahede etmek zordur. Türk ve İslâm nedimlerinin yanında, Ortodoks ve Katolik, Rum ve İtalyan nedimleri de çoktu. Georgios Trapezuntios, Kritovulos, Amirutzes, Benedetto Dei, Criaco d'Ancona, Jacopo da Gaeta, Hıristiyan nedimlerinin en meşhurlarından olup, hepsi mühim fikir ve sanat adamları olan müelliflerdir. Georgios Trapezuntios, 1466'da Fâtih'e şöyle hitap ediyordu:

«Kimse şüphe edemez ki, sen, Roma İmparatoru'sun. İmparatorluğun taht şehrini hukukan elinde tutan kimse imparator ve Roma İmparatorluğu'nun taht şehri de Istanbul'dur».

Diğer muasırlarının, dünyaca tanınmış Katolik ve Ortodoks mütefekkirlerinin de Fâtih hakkındaki düşünceleri kayda değer:

Kritovulos diyor ki: «Sultan, en keskin zekâlı filozoflardan biridir» (S. 177).

Fetih sırasında 21 yaşında olan Zorzo Dolfın, II. Mehmed'i şu satırlarla tavsif etmektedir: Nâdiren güler. Zekâsı daimî bir çalışma hâlindedir. Çok cömerttir. Fakat projelerinde çok inatçı ve her işte fevkalâde atılgan ve cüretkârdır. Büyük İskender gibi şân-u şerefe doymak bilmez. İşlek zekâlıdır. Soğuğa, sıcağa, açlığa, susuzluğa mütehammildir. Kesin konuşur. Kimseden çekinmez. Zevk ve safadan uzaktır. Türkçe, Yunanca ve Sırpça'yı iyi konuşur. Her mevzuda son derece haristir. Her gün bir müddet okur. Roma tarihi, başka tarihler, Laerce, Herodot, Tite-Live, Quinte-Curce, Papalar'ın, Almanya imparatorlarının, Fransa ve Lombardiya kıraallarının vak'a-nüvisleri, okuduğu tarihler arasındadır. İtalya'nın coğrafyasını, bütün teferruatı ile bilir. Avrupa'daki bütün hükûmetleri de tanır. Büyük bir Avrupa haritasını yanından eksik etmez. Askerî ve coğrafî ilimleri büyük bir zevkle tetebbu eder. Hükmetmek arzusu ile yanar. Devletinin çeşitli ülkelerindeki âdetlere ve şartlara kendisini uydurmakta mahirdir» (S. 24, Babinger, 135-6).

Giritli büyük Yunan âlimi Georgios Trapezuntios (1395-1484), 89 yaşında Roma'da ölmüş olup, fetih zamanında 58 ve aşağıda nakledilen satırları yazdığı 1466'da 71 yaşında olgun bir adamdı. Trapezuntios, Fâtih'i, Kiros'un, Büyük İskender'in ve Sezar'ın üstünde telâkki etmektedir; «hattâ, demektedir; bir kelime ile, gelmiş geçmiş bütün hükümdarlardan büyüktür» (Babinger, 298). Gene bu meşhur Bizans âlimine göre Fâtih, Roma İmparatorluğu'na son vermiş değildir. Osmanoğulları hanedanında bu imparatorluk, vaktiyle Putperest, Hıristiyan ve Ortodoks olduğu gibi, şimdi de Müslüman olarak devam etmektedir. Sonuncu imparatorluk hanedanı, halen Osmanoğulları'dır. Fâtih'e şu şekilde hitabı meşhurdur: «Kimse şüphe edemez ki, sen, Roma İmparatoru'sun. İmparatorluğun taht şehrini hukukan elinde tutan kimse imparator ve Roma İmparatorluğu'nun taht şehri de Istanbul'dur. Seni bu tahta, kılıcınla malik kılan insanlar değil, fakat Cenâb-ı Hak'dır. Şu halde sen, Romalılar'ın meşru imparatorusun. Romalılar'ın imparatoru olan zat ise, bütün arzın imparatorudur» (Babinger, 299). Bu şekilde, Fâtih'le beraber Osmanoğulları'nda cihan hâkimiyeti fikri yerleşmiştir. Bu fikrin çifte kaynağı olduğunu yukarıdaki satırlardan anlamak mümkündür. Birinci kaynak, Oğuz Han'dan beri devam edegelen Türkler'in cihan devleti fikri, ikincisi de Roma'nın aynı iddiayı güden düşüncesidir. Osmanoğulları'nın bu çifte kaynaklı iddiası, yalnız kendi millî fikirleri hâlinde kalmamış, muasırları olan yabancılar tarafından da tasdik edilmiş, gerçek Roma imparatoru şeklinde telâkki olunmuşlardır.

Georgios Trapezuntios'a göre Fâtih, hemen bütün ilimlerde hayran olunmaya şayan bir âlim ve «son 1.000 senede Yunan âleminin tanıdığı en iyi Yunanca bilenlerden biri»dir (Babinger, 300).

Gene Fâtih'in muasırlarından İtalyan Langusto, İstanbul'un Fethi'nden az sonra, genç Türk Hâkanı'nı şu kuvvetli satırlarla tavsif etmektedir: «İnce yüzlü, ortadan ziyade uzun boylu, silâhlar kuşanmış, asîl tavırlı, hürmetten fazla haşyet telkin eden, nadiren gülen, şiddetli bir öğrenmek ihtirası ile yanan, uluvv-i cenap sahibi, gayelerinde inatçı ve her mevzuda kendinden emin, Büyük İskender'inkinden az olmıyan bir şöhretin ardındadır... Harb sanatından daha çok hoşuna giden bir şey yoktur. Her şeyi öğrenmek istiyen zeki bir araştırıcıdır... Sefahat iptilâsı yoktur. Nefsine hâkim, uyanık, her türlü şarta mütehammil, cihanda ancak tek imparatorluk ve tek saltanat olmalıdır fikrinde, bu ittihadı tahakkuk ettirmek için de cihanda Istanbul'dan daha münasip bir yer olmadığı kanaatindedir» (P. Wittek'in aynı konferansından). Görülüyor ki, Fâtih de, asırlarca sonra Napoléon'un söylediği gibi, cihan imparatorluğuna ancak Istanbul'u merkez olarak lâyık görmektedir.

«Fâtih, yalnız birinci sınıf bir lisan mütehassısı, tarihçi ve filozof olmakla kalmıyor, aynı zamanda, ok atmakta ve ata binmekte de harikulâde maharet gösteriyordu. Fazla olarak idare tarzı da mükemmeldi» (N.M. Penzer, **The Harem**, Londra, 1936, 287).

«Fâtih'in bütün hareketlerinde, amansız tedbirlerinde olduğu kadar, ilmi himaye ve teşviklerinde de bir esas fikir hâkimdir: Devletini, her bakımdan, dünyanın en üstün ve kudretli imparatorluğu hâline getirmek» (H. İnalcık, **İA**, VII, 534a). Devletini her bakımdan dünyanın birinci devleti hâline getirdiği keyfiyeti ise, bütün şüphelerden uzak bir hakikattir.

Rönesans, Fâtih'in 1453'te Bizans'ı fethi ile başlar (P. Faure, **La Renaissance**, 7). Fâtih, Rönesans'ın en büyük mécène'lerinden biridir (**Aynı Eser**, 46). Anadolu'da çini gibi güzel sanatların büyük bir parlaklıkla inkişafı ve Türkiye'nin büyük bir sanayie sahip olması, umumî Rönesans hareketi içinde mütalâa edilmek lâzımdır (**Aynı Eser**, 100). Rönesans, Fâtih'in, II. Bâyezid'in, Yavuz'un toleransına çok şey borçludur (**Aynı Eser**, 102). «Türkler'in Bizans'ı fethinden sonra olduğu gibi hiçbir zaman mânevî münasebetler bu derece kuvvetli olmamıştır» (**Aynı Eser**,

10). Eski Yunanca'nın Avrupa'da tanınması, Istanbul'un Fethi ile mümkin olabilmiştir (**Aynı Eser,** 114). 1506 ve 1519'da II. Bâyezid'le Yavuz, Michalengelo'yu resmen Istanbul'a davet etmişler, fakat Papa, bırakmamıştır (**Aynı Eser,** 104).

Bu Rönesans'a, Fâtih'in, Avrupa'da görülmemiş bir tolerans sahibi olmasının da tesirini kaydetmek lâzımdır. Pétrarque gibi bir Rönesans mütefekkirinin Ortodokslar için söylediği şu sözler, Avrupa'nın henüz fikrî olgunlaşmadan bir hayli uzak bulunduğunu göstermektedir: «Düşmanlardan beter olan bu râfızîler (yani Ortodokslar) bütün varlıklarıyla bizden nefret eder ve kaçınırlar» (Grenard, 62).

«II. Mehmed, başı kesilen son Hıristiyan Roma imparatorunun meşru halefi, tek imparator ve tek «basileus» olduğunu göstermek için, titizce davrandı. Bundan böyle madalyonlarında «Asiae et Graeciae Imperator» sanını takınabilirdi. Ayasofya'da namaz kıldıktan sonra, Gennadios Scholarios'u çağırmakta gecikmedi. Bu zat, kilise ittihadının en değerli muhalifi idi ve ittihada taraftar Grigorios'un yerine nasbedildi. II. Mehmed, Justinianus gibi, yalnız imparator değil, aynı zamanda Kilise'nin de başı idi» (Grenard, 71).

«Osmanoğulları, Roma imparatorlarının vârisi olmak ve tahtlarına oturmak hasebiyle, onların vaktiyle hâkim oldukları ülkeleri fethetmek mecburiyetinde idiler. Osmanoğulları'nın tarihini kavrıyabilmek için, onları Doğu Roma imparatorluğunun ikinci kurucusu sıfatiyle incelemek icap eder. Netekim teşebbüslerine Avrupa'da, çok mânâlı bir şekilde «Rumeli» dedikleri ülkelerden başlamışlardır... Osmanoğulları ile, yeni bir Avrupa imparatorluğu ortaya çıkıyordu. Bin yıllık usul mucibince bu imparatorluk, dıştan gelen bir kudret olan Osmanoğulları tarafından kuruluyordu» (Grenard, 101).

«Osmanoğulları'nın Roma imparatorlarının yerini aldığını, II. Mehmed'le çağdaş olan birçok Bizans tarihçisi, Chalcondyles, Kritobulos vs. çok iyi anlamışlardır. Ekseri tarihçiler, Osmanoğulları'nı, Roma imparatorlarının meşru halefi saymışlardır. XVIII. asrın ilk yarısında Osmanlı askerî tarihi üzerinde klâsik bir eser yazan Kont Marsigli de «Istanbul'u fetheden ve Roma imparatorlarının tahtına çıkan II. Mehmed» demektedir (Tr. trc., 23). «Türkler'in Balkanlar'ı ve Anadolu'yu tek devlet halinde toparlıyabilmelerinin sırrı, Türkler'in atalardan kalma otorite ve disiplin gelenekleri ile Osmanoğulları hanedanının istisnâî derecede devamlılık kudretindedir» (Grenard, 102).

II. Mehmed ve halefleri, dünyanın en üstün medeniyetine sahip olduklarını şuurlu bir şekilde kavramışlardır. Rönesans hareketi, II. Mehmed'le haleflerini kendisine bağlıyacak gücte değildi. Avrupa da Türk üstünlüğünün farkında idi. Martin Luther, Türk teşkilât ve medeniyetinin üstünlüğünü açıkça söylediği gibi, o devirde Türkiye'ye gelen bütün seyyahların ifadesinden de bu keyfiyet anlaşılmaktadır (Z.V. Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş,** 365).

Fâtih, Gutenberg devrinde yaşamış ve Avrupa'da basılan kitapları bizzat görmüştür. Fakat Türkiye'de binlerce, onbinlerce hattatın kitap çoğaltma kabiliyeti karşısında, Avrupa'daki kitapların tirajları henüz mütevazı bir seviyede kalıyordu (Togan, 366). Avrupa'daki kıral kütüphanelerinde birkaç yüz cilt kitap varken, Türkiye ve İslâm kütüphanelerinde on binlerce, bazan yüz binlerce kitap bir araya geliyordu.

Osmanlı devleti, Roma imparatorluğunun olduğu kadar, Selçuklu ve İlhanlı hakanlıklarının da vârisi ve devamı mahiyetinde idi (Togan, 337).

Avrupalılar, İslâm ilmi vasıtasiyle arzın küre şeklinde olduğunu öğrenmişlerdi. Gerçi henüz bu nazariyeye inanmıyorlardı. Fakat böyle bir nazariyenin mevcudiyeti, Avrupalılar'ı birtakım coğrafya keşiflerine sürükliyecek mahiyette idi. Barutun taammümü, Türk topçuluğunun eriştiği seviyenin Avrupa'nın nazar-ı dikkatini çek-

mesi ve Bizans sûrlarının bu toplarla yıkıldığını görerek dehşet içinde kalması, gene Müslümanlar'dan pusulanın öğrenilmesi ve böylece daha açık denizlere çıkabilmesi, gemilere de top konulmak düşünülmesiyle donanmanın eskisinden çok büyük bir kudret âmili hâline gelmeye namzet olması, Avrupa'yı alt üst eden inkılâplar mahiyetinde idi. Türk fetihleri, Avrupa'yı boğmuştu. Her taraf, her köşe, her stratejik yer Türkler tarafından tutulmuştu. Boğulan, can çekişen Avrupa, kendini denizlere doğru atmaya mecbur olacaktı. Denizse, ummanlarının enginliğine dalındıkça bereket, refah, saadet ve devlet getiren bir unsurdu ve eskisinden fazla da böyle olacaktı. Modern Avrupa'nın temelleri, mütevazı ölçüde de olsa, atılıyordu.

Anadolu'da çini ve kumaş sanayiinin en yüksek derecesine erişmesi ve geniş ölçüde Avrupa'ya ihraç edilerek Türk desenlerinin orada taklit edilmesi (Tahsin Öz, **Türk Kumaşları,** I), Avrupa Rönesansı'nı destekliyen unsurlardandır. Bizzat Fâtih, Avrupa rönesansının büyük mécène'lerindendir. Kendisine Avrupalı âlim ve sanatkârlar tarafından yüzlerce telif eser, şiir, tablo vs. ithaf edilmiş, II. Mehmed, bu eserleri geniş imkânları ile şâhâne surette mükâfatlandırmıştır.

Nihayet Türk toleransı, Rönesans'ın âmillerinden biri olmuştur. II. Mehmed devrinde Türk - Avrupa münasebetleri, yoğun bir ortama ulaşmıştır. Istanbul'un Fethi'nden sonra Avrupa, Bizans yoluyla klâsik medeniyet, edebiyat ve sanatları yakından tanımıştır. Istanbul'dan İtalya'ya giden yüzlerce Bizans bilgini, Yunanca'yı ve klâsik eserleri de beraberlerinde götürmüşlerdir.

Büyük Alman tarihçisi Jacob Burckhardt, **İtalya'da Rönesans Kültürü** adlı klâsik eserinde (Türkçe trc., II, 675, 678 - 9), şöyle diyor:

«Bundan başka öteden beri Bizans ve Türkler'le sık sık yapılan temaslar, taraf tutmaz bir müsamaha zihniyetinin vücuda gelmesini mümkin kılmış ve bunun önünde etnografik mânâda imtiyazlı bir Batı Hıristiyan'lığı oldukça arka plana atılmıştır. İtalya'nın tarihî hâtıralarının en büyüğü olması dolayısiyle klâsik İlkçağ kültürü, insanları ve müesseseleri ile, hayatta erişilmek istenen ülkü hâline geldiği zaman, klâsik çağa mahsus teorik düşünme yerine şüphecilik, İtalyanlar'ın kafasına hâkim olmuştur. — İslâm dinine karşı başta gösterilen hoşgörürlük ve kayıtsızlık, birçok şeylerle olduğu gibi, insanı incelemekle de ilgili idi. Muhakkak İtalyanlar, İslâm milletlerinin erişmiş bulundukları, hususiyle Moğol istilâsından önceki yüksek kültürü, Haçlı Seferleri'nden beri tanıyor ve buna hayranlık duyuyorlardı. Ayrıca, kendi hükümdarlarının yarı İslâmî tarzda hükümdarlık etmeleri, Kilise'ye karşı duydukları sessiz ikrah ve hattâ nefret, Yakın Doğu ve güney limanları ile ticaret temasları, İtalyanlar'ın bu duygusunu besliyordu. Daha XIII. yüzyılda İtalyanlar'ın İslâm'a mahsus âlicenaplık, haysiyet ve gurur ülküsünü takdir etmekte oldukları, bu ülküyü bir sultanın şahsına bağlamaktan hoşlandıkları görülmektedir. Genel olarak Eyyûbî ve Memlûk sultanları düşünülmektedir. Çok nadir olarak isim verilmekte, olsa olsa Sultan Salâhaddin'in adı zikredilmektedir. Şiddetli hareketleri gerçekten bir sır olmıyan Osmanlı Türkleri'nden bile İtalyanlar, yukarıda gördüğümüz gibi, ancak hafif bir ürkeklik duymakta ve Türkler'le barışçı bir uzlaşmanın mümkin olabileceği düşüncesine ısınmaktadırlar.»

Avrupa, yeni yollar bulup tükenmiş altın stokunu yenilemek ümidiyle çırpınırken Türkiye imparatorluğu, Büyük Türk Hakanlığı ve Müslüman Roma İmparatorluğu olarak, Avrupa'nın gözlerini kamaştırıyordu. Türkiye'nin merkezî kudreti, akıllara durgunluk verecek devlet teşkilâtı, tükenmek bilmez iktisadî ve malî kaynakları, bütün Avrupa hükümdarlarını imrendiriyordu. Bu hükümdarların en güçlüleri, padişahı taklit ederek, merkezî bir otorite kurmak yoluna gireceklerdir. Bu suretle Fransa'da, İspanya'da, İngiltere'de, Almanya'da istikbal, bu tarz monarşilerde olacaktır. Bu kudretli monarşiler, eskisinden çok büyük askerî ve malî kud-

ret ve kaynakları emirleri altında tutabilecekleri ve bir araya getirebilecekleri için, büyük işler başarmak yoluna gireceklerdir. Sanat, ilim ve edebiyat, daha zengin vasıtalarla korunabilecektir.

Bu suretle, Modern Çağlar, Yeniçağ doğmakta, Ortaçağ kapanmaktadır. Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılması ile, İlkçağ kapanmıştı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile de Ortaçağ bitmiştir. Ortaçağ, 977 yıl sürmüş ve Avrupa için -Bizans medeniyeti hariç- karanlık geçmiştir.

Muasırı olan Bizans tarihçilerinin de -yukarıda bazıları nakledilen- ifade ve itirafları ile sabit bulunduğu üzere Fâtih, felsefe ve matematikte, devrinin en büyük otoritelerinden idi. Kritobulos'un hayranlıkla anlattığı balistik sahasındaki keşifleri, Ortaçağ sûrlarını yıkmıştır. Bu suretle Avrupa'da Ortaçağ'ın timsali olan derebeyi şatoları, büyük toplarla yıkılmış, geniş mutlak devletler teessüs etmiş, bunlar, büyük güc kaynaklarını bir araya toplamak suretiyle Ortaçağ'a son vermeye muvaffak olmuşlardır. Bu suretle Türkiye, Ortaçağ'dan Yeniçağ'a, Avrupa'dan daha evvel geçmiştir.

Fâtih Sultan Mehmed, Doğu Türkleri ile temasa da fevkalâde ehemmiyet vermiş, oğlu II. Bâyezid de Türk rönesansını ilerletmek hususunda babasını takip etmiştir. Doğu Türkleri'nin «Timurlu Rönesansı» denen rönesans hareketlerinin benzeri, Fâtih devrinde, Batı Türkleri'nde, Türkiye'de de tahakkuk etmiştir. Bu rönesansın temelleri, II. Sultan Murad tarafından zaten atılmış bulunuyordu. Fâtih, Batı dilerinden birkaçını bilmesi sayesinde, Avrupa'yı çok iyi takip etmiş, fakat Türkler'in her hususta Avrupalılar'dan üstün bulunması dolayısiyle, Avrupa'dan fazla bir şey iktibas etmemiştir. Batı'ya olan yakınlığı, Fâtih'te «Çifte Roma İmparatorluğu'nu ihya» projesini doğurmuştur. Fâtih, bundan dolayı İtalya üzerinde geniş emeller beslemiş, Tuna kuzeyine, Macaristan'a yayılmak istememiştir. Gayesi, Ortodoksluk gibi Katolik mezhebini de himayesine almak ve İslâmî esaslar üzerinde Roma imparatorluğunu ihya etmekti.

Fâtih'in Şahsiyeti

Fâtih, Osmanlı hükümdarları içinde hem en büyük asker, hem en büyük devlet ve siyaset adamı, hem de en büyük âlim olanıdır. Askerlikte Yavuz, Kanûnî ve Yıldırım, devlet ve siyaset adamlığında Kanûnî ve Yavuz, bilginlikte II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî, ona erişememişler, fakat yaklaşmışlardır. Fâtih'i esasen kendi eşsizliği ile başbaşa bırakmak, kimseyle mukayese etmemek doğru olur. Bazı tarihçiler onu, dünya tarihinin en büyük şahsiyeti olarak ileri sürmüşlerdir. Yaptığı akıl almaz işlerle Batı Türkleri'nin asırlar sürecek olan refah ve saadetini hazırlamış, gelecek nesiller tarafından, hiç kimseye nasîb olmıyan bir samimi saygı içinde anılmıştır.

20'den fazla devleti ve bu arada 2 imparatorluğu fethederek tarih sahasından yok eden Fâtih Sultan Mehmed, fetihlerinin yanı sıra, iktisada ve bayındırlığa da son derece ehemmiyet vermiştir. 30 yıllık 2. saltanatı boyunca yalnız 308 cami inşa edildiğini söylemek, imar faaliyeti hakkında bir fikir vermeye kâfidir. Kendisinden bir asır sonra 20 milyon km²'ye erişecek olan Türkiye imparatorluğunun gerçek kaynağı ve dayanağı, Fâtih'in eseri olmuştur. Ege'yi ve Karadeniz'i Türk iç denizleri hâline sokan ve Boğazlar Rejimi'ni kuran Fâtih'tir. Her sene en son keşiflere göre Türk ordusunun silâhlarını yeniletmiştir. İkinci derecede bir deniz kuvveti olarak teslim aldığı Türk donanmasını, ölümünde, Venedik'i geçerek, dünyanın birinci deniz kuvveti hâline getirmiştir. 20 kadar devletle tek başına savaşıp hepsine baş eğdirmesi, onun siyasî ve askerî dehasını taclandırmıştır. Kendi adıyla anılan **Kaanûn-**

Nâme'si ile de, devlet teşkilâtında mühim bir hamle yapmıştır. Asırlarca yaşıyacak olan birçok devlet müessesesi, Fâtih devrinde ve çoğu onun tarafından ve onun himmetiyle kurulmuştur.

Devrinde büyük âlimler yetişmiş, mühim eserler yazılmıştır. Istanbul Üniversitesi'nin de kurucusu olan Fâtih, daha hayatında bu ilim müessesesini üstün bir hale getirmiş, birçok Türk ilim adamını Memlûk ve İran, Türkistan medreselerine gitmek ihtiyacından uzak tutmuştur. Bizzat kendisi şair ve güzel sanatlar ile edebiyata mensup, Arap ve Fars edebiyatlarını pek iyi bilen bir şahsiyettir.

B — Istanbul'un Fethinden Kanûnî Sultan Süleyman'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu (1453 - 1520)

1. FÂTİH SULTAN MEHMED DEVRİ

Fâtih II. Sultan Mehmed Han (1451 — 1481)

Doğu Roma Fâtihi olarak Edirne'ye dönen II. Mehmed, cihan politikasını gözden geçirdi. Devletin geleceği için çok mühim adımların daha atılması icab ediyordu. Ve Bizans'ın düşmesini Avrupa'nın serinkanlılıkla karşılamıyacağını biliyordu.

Karaman ve Bizans'tan sonra 3. sefer-i hümâyûnunda Cenevizliler'den Enez'i aldı (1453 sonu) ve Kırım'a bir donanma gönderdi (1454 temmuzu). 1454'te ilk Sırbistan seferine çıktı. Kuzey Ege adalarını donanma göndererek ele geçirdi ve ilk Rodos seferini yaptırdı, fakat bu adayı alamadı. 2. Sırbistan ve 3. Sırbistan seferlerine çıktı (1455 - 1456). Bu ikincisinde babasından sonra tekrar Belgrad'ı muhasara etti. Kaleyi savunan Hunyadi Yanoş öldü, Fâtih yaralandı, fakat Belgrad düşmedi. 1455'te Boğdan (Moldavya, Kuzey Romanya) prensliği de Osmanlı metbûluğunu kabûl etti.

1458'deki 7. sefer-i hümâyûn, Fâtih'in ilk Mora seferidir. 1459'daki 4. Sırbistan seferi, Semendire'nin fethi ve Sırbistan devletinin sonu olmakla neticelenmiştir. 1460 yazında 2. Mora seferine çıktı ve Mora prenslik-lerinin ilgası, Türkiye'ye katılması, Paleologoslar'ın sonu ve son Bizans kalıntılarının silinmesi ile sonuçlandı.

Sonra Güney Karadeniz meselesini ele aldı. 1461'de Ceneviz'den Amasra'yı aldı. Baharda Sinop'a geldi; himayesinde bulunan Candar (İsfendiyâr) beyliğine dostça son verdi. Yazın Trabzon'a yürüdü. Denizden de Donanma'ca kuşatılan Trabzon Rum imparatorluğu teslim oldu. Komnenos imparatorluk hânedânına son verildi. Bu suretle Batum ve Gürcistan kıyılarına kadar bütün Güney Karadeniz kıyıları, Osmanlı devletine

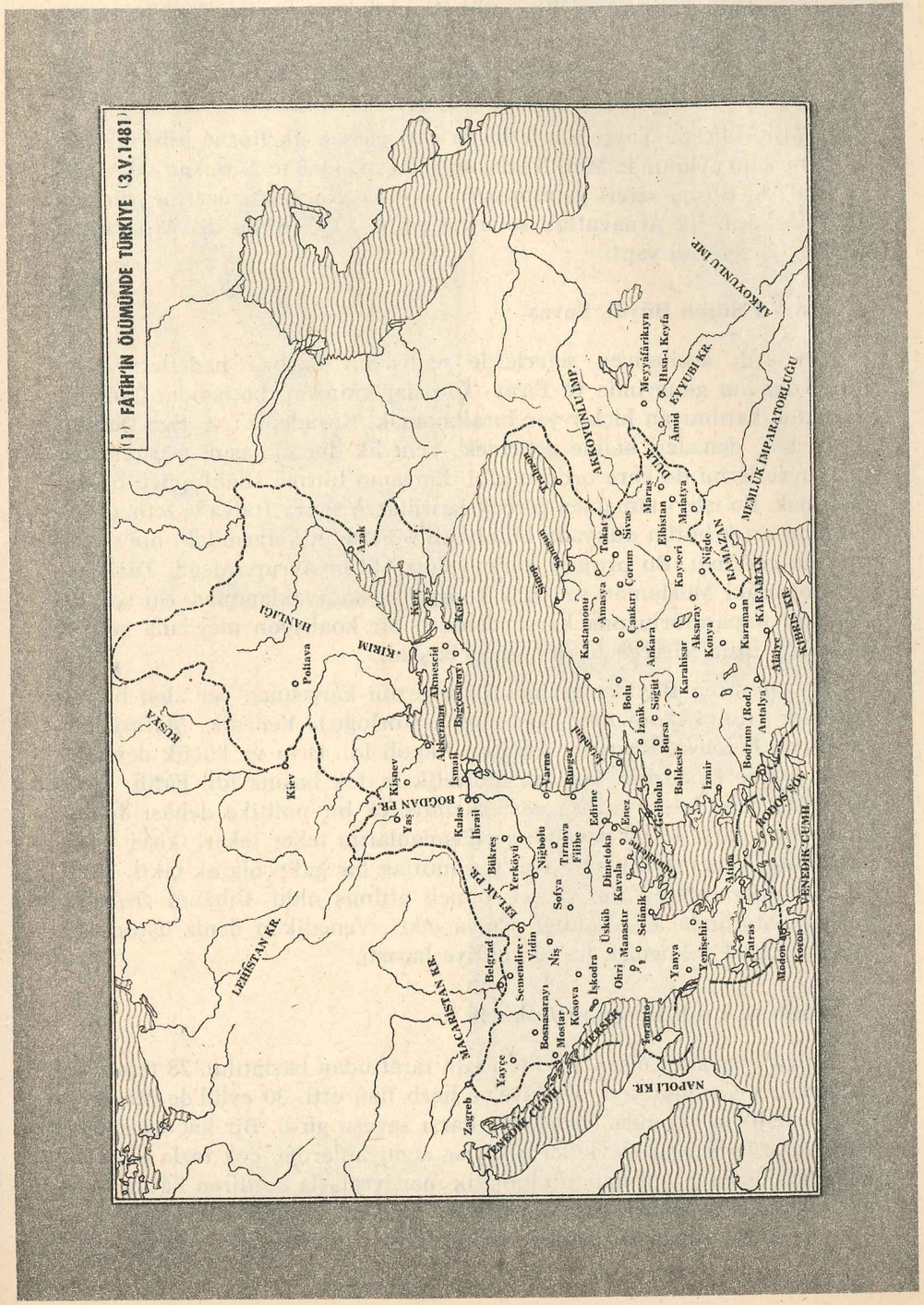

katıldığı gibi, Trabzon ve Rize gibi Anadolu'nun henüz Türk'leşmemiş son parçaları da Hıristiyanlar'dan alınmış oldu.

12. Trabzon seferinden döner dönmez, Eflâk (Güney Romanya) üzerine yürüdü ve ayaklanan Kazıklı Voyvoda'nın işini bitirdi.

Fâtih, 1462'de Yayçe'nin fethi ile neticelenen ilk Bosna seferini yaptı. Aynı yılın eylûlünde Midilli adasını fethetti. 1463'te 2. Bosna seferi, ertesi yıl, 3. Bosna seferi yapılmıştır. 1466'da Karaman üzerine yürüdü. 1466'da Fâtih ilk Arnavutluk seferine çıktı. 1466 - 67'de de Arnavutluk üzerine 2. seferini yaptı.

16 Yıl Süren Büyük Savaş

Bu ardı kesilmiyen seferlerde padişahın başlıca hedefleri şöyle idi : Tuna'nın güneyinde ve Fırat - Toroslar sınırının batısında, Osmanlı devletine katılmıyan hiçbir yer bırakmamak, Karadeniz'i ve Ege Denizi'ni Türk iç denizleri hâline getirmek, Venedik donanmasını geçerek, deniz kuvvetlerini de kara ordusu gibi dünyanın birinci silâhlı gücü hâline getirmek. Bu işleri tamamen gerçekleştirdikten sonra İtalya'yı fethetmek. Bu plan artık bütün dünyada biliniyordu. Fâtih'in kafasındaki bir sır olmaktan çıkmıştı. Bu projeye karşı yalnız bütün Avrupa değil, Türkiye'nin doğudaki Müslüman ve Türk komşuları da ayaklandılar. Bu suretle Osmanlı imparatorluğuna karşı, dehşetli bir koalisyon meydana getirildi ve çok uzun sürecek büyük savaş başladı.

16 yıl süren Büyük Savaş'ta Türkiye'nin karşısında yer alan büyük devletler İran (Akkoyunlu Türk İmparatorluğu), Venedik, Macaristan, Almanya, Polonya, Kastilya, Aragon, Napoli idi. Orta ve küçük devletlerin sayısı 20 küsurdur. Türkiye müttefiksiz, tek başına idi. Fâtih, Türk tarihinde belki başka örneği gösterilemiyecek bir politika dehâsı ile, bu koalisyona karşı 16 yıl dayandı ve düşmanlarını teker teker, ikişer üçer, beşer onar yenerek Büyük Savaş'tan mutlak bir galip olarak çıktı. Türk Cihan İmparatorluğu'nun gerçek temeli atılmış oldu. Cihânın Osmanlı devleti karşısında âciz kaldığı ortaya çıktı. Venedik'in deniz üstünlüğü -bir daha geri gelmemek üzere- maziye karıştı.

Fâtih ve Uzun Hasan : Otlukbeli

Büyük Savaş, 3 nisan 1463'te Fâtih tarafından başlatıldı. 28 temmuzda Venedik Cumhuriyeti, Türkiye'ye harb ilân etti. 30 eylül'de Macaristan, Venedik'in yanında Türkiye'ye karşı savaşa girdi. Bir kaç ay sonra, Türkiye'ye harb açan devletlerin sayısı, açmıyanlardan çok fazla idi. Her cephede düşmanı yıpratan, diplomatik manevralarla bezdiren Fâtih, 1470 yazında ordu ve donanması ile Ağrıboz adasına yürüdü. Venedik'in Batı Ege'deki bu alınamaz denilen üssünü fethetti. Avrupa devletlerine «Rû-

Sinan Bey, Fâtih Sultan Mehmed (Istanbul, Topkapı Sarayı).

Gentile Bellini, Fâtih Sultan Mehmed (Londra, National Gallery).

meli sizin, Anadolu benim!» diye elçi göndererek Osmanlı'yı haritadan bile silmek isteyen Akkoyunlu Türk imparatoru Uzun Hasan Bey, Avrupalılar'ın Osmanlı ile başa çıkamıyacaklarını anlayıp, Tokat'a bir sürpriz taarruzu ile harbin doğu cephesini açtı. 18 ağustos 1472'de Şehzâde Mustafa, Kıreli meydan muharebesinde Akkoyunlu ordusunu ezerek işgal altındaki Osmanlı topraklarını kurtardı. Uzun Hasan için kötü işaretti. Korkunç bir atlı Türkmen ordusu ile Osmanlı'nın üzerine yürüyüp işini bitirmek istedi. Fâtih, 11 nisan 1473'te Üsküdar'dan hareket etti. 5 kolordudan müteşekkil 190.000 kişilik dünyanın en çetin harb makinesi sayılan ordusu ile 11 ağustosta Erzincan yakınlarında en büyük rakibi ile karşılaştı. Otlukbeli'nde Akkoyunlu Türkmen ordusu mahvoldu. Fâtih, o zamana kadar yalnız kuşatmalarda kullanılan, sesinden atları ürkütmek için sahrâya getirilen top silâhını, tarihte ilk defa olarak taktik silâh olarak kullanmıştı.

Fâtih'in akıncı tümenleri Venedik varoşlarına, Almanya içlerine kadar her yıl, her ay Avrupa'yı alt üst ettiler. Venedik, Almanya ve Macaristan, pes etti. 23. sefer-i hümâyûn Boğdan (Moldavya), 24.'sü Macaristan üzerine, 1476 baharında ve sonunda açıldı. 1478'de padişah, 3. Arnavutluk seferine çıktı. Kırım'a Donanma gönderdi. 1475'te Kırım Hanlığı, Osmanlı birliğine girdi. 1480'de 3. Rodos kuşatması, netice vermedi. İyonya adalarını aldıktan sonra, Donanmay-ı Hümâyûn'u İtalya'ya gönderdi ve 28 temmuz 1480'de Otranto'yu işgal ettirdi. İtalyan devletcikleri, Fâtih Sultan Mehmed'i Batı Roma imparatoru olarak selâmlamak üzere hazırlıklara başladılar. Fakat padişah, 3 mayıs 1481'de Maltepe ile Gebze arasındaki ordugâhında, ordusu arasında, zehirlenerek öldü. 49 yaşında idi.

2. FÂTİH'İN ŞAHSİYETİ VE FAALİYETLERİ

İlk iki çocukluk saltanatı sayılmazsa, sonuncu saltanatı 30 yıldan 2,5 ay fazladır. Bıraktığı imparatorluk 2.214.000 km²'yi buluyordu. Ancak 511.000 km²'si Anadolu'da, gerisi Avrupa'da idi. Kuzeyde Türk sınırı, Moskova'nın güneyinden başlıyordu. Karadeniz'i kapalı Türk denizi hâline getirmiş, Ege'de bunu başarmasına ramak kalmış, Yunan (İyonya) Denizi'ne hâkim olmuştur. Türk donanmasını cihan kudreti hâline getirmiş, 2 Venedik donanmasının gücünün üzerinde bir kudrete eriştirmiştir. Bu donanma ile İtalya'yı fethedecek, Katolik'liği de hâkimiyeti altına alacaktı. Tahta geçtiği zaman devletin 30 harb gemisi vardı. 1474'te 23 yıl çalışarak donanmayı 108 harb ve 400 kadar nakliye gemisine çıkardı. Ölümüne kadar geçen son 7 yılda ise donanmayı 250 harb ve 500 nakliye gemisine ulaştırdı. İstanbul Üniversitesi'nin de kurucusudur. Batı ve Doğu dillerini iyi bilen Fâtih, edebî ve matematik ilimlerde bilgindi. Os-

İstanbul, Fâtih Türbesi'nin içinde Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın sandukası.

manlı hükümdarları içinde yetişen en büyük asker, en büyük diplomat ve devlet adamı olduğu gibi, Osmanoğulları'nın en bilginidir. Bazı tarihçilere göre, Türk milletinin 2.500 yıl içinde yetiştirdiği en büyük şahsiyettir. Büyük bir san'at ve ilim koruyucusu idi. Bu emsalsiz savaş adamı, imparatorluğunu imar etmeyi de ihmal etmedi, her tarafta Türk bayındırlık eserleri yükseltti. 2 imparatorluk, 4 krallık, 11 prensliği fethetmiştir. 3 oğlu ve bir kızı olmuştur. Ölümünde yalnız 2 oğlu hayatta idi.

3. II. BÂYEZİD DEVRİ

II. Bâyezid (1481 — 1512)

Yerine büyük oğlu II. Bâyezid geçti. Fakat kardeşi Sultan Cem, bunu kabûl etmedi. 1495'e kadar Cem gailesi devam etti ve II. Bâyezid'i büyük teşebbüslerden alıkoydu. Daha 1481'de İtalya fütuhatı bırakıldı, İtalya'nın fethinden vaz geçildi. II. Bâyezid, bu arada 1483'te Macaristan üzerine Morava seferine, 1484'te de Boğdan seferine çıktı. 1485'te, 6 yıl sürecek olan ilk Memlûk savaşı patladı. Mısır - Suriye Türk Memlûk imparatorluğu ile hiç bir kazanç sağlamayan bu savaştan hemen sonra II. Bâyezid, 1492'de 3. sefer-i hümâyûnuna çıktı. Macaristan ve Arnavutluk seferidir. Belgrad'ın gene netice vermiyen 3. kuşatması bu sırada yapılmıştır. 1493'te Yâkub Paşa'nın Adbina zaferi, Macaristan'ı 2 yıl sonra sulha zorladı.

Kemal Reis

Türkiye, Akdeniz'deki üstünlüğünü bu devirde de muhafaza etti. 1487'de Kemal Reis, ilk İspanya seferini yaptı. Fakat İspanya'daki son Müslüman devletinin, Gırnâta'nın düşmesine (2 ocak 1492) engel olunamadı. Kemal Reis'in 2. İspanya seferi (1510), İspanyol tab'ası hâline gelen İspanya Müslümanları'na yardım içindir. Ertesi yıl Kemal Reis (1511), Gelibolu açıklarında gemisi fırtınadan batarak boğulmuştur. Osmanlılar'ın yetiştirdiği ilk büyük denizci ve Osmanlı deniz ekolünün gerçek kurucusudur.

Sultan Cem'in Ölümü

25 şubat 1495'te Sultan Cem'in Napoli'de zehirlenerek 35 yaşında ölmesi, ağabeyi II. Bâyezid'e geniş nefes aldırdıysa da, saltanatının ikinci devresinde de babası ve oğlununkilere benzer büyük hareketlere girişemedi. Bununla beraber İtalya'da nüfuzu büyüktü. 1498'de Balı Bey'in 2 Polonya seferi, bu devletle çıkan savaşı Türkiye lehine neticelendirdi. Balı Bey (sonra Paşa), ikinci seferinde Varşova'ya girdi.

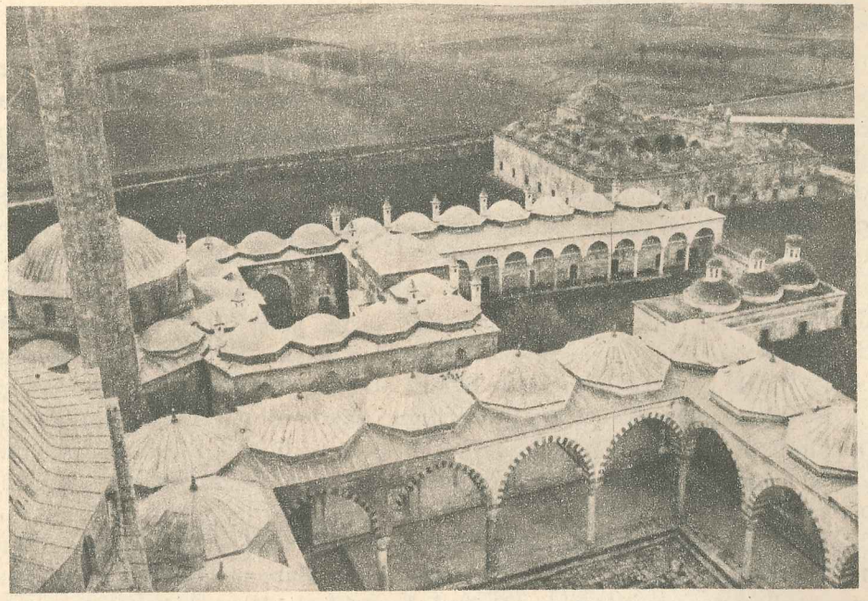

Edirne'de II. Bâyezid Külliyesi.

Istanbul'da II. Bâyezid Camii.

Venedik Savaşı

Venedik'le çıkan savaş, daha büyük çapta oldu. Padişah 4. ve 5. sefer-i hümâyûnlarını (1499, 1500), Venedik'in Güney Mora'daki üslerini temizlemek gayesiyle yaptı. Bu arada Sapienza açık deniz muharebesinde Kemal ve Burak (Barak) Reisler, Osmanlılar'ın tarihteki ilk büyük deniz muharebesini kazandılar (28 temmuz 1499). Bu büyük deniz vuruşmasında 400 harb gemisi ve on binlerce denizci karşı karşıya geldi. Venedik donanması, ağır hezîmete uğradı.

1502'de Venedik'le sulh yapıldı. Fakat aynı yıl, İran imparatorluğunda Akkoyunlu Türk hânedânı düştü ve yerine gene bir Türk hânedânından olan Şâh İsmail Safevî geçti. İran'dan başka Irak, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya gibi ülkelere de hâkim olan ve Türkiye'den sonra en güçlü devlet bulunan Safevî imparatorluğu, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi Sünnî değil, Şîî idi. Şâh İsmail, kan, ateş ve hileyle mezhebini yaymıya çalışıyor ve Anadolu'yu tehdîd ediyordu. Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkarttı. Bu durum, II. Bâyezîd'in son yıllarını huzursuz kıldı. Sonunda 8 oğlundan hayatta kalan 3'ünün küçüğü olan Yavuz Sultan Selim nâmına tahttan ferâgat etti ve az sonra öldü. Babası Fâtih'ten sonra Osmanoğulları'nın en bilginidir. Değerli bestekârdı. Babası, dedeleri ve oğlu gibi büyük harb adamı değilse de, orduya ve donanmaya çok dikkat etmiş, Türkiye'nin kudretini titizlikle korumuş, yalnız son yıllarında Safevî baskısı altında bunalmıştır.

Sorular :

1 — Fâtih başlıca hangi ülkelere seferler açarak ne neticeler aldı?
2 — Otlukbeli hakkında ne düşünüyorsunuz?
3 — Fâtih'in bıraktığı imparatorluğun hususiyetlerini anlatınız.
4 — Fâtih Sultan Mehmed'in şahsiyeti hakkında ne düşünüyorsunuz?
5 — II. Bâyezid devrinin başlıca çizgileri nelerdir?
6 — Sultan Cem meselesi nedir?
7 — Kemal Reîs'in seferlerinin son durumu ve sebeplerini anlatınız.
9 — Safevî tehdidinin mahiyeti hakkında ne düşünüyorsunuz?
10 — II. Bâyezid nasıl bir padişahtı?

OKUMA PARÇASI : IV

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 3
KEMAL - PAŞA - ZÂDE
OTRANTO'NUN FETHİ

«Kemâl - Paşa - zâde» diye ünlü Şeyhulislâm Ahmed Şemseddin Efendi, 1468'de doğmuş, 16 nisan 1534'te 66 yaşında ölmüştür. En büyük Osmanlı devlet adamlarından ve bilginlerinden biridir. Üç dilde şairliği de vardır. Yavuz'un ölümüne yazdığı mersiye ünlüdür. Yavuz, Mısır seferine onu da beraberinde götürmüş ve yanya-

II. Sultan Bâyezîd

na at sürerlerken, Kemal-Paşa-zâde'nin atının ayağından kafdanına sıçrayan çamuru muhafaza etmiş, çamurlu kafdanının ölümünden sonra sandukasının üzerine konulmasını söylemiştir. II. Bâyezid'in vezirlerinden Kemal Paşa'nın torunu olduğu için, «Kemal-Paşa-zâde» denen büyük bilgin, önce askerliğe girmiş, sonra ilmiye'ye geçmiş, Kanûnî devrinde (1520 - 1566) şeyhulislâm olmuştur. Kanûnî Asrı'na şeref veren büyük simalardan biridir. Pek çok eseri vardır. Çok hacimli Osmanlı Tarihi, 10 ciltlir. Her ciltte bir padişah devrini incelemiştir.

Aşağıda alınan parça, Fâtih'e (1451 - 1481) ait VII. ciltlendir. Üslûbu çok münşiyâne olduğu için, sadeleştirilmiştir. Yer yer müellifin havasını muhafaza etmek için bazı eski tâbirler aynen bırakılmıştır. Aldığımız parçada Kemal-Paşa-zâde, vezir-i âzam da olan Gedik Ahmed Paşa'nın, Fâtih'in emriyle İtalya'nın fethine başlangıç olmak üzere Otranto'yu fethini anlatmaktadır. Otranto, Osmanlı Türkleri'nin «Pulya» dedikleri İtalya'nın güneydoğusundaki yarımadanın (Apuglia) en ucundadır. Yunan (İyonya) Denizi ile Adriya Denizi'ni birleştiren geniş boğaza da adını vermiştir. Fâtih'in ölümü ve II. Bâyezid'in karışıklıklar içinde tahta geçmesi üzerine (1481), Otranto ve İtalya fütuhatı kaybedilmiştir. II. Bâyezid'in emriyle Istanbul'a gelen Gedik Ahmed Paşa, yerine Hayreddin Paşa'yı bırakmıştı. Otranto, o sırada büyük devletler arasında sayılan Napoli krallığına aitti. Deniz üzerinde bir kaleydi. Bir defa da gene kısa müddet için Kanûnî devrinde fethedilmiştir.

Yahyâ Kemal, Gedik Ahmed Paşa ve Otranto'nun fethi için, şu gazeli yazmıştır :

GEDİK AHMED PAŞA'YA GAZEL

Bâd hükmün sürüp enfâs-ı Mesîhâ'ya kadar
Bâd-bân açdı zafer sâhil-i â'dâya kadar
Çıkdı Otranto'ya pür-velvele Ahmed Pâşâ
Tûğlar varsa gerekdir Kızılelmâ'ya kadar
Râ'd-ı Tekbîr kopup gitmelidir bank-i ezân
Dâr-ı Küffâr'da meşhûr kenîsâya kadar
Gark-ı nûr olmalı îmân-ı Muhammed'le Firenk
Bu sefer Rim-Papa'dan Hazret-i Î'sâ'ya kadar
Olsun ilhâm edenin rûhuna bir tuhfe Kemâl
Şehper açsın bu gazel Cennet-i Â'lâ'ya kadar

Ülke açan serdâr Gedik Ahmed Paşa, Kefalonya adasını ve Avlonya'yı aldı. Fâtih Sultan Mehmed Hân Hazretleri, varıp Pulya diyârını dahi teshîr etmesini, kötü rey sahibi düşmanları def eylemesini buyurdu. O vilâyeti İslâm mülküne katmak için, nusret eserleri çeken askerle kâfirlerin şevketini yok etmek, zafere erişici İslâm bayrağını diktirmek istiyordu.

Pulya, deryâ kıyısı ıklimlerinden, büyük bir ıklimdir. Genişlikle mâruf, askerinin çokluğu ile meşhurdur. Ülkenin ekser hududunu Akdeniz çevirdiği için, adalar üzerinde hâkimiyeti vardır. Deryâ ile çevrildiği için diyârı mâmûr ve mahsûlü mevfûrdur.

Sahrây-ı pür-bahârı bâğ-ı cinâna benzer
Deryâ ilê kenârı genc-i revâna benzer

Gedik Ahmed Paşa, padişah emrine imtisâl edip Gelibolu'da gemiler hazırladı. Deryâ seferinin silâhlarını, mühimmâtını, maslahatına kifâyet edecek derecede götürdü. Yüz pâre gemiyi âdemleriyle nefîs donatıp kendisi reislik serîrinde, yelken gölgeliği altına geçip oturdu. Gemiler, hilâl yüzlü lengerlerini alıp dümeni Pulya

üzerine doğruttular, yürüdüler. Yelkenler, güneş şuâların örtüp mavi renkli gökyüzünü bürüdüler. Katrana bulanmış gemilerle Akdeniz, kır deryâsına döndü. Bayrak yapraklarıyle yeşermiş deniz, kuru yere benzedi. Gülekler başlarını gökyüzüne kaldırdı. Kürekler kollarını deniz dibine daldırdı. Yüz pâre gemi bir yerden yürüyüp kürekler iki koldan deniz yüzünü bürüdü. Donanma, bin elli deve benzerdi.

Sıhhat ve selâmetle deryâ yüzünde biraz müddet gittiler. Pulya karasına erdiler. Yarımadasına girdiler. Deniz kenârında buldukları diyârı vurup yağma ettiler. Maden gibi cevher doluydu. Her yeri altın ve gümüşle bezenmişti. O kadar köle ve cariye çıkardılar ki, saymak ve güzelliklerini târif etmek mümkin değildi. O maldan zekâtı çıksa, cihan dilencilerinin emellerine hazine dolardı.

Otranto'nun Fethi

Mezkûr diyârda, nâdir eserleri olan beldeler ve şehirler çoktu. Herbirisinin köyleri had ve hesaptan artıktı. Sûr içinde bir şehir vardı ki, kalan şehirlere göre, yıldızlar arasında aya benzerdi. Geceler içinde Kadir Gecesi gibiydi.

Komuşlar âdın ânın «Oturanda»
Melâmet olmaz andâ ôturanda
Safâ vû ıyş ilê ger yaz ve kışı
Geçirmek ister îsen ôtur anda

Ahmed Paşa, hayli askerle vardı. O hisârın üzerine düştü. Kâfirler kaçıp hisâra girdi. Topların ağzı ateş saçınca, âvâzesiyle âlemin altı köşesi doldu. Muhkem cengler sonunda hisârı aldılar. Kadından ve oğlandan, pîrden ve civandan bir nice bin esir ele geçti. Kâfirin karşı koyan yiğitlerini telef ettiler.

Hemîşê böyledir devrân-ı â'lem
Ki bûnun sûru ôlur âna mâtem
Bir evdê çâlınır çeng-û çegaane
Bir evdê nevhalar başlar figaane

Kâfirlerin yapmak için hesapsız hazîne harcettikleri şâhâne sarayların içlerine gaziler girip oturdular, huzurlarında oldular. Ahmed Paşa, mezkûr hisârı tamir ettikten sonra, nahiyelerini zabteyledi, İslâm mülküne bağladı, mülk edindi. O kıyıda gezip bir nice pâre şehir ve hisâr dahi fethetti. O diyârı kendine uc edinip, yakın yerlerine akın gönderdi. Her gün bir kenâra hurûcu iş güç edindi. Küfür ülkesinin altını üstüne döndürdü.

Napoli Krallığı Veliahdi'nin Hezîmeti

Pulya diyârının hükümdarı olan Rayke beyinin çok ülkesi vardı. Askeri çoktu. Kişverinin eteğine yabancı eli erdiğini, vilâyetine düşman ayağı girdiğini duydu. Otranto'nun alındığını işitince perişan oldu.

Bir yarar oğlu vardı. Yirmi bin askerin başına koydu. Kendisi gitmeye cesaret edemedi. Düşmanını küçük gördü.

Gerekmez kişi görmek düşmenî hor
Düşûrür şîri yêrê gâh olur mûr

Hayli kâfir, yürüyen dağ gibi gelmekte. Bu tarafta Ahmed Paşa'nın askeri her gün bir kişvere akın edip yel gibi yelmekte... Nihayet kâfirler, Otranto karşısındaki sahrâya geldi, doldu. Ahmed Paşa, hisâr içinde gafil otururken, «düşman erişti» deyü haber oldu. Nazar etti, gördü : Zırh giymiş asker kümeleri, şehrin önündeki sahrâyı demirden dalgalanan denize döndürmüş.

Ahmed Paşa, dehşete düştü. Heybet dalgası gözünü bürüyüp bir dem hayret deryâsına daldı. Sonunda kendisini toparladı. Savaş kaydını görüp silâhlarını hazırladı. Gelen düşmanın karşılanmasını buyurdu. Şehir içindeki Türk askeri, dalga gibi hurûşa geldi. Yiğitler, Nil nehri gibi coştu. Birkaç yüz kişi hücûm edip yalın kılıçla yakan ateş gibi hisâr kapısından çıktı. Düşman, arslan önünden kaçan mecalsiz ceylan gibi perişan oldu.

Ne denlû dirilirsê ördek û kaz
Dağılır çünki şeh-bâz ûra pervâz

Koyunun nice çok olsa sürüsü, yeter binine kasabın birisi. Ahmed Paşa, kalan askeriyle hisârdan çıktı. Kaçıp giden düşmanı, av kovalar gibi kovaladılar. Kimine yettiler, tuttular, esir ettiler; kimisi vardı o kıyıda olan hisârlara düştü, kurtuldu. Savaş meydanı, Fireng ölüsüyle doldu. Esir olanlarla pazarlar dolup boşaldı.

Gaziler, bol ganimetlerle sevinip döndüler, geldiler, hisâra girdiler. Tutsakların kimini satıp, kimini kırdılar.

Ahmed Paşa, Otranto'da oturup etrafta olan hisâr ve diyârın alınması emrinde tedbir düşündü. Yiğitler her gün bir kıyıya akına akıp gitti. Bir gün haber geldi ki, gaziler, yakın yerde hazır savaş kâfirine sataşmışlar. Kâfir çokmuş. Gazilere galebe etmişler. Yiğitleri çil yavrusu gibi dağıtmışlar. Bu kötü haber şehre erince, Ahmed Paşa'nın kulağına girdi. Düşman üzerine bizzat yürüdü. Şimal rüzgârı gibi düşmanın ardından etti.

Akdılar seyl-i kûhsâr gibi
Esdiler bâd-ı nev-bahâr gibi

Mora Sancak Beyi Mustafa Bey'in Zaferi

O diyârda Otranto'dan ırak bir hisâr vardı. Gazilerle vuruşan kâfirler, o hisârda idi. Ahmed Paşa, iki yüz yiğitle oraya vardı. Yedi, sekiz yüz piyâde kâfirin hisâr önüne çıkmış hazır durduğunu gördü. Zırhları, ateşli deryâ gibi dalgalanıyordu. Ahmed Paşa, elli okçu ile düşmana gözüküp hisâra karşı durdu. Kalan askerini, Mora sancak beyi Mustafa Bey'e bıraktı. Mustafa Bey, orman ardından hisârın arkasına düşecekti. Filhakika yüz elli askerle ormana girdi. Yolun iki yakası baştan başa zeytinlikti. Güneş bile görünmüyordu.

Ne gün yûzûnü görür sebze-zârı
Ne dûyar tâb-ı germây-i bahârı

Bunlar o zeytinlik arasında yola düşüp giderken, sağda solda düşman olmasın deyü ihtiyât ederken, baktılar gördüler, yolun iki tarafında beş bin kâfir var. Kimi piyâde, kimi süvâr. Ormanda ağaçlar gibi sıkışmış durmuş. Türkler bunlardan gafilmiş ama, kâfir, Türkler'i görürmüş. Meğer hisâr önünde duran kâfirleri mahsus koyup Türkler'i tuzağa düşürmek isterlermiş. Zeytinlik arasında maymunlar gibi sinip beklerlerdi. İslâm askerinin hücumunu görünce şaşırdılar. Orman arasından birden çıkan Türkler'in sayısını bilmedikleri için, «düşmanın geri gür ola» deyü korkup çiçekler gibi dallar arasında kayboldular.

Dururken cem' olup mânend-i pervîn
Tağıldılar Benâtü'n-nâ'ş-girdâr
Satıp bâr-î karârî yok bahâya
Bozuldûlar sanâsın tîz bâzâr

Ne ok attılar ve ne kılıç saldılar; ne vurdular, ne dürttüler, ne çaldılar. O domuzlar, boynuzlu geyikler gibi kaçarken, ağaç budaklarına ilişip kalırlar, gidemezlerdi. Arkalarındaki kalkan ve yanlarındaki kılıç, ağır yük olmuştu. O yükle vücutlerini selâmete eriştiremezlerdi. Piyâdesinin arkasındaki zırh, tuzağı olmuştu. Süvârisi, tez at sürerken ağaca dokunur, helâk olurdu. Kimi ağaç arasından kendisini halâs ederken asmalar boyunlarına sarılırdı. Kiminin bağda ayağına ağaç vurur, arkası üstüne düşürür; kiminin eğri batan budak ensesine sille vurur, dişlerini boğazına tıkar; kiminin iki çatal bitmiş budak, başını budu arasına alır, muhkem sıkardı.

Zeytinlikler İçinde Savaş

Gaziler, yanar od gibi kâfirin ardına erdiler. Yalın kılıçla ömür harmanlarını yele verdiler. Arslanlar, hınzırları kırmadan usandılar, esir etmiye başladılar. O cehennem köpeklerinin canlarına azâb edip, ikisini, üçünü bir arada zencire vurdular. Gazilerden nice kişi vardı ki, bir başına, kâfirlerin dördünü, beşini bağladı. Esirleri aldılar. Gelip Ahmed Paşa'ya mâcerâyı îlâm eylediler. Oradan hisâr üzerine yürüyüp anı dahi almıya çalıştılar.

Karşıda duran bir alay kâfir kaçtı. Kaleye girdiler. Biribirini basarak hisâr kapısından girerlerken, ardlarına gaziler yetişip nicesini kırdılar. Ahmed Paşa, muhasara etti. Topla döğmeyince alınmaz gördü. Yeniçeriye haber gönderdi. Gece Otranto'dan top getirdiler. Sabâha kadar kalenin önüne yerleştirdiler. Seherle top atışı başladı. Sûrlar sarsıldı. Kâfirin huzûrunu uçurdu. İkincide duvarları yıkıp, üçüncüde hisârın bir kenârını göçürdü.

Doymayıp üç tôpa ol sengin-hisâr
Tâşı vû toprâğı oldû târ-ü-mâr
Yûzü üzrê düşdü bârûy-û beden
Berk-i lerzan gîbi oldû bî-karâr

Hisâr içinde hemen «el-amân» feryâdı gökyüzüne erişti. Ahmed Paşa dahi aman verdi. Şu şart ile ki, savaşçısı silâhlarını bırakıp kaleden çıkıp gide. Savaşçı olmıyanı esir olup kala. Onların hususunda ne tedbîri münasip görürse onu eder. Kâfir, şartı kabûl etti. Savaşçıları çıkıp gittiler. Yerlerinde kadın ve çocuk, ihtiyar ve gençler kaldı. Ahmed Paşa, bunları ve ganimetleri Yeniçeri'ye verdi. O savaşta hazır olan sekiz yüz yoldaştı. Adam oldu ki, dört, beş baş esir eline girdi. Gaziler, mansûr ve mesrûr döndüler. Bol ganimetle yerlerine gelip huzûr ettiler.

Pulya vilâyetinin büyük kısmı İslâm mülküne katıldı. İki yıl elimizde kaldı. İki yıl sonra gene kâfirin eline düştü. Şöyle ki :

Gedik Ahmed Paşa'nın İtalya'dan Ayrılması

Hazret-i Sâhib-kırân, Sultân-ı Cihân Fâtih Sultân Mehmed Hân'ın vefâtı haberi, Otranto'ya erişti. O musıybet haber her şeyi altüst etti. Ahmed Paşa, o kıyıda kalamadı. Otranto'da hayli asker bırakıp gitti. Sultân Bâyezid Hân'ın hizmetlerinde bulunmak için acele etti.

Rayke beyi, Sultân Mehmed Hân'ın dâr-ı gurûrdan irtihâl ve sarây-ı surûra intikaali haberini aldı. Ahmed Paşa'nın da Otranto'dan çıkıp gittiğini işitti. O gediğin bekçisi olmadığını, boş kaldığını gördü. Fırsatı ganimet bildi. O diyârdan İslâm'ı sürüp çıkarmaya hazırlandı. Büyük ordu topladı. Kaleyi muhasara etti. Fetret günleriydi. Asker gönderip imdâd etmiye imkân yoktu. Sultan Cem ısyân etmişti. Kale içinde yiyecek tükendi ve mühimmat nihayet buldu.

Öğrenip dûrur âdemî-zâde
Zâd lâzımdır âdemî-zâde
Zâd ucundandurur ki kulluk eder
Bendeler gibi nice âzâde

Bir Otranto Gazisinin Anlattıkları

Gaziler, hisâr içinde kedi ve köpek komadılar, yediler. Sonunda çâresiz kalıp amanla kaleyi verdiler. «Ölümden dirlik yeğ» dediler. Otranto düştüğü zaman içinde bulunan sipâhîlerden biri, bana şunları anlattı :

— Mezkûr hisâr yine Rayke beyinin eline girince, Otranto'da bulunan bizler, kaleyi boşalttık. Ama içimizde yeniçeriden olsun, sipâhîden olsun, birçoğumuzu sözünde durmayıp esir etti, sakladı. Sulh elde etmek için bu esirleri vesile olarak kullanmak emelindeydi. Hattâ esir sipâhîleri ve yeniçerileri seferlerine götürdü. Savaşlarında çok yoldaşlık ettiler. Rayke beyinin nice kuvvetli düşmanını pâymâl eyledîler. Nihayet Sâhib - kırân-ı zafer - karîn, Sultân-ı Selâtıyn-i Rûy-i Zemîn, Hazret-i Hılâfet - dest-gâh-ü saltanat - penâh Sultân Bâyezid Hân, istiklâl buldu. Karındaşu Sultan Cem, başını aldı, çıkıp gitti, mağlûb oldu. Rayke beyi, sulh istedi, Sultân Bâyezid kabûl etti. Süleyman Paşa, mezkûr tutsakları teslim alıp kurtardı. Rayke beyi, yeniçeri ve sipâhîleri serbest bırakırken : «Bu diyâra geldiğinizden ne zarar gördünüz? Nice kere düşman cem'iyyetin dağıttınız. Bunca zaman hazzedip sefâlar sürdünüz. Ziyan bana oldu ki vilâyetim yağmâlandı; ilim, günüm yakıldı, bin süvâri askerim telef oldu. Ölen öldü, olan oldu. Gelin, geçenden geçelim; şimden gerisin görelim» dedi. Bu sözleri söyleyip tutsakların herbirini tatlı dille yağlayıp, yüzleyip, nüvâzişler etti.

OKUMA PARÇASI : V

HAÇLI KOALİSYONU VE FÂTİH SULTAN MEHMED

Istanbul'un Fethi'nden tam 10 yıl sonra, 1463'te, Türkiye ile Venedik arasında savaş çıktı. Az zamanda 25'den fazla devlet Venedik'le birleşerek Türkiye'ye savaş açtı. Bu büyük savaş tam 16 yıl sürdü ve 1479'da bitti. Müttefiksiz olan Türkiye'nin karşısında «büyük devlet»'lerden tam 8'i yer aldı : Venedik, Macaristan, Almanya, Lehistan, Napoli, Kastilya, Aragon ve İran. Bu koalisyona, ikinci derecede daha birçok devlet katıldı : Papalık, Kıbrıs, Rodos, Floransa, Milano, Savua, Ferara, Modena, Siena, Luka, Pisa, Mantua, Trento, Burgonya, Ceneviz, Gürcistan ve Karaman. Türkiye'yle savaşa girişmeyen Fransa, İngiltere gibi devletlerin tutumu da, koalisyonu destekler mahiyetteydi. Türkiye, her tarafından düşmanlarla sarılmıştı. Anadolu'da İran - Türk İmparatorluğu yani Akkoyunlular, Karamanlı Türk Krallığı, Ortodoks Gürcistan Krallığı, Osmanlı Türkiye'sini tehdit ediyordu. Balkanlar'da, o çağ Avrupa'sının en büyük devletleri olan Venedik Cumhuriyeti, Macaristan Kırallığı, Almanya İmparatorluğu, Lehistan Kırallığı bütün kara ve deniz kuvvetlerini seferber etmişlerdi. Akdeniz'de Napoli, Aragon ve Kastilya kırallıkları ile Papalık, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs Kırallığı, Türkiye'ye karşı birleşmişlerdi. Bu koalisyon, Arnavutluk, Hersek ve Moldavya gibi yeni Türk hâkimiyetine geçmiş ülkelerde de büyük ölçüde isyanlar çıkarttı.

Bu harikulâde koalisyon, uzun bir çalışmanın eseriydi. Daha Istanbul'un Fethi'nin üzerinden bir yıl geçmeden, 1454 nisanında Regensburg'ta toplanan Alman İmparatorluk Meclisi'nde İmparator III. Friedrich ve Napoli Kıralı V. Alfonso, böyle bir koalisyona ön ayak oldular. Türkleri Avrupa'dan söküp atmak için, bütün Hıristiyan devletler arasında 5 yıl mütareke yapılması kararlaştırıldı. 1457'de Papa III. Calixtus, ittifakı Asya devletlerine de teşmîl etti. Osmanlıların en büyük rakîbi olan Akkoyunlu Türklerinin imparatoru Uzun Hasan ve Gürcistan Kıralı ile müzakerelere girişti. Uzun Hasan, İran, Irak, Doğu Anadolu, Kafkasya gibi ülkeleri elinde tutan çok kudretli bir hükümdardı. III. Calixtus'un halefi Papa II. Pius, Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi açılması için Mantua'da bir kongre topladı. Sonraki papalar, II. Paulus ile IV. Sixtus, bu siyasete devam ettiler. 1463'te, Türklerin Bosna'yı alması üzerine Avrupa'nın en kudretli askerî devletleri olan Venedik'le Macaristan birleştiler. Koalisyon, tam mânâsıyle teşekkül etti; hattâ savaştan sonra Osmanlı Türkiyesi'nin ne şekilde bölüşüleceği kararlaştırıldı. Venedik Mora, Attika, Tesalya, Epir'i, Arnavutluk'ta ihtilâl çıkartan İskender Bey Arnavutluk ve Makedonya'yı, Macaristan ise Sırbistan, Bosna, Güney Romanya ve Bulgaristan'ı, yani arslan payını alacaktı. Merkezi Istanbul olmak üzere Trakya'da Bizans İmparatorluğu da ihyâ edilecekti. Türklerin Avrupa'dan tamamen sürülmeleri karar altına alınmıştı. Uzun Hasan da Osmanlılar'ı Anadolu'dan Balkanlar'a atmak azminde olduğuna göre, Osmanlı devletine hiç bir hayat hakkı tanınmadığı anlaşılır. Bu durum, Türkiye'nin başında bulunan Fâtih Sultan Mehmed'in ne derecelerde nazik vaziyette bulunduğunu açıklamaya fazlasıyle yeter.

Fâtih, en çok Bizans İmparatorluğunun ihyası projesinden çekiniyordu. Çünkü bu projede Avrupa devletleri ile Akkoyunlular ve onların peşinden giden Karamanoğulları arasında tam bir görüş birliği vardı. Akkoyunlu Uzun Hasan, Istanbul ve Trabzon'da kendi himayesi altında iki Rum İmparatorluğu vücude getirmek istiyordu. Esasen Fâtih'in Trabzon tahtından uzaklaştırdığı Komninos hanedanı ile birçok akrabalık bağları vardı. Uzun Hasan, Osmanlı devletini Türk geleneklerinden uzaklaşmakla ithâm ediyor, Batı Türklerini kendi idaresi altında toplamak istiyor, bunun için Balkanlar'ı Avrupa'ya peşkeş çekmekte beis görmüyordu.

Avrupa, Uzun Hasan'ı yeni bir Timur rolünde görüyordu. Avrupa devletleri, Osmanlılar'a Anadolu tarafından darbe vurulmadıkça, bütün kuvvetlerini bir araya getirseler dahi savaşı kazanamayacaklarını, pek pahalı tecrübeler sonunda iyice anlamışlardı. Onun için, Akkoyunlu ve Karamanlı ittifakına dört elle sarıldılar. Uzun Hasan'ın başkenti Tebriz ile Avrupa başkentleri arasında elçiler gidip geliyor, savaş planları geliştiriliyordu.

Düşman faaliyetini Fâtih Mehmed, günü gününe haber alıyordu. Osmanlı casus şebekesi, bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Avrupa'nın birçok sarayında Fâtih'in haber kaynakları vardı. Büyük Türk Hakanı'nın en büyük endişesi, aynı anda Anadolu ve Rumeli'nde düşmanla çarpışmaya mecbur kalmaktı. Bunu önleyebilmek için, bütün dehâsını kullanmıştır. I. Haçlı Seferi'nden beri Türkiye devletini tehdit eden bu en büyük koalisyon, Fâtih'in müstesna askerlik ve siyaset dehâsı sayesinde kırıldı ve yenildi. Fâtih'in bu hususiaki faaliyeti, Avrupa devletleri arasındaki siyasî dâva ve anlaşmazlıkları ne dereceye kadar bütün incelikleriyle bildiğini göstermek bakımından da mühimdir. Türkiye Hakanı'nın her tarafta düşmanlarını yenmesi üzerine Papa II. Pius, kederinden öldü. Halefleri olan papalar, ondan daha iyi günler göremedi. Fâtih, bir ara Venedik'e Mora'yı, sonra Macaristan'a Bosna'yı vâdetmek suretiyle onları uyuttu. Düşman bu vaatlerin zaman kazanmaktan ibaret olduğunu kavradığı anda Fâtih, en büyük ve kudretli düşmanı olan Sultan Uzun Hasan'ı Otlukbeli sahrâsında mahvetmişti. Karaman devletini de Osmanlı topraklarına katan Fâtih, Akkoyunlular'ın Orta Anadolu üzerindeki bütün emellerini kırdı. Sonra Venedik üzerine döndü. Akıncı ordularıyle Venedik şehrinin varoşlarına kadar Cumhuriyet'in bütün topraklarını tahrip ettirdi. 1479'da 16 yıllık amansız bir mücadeleden sonra tarihin gördüğü en kudretli koalisyonlardan biri, kırılmış ve

yenilmişti; Türkiye'den sulh istiyordu. Ölümünden 2 yıl önce Fâtih, kudretine son olmayan bir devlet; ve Yavuz'la Kanûnî'ye, temellerini attığı, «Cihan İmparatorluğu»'nun gerçekleştirilmesi işini bırakıyordu.

4. YAVUZ SULTAN SELİM VE DOĞU SİYASETİ

Yavuz Sultan Selim, 42 yaşında tahta çıktı. Çok uzun müddet Trabzon sancak beyi olarak bir çok seferde bulunup tecrübe kazanmıştı. Türkiye'yi Safevî baskı, hattâ tehdidinden kurtarmak için ordu tarafından tahta çıkarılmış gibiydi. Bu misyonla -bir takım iç meseleleri hallettikten sonra- derhal İran meselesini ele aldı.

İran Seferi ve Çaldıran Zaferi

23 nisan 1514'te Üsküdar'dan hareket etti. 2 temmuz'da Sıvas'a geldi ve ordusundan 40.000 kişiyi burada bıraktı, 100.000 kişi ile yoluna devâm etti. 23 ağustos'ta Güney Âzerbaycan'da Çaldıran sahrâsında Şâh İsmail'in 100.000 muhâribden müteşekkil ordusunu yok etti. Şâh, tesadüfen canını kurtardı. Yavuz, 16 eylül'de, İran Safevî Türk İmparatorluğunun taht şehrine girdi. Bu suretle dünyanın ikinci devletini bir müddet için olsun Türkiye'yi tehdîd edemez hâle getirdi. Şâh İsmail, daha 10 yıl yaşadığı halde, Çaldıran'ın öcünü almıya asla girişmedi. Gene bu zafer neticesinde Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak, İran'dan Türkiye'ye geçti. Bu suretle Osmanlılar, Anadolu'da Türk birliğini gerçekleştirmiş oluyorlardı. İran'ın elinde Doğu Anadolu'da ancak küçük parçalar kalıyordu.

O zamana kadar Dulkadır Türkmen beyliği (Maraş), Osmanlı'ya tâbî idi. Yavuz, beyliği doğrudan doğruya ilhak edip ortadan kaldırmak isteyince, Yavuz'un annesi Ayşe Hâtûn'un babası yani padişahın ana tarafından dedesi olan Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey, direndi. 12 haziran 1515 Turnadağı muharebesi ile bu direniş ortadan kaldırılıp beylik Osmanlı topraklarına katıldı. Şiddetli Safevî savunması kırılarak 19 eylül 1515'te de o zaman «Âmid» denilen Diyarbakır alındı.

Mısır Seferi

Diyâr-ı Acem'den sonra sıra Diyâr-ı Arab'a gelmişti. Burası da bir Türk (Türk'leşmiş Çerkes) devletinin elindeydi. Mısır, Suriye ve çevre ülkeleri ellerinde tutan Memlûkler, Türkiye ve İran Türk İmparatorluklarından sonra dünyanın en güçlü devleti idiler. İslâm Halîfesi de Memlûk sultanlarının himayesinde Kahire'de yaşadığı, Kutsal Şehirler (Mekke, Medîne, Kudüs) ellerinde olduğu için, Memlûk İmparatorluğunun mânevî gücü de büyüktü.

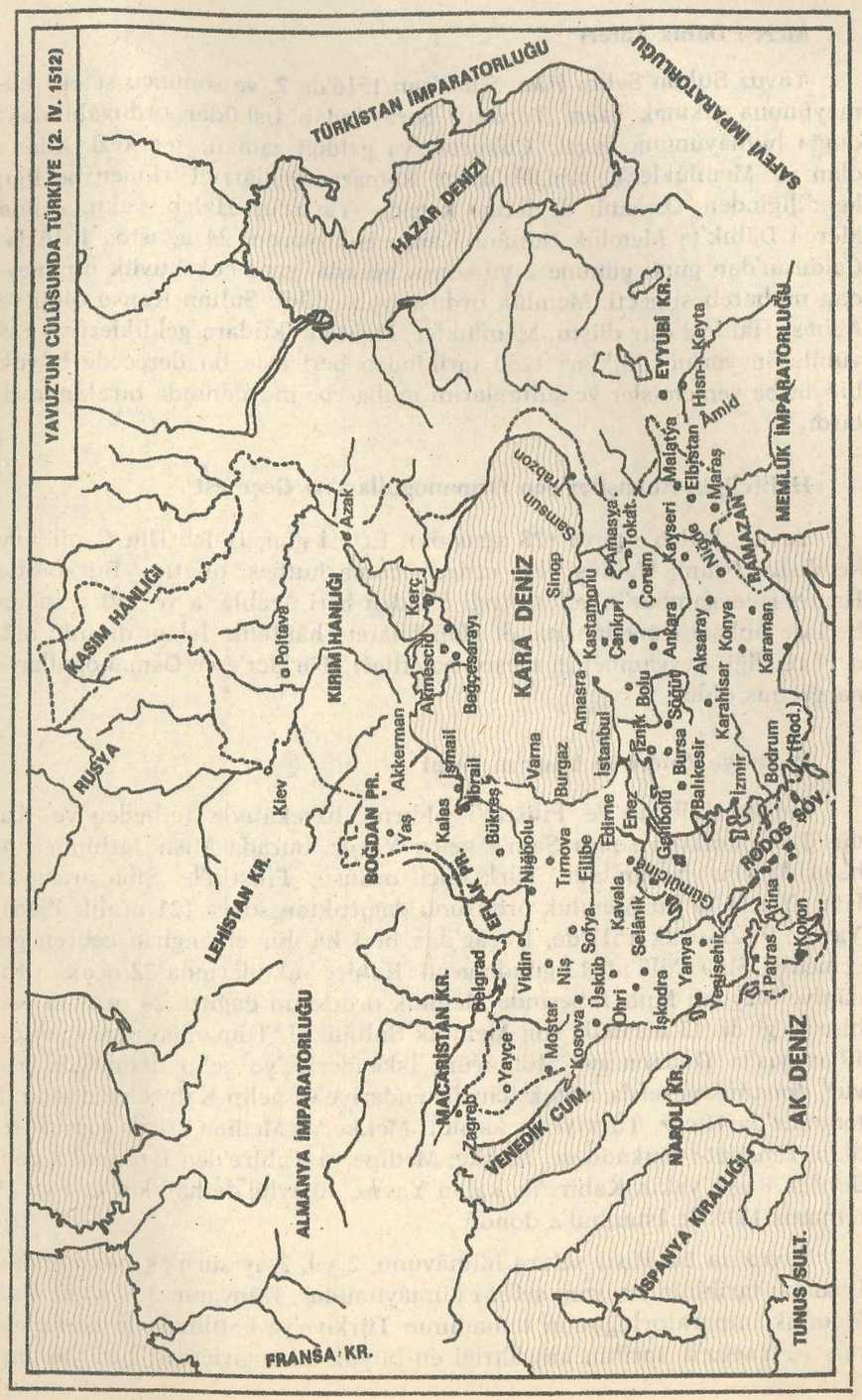

Merc-i Dâbık Zaferi

Yavuz Sultan Selim Hân, 5 haziran 1516'da 2. ve sonuncu sefer-i hümâyûnuna çıkmak üzere Topkapı Sarayı'ndan Üsküdar ordugâhındaki otağ-ı hümâyûnuna geçti. Çukurova'ya geldiği zaman, merkezi Adana olan ve Memlûkler'e tâbî bulunan Ramazanoğulları Türkmen beyliği, kendiliğinden Osmanlı devletine katıldı. Yavuz'u, Haleb yakınlarında Merc-i Dâbık'ta Memlûk Sultânı Kansu bekliyordu. 24 ağustos 1516'da, Çaldıran'dan günü gününe 2 yıl sonra burada, gene çok büyük bir meydan muharebesi geçti. Memlûk ordusu yok edildi, Sultan Kansu öldü ve Abbâsî Halîfesi esir düştü. Memlûkler, Mısır'da iktidara geldikleri ve Eyyûbîler'in yerini aldıkları 1250 tarihinden beri asla bu derecede büyük bir darbe yememişler ve sultanlarını muharebe meydanında bırakmamışlardı.

Halîfeliğin Abbâsîler'den Osmanoğulları'na Geçmesi

Yavuz, Haleb'e girdi (28 ağustos). Ertesi gün, Haleb Ulu Camii'nde kendisini İslâm Halîfesi ilân ettiren cuma hutbesi okuttu. Bu suretle Hazret-i Peygamber'in vefât ettiği 632'den beri Arablar'a ve 750 yılından beri de Abbâsî Hânedânı'na ait olan hılâfet (halîfelik, İslâm dininin mânevî reisliği, Peygamber'in meşrû halefliği), Türkler'e ve Osmanoğulları'na geçmiş oldu.

Ridâniye Zaferi ve Mısır'ın Fethi

Suriye, Lübnan ve Filistin'i yıldırım harekâtıyle fetheden ve Kudüs'ü de aldıktan sonra Şam'a gelen Yavuz, burada Mısır fethinin son hazırlıklarını tamamladı. Türk öncü ordusu, Filistin'le Sînâ arasında Hân - Yûnus'ta bir Memlûk ordusunu dağıttıktan sonra (21 aralık 1516), Yavuz, 9 - 22 ocak 1517'de, İlkçağ'dan beri hiç bir cihangirin cebren geçemediği Sînâ Çölü'nü 13 günde geçti. Kahire yakınlarında 22 ocak'ta Ridâniye Meydan Muharebesinde Memlûk ordusunu dağıttı. 24 ocak'ta Kahire'ye girdi. 13 nisan'da son Memlûk Sultânı II. Tumanbay idam edildi. 19 mayıs'ta Donanmay-ı Hümâyûn, İskenderiye'ye gelip demirledi. Yavuz, donanmayı teftîş etmek için İskenderiye'ye gelip Kahire'ye döndü. 6 temmuz'da Hicaz, Türkiye'ye katıldı. Mekke ve Medîne, Türk toprakları oldu. Emânât-ı Mukaddese, Mekke, Medîne ve Kahire'den Istanbul'a gönderildi. 8 aya yakın Kahire'de kalan Yavuz, 10 eylül'de hareket etti ve 25 temmuz 1518'de Istanbul'a döndü.

Yavuz'un bu Mısır sefer-i hümâyûnu, 2 yıl, 2 ay sürmek bakımından Osmanlı tarihinin en uzun sefer-i hümâyûnudur. Dünyanın 3. devleti olan Memlûk imparatorluğunun tamamının Türkiye'ye katılmasıyle neticelenmiş ve Yavuz'u, tarihin kaydettiği en büyük cihangirlerden biri yapmış-

Yavuz Sultan Selim Han.

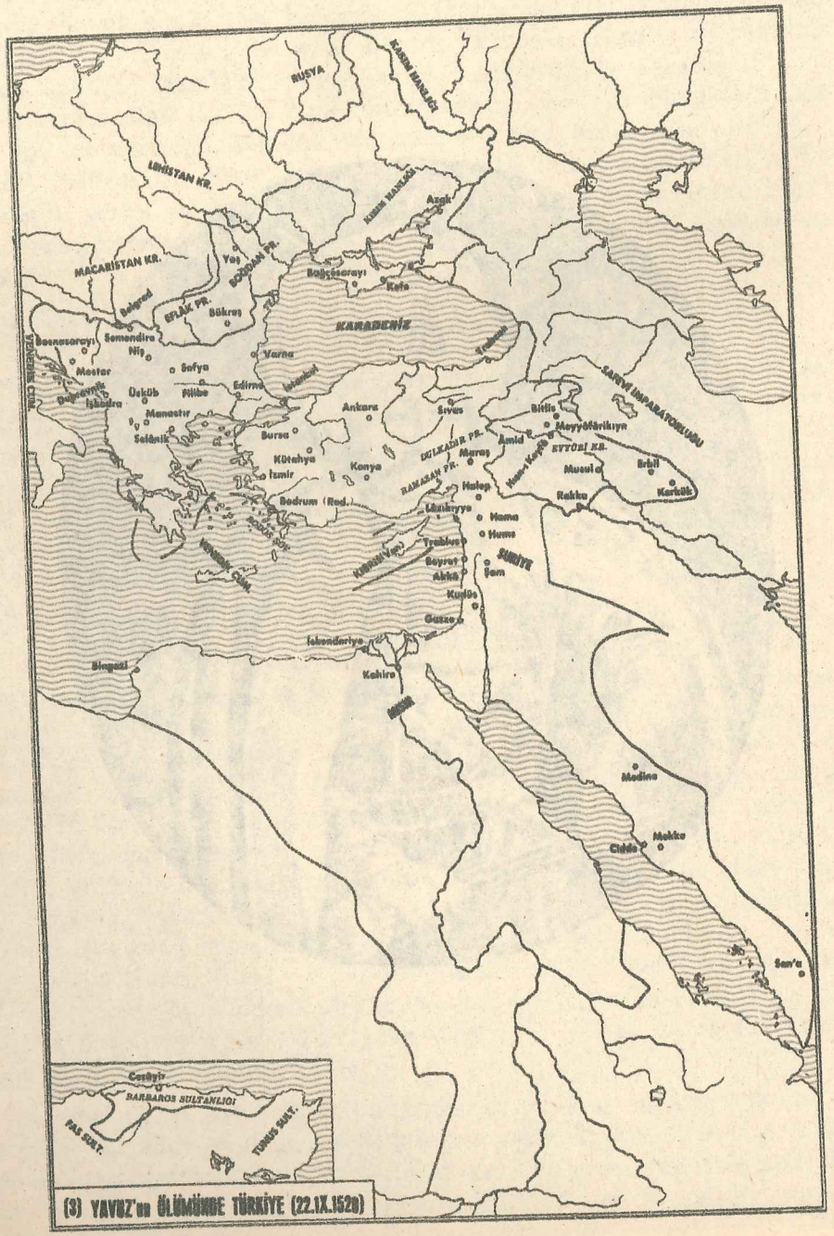

tır. O tarihte Memlûk İmparatorluğu topraklarında 19 milyon nüfus yaşadığı hesaplanmaktadır (aynı XVI. asır başlarında İngiltere nüfusu 4,5, Fransa 12, İspanya 6 milyon idi).

Yavuz'un Şahsiyeti

8 yıl içinde baş döndürücü işler yapan Yavuz, 50 yaşında, Edirne yakınlarında ordugâhında, otağ-ı hümâyûnda, yeni bir seferin hazırlıkları içinde iken öldü (22 eylûl 1520). Osmanlı Cihan Devleti'nin temellerini Fâtih atmış, Hind Okyanusu ile Moskova güneyi, Batı Akdeniz'le Kafkasya arasında Yavuz gerçekleştirmiştir. 1512'de 2.373.000 km² olarak teslîm aldığı devleti, 6.557.000 km²'ye çıkarmıştır (Avrupa'da 1.702.000, Asya 1.905.000, Afrika 2.850.000 km²).

Oruç ve Hızır Reisler'in Cezâyir'i Fethi

Yavuz devrinde Cezâyir de İspanyol tasallutundan kurtularak Türkiye'ye bağlanmıştır. Bu, Barbaros Kardeşler'in, Oruç Reis'le Hızır Reis'in (Barbaros Hayreddin Paşa) şahsî teşebbüsleriyle gerçekleşmiş, fakat Yavuz tarafından Osmanlı devletinin büyük imkânlarıyle desteklenmiş bir teşebbüstür.

Oruç Reis'le kardeşleri, Yavuz'un ağabeyi Sultan Korkut'un adamları oldukları için, Yavuz tahta çıkınca başlarına bir belâ gelmesin diye Türkiye'yi bırakıp 1513 yazında Kuzey Afrika'ya ayak basmışlardır. Cezâyir ve Tûnus'ta bir takım üsler elde ettikten sonra, amirallerinden Karamanlı Pîrî Reîs'i (ki meşhur Kemal Reis'in yeğeni ve büyük coğrafya ve kartoğrafya bilginidir), 1516 mayısında Istanbul'da Yavuz'a göndermişlerdir. Yavuz, bu teşebbüsü desteklemiş ve Cezâyir'i fethetmeleri için Oruç Reis'le kardeşlerine her türlü yardımı yapmıştır. Barbaros Kardeşler'in mücadele ettikleri, savaştıkları devlet İspanya olduğu için, misyonları çok çetindi. Zira İspanya, bütün XVI. asır boyunca, Avrupa'nın en güçlü, zengin ve büyük Hıristiyan devletidir ve bu yıllarda Almanya İmparatorluğu ile birleşecek, İspanya Kralı, aynı zamanda Almanya İmparatoru, bütün Amerika sömürgelerinin sahibi olacaktır.

1517 başlarında Oruç Reis, Cezâyir şehrini fethederek ciddî şekilde bir devlete sahip olmuş, bu yılın 1 eylülünde de İspanya ile savaşa başlamıştır. 10 ekim 1518'de Fas sınırında Tlemsen kalesinde İspanyol ordusu tarafından kuşatılıp şehîd edilmiş, fakat Kuzey Afrika'da Türk hâkimiyetini gerçekleştirmiştir. Yerine kardeşi Hızır Reis, «Barbaros Hayreddin Paşa» ve Osmanlı devletinin Cezâyir beylerbeyisi (eyâlet valisi, umumî valisi) olarak geçmiş, eserine devâm etmiştir (15 mayıs 1519).

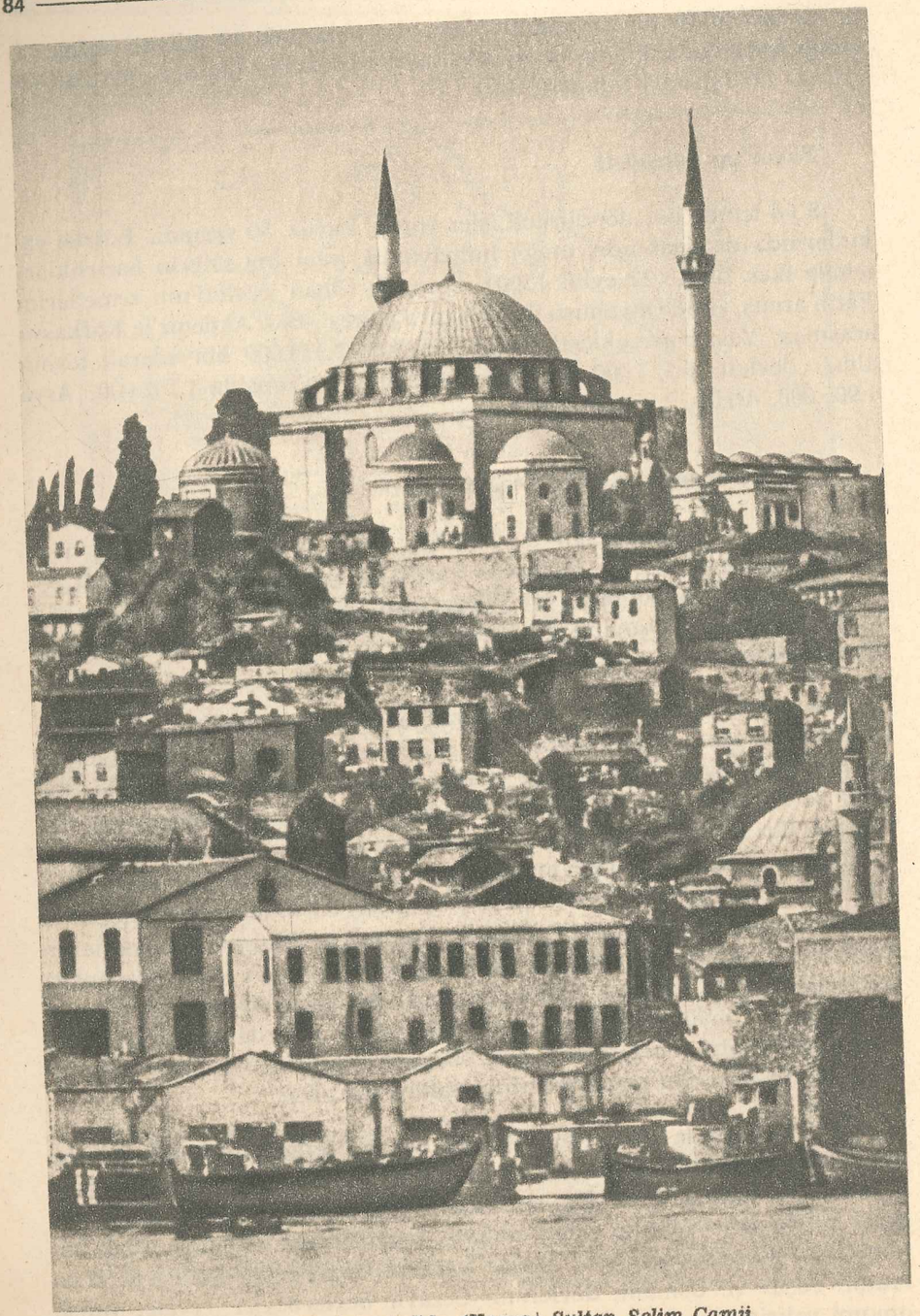

Mimar Ali, Istanbul'da (Yavuz) Sultan Selim Camii.

Sorular :

1 — Çaldıran'ı anlatınız.
2 — İran seferinin neticeleri nelerdir?
3 — Merc-i Dâbık'ı anlatınız.
4 — Halîfelik Abbâsîler'den Osmanoğulları'na nasıl geçti?
5 — Ridâniye'yi anlatınız.
6 — Memlûk İmparatorluğunun Osmanlı birliğine katılması hakkında ne düşünüyorsunuz?
7 — Yavuz'un şahsiyetini anlatınız.
8 — Yavuz'un bıraktığı imparatorluğun sınırlarını ve ülkelerini saymaya çalışınız.
9 — Barbaros Kardeşler'in Kuzey Afrika'daki faaliyetleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
10 — Cezâyir nasıl Osmanlı'ya bağlandı?

OKUMA PARÇASI : VI

ORUÇ REİS'İN ÖLÜMÜ

Oruç Reis, Türkiye'den gelerek Cezâyir'de kendi hesabına devlet kuran bir denizciydi. Büyük bir teşebbüs dehasıyle birkaç yıl içinde bütün Cezâyir'i ele geçirmiş, bir avuç Anadolulu levendle büyük bir ülkeye hâkim olmuştu. Cezâyir kıyıları, devrin en kuvvetli Hıristiyan devletinin, İspanya'nın hâkimiyeti altındaydı. İspanyollar, yerli Araplar'a kan kusturuyorlardı. Onun için Araplar, Türkler'i bir kurtarıcı olarak karşıladılar. Fakat birtakım menfaatler dolayısıyle, İspanyollar'ı tutan yerliler de vardı.

Oruç Reis, Fas sınırları yakınlarında Tlemsen'i de aldı. İspanyollar, Kuzey Afrika'nın bu büyük şehrini Türkler'den almak için Oruç Reis'in üzerine yürüdüler. Don Martin'in kumanda ettiği düşman ordusu 11.500 İspanyol ve 35.000 Arap'tan meydana gelmişti. İspanyol piyadesi, tüfekle silâhlanmıştı. Topçu birlikleri de vardı. Oruç'un kuvvetleri çok azdı. Emrindeki Arap gönüllülerine de güvenemiyordu. Böyle olduğu halde, Tlemsen'i savunmaya karar verdi.

Tlemsen şehrini sokak sokak müdafaa eden Türkler, düşmanın sayı çokluğu karşısında şehrin kalesine çekildiler. Arap gönüllüleri, kısım kısım kaçarak Türkler'i yalnız bıraktılar. Türk levendleri, ağır zayiat vermişti. Aylar süren vuruşmalardan sonra Oruç Reis'in yalnız 500 levendi kaldı. Türk denizcisi, bu kuvvetle düşmanı püskürtemeyeceğini biliyordu. Fakat Hızır Hayreddin Reis'ten ve Fas Sultanı'ndan yardım bekliyordu. Gerçekte Fas Sultanı'nın yardıma niyeti olduğu bile şüpheliydi. Hızır Reis, istikbalin Barbaros Hayreddin Paşa'sı da çok müşkül şartlar içindeydi ve bütün gayretlerine rağmen Tlemsen gibi çok uzak bir mesafeye erişip ağabeyine yardıma geleceği zayıf bir ihtimaldi. İspanyol bombardımanından yılan ve millî bir duygu taşımayan Tlemsenliler, Şeker Bayramı günü, bayram namazından sonra Türk levendlerine saldırıp haylisini öldürdüler. Şaşıran ve böyle bir şey beklemeyen Türkler, zorlukla ayaklanmayı bastırdılar. Fakat her an yeni bir ihanet bekleyen Oruç, kaleyi daha fazla tutamayacağını anladı. Kuşatmayı yarıp dışarıya çıkmaktan başka çare kalmamıştı. Bir gün elbette Tlemsen'e dönerdi.

İspanyollar, devamlı takviye alıyorlardı. Afrika'daki en büyük İspanyol kumandanı olan Oran genel valisi Gomares Markisi de Tlemsen'e gelip savaşın idaresini eline aldı. Oruç Reis, bir huruç hareketi yaptı. Ansızın kaleden çıktı. Neye uğradığını şaşıran düşman, 700 ölü ve 100 esir verdi. Fakat muhasara, 6. ayını tamamlamak üzereydi. Oruç Reis'in yalnız 40 levendi kalmıştı. Gerisi şehid olmuştu. Yiyecek ve cephane tükenmişti.

Bir gece sabaha karşı 40 yiğit, İspanyollar'ın ağır uykulu bir gaflet ânında kuşatma hatlarını yardı. Bu, çok büyük bir başarıydı. İspanyollar, 2 saatlik bir gecikmeyle Türkler'i takibe başladılar.

Takip müfrezesinin başında Garsia dö Tineo adında bir İspanyol asılzâdesi bulunuyordu. Gomares Markisi'nden, Oruç'u canlı, mümkin olmazsa ölü olarak getirmediği takdirde geri dönmemesi emrini almıştı. Benî Âmir oymağına mensup Araplar da, 40 bedbaht Türk'ün üzerlerindekileri yağmalamak gayesiyle, İspanyolar'ın peşine takıldılar. Oruç Reis, levendlerine üzerlerinde silâhtan başka ne varsa çıkarıp atmalarını emretti. Öyle yapıldı. Bedevî Araplar, bunları yağmalamak için epey vakit geçirip geride kaldılar. Fakat İspanyol kumandanı, buna aldanmadı. Oruç bir defa daha ellerinden kurtulursa, ne yapıp yapıp kayıplarını geri alacağını biliyordu.

Nihayet Rio Salado ırmağına varıldı. Hepsi ağır yaralı, aç, uykusuz ve perişan denecek derecede yorgun olan levendlerin takriben yarısı, 20 kadarı ırmağı geçti. Bunlara kurtulmuş gözüyle bakılabilirdi. Ancak gerideki levendler, Garsia dö Tineo'nun 45 atlısı tarafından yakalandı. Bunlar: «Baba, bizi bırakma!» diyerek, karşı yakaya geçmiş olan Oruç Reis'ten imdad dilediler. Bu feryat, büyük fâtih denizcinin mahvına sebep oldu. Kim olursa olsun, kaçar ve sonradan yoldaşlarının öcünü almak için hazırlıklı olarak düşmanın karşısına çıkardı. Fakat levendlerine karşı gerçek bir baba rûhu taşıyan Oruç Reis, bunu yapamadı. Irmağı gerisin geriye geçmek emrini verdi. Bu emrin ne demek olduğu malûmdu. Buna rağmen hiç bir levendin aklından itiraz etmek geçmedi.

Oruç Reis, 20 levendiyle geri döndüğü zaman, İspanyollar'ın eline düşen diğer 20 levendin zaten çoğu şehid olmuştu. Levendlerin, kılıçlarını kaldıracak gücleri kalmamıştı. Müthiş kan kaybetmiş ve günlerce bir şey yememişlerdi. Sonbahar olmasına rağmen, korkunç bir Afrika güneşi başlarının üzerine ateş yağdırıyordu. Oruç, son levendinin de şehit düştüğünü yaşlı gözlerle seyretti. Fakat teslim olmadı. Bizzat Don Garsia'nın fırlattığı bir mızrakla göğsünden ağır şekilde yaralandı. Yaralandığını bile farketmedi. Eskisi gibi, tek koluyla döğüşmeye devam etti. Nihayet Don Garsia, büyük denizcinin kalbine kılıcını soktu. Oruç Reis, derin bir nefes aldı. Kendinden önce gazâ ve cihad yolunda, Akdeniz'in dalgaları ve Afrika'nın çölleri arasında şehit düşen kardeşlerini, İlyas ve İshak Reisler'i hatırladı. Cezâyir'de bulunan hayattaki tek kardeşi Hızır Reis'i imana benzer bir ümitle hayalinden geçirdi. Anadolu'nun mor sünbüllü dağlarını düşündü. Gözlerini yumdu. Mübarek başı gövdesinden ayrılıp İspanya'ya götürüldü. Vücudü, Cezâyir'in Fas'a çok yakın bir bölgesinde, Afrika'nın kızgın toprakları üzerinde kaldı. 10 ekim 1518 günü geçen bu fedakârlık, boşa gitmedi. Kuzey Afrika'daki birkaç yüzyıllık Türk hâkimiyetinin gerçek temeli oldu.

C — Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu (1520 — 1566)

Buradan

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN AVRUPA SİYASETİ

Belgrad'ın Fethi

Yavuz'un yerine tek oğlu 25,5 yaşındaki Kanûnî Sultan Süleyman geçti. Babasının İran ve Turan siyasetini durdurmak mecburiyetinde kaldı. Zira Avrupa'da Charles - Quint devi zuhûr etmişti. Avrupa'nın büyük kısmını İspanya Kralı ve Almanya İmparatoru sıfatıyle ele geçirmiş, diğer kısımlarını nüfuzu altına almıştı. Fransa'yı tehdîd ediyordu ve Kuzey Afrika'da Barbaros Hayreddin Paşa ile savaşıyordu. Türkiye bu devi alt edemediği ve mâkul sınırlara itemediği takdirde, Osmanlı Cihan Devleti'nin geleceğinin kararacağı âşikâr idi. Akrabalık yoluyle çok geniş sınırlı Macaristan Krallığını da nüfuzu altına alan Charles - Quint devini, Orta Avrupa ve Batı Akdeniz'de mutlaka ezmek icab ediyordu. Sultan Süleyman, Orta Avrupa'nın kilidi sayılan, daha önce 3 ayrı padişahın 3 defa kuşatıp alamadığı, Türkiye'nin kuzey sınırı üzerinde Macaristan'ın en müstahkem kalesine, Belgrad'a yürüdü ve fethetti (1521).

Rodos'un Fethi

Mevcudiyet gayeleri Müslüman ve Türkler'le savaşmak olan ve Rodos'ta üslenen Saint - Jean (Hazret-i Yahyâ) tarîkati üzerine sefer açtı. Fâtih'in 3 defa kuşattırıp düşüremediği dünyanın en müstahkem kalesini de fethetti (1522 - 23).

Nijniy Novgorod (Gorky) ve Astırhan'ın Fethi, Kazan'ın Tâbiiyeti

Doğu Avrupa'da durum iyi idi. Kırım, Kazan ve Astırhan Türk hanlıkları (kralllıkları), Osmanlı'ya tâbî idi. 1524'te Sâhib Giray Han, Nijniy Novgorod'u (bugünkü Gorky) fethetti ve 3 yıl önce 1521'de Moskova şehrini yakan ağabeyi I. Mehmed Giray Han'ın yolunu takib etti. Rusya (Moskova) büyük - prensliği, Kırım'a yıllık vergi veren bir tâbî devletti.

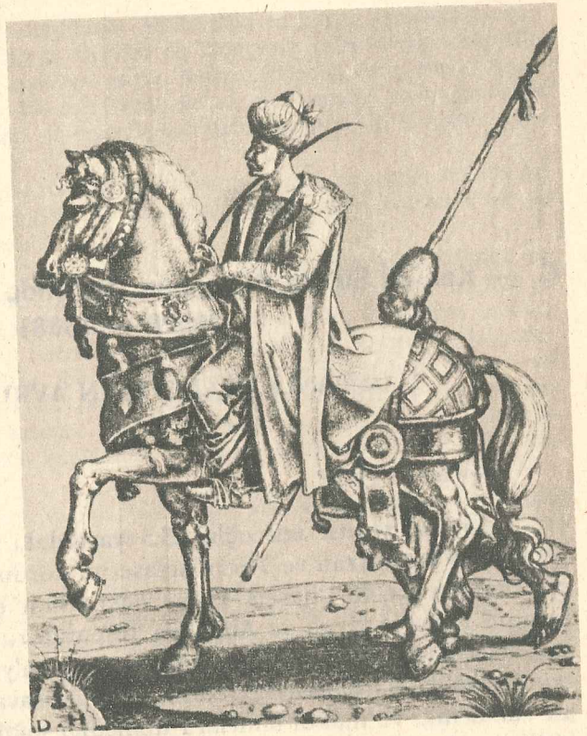

Bir Avrupa gravürüne göre Kânûnî Sultan Süleyman.

Yavuz Sultan Selim ok atıyor.

Mehmed Giray, 1522'de Astırhan'ı aldı ve 1524'te Kazan Hanı, Istanbul'a gelerek, metbûu Kanûnî Sultan Süleyman tarafından kabûl edildi.

Sultan Süleymân'a göre Doğu Avrupa işleri, üçüncü derecede idi. Almanya - İspanya'nın Macaristan'a el atmasından ve Tuna'nın doğu kesimine inmesinden endişe ediyordu. Fransa'yı savunmaya karar verdi. Zira Fransa'ya baş eğdirdiği takdirde Charles - Quint, Orta Avrupa'da Osmanlı ile hesaplaşacaktı. Fransa Kralı I. François, Madrid'de Charles - Quint'in esiri idi; annesi, «Cihan Padişahı» Kanûnî Sultan Süleyman'a müracaat ederek oğlunu kurtarmasını istirhâm etti. Kanûnî'nin aradığı fırsattı. Bu şımarık Charles - Quint kim oluyordu da, Hıristiyan Avrupa tarihinin en büyük hânedânından, Capet'lerden inen Fransa Kralı gibi bir hükümdârı esir tutuyordu? Charles - Quint'in kızkardeşi, Macaristan Kraliçesi idi. Macaristan Kralı II. Layoş'un kızkardeşi de Charles - Quint'in kardeşi Avusturya Arşidukası Ferdinand ile evli idi.

Mohaç Zaferi ve Budin'in (Budapeşte) Fethi

Kanûnî, Orta Avrupa'ya, Macaristan'a yürüdü. Bu 3. sefer-i hümâyûn (1526) Kanûnî'nin 13 seferinin en ünlüsüdür ve 2. Macaristan seferidir. Mohaç'ta Macar ordusunu yakaladı ve kralları dahil olmak üzere 2 saatte imhâ etti (29 ağustos 1526). Tarihin en kesin neticeli ve örnek meydan muharebelerinden biridir. Bu zaferle Kanûnî, büyük kumandanlar arasında sayılmış ve İskender'le mukayese edilmiştir. Kendisine bilhassa akıncı beyi Balı Bey yardımcı olmuştur (sonradan Budin = Macaristan beylerbeyisi olan paşa). Kral II. Layoş bu vuruşmada ölmüştür. Kanûnî'nin düşman ordusunu bataklıkla nehir arasına kıstırıp çıkış yolunu kapaması, akıncısını ve topçusunu yerinde ve çok mahâretle kullanması, bütün askerî tarihçiler tarafından çok öğülmüştür. 11 eylül'de Türkler'in «Budin» dedikleri Budapeşte'ye, Macar taht şehrine girdi. Macaristan Krallığı tarihe karıştı. Asıl Macaristan, Transilvanya (Türkçe : Erdel) ve bazı ülkeler, Türkiye'ye bağlandı. Çekoslovakya ise Almanya'ya geçti.

Birinci Viyana Kuşatması

Charles - Quint ve kardeşi Kral Ferdinand, Macaristan'ı almak için pek çok teşebbüs yaptılar. Kanûnî, 1529'da Almanya (I. Viyana, Gazây-ı Bec) seferine çıktı. 16 ekime kadar 19 gün Viyana'yı, Almanya İmparatorluğunun taht şehrini kuşattı, fakat düşüremedi. Bu sefer sırasında Osmanlı Türk tarihinin en büyük akın hareketi yapıldı. Bütün Avusturya ve Güney Almanya, Türk akıncıları tarafından çiğnendi. Charles - Quint, meydan muharebesi kabûl etmedi. 3 yıl sonra padişah, 2. Almanya seferine çıktı (1532), Avusturya'yı işgal etti ve Graz'ı aldı. Almanya pes etti.

Kanuni Sultan Süleyman.

İstanbul Anlaşması (1533) ile Türkiye'nin ve padişahın üstünlüğünü resmen kabûl etti.

Korfu Seferi ve Otranto'nun Yeniden Fethi

Kanûnî, 1537'de Venedik'e teveccüh etti. Korfu adasına çıktı ve İtalya'da Otranto'yu ikinci defa işgal ettirdi. Seferi denizden Donanmay-ı Hümâyûn ile Barbaros Hayreddin Paşa destekledi. Sonraki sefer (1538), âsî Boğdan (Moldavya) Prensine karşı açıldı. Venedik'le sulh yapıldı (20 ekim 1540). Ve Kanûnî Budin seferine çıktı (1541). Alman ordusu bozuldu ve Macaristan, «Budin Beylerbeyiliği» adıyle doğrudan doğruya ilhâk edildi. Kral Ferdinand, son bir gayretle Budin'i almak istedi. Fakat 100.000 kişilik ordusu Budin önlerinde mahvoldu (24 kasım 1542). Macaristan'da Almanlar'ın elinde bulunan en mühim kaleyi, Estergon'u ve İstolni - Belgrad'ı fethetti. Almanya baş eğdi. 1547 sulhu ile Kral Ferdinand, protokolde vezîr-i âzam (başbakan) ile eşit olduğunu, Istanbul'a yıllık vergi vermeyi ve daha bir sürü ağır şartı kabûl etti. Charles - Quint devi yıkılmıştı. Bu iş yalnız Orta Avrupa savaşları ile değil, Akdeniz savaşları ile de gerekleştirilebildi ki, ileride göreceğiz. Charles - Quint, ümitsizlik içinde tahttan ferâgat edip manastıra çekildi (1556). Almanya İmparatorluğu ve ona bağlı ülkeleri kardeşi İmparator Ferdinand'a, İspanya Krallığı ve ona bağlı ülkelerle Amerika'yı oğlu II. Felipe'ye bıraktı. Almanya ile İspanya tekrar ayrıldı. Dünya rahat nefes aldı. Kanûnî'nin şöhreti zirvesine çıktı.

Kanûnî Yeni Protestan Mezhebini Savunuyor

Kanûnî, tahta çıktıktan az sonra zuhûr eden Protestan mezhebini, Katolik mezhebine karşı savundu. Türk baskısı olmasaydı, Charles - Quint'in Protestan mezhebini ezeceği, belki söndüreceği, olayların incelenmesinden açıkça anlaşılır.

Sigetvar Seferi

İspanya ile hiç bir zaman sulh yapılmadı ve savaş kesilmedi. Almanya sulhu ise 1566'ya kadar devâm etti. Bu tarihte Kanûnî Sultan Süleyman, Almanya üzerinde 13. ve sonuncu sefer-i hümâyûnunu açtı ki «Sigetvar Seferi» diye ünlüdür. İhtiyar padişah, bu kalenin önünde, otağ-ı hümâyûnunda, top ve tüfek sesleri arasında son nefesini verdi (7 eylûl 1566 cumartesi sabahtan önce saat 1.30).

Kanûnî Çağı Hakkında Netice

«Türk Asrı» denen XVI. asrı, II. Sultan Süleyman, Türkler'in yalnız kanun yaptığı için değil, kanunları tatbik ettiği için ancak «Kanûnî» un-

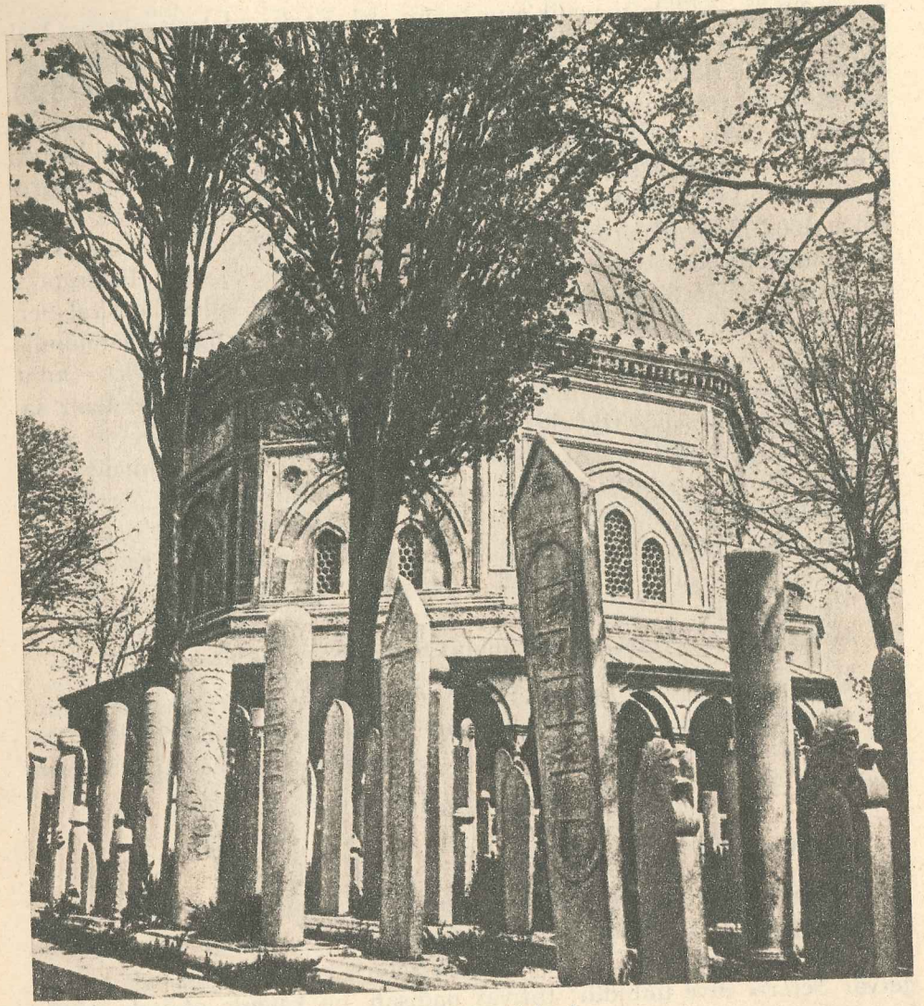

Kanunî'nin türbesi.

vânına lâyık gördükleri, fakat Avrupalılar'ın «Muhteşem» dedikleri hükümdar senbolleştirir. 2.500 yıllık Türk tarihinin en muhteşem hükümdârı sayılır ve devri, Türkler'in tarih boyunca eriştikleri en ihtişamlı ve bahtiyar çağ olarak bilinir. Saltanatı 46 yıldır ve -Ertuğrul Gazi'nin beylik müddeti sayılmazsa- Osmanoğulları içinde en uzunudur. Diplomasi ve devlet idaresinde gösterdiği dehâ yanında, asker olarak tarihin de büyük kumandanları arasındadır. Bilgin, hukukçu ve şâirdir.

6,5 milyon km² olarak aldığı bir imparatorluğu 14.893.000 km² olarak bırakmıştır (1.998.000 km² Avrupa, 4.169.000 km² Asya, 8.726.000 km² Afrika)

Osmanlı Cihan Devleti, Kanûnî'den sonra daha hayli genişlemiş, fakat onun devrindeki ihtişâmına erişememiştir. Eserini anlamak için, Doğu ve deniz siyasetlerini de incelemek icab eder ki, bunları, bundan sonraki bahislerde göreceğiz.

Sorular :

1 — Kanûnî'nin Avrupa'da yaptığı 10 sefer-i hümâyûn'u teker teker sayınız.
2 — Belgrad ve Rodos'un fethinin ehemmiyeti nedir?
3 — Kuzey Türkleri ile Osmanlı'nın bu devirdeki ilişkileri nasıl gelişti?
4 — Mohaç ve Macaristan'ın fethi nasıl oldu?
5 — Birinci Viyana Kuşatması hakkında ne düşünüyorsunuz?
6 — Kanûnî'nin Protestan mezhebini savunması ile atası Fâtih'in Ortodoks mezhebini gene Katolik mezhebine karşı savunmasını mukayese edip sebeplerini ve neticelerini söyleyiniz. Bugün Hıristiyan dünyasının hangi ülkelerinin Katolik, Protestan ve Ortodoks olduklarını biliyor musunuz?
7 — Kanûnî'nin Charles-Quint ile çekişmesinin Orta Avrupa'daki neticelerini söyleyiniz.
8 — Kanûnî'nin şahsiyetini anlatınız.
9 — Kanûnî'nin bıraktığı imparatorluğun sınırlarından, fethettiği ülkelerden bahsediniz.
10 — Kanûnî devri bütün Türk tarihinin niçin zirve (doruk) noktası ve en muhteşem devri sayılır? Bu devirdeki diğer Türk imparatorluklarını (İran Safevîleri, Hindistan Timuroğulları, Güney Hindistan Âdil - Şahları, Türkistan Şaybanlılar'ı) biliyor musunuz?

OKUMA PARÇASI : VII

KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNİN TABLOSU

Bu yazımızda, «Kanûnî Çağı» denen ve Türk'lerin 2.200 yıllık tarihleri boyunca erişebildikleri en büyük bahtiyarlık devrinin kısa bir tablosunu çizmek istiyoruz. 46 yıl tamamen rakipsiz olarak Türkiye tahtında kalmak ve Yavuz gibi bir babadan kudretine son olmayan bir devleti teslim almak şanslarına sahip olan Kanûnî Sultan Süleyman'ın tarih sahnesinden çekildiği 1566 yılında, Osmanlı Türk imparatorluğu gelişmesini tamamlamış değildi. Daha çeyrek yüzyıl yükselmekte devam edecek, ondan sonra, uzun bir duraklama devresine girecektir. Ancak bu

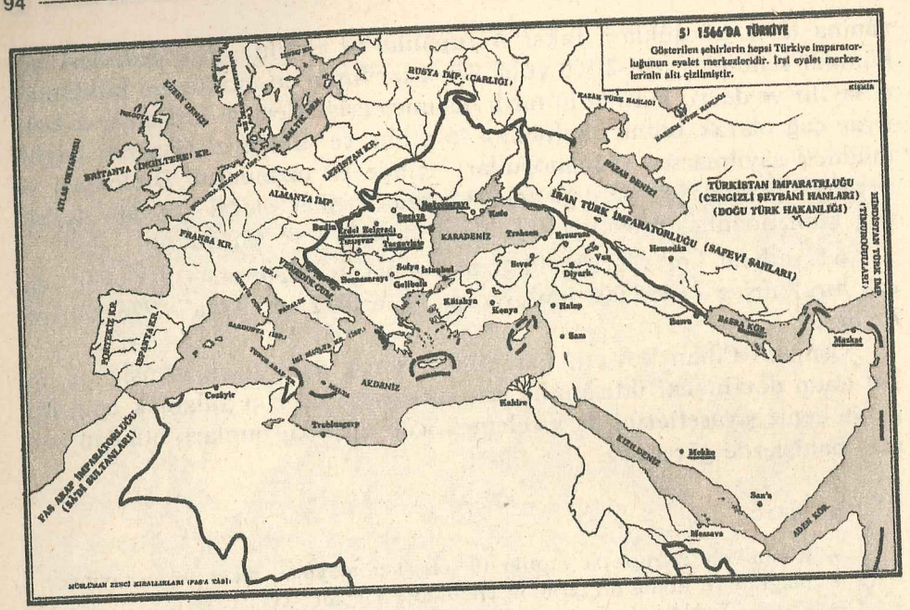

duraklama devresinin tohumlarını, henüz filizlenmemiş de olsa, Kanûnî devrinde, Türkiye devletinin bütün tarih içinde her bakımdan akıl almaz bir büyüklüğe eriştiği çağda aramak ve bulmak mümkindir. Bu yarım asrın birkaç sivri noktasını belirtmek, bu iddiamızın gerçekliğini ortaya koyabilir.

Devlet idaresine ilk defa kadın nüfuzu Hurrem Haseki - Sultan'la girmiş ve son derecede zararlı olmuştur. Veliaht - Şehzade Mustafa'nın idamı yalnız büyük bir haksızlık değil, aynı zamanda devletin geleceği için uğursuz bir hâdisedir. Ona yakın değerdeki Şehzâde Mehmed ve Şehzâde Bâyezid de öldüğü için «Cihan Tahtı» denen Türkiye imparatorluğu, Kanûnî'nin oğullarından en az değerlisi olan II. Selim'e kaldı. II. Selim'in birçok meziyetleri olmasına rağmen, kendinden önce sürekli şekilde 10 çok büyük hükümdara sahip olan Osmanoğulları tahtı, onunla ilk defa olarak orta derecede bir şahsiyet görmüştür. Orta derecede bir şahsiyet ise, Cihan Devleti olan bir imparatorluk için, yetersiz bir şahsiyet demektir. II. Selim'e kadar birbiri ardı sıra gelen 10 büyük padişahın dehâlarıdır ki, Türkiye'yi cihan devleti yapmış ve Türk milletinin, tarihindeki en yüksek zirveye erişmesini sağlamıştır. II. Selim'le artık ilk 10 Osmanlı hükümdarı çapında bir padişah görmek, arada bir rastlayan piyango olmuştur. Şüphesiz bu durum Türkiye'nin gerilemesinin başlıca, hattâ birinci sebebi değildir. Birçok sebeplerden biridir. Ancak Veliaht - Şehzâde Mustafa gibi 40 yaşına yaklaşmış ve bütün davranışlarıyla müstesna bir şahsiyet olduğunu göstermiş bir prensi taht ve taçtan mahrum etmek, devlet ve Osmanoğulları için çok uğursuz olmuştur.

Kanûnî'nin karısı ve kızının da tesiriyle damadı Rüstem Paşa gibi halk tarafından sevilmeyen bir şahsı ısrarla iktidara getirmesi de zararlı bir davranış olmuştur. Üstelik Rüstem Paşa, ne büyük bir devlet adamıydı, ne de büyük bir asker. Rüstem'i tekrar iktidara getirebilmek için Dâmâd Kara Ahmed Paşa gibi pek değerli bir sadrâzamı idam ettirmek de, büyük bir haksızlıktı.

Aslında Pîrî Paşa'yı da İbrahim Paşa'yı sadrâzam yapabilmek için iktidardan uzaklaştırmak doğru bir hareket değildi. Pîrî Paşa ölünceye kadar iktidarda kalsa ve İbrahim Paşa, bu müddet içinde vezir olarak onun yanında yetişse ve tecrübe görse, iyi sonuçlar alınabilirdi.

Rüşvet almak ve mal toplamak hırsı, insanlıkla başlar ve gene insanlıkla bitecektir. Ancak bu ahlâk zaaflarını devletin bünyesine zarar verecek dereceye çıkaran, Rüstem Paşa'dır. Gerçi sonraki yüzyıllarda bazı devlet adamları bu bahiste Rüstem Paşa'ya rahmet okutmuşlardır. Ancak yolu, Rüstem açmıştır.

Kanûnî'nin deniz siyaseti, övülmeye değer. Dehâsını gösterdiği başlıca alanlardan biri de bu konudur. Barbaros'a verdiği mevki ve onu en yakın müşaviri derecesine yükseltmesi unutulmaz. Ancak Barbaros'un ölümüyle Dâmâd Piyâle Paşa'nın Türk deniz kuvvetlerinin başına geçmesi arasındaki 8 yıl içinde kapdân-ı deryâlığın Sokollu Mehmed ve Sinan Paşalar gibi iki generale verilmesi, doğru değildi. Bu yıllarda, Turgut, Sâlih, Barbaros-zâde Hasan Paşalar gibi çok büyük denizciler hayattaydı. Keza Pîrî Reis gibi Türk'lüğün yüz aklarından pek büyük bir bilgin amiralin 80 yaşlarında ve önemli hiç bir suça dayanılmayarak idam edilmesi, bu çağın, acele verilmiş zararlı kararları arasındadır.

Bütün bu mütalâalardan sonra, Kanûnî'nin hemen her alanda pek kabiliyetli adamları bulup çıkarmasını, kullanmasını ve yükseltmesini bildiğini, hemen ilâve etmek lâzımdır. Kanûnî'nin bu alandaki görüş enginliği, onun yetiştirdiği devlet adamlarının, yüzyılın sonuna kadar iktidarda kalmalarını ve imparatorluğu daha çeyrek asır ilerletmelerini sağlamıştır.

Kanûnî'nin, Şarlken tehlikesini kelimenin bütün mânâsıyle görmesi, yeni çıkan Protestan mezhebini koruyarak Katolik âleminin parçalanmasına ve Almanya ile İspanya'nın ayrılmasına sebep olması, Türkiye'nin dış siyaset bakımından gelece-

ğini temin etmiştir. Keza Kanûnî'nin Ebussuud gibi pek muktedir yardımcı ve müşavirleriyle birlikte giriştiği kanunlaştırma hareketi, Türkiye'yi daha uzun müddet iç huzur içinde yaşatmıştır. Nitekim Türk milleti, büyük hakanına ancak «Kanûnî» unvanını lâyık görmüş, Avrupalılar gibi «Muhteşem» ve «Büyük» diye anmaya lüzum görmemiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın İslâm hukuku ile «örfî-sultânî hukuk» denen Türk millî hukukunu zamanının ihtiyaçlarını en iyi karşılayacak şekilde bağdaştırabilmesi, İndonezya ile Atlas Okyanusu, Moskova ile Orta Afrika arasında uzanan muazzam imparatorluğun her ülkesi için en uygun kanunlar vaz'etmesi, ölçülemeyecek derecede büyük başarılardır.

Mohaç'ta gösterdiği örnek imha muharebesi ve diğer zaferleri Kanûnî'yi bütün tarihin en namlı askerleri arasına koyduğu gibi, devlet adamı ve diplomat olarak, belki komutanlığından da üstün bir varlık göstermiştir. Nihayet hukuk ve edebiyat gibi alanlarda büyük bir bilgin olduğunu da unutmamak lâzımdır. Kânûnî'nin şüphesiz doğuş eseri olan dehâsı bir yana, çalışkanlık, enerji, takip fikri, metod, intikal sür'ati gibi vasıfları, onun başarılarının gerçek sebepleridir.

Kanûnî devrinde Türkiye öyle bir güc derecesine erişti ki, dünyanın geri kalan bütün devletlerinin güclerinin toplamı, Osmanlı imparatorluğu'nunkinden aşağıda kalıyordu. Yukarıda andığımız hataların yarım yüzyıllık oldukça uzun bir zamanda ve Türk Cihan Devleti'nin sınırları gibi pek azametli bir mekân içinde işlendikleri hatırlanacak olursa, bu devir, «ideal çağ» olarak kabûl edilebilir. Çünkü nice devlet adamı çıkmıştır ki, birkaç yıl içinde, ve pek dar sınırlar çerçevesinde, mantığın kabûl edemiyeceği derecede akılsız davranmışlardır.

2. DOĞU SİYASETİ (1520 — 1624)

1514 darbesi, 1533'e kadar 19 yıl, dünyanın Türkiye'den sonra gelen 2. devleti durumundaki İran Türk Safevî imparatorluğunu hareketsiz kıldı. Ama stratejik çekişmeyi ortadan kaldırmak mümkin değildi. Kanûnî devrinde, bütün Arab ülkelerini, Basra Körfezi ve Hind Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na kadar ele geçirmek siyaseti güdüldü. Behemehâl Basra Körfezi'ne inmek, Kafkasya'ya tırmanmak icab ediyordu. Kafkasya ve Basra Körfezi ise, İran Türk imparatorluğunun elinde idi. Bu devirde İran olmasa, Türkler, Almanya'yı geçer ve soluğu Ren kıyılarında alırlardı; bir kaç tarihçi bu noktaya ehemmiyetle işaret etmişlerdir. İran savaşları çok çetindi. Mesafe uzundu. İran ordusu tamamen Türkmenler'den müteşekkil yiğit bir atlı ordu idi. Ancak Osmanlı akıncı (komando), piyade, bilhassa topçu üstünlüğü ile Osmanlı malî, iktisadî kaynaklarının büyüklüğü ve teşkilâttaki ilerilik, Türkiye'yi galip kılıyordu. Bununla beraber İran, Çaldıran'ı asla unutmamıştı. Osmanlı'ya karşı meydan muharebesi kabûl etmiyor, geniş sahaları boşaltıp Osmanlı ordusunun önünden çekiliyordu. Safevî stratejisi bu idi. Tebrîz, Osmanlı sınırına çok yakın olduğu için, Şah İsmail'in oğlu ve halefi devrinde İran, taht şehrini daha içeriye, Kazvîn'e almıştı.

Irâkayn Seferi Tebrîz ve Bağdad'ın Fethi

Kanûnî Sultan Süleyman Han, 11 Haziran 1534'te ordusu ile Istanbul'dan ayrıldı. Padişahın 3 İran (Doğu) seferinin ilki ve en meşhuru

Mimar Sinan, Istanbul'da. Süleymaniye Camii.

Mimar Sinan, Edirne'de Selimiye Camii.

olan bu 6. sefer-i hümâyûna «Irâkayn = İki Irak seferi» denmektedir; zira hem Arab Irâkı (Bağdad), hem Acem Irâkı (Hemedân) fethedilmiştir. Daha önce Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa, başka bir ordu ile İran üzerine gitmişti, padişahı bekliyordu.

O zaman dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Tebrîz, Osmanlılar'ca 2. defa işgal edildi (13 temmuz 1534). Az sonra Kanûnî de Tebrîz'e geldi (28 eylûl). İran'ın -Türk ve Kürdler'le meskûn- Batı eyaletleri işgal edildi. Fakat asıl gaye Bağdad'ı, Irâk-ı Arab'ı alıp Basra Körfezi'ne inmekti. 28 kasımda (1534) Bağdad fethedildi. 5 asır müddetle Abbâsî halîfeliğinin merkezi olmak bakımından, çok ünlü bir şehirdi. Bu sırada Safevîler, Tebrîz'i geri aldılarsa da, Osmanlılar, 3. defa şehre girdiler (30 haziran 1535).

Bu sefer neticesinde Orta ve Güney Irak (Bağdad, Basra) Osmanlı eyaletleri oldu ve netice bakımından Basra Körfezi'nin batı kıyıları boyunca Arab aşîretleri de Osmanlı nüfûzu altına düştü. Batı İran eyaletleri, Safevîler'ce geri alındı.

2. İran Seferi

1536 - 48 arasında 12 yıl, Osmanlı - Safevî münasebetleri, nisbî bir durgunluk devresine girdi. Irâk'ı kaybeden Safevîler, kendilerini toplamıya çalışıyorlardı. Kanûnî, 1548 - 49'da 2. İran seferine çıktı. (11. sefer-i hümâyûn). Tebrîz, 4. defa işgal edildi (27 temmuz 1548). Bu seferde Van, kesin şekilde Safevîler'den alındı. Almanya sınırına ve Atlas Okyanusu'na varmış bir Türkiye'nin ancak Van'ı alabilmesi, doğuda Safevî Türk imparatorluğunun gücü hakkında bir fikir verir. 7 ay Haleb'de, 2,5 ay Diyarbakır'da kalan Kanûnî, Doğu işlerini iyice düzenledi.

Nahçıvan Seferi

5 yıl sonra, 3. ve sonuncu Doğu (İran) seferi için Istanbul'dan ayrıldı (28 ağustos 1553, 12. sefer-i hümâyûn). Buna «Nahçıvan Seferi» denmektedir. 5 ay Haleb'de kaldı. Nahçıvan'dan döndükten sonra da 8 ay da Amasya'da geçirdi. İran ile kesin sulh yapmadan ordusunun başından ayrılmak istemedi. Amasya'da ordunun başında geçirdiği 8 ay, dehşetli bir diplomatik faaliyetle geçti. Hem Almanya, hem İran ile çetin sulh müzakereleri oldu. Nihayet Savefî ve Osmanlı imparatorlukları arasında ilk sulh anlaşması, Amasya Anlaşması imza edildi (29 mayıs 1555). Bu sulh, epey uzun sürdü : 5 nisan 1578'e kadar 23 yıl. Bu tarihte İran'a savaş açıldı.

Özdemiroğlu Osman Paşa, Güney ve Kuzey Kafkasya'nın Fethi

1578'de başlıyan, bütün Kafkasya'nın ve Batı İran'ın fethi ile neticelenen çetin savaşta Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Fer-

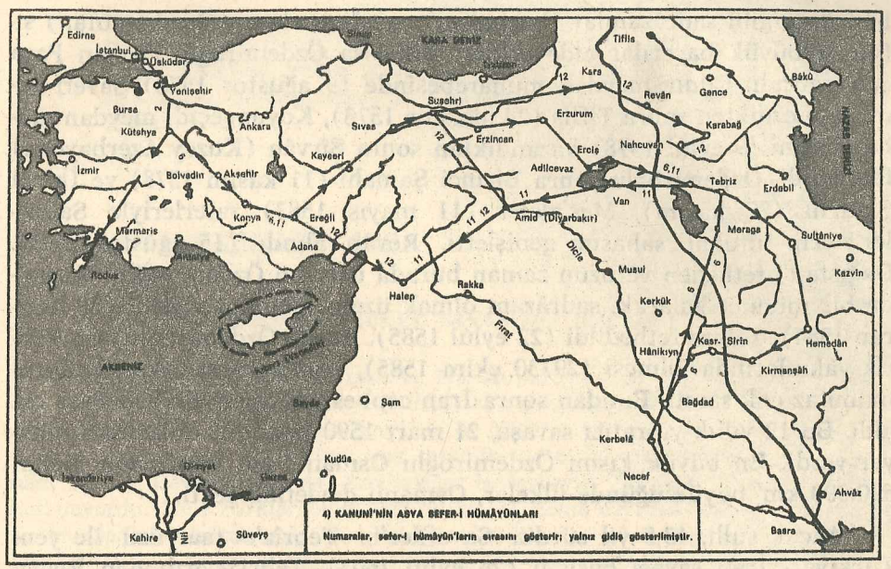

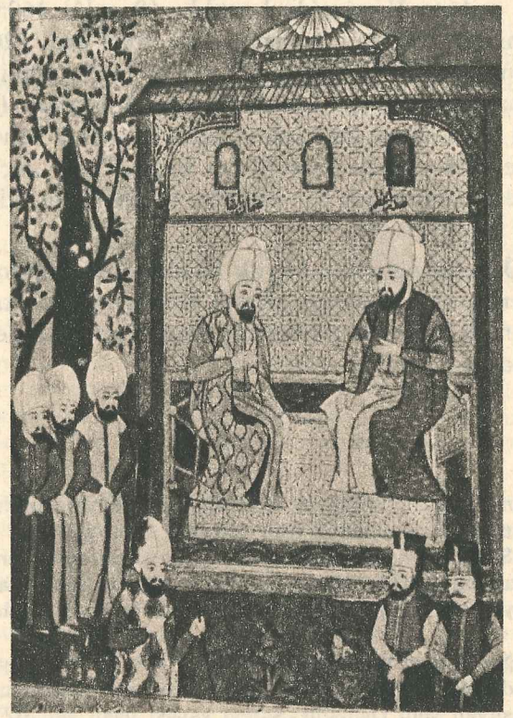

Habeşistan ve Kafkasya Fâtihi
Özdemiroğlu Osman Paşa, Sadrâzam'ın huzûrunda.

hâd Paşa gibi sadrâzamlar (başbakan), serdâr-ı ekrem (başkomutan) sıfatıyle büyük başarılar elde ettiler. Bilhassa Özdemiroğlu Osman Paşa çok parladı. Çıldır meydan muharebesinde (9 ağustos 1578) Savefî ordusunu ezdikten sonra Tiflis (24 ağustos 1578), Koyungeçidi meydan muharebesini (9 eylûl 1578) kazandıktan sonra Şîrvân (Kuzey Âzerbaycan) fethedildi. Özdemiroğlu sonra Birinci Şamahı (11 kasım 1578) ve İkinci Şamahı (27 kasım), Meş'aleler (11 mayıs 1583) zaferleriyle Safevîler'i ezip fütuhat sahasını genişletti. Revân alındı (15 ağustos 1583). Dağıstan'ı fetheden ve uzun zaman burada üslenen Özdemiroğlu, Kırım'da bir müddet kalarak, sadrâzam olmak üzere Istanbul'a geldi (28 haziran 1584). Tebrîz fethedildi (22 eylûl 1585). Ancak Özdemiroğlu'nun Tebrîz yakınlarında ölmesi (29/30 ekim 1585), İran'a karşı Osmanlı durumunu az çok sarstı. Bundan sonra İran cephesinde işleri Ferhâd Paşa ele aldı. Bu 12 yıllık yıpratıcı savaşa, 21 mart 1590 İstanbul Anlaşması nihayet verdi. En büyük kısmı Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından alınan 590.000 km² büyüklüğünde ülkeler, Osmanlı devletine geçti.

Ancak sulh, 13,5 yıl sürdü. Savefîler'in Tebrîz'e taarruzu ile yeni Türkiye - İran savaşı başladı (26 eylûl 1603). Tebrîz, ardından Revân düştü; Osmanlı ordusu Urmiye'de bozuldu (9 eylûl 1605). Bu savaş 9 yıl sürdü ve yeni bir Istanbul Anlaşması ile sona erdi (20 kasım 1612). Ancak 2,5 yıl sonra yeniden başladı (22 mayıs 1615). Pül-i Şikeste'de Osmanlı ordusu bozuldu (10 eylûl 1618). Erdebil Anlaşması (26 eylûl 1618), bu defa 3 yıldan fazla süren Osmanlı - Safevî savaşına son verdi. Bu sulh da 5 yıl sürdü ve 1624 yılında Safevîler'in Bağdad'ı ele geçirmesiyle, eskileriyle mukayese edilemiyecek bir şiddette yeniden başladı ki, bunu, IV. Murad devrinde inceliyeceğiz.

Bu suretle Özdemiroğlu'nun büyük fütuhatının mühim kısmı, 1603'te İran'ca geri alınmış oldu. Türkiye, İran'ı Kafkasya'dan atamadı. Kafkasya, iki imparatorluk arasında paylaşıldı. Batı İran eyâletleri de Osmanlılar'ca elde tutulamadı.

Sorular :

1 — Kanûnî'nin ilk İran (Irâkayn) seferinin neticelerini anlatınız.
2 — Kanûnî'nin ikinci ve üçüncü İran seferleri nasıl gelişti?
3 — Osmanlı - Safevî çekişmesinin büyüklüğünü nasıl açıklıyorsunuz?
4 — Yavuz, Kanûnî ve III. Murad devirlerindeki Osmanlı - Safevî savaşlarının bir mukayesesini yapıp neticeleri hakkında bir kaç cümle söyliyebilir misiniz?
5 — Özdemiroğlu Osman Paşa'nın başarı ve fetihlerini ana çizgileriyle anlatınız.
6 — III. Murad devrinde Osmanlı Safevî savaşı nasıl neticelendi?
7 — 1603'te başlıyan yeni Osmanlı - Safevî savaşı nasıl gelişti?
8 — Kafkasya'nın tamamının nasıl Osmanlı hâkimiyetine geçip sonra nasıl Safevî Türk İmparatorluğu ile paylaşıldığını anlatınız.

9 — İran savaşlarının Orta Avrupa savaşlarına nisbetle zor tarafları ve değişik mahiyeti nedir?
10 — Türk ülkelerinin netice itibariyle nasıl Osmanlı ve Safevî İmparatorlukları arasında paylaşıldığını, hangi Türk ülkelerinin ne tarafta kaldığını anlatınız.

OKUMA PARÇASI : VIII

BÜYÜK OSMANLI SAFEVÎ SAVAŞININ BAŞLAMASI (1578)

4 mayıs 1575'de I. Şah Tahmasb'ın, III. Murad'ın tahta çıkmasını tebrik etmek için gönderdiği büyük elçilik heyeti, Üsküdar'a geldi. Şah Tahmasb, II. Selim devrinde olduğu gibi, yeni padişah devrinde de Türkiye ile sulh hâlinde bulunmak istiyordu. Bunu temin etmek için, çok şatafatlı bir elçilik heyeti göndermişti (Selânikî, 140 - 1). Heyetin başında, Âzerbaycan beylerbeyisi Tokmak Muhammedî Han bulunuyordu. Âzerî Türkleri'nden olan bu zat, II. Selim devrinde 16 şubat 1568 Edirne muahedesini imzalamak için vaktiyle Türkiye'ye gelen Sadrâzam Şah - Kulu Han'ın oğluydu. Tokmak Han'ın maiyetinde 250 kişi olup, ağırlıklarını 500 deve taşıyordu.

Rumeli beylerbeyisi Siyâvuş Paşa (müstakbel sadrâzam), 2.500 askerle İran Büyükelçisi'ni karşıladı. Paşa'nın askerinin at takımlarının madenî kısımları tamamen altın ve gümüşten yapılmıştı. Tokmak Han, törenle Üsküdar'dan Istanbul'a geçerken (5 mayıs), Kılıç - Ali Paşa, 30 kadırgasını saf hâlinde dizmiş ve toplarını kuru sıkı ateşlemişti. 13 mayısta III. Murad, Tokmak Han'ı çok büyük törenle kabûl etti.

Şah'ın Padişah'a yolladığı hediyelerin listesi Selânikî'de vardır. Bu hediyelerin başında şâhâne bir otağ geliyordu ki, orta direği som altındı ve üzerine mücevherler gömülmüştü. Bundan başka 60 İran şairinin divanı, bir **Kur'ân**, bir **Şeh - Nâme** vardı ki, baştan başa tezhipli olan bu kitapların ciltleri murassâ (mücevherli) idi. 40 halı, murassâ kılıçlar, en değerli kumaşlar, içleri pırlanta, inci, zümrüt ve yâkutla doldurulmuş 6 küçük çekmece, diğer hediyeleri teşkil ediyordu.

Bu elçilik heyeti, Türk tarihinin en debdebeli elçilik heyetlerinden biri olup, sunduğu hediyeler bakımından Osmanlı tarihinde birincidir. III. Murad, Tokmak Han'a iltifat ettikten sonra Büyükelçi, Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa ve diğer vezirler tarafından şerefine verilen büyük bir ziyafete çağırılmıştır. Tokmak Han, 21 mayısta Istanbul'dan ayrılmıştır.

I. Şah Tahmasb, Şah İsmail Safevî'nin bu meşhur oğlu, 14 mayıs 1576'da 52 yıldan 21 gün eksik saltanat sürdükten sonra ölmüştür. 62 yaşını 2 ay, 20 geçiyordu. Yerine önce oğullarından II. Şah İsmail geçmişse de, Şîî mezhebinden ayrılan ve Sünnî/Şâfiî mezhebine temayül eden bu hükümdar, 1 yıl, 6 ay, 11 gün sonra ölmüş, 24 kasım 1577'de ağabeyi Mehmed Hudâbende, Şah olmuştur. İşte büyük Türkiye - İran savaşı bu hükümdar zamanında çıkmıştır. Mehmed Hudâbende, Safevîler'den 4. İran şâhıdır. 10 yıllık bir saltanattan sonra 1578'de 55 yaşında ölmüştür. Kendisi kör olduğu için, devrinde gerçek iktidar, oğulları Hamza ve Abbas Mirzalar'ın elindeydi.

1578'in ilk günlerinde, Türk - İran sınır çarpışmaları başlamıştı. İran, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra büyük bir iç kargaşalığa düştüğü için, Osmanlı beyler-

beyileri, bundan faydalanmak istiyorlardı. Van Beylerbeyisi, 1578 şubatında Âzerbaycan'a girmiş, Urmîye, Hoy, Selmâs şehirlerini ve çevrelerini işgal etmişti. 5 nisan 1578'de Serdâr-ı Ekrem Vezir Kara Lala Mustafa Paşa, Üsküdar'daki ordugâhına geçti. Bu suretle İran'a resmen savaş açılmış oldu. Sefer Sokollu'nun büyük muhalefetine rağmen açılmıştı. Seferin açılmasında gerçekten müessir olan, Lala Mustafa Paşa'dır ve III. Murad tarafından desteklenince, Sokollu, yalnız başına kalmıştır. Bu sıralarda Hoca Sâdeddin Efendi, Rumeli kazaskeri Kadı-zâde Defterdâr Kara Üveys Paşa, Vezir İsfendiyâroğlu Şemsî Paşa gibi Sokollu'nun en büyük muhalifleri, Sadrâzam'ın II. Selim devrindeki nüfuzunu hayli kırmışlardı. 3. Vezir Lala Mustafa Paşa, Sokollu'nun yakın akrabası olmasına rağmen, muhaliflerin başında geliyordu. Van beylerbeyisi Husrev ve Erzurum beylerbeyisi Behrâm Paşalar gibi İran sınırı üzerindeki beylerbeyiler, Dîvân'a devamlı şekilde arîzalar gönderip, Şah Tahmasb'ın ölümünden dolayı dünyanın ikinci devleti ve Türkiye'nin en büyük rakîbi olan İran'ın düştüğü iç buhrandan faydalanılmasını tavsiye ediyorlardı. Lala Paşa'nın can düşmanı 4. Vezir Koca Sinan Paşa bile, serdârlığın Sokollu tarafından kendisine verileceği ümidiyle, İran savaşına taraftardı. III. Murad enîştesi Sokollu'ya karşı o derecede teveccühsüzlük göstermeye başlamıştı ki, artık herkes ihtiyar sadrâzamın fazla iktidarda kalmayacağını anlamıştı. Bunu kavrayan Lala Mustafa ve Koca Sinan Paşalar, İran seferine çıkıp büyük fütuhatta bulunduktan sonra Istanbul'a dönmek ve Dîvân'ın başına geçmek istiyorlardı. İran sedârlığını almak için, iyi bir asker olan Lala Paşa ile kötü bir asker olan Sinan Paşa arasında büyük bir mücadele başlamıştı. Daha kıdemli, daha liyakatli olması ve daha müessir söz söyleyebilmesi dolayısıyle serdârlık (başkumandanlık), Lala Paşa'ya verildi. Ancak Sokollu'ya dayanan Sinan Paşa, işin peşini bırakmadı ve İran'ın ikinci bir cepheden daha vurulmasının hayırlı ve münasip olacağını iddia ederek, o da Safevîler üzerine bir serdârlık kopardı. Şöyle ki : 9 mayıs 1577 tarihli Dîvân emrinde, İran'a kuzeydoğuda ve kuzeybatıda olmak üzere iki cephe açılacağı, birine Mustafa Paşa'nın, diğerine Sinan Paşa'nın serdâr tâyin edildikleri bildiriliyordu. Erzurum'dan Kafkasya'ya yürüyecek olan Osmanlı ordusuna Mustafa Paşa, Bağdad'dan Irâk-ı Acem'e yürüyecek olan orduya da Sinan Paşa kumanda edecekti. Bu suretle iki kumandan da muzaffer olsa bile, Istanbul'a döndükleri zaman biribirlerinin karşısına dikilecekler ve sonunda iktidar gene ihtiyar Sokollu'da kalacaktı. Sokollu'nun gayesi buydu. Erzurum (Kuzeydoğu Anadolu), Diyâr-ı Bekr (Güneydoğu Anadolu), Karaman (Konya) beylerbeyileri ile bazı Rumeli sancak beyleri (Silistre vs.), Mustafa Paşa'nın emrine verilmişti. Dulkadır (Maraş), Haleb, Şehr-i Zor (Kerkük) ve Bağdad beylerbeyileri ile Hudâvendigâr (Bursa), Teke (Antalya), Bolu, Rumeli'nden Ohri, Avlonya ve Yanya sancak beyleri de Sinan Paşa'nın emrindeydi. Serdârlardan Mustafa Paşa'ya Istanbul'dan 5.000, Sinan Paşa'ya ise 3.000 asker veriliyordu. İşaret edilen beylerbeyileri, bütün askerleriyle beraber, Anadolu konaklarında, serdârlara katılacaklardı.

Ancak bu plân tatbik edilemedi. İki serdâr, daha Istanbul'da iken biribirlerine girdiler. Lala Paşa ağır bastı. Sinan Paşa, daha harekete geçmeden serdârlıktan azledildi. Lala Paşa'nın tek başına İran üzerine yürümesi kararlaştırıldı. 8.000 askerle Istanbul'dan hareket edecek olan Mustafa Paşa'ya yolda askerleriyle Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Dervîş Paşa, Erzurum beylerbeyisi Behrâm Paşa, Van beylerbeyisi Husrev Paşa, Dulkadır beylerbeyisi Ahmed Paşa, Haleb beylerbeyisi Bosnalı Mehmed Paşa, Karaman beylerbeyisi Güzelce Mehmed Paşa katılacaktı. Kırım hanı Mehmed Giray da, Kuzey Kafkasya üzerinden inerek sefere iştirak edecekti. Özdemiroğlu Osman Paşa, serdâr yardımcısı (kurmay başkanı) olarak, Lala Mustafa Paşa'nın yanında bulunacaktı. Serdâr, daha Istanbul'da iken yukarıda anılan beylerbeyilere birer nâme gönderdi; ilk emirlerini ve ne şekilde toplanacaklarını bildirdi. İran'a tâbi Gürcistan ve diğer Kafkas hükümdarlarına mektup yazıldı ve Osmanlılar'a tâbi olmakta acele etmeleri söylendi. **Nusret-Nâme** adıyla bu İran seferinin şehadete müstenit bir tarihini yazan büyük tarihçi Âlî, divan kâtibi sıfatıyla Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunuyordu.

Lala Mustafa Paşa, 28 nisan 1578 günü sabahı Üsküdar'dan hareket etti. Konya'ya geldi. Hazret-i Mevlânâ'yı ziyaret etti, sandukasının örtüsünün saçaklarını öptü. Büyük mutasavvıfın mânevî huzurunda **Mesnevî**'den rasgele bir sahife açtı. Bu sahifede Büyük İskender'in fütuhatından bahsediliyordu. Bunu hayırlı bir işaret sayan Serdâr, çok sevindi. Konya'da birçok birlikler orduya katıldı. Gürcistan hükümdarlarının ikisinden de, İran tâbiiyetinden ayrılıp Osmanlı tâbiiyetine geçtiklerini bildiren mektuplar geldi.

1 temmuzda Aşkale yakınlarında Cinis köyünde ordugâh kuruldu. Burada Özdemiroğlu Osman Paşa, orduya iltihak etti. Basra ve Diyâr-ı Bekr beylerbeyiliklerinden sonra Özdemiroğlu, 1576'da azılı düşmanı Sokollu tarafından azledilmiş, yerine Sokollu'nun amcasının oğlu Dervîş Paşa getirilmişti. Özdemiroğlu, Sokollu'nun şerrinden Istanbul'a gelmemiş, Diyarbakır'da kalmıştı. Lala Paşa, Özdemiroğlu'nun dostu olduğu için, İran seferinde muavin olarak onu istemiş, III. Murad da Paşa'yı serdâr yardımcılığına tâyin etmişti.

2 temmuzda Ilıca (Çermik)'da duruldu. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Sokollu Dervîş, Rûm (Sıvas) beylerbeyisi Mahmud, Dulkadır beylerbeyisi Ahmed ve Erzurum beylerbeyisi Behrâm Paşalar, bu konakta askerleriyle orduya katıldılar. 3 temmuzda Erzurum'a varıldı. İran, savaş istemiyordu ve sulh için elçi göndermişti. Van beylerbeyisi, Serdâr, Erzurum'a gelinceye kadar elçiyi bırakmadı. Osmanlı ordusunun ağırlıklarını 400 deve katarı (dizisi) taşıyordu. 26 katarda hazine ve değerli ağırlıklar, 150 katarda cephane, gerisinde zahire vardı (bir katarda 7 hayvan vardır).

Erzurum'da harp divanı toplandı. 3 yıl önce Istanbul'a fevkalâde büyükelçilikle gelen Tokmak Han, şimdi Âzerbaycan'daki İran kuvvetlerine başkumandan tâyin edilmiş, 30.000 Safevî Türkmen atlısıyla Türk sınırını geçerek Çıldır civarına gelmişti. Lala Paşa, Tokmak Han'a çok ağır bir mektup yazıp er meydanına davet etti. Tebrîz muhafızı Emîr Han da, Van civarına kadar sokulmuştu. Safevîler'in Ahılkelek sancak beyi Mahmud Han da Türk sınırını tecavüz etmişse de, Kars sancak beyi Yusuf Bey tarafından Çıldır Gölü'nün kuzeyinde Çıldırdüzü meydan muharebesinde yenilmiş, 1.000 ölü vererek çekilmiştir. Kuzey Âzerbaycan ve Dağıstan ise, Sünnî olduğu için, Safevî hâkimiyetinden çıkarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. «Şîrvân» denen bu ülke, Kanûnî zamanında da geçici olarak Osmanlı hâkimiyetine alınmıştı.

20 gün Erzurum'da kalan Lala Mustafa Paşa, 23 temmuzda hareket etti. Koca Sinan Paşa'nın ağabeyi olan Mahmud Paşa, Erzurum muhâfızı olarak bu şehirde bırakıldı. 5 ağustosta Ardahan'a gelindi. Burada 3 gün kalan Lala Mustafa Paşa, 8 ağustosta hareket etti. Ordunun geçeceği yollar, birkaç gün önceden tesviye ediliyordu. Bugünlerde Van beylerbeyisi Köse Husrev Paşa, Emîr Han kumandasındaki Safevî ordusunu bozdu. Gürcistan'ın her tarafından Osmanlı hâkimiyetini kabûl eden itâat-nâmeler geliyordu. 6 Gürcü kalesi kolaylıkla zaptedildi. Artık Osmanlı ordusu, Safevî topraklarında bulunuyordu. Tokmak Han, Osmanlı istilâsını durdurmak için, Çıldır'a gelmişti. Lala Mustafa Paşa, bu orduyu karşılamak görevini, kendinden daha üstün bir kumandan olan muavini Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verdi.

Türk ordusunun öncülüğünde Ardahan sancak beyi Abdurrahman Bey ile Bayburt alay beyi Bekir Bey bulunuyordu. Bu kumandanlar, Ardahan ile Ahıska arasındaki Safevîler'e ait kalelerin çoğunu ele geçirmişlerdi. Âzerbaycan beylerbeyisi Tokmak Han ise, yanında Gence beylerbeyisi İmamkulu Han ve Ustaclı Kara Han

gibi kumandanlar olduğu halde, 30.000 atlı ile Özdemiroğlu'na yaklaşmıştır. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Dervîş Paşa, Tokmak Han'la temasa başlamış, ardından Özdemiroğlu Osman Paşa yetişmiştir. Erzurum beylerbeyisi Behrâm Paşa ile Dulkadır beylerbeyisi Ahmed Paşa da, Osman Paşa'nın maiyetindeydi. Meydan muharebesinin ehemmiyet derecesini her iki taraf da biliyordu. Bu vuruşma neticesinde Kafkasya ya İran'da kalacak veya Türkiye'ye geçecekti. Osman Paşa, kısa, fakat şiddetli bir muharebeden sonra zaferi kazandı ve Osmanlılar'a Kafkasya yolunu açtı. 5.000 ölü ve 500 esirle binlerce yaralı veren Tokmak Han, perişan vaziyette muharebe meydanını terketti. Osmanlı zayiatı 7 Kürt alay beyi, 200 şehit ve birkaç yüz yaralıdan ibaretti. Bu zafer üzerine Safevîler'e tâbi Gürcistan kıralı Dawith, başkenti Tiflîs'i Osmanlı istilâsına açık bırakıp, İran'a kaçtı. Kıral Dawith, Şah Tahmasb'ın kayınpederi idi.

10 Ağustosta Ahılkelek'i alan ve Gürcistan'ın büyük kısmını ele geçiren Osmanlılar, hızlı ve mukavemetsiz bir yürüyüşten sonra Tiflis kapılarına geldiler. Bu meşhur Kafkas şehri, şimdiye kadar Osmanlı hâkimiyetine girmemişti.

24 ağustosta Osmanlılar, Tiflis şehrine girdiler. Burası Karthli Gürcü kırallığının taht şehri ve Kafkasya'nın en büyük beldelerinden biriydi. Şehir, kıral İran'a kaçtığı için, hiçbir mukavemette bulunmadı. Osmanlılar, büyük bir intizam içinde Tiflis'i işgal etmişler ve bütün Gürcistan'ı yol, köprü, suyolu, çeşme, cami, kale yapmak veya tamir etmek suretiyle imara başlamışlardı. 29 ağustosta cuma namazından sonra III. Murad Han adına hutbe okundu. Hutbeyi okuyan Edirne Selimiye'si baş vâızı şair Kurt-zâde Vâlihî Efendi idi. Tiflis, yeni bir beylerbeyilik merkezi yapıldı ve kalesine 2.000 asker ve 100 top bırakıldı. İlk Tiflis beylerbeyisi, Bağdad beylerbeyisi Solak Ferhad Paşa'nın oğlu Kastamonu sancak beyi Mehmed Bey'dir. Mehmed Paşa, Tiflis'te kalmış, Lala Mustafa Paşa, şehirden ayrılarak ileri harekâta devam etmiştir.

Tiflis'in başkent olduğu Karthli kırallığının doğusunda gene küçük bir Gürcü krallığı olan Kakheti devleti vardı. Bu Ortodoks Gürcü devletçiklerinin hepsi İran'a tâbi idi. Şimdi Osmanlılar'a geçiyordu. Karthli kırallığından daha az ehemmiyetli olan bu devletçiğin kıralı II. Alexandré (Osmanlı kaynaklarında: Aleksandre Han), derhal Türk ordusunu karşıladı, Lala Mustafa Paşa'ya arz-ı tâzimât etti ve Padişâh'ın sadık bir kulu olduğunu bildirdi. Serdâr, Kakheti ülkesini, «Gürcistan beylerbeyiliği» adıyla yeni bir eyalet hâlinde devlete kattığını ilân etti. Beylerbeyilik, eski kıral Aleksandre Han'a verildi. Pasin sancak beyi Mirza-Ali ve Şavşat sancak beyi Ahmed Beyler'in kumandasında bulunan 3.400 Türk askerini, Aleksandre Han'ın Gürcü askeriyle birleştiren Serdâr, bu kuvvete, öncü olarak Şirvan'a hareket etmelerini emretti.

3. TÜRK CİHAN DEVLETİ'NİN DENİZ SİYASETİ (XVI. Asır)

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz Siyaseti

Kanûnî Sultan Süleymân'ın, Cezâyir beylerbeyisi Barbaros Hayreddin Paşa'yı Istanbul'a çağırması ile, Akdeniz politikasında yeni bir safha başlar. 18 amirali ve kudretli donanması ile Cezâyir'den Istanbul'a gelen (27 aralık 1533) Barbaros, kapdân-ı deryâ (deniz kuvvetleri komutanı, bahriye nâzırı) tayin edildi (6 nisan 1534).

Nigâri Haydar Reis, Barbaros Hayreddin Paşa. Büyük denizci, sağ elinde kapdân-ı deryâ asâsını tutuyor, sol eliyle bir karanfil kokluyor.

Barbaros, Tûnus'u fethetti (22 ağustos 1534) ise de, İmparator - Kral Charles - Quint bizzât gelerek Tûnus'u Türkler'den aldı (21 temmuz 1535). Ülkenin kuzey kesimi, İspanyol nüfûzunda Arablar'da, orta ve güney kesimi ise Osmanlı'da kaldı. Ancak Barbaros ve amiralleri, İspanya ve bu devlete ait Güney İtalya topraklarını devamlı şekilde vurmaya ara vermediler. Bu arada Barbaros'un Balear Adaları seferi (ağustos 1535), İtalya seferi (1537), büyük akisler yaptı. Venedik'ten Kiklad Adaları'nı aldı. Akdeniz'de Türk gücünü kıramadığı, hiç olmazsa mâkul çizgiye itemediği takdirde partiyi kaybedeceğini anlıyan Charles - Quint, o zamana kadar cihan tarihinde görülmemiş büyüklükte bir armada hazırlıyarak, Andrea Doria idaresinde Donanmay-ı Hümâyûn üzerine gönderdi.

Preveze Deniz Zaferi

İki donanma, en azından Akdeniz hâkimiyetini kazanmak için, Preveze açıklarında karşılaştı (28 eylûl 1538). Bu anda Türk Hind Okyanusu Donanması, Vezir (sonra sadrâzam) Süleyman Paşa'nın kumandasında Hindistan'a Türk ordusu çıkarıyor, Kanûnî Sultan Süleymân ise 8. sefer-i hümâyûnunu tamamlamış olarak Kuzeydoğu Romanya'da bulunuyordu. En az 120.000 insanın deniz üzerinde karşı karşıya geldiği bu çok büyük açık deniz vuruşmasında Barbaros, tamamen istisnâî dehâda taktik manevralarla, birleşik Avrupa donanmasını perişan etti.

Cezâyir Zaferi

Charles - Quint, intikam almak üzere, Andrea Doria idaresindeki armadası ile Cezâyir şehrine çıkarma yaptı. Barbaros-zâde Hasan Bey (Paşa), İmparator - Kral'ın ordusunu mahvetti ve Andrea Doria'nın armadası, Preveze'deki kadar ağır bir zâyiat verdi. Charles - Quint'in hayatı, en büyük fedakârlıklarla kurtarıldı (24 ekim 1541).

Nice'in (Nis) Fethi

Barbaros, 1543 yazında İmparator'un elindeki Nice kalesini fethetti ve 1543 - 44 kışını, Toulon'da geçirdi (Toulon şehrini Fransa Kıralı, geçici olarak Türkiye'ye bırakmıştı). Charles - Quint, Avrupa'da başlıca rakıybi Fransa'yı ezmekten ümidini kesti. Barbaros, şan ve şeref içinde Istanbul'da öldü (4 temmuz 1546). Fakat pek kabiliyetli öğrenciler yetiştirmişti.

Sâlih Paşa'nın Fas'ı Fethi

Barbaros'un oğlu Hasan Paşa ve evlâtlığı diğer Hasan Paşa ile arkadaşı Sâlih Paşa, Cezâyir beylerbeyisi olarak, Kuzey Afrika'da mühim faaliyetlerde bulundular. Bu amiraller, kendilerine bağlı çok kudretli Cezâyir beylerbeyiliği donanması ile, Batı Akdeniz'e hâkim oldular ve çok defa Atlantik'e çıktılar. Bu arada Çanakkaleli Sâlih Paşa, Fas Arab imparatorluğunu geçici olarak Türkiye'ye bağladı (22 eylûl 1551 - haziran 1556). Böylece Osmanlı hâkimiyeti, Atlantik'e ulaştı ve Cebelitârık Boğazı'nın güneyine yerleşti. İspanya'nın Kuzey Afrika'da bir iki üssü kalmıştı. Bunları, çok büyük fedakârlıklarla elinde tutuyordu. Bu arada Barbaros - zâde Hasan Paşa, Cezâyir'deki 2. beylerbeyiliği sırasında, Mostaganem'de İspanyollar'ı çok ağır bir hezîmete uğrattı (5 eylûl 1558).

Turgut Reis'in Libya'yı Fethi

Barbaros'un en kabiliyetli ve dehâ sahibi talebesi Turgut Reis ise, Güney ve Orta Tûnus'u fethettikten ve Andrea Doria'ya Cerbe'de kötü bir oyun oynadıktan sonra, Malta'ya çıkartma yaptı (temmuz 1551). Sonra, Saint - Jean Şövalyeleri'nin elindeki Trablusgarb'i (Libya) fethetti (15 ağustos 1551). Ponza'da düşman donanmasını vurduktan sonra (5 ağustos 1552), Korsika adasını baştan başa fethetti (17 ağustos 1553).

Piyâle Paşa'nın Cerbe Deniz Zaferi

Türk korsan (akıncı) filosu ile Turgut bu işleri yaparken, kapdân-ı deryâ olan Piyâle Paşa da, Elba adasını fethetti (1554 yazı), İtalya'ya çıktı (1555 yazı), Balear adalarını vurdu (1558 yazı) ve Batı Akdeniz'i alt üst etti. Bu deniz baskısından kurtulmak isteyen İspanya, müttefikleri ile, büyük bir donanma hazırlayıp -Tûnus'un güneyindeki- Cerbe adasına gönderdi. Piyâle Paşa, Donanmay-ı Hümâyûn ile düşman armadasını burada karşıladı. Türkler'in Preveze'den sonra tarihleri boyunca kazandıkları en büyük açık deniz muharebesi olan zaferi bu sularda elde etti (14 mayıs 1560). Düşman armadası ve bindirilmiş ordusu mahvoldu, sulara gömüldü veya esir düştü. 1564 yazında Piyâle Paşa, Fas seferine çıktı. Trablusgarb beylerbeyisi olan Turgut Paşa da, ileri yaşına rağmen devamlı deniz seferleri yapıyordu.

Malta Kuşatması

1565 Malta seferi, çok büyük ölçüde bir savaş olmasına rağmen, kartal yuvasına benziyen ada alınamadı. Turgut Paşa, Malta kuşatmasında şehîd oldu (17 haziran).

Hindistan Seferleri

Hind Okyanusu'ndaki Türk deniz politikasına da, Kanûnî Sultan Süleymân büyük ehemmiyet verdi. Hind Okyanusu'na bağlı Kızıldeniz, Aden Körfezi, Ummân Denizi, Basra Körfezi ve açık okyanusta Türk filoları, XVI. asrın başlarından itibaren görünmeye başladılar. Selmân Reîs'in

Ummân Denizi seferinden (1525) sonra Rıdvan Bey oğlu Mustafa Bey, Hindistan'da Gücerât'a sefer yaptı (1530) ve bu Hindistan (Gücerât) seferini çok büyük çapta Mısır beylerbeyisi Vezir Süleyman Paşa tekrarladı (1538 yazı). Aden'i fetheden (27 temmuz) Süleyman Paşa, 27 ağustosta Hindistan'a ordu çıkardı.

Diğer taraftan Özdemir Paşa (Osman Paşa'nın babası) da Sûdan ve Habeşistan'da büyük fütuhatta bulunarak Kızıldeniz'in batı sahillerini elde etti ve bu deniz de kapalı Türk gölü hâline getirildi. Afla meydan muharebesi (ağustos 1542), Habeşistân'ı Türk hâkimiyetine soktu. Abdurrahman Bey, Aden açıklarında Portekiz donanmasını bozdu (ekim 1544). Sonra Pîrî Reis, Hind sularına geldi (1552), Ummân'ı (Maskat) fethetti. Murad Reis'in Hind Kapdanlığı bunu takib etti (1552 - 53). Büyük bilgin Seydî - Ali Reis, Hürmüz (9 ağustos 1554) ve Maskat (25 ağustos) açık deniz muharebelerinde, Portekiz donanması ile çekişti ve Hindistân'a gitti. Asrın sonlarında Ali Bey'in Doğu Afrika seferleri (1584 - 1589), Türk hâkimiyetini Kenya, Tanganyika ve Mozambik'e kadar götürerek Ekvator'un güneyine atlattı. Özdemir Paşa'nın Habeş beylerbeyiliğinden (1555 - 62) sonra oğlu Osman Paşa da Habeşistan ve Yemen'de büyük fütuhat yaptı.

İndonezya Seferleri

Kanûnî'nin oğlu ve halefi II. Selim zamanında (1566 - 1574) bu deniz siyaseti devâm etti. Kurdoğlu Hızır Hayreddin Reis'in bir filo ile Sumatra'ya yaptığı sefer (1568 - 9), Osmanlılar'ın ilk ve son İndonezya - Malezya seferleri değildir; fakat en meşhurlarıdır. Bu suretle Osmanlı hâkimiyeti, Hind Okyanusu'ndan sonra Büyük Okyanus'a da erişmiştir.

Süveyş ve Don - Volga Kanalları Projeleri

Gene II. Selim zamanında -Kanûnî devrinden kalma projeler olarak- Süveyş Kanalı'nı açmak, Akdeniz'le Kızıldeniz ve Hind denizlerini birleştirmek düşünüldü, fakat tatbika geçilmedi. Diğer proje ise, kanal kazılma teşebbüsünde yarıda kaldı : Bu, Don - Volga kanalı idi ki Karadeniz'le Hazar Denizi birleştirilecekti. Bu suretle İran engeli aşılarak Türkistan'la ilgi kurulacaktı. Bu arada Astırhan seferi (1569) yapıldı, fakat Volga deltası, elde tutulamadı.

Kıbrıs'ın Fethi

Kıbrıs'ın fethi (1 temmuz 1570 - 1 ağustos 1571) de, daha çok bir deniz harekâtı mahiyetindedir. Venedik'in elindeki ada, Piyâle Paşa'nın kumandasındaki Donanmay-ı Hümâyûn tarafından abluka edildikten sonra Lala Mustafa Paşa ordu çıkartıp adayı almıştır. Kıbrıs fethi, yeni bir

Haçlı armadanın teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu armada, bazı Türk devlet adamlarının gafleti yüzünden, İnebahtı'nda, Donanmay-ı Hümâyûn'u bozmuştur (7 ekim 1571). Ancak ertesi yaza Donanma daha güçlü olarak inşâ edilmek için imparatorluk, bütün imkânlarını seferber etmiştir. Bu bozgun toprak kaybına sebeb olmamışsa da, Türkler'in yenilmez oldukları hakkındaki inanışı yıkmıştır. Bu devirde Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali Paşa, Akdeniz'de Türk hâkimiyet ve üstünlüğünü muhafaza etmiştir.

Moskova'nın Fethi

Kırım Hanı Taht - Alan Devlet Giray Han'ın Moskova'yı fethi (24 mayıs 1571), II. Selim devrinin diğer bir dikkate değer olayıdır. Tûnus şehrinin İspanyollar'dan alınması, bu padişahın saltanatını kapıyan sonuncu büyük başarıdır. Tûnus seferinde (1574) Donanmay-ı Hümâyûn'a, Kılıç - Ali Paşa kumanda etmiştir.

Vâdi's-Seyl Zaferi ve Portekiz Devletinin Sonu

Denizaşırı politika, II. Selîm'in oğlu ve halefi III. Murad devrinde (1574 - 1595) de devâm etmiştir. Fâs imparatorluğunun Türkiye'nin himayesine girmesi (9 mart 1576), bu politikanın neticesidir. Kuzeybatı Afrika'da büyük ülkeleri içine alan bu mühim Arab devletinin XVII. asrın ortalarına kadar tamamen veya kısmen Osmanlı'ya tâbî olması, Vâdi's-Seyl zaferinin (4 ağustos 1578) eseridir. Bu meydan muharebesinde Ramazan Paşa, büyük Portekiz ordusunu -kralları ile beraber- yok etmiş, Portekiz - İspanyol armadasını da büyük ölçüde hırpalamıştı. Vâdi's-Seyl, asrın büyük devletlerinden olan Portekiz'i yıkmış, Portekiz, istiklâlini bile kaybetmiştir.

Türkiye, İspanyol emperyalizmine karşı İngiltere'yi de savunmuştur. Fransa gibi İngiltere'nin de İspanya karşısında çökmemesi için büyük çaba harcamıştır.

Polonya ve Litvanya'nın Osmanlıya Tâbî olması

1575'ten 1592'ye kadar Polonya (Lehistan) kırallığı ve Litvanya büyük - dukalığı da Türkiye'ye tâbî olmuş, Polonya kırallarını padişah tayin etmiş, bu suretle Türk nüfûzu Baltık kıyılarına varmıştır.

Sorular :

1 — Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz siyaseti nedir?
2 — Preveze'de ne oldu?
3 — Cezâyir zaferinin ehemmiyeti nedir?
4 — Sâlih Paşa'nın Fas siyasetini anlatınız.

5 — Turgut Paşa'nın misyonunu ve Libya'yı fethini anlatınız.
6 — Cerbe zaferini anlatınız.
7 — Hindistan seferlerinin ana çizgileri nedir?
8 — İndonezya seferlerinin sebep ve neticeleri nedir?
9 — Kıbrıs'ın fethi ve İnebahtı bozgunu nasıl oldu?
10 — Vâdi's - Seyl zaferinin ehemmiyetini anlatınız.

OKUMA PARÇASI : IX

VÂDİ'S - SEYL ZAFERİ

XVI. asır sonlarının cihan tarihi çapında en önemli hâdiselerinden biri 1499'dan beri dünyanın büyük devletleri arasında bulunan Portekiz'in siyasî varlığının son bulmasıdır. Bütün XVI. asrı dolduran bir mücadeleye rağmen Hind Okyanusu'nda Portekizliler'i yok edemeyen Türkler, Afrika'nın kuzeybatı ucunda, Fas'ta bu işi başardılar.

Fas, 1553'te Cezâyir beylerbeyisi Sâlih Paşa tarafından Türk Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmış, fakat bir müddet sonra aradaki bu bağ kopmuştu. O zaman büyük devletler arasında sayılan Fas sultanlığı, Türkiye'nin Cezâyir eyâleti ile yakın ilgilere sahipti. 1574'te Fas Sultanı I. Abdullah öldü. Oğlu III. Muhammed tahta çıktı. Ancak amcaları Abdülmelik ve Ahmed, III. Muhammed'in hükümdarlığını tanımadılar. Bunlardan büyüğü olan Abdülmelik, Istanbul'a geldi. Sultan III. Murad tarafından kabûl edildi. Padişaha tâbi olmak ve yıllık vergi vermek şartıyle kendisinin atalarının tahtına çıkarılmasını istedi. Abdülmelik, öteden beri Türklerle dosttu. Uzun yıllar siyasî mülteci olarak Cezâyir'de oturmuştu. Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali Paşa'nın dostluğunu kazanmıştı. Osmanlı hükûmeti, Abdülmelik'i desteklemeye karar verdi. Ancak bu, pek kolay bir iş değildi. Istanbul - Fas yolu kuşuçuşu 3.000 kilometreydi. Hükûmet, bu nazik işi, en değerli Türk amirallerinden birine, Ramazan Paşa'ya verdi. Ramazan Paşa, 14.700 kişilik bir Türk ordusuyle Fas'a ayak bastı. Abdülmelik, yanındaydı. Türkler, III. Muhammed'in 60.000 kişilik ordusunu kolayca dağıtıp, amcası Abdülmelik'i Fas İmparatorluğu tahtına oturttular, 9 mart 1576'da Abdülmelik, sultan ilân edildi.

Sultan Abdülmelik, akıllı bir hükümdardı. Vaktiyle İspanya'ya, Portekiz'e, Kuzey Afrika'ya hâkim olan Fas İmparatorluğunun çöküntü devresinde olduğunu biliyordu. Üstelik yeğeninin İspanya ve Portekiz'le işbirliği yaparak tahtını elde etmek isteyeceğini de kestiriyordu. Esasen Türk dostuydu. Türk desteğine mutlak bir ihtiyacı vardı. Yıllık vergisini Istanbul'a yollamakta acele etti. Türk teşkilâtını örnek alarak Fas'ta geniş ölçüde reform hareketlerine girişti. Yüzlerce Türk subay, teknisyen ve sanatkârı Fas'a gelip Sultan Abdülmelik'in hizmetine girdi.

Diğer taraftan III. Muhammed, amcasını devirmek için Portekiz'den yardım istemişti. Uzun zamandan beri böyle bir fırsat gözleyen Portekiz, 3 yıldan beri Fas seferine hazırlanıyordu. Portekiz kıralı Don Sebastiao, devrin en kudretli Hıristiyan hükümdarı olan İspanya kıralı III. Felipe'den de yardım istedi. III. Felipe, 50 kadırga ve 5.600 kara askeriyle Portekizliler'i desteklemeyi kabûl etti. Yapılan anlaşmaya göre Fas'ın Akdeniz ve Atlantik kıyıları Portekiz'e katılacak, bir kara devleti hâline getirilecek olan Fas sultanlığı da Portekiz himayesini kabûl edecek, Türk himaye rejimi kaldırılacaktı.

Bizzat Kıral'ın komuta ettiği Portekiz ordusu 4 haziran 1578'de donanmaya bindirildi. Tanca'nın az güneybatısında Fas topraklarına çıktı. Güneydeki Arâiş limanını almak istiyordu. Fakat Ramazan Paşa'nın komuta ettiği Türk - Fas ordusunun üzerine geldiğini öğrenince, güneydoğuya, İspanyollar'ın «Alcazarquivir», Araplar'ın «Kasrulkebîr» dedikleri şehrin yanıbaşındaki Vâdi's - Seyl ovasına indi. Türkiye ile Portekiz arasındaki 60 yıldan beri süregelen büyük mücadelenin kesin sonucu, bu ovada alınacaktı.

Portekiz - İspanyol ordusu 80.000 asker ve 360 toptan ibaretti. Bu orduda Papalık, İtalyan, Alman, hattâ Fransız birlikleri de vardı. Büyük Portekiz - İspanyol armadası, Fas'ın Atlas Okyanusu kıyılarındaydı. Ramazan Paşa, ancak 30.000 Türk ve 30.000 Arap askeri toplayabilmişti. Cezâyir'deki Türk donanmasına da Fas kıyılarına yaklaşması emrini verdi. Batılılar, 4 ağustos 1578 Vâdi's - Seyl meydan muharebesine «Üç Kıral Muharebesi» de derler. Çünki düşman ordusunda Portekiz Kıralı ile eski Fas sultanı III. Muhammed, Türk ordusunda Sultan Abdülmelik bulunuyordu. Sultan Abdülmelik'in kardeşi olan müstakbel Fas sultanı II. Ahmed de Türk ordusundaydı.

Ramazan Paşa'nın askerlik dehâsıyle Portekiz ordusu, birkaç saat içinde yok edildi. 20.000 ölü, 40.000 esir veren düşmanın ancak 20.000'i dağınık bir halde vuruşma alanından kaçtı. Kıyıya can atıp kendilerini bekleyen Portekiz donanmasına bindi. Ölüler arasında Portekiz'in genç kıralı ile en büyük devlet adamları ve asılzadeler vardı. Ülkeye Hıristiyanları çağıran ve onlarla işbirliği yapan III. Muhammed'i Ramazan Paşa, muharebe meydanında derhal öldürttü. Sultan Abdülmelik'e gelince, hasta olduğu halde, Fas birliklerinin başında bulunmak için savaşa katılmıştı. Fakat son derece ümitsizdi. Küçük Türk ordusunun muazzam Portekiz ve müttefikleri ordusunu yenemeyeceğini, atalarının ülkesinin Hıristiyan boyunduruğuna gireceğini sanıyordu. Sultan Abdülmelik'e göre en iyi sonuç, Portekizlilere yenilmemek olabilirdi. Ramazan Paşa'nın kesin sonuç aldığını ve Kıral'ın bile vuruşma alanında kaldığını görünce o derece sevindi ki, heyecandan oracıkta öldü. Türk zaferi, bununla da kalmadı. Atlas Okyanusu kıyısındaki Portekiz donanması, muzaffer kıral'arını beklerken 20.000 döküntü ile karşılaşınca, bütün mânevî gücünü yitirmişti. Ramazan Paşa, bu fırsatı kaçırmadı. Sinan Reis'in komutasındaki Türk donanmasına derhal taarruz emri verdi. Sinan Reis, düşman donanmasını bozdu. Birçok Portekiz kadırgası batırıldı ve binlerce kişi öldü. 500'ü denizden toplanmak suretiyle esir alınarak Türk gemilerine çıkarıldı. Türkler, hiç bir gemi kaybetmediler. Vâdi's - Seyl'de ele geçen muhteşem Portekiz hazinesinden ve 360 toptan başka, bu deniz zaferinde de pek çok ganimet alındı. XVI. asrın en büyük devletlerinden biri olan Portekiz, bu müthiş darbeye dayanamadı. İstiklâlini kaybetti ve İspanya tarafından yutuldu. 60 yıllık bir mücadeleden sonra, Türk Osmanlı İmparatorluğu için bir Portekiz meselesi kalmamış, Afrika kıt'asının medenî âlemde bilinen bütün ülkeleri, Türk hâkimiyetine geçmişti.

III. Sultan Murad Han (1574 - 1595)

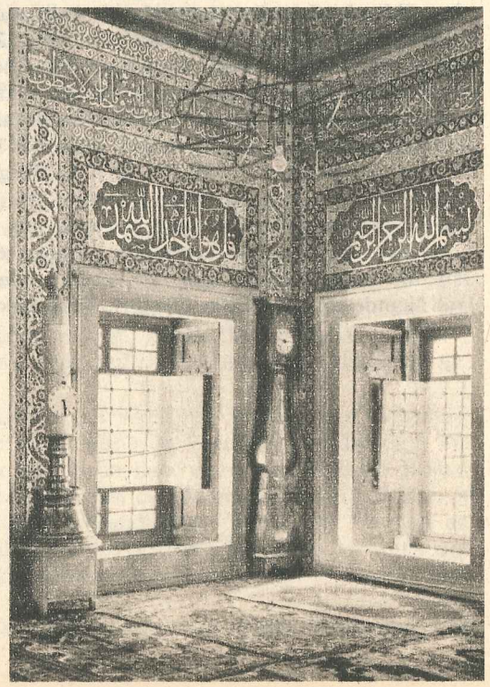

Manisa'da Murâdiye Camii.

D — XVI. Asrın Sonları ve XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu (1566 — 1683)

1. KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN'DAN SONRA OSMANLI DEVLETİNİN DURUMU : OSMANLILAR'IN BATI ve DOĞU'DAKİ SAVAŞLARI

Osmanlı Devletinin En Geniş Sınırları

1566'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın bıraktığı Cihan Devleti, bütün haşmet ve şevketine rağmen, kötülük filizlerinden temizlenmiş değildi. Bu filizler, çeyrek asır sonra yeşermiye başladı. II. Selim devrinde devlet, geniş ölçüde diktatör - vezir Sokollu Mehmed Paşa'nın elinde kaldı. Vezirliği, 14 yıldan fazla sürdü ve öldürülmesiyle sona erebildi (12 ekim 1579). III Murâd öldüğü zaman (15/16 ocak 1595), Almanya ile büyük bir savaş başlamış ve imparatorluğun zaafları ortaya çıkmıştı. III. Murâd'ın son günleri, Cihan Devleti'nin sınırlarının âzamîye (maksimum) eriştiği devirdir. İmparatorluk, himaye altındaki ülkelerle beraber, 20 milyon kilometre kareye erişmişti (Polonya - Litvanya ile beraber Avrupa'da 2.848.940, Asya'da 4.815.832, Fas'la beraber Afrika'da 12.237.419, toplam 19.902.191 km²). Bu topraklardaki nüfus 100 milyondan az değildi. Dünya nüfusunun 540 milyon civarında olduğu o yıllarda her 5,4 insandan birinin, padişahın tab'ası bulunduğu ortaya çıkar. Üstelik daha 4 Türk imparatorluğu bu yıllarda çok güçlü idiler : İran Safevî Türk İmparatorluğu (taht şehri 1587'den sonra Isfahân, 1.621.000 km², 15 milyon nüfus), Timuroğulları'nın Hindistan Türk İmparatorluğu (taht şehri Agra, 3.674.000 km², 120 milyon nüfus), Âdilşâhlar'ın Güney Hindistan Türk İmparatorluğu (taht şehri Bîcâpûr, 453.000 km², 22 milyon nüfus), Türkistan (Doğu Türk) Hâkanlığı ve bu kesimdeki diğer Türk devletleri (taht şehri Semerkand, 5.513.000 km², 12 milyon nüfus). Büyük devlet mahiyetinde olmıyan başka Türk devletleri de vardı : Güney Hindistan'da Kutb - Şâhlar (taht şehri Gülkende, 295.000 km², 10 milyon nüfus), Sibir Hanlığı vs.

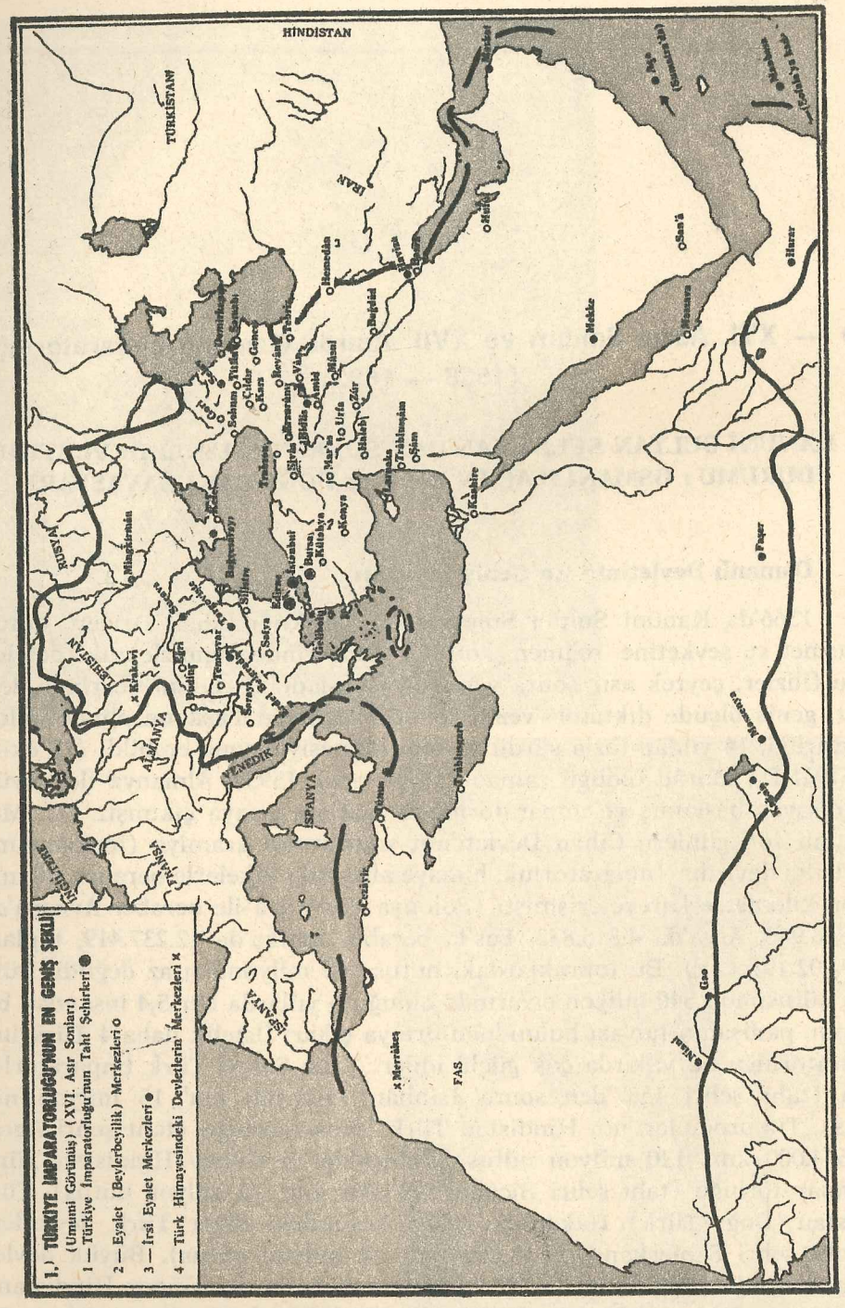

Bu kısa tablo, XVI. asrın son yıllarında, 540 milyon kadar tahmîn edilen dünya nüfusunun 270 milyon kadarının Türk yönetiminde bulunduğunu gösterir ki, bu da insanlığın tam yarısı demektir. Diğer büyük devletlerin durumu şöyle idi: Çin İmparatorluğu (taht şehri Pekin, 12.268.000 km², 80 milyon nüfus), İspanya Kırallığı (taht şehri Madrid, 24.575.000 km², 33 milyon nüfus), Almanya İmparatorluğu (taht şehri Viyana, 659.000 km², 17,5 milyon nüfus), Fransa Kırallığı (taht şehri Paris, 1.142.000 km², 15 milyon nüfus), İngiltere Kırallığı (taht şehri Londra, 347.000 km², 5,9 milyon nüfus), Venedik Cumhuriyeti (55.000 km², 3,8 milyon nüfus), Rusya İmparatorluğu (taht şehri Moskova, 5.000.000 km², 7 milyon nüfus). Büyük devletlerden sayılmıyan bir kaç ehemmiyetli devlet: İsveç Kırallığı (1.058.000 km², 2,6 milyon nüfus), Papalık (45.000 km², 1,9 milyon nüfus), Habeşistan Kırallığı (1.000.000 km², 3 milyon nüfus), Japonya İmparatorluğu (374.000 km², 14 milyon nüfus), Güney Hindistan'da 2 Müslüman devlet (Nizâm - Şâhlar ve Berîd - Şâhlar) (200.000 km², 7 milyon nüfus).

Dünya nüfusu kıt'alara göre şöyle idi: Asya 350 milyon (% 63,6), Avrupa 122 milyon (% 22,4), Afrika 60 milyon (% 10,9), Kuzey Amerika 9,5 milyon (% 1,8), Güney Amerika 5 milyon (% 0,9), Okyanusya 2 milyon (% 0,4) (1600 yılı tahminleri).

Bu tablodan anlaşılan şudur: XVI. Asır, hakkıyle Türk Asrı'dır ve asrın sonlarında Türk şevketi zirvesini bulmuştur. Yeni asırda, XVII. asrın doğuşu ile zirve inilmeye başlanır. Avrupa, okyanuslara hâkim olmak yoluyle, Asya'yı, Türk - İslâm âlemini çevirmeye başlıyacaktır.

Büyük Türk - Alman Savaşı (1593 - 1606)

Osmanlı Cihan Devleti'nin zaafı, Almanya ile uzun ve çetin sürecek bir savaş sırasında ortaya çıkar ve iç bünyedeki çöküntüler kendini belli eder. Dîvân-ı Hümâyûn'un (Osmanlı İmparatorluk Hükûmeti) lüzumsuz yere Almanya'ya harb ilân etmesinden (4 temmuz 1593) sonra, Viyana'nın yanıbaşındaki Yanıkkale'nin (Györ/Raab) fethi (27 eylûl 1594) ve burasının yeni bir beylerbeyilik (eyalet) merkezi yapılmasıyle parlak başarılar görülürse de harb, imparatorluğun daha çok iç bünyesindeki zaaflar, eski büyük ve dehâ sahibi kumandanların neslinin hemen hemen kesilmesi, orduda anarşi ve liyâkatsiz kumandanlar gibi sebeplerle, bir denge ve yıpranma savaşı hâline girer. III. Murâd'ın yerine geçen oğlu III. Mehmed (1595 - 1603) zamanına savaş, bu şartlarla intikal eder. Bu padişahın son yıllarında Anadolu'da Celâlî ihtilâllerinin başlayıp yayılması, devletin Rumeli ile beraber iki kanadından biri olan Anadolu'da durumun karıştığı ve felâket tohumlarının yeşerdiğini gösterir.

Estergon'un Almanlar'ın eline düşmesi (2 eylûl 1595), Tuna üzerinde bir köprünün tedbirsizlik yüzünden akıncılar geçerken yıkılması ve

I. Sultan Ahmed Han (1603 - 1617)

IV. Sultan Murad Han (1623 - 1640)

akıncı tümenlerinin Tuna'ya dökülüp boğulması (27 ekim 1595) gibi facialardan sonra işin serdâr-ı ekremler (başkumandanlar) vasıtasıyle yürütülemiyeceği anlaşılır. III. Mehmed, babası ve büyükbabasının hiç sefere çıkmamasına rağmen, sefere çıkmaya karar verir. 1566'da Kanûnî'nin Sigetvar sefer-i hümâyûnundan beri 30 yıldır ilk sefer-i hümâyûndur. III. Mehmed, Eğri'yi alarak (12 ekim 1596) Almanlar'ı Kuzeydoğu Macaristan'dan atar. Alman imparatorluk ordusu, Haçova meydan muharebesinde (26 ekim 1596) imhâ edilir ki, bazı tarihçilere göre, Osmanlı Türkleri'nin kazandıkları cihan çapında ehemmiyet taşıyan son büyük meydan muharebesidir.

Haçova ve Kanije Zaferleri

Aynı çapta bir meydan muharebesinden (Mohaç) sonra 70 yıl önce Kanûnî, bir nefeste bütün Macaristan'ı fethetmişti. Osmanlı teşebbüs gücü o kadar tavsamıştır ki, Haçova'da düşman ordusu imhâ edilmekle kalınır; Avusturya açık ve savunmasız kaldığı halde bu ülkeye girmek bile düşünülmez. Nitekim Yanıkkale düşer (29 mart 1598). Ancak Vezîr-i âzam ve Sardâr-ı Ekrem Dâmâd İbrahim Paşa, Kanije'yi alarak (22 ekim 1600), Güneybatı Macaristan'dan Almanlar'ı atar. Bu kaleyi almak için gelen çok büyük bir Alman ordusunu, Tiryâki Hasan Paşa, mûcizevî bir şekilde korkunç bir bozguna uğratır (18 kasım 1601). İstolni - Belgrad'ı da geri alan (6 ağustos 1602) Türkler, Budin (Budapeşte) açıklarında Alman ordusunu bozduktan sonra (18 kasım 1602), Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Sokollu-zâde Lala Mehmed Paşa, parlak şekilde Estergon'u Almanlar'dan geri alır (3 ekim 1605). Tiryâki Hasan Paşa da -şimdi Çekoslovakya'da kalan- Uyvar kalesini teslîm alır. Ancak devlet, 13 yıl süren bu savaştan bıkmıştır. Bu başarılar gölgelenmeden sulh görüşmelerine girmeyi kabûl eder.

Sitvatorok Sulhu

Sitvatorok Sulhu imzalanır (11 kasım 1606). Şu bakımdan mânâlı bir anlaşmadır : Almanya imparatortunun Türkiye'ye verdiği yıllık vergi kesilir, bir. O zamana kadar Türkiye, Avrupa'da padişahtan başka imparator olmadığı iddiasındadır ve bu iddiasını Almanya imparatoruna da kabûl ettirmiştir; o tarihe kadar Türkler'ce «kral» denen Almanya hükümdârının «imparator» olduğunu kabûl eder, iki (bu zımnen, padişahın kendini imparatorla aynı seviyede hükümdâr kabûl ettiğini gösterir). Türkiye'nin toprak kaybı yoktur ama, bir iki kale dışında kazancı da yoktur, üç. Halbuki şimdiye kadar Dîvân-ı Hümâyûn, devlete radikal kazanç sağlamayan bir hiç anlaşmayı kabûl etmemiştir. Demek ki Türk Cihan Devleti, hâlâ cihan devletidir, fakat büyüme gücünü, sıçrama enerjisini kaybetmiş, durgunluk devresine girmiştir.

II. Sultan Osman.
(Genç Osman) (1618 - 1622)

Bu anlaşma, III. Mehmed'in oğlu ve halefi I. Ahmed devrinde (1603 - 1617) imzalanır. Bu devirde Celâlî ihtilâlleri devâm eder. Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Kuyucu Murad Paşa, 5 yıla yakın çalışarak, ölümüne kadar (5 ağustos 1611) bu ihtilâlerle uğraşır. Fakat anarşinin kökü derinde ve sebepleri çeşitlidir. Şiddetle davranmasına rağmen ancak geçici başarılar kazanır. Zira isyân edenler düşmanlar değil, çevrelerine Anadolu Türkü toplıyan eski beylerbeyiler, sancak beyleri, sipahi subaylarıdır. Akdeniz'de hâkimiyet değilse bile, üstünlük devâm ettirilir. Kapdân-ı Deryâ Dâmâd Halil Paşa'nın Akdeniz seferi ve Malta'ya asker çıkarması (13 mayıs - 28 kasım 1614), çok başarılı olur.

II. Osman (1618 - 1622)

I. Ahmed'in genç yaşında zamansız ölümü üzerine büyük oğlu Sultan Osman, bir Saray entrikası ile bertaraf edilerek yerine Sultân Ahmed'in kardeşi I. Mustafa (1617 - 1618) tahta çıkarıldı. Fakat deli olduğu anlaşıldığı için 3 ay sonra taht'tan indirildi. II. Osman (1618 - 1622) padişah oldu. Onun devrinde Polonya ile münasebetler bozuldu. Yaş ve Turla meydan muharebelerinde (20 eylûl ve 7 ekim 1620), Leh orduları bozuldu. II. Osman, bizzât sefer-i hümâyûn'a çıktı. Hotin önlerine kadar geldi (3 eylûl 1621). Hotin Anlaşması (6 ekim 1621), Polonya kırallığını yeniden Türkiye himayesine sokacak maddeler ihtivâ etmesine rağmen, Türk devletinin iç meseleleri yüzünden istifade edilemedi. Ordunun, bilhassa Kapıkulu Ocakları'nın ve umûmiyetle devlet düzeninin bozulduğu kanaatinde olan II. Osman, o çağ toplumunun asla kaldıramıyacağı derecede radikal reformlara karar verdi. Dehâsına rağmen, gençliği ve tecrübesizliği yüzünden, bunları tatbik edemedi. Öldürüldü (20 mayıs 1622 akşamı) ve bu yüzden imparatorluk karıştı. Kutsal sayılan padişahın öldürülmesi, bir çeşit Kerbelâ Fâciası olarak Türk tarihine geçti. Teessürü asırlarca devâm etti. Sultân Osmân'ın intikamını almak için ordunun bir kısmı ve çeşitli bölgelerde halk ayaklandı. Çok kan döküldü. Neticede yalnız anarşi büyüdü, genişledi ve artık âdî âsâyişsizlik hâlini aldı. Tekrar I. Mustafa tahta geçirildi (1622 - 1623). Fakat tahttan indirildi. II. Osman'ın kardeşi ve velîahdi çocuk IV. Murad padişah oldu (1623 - 1640).

IV. Murad (1623 - 1640)

I. Mustafa'ya nasıl annesi niyâbet etmişse, çocuk IV. Murâd'a da annesi Kösem Mâhpeyker Vâlide - Sultân, saltanat nâibesi oldu. Anarşi ve yolsuzluklar arttıkça arttı. İhtilâller biribirini takib etti. Bu ıklimde yetişen IV. Murad, 8 haziran 1632'de sert bir darbe ile iktidârı şahsen eline aldı. Zulme kaçtığı rahatça iddia edilebilecek, Osmanlı tarihinde ne kendisinden önce, ne de kendisinden sonra asla görülmemiş bir sertlikle devleti idare etti ve şahsından başka hiç bir otoriteye müsamaha et-

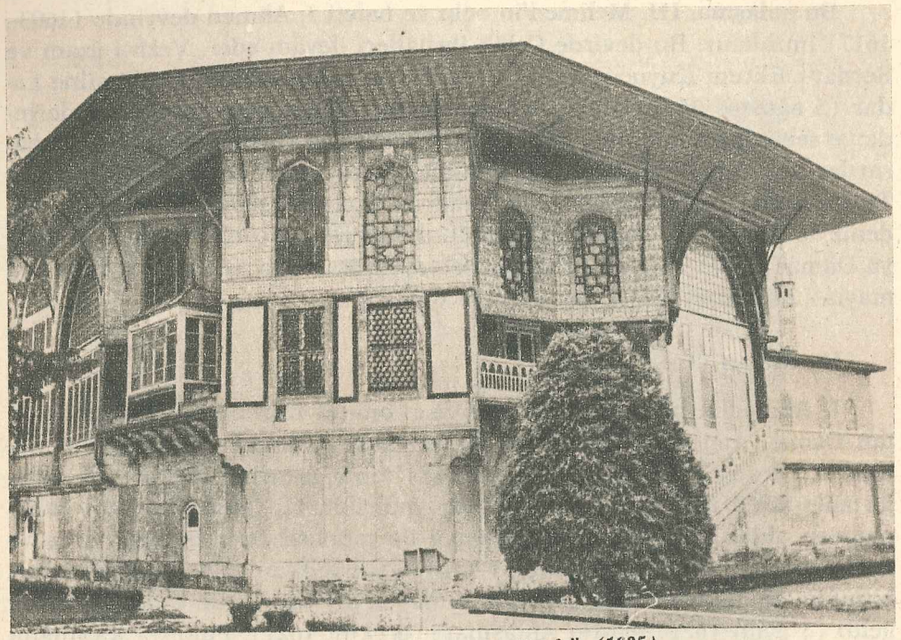

Topkapı Sarayı : Revan Köşkü (1635)

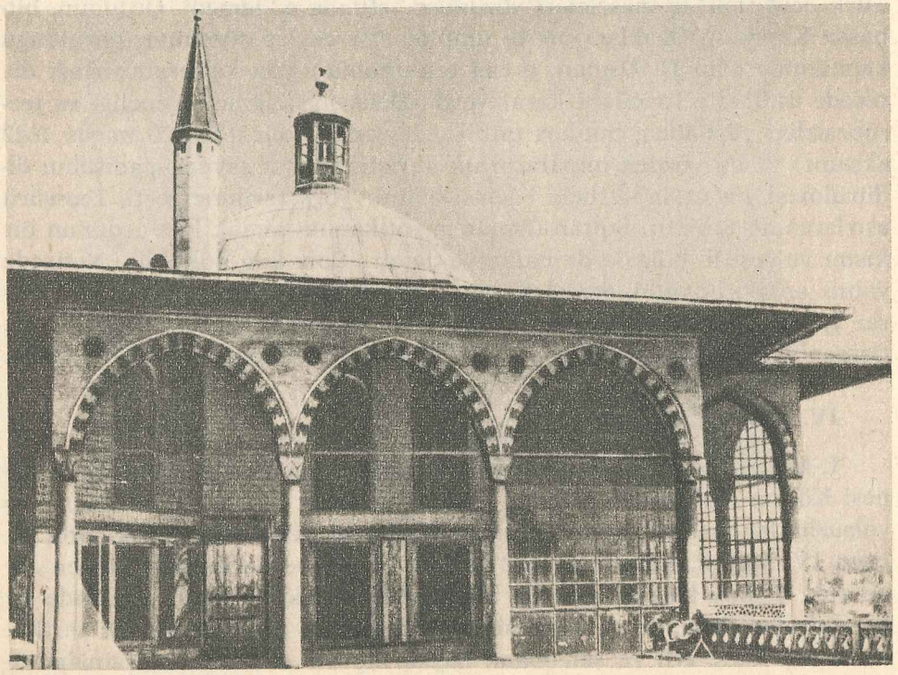

Topkapı Sarayı : Bağdat Köşkü (1639)

medi. Çok geniş ölçüde huzuru, âsâyişi sağladı, anarşiyi ezdi ise de, sonraki olaylar, bu işin, padişahın şahsıyle kaim olduğunu gösterdi. Bununla beraber bazı tarihçiler IV. Murâd'ın devletin ömrünü yarım asır uzattığını söylerler. Kanûnî ile II. Mahmûd arasında gelen padişahların en büyüğü, XVII. asır Türk tarihinin çok seçkin bir simasıdır. Dâhî olarak doğmuş, hâdiselerle olgunlaşmış, fakat gene içinde yaşadığı ortam ve gördükleri, kendisini zulme itmiştir. Büyük bestekârdı. Asker doğmuş, en büyük orduları sevk-u idâre edebilecek kabiliyetlerle mücehhez bir şahsiyetti. 27,5 yaşında ölümü, devleti çok sarstı.

IV. Murad devrinde İran savaşları hiç bir zaman görülmemiş ve görülmiyecek boyutlar kazandı. Savaş, Bağdâd'ın, bir sürprizle Safevîler'in eline düşmesiyle başladı (11/12 ocak 1624 gecesi). Hâfız Ahmed Paşa, Bağdâd'ı geri alamayınca (1625 - 26), yeni vezîr-i âzam Husrev Paşa, İran'ı altüst etti; Hemedân'ı (9 haziran 1630) ve Batı İran'da bir çok yerleri fethetti, fakat Bağdâd'ı geri alamadı.

IV. Murad, «Revân Seferi» denen ilk sefer-i hümâyûnuna çıktı (28 mart - 27 aralık 1635). Kuzeyde İran'ı ezdikten sonra çok büyük hazırlıklarla «Bağdad Seferi» denen 2. sefer-i hümâyûna girişti. 15 kasımda Bağdâd'a geldi ve çok kanlı muharebelerden sonra şehri aldı (24 aralık 1638). «Bağdad Fâtihi» unvânını hakk etti. Kasr-ı Şîrîn Anlaşması (17 mayıs 1639), 15 yıldan fazla devâm eden bu büyük, kanlı ve neticeleri şüpheli savaşa son verdi. Bu anlaşma, bugünki Türkiye - İran ve İran - Irâk sınırlarını -Irâk'ı Osmanlı devletinde bırakmak üzere- çiziyor ve Kafkasya'yı Osmanlı ve Safevî imparatorlukları arasında paylaştırıyordu.

Sorular :

1 — Osmanlı devletinin en geniş sınırları nedir?
2 — Osmanlı devletinin en geniş sınırlarına eriştiği tarihlerde diğer Türk imparatorluklarının ve dünyanın diğer büyük devletlerinin durumlarından bahsediniz.
3 — Büyük Türk - Alman savaşı nasıl başladı?
4 — Hoçova zaferi nedir?
5 — Kanije zaferi nedir?
6 — Sitvatorok barışının şartları nedir?
7 — II. Osman'ın reform tasarıları ve sonu nasıl oldu?
8 — IV. Murâd'ın çocukluk devrinin çizgilerinden bahsediniz.
9 — IV. Murâd'ın İran seferlerinin neticeleri nedir?
10 — IV. Murâd'ın şahsiyetini çizmeye çalışınız.

OKUMA PARÇASI : X

KANİJE ZAFERİ

Büyük Türkiye - Almanya savaşı, 1593'ten beri devam ediyordu. Müstakbel imparator Arşidük Ferdinand, bir kış sürpriz taarruzuyle Kanije kalesini almak üzere

100.000 asker ve 47 ağır topla harekete geçti. Ordusunda Almanlar'dan başka, İtalyan, Papalık, İspanyol, Maltız ve Fransız birlikleri de vardı. Bu kuvvetlere karşı Kanije beylerbeyisi yetmişlik Tiryâki Hasan Paşa, 9.000 asker ve 100 küçük kale topuyle karşı koyacaktı. Almanlar, 9 eylûlde Kanije önlerine geldiler ve günde 1.000 ilâ 2.000 güle atarak Türk kalesini döğmeye başladılar. Devamlı atışlar sonunda Türklerin barutu tükendi. Kanije'de Uzun Ahmed adında barut yapmasını bilen bir yeniçeri vardı. Tiryâki Hasan Paşa, hemen bir barut imalâthanesi kurdurdu ve bol miktarda barut yapımına başlandı. Bu işler olurken Türk ordusu, Kanije'ye 265 kilometre uzakta, Belgrad yakınlarındaydı. Sadrâzam Dâmâd Yemişçi Hasan Paşa, eylûl içinde Kanije'nin imdadına koşabilirdi. Ancak çabuk harekete geçmedi ve harekâtın çok zor olduğu bol yağışlı aylar gelip çattı. Sadrâzam, imdada gelemeyeceğini Tiryâki Hasan Paşa'ya resmen bildirdi.

Tiryâki Hasan Paşa, Sadrâzam'ın mektubunu gizli tuttu. Sahte bir mektup yazarak bizzat askere okudu. Bu mektupta Sadrâzam gûyâ, Kanije'ye gelmek üzere yola çıktığını bildiriyordu. Almanlar, bir Türk beylerbeyisini şehit etmiş, başını mızrağın ucuna dikip Kanije surları üzerindeki Türklere gösteriyorlardı. Hasan Paşa, başı kesildiği iddia edilen beylerbeyinin kırk yıllık dostu olduğunu, düşmanın herhangi bir kelleyi beylerbeyi kellesi diye teşhir ettiğini askerine bildirdi. Ancak bir Türk kurşunuyle ölen Alman ordusundaki Papa'nın yeğeninin ölümünü Arşidük Ferdinand, aynı başarıyle gizleyemedi.

Tiryâki Hasan Paşa, maddî gücünün düşmana nazaran çok zayıf olduğunu biliyor, daha çok psikoloji savaşı yapıyordu. Bazı yanlış bilgiler edinmelerine müsaade ettikten sonra, birkaç düşman esirinin kaleden kaçıp öğrendiklerini Almanlara bildirmelerini sağladı. Türk şehitlerinin koynuna, kalede durumun pek mükemmel olduğunu bildiren gûyâ sadrâzama hitaben yazılmış sahte mektuplar koydurdu. Muhasaranın, Peygamber'in doğduğu 12 rebiülevvel gününe isabet ettiğini ve âkıbetin Hıristiyanlar için çok karanlık olacağını askerine söyledi. Arşidük Ferdinand ise, Hasan Paşa'nın başını kesecek askere 40 köy ihsan edeceğini ilân ediyordu. Günde 2.000 güle yiyen Kanije kalesinin durumu kötüydü. Surlar delik deşik olmuştu. Kaledeki birkaç yüz sivil Türk, geceleri asker dinlenirken çalışıp surların en tehlikeli gediklerini kapatmaya uğraşıyordu. Ham madde tükendiği için barut imâli gittikçe bir problem hâline geliyordu. Kış iyice yaklaşmıştı. Düşmanın eline geçmesini temin ettiği sahte mektuplarla Hasan Paşa, Almanların nasıl olsa soğuktan kırılacaklarını, boşuna zahmet edip Kanije'ye gelmemesini sadrâzama bildiriyordu. Her gün yetişeceği iddia edilen sadrâzamın bir türlü görünmemesinden dolayı sevinen düşmanın bu neş'esi, bu mektuptan sonra kırıldı.

Almanlar, sadrâzamın Kanije yakınlarına kadar geldiğini sanıyorlardı. Halbuki Yemişçi Hasan Paşa, Belgrad'a dönüp kışlamaya ve «Kanije'yi Cenâb-ı Bârî'ye ısmarlamaya» karar vermişti. Sadrâzamın kışlağa çekilmesinin düşman tarafından duyulmasındaki tehlikeyi anlayan, esasen cephane ve yiyeceği tükenen Tiryâki Hasan Paşa, düşmanı bir huruç hareketiyle dağıtamazsa kalenin düşeceğini anlamıştı.

Muhasara 2 ay, 8 günden beri devam ediyordu. 17 kasım günü Kanije Ovası, göz alabildiğine bembeyaz bir kar tabakasıyle örtülmüştü. Almanlar, soğuktan çadırlarına ve tahta barakalarına sığınmışlardı. Gece olunca Tiryâki Hasan Paşa, akıncı subaylarından Gazi Kara Ömer Ağa'yı, 800 askerle kaleden çıkarttı. Bu beklenmedik huruç hareketiyle düşman ordugâhı karıştı. Hasan Paşa, Kanije'deki bütün topları ateşleyerek son barutunu harcadı ve gûyâ kaleye varan sadrâzamın ordusunu selâmladı. Bir yandan da mehter takımı yeri gökü inleten havalar çalıyor, Türkler: «Serdâr Hazretleri yetmiştir!» diye bağırarak gece karanlığında düşmanın mâneviyatını altüst ediyorlardı.

Daha ilk hamlede Türkler, düşmanın bütün ağırlıklarını, yiyecek, cephane ve barutunu ele geçirdiler. Kanije topçu kumandanı İnce Kara, düşmanın bütün toplarını zaptetti. Düşman ordugâhı, Türklerin eline geçti. Sadrâzamın muhayyel ordusunun baskınına uğradığından zerre kadar şüphe etmeyen düşman, 18.000 ölü bırakarak darmadağınık halde kaçmaya başladı. 18 kasım günü, düşman siperleri tamamen işgal edilmişti. O gün öğleye kadar daha 30.000 Alman, takibe çıkan Türk birlikleri tarafından imha edildi. Alman imparatorluk ordusunun ancak küçük bir kısmı, Kanije'nin 50 kilometre ötesinde olan Avusturya'ya yani Alman topraklarına can atabildi. 80.000 zayiat veren Almanlar, bir tek top ve tüfek bile götüremediler. Üzerlerinde imparatorun arması bulunan korkunç büyüklükte 47 muhasara topu, 14.000 tüfek, 60.000 çadır, 14.000 kazma ve kürek, binlerce araba dolusu yiyecek, ilâç, barut ve silâh Türklerin eline geçti. Ancak en büyük ganimet, müstakbel imparator Arşidük Ferdinand'ın otağındaydı. Bir altın ve bir gümüş taht, 12 kürsü, mücevherler, altınlar ve ordu hazinesi, olduğu gibi Hasan Paşa'ya teslim edildi. Alman başkumandanı, gecelik kıyafetiyle atına atlayıp canını zor kurtarmıştı. Öğleye doğru Arşidük'ün otağına giren Tiryâki Hasan Paşa, kısa bir hitabede bulundu ve Allah'a şükür makamında hemen oracıkta maiyetiyle beraber bir namaz kıldı. Kara Ömer Ağa ise, 3.000 askerle Avusturya'ya dalmıştı. 3.000 kadar Alman köyü, Türk toprakları içine alındı.

Kara Ömer Ağa'ya Peç sancak beyliği yani tümgenerallik verildi. Tiryâki Hasan Paşa ise, o yaşına kadar erişemediği vezirlik (mareşallik) pâyesiyle mükâfatlandırıldı. III. Sultan Mehmed, ayrıca mücevherli bir kılıç ve diğer hediyelerle ihtiyar vezîrinin gönlünü aldı. Tiryâki Hasan Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn göndererek duâlar etti. Hasan Paşa «bu kadarcık bir hizmet için padişah bize vezirlik vermiş!» diyerek III. Mehmed'in hatt-ı hümâyûnunu sevinç gözyaşları dökerek askerine okudu.

2. ANARŞİ DEVRİ VE KÖPRÜLÜLER (1640 — 1683)

Sultân İbrahim ve Girit Savaşı

IV. Murâd'ın yerine kardeşi İbrahim Han (1640 - 1648) geçti. Onun saltanat yıllarına «Samur Devri» denmektedir. Saltanatının ilk yarısı, ağabeyinin devrinin devâmı gibidir. İkinci yarısında huzur bozulur ve anarşi başlar.

Bu hükümdar zamanında büyük ve uzun bir Venedik savaşı başlar. Donanmay-ı Hümâyûn, Istanbul'dan hareket eder (1645). Büyük bir Türk ordusunu Girit adasına çıkartmaya başlar. Hanya fethedilir. Resmo alınır ve Kandiye muhâsarası başlar. İpsara'da Venedik donanması ezilir (1648). Ancak Kandiye bir türlü düşürülemez. Bütün Avrupa'dan çok büyük ölçüde yardım alan Venedik Cumhuriyeti, Girit'te tutunmak için büyük azim gösterir ve Kandiye kalesini vermez. İki tarafın akıl almaz kayıpları içinde savaş uzayıp gider. Venedik, Ege ve Doğu Akdeniz'de son üssünü kaybetmemek için azimli gibidir.

Ağalar Saltanatı

Sultân İbrahim, bir ihtilâlle tahttan indirilip ağabeyi II. Osman gibi katledilir. Yerine büyük oğlu IV. Mehmed'in (1648 - 1687) saltanatı baş-

Vezirköprü : Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa Büstü.

İstanbul : Yeni Cami

lar. Ancak yeni padişah 6,5 yaşında olduğu için, iktidar çeşitli ellerde dolaşır. Önce -Osmanlı tarihinin uğursuz simalarından olan- Kösem Mâhpeyker Büyük - Vâlide - Sultan, saltanat nâibesi olur. IV. Murad'la İbrahim Han'ın annesi ve IV. Mehmed'in babaannesidir. Türk tarihinin en meşhur kadınıdır. Fakat bu, iyi bir şöhret değildir. Zekâsı derecesinde muhteristir. Onun 3 yıllık (1648 - 1651) saltanat nâibeliği devrine «Ağalar Saltanatı» denir. Zira gerçek iktidar, «ağalar» denen yeniçeri generallerindedir. Kösem Sultan, iktidarı onlarla paylaşır. Korkunç ve pis bir yolsuzluk, rüşvet, anarşi devridir. Kösem Sultan, öldürülür. Yerine gelini, IV. Mehmed'in annesi Hadîce Tarhan Vâlide - Sultan, saltanat nâibesi olur. Bu nâibelik de 5 yıl sürer (1651 - 1656). Bu, kaynanası gibi şahsı için her şeyi yapabilen, yalnız şahsını düşünen bir kadın değildir. Çok yüksek ahlâklı, akıllı, devletin üzerine titreyen bir genç kadındır. Cihan Devleti'nin nâibesi olduğu zaman ancak 24 yaşındadır. Devletin uçuruma gittiğini gören devlet adamlarınca desteklenir. Kösem ortadan kalkar kalkmaz, onunla işbirliği yapıp devleti soyan 38 ağa (yeniçeri generali) idam edilir.

Hadîce Tarhan Vâlide - Sultân

Tarhan Sultan, tam 5 yıl, çok akıllı denge hesaplarıyle devletin yüksek menfaatlerini savunur ve adam arar. 10 sadrâzam değiştirir. Hiç birisi beklenen liyâkati gösteremez. Nihâyet, müşâvirlerinin tavsıyesiyle, bir hayli korka korka, pek de ümitli olmıyarak, ihtiyar ve şöhretsiz bir vezîre, Köprülü Mehmed Paşa'ya mühr-i hümâyûnu verir (15 eylûl 1656). Köprülü'yü istediği salâhiyetlerle donatır ve nâibelikten şan ve şeref içinde çekilir. 29 yaşındadır ve oğlu IV. Mehmed artık 15 yaşına gelmiştir. Fakat II. Selim tipinde, devlet işlerine karışmak istemiyen bir hükümdardır. Bütün salâhiyet Köprülü Mehmed Paşa'da toplanır. Böylece 1683'e kadar 27 yıl sürecek Köprülüler Devri başlar ki, bazı tarihçilerce hattâ Kanûnî Devri ile mukayese edilmeye lâyık görülen bir şan ve şevket devridir.

Köprülü Mehmed Paşa

İhtiyar Köprülü'nün üstâdı, IV. Murad'dır. O padişahı taklîd etmiye çalışır. Ve zulmuyle beraber taklîd eder. Epey kan döker. Fakat anarşinin kökünü kazır. Erdel'e (Transilvanya) giderek buradaki anarşiyi bertaraf eder. Sonra Anadolu'da Celâlîler üzerine yürür. Kırım hanı Mehmed Giray, Pripet bataklıklarının doğusunda, Çernigov'un 150 km. batısında Konotop zaferini kazanır (12 temmuz 1659). 120.000 Rus askeri muharebe meydanında kalır ve 50.000'i Türkler'e esir düşer. Başkumandan Prens Trubeçkoy ve bütün maiyeti, ölüler arasındadır. İç durum gibi dış durum da iyidir. Fakat Venedik, Kandiye'yi savunmakta direnir.

IV. Sultan Mehmed.
(1648 - 1687)

Köprülü'nün 5 yıllık iktidârının son günlerinde, tarihin büyük bir Istanbul yangını olur (24 temmuz 1660). Şehirde 8.000 ev, 300 saray ve konak, 360 cami ve mescid, 100 ticaret hanı, 40 hamam ve daha çok çok bina yanar. 4.000 kişi yanarak ölür veya yaralanır. Köprülü'nün yerine 27 yaşındaki oğlu Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa, aynı geniş salâhiyetlerle sadrâzam olur (30 ekim 1661).

Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa

56,5 yıllık bir sulhtan sonra Almanya'ya harb ilân edilir (12 nisan 1663). Uyvar fethedilir (24 eylûl). İkinci defa Alman seferine çıkan Köprülü-zâde, Serinvar'da Almanlar'ı ezer (5 haziran 1664), fakat Sen-Gotar'da Almanlar'la yenişemez (1 ağustos). Türkiye'ye çok büyük avantajlar sağlıyan Vaşvar Anlaşması (10 ağustos 1664), Türk - Alman harbine son verir. Köprülü-zâde, Girit işini bitirmeye karar vererek adaya geçer. 3 yıl Girit'te kalır. Nihayet Kandiye fethedilir (27 eylûl 1669). Venedik savaşı biter. Polonya ile savaş başlar. IV. Mehmed, 2 Polonya sefer-i hümâyûnu yapar (1672, 1673). İlkinde Kamaniçe fethedilir. Podolya ve Galiçya alınarak sınırlar kuzeye doğru fevkalâde ileriye götürülür. Bucaş Anlaşması (18 ekim 1672) ile Polonya bu Türk fütuhatını kabûl eder. Fakat şartlarına riâyet etmediği için ertesi yıl sefer-i hümâyûn tekrarlanır. Zorawno Anlaşması (27 ekim 1676), 4,5 yıllık Türk-Leh savaşına son verir ve Bucaş anlaşmasını te'yîd eder. Polonya, lüzumsuz yere çok ağır şartlarla ezilmiş olur ve bu ülkede jeopolitik sebeplere oturmıyan geçici bir Türk düşmanlığı başlar.

Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa, 41 yaşında ölür (2/3 kasım 1676 gecesi). Hayatının büyük kısmı cephede geçtiği için, yerine uzun yıllar kaymakamlık (sadrâzam vekilliği) yapan eniştesi ve akrânı (aynı yaştadırlar) 3. Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, sadrâzam olur (1676 - 1683). Köprülü-zâde'nin 15,5 yıllık sadâreti hem Türkiye tarihinin en uzun süren iktidar devirlerindendir, hem de çeşitli bakımlardan en bahtiyar yıllarındandır. Merzifonlu devrinde bu parlaklık zirvesini bulur ve zirveden düşer.

İlk büyük Osmanlı-Rus savaşı 1677'de başlar. O zamana kadar Rusya -120 yıldır büyük devletler arasında olmasına rağmen- Türkiye için tamamen ikinci sınıf bir devlettir. Kırım Hânı'nın basit bir tâbiidir. IV. Mehmed, Rusya üzerine 2 sefer-i hümâyûn yapar (1678, 1680). Edirne Anlaşması (11 şubat 1681), bu savaşa son verir. Osmanlı devleti yeni avantajlar sağlar. Mesele, Osmanlı himayesinde bulunan Ukrayna'ya Ruslar'ın müdahalesinden doğmuştur.

Viyana Bozgunu

19 yıla yakın süren Almanya ile sulh, şimdi Çekoslovakya'da kalan

Osmanlı topraklarına Alman imparatorluğunun müdahalesi ile bozulur. IV. Mehmed, Edirne'den Almanya sefer-i hümâyûnuna hareket eder (1683), fakat Belgrad'da kalır. Orduy-ı Hümâyûn yoluna, Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kumandasında devâm eder. Mustafa Paşa, -Kanûnî'den 154 yıl sonra- Viyana'yı, Almanya imparatorluğunun başkentini kuşatmaya başlar (14 temmuz 1683). Kendisinden çok emindir ve bir kaç stratejik ve taktik hatâ yapar. Bütün Avrupa ayaklanmış ve Almanya'nın yanında yer almıştır. Büyük bir Haçlı ordusu Viyana'ya yaklaşırken, Sadrâzam'dan hakaret gördüğü için ona diş bileyen Kırım hanı Murad Giray Han, düşman ordusuna yol verir ve tek kurşun atmaz. Viyana açıklarında Türkler'in «Alamandağı» dedikleri Kahlenberg'de geçen büyük meydan muharebesinde, Türk sağ kanadına kumanda eden Vezir Dâmâd İbrahim Paşa'nın -Merzifonlu'dan intikam almak için- ihaneti yüzünden büyük bozgun olur. Akşam saat 7'de Viyana kurtulur ve bütün Avrupa kiliselerinde şükran çanları çalar. Serdâr-ı Ekrem, Budin'e (Budapeşte) geldikten sonra, Vezir Kara Mehmed Paşa, Müttefik Ordu'nun başkumanı Polonya kralı Sobiesky'yi Ciğerdelen meydan muharebesinde -bugünki Çekoslovakya topraklarında- bozar. Fakat çok az kuvveti vardır. İkinci Ciğerdelen muharebesini kaybeder ve Estergon düşer.

Düşmanlarının korkunç kîni ile Merzifonlu, idbar günlerinde, şaşkına döndü. Bu propagandaya kanan IV. Mehmed, sadrâzamı azletti. Merzifonlu, Belgrad'da idam edildi (1683). Bu da felâket oldu. 1656'da Merzifonlu'nun kayınbabası ve mânevî babası Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidara gelmesinden önceki devir başladı; bir türlü muktedir vezir bulunamadı; bir sürü liyâkatsiz adam biribirini takib etti. Bu sırada Tarhan Vâlide-Sultân'ın ölmüş bulunması, IV. Mehmed'i, dalkavuk olmıyan, gerçekleri söyliyen, devlet dostu, tarafsız bir müşâvirden mahrûm etmişti.

1683 sonbahârında Türkiye, iki buçuk asır sürecek bir çekilme, gerileme ve çökme devresine girmişti. Viyana kuşatması vesîlesiyle Avrupa'yı, bir defa daha karşısında birleşmiş buldu. Ancak bu kere, tarihinde ilk defa olarak, birleşmiş bir Avrupa'yı yenemiyecek, yenilecektir. Buna rağmen daha 90 yıl kadar bir duraklama devri yaşıyacak güçtedir. İspanya'nın, Hıristiyan âleminin Osmanlı imparatorluğu olan bu devletin nasıl zirveden baş döndürücü bir şekilde yuvarlandığı hatırlanırsa, Osmanlı Türk inhitâtının oldukça yavaş tecellî ettiği ortaya çıkar. Bu, şüphesiz Türk Cihan imparatorluğunun temellerinin pek sağlam atılmış olmasındandır. XVII. asır sonlarında henüz Batı medeniyetinin, zirvesini Türkler'in teşkîl ettiği Doğu medeniyetine üstün olduğu iddia edilemez. Bu üstünlük, bir asra yakın bir zaman geçmeden gerçekleşmiyecektir. Ancak Batı, üstünlüğünün bütün sebeplerini hazırlamıştır; bütün imkânları ele geçirmiştir veya geçirmek üzeredir. Başta okyanuslar üzerinde hâkimiyet kurması gelmek üzere, Doğu'nun henüz farkına varamadığı bir çok

değerlere sahib olmuştur. Doğu, pek azametli olan mirasını yemektedir. Bu miras, az zamanda tükenecektir.

OKUMA PARÇASI : XI

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER: 4
N A Î M Â
SULTAN İBRAHİM'İN KATLİ

Mahlası olan «Naîmâ» adıyle tanınan Mustafa Efendi, Osmanlı tarihçilerinin en seçkinlerinden biridir. 1655'te doğmuş, 1716 yılı ortalarında 61 yaşında ölmüştür. 6 cilt olarak basılan tarihinde, 1000 Hicrî yılından, yani 1 kasım 1591'den 1070'e yani 5 eylül 1660'a kadar 70 yıllık Osmanlı tarihini ele alır. Çok mufassaldır. Olayları büyük bir gerçekçilik ve tarafsızlıkla nakleder ve başarılı bir şekilde biribirine bağlar. IV. ciltten aldığımız parçada, Sultan İbrahim'in (1640 - 1648) hal'i (tahtan indirilmesi) ve katli anlatılmaktadır.

Padişah ve Tahttan İndirildiğini Tebliğe Gelen Heyet

Devlet büyükleri bilittifak, Sultan İbrahim'in olduğu mahalle teveccüh ettiler. Silâhdâr, Çukadar Ağa, Bostancıbaşı cümlesinin önüne düşüp teeddüb ile varıp:

— Pâdişâhım, ulemâ ve âyân reyleri üzre içeriye buyurun, dediler.

Sultan İbrahim Han, yüksek sesle feryâda başlayıp dâvasını şöyle müdafaa etti:

— Bre hainler, bre alçaklar, bu ne asıl iştir? Ben her birinize ihsanlar etmedim mi? Şimdi havânıza tâbî olmadığım için beni kaldırmak tedarikin ettiniz. Ben padişah değil miyim? Bu ne demektir?

Kazasker Karaçelebî-zâde Abdülaziz Efendi, mecliste büyük cür'et gösterdi ve hükümdara hürmetle bağdaşamıyacak çok söz söyledi:

— Hayır, padişah değilsin, dedi; şer'î ve dinî işlere mukayyed olmayıp cihânı harâba verdin. Ve vakitlerinizi gafletle geçirip, rüşveti açığa çıkardınız. Zâlimleri âleme musallat ettiniz. Hazineyi israf ve yok ettiniz.

Şeyhulislâm Bahâyî Efendi Anlatıyor

Abdülaziz Efendi'nin bir padişahın yüzüne karşı söylemiye cesaret ettiği bu sözlerden, herkes donup kaldı. Bu mecliste bulunan ve sonradan şeyhulislâm olan Bahâyî Efendi, manzarayı sonraları şöyle anlatmıştır:

— Ben, Sultan İbrahim Han Hazretleri'nin ihsânını görmüş olmakla, hicâbımdan cümle kazaskerlerin arkasına gizlenip gâhîce görünmekten hayâ ederdim ki, şayet padişahın gözü rast gelip eski nimetlerini tâdâd eyliye. Hele Allah'a hamd olsun kalabalık arasında beni seçmeyip asla hitâb etmedi. Sultan İbrahim ne zaman kendini müdafaaya başlasa, Şeyhulislâm ve Abdülaziz Efendi ve Muslihuddin Ağa ve Bektaş Ağa cevap verirlerdi. Birisinin cevabını dinler, diğerine dönüp konuşmaya devam ederdi. Ve ekseri sözü: «Ben padişah değil miyim, bu ne demektir?» şeklindeydi.

Bunun üzerine Enderûn Ağaları:

— Evet, pâdişahsız ve size kemlik olmaz. Varıp birkaç eyyâm huzur ve istira-

hat eylen. Yine devleti sıyânet tedbiri olarak ulemâ ve sair kullarınız şefkaten bu tedariki görmüşlerdir, dediler. Sultan İbrahim mütehevvirâne gazaba gelip:

— Ben niçin tahtımdan kalkarım? dedi. Abdülaziz Efendi tekrar cevaba başladı:

— Bu tahta çıkan şanlı atalarının yoluna sülûk etmediğin için tahta lâyık değilsin. Kâfirler Bosna'yı istilâ etti. Seksen pâre Venedik kalyonu hâlâ Çanakkale Boğazı'nı kapatmıştır. Senin haberin yok. Gaflete boğulup elzem olmıyan hususlara hazine sarfedersin.

Sultan İbrahim şöyle cevap verdi:

— Yalan söylersin. Kâfirler Bosna'yı almadı. Ve kullarım Zadra'yı fethetti. Ve Venedik gemileri Boğaz'dan çoktan gittiler. Ancak siz garazınızdan yalan işler zikredersiniz.

Abdülaziz Efendi:

— İşte, dedi; vezîr-i âzam ve şeyhulislâm ve kazaskerlerin buradadır. Onları yalanlıyorsun. Seni aldatan katli vâcib kimselerin sözüne itimad ettiğin için âlem bu şekle girdi. Hemen kalkmak gereksin.

Abdülaziz Efendi İle Sultan İbrahim Arasındaki Münakaşa Şiddetleniyor

Sultan İbrahim, bu cür'etli sözlerden de yılmadı. Şöyle âgaaz eyledi :

— Siz yalan söylersiz. Beni tahttan kaldırıp -eliyle yere işaret ederek- şu kadar oğlancığı padişah mı edersiz? Oğlum yedi yaşındadır. Ol kadar oğlancığın saltanatı nice câiz olur? İmdi malûm oldu ki kendiniz saltanat sürmek istersiz. Bu oğlancık benim oğlum değil midir?

— Sen hazineyi itlâf ettin. Çeşitli israflarla eksik akıllıların sözüne uyup, rüşveti fâş eyledin. İhtilâle sebep oldun. Devlet adamlarını katledip, mallarını müsadere etmekle halka muzırsın. Ve tâlim ve ıslaha kaabil olmamakla tahta lâyık değilsin.

Ve bu minvâl üzere nice söz söyledi ki, buraya yazılmayıp teeddüben terk olunmuştur. Şöyle devam etti:

— Bu sebeplerden sen padişah olamazsın. Ve hılâfetin şer'î değildir. Amma şehzâde tâlim kabûl eder. Vezîr-i âzam işleri görür ve kanunlar icrâ olunur.

Sultan İbrahim'in her sözüne cevap verilip susturuldu. Bu sefer dönüp nimetlerini sayıp karşısındakileri utandırmaya teşebbüs etti. Yeniçeri Ağası'na bakıp şöyle dedi:

— Baka bre, ben seni yeniçeri ağası etmedim mi? Böyle vakıtte sen de bana hiyanet mi edersin? Ağa cevap verip:

— Padişahım, dedi; senin kulunum ve çırağınım. Amma benim elimde ne vardır? Cümle halk bu hususta ittifak ettiler. Ben cümleye muhalefete kaadir değilim. Muhalefet etsem belki beni izâle ederler. Bu kulunun tarafdarlığından ne faide vardır?

Şeyhulislâm Abdürrahim Efendi De Söze Karışıyor

Bunun üzerine Sultan İbrahim, Şeyhulislâm Abdürrahim Efendi'ye döndü:

— Bre Abdürrahim, dedi; ben seni müftî etmedim mi? Şimdi sen bana kasdedersin?

Şeyhulislâm cevap verip :

— Hayır, dedi; beni sen müftî etmedin, Allah eyledi!

Sultan İbrahim bu cevaptan ziyade müteellim oldu. İki ellerini gökyüzüne tutup:

— İlâhî, ben bunları sana saldım. Sen bu zalim ve gaddarların hakkından gel. Cümlesi ittifak ile üzerime hurûc ettiler, deyü kemâl-i hüzn-ü inkisâr ile bedduâ eyledi. Hâsılı söz çok uzadı. Silâhdâr ve Çukadar kollarına girip:

— Hele padişahım, def'-i nizâ için şimdilik buyurun, deyip yerinden iki adım sürüklediler. Üçüncü adımda Sultan İbrahim durdu. Yine uzun bir münakaşa oldu. Yine bir, iki adım gitti. Yine konuştu. Sonunda inkisar gösterdi. İki elini yüzüne sürüp:

— Hoş imdi, başımda yazılan bu imiş, emir Allah'ın, deyip gitti.

Tâ ki mahbes kapısına vardılar. Bir kâgir odanın demir penceresinden yemek sahanı girecek kadar kesip, sair pencerelerini ve camlarını duvarla örmüşlerdi. Sultan İbrahim, mahbes kapısının önünde:

— Elhamdülillah, dedi; bir cemaatin başı oldum!

Yani «şimden sonra gelecek sultanların atası benim» mânâsını imâ etti. Zira oğullarından başka şehzâde yoktu.

Sultan İbrahim Hapishanede

İki cariye ve malzeme, her ne ise o oda içine konup hazırlanmıştı. Hemen devlet sahibini içeri tıkıp, demir kapısını çektiler. Büyük bir demir asma kilit astılar. Kilide kurşun döktüler. Tellâller şehre yayıldı. Şehir kapılarının, dükkânların ve çarşıların açılması tenbih olundu. Şeyhulislâm Bahâyî Efendi sonradan şunları anlatmıştır:

— Bu suretle Sultan İbrahim, hemen hemen canlı olarak defnolundu. Zira kapatıldığı yer biribirine geçmeli iki oda idi. Bir ocağı vardı. Bir küçük bacası gökyüzüne bakar ve bir penceresi, iki yemek sahanı sığacak kadar yeri kesilip önünde dehliz divanı ancak görünürdü. Başka bir şey görünmezdi. Merhum padişahın lutuf ve ihsanını gördüğümüz için, hapishaneye girince bana bir mertebe büyük hüzün çöktü ki, elimde olmıyarak ağlayıp, gözyaşımı mendilimle saklardım.

Ertesi günü: «Hal' edilen padişah boşanmış, kaçmış» deyü bir rivayet çıktı. Cümle dükkânlar kapandı. Halka gulgule düştü. Meğer Vâlide Kösem Mâhpeyker Sultan haber gönderip:

— Mahbesi bir hoşça kapatıp kapısına duvar örsünler, buyurmuş.

Vezîr-i âzam, Şeyhulislâm Efendi ve sair vezirler ve ulemâ, dehşetle Saray'a vardılar. Mimar getirtip mahbesin kapısını ve yemek verecek delikten başka pencerelerini kireç ve horasanla muhkem yapıp istihkâm verip dağıldılar.

Enderûnlular ve Sipahiler Sultan İbrahim Lehinde Ayaklanıyor

Cihan Padişâhı'nın hapishaneye konması, üzerine duvar örülmesi, Sultan İbrahim'in gece ve gündüz feryat ve inlemesi, haykırış ve küfürleri, Enderûn halkını mateme boğdu. Tahammül edemediler. Aralarında toplanıp dedikoduya başladılar:

— Bu ne demektir? Bir şanlı padişahı göz göre tahtından indirip diri mezara koydular. Bir masumu tahta geçirdiler. Sultan İbrahim'in nimetine boğulup şimdi feryat ve figanını işitmektense, bize ölmek yeğdir. Hemen ittifak edip taşra çıkarıp tahta cülûs ettirmek tedarikin görelim!

Sipahiler dahi ayaklandılar. Sultan İbrahim'in hal' edilmesine itiraz ettiler. Devletin vekilleri, bunları duydu ve işitti. Kalblerine korku düştü:

— Mâdem ki, dediler; hal'edilen padişah hayattadır. Nizâm-ı âlem müyesser olmayıp bizim de can korkusundan kurtulmamız ihtimali yoktur.

Bir araya geldiler. Padişahı, Ağalar vasıtasıyle izaleye karar verdiler. «İlmî ve askerî makamları ehline vermeyip, rüşvetle, ehil olmıyanlara tevcih etmekle nizâm-ı âleme halel veren padişahın tahttan indirilip katli câiz olur mu?» diye istiftâ edip: «El-cevâb: olur» şeklinde fetvâ imza ettiler. Şeyhulislâm Abdürrahim Efendi ve Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa ve Kazaskerler ve Yeniçeri Ağası ve Murad Ağa ve Kara Çavuş, kalkıp kalabalıkla Saray'a vardılar. Ağustosun sekizinci gününe

rastlıyan Receb ayının yirmi sekizinci günü, önlerinden Saray'ın iç halkı kaçışıp kimse mukavemet etmedi. Sadrâzam'la, Şeyhulislâm'ın hizmetkârları hapishanenin kapısını yıktılar. Saray halkından kimse yaklaşmadı. Sultan İbrahim vazıyeti görüp:

— Benim nân-ü nîmetim yiyenlerden bana acıyacak kimse yok mudur? deyü ıztırâb ile feryâd ve âgaaza başladı. Beni göz göre bu zalimler katlediyorlar. Amân, amân!

Cellâd Kara Ali Ağlıyor

Saray halkı bu feryatları duyup hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar. Vezîr-i âzam, Cellâd Kara Ali'yi dahi getirmişti. O dahi imtinâ edip bir tarafa kaçtı. Artık bu hâlet fitneye sebep olacak mertebeye geldi. Vezîr-i âzam, bizzât elinde asâ:

— Bre hani şol mel'ûn? deyü çağırırdı. Kara Ali dahi ağlıyarak Sofu Mehmed Paşa'nın ayağına düştü:

— Devletlü, dedi; beni katleyle; korkudan elim ayağım tutmaz. Bu işten halâs ve afveyle!

Kara Ali ağlayıp yalvardıkça, ihtiyar Vezîr-i âzam, asâsı ile başına, gözüne şiddetli darbeler indirip: «Bre mel'ûn, gel!» deyü küfürler ederdi. Çaresiz Kara Ali, yamağı Hammâl Ali ile içeri girdi. Şeyhulislâm Bahâyî Efendi, sonradan bizzat şahit olduğu bu sahneyi de şöyle anlatmıştır:

— Vezîr-i âzam ile Şeyhulislâm, yalnız ikisi cellâtları önlerine katmış, diğer devlet adamları bir tarafa sinmişlerdi. Sultan İbrahim'in odasına girdikleri zaman biz dahi dehlizden bakıyorduk. Padişah gül renginde bir atlas entari giymişti. Ayağında kırmızı çakşır vardı. Başında basit bir başlık bulunuyordu. Sol eline Kur'ân-ı Kerîm'i almıştı. Şeyhulislâm'a hitâb edip:

— Baka Abdürrahim, dedi; Yusuf Paşa bana senin için «fitneci bir dinsizdir, tepeleyin!» demişti. Seni öldürmedim. Meğer sen beni öldürecek imişsin. İşte Allah'ın kitab! Beni hangi hükme dayanarak öldüreceksiniz?

Bu feryatlar içinde Vezîr-i âzam'la Şeyhulislâm'ın ardından cellâtlar, Sultan İbrahim'e yaklaştılar. Boğaz sıkan kemendle, padişahın kârını tamama erdirdiler.

Şehit padişahın cenazesi Hâsoda avlusuna çıkarıldı. Muallim-i Pâdşâhî ve İmâm-ı Sultânî Şamlı Hüseyin Efendi, cenazeyi yıkadı. Sonra, Saray halkı tarafından namazı kılındı. Ayasofya Camii kapısı yanında amcası Sultan Mustafa merhûmun türbesine, onun yanına defnolundu. Enderûn'un Küçük ve Büyük Odalar halîfeleri padişahın kabrine gittiler. Buhurdanlarda anber ve öd yakıp, Kur'ân-ı azîmü'ş-şân tilâvet ettiler.

Sultan İbrahim 33 yaşındaydı ve saltanatı sekiz buçuk yıl sürmüştü.

Sorular :

1 — Venedik'le Girit savaşı nasıl başlayıp gelişti?
2 — Ağalar Saltanatı nedir?
3 — Hadice Tarhan Vâlide-Sultan ne yapmak istiyordu?
4 — İhtiyar Köprülü nasıl sadrâzam oldu ve neler yaptı?
5 — Türkiye - Polonya savaşları nasıl gelişti?
6 — Türkiye - Rusya savaşları nasıl gelişti?
7 — Uyvar seferinden bahsediniz.
8 — Viyana kuşatması nasıl gelişti?
9 — Viyana bozgununun neticeleri nelerdir?
10 — Merzifonlu'nun şahsiyetini anlatmaya çalışınız.

OKUMA PARÇASI : XII

KÖPRÜLÜ NASIL SADRÂZAM OLDU?

1656 yılında, dünyanın en büyük devleti olan Türk Osmanlı İmparatorluğu tam bir anarşi içindeydi. Padişah olan IV. Mehmed çocuktu. Annesi Tarhan Vâlide - Sultan saltanat nâibeliği yapıyordu. Zorbalık ve haksızlık alıp yürümüş, devlet düzeni çığırından çıkmıştı. 29 yaşındaki Hadîce Tarhan Sultan, sadrâzam olarak kimi iktidara getirdiyse hayal kırıklığına uğramıştı. Genç Saltanat Nâibesi'nin başlıca müşavirleri Kasım Ağa ile Solak - zâde idi.

Uzun yıllar hassa sermimarlığı yani bir çeşit bayındırlık bakanlığı yapan Kasım Ağa, 1651'de Tarhan Sultan nâibe olunca, onun kedhudâlığına getirildi. Bu sırada 76 yaşında, devrinin en ünlü mimarı idi. Zekâsı, bilgisi, tecrübesi, soğukkanlılığı, ağırbaşlılığı, vatanseverliği, yüksek ahlâkıyle, az zamanda genç ve tecrübesiz Vâlide - Sultan'ın en yakın müşaviri oldu. Bu yakınlığını şahsî menfaatleri için kullanmayı aklından bile geçirmedi ve bu sebeple büsbütün itibar kazandı. Ancak onun ıslahat fikirleri birçok devlet adamının menfaatine uymuyor, Kasım Ağa'yı bunamış olmakla itham ediyorlar, hafife alıyorlar, bazen tehdit ederek Saltanat Nâibesi'ne yalan yanlış fikirler vermemesini öğütlüyorlardı. Kasım Ağa, korkusuz bir adamdı. Anarşinin koca imparatorluğu nasıl kemirdiğini çok iyi biliyordu. İnandığı yoldan dönmedi. Vezirler, kendi işlerini beğenmeyen, Vâlide - Sultan'a kötüleyen, "Köprülü Mehmed Paşa" adındaki pek silik geçmişi olan bir ihtiyarı bıkıp usanmadan öne süren Kasım Ağa'yı, vâlide kedhudâlığından azlettirdiler. Ancak Kasım Ağa, bundan da korkmadı. Vâlide - Sultan'la haftada birkaç defa görüşüyor ve üzerindeki nüfuzunu muhafaza ediyordu. Her yeni sadrâzam, Kasım Ağa'ya ihtiyar başını kaybetmek istemezse bunakça tavsiyelerinden vazgeçmesi lâzım geldiğini söylüyor, fakat beriki bunlara kulak asmıyordu.

Vâlide - Sultan'ın iki numaralı has müşaviri ise, bir Enderûn mensubu olan Solak - zâde Mehmed Hemdemî Efendi idi. Bu zat, tarihçi, bestekâr, sâzende, nakkaş ve şairdi. Meşhur bir Osmanlı tarihi yazmış ve zamanımıza kadar gelen güzel peşrevler ve saz semâîleri bestelemiştir. O da Köprülü'nün dostuydu.

Bu iki ihtiyar san'at adamının şiddetle destekledikleri ve iktidara getirebilmek için Vâlide - Sultan üzerinde bütün nüfuzlarını bıkıp usanmadan kullandıkları Köprülü Mehmed Paşa kimdi? Samsun yakınlarında sonradan kendisine izafetle "Vezirköprü" denen kasabadan yetişmiş bir askerdi. Tahsili olmadığı için çok yavaş yükseldi. Ancak 56 yaşında sancakbeyi yani tümgeneral, 66 yaşında beylerbeyi (orgeneral), 74 yaşında vezir (mareşal) olabildi. Daima ikinci derecede eyaletlerde kullanıldı ve mühim bir iş yaptığı ne görüldü, ne işitildi. Bir ara, böyle silik bir şahsiyete her dediğini yaptırabileceğini uman sadrâzamlardan biri, onu kubbe vezîri olarak Istanbul'a getirtti. Köprülü, Dîvân-ı Hümâyûn yani bakanlar kurulu üyesi olarak da az konuşur, hemen hiç bir işe karışmaz, âdeta elinden hiç bir şey gelmez, aklı fazla şeylere ermez, fakat sert, hattâ nobran bir vezir hüviyetini muhafaza etti. Ancak bu ihtiyar vezir, Kasım Ağa, Solak - zâde, Evliyâ Çelebî gibi sanat ve ilim adamlarıyle arkadaşça konuşur, hususî meclislerde onlara devlet idaresi hakkındaki fikirlerini açıkladı. Bu fikirleri hükûmet müzakerelerinde ağzına bile almazdı. Çünkü tehlikeli olmasa bile lüzumsuz olduğuna inanmıştı. Cahil olmakla beraber ilme büyük sevgisi vardı. Cehaletini saklamaz, bundan dolayı yanıp yakılır, oğullarını çok iyi okuttuğundan bahsederdi. İddiasızlığı ve sert, hattâ kaba şahsiyeti içindeki tevazuu, bu hava içinde devlet idaresi hakkında ileri sürdüğü fikirler, hiç bir zaman siyasî bir rol oynamaları düşünülmeyen bu gibi ilim ve sanat adam-

larını şiddetle etkilemişti. Köprülü'nün, devleti düştüğü anarşi uçurumundan kurtarabilmek için ileri sürdüğü fikirler, fazla orijinal şeyler değildi. Aşağı yukarı IV. Murad'ın yaptıklarının aynıydı. Zaten ihtiyar Köprülü'ye göre gerçek hükümdar ve devlet adamı, genç IV. Murad'dı; 8 padişah gören Köprülü'nün en beğendiği hükümdar oydu. IV. Murad çok bilgili ve kültürlü, Köprülü cahildi. Ancak IV. Murad, çok genç bir adam, Köprülü, 78 yaşında, görüp işitmediği şey kalmamış, pek tecrübeli bir ihtiyardı. İmparatorluğu kurtarmak için IV. Murad'ın yaptıklarını yapmaktan başka çare olmadığı fikri, Köprülü'ye has bir fikir değildi. Bunu herkes biliyordu. Yalnız ortada tatbik edecek adam yoktu. Adam olsa bile, salâhiyetleri kâfi gelmiyordu. Demek ki genç Tarhan Vâlide'nin Köprülü'yü iktidara getirmesi fazla bir mânâ ifade etmezdi. Sadrâzamı öylesine salâhiyetlerle techiz etmeliydi ki, istenen şeyleri başarabilsin. Tarhan Sultan da bu salâhiyetleri vermesini bilecek derecede açık fikirli ve vatansever bir imparatoriçe idi.

Tarhan Sultan, Köprülü'nün sadâreti sevinçle kabûl edeceğini sanıyordu. Halbuki öyle olmadı. İhtiyar vezîr, bu makamı kabûl etmek için, Türkiye tarihinde hiç bir başbakanın istemeye cesaret edemediği salâhiyetleri istedi. Köprülü, bu salâhiyetleri almadan sadârete getirilmesinin hiç bir değer ifade etmediğini ileri sürüyordu. Tarhan Sultan, istenen bütün yetkileri verdi. 15 eylûl 1656 da, son yılların nisbeten en iyi sadrâzamı olan Boynueğri Mehmed Paşa'dan mühr-i hümâyûn alındı, Köprülü'ye verildi. 29 yaşındaki Vâlide-Sultan'ın eteğini öpen ihtiyar Köprülü, Dîvân-ı Hümâyûn'a gidip makamına oturdu. Türkiye tarihinde, İkinci Viyana Muhasarası'na kadar 27 yıl devam eden ve "Köprülüler Devri" denen pek parlak bir devir başlamıştı.

E — Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Devresinin Açılması (1683 — 1826)

1. ISLAHÂTI GEREKTİREN İÇ ve DIŞ OLAYLAR ve KARLOFÇA (1683 - 1699)

Felâket Seneleri (1683 - 1699)

1683 - 1699 büyük savaşına "Felâket Seneleri" denir. Bu yıllarda Türkiye, tek başına, kudretli bir koalisyonla savaşmıştır. Almanya imparatorluğu, Rusya imparatorluğu, Polonya krallığı ve Venedik cumhuriyeti, bu koalisyonun büyük devletleridir; bunlara -Türkiye'nin hemen daimî denecek şekilde harb hâlinde bulunduğu- İspanya krallığı ile bir sürü orta ve küçük boyda devlet eklenebilir.

En büyük cephe, Alman - Türk harbinin cereyân ettiği Macaristan idi. 1684 kuşatmasını savuşturan Budin 1686'da Müttefikler'ce yeniden kuşatıldı ve çok şiddetli bir savunmadan sonra düştü. Şehirdeki (Budapeşte) bütün Türkler kılıçtan geçirildi; bir kısmı Tuna yoluyla kaçabildi. Budin'in sonuncu beylerbeyisi vezîr Abdurrahman Abdi Paşa, şehitler arasında idi. Şehirdeki 81 cami ve bu adede uygun binlerce Türk bayındırlık eseri, temellerine kadar tahrîb edildi.

161 yıl önce Kanûnî'nin Macaristan'ı kazandığı Mohaç sahrâsında geçen meydan muharebesinde (1687), Türk ordusu bozuldu. Macaristan'ın büyük kısmı Almanlar'ca işgal edildi. Diğer cephelerde de durum iyi değildi. Venedikliler, Atina'yı ve Mora'yı aldılar. Yalnız Polonya ordusu, Kamaniçe'de bozuldu (1687). IV. Mehmed tahttan indirildi. 46 yaşında idi ve 39 yıldan fazla bir zamandan beri tahtta bulunuyordu. Yerine sırasıyle kardeşleri III. (*) Süleyman (1687 - 1691) ve II. Ahmed (1691 - 1695) geçti.

Almanya cephesinden kötü haberler gelmekte ve Istanbul'u alt üst etmekte devâm etti. Eğri (1687), İstolni - Belgrad (1688) düştü. 1688'de

(*) Klasik Osmanlı tarihleri, Yıldırım Bâyezîd'in yerine geçen büyük oğlu I. Süleyman'ı padişah saymayıp, Kanûnî'ye I. Süleyman demişlerse de hukukan doğru ve mantıklı değildir.

Almanlar tarafından Budin'in muhasarası (1686).

Şehit Vezîr Abdurrahman Abdi Paşa (son Budin = Macaristan beylerbeyisi,

bugünki Macaristan'ın hemen hemen tamamı kaybedilmiş bulunuyordu. Bozgun devâm etti. Belgrad (1688), Banyaluka, Zvornik biribiri ardı sıra Almanlar'ın eline geçti. III. Süleyman, sefer-i hümâyûna çıkmaya karar verdi. Edirne'den Sofya'ya geldi (1689). Fakat ileri gitmedi. Batucina ve Niş'te Türk orduları, Almanlar'ca bozuldu (1689). Çare olarak, Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa, sadârete getirildi (1689). Köprülü Mehmed Paşa'nın ortanca oğlu ve Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın kardeşi idi. Sert tedbirler aldı. Edirne'den sefere çıktı (1690) ve Belgrad'ı geri aldı. Bu sırada Almanlar, Erdel'i de (Transilvanya) işgal ettiler. Köprülü-zâde, Almanlar üzerine 2. seferine hareket etti. Fakat Salankamen'de şehîd olması üzerine Orduy-ı Hümâyûn bozuldu (19 ağustos).

Venedikliler, Girit'e asker çıkarmak istediler, fakat def edildiler (1692). Ama Sakız adasını işgal edebildiler (1694). Bu günlerde IV. Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa, amcasının ölümü üzerine tahta çıktı (1695). Vezîr Mezomorta Hüseyin Paşa -Türkler'in yetiştirdikleri son dehâ sahibi amiral- Venedik donanmasını Sakız Boğazı ve Koyun Adaları açık deniz muharebelerinde ard arda iki defa ağır şekilde bozdu (1695) ve Sakız'ı geri aldı. Yera'da Venedik donanmasını bir defa daha bozdu.

II. Mustafa, ilk sefer-i hümâyûnuna çıktı. Transilvanya'da Lugoş meydan muharebesinde Alman ordusunu yendi (1695). Çar Büyük Petro ise, Azak (Rostov yakınları) önünde bozuldu (1695), fakat ikinci teşebbüsünde Azak'ı aldı (1696). II. Mustafa, Almanlar üzerine tekrar sefere çıkıp Olaş'ta Alman ordusunu bozdu (1696). Ertesi yıl 3. sefer-i hümâyûnu yaptı. Ancak Senta'da (1697) Tuna köprüsünün çökmesi üzerine ikiye bölünen Türk ordusu bozuldu. Bu suretle Macaristan'ı geri almak için açılan sonuncu sefer-i hümâyûn netice vermedi. II. Mustafa, bir yıl içinde çok büyük hazırlıklar yapıp 1698'de 4. bir sefer ile Macaristan'ı almak istiyordu. Fakat herkes harbden bıkmıştı. Dehşetli bir sulh isteği vardı. Padişah, boyun eğdi. Sulh isteyen Türk devlet adamlarına Avrupa devletlerinin çok büyük rüşvet dağıttıkları sonradan ortaya çıktı.

Karlofça Sulhu

Sulh müzakereleri uzun sürdü, çetin geçti. Türk başmurahhası reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Mehmed Râmî Efendi tarafından büyük dirâyetle idare edildi. Bu suretle Karlofça Barışı imzalandı (1699) ki, Osmanlı devletinin toprak verdiği, ilk anlaşmadır. Bu suretle 16 yıl devâm eden ve Osmanlı tarihinde "Felâket Seneleri" diye anılan büyük savaş bitti. Türk kaybı, çok mühimdi: Almanya'ya 249.000, Venedik'e 42.000, Polonya'ya 45.000, Rusya'ya 20.000, toplam 365.000 km² toprak veriliyordu ki, en mühimleri, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Transilvanya (Almanya'ya); Mora (Venedik'e) Podolya, Türk Galiçyası (Polonya'ya), Azak (Rostov) çevresi (Rusya'ya) idi.

II. Sultan Mustafa Han (1695 - 1703)

III. Sultan Ahmed Han (1703 - 1730).

OKUMA PARÇASI : XIII

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER: 5

FINDIKLILI SİLÂHDÂR MEHMED AĞA

VİYANA BOZGUNUNDA İKİ BÜYÜK İHANET (1683)

Fındıklılı Silâhdâr Mehmed Ağa, 8 aralık 1658'de Istanbul'da Fındıklı'da doğdu. Saraydaki Enderûn üniversitesinde tahsil ve terbiye gördü. 19 yaşında bostancı (saray muhafız subayı) oldu. Ertesi yıl zülüflü baltacılar subayı olarak harem-i hümâyûn muhafazasına geçti. 1683 Viyana seferine, Kara Mustafa Paşa'nın maiyetinde katıldığı zaman henüz 25 yaşını tamamlamamış genç bir subaydı. O genç yaşta, Mustafa Paşa'nın dünyanın en büyük ordusunu perişan ettiğini gözleriyle gördü ve bu hâdisenin Paşa'nın suçu olduğunu sanarak, kendisine büyük bir kin beslemeye başladı. Tarihinin her sahifesinde, bu kinin akisleri göze çarpar. IV. Mehmed'in saltanatının (1648 - 1687) son aylarında Hâs Oda subayı (albay) olduğu ve padişahın en yakın hizmetine yükseldiği zaman 29 yaşındaydı. IV. Mehmed'in kardeşleri III. Süleyman (1687 - 1691) ve II. Ahmed'in (1691 - 1695) saltanatlarında aynı görevde kaldı. IV. Sultan Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa (1695 - 1703) tahta çıktığı zaman 37 yaşına gelmişti. Bu hükümdarın fevkalâde teveccühünü kazandı. II. Mustafa'nın üç sefer-i hümâyûnunda da bulundu. İlk ikisi zaferle, üçüncüsü bozgunla biten bu seferlerde padişahın yanından ayrılmadı. Sırasıyle tülbend ağalığına, çuhadarlığa yükseldi. 1703'te Edirne Vak'ası'nda II. Mustafa tahttan indirilip kardeşi III. Ahmed padişah olduğu zaman, 45 yaşına gelmişti. Derhal padişahın silâhdârlığına yani Saray-ı hümâyûnun vezir (mareşal) pâyesine eşit en yüksek görevine getirildi. Ancak bu ikbali uzun sürmedi. Birkaç ay sonra, genç yaşında, günde 100 akça maaş ve ayrıca tayinatla emekliye sevk edildi. Bundan sonra 20 yıl yaşadı. Tarihini tamamlamakla uğraştı. Saray ve devlet idaresi ile de ilgisini kesmedi. Birçok hizmetlere çağrıldı ve muvaffakıyetle yerine getirdi. 1724 yılı başlarında 65 - 66 yaşlarında öldü. Gümüşsuyu mezarlığına gömüldü. 1703'te saraylı bir kızla evlenmiş, kısa müddet sonra eşini kaybetmişti. Zengin, sevilen bir adamdı.

Mehmed Ağa'nın tarihi, 1654 - 1720 arasında 66 yıllık devreyi içine alır. Hususî bir tarihtir. Bütün Köprülüler devrini, II. Mustafa çağını ve III. Ahmed'in ilk saltanat devresini, hattâ Lâle Devri'nin (1718 - 1730) ilk yıllarını ihtivâ eder. 1654 - 1695 arasındaki devre "Silâhdar Tarihi", sonraki devre ise "Nusret - Nâme" adını taşır. Bilhassa 1703'e kadarki kısım, son derece mufassaldır. En mühim Osmanlı tarihlerinden biridir ve vak'aların çoğunu bizzat gördüğü veya işittiği için, değeri artmaktadır. Ancak, hepsini bizzat tanıdığı şahısları değerlendirirken çok defa hislerine kapılır.

Aşağıdaki kısım, çok hacimli olan eserinin II. cildinin başlarından alınmış ve diline pek az müdahale edilmiştir. Kırım Hanı Murad Giray ile Vezir Dâmâd Koca İbrahim Paşa'nın, Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya olan büyük ihanetlerinden bahsetmektedir.

Kırım Hanı Murad Giray'ın Büyük İhaneti

Hân Hazretleri, ibtidây-ı muhâsaradan beri Tatar askeriyle Bec'den (Viyana'dan) 6 sâat yukarı nehr-i Tuna üzre taş İskender (Insburg) köprüsü muhâfazasına me'mûr idi. Nemçe ve Leh askerin köprü başına geçirtmemiye kaadir iken mâni olmayıp, fevc fevc cümlesi geçip asâkir-i İslâm üzerine yürüdüler. Ol gün Hân Hazretleri köprüye nâzır bir mürtefî mahalde kamçı elinde tâzyânesiyle kabzasın avucuna sıkmış ve elini böğrüne komuş, at üzre durup Küffâr'ın köprüden geçdiğin seyr ederdi. İmâmı yanına varıp:

— Hân'ım, şu bölük bölük geçen Küffâr'ı kırdırsanız, artık gerisi munkatı' olmaz mı idi? dedikde:

— Be-hey efendi, sen bu Osmânlı'nın bize etdiği cevri bilmezsin. Ancak biz Tatarlar'ı bir hâle kodular ki, yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmenin cem'iyet ve hareketini kaç def'adır Serdâr-ı Ekrem'e yazıp bildirdim... İnâdından dönmeyip söz geçiremedim. Hezâr gûne yazdığı itâb-âmîz cevâblar ile gönderdiği mektûblarında, kokmuş bârgîr eti yediğimize varınca yazmış. İnşâ'Allaahü Taâlâ bu düşmenin def'i, benim için çok kolaydı. Ve bilirim ki dînimizde de düşmez, ihânetdir. Lâkin asâletim beni komadı. Osmânlılar da görsünler, kendileri kaç akçalık âdem imiş, Tatar kadrin bilsinler, dedi.

Atın sürdü ve Tatar askerin alıp Küffâr'ın önüne düşüp... oyalanarak, bugün (19 ramazan cumartesi günü) ikindiye yakın Bec (Viyana) altında Orduy-ı Hümâyûn'a gelip doğru Serdâr-ı Âzam otağına indi ve düşmenin vâki' hâlini, köprüyü geçdiğini söyledi.

Kahlenberg (Alamandağı) Meydan Muharebesi, Viyana Bozgunu ve Muhasaranın Kaldırılması (12 Eylûl 1683)

Ertesi 20 ramazan pazar günü, Alamandağı meydan muharebesi başladı. Sağ kanatta ihtiyar vezîrlerden Budin beylerbeyisi Dâmâd Koca İbrahim Paşa vardı. Öğleden az sonra, hiç bir sebep ve bozgun alâmeti yokken İbrahim Paşa, garaz-ı nefsi için meydân-ı harbden, Yanıkkal'a'ya çekildi. Bunun üzerine bozgun oldu.

Budin beylerbeyisi Vezîr Koca İbrahim Paşa, cümleden mukaddem firâr edip Serdâr-ı Ekrem'in emri olmadan ertesi günü (13 eylûl) Yanıkkal'a sahrâsına geldi. Bir gün sonra Serdâr-ı Ekrem de aynı sahrâya erişti ve İbrahim Paşa hakkında:

— İbret-i âlem için katli muktezîdir, dedi.

Ve İbrahim Paşa'yı otağına çağırdı. İhtiyâr vezîr:

— Hasteyim, varamam; fermânları ne ise buyursunlar, cevâbını vermiye cesâret etti.

Serdâr-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, yâverini tekrâr gönderip:

— Eğer hasta ise arabaya binip gelsin; müzâkere olunacak umûr vardır, dedirtti.

Bunun üzerine İbrahim Paşa atına süvâr olup, hezâr bîm-i cân ile otağ-ı serdârîde inip, hazân yaprağı gibi titriyerek gelip serdârın eteğini öptü. Kara Mustafa Paşa :

— Koca (ihtiyar) mel'ûn seni, dedi; bu kadar zamândan beri pâdişâhımızın vüzerâsı arasında "gayret-ü hamîyeti vardır" deyü baş üstünde tutardık. Bu def'aki meydân muhârebesinde cümleden evvel firâra yüz tutup bütün İslâm ordusunun hezîmetine külliyen sebeb oldun. Bundan sonra bu mûcib-i katl olacak cürümlerin mülâhaza etmeyip... gelip çadırında oturursun!

Bu serzenişlerden sonra Serdâr-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, İbrahim Paşa'nın başının kesilmesi için emir verdi. İbrahim Paşa, idam yerine giderken, yanındaki padişah ser-yâverine:

— Pâdşâhımıza söyle, dedi; kaybımızı telâfî edecek ancak Kara Mustafa Paşa'dır, azl etmesin!

2. KARLOFÇA SULHU'NDA LÂLE DEVRİ'NE KADARKİ DEVRE (1699 - 1718)

Edirne Vak'ası

II. Mustafa, "Edirne Vak'ası" denen uğursuz bir ihtilâlle 1703'de

II. Mustafa Karlofça anlaşmasından sonra av eğlenceyle vakitgeçiriyor.

tahttan indirildi ve bir kaç ay sonra kederinden öldü. Yerine ana - baba bir kardeşi III. Ahmed (1703 - 1730) padişah oldu. 40 yıla yakın bir zamandan beri padişahların daha çok Edirne'de oturmak âdetlerine de son verildi. II. Mustafa, şehzâdeliğinde seferlerde bulunarak yetişmiş, son harb adamı padişahtır ve ondan sonra padişahların bizzât orduya kumanda etmeleri, sefer-i hümâyûna çıkmaları âdeti kalkmıştır.

XVIII. Asra Girerken Osmanlı İmparatorluğunun Durumu

XVIII. asrın eşiğinde Türkiye devleti, Viyana Bozgunu ile patlak veren büyük ve derin zaaflarını ortaya koymuş durumdadır. Eski gücünden çok şey kaybetmiştir. Ancak temelleri o derecede sağlam atılmıştır ki, gerilemesi ve çökmesi için daha asırlar geçecektir. İkinci Cihan Harbi'nden sonra İngiliz ve Fransız imparatorluklarının bir kaç yıl içinde ve Türkiye'nin karşılaştığı büyük dış baskı ve tecavüzler olmaksızın nasıl yıkılıverdiği hatırlanırsa, Osmanlı devletinin yaşama gücü anlaşılır. Osmanlı gücünün, dünyanın geri kalan güçlerinin üzerinde veya onlara eşit olduğu XVI. asır çok geridedir. Fakat hâlâ devlet, kendisinden sonra gelen en kudretli iki devletin toplam gücü üzerindedir. Ancak Avrupa, müsbet bilgi ve tenkıdî görüş, teşebbüslerindeki azim ve devamlılık, çalışkanlık ve ileriyi görüş, hırs ve istekle, çoktan Doğu'yu ve Doğu'nun en büyük ve ileri temsilcisi Türkiye'yi geçmişti veya geçmek üzereydi. XVIII. asır içinde hemen bütün müesseseleriyle Avrupa'nın Türkler'e üstünlüğü açığa çıkacaktır. Üstelik okyanusları ele geçirmesi, Batı'ya büyük bir maddî güç ve zenginlik kazandıracak, sermaye birikmesi yoluyle dünyanın en büyük kısmını ele geçirmeye hazırlanacaktır. XVIII. asrın ortalarından itibaren Hindistan'daki pek kudretli Türk imparatorluğu, birden çöküvermiştir. Ancak anavatan Anadolu ve Rûmeli'ne dayanan Osmanlı devletinde çöküntünün bu kadar ânî olmaması tabiîdir (*).

(*) 1700'de dünya nüfusu 684 milyon kadardır: Asya'da 454,9 milyon (% 67,0), Avrupa'da 134,4 milyon (% 19), Afrika'da 71,1 milyon (% 10,4), Kuzey Amerika'da 10,8 milyon (% 1,6), Güney Amerika'da 10,6 milyon (% 1,5), Okyanusya'da 3,1 milyon (% 0,5). Büyük Devletler'in yüzölçümü ve nüfusları -ehemmiyet sırasıyle- şöyledir: Türkiye İmparatorluğu (15.914.606 km², 77.985.000 nüfus), Hindistan Türk İmparatorluğu (Timuroğulları) (4.622.885 km², 170.000.000 nüfus), İran Türk Safevî İmparatorluğu (1.956.791 km², 18.000.000 nüfus), Çin İmparatorluğu, (12.268.208 km², 120.000.000 nüfus), Fransa Krallığı (4.494.364 km² 21.406.000 nüfus), Büyük Britanya Krallığı (1.833.478 km², 9.011.000 nüfus) (+ aynı kralın hüküm sürdüğü Holanda: 1.021.274 km², 7.530.000 nüfus), Almanya İmparatorluğu (803.821 km², 22.479.000 nüfus), İspanya Krallığı (15.086.003 km², 30.405.000 nüfus), İsveç Krallığı (1.278.023 km², 4.500.000 nüfus), Venedik Cumhuriyeti (72.683 km², 4.800.000 nüfus), Rusya İmparatorluğu (14.568.540 km², 12.000.000 nüfus), Polonya Krallığı (760.407 km², 12.000.000 nüfus), Fas İmparatorluğu (3.051.699 km² 8.000.000 nüfus). (Bu not öğrenciye bir mukayese fikri vermek için konmuştur).

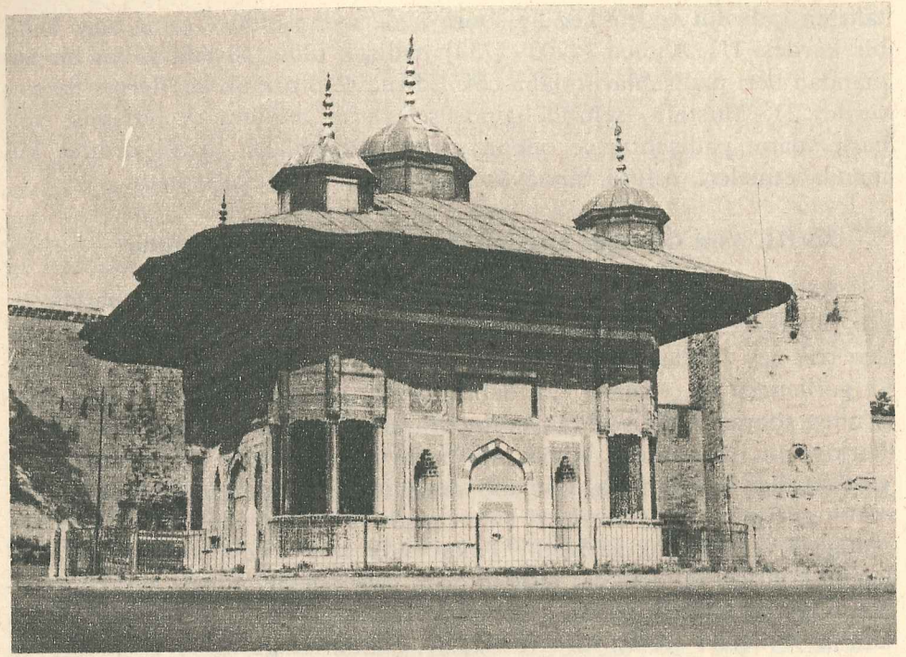

Ayasofya'da III. Ahmed Çeşmesi.

Üsküdar Meydanı'nda III. Ahmed Çeşmesi.

III. Ahmed (1703 - 1730)

III. Ahmed devrinde dış siyasetin esası, Karlofça ile verilenlerin geri alınmasıdır. Bu siyaset silâhla yürütülmüş, Rusya ve Venedik'e Karlofça'da verilenler geri alınmış, Almanya'ya verilenler büyük gayretlere rağmen geri alınamamış, Polonya'ya verilenler ise alınmak istenmemiştir; zira Bâb-ı Âlî'nin siyaseti artık Polonya'yı var gücüyle, Almanya ve Rusya'ya karşı desteklemek, bu iki devlet arasında ezilmemesini sağlıyabilmektir. Prut Seferi (1711) ile Rusya'ya baş eğdirilmiştir. Bu sefere kumanda eden Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa, bugün tamamen masal olduğu kesin şekilde anlaşılan ithamlarla lekelenerek düşürülmüştür. Bu yıllarda İsveç kralı XII. Karl'ın yıllarca Türkiye'de kalması, Avrupa diplomasisinin en mühim davalarından biri hâline gelmiştir.

Pasarofça Sulhu

Sonra Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd İznikli Şehîd Silâhdâr Ali Paşa, Mora'yı Venedik'ten geri almıştır (1715). Macaristan'ı Almanya'dan geri almak üzere ertesi yıl çıktığı seferde ise, Petervaradin meydan muharebesinde (1716) şehit düşmüş ve Orduy-ı Hümâyûn bozulmuştur. Almanya ve Venedik ile savaş, Pasarofça Anlaşması (1718) ile sona ermiştir. Bu anlaşma ile Venedik, Karlofça ile aldıklarını (Mora vs.) geri veriyor ve bu suretle büyük devletler arasından çıkıyordu. Almanya'dan ise verilenlerin istirdâdı şöyle dursun, Banat (Tameşvar), Belgrad ve Semendire gibi mühim topraklar ve şehirler bırakılıyordu. Bu anlaşma ile III. Ahmed saltanatının ilk devri kapanır.

3. LÂLE DEVRİ (1718 — 1730)

III. Ahmed'in ikinci saltanat devrine "Lâle Devri" denir (1718 - 1730). Sadrâzâm Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarıdır. İbrahim Paşa, belirli iç huzur sağlanılmadıkça ve Avrupa'nın teknik bakımdan bazı üstünlükleri alınmadıkça, fütuhat, hattâ istirdad (verileni geri alma) siyasetinin mümkin olmadığı inancındaydı. Lâle Devri, parlak bir devredir. Savaşlardan, ihtilâllerden bunalan Istanbul'un ve onu taklîd eden Türk şehirlerinin, hayatın maddî zevklerinden faydalanmak istemesidir. Türk san'atları ve kültürü için bir canlanıştır. Sulh siyasetine rağmen İbrahim Paşa, 1722'den itibaren Doğu'da fütuhata başladı. İran'da Safevî hânedânının çökmesinden doğan büyük buhran, bu fütuhatı mümkin kılıyordu. Batı İran ve Kafkasya'nın İran'ın elinde bulunan ülkeleri, bu arada Dağıstan, toplam olarak 290.000 km² büyüklüğünde çok

I. Sultan Mahmud (1730 - 1754).

III. Sultan Mustafa (1757 - 1774).

değerli topraklar, Türkiye'ye geçti. Yeniden Hazar'a dayanan Osmanlı devleti, XVI. asır sonlarındaki doğu sınırını buldu. Hemedân Anlaşması (4 ekim 1727) ile İran, bu fütuhatı tanıdı. Fakat bu sırada ortaya çıkan, Türklük'ün son cihangîri Nâdir Han (sonra Şâh), Tebrîz'i geri aldı. Bu ortamda, uzayan İbrahim Paşa iktidârını kıskananlar, çok aşağılık bir ihtilâl çıkartarak, Paşa'yı idam ettirdiler. III. Ahmed, tahttan indirildi (1 ekim 1730).

4. I. MAHMUD ve III. MUSTAFA DEVİRLERİ (1730 - 1768)

Tahta, III. Ahmed'in yeğeni (II. Mustafa'nın büyük oğlu) I. Mahmud (1730 - 1754) geçti. "Patrona İhtilâli"ni çıkaranları az zamanda temizledikten sonra, daha mûtedil şekilde Lâle Devri'nin hemen bütün geleneklerini devâm ettirdi. Onun çeyrek asrı bulan saltanatı, Türkiye'nin son şevket ve bahtiyarlık çağlarından biridir. Almanya ve Rusya imparatorluklarına karşı Türkiye'nin tek başına yaptığı savaş (1736 - 39), Osmanlı devletinin zaferiyle kapandı. Böylece Türkiye henüz, çok güçlü iki imparatorluğu birden tek başına yenebileceğini açıkça ortaya koydu. Belgrad Anlaşması (18 eylûl 1739), Pasarofça ile Almanya'ya verilmiş toprakları -Tameşvar hariç- Türkiye'ye iâde etti. 22 yıl sonra Belgrad, Türkiye'ye dönmüş oldu. İran ile savaş, 1746'ya kadar sürdü. İran'dan yapılan fütuhatın terki ve Kasr-ı Şîrîn (1639) esaslarına dönülmesi ile son buldu.

I. Mahmûd'un yerine kardeşi III. Osman (1754 - 1757), sonra amca oğulları -III. Ahmed'in oğlu- III. Mustafa (1757 - 1774) geçti (*).

(*) XVIII. asrın ortasında, 1750'de, dünya nüfusu 700,4 milyona erişmişti: Asya 447,1 milyon (% 64), Avrupa 152,3 milyon (% 21,7), Afrika 75,1 milyon (% 10,7), Kuzey Amerika 11,7 milyon (% 1,7), Güney Amerika 11,1 milyon (% 1,6), Okyanusya 3,1 milyon (% 0,3). Büyük Devletler'in durumu -ehemmiyet sırasıyle- şöyledir: Türkiye İmparatorluğu (15.538.000 km², 76,2 milyon nüfus), Fransa Krallığı (5.396.262 km² 22,7 milyon), Büyük Britanya Krallığı (1.871.629 km², 13 milyon), Çin İmparatorluğu (10.797.408 km², 180 milyon), İran Türk İmparatorluğu (1.751.791 km², 16,5 milyon), Almanya İmparatorluğu (834.009 km², 26,3 milyon), Hindistan Türk İmparatorluğu (3.103.243 km², 140 milyon), İspanya Krallığı (15.098.455 km², 32,4 milyon), Rusya İmparatorluğu (16.517.185 km², 15 milyon), Afganistan İmparatorluğu (1.652.042 km², 22 milyon), Polonya Krallığı (790.400 km², 15,6 milyon), Prusya Krallığı (121.224 km², 2,4 milyon) (Bu not öğrenciye bir mukayese fikri vermek için konmuştur).

Sorular :

1 — Felâket Seneleri'nin ana çizgilerini anlatınız.
2 — Karlofça sulhunun şartlarını sayınız.
3 — Edirne Vak'ası nedir?
4 — XVIII. asra girerken Osmanlı devletini diğer büyük devletlerle karşılaştırınız.
5 — Prut seferinden bahsediniz.
6 — Alman savaşı ve Pasarofça sulhundan bahsediniz.
7 — Lâle Devri nedir, Nevşehirli İbrahim Paşa kimdir?
8 — Osmanlı - Safevî savaşının başlıca çizgilerinden bahsediniz.
9 — Türk - Alman - Rus savaşı nasıl gelişti ve Belgrad sulhu ile nasıl bir neticeye bağlandı?
10 — XVIII. asır ortalarında büyük devletlerin durumunu anlatınız.

OKUMA PARÇASI : XIV

LÂLE DEVRİ

21 temmuz 1718 Pasarofça Anlaşması ile 1 ekim 1730 Patrona İhtilâli arasında geçen 12 yıl, 2 ay, 11 gün, Türkiye tarihinde "Lâle Devri" diye anılır. Bu yıllar, Sadrâzam Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarıdır. Lâle Devri, savaşlardan ve ihtilâllerden bunalan Istanbul'un ve onu taklit eden diğer şehirlerin, İbrahim Paşa'nın öncülüğüyle hayatın maddî zevklerinden yararlanmak istemeleri şeklinde târif edilebilir. Bu akım, tabiatiyle sanata da tesir etmiştir.

Devrin hükümdarı III. Ahmed, damadı olan Sadrâzam İbrahim Paşa ve çevrelerindeki devletlüler tarafından olağanüstü maddî şartlarla himaye edilen şairler, yeni bir hamleye giriştiler. Artık zirvesinden inmeye başladığı açıkça sezilen klasik Türk şiirine bir canlılık, zarafet ve Istanbul inceliği geldi. 1712'de son büyük şairi Nâbî'yi kaybeden klasik Türk şairi, Nedîm'in şahsında, son büyük dehâlarından birini verdi. Zaten Nedîm dışındaki diğer bütün şairler, güzel kasîde ve gazeller yazabilmekle beraber, gerçek şiir dehâsından mahrumdular.

1716'da Naîmâ'yı kaybeden Türk tarihçiliği, değerli eserler ortaya koydu. Bunlarda Naîmâ'nın ince tahlilleri, Müneccimbaşı'nın büyük bilgisi görülmüyordu. Fakat gene de faydalı eserlerdi. Coğrafyaya olan ilgi de devam ediyordu. Müsbet ilimler, bilhassa askerlikle alâkalı olanlar, belli bir seviyede, revaçtaydı. Türk mimarisi, klasik yüceliğini kaybetmekle beraber, Ayasofya Çeşmesi, Üsküdar Çeşmesi, Gülnûş Vâlide Câmii gibi son şâheserlerini verebiliyordu. Sivil mimarlıkta, ferahlık veren, zarif sâhil-saraylar, yalılar, köşkler yapılıyordu. Bahçe mimarlığı çok gelişiyordu. Çiçek, bilhassa lâle merakı, padişahından en fakir kayıkçıya kadar herkesi sarmıştı. Yüzlerce ve yüzlerce yeni çiçek çeşitleri elde edilmişti. Türk musikisi, 1711'de Itrî'yi kaybetmekle beraber, Ebûbekir Ağa başta olmak üzere, bir seri büyük üstâdın elinde, pek güzel eserler veriyordu. Kalabalık takımlarla, muhteşem küme fasılları yapılıyordu. Fikirler açıktı. Halk eğleniyor, geziyor, dinleniyor, okuyor, seyrediyordu. Avrupa ile ilgililer fazlalaşmış, Batı'dan iktibaslar başlamıştı. Şüphesiz herkes hayatından memnun değildi. İçin için kaynayan bir tabaka vardı. Bunlar, İbrahim Paşa rejimine kin dolu nazarlarını çevirmişlerdi. Ancak büyük devlet adamının açtığı çığır öylesine güzel, zevkli, canlı ve köklüydü ki, onun devrilmesinden sonra da gerçekte Lâle Devri, I. Mahmud zamanında, bütün hususiyetiyle devam etti.

Lâle Devri'nin günümüze kadar gelen en önemli yeniliği, şüphesiz ilk millî matbaanın açılmasıdır. 1727'de İbrahim Müteferrika ile arkadaşı Yirmisekizçelebî-zâde Said Efendi, Istanbul'da ilk Türk matbaasını açtılar. Bunlardan Said Efendi, Paris büyükelçisi olan babası Mehmed Efendi ile çok genç yaşında Fransa'ya gitmişti; sonradan sadrâzamlığa kadar yükseldi. Matbaanın faydalı ve gerekli olduğuna dair ünlü fetvâyı, Şeyhulislâm Abdullah Efendi verdi.

Gerçekte XVI. asırdan beri Istanbul'da ekalliyet matbaaları olduğu gibi, Avrupa'da da Türkçe, Arapça ve Farsça kitaplar basılıyor, bunlar Istanbul'da satılıyordu. Ancak bir Türk matbaası kurulmamıştı. Bu sanatın Avrupa'da ortaya çıktığı XV. asrın ikinci yarısında ve geliştiği XVI. asırda, Türk kültürünün seviyesi, Avrupa'dan ilerideydi. İlköğretim ve okuyup yazma, Avrupa'ya nazaran pek çok gelişmişti. Aydın tabaka ve kitap okuyanlar da önemli bir sayıdaydı. Avrupa'da bin yazma eseri bir araya getiren hükümdarlar parmakla gösterilirken, Doğu'da, on binlerce yazmadan müteşekkil pek çok kitaplıklar vardı. XVI. asırda Avrupa'da basılan kitapların tirajı da çok düşüktü. Bu tirajın çok fazlasını Türkiye'de hattatlar ortaya koyabiliyordu. Kont Marsigli (Marsinyi)'nin 1700 yıllarında Istanbul'da 90.000 hattatın bulunduğundan bahsetmesi şüphesiz mübalâğalıdır. Ancak bir gerçeği aksettirmektedir. Önemli bölümü üstelik sanat eseri de olan yazma kitap, Türkiye'de mütevazı şehir ve kasabalıların evine kadar girmişti. Avrupa'da baskı sayısı, XVII., hattâ çarpıcı şekilde ancak XVIII. asırda arttı. Müteferrika Matbaası açıldığı zaman, şüphesiz Avrupa matbaalarının baskı sayısı, Türk hattatlarının ortaya koydukları kitap sayısının çok üzerindeydi. Ancak bu farkın ortaya çıktığı zamanlarda birden millî bir matbaanın kurulması kolay bir mesele değildi. Matbaa, büyük bir sosyal problem yaratıyordu. On binlerce hattat işsiz kalacaktı. Onun için Abdullah Efendi'nin çok akıllı bir görüşle kaleme aldığı fetvâsında, din kitaplarının basılması yasaklanmıştı. Hattatlar, hiç olmazsa bu alanda işlerine devam edebilmeliydiler. Ancak matbaacılık, Avrupa'daki hızlı gelişmesine Türkiye'de şahit olmadı. Bir asır kadar bir müddet, az sayıda eser basılabildi. Hattat ordusu, birden değil, yavaş yavaş ortadan kalktı ve hiç bir sosyal krize sebep olmadı.

OKUMA PARÇASI : XV

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER: 6

AHMED REFİK

LÂLE DEVRİ

Ahmed Refik Altınay (1881 - 1937), Osmanlı tarihçilerinin son halkası sayılabilir. Piyade subayı idi. İyi Fransızca öğrendi ve ordudan istifa etti. İttihad ve Terakki'nin mutaassıp üyelerinden olan Ahmed Refik Bey, iktidar partisinin âdetâ resmî tarihçisi idi. Pek genç yaşında büyük ve haklı bir şöhret yaptı. "Müverrih" unvanıyla anılmaya başlandı. Son derece verimli bir yazardı. Tamamen ilmî eserler yanında, halk için kitaplar da yazdı. Osmanlı tarihine olan büyük vukufu yanında edîb ve şâir, şahsî üslûp ve pek zevkli bir Türkçe sahibi olması, başarısının esaslarını teşkil eder. Batı tarihçiliğini bilmesi, metod bakımından kendisini önceki ve çağdaş meslekdaşlarından ileri kılıyordu. Bu suretle, Fuad Köprülü'nün modern Türk tarihçiliğini kurmasına hemen tekaddüm eden yıllarda Ahmed Refik, büyük tarih otoritesi idi. 1933 üniversite ıslahatında, müderris (ordinaryüs profesör) pâyesiyle Os-

I. Sultan Abdülhamit (1774 - 1789).

III. Selim ve Sadrâzam Yusuf Paşa.

manlı Tarihi Kürsüsü'nü işgal eden tarihçi, açığa çıkarıldı. Bu darbeye Ahmed Refik, ancak 4 yıl tahammül edebildi. 56 yaş gibi bir olgunluk çağında öldü.

Ahmed Refik, Adalar'ın büyük âşıkı, Türk musikisi'nin büyük dostu, Çallı İbrahim'in pek yakın arkadaşı ve nihayet "mest-i müdâm" olarak tanınmıştır. Yalnız kitap şeklindeki eserleri bile 50'yi bulur. Çoğu bugün de değerlerini muhafaza etmektedir. Tabîî bazı bahisleri, eskimiştir. Aşağıda, büyük tarihçinin, edebî üslûp bakımından şâheseri sayılabilecek olan ve 6 baskısı bulunan "Lâle Devri" nin son (IX.) bahsini takdim ediyoruz. "İsyandan Sonra" başlığını taşıyan bu bahis, Patrona İhtilâli ile III. Ahmed'in tahttan indirilip devrin yaratıcısı büyük imarcı ve medeniyetçi Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa'nın şehid edilmesi ile son bulan Lâle Devri'nden (1718 - 1730) sonraki günleri, tahta geçen I. Mahmud'un ihtilâl içine düşmüş muazzam bir imparatorluğa, düzenini iade edebilmek için gösterdiği çabaları anlatıyor. "Lâle Devri", 1913'te, tarihçinin 32 yaşında iken yazdığı bir eserdir. Gerçi İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarına "Lâle Devri" adını veren Yahyâ Kemal'dir, fakat bu isim, ancak Ahmed Refik'ın kitabı ile yerleşmiş ve dünya tarih literatürünce kabûl edilmiştir. Tarihçinin üslûbuna, sadeleştirmek gayesiyle, ancak birkaç yerde müdahale edilmiştir. Bu suretle okuyucularımız, Meşrutiyet devri Türkçe'si hakkında da açık bir örnek okuyacaklardır.

Sultan Mahmud'un Kılıç Alayı

Birkaç gün sonraydı ki, Sultan Mahmud, Eyüp'te kılıç alayı icrâ ediyordu. O gün bütün halk Eyüb'e toplanmıştı. Sultan Mahmud, at üzerinde, sorguçlu peykler ve solaklar arasında müdebdeb ve muhteşem bir alayla ilerliyordu. Sarayın altın ve elmasları, halkın gözlerini kamaştırıyor, Sultan Mahmud'un simasında elem ve sükûn müşâhede olunuyordu... Alayın önünde korkunç bir sima görünüyordu: Patrona Halil. 1730 isyanının bu cahil sergerdesi, baldırıçıplak, yeniçeri kıyafetinde, ahaliye para dağıtmakla meşguldü. Zâhiren öyle görünüyordu ki, bütün bu muhteşem alayı kendi vücude getirmiş, milleti felâketten o kurtarmıştı. Fakat kalben duyduğu hisler, bir şakıynin hukuk gasbetmek, ırz ve namus pâymâl eylemekle duyduğu şekaavet zevkından başka bir şey değildi. İsyanı tertîb edenler arasında Patrona'nın siması dikkati câlib bir surette tebârüz ediyordu. Patrona, bütün Istanbul'un ve Saray'ın sergerdesi kesilmişti. Eşkıyâ cemiyeti, kâmilen onun emrine ve fikrine tâbî idi. Patrona, arkasında üç uşakla geziyor, sadrâzam bile kendisini merdivenin alt başından karşılıyordu.

Bu sebepten Sultan Mahmud, Patrona'yı bir müddet için okşamak istedi. Kendisine bilvâsıta rütbe teklîf etti. O zaman Patrona, kıymet ve meziyetini kendi de takdir ederek:

— Ömrümün ne suretle neticeleneceğini bilmiyor değilim, dedi; şimdiye kadar padişah iclâs edenlerden hiç bir kimse yatağında ölmemiştir ki, ben öleceğim!...

Patrona Halil, başına gelecek felâketleri tamamen anlıyordu. Fakat muvakkat hayatını hiç olmazsa zevk ve neş'e içinde geçirmeyi düşündü; bir müddet sonra vezîrliği kabûle râzı oldu... Zâten hempâlarından Saraç Mehmed yeniçeri ağası, Urlu sekbanbaşı, Deli Mustafa kapı kethudâsı, Deli İbrahim Istanbul kadısı olmuştu...

Sâdâbâd Köşkleri Yağma Ediliyor

Patrona'nın hâkimiyeti esnasında Istanbul hercümerc içindeydi. Dükkânlar kapalı, ticaret mefkut, ahali heyecan içinde yaşıyordu... Patrona ve avenesinin bütün istedikleri olmuştu. Bütün eşkıyâ, kendilerini sair halktan ayırt etmek için başlarına kırmızı sarık sarmışlar, kendilerine vatan hâmîsi süsünü vermişlerdi... Eşkıyâ,

metâlibini o derece ileriye götürmüştü ki, Istanbul kadısı Deli İbrahim'in ictihâdı ile Sâdâbâd köşklerinin yakılmasına bile karar verilmişti. Âsîlerin bu arzusu Sultan Mahmud'a söylendiği zaman, pek ziyade canı sıkıldı. Fakat bu arzuyu is'âf etmemek de büyük bir tehlike olacağını düşündü. Köşklerin yakılmasına râzı olmadı:

"Yakılmalarına rızây-ı hümâyûnum yoktur; bu kadar din ve devlet düşmanına gülme vesilesi olur; ancak hedm ve tahrîbine ruhsat ve iznim olmuştur" diyerek yıkılmalarına müsaade etti...

Eşkıyâ ise, sahiplerinden evvel tasallut ederek köşkleri yıkıyorlar, bahçeleri bozuyorlar, ağaçları sökerek gasb ve yağmaya devam ediyorlardı. O suretle ki, üç gün içinde, Sâdâbâd'ın müzeyyen ve mâmûr sâhilleri harâbe-zâr şekline konulmuştu.

Bir Kasap, Romanya Prensi Tâyin Ediliyor

Eşkıyâ cemiyeti artık bütün kuvvet ve nüfuzu ellerine almışlardı... Hattâ İbrahim Paşa'nın doğduğu şehri (Nevşehir'i) bile tahrîb ettirmek istiyorlardı. Dükkânları birer birer yağma ediyorlar, para toplamak çarelerine tevessül ediyorlardı. Patrona'nın idamından sonra serveti hesâb edilmiş, üç buçuk milyon altına bâliğ olduğu anlaşılmıştı... Patrona Halil, ihtilâl esnasında kendisine para ve et tedarik eden bir Rum kasabı, Boğdan (Romanya) prensi tâyin etti... Eşkıyâ reisleri, kendilerini o derece büyük ve necîb görmeye başlamışlardı ki, çocukları dünyaya geldiği zaman, Vâlide-Sultan'a şerbet göndermiye kadar cesaret etmişler, kendilerini Osmanoğulları ile bir tutmak istemişlerdi. Artık bu türedilerin istibdâdı çekilmez bir dereceye gelmişti. O zamana gelinceye kadar memleketi idare edenler, hep devletin menâsıb silsilesini kat'ederek ilim ve tecrübeyle temeyyüz eyliyenlerdi. Devletin büyük mertebelerine vâsıl olmak, Saray'da uzun müddet tecrübe görmek, Ordu'da iyi hizmet etmekle kaaimdi. Şimdi bir sürü evbaş, en yüksek mertebeleri cebren ihrâz etmişler, erbâb-ı nâmûsa tahakküm etmiye başlamışlardı.

Ez-cümle Patrona, hiç bir meziyyeti, hiç bir resmiyyeti hâiz olmadığı halde, belinde palası, vüzerâ dîvânına geliyor, devletin siyaseti hakkında mütâlaa beyân etmek cür'etinde bulunuyordu. Kezâ Muslu da, doğrudan doğruya Sadrâzam'ın huzûruna giriyor, istediğini azil ve nasbettiriyordu. Patrona, ulûfe verileceği gün Saray'a gelir, yeniçeriler tarafından selâmlanır, Kızlar-ağası vasıtasıyle Vâlide-Sultan ile görüşürdü.

Milletin cânîler ve şakıyler elinde dûçâr olduğu izmihlâl, insâniyet ve medeniyet fikirleriyle yaşıyan hamiyet erbâbını dilhûn ediyordu. Almanya ve Rusya ittifakı, memleketin hâricen mâruz olduğu tehlike, bütün dehşetiyle göz önünde dururken, devlet işlerinin, ilim ve mârifetten, hükûmet hissinden mahrum, kalbleri mevkı hırsıyle mâlûl, gayeleri para toplamak emeline mâtuf bir eşkıyâ zümresi elinde oyuncak olması, Osmanlı devleti için elîm bir düşüş sayılabilirdi.

Patrona Halil'in Katledilmesi

Bu hakıykati Birinci Mahmud da idrâk etti... Büyük bir azimle hareket etmiye karar verdi... Neticede eşkıyâ reislerinin Saray'a dâvet edilerek katlolunmaları münasip görüldü...

Nihayet tâyin edilen gün Patrona, Muslu ve daha sair zorbalar Saray'a geldiler. Eskıyâyı tepelemiye Halil Ağa me'mûr oldu. Yeniçeriler'in bu namuslu çorbacısı (binbaşı), Patrona Halil'in ihtilâlden önce nefer olduğu 17. ortanın kumandanı idi. İsyan günü eşkıyâya iltihak etmediği için azlolunmuş, şimdi namus vazifesini ifaya kıyâm eylemişti. Halil Ağa iki gece evvel, maiyeti efrâdını Saray'ın muhtelif odalarına saklamış, taarruza hazır bir vaziyet almıştı...

Nihayet kararlaştırılan günde Sultan Mahmud, Sofa Köşkü'ne geldi. Kırım Hanı ile ve Şeyhulislâm ile görüştü. Han'la beraber Şeyhulislâm huzûrdan çıkınca, Halil Ağa'ya işaret ettiler. Bütün askerler, Revân Odası'na hücûm eylediler. Halil Ağa, Revân Odası'na girer girmez Patrona'nın üzerine atılmayı kahramanlığına yakıştırmadı, birdenbire:

— Yeniçeri Ağası olacak herif kimdir? diye bağırdı.

Patrona, bu galeyân üzerine derhal yerinden fırladı; palasına davranmak istedi; fakat bir kılıçta kolu parçalandı; bir, iki dakikalık fecî, gürültülü, can-hırâş bir tepinmeyi müteâkıb kanlar içinde yere yuvarlandı.

İçeride Patrona'nın ölüsü yerlerde sürüklenirken, dışarıda Muslu'nun işi bitiriliyor, eşkıyâdan ele geçenler, birer birer, kılıçla, hançerle temizleniyordu. O suretle ki, Arslanhâne ile Revân Odası dâhilinde bu icrâât ifâ olunduğu sırada, Bâbüssaâde ile Ortakapı arasında bekliyen âsîlerin hiç bir şeyden haberleri olamıyordu.

Sonra sıra onlara geldi. Hepsi de hıl'at giydirilecek diye Bâbüssaâde'den içeri alındı, vücutleri birer birer ortadan kaldırıldı. Diğer taraftan sarayın kapıları azîm bir velvele ile kapandı. Eşkıyâya tâbî olanlar, me'yûs ve nevmîd, hepsi de adalet silâhı altında parçalandı. O sırada ânî bir gürültü peydâ eden bir silâh sadâsından havf ve dehşet içinde kalan eşkıyâ, olanca kuvvetleriyle kaçmışlar, bu felâket haberini Etmeydanı'ndaki arkadaşlarına haber vermişlerdi.

Milletin Büyük Sevinci

Artık bütün Saray halkı pencerelere üşüşmüşlerdi. Eşkıyâ ölüleri birer birer dışarıya çıkarılıyor, Bâb-ı Hümâyûn önüne, Sultanahmed Çeşmesi'nin taşlıkları üzerine seriliyordu. Saray'da bu faaliyet hüküm-fermâ olduğu sırada, Etmeydanı'nda da tedrîcî bir surette eşkıyâdan bir fert kalmamıştı. Menfaat ve intikam peşinde koşan bu sefil kalabalık, artık me'yûs ve kemâl-i nevmîdî ile dağılmışlardı. Saray'da azîm bir sürûr hüküm-fermâ olmıya başlamıştı. Herkesin simasında bir neş'e ve bir beşâşet görülüyordu. Vüzerâ ve devlet erkânı, Sultan Mahmud'u parlak muvaffakıyetinden dolayı tebrik ediyorlardı. Ertesi gün, vatanın güzîde şâirleri manzumeler yazıyorlar, Sultan Mahmud'un gazâsını tebcîl ediyorlardı. Bazıları milletin halâsına tarih düşürdükleri gibi, şâir Fasîhî de duygusunu halka şu suretle anlatıyordu:

Bi-aded hamd-ü sipâs ôla Cenâb-î Hakk'a
Verdi nâ-geh bize bir pâdişeh-î zât-sutûd
Zorbalar mel'anetin başlayıcak, icrâya
Dûd-i âh-î zu'afâ etdi semâvâta su'ûd
Patorônâ'yı şecâ'at ile aktarma edip
Pür iletdî karayâ dûşürüp oldû nâ'bûd
Etdiler Yêni Saray içre gazây-î ekber
Gûyyâ hûn-i adû oldu o yerdê bir rûd
Kırıcak zorbalarî dêdi Fasîhî târîh
"Arşa asdî bu kılıcın yed-i Sultan Mahmûd"

Sultan Mahmud bu muvaffakıyeti kazandıktan sonra, eşkıyâyı teşvik eden hocaları nefyetti. Orduya yeniden ağalar nasbeyledi. Sonra umûm erkân-ı askerîyeye, ağalara, odabaşılara ve yeniçerilere hitâben yazdığı hatt-ı hümâyûn'da cümleye itâat ve inkıyâd, âsâyiş ve sükûn tavsîye etti.

Birinci Mahmud bu hatt-ı hümâyûn'u neşreyledikten sonra, ordunun intizamı te'mîn edildi. Dükkânlar açılmaya başladı. Adâlet kuvvetli, bütün felâketleri bertaraf etti...

Artık eşkıyâ cemiyetini idare edecek, onları isyanlara teşvik eyliyecek bir fert kalmamıştı. Vâkıa Etmeydanı'nda toplanan Patrona cemiyeti, reislerinin intikamını

almak için cür'et göstermek istemişlerdi. Fakat âsîlere karşı asker sevk edilerek, vatanı, menfaat ve intikam, garaz ve ihtiras uğrunda haftalardan beri iğtişâş içinde yaşatan zorbalar kılıçla, kurşunla tepeletilmiş, Istanbul, eşkıya vücûdünden kurtarılmıştı.

Şimdi, memleket için yeni bir terakki devri hazırlamak lâzımdı. Filhakıyka, Yirmisekizçelebi-zâde Said Mehmed Efendi gibi diplomatlar, Subhî Efendi gibi müverrihler, Topal Osman Paşa gibi muktedir ve faal seraskerler, ordunun ve Türk' lüğün haysiyetini yükseltecek faaliyetlere başladılar. Lâle Devri'nin müzehher ve mülevven günleri herkesin gönlünde acı bir hâtıra uyandırıyordu. İbrahim Efendi'nin matbaası bir müddetten beri kapalı kalmışken, metrûkesinden satın alındı; büyük bir faaliyetle kitaplar basılmıya başlandı. Hattâ Yalova'da bir de kâğıt fabrikası açıldı. Bir taraftan kütübhâneler te'sîsi ile mârifet erbâbı teşvîk ediliyor, diğer taraftan ordularımız İran ve Macaristan içlerinde muzafferiyetler ihrâz eyliyordu.

Türk siyaseti bu devirde parlak bir vazife ifa etmiye başladı. Memlekette huzur ve âsâyış takarrür etti. Istanbul halkı, türediler elinden kurtuldu. Devletin haysiyetini kıracak isyanlardan artık eser görülmedi. Türkiye, Almanya ve Rusya imparatorlukları ile tek başına yaptığı harbi kazandı ve pek parlak Belgrad Muahedesi'ni imzaladı.

Lâle Devri'nin Son İzleri

Sâdâbâd ziyafetleri tekrar başladı. Gene eskisi gibi elçilere, bey-zâdelere parlak ziyafetler verildi. Istanbul halkı felâket ve musıbeti pek çabuk unutmuş, herkes zevk ve safâsına koyulmuştu. İbrahim Paşa'nın mutantan saltanat kayıklarına, Saray halkının sırmalı ve ipek esvablarına mâkes olan sahiller, gene şevk ve neşât içinde medîd terânelerle çınlıyor, Defterdar Bahçeleri'nin gönül açan tarhlarını süsleyen rengîn lâleler, İbrahim Paşa devrinin rengîn birer hâtırası gibi, hisli gönüllerde sönmez teessürler uyandırıyordu.

İbrahim Paşa'yı kimse unutmuyordu. Onun o acınacak hâline destanlar bile yazılmıştı:

Perşenbe gün kopdu büyük kıyâmet
Otaklarım cümle oldu harâbe
Leşimi çıkardı bilin araba
Uryân olup kaldığıma ağlarım.

On üç yıldır ben de etdim vezâret
Bunca evkaaf yapdım etdim akaaret
Lâyık mıdır bana bunca hakaaret
Hakaaretle öldüğüme ağlarım.

Varın söylen oğlum giysin karayı
Çırağlarım gitsin beni arayı
Harâb olsun Üsküdar'ın sarayı
Düşmânlara kaldığına ağlarım.

Yaşa Sultân Mahmûd tahtında yaşa
Fermânın yürüsün dağ ile taşa
Öksüz kaldı oğlum Mehemmed Paşa
Anın yetîm kaldığına ağlarım.

İmdâd edin bana Kırklar Yediler
İbrâhîm Paşa'ya "maktûl" dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Namâzım kılınmadığına ağlarım.

●

Maamâfih ilkbahar, penbe ve nefîs ergûvânları, sarı ve al lâleleri, mor ve beyaz sünbülleri ile gene hulûl ediyor, Istanbul'un sâf ve berrak semâsı gene yeşil ve çiçekli ağaçlar üzerinde, rûhu sermest eden kokularıyle gönülleri şenlendiriyordu. Sâdâbâd gene eski neş'esini iktisâb etmişti. Fakat bahçelerin yeşil çemenleri, kadeh-i zerrîn ve sîm-endâm'ın sarışın renkleri arasında, ibrâhîmî ile hibetullaah'ın göz alıcı goncaları temâşâ olunduğu zaman, Lâle Devri'nin uzak ve hazîn hâtıraları kalbte elîm hüzünler uyandırıyor, içli insanların dudaklarından, Nedîm'in şu mısrâları dökülüyordu:

Bir nîm neş'e say bu cihânın bahârını
Bir sâgar-î keşîdeye tut lâle-zârını

5. OSMANLI - RUS SAVAŞLARI, III. SELİM DEVRİ DIŞ OLAYLARI, NİZÂM-I CEDİD ve İRTİCÂ

Türk - Rus Savaşı (1768 - 74) ve Kaynarca Sulhu

Rusya ile 1768-74 savaşı, Osmanlı devletinin hayatında bir dönüm noktasıdır. Zira ilk defa olarak bir devlete yenilecektir. En önemli sebep, ordunun tamamen bozulması, yeniçeri ocaklarının kaldırım kabadayıları hâline gelmeleri, bu disiplinsiz sürünün savaşta hiçbir işe yaramamasıdır. Mora'ya çıkan düşmanı bertaraf eden Türkler (1770), Kartal meydan muaherebesinde bozuldukları gibi, Çeşme'de Türk Donanması da ağır zâyiâta uğradı (6/7 temmuz 1770 gecesi). Ruslar, Kırım'ı işgal ettiler (1771). III. Mustafa kahr olarak öldü. 1770 yılı ortalarından itibaren artık Türkiye, dünyanın birinci devleti değildi. İngiltere, Fransa ve Rusya' nın Türkiye'den güçlü oldukları ortaya çıkmıştı. Kaynarca Anlaşması (21 temmuz 1774) harbe son verdi. Kırım'a gûyâ istiklâl verildi. Bazı bağlarla Türkiye'ye bağlı olmakta devâm ediyor, gerçekte Rus nüfuzuna düşüyordu. Karadeniz artık Türk gölü değil, Rusya ile ortaklaşa kullanılacak bir denizdi. Kırım dışında Osmanlı devleti mühim bir toprak kaybına uğramıyordu. Fakat prestij kaybı çok büyüktü.

III. Mustafa'yı kardeşi I. Abdülhamîd (1774-1789) takib etti. Bu arada İran'la 4 yıllık neticesiz bir savaş yapıldı (1775 - 79). 9 temmuz 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhâk etmesi, çok büyük kriz ve Türkler'de Ruslar'a karşı sönmez bir millî kin uyandırdı. Zira Kırım, 1.500 yıllık Türk yurdu idi. Yüz binlerce Kırımlı Türk, Ruslar'ca kılıçtan geçirilmiş, topraklarından sürülmüş, açlık ve sefaletle ölüme terk edilmiş, canlarını kurtarabilenler Osmanlı topraklarına sığınmışlardı.

Istanbul'da Lâleli Camii.

Yeni Bir Türk - Rus - Alman Savaşı (1787 - 1792)

Türkiye'nin Polonya'nın ezilmemesi ve Doğu Avrupa'da dengenin bozulmaması için göze aldığı 1768-74 savaşının sonuncu Türk - Rus çekişmesi olmıyacağı âşikârdı. Yeni bir Rus savaşı başladı (1787). Almanya (Avusturya), Rusya'nın yanında Türkiye'ye karşı bu savaşa girince (9 şubat 1788), denge, Osmanlılar aleyhine iyice bozuldu. Fakat Sadrâzam Koca Yûsuf Paşa, Şebeş'te Alman ordusunu ezdi; İmparator II. Joseph, zorlukla canını kurtardı. Türkler, derinlemesine Alman topraklarını tahrîb ettiler. Almanlar'ı durduran Türkler, Ruslar'a döndüler. Fakat Ruslar karşısında devamlı yenildiler. Odesa yakınlarında Özü kalesi düştü (1788); 80.000 kişilik ordusuyle kaleye giren Prens Potemkin, 25.000 Türk asker, sivil, kadın ve çocuğunu boğazladı. Bu tafsilâtı anlatan sadâret arîzasını okuyan I. Abdülhamîd'e teessüründen elinde kâğıt olduğu halde inme indi ve bir kaç gün sonra öldü.

III. Selim (1789 - 1807) ve Nizâm-ı Cedîd

III. Mustafa'nın oğlu, I. Abdülhamîd'in yeğeni genç III. Selim (1789-1807) tahta geçti. Ziştovi Sulhu (1791) ile Almanya, Yaş Sulhu ile (1792) Rusya savaşına son verildi. Bütün gayretlerine rağmen bu iki düşman üzerinde başarı elde edemiyen, Fransız İhtilâli kargaşalığı içinde fazla toprak da kaybetmiyen III. Selim, bu düzensiz ordu ile hiç bir şey yapılamıyacağını anlıyarak savaştan çıkıyordu. Hotin'i muhafaza ediyor, Odesa ve çevresini Rusya'ya terk ediyordu. Bu andan itibaren bütün gayesi, devlet müesseselerini, başta imparatorluğun teminatı olan ordu ve donanma bulunmak üzere yeniden düzenleme noktasında topladı. III. Selîm'in bu reformlarının topuna birden "Nizâm-ı Cedîd = Yeni Düzen" denmektedir. 24 şubat 1793'te resmen başlamıştır. 1807'ye kadar 14 yıl devâm eder.

General Bonaparte, Mısır'ı işgal eder. Beklemediği bu darbe ile sarsılan Bâb-ı Âlî, 1798'den 1802'ye kadar Fransa ile savaşır. Sonunda Fransızlar, Mısır eyâletini boşaltırlar. Fakat Arabistan'da isyanlar vardır. Ana-

(*) Fransa'nın, Napoléon'un Avrupa'ya, hattâ dünyaya hükmetmek istediği yıllardır. XIX. asrın eşiğinde, 1800'de dünya nüfusu 839,6 milyon kadardır: Asya 541,5 milyon (% 65), Avrupa 189 milyon (% 22,2), Afrika 76,9 milyon (% 9), Kuzey Amerika 16 milyon (% 2), Güney Amerika 13 milyon (% 1,5), Okyanusya 3 milyon (% 0,3). Büyük Devletler'in -ehemmiyet sırasıyle- yüzölçümleri ve nüfusları şöyledir : Fransa Cumhuriyeti (3.818.849 km², 31,1 milyon), İngiltere Krallığı (13.242.866 km², 78,6 milyon), Rusya İmparatorluğu (17.850.091 km², 22 milyon), Türkiye İmparatorluğu (12.187.705 km², 63,7 milyon), Çin İmparatorluğu (11.765.119 km², 280 milyon), Almanya İmparatorluğu (980.236 km², 41,5 milyon), İspanya Krallığı (14.887.048 km², 32,2 milyon), Prusya Krallığı (280.000 km², 9,5 milyon), İran Türk İmparatorluğu (1.735.654 km², 12,5 milyon) (Öğrenciye fikir vermek için konulmuş nottur).

III. Sultan Selim.

dolu ve Rûmeli'nde derebeyleri türemiştir. Bâb-ı Âlî'nin, hattâ padişahın, eyâletler üzerindeki otoritesi büyük darbeler yer. 1806'da Sırp ihtilâli patlar. 22 aralık 1806'da Rusya ile yeniden savaş başlar. Bu ortamda gene çok aşağılık bir ihtilâl kendini gösterir. Kabakçı İhtilâli (1807) ile III. Selim tahtından indirilir. Nizâm-ı Cedîd ordusunu, kardeş kanı dökülmesin diye kapıkulu ocaklarına karşı kullanmaktan kaçınan reformcu büyük hükümdârın eseri mahv olur. Nizâm-ı Cedîd ortadan kaldırılır. III. Selîm'in amca oğlu (I. Abdülhamîd'in büyük oğlu) IV. Mustafa, tahta çıkarılır.

Kabakçı İrticaı ve Alemdar Vak'ası

Nizâm-ı Cedîd tarafdarları kendilerine vezirlerden Alemdar Mustafa Paşa'yı lider seçerek, irticaa son vermek isterler. Alemdar, ordusu ile Istanbul'a gelir. IV. Mustafa, III. Selîm'i şehîd ettirir (28 temmuz 1808). Fakat tahttan indirilir ve kardeşi II. Mahmud (1808-1839) padişah olur.

Nizâm-ı Cedîd, "Segbân-ı Cedîd" adı altında ihyâ edilir. Mürtecîler temizlenir. III. Selîm'in şehîd edilmesi vak'asıyle en uzaktan ilgili olanlar dahil (bin kişiye yakın) tamamen idam edilir. 23 yaşındaki II. Mahmud, çocuğu olmıyan III. Selim tarafından oğlu gibi en büyük ihtimam ve sevgisiyle büyütülmüştür; "amca" dediği (gerçekte çok yaş farkları olmakla beraber amca oğlu) III. Selîm'in bütün fikirlerinin vârisidir. Fakat yeniçeriler fevkalâde azmışlardır ve genç padişah nüfuzsuzdur. Sadrâzam Alemdar Mustafa Paşa da hatâlar yapar, sevgi kazanamaz; padişah bile kendisine soğuk davranır. Yeniçeriler ayaklanır, Alemdar'ı şehîd ederler (1808). Sonra II. Mahmûd'u öldürmek için Saray'a taarruz ederler. Donanma da bu iç savaşa katılır. Istanbul, tarihinde asla görmediği ve bir daha görmiyeceği bir iç muharebeye şâhid olur. Padişah, çok iyi yetiştirilmiş segbân-ı cedîd birlikleri ile, kapıkulu ocaklarına karşı savaşmaktadır. Padişaha sâdık donanma, Marmara'dan Süleymâniye'yi top ateşine tutar (Süleymâniye'de yeniçeri ağasının makam sarayı vardır); Süleymâniye perişan olur, Mimar Sinan'ın büyük eseri mûcize kabîlinden isabet almaz. Büyük kan dökülür. İki taraf, padişah ve kapıkulları, yenişemez. II. Mahmud, reformlardan ve modern ordu kurmaktan vaz geçtiğini ilân eder; yeniçeriler de ona bîat ederler. İrticâ, kesin zafer kazanmış olur. Türkiye, en değerli 18 yılını kayb eder. Bu müddet içinde II. Mahmud, kıl kadar ince bir denge üzerinde hükümdarlık eder. Yeniçeri ocağına bıkıp usanmadan safha safha adamlarını yerleştirir. Bir taraftan da çok büyük dış gailelerle uğraşır.

Türk - Rus Savaşı (1809 - 12), Sırp ve Yunan İhtilâlleri

1809-12 Rus savaşı, Bükreş Anlaşması (1812) ile son bulur. Türkiye, Besarabya'yı kaybeder (70.000 km²). Belgrad ve çevresinden müteşekkil

İstanbul: Selimiye Kışlası.

II. Sultan Mahmud kıyafet inkılâbından (1829) sonra modern Türk ordusunun başında.

küçük bir Sırbistan prensliğine, muhtâriyet (otonomi) verilir. Tepedenli Ali Paşa'nın âsî ilân edildiği bu günlerde, Yunan ihtilâli başlar (1821).

Romanya'da ihtilâl çıkartan Yunanlılar derhal ezilir. Fakat Mora, bazı Ege adaları ve Attika'da ihtilâl genişler ve bütün Avrupa'dan yardım görür. Rusya'nın Türkiye ve İran'ı yutmak için her şeyi yaptığı bu devirde, bu iki Türk imparatorluğu, tarihlerinde sonuncusu olmak üzere, son savaşlarını yaparlar (1821-23). 1826'da Yunan ihtilâli söndürülür. Ancak büyük Avrupa devletleri bu defa resmen Yunan işine müdâhale edecekler ve ihtilâl ateşini yeniden canlandıracaklardır.

Vak'a-i Hayriyye

Bu ortam içinde II. Mahmud, durumu iyice olgunlaştırdıktan sonra, yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarını ilga ederek modern (bugünki) Türk ordusunu kurduğunu ilân eder. Bu inkılâp, bir iç savaşla mümkin olur. "Vak'a-i Hayriyye" (15 haziran 1826) denilen bu olayda II. Mahmud, kurduğu modern birliklerle, ulemâ ve halkın desteğiyle, yeniçerileri ortadan kaldırır. Bu suretle II. Mahmûd'un ikinci saltanat devresi başlar ki, bu devrede, üzerinde yeniçerilerin baskısı kalkan ve Büyük Devletler'in Türkiye'yi yemeye kararlı olduklarını gören padişah, çok radikal davranır. Bütün salâhiyetlerini kullanarak harekete geçer. Türkiye'de modern devir, Vak'a-i Hayriyye ile başlar. Tanzimat, hattâ cumhuriyet, Vak'a-i Hayriyye'nin neticeleri şeklinde mütalaa edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriyye'den bu yana bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Ancak devir devir, teknik medeniyetle millî kültür karıştırıldığı için, Türk toplumu büyük tehlikelerle karşı karşıya gelir ve büyük zararlara uğrar.

Sorular :

1 — 1768-74 Türk - Rus savaşı nasıl gelişti?
2 — Kaynarca Anlaşması'nın şartları nelerdir?
3 — 1787-92 Türk - Rus - Alman savaşı ve neticeleri nasıl oldu?
4 — Nizâm-ı Cedîd nedir?
5 — III. Selim devrinde Türk - Fransız münasebetleri nasıl gelişti?
6 — XIX. asra girerken dünyanın siyasî tablosu nasıldı?
7 — Kabakçı ve Alemdar Vak'aları nedir?
8 — 1809-12 Rus savaşı ve Sırp isyânından bahsediniz.
9 — Yunan ihtilâli ve Bükreş anlaşmasını anlatınız.
10 — Vak'a-i Hayriyye'nin Türkiye tarihinde nasıl modern devri açtığını anlatmıya çalışınız.

Üsküdar Selimiye (III. Selim) Camii.

OKUMA PARÇASI : XVI

VAK'A-İ HAYRİYYE

II. Sultan Mahmud, başta Yeniçeriler olmak üzere Kapıkulu Ocakları'nı kaldırmak için, tam 17 yıl bekledi. Yunan İhtilâli ile başa çıkamayan bir ordunun, her an yeniden yeniye patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün devlet adamlarını, hattâ Yeniçeri generallerini düşündürür oldu. Bir zamanlar Tanrı'nın emrinden hemen sonra geldiğine inanılan padişah irâdesi yoluyle bu işi çözümlemek kabil değildi. Yeniçeri Ocağı, böyle bir irâdeyi tanımayacağını, birçok defalar, devletin en ağır zararları pahasına göstermişti. İşe gene III. Selim gibi modern bir ordunun çekirdeğini hazırlamakla girişmek gerekiyordu. III. Selim, tahttan indirildikten sonra, o zaman veliaht - şehzâde olan ve oğlu gibi sevip yetiştirdiği Sultan Mahmud'a, devletin geleceğinin bu noktada düğümlendiğini açıkça anlatmıştı. III. Selim'in bütün hatalarından ders aldığı için, II. Mahmud, kilit noktalarına, hattâ Yeniçeri generalliklerine, yeni bir ordu kurulması gereğine içten inanmış kimseleri getirdi. Bu iş, burada söylendiği kadar basit, kolay ve çabuk olmadı. Her an tetikte bekleyen ve kendi durumlarını padişah derecesinde bilen Yeniçeriler'i ürkütmemek için, çok dolambaçlı yolları dolaşmak icap etti. Nihayet 25 mayıs 1825'te "Eşkinci Ocağı" diye modern bir asker ocağının kurulacağı bildirildi. Bu ocağa, Yeniçeriler de gönüllü girebileceklerdi. Şu son tedbir, ne derece ihtiyatla hareket edildiğini gösterir. Buna rağmen Yeniçeriler, 14 haziran akşamı ayaklandılar. Parçalanmaktan zor kurtulan Osmanlı tarihinin son Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, durumu Sultan Mahmud'a bildirdi.

Türkiye tarihinin sayılı günlerinden olan 15 haziran 1826 sabahı Yeniçeriler, ünlü kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak "isterük!" veya "istemezük!" şeklindeki uğursuz gösterilerine başladılar. Sadrâzam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalar'a, Boğaz'ın iki yakasından, askerleriyle şehre inmeleri için emir verdi. Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, belli başlı ulemâ'yı, yüksek medrese öğrencilerinden 3.500'ünü alıp, Sultanahmed Meydanı'nda Sancak-ı Şerîf altına geldi. Halka ateşli nutuklar söylemeye, devletin bugün ya batacağını, ya çıkacağını anlatmaya başladı. Ulemâ'yı elde etmedikleri takdirde hiç bir ihtilâlde başarı göstermeyen Yeniçeriler, bu defa kesin şekilde başarısızlığa uğrayacaklardı.

Bütün Istanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Bu ocağın şehirde yapmadığı edepsizlik kalmamıştı. En iyi Yeniçeriler, esnaflık yapıp halkı soyuyorlardı. Osmanlı tarihinde görülmemiş bir şey olarak, kadınlar bile sokağa dökülüp Yeniçeriler'e karşı gösterilere katıldı. Tophane'den bataryalar çıkarıldı; Yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray'a, Etmeydanı'na sevk edildi. Topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa, kışlaları bombardıman etmiye başladı. Şimdiye kadar hiç bir Yeniçeri ayaklanmasında, âsîlere karşı top ateşi açılmamıştı. Dârendeli İzzet ve Ağa Hüseyin Paşalar, arkalarında, edinebildikleri silâhlarla kendilerini takip eden tahmini imkânsız sayıda bir halk kalabalığı ile, kışla kapılarına dayandılar. Kapılar yıkıldı. Karacehennem İbrahim Ağa, topuğundan kurşunla yaralanmasına aldırmayarak kışladan içeri girdi. O zamana kadar Yeniçeriler'in müsaadesi olmaksızın, cebren kışlalarına girmek, hiç bir fânînin haddi değildi. Tophane imâmı Hacı Hâfız Ahmed Efendi, askerin başında Yeniçeriler'e karşı ilerliyordu.

Akşama doğru artık yeryüzünde Yeniçeri Ocağı diye bir şey kalmamıştı. 6.000 Yeniçeri öldürülmüştü. Ertesi günden başlayarak, şuraya buraya sinen 20.000'den

fazla Yeniçeri veya o iddiada bulunan kabadayı tevkif edilerek uzak yerlere sürüldü.

Yeniçeriler'in mensup oldukları Bektaşî dergâhları kapatıldı. Karşı koyanlar yok edildi. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması, Avrupa'da derin yankılar yaptı. Gazeteler bu haberi, manşette verdiler. Istanbul'daki elçiler, hükümdarları nâmına, II. Sultan Mahmud Han'a tebriklerini sundular. 465 yıllık Ocak, tarihe karıştı. "Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye" adıyle modern Türk ordusu kurulmaya başlandı. Ağa Hüseyin Paşa, bu yeni ordunun kurulmasıyle görevlendirildi. Beyazıt'ta şimdi Üniversite Merkez Binası olan Eski Saray, seraskerlik (Savunma Bakanlığı) yapıldı. Ağa Hüseyin Paşa, ilk serasker sıfatıyle Bâb-ı Seraskerî'ye yerleşti. Süleymâniye'deki Yeniçeri Ağalık Sarayı, Meşîhat'e, şeyhulislâma verildi.

Bu suretle II. Mahmud'un 17 yıl, 10 ay ve 18 gün süren birinci saltanat devresi kapandı. 13 yıl, 1 ay, 16 gün sürecek ikinci saltanat devresi başladı. Bu tarihte padişah, 41 yaşındaydı. İkinci saltanat devresi, birincisinden de çetin olmakla beraber, tam 18 yıl iyice pişen Sultan Mahmud, Avrupa tarihlerinde kendine "Büyük" unvanını kazandıracak şahsiyetini, asıl bu devrede gösterdi. "Vak'a-i Hayriyye" diye anılan Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ortadan kaldırılması, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri, hattâ modern devrin gerçek başlangıcı oldu. 1839 Tanzimat'ı, hattâ Cumhuriyet, Vak'a-i Hayriyye'nin bir sonucu şeklinde açıklanabilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, Vak'a-i Hayriyye ile başlar. Doğu medeniyetinde en üstün ortama çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriyye'den bu yana geçen bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Tarihî oluşum daha tamamlanmadığı için, bu hususiaki kesin hükmü, birkaç kuşak sonraki tarihçiler verecektir.

F. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kesin Islahat Devresi : Türkiye'nin Batı'ya Dönmesi (1826 — 1908)

1. II. MAHMUD DEVRİ DIŞ OLAYLARI VE YENİLEŞME HAREKETLERİ (1826 — 1839)

II. Mahmûd'un Radikal İnkılâpları (1826 - 1839)

Türkiye'nin yenileşme tarihini Tanzimat (1839) ile başlatmak tamamen yanlıştır. Bu tarihi 13 yıl öncesine, Vak'a-i Hayriyye'ye (1826) almak çok daha doğrudur. Zira radikal inkılâpları II. Mahmud, 1826 - 39 arasında yapmıştır. Tanzimat, bu inkılâpların neticesidir ve esasen II. Mahmud tarafından düşünülmüş, onun ölümü üzerine, onun adamı olan Reşid Paşa tarafından tatbik mevkiine konulmuştur. Bütün müesseselerde asırlardan beri süregelen düzenin değiştirildiği bu 1826 - 39 devresinde II. Mahmûd, aynı zamanda çok büyük dış zorluklar içindeydi. Hattâ Türkler, bütün tarihleri boyunca mâruz kaldıkları en kritik bir kaç devreden birinde idiler.

Navarin Baskını, Türk - Rus Savaşı, Edirne Anlaşması

Yunan ihtilâlini yeniden başlatmak için İngiliz, Fransız, Rus müttefik donanmaları, Türk donanmasını, Navarin limanında basıp yakarlar (1827). Rusya, resmen harb ilân eder ve Prut'u aşarak Türk topraklarına girer (1828). II. Mahmûd'un donanması yakılmıştır. Kapıkulu ocaklarını ilga ettiği için ordusu da yoktur. Avrupa usûlünde yeni ordusunu yetiştirmek için iki yıl Râmi kışlasında taş odada yatıp kalkar; basit bir albay gibi çamurlar içinde yeni birliklerin yetişmesine nezâret eder ve talimlere çıkar. Bir buçuk yıldan az süren Rusya harbine Edirne Anlaşması (1829) son verir. Türkiye'nin dostu yoktur. İngiltere ve Fransa'ca da tazyik edilmektedir. Meselâ Fransa, Yunan âsîlerini desteklemek üzere Mora'ya bir kolordu gönderir. Edirne anlaşmasının şartları ağır olur ve Türk imparatorluğu ağır kayıplara uğrar : Kafkasya'da Kuban ırmağından Batum'a kadar olan bütün Doğu Karadeniz kıyı şeridi (Batum hariç), Rusya'ya bırakılır. Bu suretle Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarından sonra doğu kıyılarını da elde etmiş olur. Türkiye ancak güney ve batı kıyılarını

elde tutabilir. Bâb-ı Âlî, Gürcistân'ın Rusya'ya ait bulunduğunu kabûl ederek bu ülke üzerindeki haklarından vaz geçer. Eflak (Güney Romanya), Boğdan (Moldavya), Sırbistan prensliklerinin iç muhtâriyetleri yeni imtiyazlarla genişletilir ve âdetâ Rusya'nın kefilliğine verilir. Türkiye, çok büyük bir savaş tazminatı öder (11.500.000 altın). Bunun karşılığında Ruslar, ordusuz ve donanmasız Türkiye'den ilk defa işgal ettikleri Romanya, Bulgaristan, Edirne, Kars, Erzurum gibi yerleri boşaltıp iâde ederler. Bu ağır tazminatla Türkiye sarsılır. Bu suretle Çar, çok mutaassıp bir Türk düşmanı olan I. Nikolay, şahsiyetini çok kıskandığı Sultan Mahmûd'u, bir çok reform projesini maddî şekilde gerçekleştirebilmek imkânlarından mahrûm eder. Bir Yunanistan kurulması da bu anlaşma ile temin edilir ve 24 nisan 1830'da II. Mahmud, bütün varlığıyle karşı koyduğu Yunan istiklâlini tanımak zorunda kalır. Kurulan Yunanistan, Balkanlar'ın ilk müstakil devletidir. Bugünki Yunanistan'ın üçte biri kadar büyüklükte (49.424 km²), 1.100.000 nüfuslu fakir bir krallık olarak ortaya çıkar. Kendisini yaratan Rusya, İngiltere ve Fransa'ya sığınıp onları kışkırtarak büyümek idealini, kurulduğu andan beri yürütmeye başlar. Önce Mora ve Kiklad adalarından müteşekkil ve Sırbistan gibi Türkiye'ye tâbî bir Yunanistan yapmak isteyen Büyük Devletler, sonradan Bâb-ı Âlî'yi Attika yarımadası ile Ağrıboz adasını da bu devlete vermiye ve yeni devletin tamamen müstakil olmasına zorlarlar.

Sultan Mahmud, çok merkeziyetçi bir idare kurar. Eyaletlerde, sancaklarda, şurada burada, nüfuz kazanmış aile ve şahısların, feodallerin, amansız düşmanıdır. Haklarında merhametsiz davranır. Zira onlar, uzunca bir müddetten beri devleti sömürmekte ve merkezi dinlememektedirler. Modern ordusunu ve donanmasını kurar. Harbiye ve Tıbbiye başta olmak üzere, Fransızca tedrisat yapan ve Batı medeniyetine ilk defa içinden bakabilen ilk modern büyük okulları kurar. Büyük bayındırlık işlerine girişir. Saray ve hükûmet teşkilâtını temelinden değiştirir; bütün gelenekleri yıkarak Avrupa tarzında teşkilâtlandırır. Bunları, çok büyük muhâlefetler içinde gerçekleştirir. Halk kendisine «gâvur padişah» der.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa Isyânı

Fransa, Türkiye'nin güçsüzlüğünü hesaplıyarak Cezâyir şehrini (1830) işgal eder ve bir kaç yıl içinde Osmanlılar'ı bütün Cezâyir'den kovar. Son yıllarında II. Mahmud, yeni bir talihsizlikle, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ısyânı ile karşılaşır. Bu, Osmanlı imparatorluğunun, bütün tarihi boyunca, gördüğü en büyük ısyândır. Isyân, 1831 - 33 arasında geçer. Bir denge devresi geçirir ve 1839'da ikinci safhası başlar. Mısır valisinin tamamen Türkler'den müteşekkil ordusu, Kütahya'ya kadar ilerler (1833). Nihayet Nizip'te Osmanlı ordusu, 2 saat içinde bozulur (1839). Bu büyük felâket, ölüm döşeğinde yatan ve 7 gün sonra ölecek olan büyük hükümdardan saklanır.

I. Sultan Abdülmecîd.
(1839 - 1861).

II. Mahmud'un Şahsiyeti

Kanûnî'den (1566) sonra gelen padişahların en büyüğü olan II. Mahmud, modern Türkiye'nin kurucusudur. 31 yıl saltanat sürmüş, 54 yaşında, daha çok Rus belâsının verdiği sıkıntı ile kahr olarak ölmüştür. Kendisinden sonra gelen bütün Osmanoğulları, II. Mahmûd'un sulbündendir.

Tanzimat'ın eşiğinde, 1839'da Türkiye, tarihinin en kritik anlarından birini yaşıyordu. Vak'a-i Hayriyye ile Tanzîmât-ı Hayriyye arasında geçen 13 yıl (1826 - 1839), Türkiye imparatorluğunun bünyesini büyük ölçüde değiştirmişti. Fâtih devri müesseseleri ile II. Mahmûd'un devr aldığı müesseseler arasında, şekil bakımından büyük fark yoktu. Yalnız vaktiyle devrinin en yüksek ve iyi müesseseleri, gittikçe bozularak, II. Mahmud zamanında, çöküntünün eşiğine gelmişti. II. Mahmûd, imparatorluğu çağdaş müesseselerle donattı. Eski orduyu ortadan kaldırıp modern ordu ve donanmayı kurdu. Batı medeniyeti ile sıkı temasa geldi. Bu medeniyetten bir çok şeyi almak suretiyle, ilk defa olarak açıkça, Batı'nın Türkiye'den üstün olduğunu ilân etti. Böyle bir gerçeği açıklamıya, şimdiye kadar kimse cesaret edememişti. Zira Türkiye, pek azametli bir geçmişin mirası idi. Bir yerde bu miras, devletin kalkınmasında bir yük, hattâ bir engel oluyordu.

II. Mahmud, Mehmed Ali hariç, bütün serkeş valileri ve «âyan» denen bir çeşit derebeylerinin çoğunu merkeze bağladı yahut ortadan kaldırdı. 1789 - 1826 arasında gittikçe zayıflıyan devletin eyaletler üzerindeki otoritesini yeniden kurdu. Öldüğü zaman Mehmed Ali meselesi, imparatorluğun istikbalini tehdîd edecek bir ehemmiyet kazanmıştı. Fakat Mustafa Reşid Paşa'nın dehâsı, bu tehdîdi bertaraf edecektir. Gerçekte Tanzimat, II. Mahmûd'un eseri sayılabilir. Ancak yeni rejimin nasıl yürütüleceği, geleceğe, II. Mahmûd'un yerine devlet idaresini ellerine alanların tutumuna bağlı kalacaktı. Türkiye'nin coğrafî konuşu, bir Japonya'ya benzemiyordu. Her tarafı azılı, hırslı, emperyalist, zalim düşmanlarla sarılmıştı. Geniş imparatorluğu askerlik ve diplomasi bakımlarından savunmak, gittikçe zorlaşıyordu. Devlet yeni hamleler yapmıya hazırlanırken, daimî bir şekil alan dış müdâhale ve taarruzlar, bu hamleleri kırıyordu. 1839'da, Türkiye'nin eski itibarını ve büyüklüğünü kazanabilmesi, Batı ile arasındaki mesafeyi kapatması, bir hayal değildi. Bu iş, XIX. asrın sonlarına doğru bir hayâl olacaktır.

2. YENİLEŞME VE TANZİMAT

Tanzimat'ın İlânı

II. Mahmûd'u takib eden hükümdarlar, 2 oğludur : I. Abdülmecîd (1839 - 1861) ve Abdülazîz Han (1861 - 1876). Bunlar, Tanzimat padişahlarıdır. 16 yaşındaki I. Abdülmecîd, ilk modern hükümdar tipidir. Fran-

Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa.

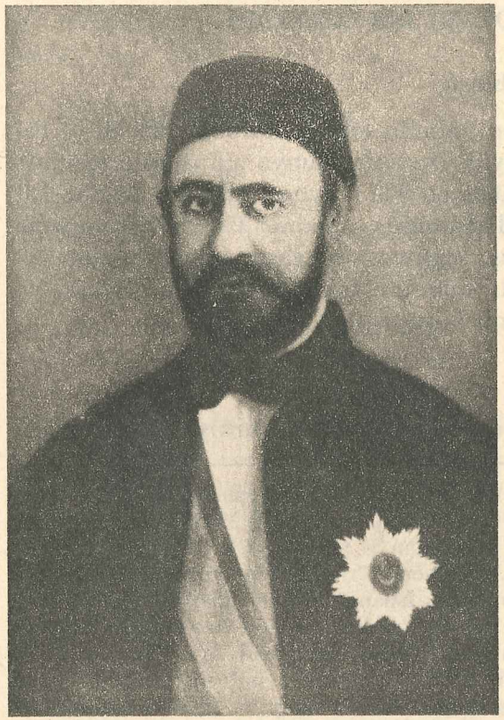

Sadrâzam Âlî Paşa.

sızca konuşmaktadır. Reşid Paşa'ya, Tanzimat'ı ilâna izin verir (2 kasım 1839). Mahkeme kararı olmaksızın ve kanuna dayanmadıkça idam, hapis, sürgün, vergi ve askere alma artık mümkin değildir. Demokrasiye bir adımdır. 1839 yılı için basit bir adım değildir. Yalnız Doğu için değil, Batı için de basit bir adım değildir.

Reşid Paşa, hâriciye nâzırı sıfatıyle, Mısır meselesini de halleder (1840 - 41). Akıl almıyacak derecede girift diplomatik kombinezonlarla, Mehmed Ali Paşa'yı, işgal ettiği bütün Osmanlı eyaletlerinden çıkartır. Bundan böyle Mısır ve Sudan valiliği, Mehmed Ali ve onun ailesinde kalacaktır. Fakat bu ülkeler, Osmanlı imparatorluğunun birer eyâleti olmakta devâm edeceklerdir. 28 eylûl 1848'de Reşid Paşa, ilk defa sadrâzam olur ve gelenekçi muhafazakârlara karşı Tanzimatçı ekip, devlet idaresini iyice eline almıya başlar. Reşid Paşa, bazıları dehâ sahibi, fevkalâde bir devlet adamları ekibi yetiştirir (Âlî Paşa, Fuad Paşa, Cevdet Paşa, Vefik Paşa, Safvet Paşa, Mehmed Paşa vs.). Türkiye tarihinin en büyük başbakanı sayılabilecek bir diplomasi dehâsı ile imparatorluğu muhafaza eder ve dış prestijini fevkalâde arttırır. 1848 İhtilâleri, Avrupa'yı sarsarken, Türkiye, şan ve şerefle atlatır.

3. TANZİMAT DEVRİ DIŞ OLAYLARI

1850'de Dünyanın Siyasî Tablosu

Dünyanın 1825'te 955 milyon tahmîn edilen nüfusu, 1850'de 1.137 milyona yükselmiştir. 1825'te Büyük Devletler dünya nüfusunun 654 milyonunu ellerinde tutarlarken 1850'de bu 902 milyona yükselir. 1825'te 301 milyon olan orta ve küçük devletlerin nüfus toplamı 1850 'de 235 milyona düşer. Emperyalizm çağı başlamış, İngiltere, dünyanın büyük parçalarını eline geçirerek, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra, bütün tarihin 3. en büyük imparatorluğunu kurmuştur (*).

Kırım Savaşı

Reşid Paşa, Rusya'ya büyük darbe indirmeden Türkiye'nin nefes ala-

(*) Büyük Devletler -ehemmiyet sırasıyle- şöyledir : Çeyrek asır içinde (1825 - 1850) İngiltere 119 milyondan 250 milyona, Fransa 32 milyondan 39 milyona, Rusya 48 milyondan 68 milyona, Türkiye 58 milyondan 54 milyona, Çin 320 milyondan 380 milyona, Avusturya 30 milyondan 39 milyona, Prusya 11 milyondan 17 milyona, Birleşik Amerika 5 milyondan 23 milyona, İspanya 19 milyondan 23 milyona geçmiştir. 1850'de Birleşik Amerika'da 3,2 milyon esir vardı ve Rusya'da on milyonlarca serf (toprağa bağlı esir) yaşıyordu. Türkiye'de kölelik ilga edilmişti. XIX. asır başlarında ilk defa olarak bir şehrin, Londra'nın nüfusu, Istanbul'u geçmiş, sanayie dayalı şehirleşme başlamıştır. 1825'te dünyada 50.000'den fazla nüfuslu 227 şehir varken 1850'de bu sayı 291'e, 100.000'i geçenler 106'dan 115'e yükselmiştir. 1850'de Osmanlı İmparatorluğunun büyük şehirlerinin yaklaşık nüfusları şöyledir : Istanbul 1.400.000, Kahire 355.000, Şam 215.000, Edirne 200.000, İskenderiyye 184.000, Mekke 180.000, Bursa 170.000, Bağdad 160.000, Haleb 150.000, İzmir 150.000, 100 - 150 bin arasında 8 ve 50 - 100 bin arasında ayrıca 22 şehir. 50.000'den fazla nüsuflu şehir sayısı Türkiye'de 40, İngiltere'de (sömürgeler dahil) 63, Fransa'da 17, Rusya'da 15, Avusturya'da 12, İran'da 10, Japonya'da 10, İspanya'da 11, Birleşik Amerika'da 6, Çin'de 33, Prusya'da 7, Holanda'da 5 idi. Londra en büyük şehirdi (2.337.000). Paris 1.398.000'i, New York 991.000'i, Manchester 569.000'i, Pekin 1.100.000'i, Kanton 1.000.000'i, Tiençin 800.000'i Petersburg (Leningrad) 432.000'i, Berlin 412.000'i, Philadelphia 409.000'i, Napoli 408.000'i, Viyana 400.000'i bulmuştur.

mıyacağı kanaatindedir. Bu darbeyi Türkiye'nin tek başına indirmesi de 1850'lerde artık mümkin değildir. Türk kara ordusu Fransa ve Rusya'dan, donanması İngiltere ve Fransa'dan sonra geliyorsa da, gene de Rusya'ya karşı taarruzî bir savaş artık Türk imparatorluğunun iktidarı dışındadır. Ancak tedâfüî bir savaşta kendine güvenmektedir. Reşid Paşa, Rusya'yı, bu devletin çok geç farkına varabileceği şekilde savaşa kışkırtır. Diplomatik ortamı hazırlamıştır. Rusya ile savaş (1853) başlar. Bu, meşhur Kırım Harbi'dir. Ömer Paşa, Romanya'da Ruslar'ı birkaç defa bozar. Silistre'yi almak istiyen Ruslar, çok ağır şekilde bozulurlar (1854). Savaş Türkler lehine cereyân ederken, Reşid Paşa, İngiltere, Fransa, hattâ İtalyan birliğini gerçekleştirmek isteyen Sardunya (Piemonte), Rusya'ya karşı Türkiye ile ittifak muâhedeleri imzalıyarak harbe katılırlar. Müttefikler, Kırım'a çıkar (1854). Çok müstahkem Sıvastopol'un düşmesi (1855) ile, pek ağır zâyiat veren Rusya, pes eder. Paris Anlaşması (1856), savaşa son verir. Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulundurmaması gibi son derecede ağır bir madde, Türkiye'ye nefes aldırır. Bu arada Âlî Paşa, 1272 Islahat Hatt-ı Hümâyûnu (1856) ile, -kâğıt üzerinde de kalsa- Gayrı Müslim tab'aya her türlü hakkı bahş eder. Hıristiyanlar'dan -Osmanlı tarihinde ilk defa olarak- en yüksek devlet görevlerine, eyâlet valiliklerine, büyükelçiliklere, vezirliğe, hattâ nâzırlığa yükselenler görülür.

Tanzimat'ın Son Yılları

Reşid Paşa'nın ölümünden (1858) sonra Tanzimat'ın lideri Âlî Paşa ve onun yardımcısı Keçeci-zâde Büyük Fuad Paşa'dır. Bunlar da üstadları gibi daha çok diplomasi dehâları ile imparatorluğu ayakta tutmak, bir yandan da iç bünyesini kuvvetlendirmek politikasını takib ederler. Mısır eyâletine giden (nisan 1863) Sultân Abdülazîz'i, tarihte ilk ve son defa bir padişahın dış seyahati olmak üzere, Avrupa'ya götürürler. Bu seyahat çok parlak ve başarılı geçer (21 haziran - 7 ağustos 1867). Süveyş Kanalı açılır (1869). Fuad Paşa bu arada ölür (1869). Prusya - Fransa savaşı sonunda Fransa'da imparatorluğun çökmesi ve Prusya krallığı-

Kırım Harbin'de Türk, İngiliz, Fransız başkumandanları ve ortada Sultan Mecid.

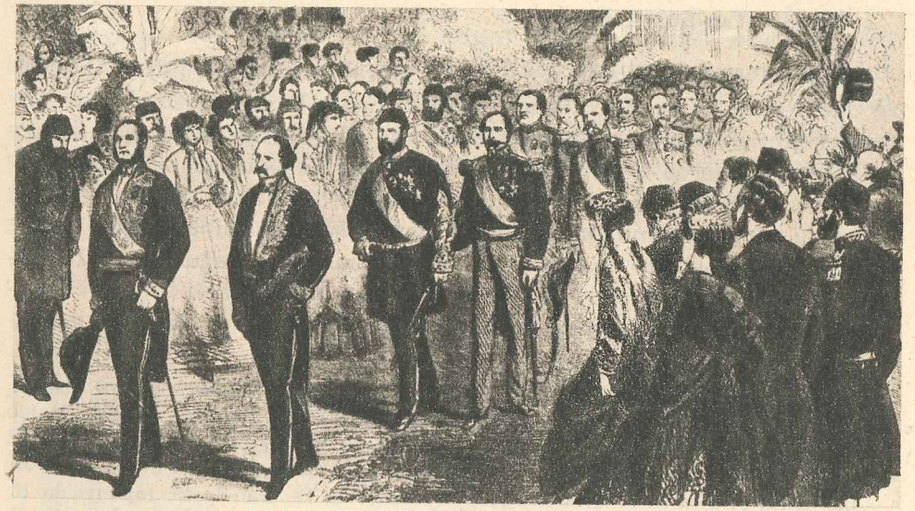

Sultân Abdülaziz'in imparator III. Napoléon tarafından Paris'te Lyon Garında karşılanması.

nın Germen birliğini gerçekleştirerek Almanya imparatorluğunu ilân etmesi, Avrupa'da dengeyi temelinden değiştirir. Almanya, İngiltere'den sonra dünyanın 2. devleti hüviyetiyle ortaya çıktığı gibi, cihânın en kudretli kara ordusuna da sahiptir. Bundan faydalanan Rusya, artık Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulunduracağını ilân ederek Paris anlaşmasını bozar. Türkiye bunu Londra anlaşması (1871) ile kabûle mecbur kalır. Bu sırada Âlî Paşa'nın (1871) ölümü, Tanzimat'ın esaslarını da bozar. Tanzimat sadece kâğıtta kalır. Değersiz devlet adamları, istikrarsızlık içinde biribirini takib eder. Zaten Sultân Abdülazîz, otoriter idareye mütemâyildir. Türk imparatorluğunda kaos başlar.

OKUMA PARÇASI : XVII

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 7

CEVDET PAŞA

TANZİMAT'IN İLK GÜNLERİ

1895'te 72 yaşında ölen Ahmed Cevdet Paşa, XIX. asır Türk tarihçi ve hukukçularının en büyüğüdür. Devlet adamı olarak da, en yüksek görevlerde bulunmuştur. Önce ilmiyye mensûbu olan, sonra mülkiyye sınıfına geçen Cevdet Paşa, 12 ciltlik tarihinden sonra, en mühim tarihî eseri olan Tezâkir'de, 1774 - 1826 yıllarını içine alan büyük tarihinde bıraktığı devreden sonrasını, parça parça ele almıştır. Aşağıda sadeleştirilerek alınan parça Tezâkir'in başlarındadır ve II. Mahmud'un ölümünden sonra oğlu 16,5 yaşındaki Sultan Abdülmecid'in tahta geçmesini, Tanzimat'ın ilânını, Mustafa Reşid Paşa ile muhalifleri olan muhafazakârların mücadelesini ve Osmanlı devletinin kritik durumunu anlatmaktadır.

Sultan Mecid'in Tahta Çıktığı Anda (1 temmuz 1839) Osmanlı Devletinin Vaziyeti

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, istiklâl sevdâsına düşüp, üzerine sevk olunan ordular dahi münhezim olmuştu. II. Sultan Mahmud Han Hazretleri, kahrından ölmüş, yerine en büyük oğlu Abdülmecid Han Hazretleri, Osmanlı tahtına oturmuştu. Başvekil Raûf Paşa ve Şeyhulislâm Mekkî-zâde Âsım Efendi ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye reisi meşhur Husrev Paşa idi. Dâmâd-ı şehryârî olan Halil ve Said Paşalar dahi nüfuz sahibi idiler. Lâkin bütün devlet işleri Husrev Paşa'nın elinde bulunuyordu. Paşa, hodbehod Raûf Paşa'dan mühr-i hümâyûn'u alıp kendisini sadrâzam nasbettirdi. O vakit Enderûn-ı Hümâyûn ağalarının içinde en ileri gelen Rızâ Bey, yeni padişahın itimadına mazhardı ki, sonradan vezâret rütbesiyle Mâbeyn-i Hümâyûn müşîri ve sonra serasker olan Rızâ Paşa'dır. Enderûn-ı Hümâyûn beylerinden Mehmed Ali Bey de nüfuzlu idi ki sonradan dâmâd-ı şehryârî ve kapdân-ı deryâ ve bir müddet sonra sadrâzam olmuştur.

Kapdân-ı deryâ bulunan Ahmed Paşa, Donanmay-ı Hümâyûn ile Akdeniz'de idi. Düşmanı olan Husrev Paşa'nın aleyhinde hareket etmek üzere Donanmay-ı Hümâyûn'u alıp, Mısır İskenderiye'sine gitmiş ve «Firârî» lakabına hak kazanmıştı. Mehmed Ali Paşa ise, öyle bir nanköre itibar etmeyip Ahmed Paşa'yı İskenderiye'-

de tevkif etti. Fakat Donanmay-ı Hümâyûn'u bulunmaz bir nimet sayıp ele geçirdi. Bu suretle Mısır meselesi bir mertebe daha güce sardı. İşte o vakit, Devlet-i Aliyye'nin politika ufkunda Utârid yıldızı gibi cürmü küçük, kadri büyük bir zât parladı ki, devletimizde modern diplomasinin kurucusu olan Reşid Paşa'dır.

Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat

Reşid Paşa, Avrupa devletlerini elde edip, Mısır meselesini halletmiye çalışıyordu. Bunu, Tanzîmât-ı Hayriyye'nin icrasına bağlayıp iki işi birden yürütmek istedi. Eski fikirler sahibi olan nâzırlar, Reşid Paşa'nın meydana koymak istediği Tanzîmât-ı Hayriyye'den hoşnud olmayıp, ancak Mısır işi bittikten sonra onun te'sis edeceği tanzimatın temellerini yıkmak kabil olur düşüncesinde idiler. Bu fikirle Tanzîmât-ı Hayriyye'nin vaz'ına muvafakat ettiler.

Reşid Paşa, Tanzîmat-ı Hayriyye fermânını kaleme alıp Gülhâne'de okudu ve Avrupa devletleriyle bir ticaret muahedesi akdedip buraya Mısır valisinin sair Osmanlı eyaletleri valilerinden fazla hiç bir imtiyazı olmadığını dercettirdi. Fransa devleti, Mehmed Ali Paşa'ya sahip çıktıysa da yalnız kaldı. Sair büyük devletler, Devlet-i Aliyye ile Mısır aleyhine ittihâd eylediler...

Ol vakitler Devlet-i Aliyye'de inhisâr usûlü cârî idi. Hükûmet tarafından satınalma memurları çıkarılıp hububat, mîrî fiyatıyle çiftçiden satın alınırdı. İşbu usûl ile hazineye yılda yetmiş bu kadar bin kese varidat husule gelirdi. Mezkûr ticaret serbestîsi hasebiyle, maliye hazinesi bu varidattan mahrum olduysa da, Mısır'ın teessürü kat kat ziyâde idi. Zira Mısır'ın varidatının en büyük kısmı inhisar usûlünden hâsıl olurdu. Bu usul kalkınca, def'aten Mısır'ın varidatı fevkalâde düştü ve maliyesi perişan oldu. Mehmed Ali Paşa ise, isyan ettiği Osmanlı devletine karşı durabilmek için, pek çok asker beslemekteydi. Mısır idaresi, bu masrafı karşılayamayıp birdenbire bir büyük mâlî muzâyakaya düştü. Hattâ Mısır askerinin yirmi sekiz aylık maaşları tedâhülde kaldı.

Mehmed Ali Paşa Baş Eğiyor

Mısır idaresi maddeden bu vechile sıkıldığı gibi, mânen dahi müşkil mevkı'de kaldı. Zira Tanzîmât-ı Hayriyye fermânı, devletin Araplar'la meskûn vilâyetlerinde ilân edilince, halk efkârı padişah tarafına büsbütün yattı. Mısırlılar'dan nefret eden Haleb ve Şam ahalisi, onların aleyhine düştü. Binâenaleyh Suriye'ye çıkan Asâkir-i Şâhâne, kolaylıkla muzaffer oldu ve Mısır ordusu perişan edildi; düşe kalka Mısır'a zor can attı.

Elhâsıl, Devlet-i Aliyye bayrağı iki kısma bölünmüşken, Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa, bir kalemde Mehmed Ali Paşa'ya galebe ederek, onu, kılıcını kınına koymaya mecbur etti. Reşid Paşa, devleti böyle bir tehlikeden kurtardı ve can, ırz, mal emniyetini, devletin kefaleti altına alan Tanzîmât-ı Hayriyye'yi kurarak, âmmeye büyük iyilikler etmiş oldu. Lâkin Avrupalılar'la fazla münasebetlere girişmesi ve bazı yenilikler getirmesi yüzünden, bazı mutaassıplar kendisinden hoşnûd olmayıp Reşid Paşa'ya âdetâ dinsiz nazarıyle bakarlardı. Dâmâd Fethi Paşa, yeni usullerin getirilmesinde aynı fikirde olduğu için, o da, halk indinde sevilmiyordu.

Mısır Meselesi Hallediliyor

Mansıblarında mutlak hareket etmeye alışmış olan devlet memurları, Tanzîmât-ı Hayriyye'den hoşlanmamışlardı. Reşid Paşa ise, yeni kanunların harfiyle icrasında âdetâ taassub gösteriyordu. Hattâ Saray-ı Hümâyûn'un nüfuzuna karşı çıkmıştı.

Reşid Paşa'nın kaleme aldığı padişah nâmına çıkarılan fermân-ı âlî ile, Mehmed Ali Paşa, devletin diğer valileri gibi eli kolu bağlanmış vaziyete düşürülmüştü. Yalnız valilik, kendi hanedanında kalacaktı. Mısır vergisini bile, Istanbul'dan gönderilecek bir defterdâr toplayacaktı. Bu defterdâr maddesinden Mehmed Ali Paşa pek ziyade müteessir oldu. Fermânın bu maddesinin tâdili için Reşid Paşa'ya altmış bin kese akça rüşvet teklif etti. Reşid Paşa buna asla meyil göstermedi ve fikrinde ısrar eyledi. Bu defa Mehmed Ali Paşa, padişahın yakınlarına rüşvet vererek, genç padişahı, Reşid Paşa'nın hâriciye nâzırlığından alınıp, Edirne valiliğine gönderilmesine iknâ etti...

Reşid Paşa ve Muhalifleri

Bu suretle Reşid Paşa'nın uhdesine Edirne valiliği tevcih buyuruldu. Fakat hasta olduğunu ileri sürüp Edirne'ye gitmedi. Bunun üzerine büyükelçilikle Paris'e gönderildi. İşte ol vakit, Rızâ Paşa devri başladı. Devlet işleri, Rızâ Paşa'nın eline kaldı. Dâmâd Fethi Paşa da Tanzimatçı olduğu için gözden düştü ve Dâmâd Mehmed Ali Paşa parladı. Ancak o dahi Rızâ Paşa'nın nüfuzu altında iş görürdü. Husrev Paşa düştü, Raûf Paşa tekrar sadrâzam oldu. Fakat o da Rızâ Paşa'nın hükmüne uymak mecburiyetinde kaldı.

Bir aralık kan dökücülükle meşhur olan İzzet Mehmed Paşa ikinci defa sadârete geldi. Eski devirlerin âdetlerini yürütmek istedi. Fakat Tanzimât-ı Hayriyye karşısına çıktı. Hıristiyanlar'ı Müslümanlar'dan ayırmak için, Hıristiyanlar'ın fesline «raiyyet» kelimesinin ilk harfi olan «re» harfini koymaya mecbur etmek gibi saçmalıklar yaptıysa da, Tanzimat esaslarını bozamadı. Bir seneye varmadan azledildi. Raûf Paşa tekrar sadâzam oldu. Lâkin eskisi gibi bostan korkuluğu idi. Devlet Rızâ Paşa ve mensuplarının elindeydi.

Reşid Paşa'nın düşmesi üzerine birçok ıslahat yapılamadıysa da, Tanzimat esasları ortadan kaldırılamadı. Bilakis orduda mühim ıslahat yapıldı. Abdülkerim Nâdir Paşa ile Mütercim Rüşdü Paşa, bu ıslahatı hazırladı. Rızâ Paşa da bu işleri destekledi.

Modern Türk Ordusu Düzenleniyor

Bu askerî tensikat iktizâsınca, Devlet-i Aliyye'nin kara kuvvetleri Hâssa ve Dersaâdet ve Rûmeli ve Anadolu ve Arabistan ve Irak - Hicaz orduları nâmıyle altı orduya taksim olundu.

Hâssa ordusuna, Üsküdar, Dersaâdet ordusuna Istanbul, Rûmeli ordusuna Manastır, Anadolu ordusuna Harput, Arabistan ordusuna Şam, Irak ve Hicaz ordusuna da Bağdad şehirleri merkez ittihaz kılındı. Her ordunun birlikleri geniş ülkelere yayılıyordu. Meselâ merkezi Istanbul olan Dersaâdet ordusunun birçok birliği Edirne ve Şumnu gibi uzak yerlerdeydi. Yoksa Rûmeli'nin muhafazası Rûmeli ordusuna münhasır değildi.

Dersaâdet ordusu, doğrudan doğruya seraskerin emrindeydi. Sair orduların birer müşîri vardı. Ordu kumandanlarının maaş ve tâyînâtı ayda 70-80 bin altın kuruştu.

Bu yüksek maaşlarla bu devrin ricâli güzel ömür geçirdiler, hoş geçindiler ve pek çok irad ve akar edindiler. Fakat haklarını inkâr etmiyelim. Koca imparatorluğu, devlet dolabını da -sonrakilere nazaran- güzelce idare ettiler. Maliyenin muvazenesini de gözettiler. Fakat dış politikada nâm kazanamadıkları gibi, içeride de gösterişli hayatları dolayısıyle rüşvet ve irtikâb ile itham edildiler.

Reşid Paşa İktidara Geliyor

Zât-ı Şâhâne bu vaziyetten usandı. Rızâ Paşa'yı seraskerlikten azletti ve Reşid

Paşa'yı Paris büyükelçiliğinden tekrar hâriciye nâzırlığına getirdi. Az sonra da, istiklâl derecesinde salâhiyetlerle sadrâzam oldu.

Rızâ Paşa devri kapandı. Mustafa Reşid Paşa devri başladı. Fakat Büyük Reşid Paşa, hâriciye nâzırı iken gördüğü muazzam işleri, mutlak salâhiyetle getirildiği sadâret makamında göremedi. Oğlu Ali Galib Paşa'yı padişaha dâmâd etmek için saray kadınlarına ve harem ağalarına müdâhane eder oldu. Bununla beraber Tanzîmat-ı Hayriyye'yi tamamlamak, yenileşmek, maarifin terakkisine çalışmak gibi büyük işlerden geri kalmadı. İlk defa «mekâtib-i umûmiyye nezâreti» nâmıyle maârif nâzırlığını ve Meclis-i Maârif'i kurdu. Gene de en büyük muvaffakıyetlerini dış politikada gösterdi.

Mekkî - zâde öldü ve yerine Ârif Hikmet Efendi, şeyhulislâm oldu. Ol esnada serasker bulunan eski fikir erbâbından Dâmâd Said Paşa'nın huzûr-ı hümâyûnda vuku bulan mecnûnâne ısrarı üzerine Reşid Paşa azledildi. Sârım Paşa, sadrâzam olduysa da, devlet işleri gerçekte Said Paşa'nın eline geçti. Mutaassıp bir adam olan Said Paşa, Reşid Paşa mensuplarını dinsizlikle suçlayıp, mevkılerinden uzaklaştırmak ve devleti yüz sene evvelki hâline döndürmek sevdâsına düştü. Hattâ orta mekteplerde çocuklara ressamlık öğretiliyormuş diye harita kullanılmasının yasak edileceği işitildi.

Bereket versin Sârım Paşa, aklı başında bir adam ve mutedil Tanzimatçı idi. Said Paşa'ya uymadı. Zât-ı Şâhâne de Said Paşa'nın asra uyar adam olmadığını anlayıp def'etti ve Reşid Paşa'yı tekrar sadrâzam yaptı. İkinci sadâretinde Reşid Paşa, maârifin terakkisi için daha da fazla çalıştı. Fakat gene dış politikadadır ki, büyük muvaffakıyetler kazandı.

Avrupa'da 1848 İhtilâli

Avusturya imparatorluğunda zuhûra gelen ihtilâl üzerine Macarlar ayaklanıp Avusturya'ya isyan ettiler ve galebe çaldılar. İhtilâl fikirleri, Osmanlı devletinin iki mümtaz eyaleti olan Eflâk ile Boğdan'a yani Romanya'ya da sıçradı. Sonradan sadrâzam olan âmedî-i dîvân-ı hümâyûn Keçeci - zâde Fuad Efendi, fevkalâde müfettiş olarak Bükreş'e gönderildi ve yanına bir fırka asker verildi. Bu fırkanın kumandanı Ömer Paşa, sonradan serdâr-ı ekrem olan meşhur askerdir.

Avusturyalılar, Macarlar'ın terbiyesinden âciz kaldılar. Avusturya imparatorunun talebi üzerine Rusya Çarı, 200.000 asker göndererek ihtilâlci Macarlar'ı ezdi. Macarlar çaresiz kalarak, Osmanlı devletine sığındılar. Rusya ve Avusturya, harb ilânı tehdidiyle nota vererek, Bâb-ı âlî'den, âsî Macar ve Lehler'in iadesini taleb ettiler.

Fuad Efendi'nin, notaya kabil olduğu kadar yumuşak cevap verilmesini tavsiye etmesine rağmen, Reşid Paşa, kat'î red cevabı verdi ve Avrupa ve Amerika'da zaten büyük olan şöhreti, son dereceyi buldu. Ben bu sırada Bükreş'te Fuad Efendi'nin yanında bulunduğum için, geçen hâdiseleri çok iyi zabtettim.

Rusya Çarı harb çıkarmak istedi. Fuad Efendi, fevkalâde büyükelçilikle Petersburg'a gönderildi. Çar'la görüştü ve harbi önledi. Dönüşünde rütbe-i bâlâ ile hey'et-i vekileye girdi. Sonra yeni Mısır valisi Abbas Paşa ile Reşid Paşa'nın zıddiyetini halletmek için Fuad Efendi ile ben, fevkalâde memuriyetle Kahire'ye gittik.

Mustafa Reşid Paşa'nın ilk iktidar yılları, bu şekilde geçti.

Sorular :

1 — II. Mahmûd'un radikal inkılâpları nelerdir?
2 — Navarin Baskını nasıl oldu?
3 — Yunanistan'ın istiklâli ile neticelenen Türk - Rus savaşını anlatınız.

4 — Kavalalı Mehmed Ali Paşa ısyânı nasıl gelişti?
5 — II. Mahmûd'un şahsiyetini anlatınız.
6 — Tanzimat nedir?
7 — XIX. asır ortalarında dünya devletleri tablosunu hatırlayınız.
8 — Kırım Savaşı nasıl oldu?
9 — Paris Anlaşması'nın değeri nedir?
10 — Tanzimat'ın büyük şahsiyetlerinden ve son yıllarından bahsediniz.

OKUMA PARÇASI : XVIII

II. MAHMUD DEVRİ YENİLEŞME HAREKETLERİ

II. Sultan Mahmud Han, 3 mart 1829'da, Türkiye tarihinin yenileşme hareketlerinde bir dönüm noktası olan kıyafet kanununu yayınladı. Bu kanuna göre bütün devlet görevlileri, ilmiye sınıfı dışında, fes, pantalon ve ceket giyeceklerdi. Sarık ve cübbeyi ancak ilmiye sınıfı taşıyabilecekti ki, bugün de Batı din adamları, kıyafetleriyle ayrılmaktadırlar. Bu kıyafet inkılâbı, her vatandaşı kapsamıyordu. Ancak devlet vazifelilerini belirli şekilde giyinmeye mecbur ediyordu. Gene de softalar, sarığın yerine geçirilen fes'e karşı büyük dedikodular yaptılar. Şapka inkılâbında da aynı zihniyetin, bir asır önce beğenmediği fes'i savunarak şapkaya karşı koyması, burada hatırlanabilir.

Taassubu yenmek için resmini devlet dairelerine astıran II. Mahmud, yenilik hareketleri aleyhinde bulunanları şiddetle cezalandırdı. Devlet adamlarının hepsi bu inkılâplarda hükümdarla aynı fikirde değillerdi. Fakat korkularından seslerini çıkartamıyorlardı. Halk da inkılâpların lüzumunu anlayabilmiş değildi. II. Mahmud'a «gâvur padişah» diyorlardı.

Az önce Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak modern Türk ordusunu kurmaya başlayan II. Mahmud, bir yandan da, bağlaşık İngiliz - Fransız - Rus donanmalarının Navarin'de yaktıkları Türk donanmasını yeniden vücude getirmeye çalışıyordu. Vilâyetlerde, hükûmet otoritesine kulak asmayan aileleri ve şahısları ezmek için de büyük başarı elde etti ve 1839 Tanzimat'ına yol açmış oldu. Esasen ölmeseydi, Tanzimat'ı kendisi ilân edecekti. Bilhassa modern savaş sanayiinin bütün dallarını Türkiye'de kurmaya önem veriyordu. 13 ocak 1830'da Rusya büyükelçiliğinden kapdân-ı deryâ olarak Istanbul'a gelen dâmâdı Müşir Halil Rif'at Paşa'nın: «Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmemizden başka çare yoktur» demesi üzerine inkılâp hareketlerine hız verdi. Asırlardan beri süregelen muhteşem Saray teşkilâtını lâğvetti. Büyük Avrupa devletlerinin saray teşkilâtına benzer bir teşkilât kurdu. Bakanlıkları yeniden örgütledi. Reîsüküttâblık «hâriciye nezareti», sadâret kethudâlığı «dâhiliye nezareti» adlarını aldı. Diğer nezaretler de kuruldu. Vilâyetlerde meclisler teşekkül etti. Başta Istanbul olmak üzere, binlerce bina yapıldı ve onarıldı. Yollar açıldı, köprüler inşa edildi. Buharlı gemiler ve makineler satın alındı. Daha modern bir maliye idaresi, posta ve karantina teşkilâtı kuruldu. Nüfus sayımı yapıldı. Hattâ 30 mart 1838'de sadrâzamın adı «başvekil» olarak değiştirildiyse de, bir müddet sonra bundan vazgeçildi. Ancak kabine esasının temelleri atılmış oldu. Yeni matbaalar açıldı. 1 kasım 1831'den başlayarak Türkçe, Fransızca, Arapça nüshalariyle Takvîm-i Vekaayî gazetesi yayınlanmaya başlandı. II. Mahmud, bu gazetenin yayınlanmasıyle görevlendirdiği ünlü bilgin Es'ad Efendi'yi, halkın anlayamayacağı bir dil kullandığı için azarladı. Batı musikisi, piyano, bando, orkestra, tiyatro, opera ve operet, kesin şekilde Türkiye'ye girdi. Avrupa'dan getirtilen ünlü bestekâr Donizetti'nin ağabeyi Donizetti Paşa, Muzıkay-ı Hümâyûn'u kurdu. Birçok memur

için Fransızca öğrenimi mecburiyeti kondu ve Bâb-ı Âlî'de kurslar açıldı. Tercümeler yapıldı, kitaplar basıldı. Okullar açıldı. Bugünkü Harbiye ve Tıbbiye kuruldu. Tıbbiye'de öğrenim Fransızca olduğu için, Batı medeniyetine içinden bakan bir kuşak yetişmeye başladı. Bu kuşak, Tanzimat yıllarında iktidara yükselerek II. Mahmud'un eserini devam ettirdi.

Burada anlatıldığı kadar kolay olmayan bu yenileşme hareketleri, başta Rusya olmak üzere, Avrupa devletlerinin çoğunun düşman nazarları ve tehditleri altında başarıldı. II. Mahmud Han, modern Türk ordusunun yetiştirilmesi işine mistik denilebilecek bir enerjiyle sarılmıştı. İki yılını basit bir albay gibi, Râmi kışlasındaki taş bir odada geçirmiş, kar ve yağmur altında, çamurlar içinde, askerin başında tâlime çıkmıştı.

Ancak bu gayretler, semeresini verdi. Türkiye imparatorluğu, Türk halkının henüz birçok millet gibi siyasî rüşdünü tamamlayamadığı, Avrupa emperyalizminin azgın XIX. asrında dağılıp gitmekten kurtuldu. Beklenen sonuçlar tamamiyle elde edilemediyse, bunun sebebi, Avrupa devletlerinin emperyalist siyasetlerinin Türkiye'ye bir an bile rahat nefes aldırmamasıdır. Bununla beraber bazı tarihçiler, bir 10 yıl daha yaşasaydı, II. Mahmud'un, saltanatının son 10 yılında gerçekleştirdiği inkılâpların daha köklülerini yapacağını, Türkiye'nin simasının tamamen değişeceğini ileri sürmüşlerdir. Kendisinden sonra Osmanoğulları'nın tahtı, aynı fikirlerle hareket eden genç oğluna, Sultan Abdülmecid'e kaldı. Ancak çocuk yaşındaki bu genç hükümdarda, Sultan Mahmud'un dehâsı, azmi, enerjisi ve tecrübesi yoktu. Sadece iyi niyet sahibiydi. İnkılâpçı sadrâzamların otoriteleri, padişahınki kadar olamıyor ve esasen inkılâpçıların yerine sık sık muhafazakâr, hattâ gericiler de iktidara yükseliyordu. Muhafazakârlık ve ilericilik, yüzlerce yıllık İngiltere demokrasisinde olduğu gibi denge durumunda, alışılmış ve mâkul hadlere itilmiş bir halde olmadığı için, Türk imparatorluğunda siyasî buhran, imparatorluğun düşmesine kadar sürüp gitti.

4. TANZİMAT ESASLARININ BOZULMASI VE 93 (*) BOZGUNU (1877 — 1878 OSMANLI - RUS SAVAŞI) (1871 — 1878)

Abdülazîz Hân'ın Tahttan İndirilmesi ve Ölümü

Bazı hataları olmakla beraber çok milliyetçi, oldukça muhafazakâr bir hükümdâr olan Abdülazîz Han, modern bir ordu ve üstün bir donanma için büyük para harcar. Bu arada muazzam saraylar da yaptırır. İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın 3. büyük, modern, zırhlı donanmasına sahip olur ve Türk tersanelerini modern zırhlı yapacak şekilde düzenletir. Bu donanma ile Kırım'ı geri almak istediği söylenir. İngiltere ve Fransa'dan alınan dış borçlarla Türk maliyesi, iflâsın eşiğine gelir. Rusya'nın kışkırttığı panslavist ajanlar, Balkanlar'daki Türk topraklarını karıştırır. Bu ortamda, padişaha şahsen düşman olan bir kaç akılsız devlet adamı, Sultân Azîz'i tahttan indirirler (1876). Yeğeni (I. Abdülmecîd'in büyük oğlu) V. Murad tahta geçer. Türk devleti, son derece büyük bir

(*) 1877 - 78 Türk - Rus Savaşı, 1293 Rûmî yılına tesadüf ettiği için, o zamandan beri «93 Bozgunu» diye anılagelmiştir.

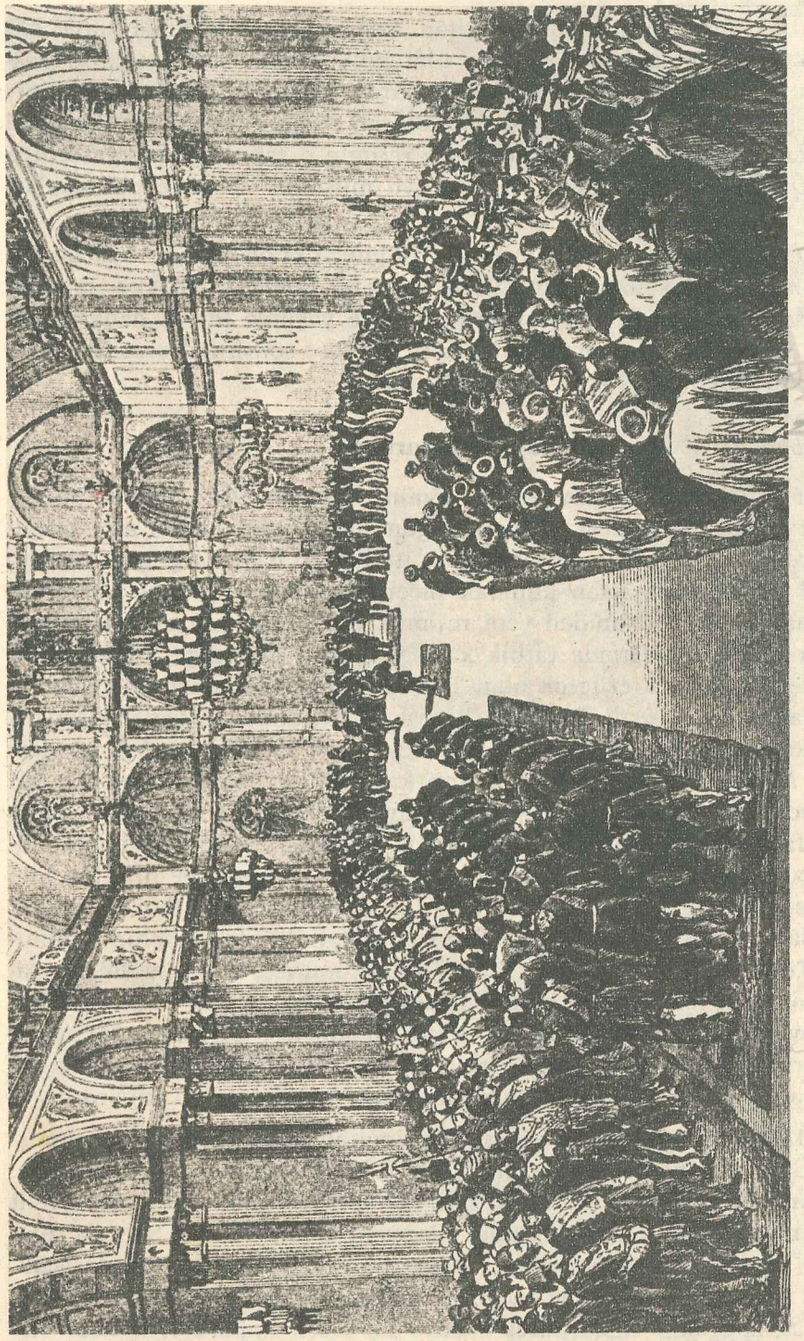

İstanbul'da ilk Meclis-i Meb'ûsân'ın açılışı (Meclis başkanı: Ahmed Vefik Paşa) (19 Mart 1877).

kargaşalığa düşer. 5 gün sonra Sultân Azîz bilekleri kesilmiş halde ölü bulunur. Darbeyi yapanlar, intihar olduğunu savunurlar. İntihâra delâlet eden emâreler çok azdır. Padişahın sarayı ve serveti yağmalanır. Darbeyi meşrûtiyet ilân etmek için yaptıklarını iddia edenlerin yalnız ikisi gerçekten meşrutiyetçidir. Diğerleri bu rejimin o zamanki imparatorluğa tatbik edilemiyeceğini bilenler veya koyu müstebid tabiatte bulunanlardır.

Amcasının tahttan indirilmesi ve ölümü, Çerkes Hasan vak'ası, V. Murad'ın dengesini bozdu. 93 günlük Osmanlı tarihinin en kısa saltanatından sonra, mecbûren tahttan indirildi. 36 yaşında idi ve daha 28 yıl Çırağan Sarayı'nda yaşıyacak, zâten kısa müddet sonra iyileşecektir. Kardeşi II. Abdülhamîd (1876 - 1909) tahta geçti.

1876'da Türk İmparatorluğunun Durumu

1876, Türkiye tarihinin gerçek dönüm noktalarından biridir. Sultân Azîz'in tahttan indirilmesi ve bir kaç gün sonra, münakaşası asla bitmiyecek karanlık bir tarzda ölümü, bütün ümidlerin bağlandığı genç V. Murâd'ın 3 ay içinde tahttan alınmak mecburiyetinde kalınması, Meşrûtiyet münakaşaları, düşünülen yeni rejimin, milliyetler mozaikı hâlindeki Osmanlı imparatorluğunda tatbik kabiliyeti olup olmadığı, Türk devleti di. Böyle bir savaşta ezilecek olan Türkiye'nin, artık tamamıyle azgınlaiçin hayatî problemlerdi. Dışarıda, Rusya ile kaçınılmaz savaş yaklaşıyordu. Balkanlar'da bir kaç eyâlet, kan, ateş, ısyan ve huzursuzluk içindeyşan bir Avrupa emperyalizmi ile karşı karşıya, bir çok millî menfaatini kaybedeceği muhakkaktı. Avrupa medeniyeti ile olan mesafe, artık kapatılması fazla ümîd edilemiyecek derecede açılmıştı. Gerçi 1876'da Japonya henüz büyük inkılâbını yapmamıştı ve 1876 Türkiyesi ile uzaktan bile mukayese edilemiyecek derecede geri bir devletti. Ancak böyle radikal bir inkılâbı gerçekleştirecek coğrafî pozisyona, millî birliğe sahip bulunuyordu. Türk imparatorluğunun coğrafî pozisyonu ise, bütün istilâlara, yabancı müdahalelere açıktı. Millî birlik yoktu. Gayri Türk eyâletler, Avrupa devletlerinde olduğu gibi sömürge muamelesi görmüyor, anavatanın birer parçası sayılıyordu. Devamlı dış baskılar ve bitip tükenmek bilmez savaşlar, Türkiye'nin kalkınmasını, ümitsiz bir ortama itiyordu.

1871'de Âlî Paşa'nın ölümüyle, Tanzimat'ın güzel esasları bozulmuştu. Bu durumda bütün yollar, şahsî bir diktatörlüğe açık bulunuyordu. Bu diktatörlük, bizzat devletin sahibi sayılan padişâhın şahsında tecellî edecektir. II Abdülhamîd'in, devlet idaresini Bâb-ı Âlî'den Saray'a alan 30 yıllık şahsî idaresi için şartlar, 93 Bozgunu ile büsbütün olgunlaşacaktır. 1876'yı hemen takib eden yıllarda dağılacak ve Avrupa emperyalizminin zirvesine eriştiği anda parçalanacak bir Türk imparatorluğunun hayatının 30 yıl uzatılması, palyatif bir tedbir mahiyetinde olsa bile, son-

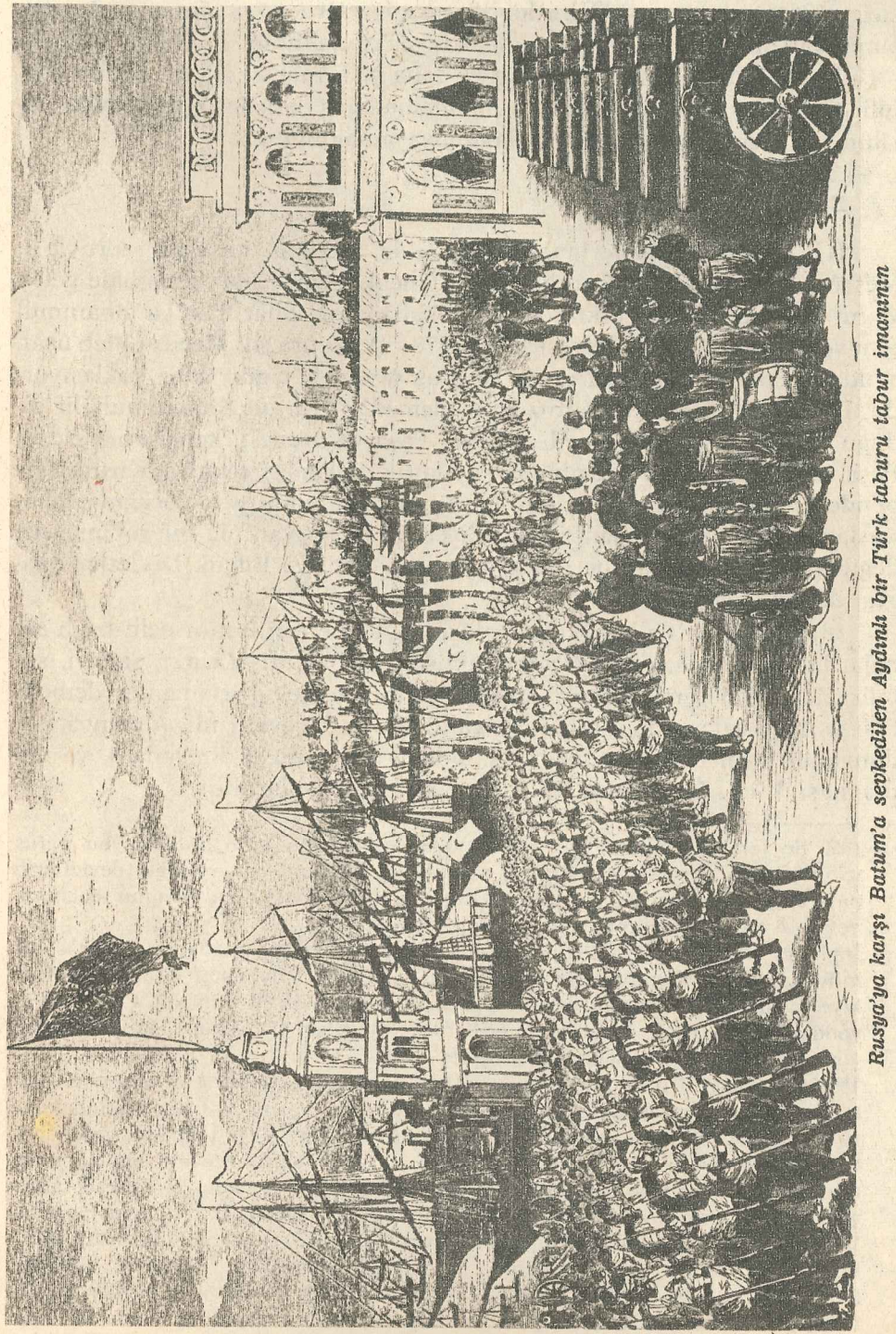

Rusya'ya karşı Batum'a sevkedilen Aydınlı bir Türk taburu tabur imamının duasını dinliyor (1877).

suz millî menfaatler sağlıyordu. Bu menfaatlerden ve zamanın Avrupa emperyalizmi aleyhine işlemesinden faydalanılabildiği takdirde, imparatorluk, belki daha dar bir çerçeve ve daha yeni müesseselerle devâm edebilirdi. Bu faydalanma imkânı kullanılamadığı takdirde -ki öyle oldu- tarihin son Türk imparatorluğu, dağılmıya mahkûmdu.

Birinci Meşrûtiyet

II. Abdülhamîd, hiç inanmadığı halde, Midhat Paşa'nın zoruyle I. Meşrûtiyet'i ilân etti (23 aralık 1876). Ancak, gemi azıyı almış hâle gelen ve bir çeşit meşrûtiyet diktatörlüğüne kalkışan Midhat Paşa'ya tahammül etmiyerek onu Türkiye'den çıkardı (1877). Az sonra ilk Meclis-i Meb'ûsân açıldı (19 mart 1877). Bu sıralarda Rus savaşı her gün daha yaklaşıyordu. II. Abdülhamîd, kâfi nüfûz elde edemediği için, tamamen muhâlif olduğu bir savaşı engelliyemedi. Midhat Paşa ve avenesi, kendilerini Reşid Paşa ve ekibi sanmak çılgınlığına kapılarak, böyle bir savaşta, Kırım Harbi'nde olduğu gibi İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer alacağına inanmışlardı. Halbuki bu inancı destekliyen ve hazırlıyan hiç bir şey mevcut değildi. Çeyrek asırdan beri dünya konjonktürü ve Büyük Devletler dengesi de çok değişmişti (*).

1875'e doğru İngilter, kara ordusu hariç, hemen bütün belli başlı sahalarda (donanma, deniz ticareti, iktisat, maliye, dış ticaret, sanayi, sömürgeler, şehirleşme, eğitim, siyasî istikrar, gerçek parlamenter demokrasi vs.) münakaşasız şekilde dünyanın en ileri devleti idi. Almanya ise, dünyanın birinci kara ordusuna sahipti. Türk ordusu dünyada 4. ve donanması 3. idi. Bu durum, 93 darbesi ile alt üst olacaktır.

(*) 1850 ile 1875 arasında dünya nüfusu 1.137 milyondan 1.326 milyona, bu nüfus içinde Büyük Devletler'in payı 898 milyondan 1.108 milyona ve diğer devletlerin payı 218 milyondan 189 milyona geçmişti. Büyük Devletler'in durumu -ehemmiyet sırasıyle ve sömürgeleriyle beraber- şöyleydi :
İngiltere 259 milyondan 303 milyona, Almanya 17 milyondan (yalnız Prusya) 42 milyona, Rusya 68 milyondan 89 milyona, Fransa 39 milyondan 45 milyona, Türkiye 54 milyondan 64 milyona, Avusturya 39 milyondan 38 milyona, Çin 380 milyondan 430 milyona, Birleşik Amerika 23 milyondan 45 milyona, İtalya 27 milyona, İspanya 19 milyondan 25 milyona.
1850'de sayıları 5 olan bir milyondan fazla nüfuslu şehirler 8'e, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 6'dan 14'e, yüz binle yarım milyon arasındakiler 104'ten 169'a, elli binle yüz bin arasındakiler 187'den 192'ye, elli bini geçen bütün şehirler ise 291'den 375'e yükselmişti. 1875'te İngiltere'de elli binden fazla nüfuslu 86, Türkiye'de 39, Çin'de 34, Almanya'da 28, Fransa'da 26, Birleşik Amerika'da 23, Rusya'da 16, İspanya'da 15, İtalya'da 14, Japonya'da 13, Avusturya'da 11, Holanda'da 10, İran'da 9, diğer bütün devletlerde 51 şehir bulunuyordu. 1875'te Istanbul dünya şehirleri içinde 5. dereceye düşmüştü : Londra 4.000.000, Paris 2.200.000, New York 1.900.000, Pekin 1.650.000 Istanbul 1.200.000, Berlin 1.200.000, Viyana 1.000.000, Kanton 1.000.000. Bu tarihte, cihan tarihinde ilk defa olarak bir şehir (Londra) 4 milyona erişmiştir.

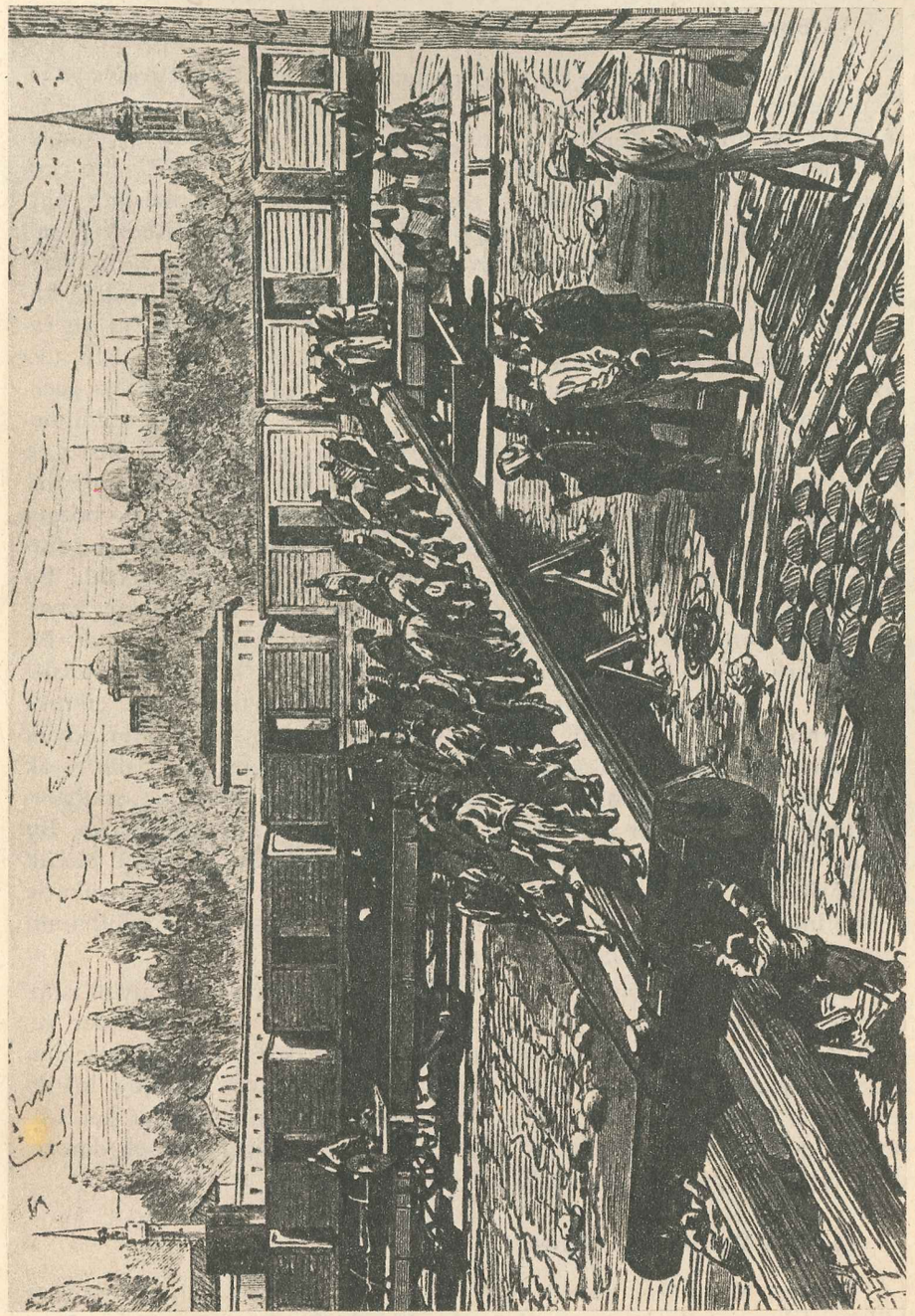

Ağır Türk topları Tuna cephesinde trene yükleniyor (1877).

93 Bozgunu

Sırbistan, Romanya ve Karadağ prenslikleri, metbûları Türkiye'ye ısyân ederek, savaşta, Rusya'nın yanında yer aldılar. Yunanistan da düşman bir tutum aldı. Türkiye tek başına idi. Tuna ve Kafkasya cephelerinde büyük savaş başladı. Ruslar'ın Tuna'yı geçmesi ile (1877) bu cephede savaş başlamıştı. Kafkasya (Kuzeydoğu Anadolu) cephesinde başlaması daha erkendir. Serdâr-ı Ekrem Abdülkerim Nâdir (Abdi) Paşa'nın düşmanın Tuna'yı geçmesine seyirci kalmasıyle harb, yarı yarıya kaybedildi. Müşir Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de düşmana karşı üç defa kazandığı parlak zaferlere (20 temmuz, 30 temmuz, 11 eylûl 1877) ve savunma savaşına yeni prensipler getirmesine rağmen Plevne düştü (10 aralık). Müşir Süleyman Paşa'nın 7 gün, 7 gece zorladığı Şıpka'yı geçemeyip Türk ordusunun Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde bölünmesi esasen Plevne için ümitleri söndürmüştü. Sofya, Niş, Vidin düştü ve artık Ruslar, Edirne'yi de alıp Yeşilköy'e kadar geldiler. Doğu cephesinde Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Ruslar'ı ard arda bir kaç bozguna uğratması da, devamlı ve büyük takviyeler alan düşmanı durdurmadı. Kars düştü (1877). Fakat düşman Erzurum önlerinde çakıldı. Bu şehir halkının da katıldığı destânî bir savunma karşısında Ruslar, Erzurum'u düşüremeyip çekildiler. 1878'de Edirne mütârekesi imzalandı. Bu savaş, Çar'ın ve padişahın arzu etmemelerine rağmen, bir tarafta panslavistlerin, diğer taraftan Midhat Paşa takımının kışkırtmaları ile çıkmıştır. İyi bir savunma vereceği umulan Türk kuvvetleri gerçi yer yer büyük başarılar gösterdiler ve düşmana çok ağır kayıplar verdirip Ruslar'ı çok kritik durumlara getirebildiler. Fakat Türk müşirleri arasında, muharebe meydanlarına kadar aks eden çok çirkin rekabet kavgaları vardı. Bu yüzden düşman, Istanbul kapılarına kadar geldi. Sultân Azîz'in en büyük fedakârlıklarla kurduğu muazzam ve modern silâhlı kuvvetler, liyâkatle kullanılmadı. Müşirlerin çirkin post kavgalarına karışan II. Abdülhamîd sonradan «harbi Yıldız'dan yönetmekle» suçlandı.

Bu savaşta Gazi Osman Paşa parladı ve harb tarihinin en büyük isimlerinden biri olarak tarihe geçti. Savunma savaşına yeni prensipler getirdi. Az kuvvetle, fevkalâde üstün düşmana nasıl karşı koyulabileceğini, ardarda kazandığı 3 Plevne zaferi ile dünyaya isbât etti. Her şeyi bittikten sonra Plevne'den cebren çıkmak isterken esir düştü. Ruslar kendisine esir değil, misafir muamelesi yaptılar ve hakkında en yüksek derecede protokolü uygulıyarak kendisini Rusya'da misafir ettiler.

Meclis-i Meb'ûsân'ın Süresiz Tatili

Meclis-i Meb'ûsân, irâde-i seniyye ve karar-nâme (padişah emri ve hükûmet kararı) ile süresiz tatile sevk edildi (13 şubat 1878). Fakat Kaanûn-ı Esâsî (1877 Anayasası) ilga edilmedi. Bu şekilde I. Meşrûtiyet, 1

Türk topçusu, 24 ekim 1877 Taliş meydan muharebesinde Rus tümenlerini püskürtüyor.

yıl, 1 ay, 25 gün ve Meclis-i Meb'ûsân ise sadece 10 ay, 25 gün devâm etti. Bu tarihte, II. Abdülhamîd'in şahsî idaresi başladı ki bu 30,5 yıllık devreye «Devr-i İstibdâd = İstibdad Devri» denmektedir. Milletvekillerinin yarıdan fazlasının Türk olmaması, bunların aşırı istekleri, parlâmentoyu imparatorluğun geleceği için tehlikeli kılmıştı. Zira Osmanlı devletinde anavatan - sömürgeler ayırımı yoktu. İngiltere, Fransa gibi Batı Avrupa devletleri parlâmenter demokrasiyi rahatlıkla tatbik edebiliyorlardı. Zira İngiltere'de parlâmento, sadece Büyük Britanya milletvekillerinden kurulu idi. İngiltere'nin yüzlerce milyon insan yaşıyan sömürgeleri bu parlâmentoya tek milletvekili bile sokamıyorlardı. Osmanlı imparatorluğunun anavatan - sömürge ayırımı yapamaması, bu imparatorluğun hem çabuk dağılmasına sebeb olmuştur, hem de demokrasiyi imkânsız veya çok güç uygulanır hâle getirmiştir.

Ayastefanos Anlaşması

Ruslar'ın elçabukluğu ile Türkiye'ye imzalattıkları Ayastefanos Anlaşması (1878), Türk devleti için son derecede zararlı idi. Avrupa devletlerinde tepki yarattı. II. Abdülhamîd'in şahsî diplomasisi, bu tepkileri çok iyi değerlendirdi, kışkırttı. Berlin'de bir kongre toplandı. Berlin Anlaşması (13 temmuz 1878), mağlûp Türkiye'nin 1699 Karlofça'dan beri imza koyduğu en ağır anlaşma olmakla beraber, Ayastefanos'un feci şartlarını hayli hafifletiyor, Türkiye'yi Balkanlar'dan tasfiye etmiyor, hattâ Türkler'in Balkanlar'daki hayatını bir kuşak uzatıyordu. Bu anlaşmayı II. Abdülhamîd, Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamakla sağlıyabildi. Bu büyük kargaşalıkta, Rus düşmanı İngiliz başbakanı Lord Disraeli, Kraliçe Victoria'yı «Hindistan İmparatoriçesi» ilân etti ve biribirine düşmüş Büyük Devletler, bu unvânı kabûl ettiler. İngiltere, 1857 Sipâhî İhtilâli üzerine Hindistan'daki Timuroğulları'nın artık tamamen unvandan ibaret kalan imparatorluğunu ilga etmiş, Hindistan'ın son Türk imparatoru II. Bahâdır Şâh'ı Birmanya'da Rangun'a sürmüş, fakat İngiltere hükümdârına -9 asırdır Türkler'de bulunan- «Hindistan imparatoru» titrini vermiye cesaret edememişti.

Berlin Anlaşması

Berlin anlaşmasına göre Türkiye, Yunanistan'dan yarım asır sonra, kendisine tâbî 3 yeni Balkan devletinin istiklâl kazanmasını kabûl ediyordu; bu suretle Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri, Türkiye'den ayrılıyordu. Balkan Dağları'nın kuzeyinde Türkiye'ye bağlı iç işlerinde otonom bir Bulgaristan prensliği, güneyinde de imtiyazlı bir Doğu Rumeli eyâleti kuruluyor, merkezleri Sofya ve Filibe oluyordu. Bu suretle imparatorluğun Tuna Vilâyeti (ki sınırları bugünki Bulgaristan'dan çok genişti) tarihe karışıyordu. Bosna - Hersek'in idaresi Avusturya - Macaris-

tan'a bırakılıyordu. Kars ve Artvin ile Batum, Rusya'ya veriliyordu. Ayrıca Rusya'ya 802.500.000 altın frank harb tazminâtı yıllık taksitler hâlinde ödenecekti. Avrupa'da kesin kayıplar 237.298 km² toprak ve 8.184.000 nüfustu (bugünki nüfus 25 milyondan fazla). İmtiyaz verilmiş Bulgaristan, Doğu Rumeli, Bosna - Hersek, Kıbrıs, bu savaş dolayısıyle elden çıkan Kars, Artvin, Tûnus gibi yerler bu rakamların dışındaydı. Bunlar da ilâve edilince, imparatorluğun kaybı korkunç oluyor, bugün üzerinde 50 milyon insanın yaşadığı topraklar bırakılıyordu. Padişahın muhâlefetine rağmen, Karadağ'a bir kazâ (ilçe) bırakmamak için kabûl edilen savaşın, Midhat Paşa ve avenesinin açtığı belânın bilançosu bu idi.

Sorular :

1 — Abdülazîz Hân'ın tahttan indirilmesinin sebeb olduğu kaosu tasvîr ediniz.
2 — 1876'da Türk imparatorluğunun durumunu anlatınız.
3 — Aynı yılda büyük devletler dengesi nasıldı?
4 — Birinci Meşrûtiyet nedir?
5 — 93 Harbi nasıl başladı?
6 — Anadolu (Kafkasya) cephesinde neler geçti?
7 — Rumeli (Tuna) cephesinden bahsediniz?
8 — Plevne zaferleri ve Gazi Osman Paşa'dan bahsediniz.
9 — Ayastefanos Anlaşması niçin uygulanamadı?
10 — Berlin Anlaşması'nın hükümlerini sayınız?

OKUMA PARÇASI : XIX

SULTAN ABDÜLAZÎZ HÂN'IN TAHTTAN İNDİRİLMESİNİ (30 MAYIS 1876) HAZIRLAYAN ORTAM

Sultân Azîz'in 14 yıl, 11 ay, 5 gün süren, diğer bir ifadeyle 15 yıldan 25 gün eksik olan hükümdarlığı, Türkiye tarihinde daima uğursuz neticeler veren hal' (tahttan indirme) ile son buldu.

Sultân Azîz, bestekâr, neyzen, ressam, sportmen, asker, donanma ve silâha iptilâ derecesinde meraklı, çok mağrur, fakat şahsî muamelelerinde pek nazik, ancak kızdığı zaman soğukkanlılığını muhafaza edemiyen, dindar, fevkalâde vatansever, heybetli, büyük zekâsının yanında belki gururundan gelen bir safdillik taşıyan, ağabeyi gibi müsriflik derecesinde cömert bir hükümdardı. İlk 10 senesinde dengeli, nisbeten muktesit bir hayat yaşadı. Âlî ve Fuad Paşalar'ı devamlı şekilde iktidarda tutmak uzakgörüşlülüğünü göstererek rahat saltanat sürdü. Avrupa'da prestiji fevkalâdeydi. Son 5 yılında ise, birinci sınıf devlet adamından mahrumdu. Birçok arzusunu kısan Âlî ve Fuad Paşalar'ın ölümünden sonra serbest kalmış, şahsen devleti idare etmenin zevkine varmıştı. Bu şekilde Tanzimat bozulmuş, 1839'dan önceki mutlakıyet hortlamış oluyordu. Ancak Sultân Azîz, şüphesiz 1839'dan önce Türkiye'nin başında bulunan babası II. Mahmud'un dehâsına sahip değildi. Mahmud Nedim Paşa gibi değersiz olduğu nisbette ahlâksız bir vezire kapıldı veya bu veziri, şahsî arzularına hizmet edebilecek tip olarak telâkki etti. Yeğeni Sultân Vahîdeddin'i nasıl Dâmâd Ferid Paşa felâkete sürüklediyse, Sultân Azîz'in başını yiyen de bu Mahmud Nedim oldu. Rus dostu olduğu için milletçe nefret edilen bu

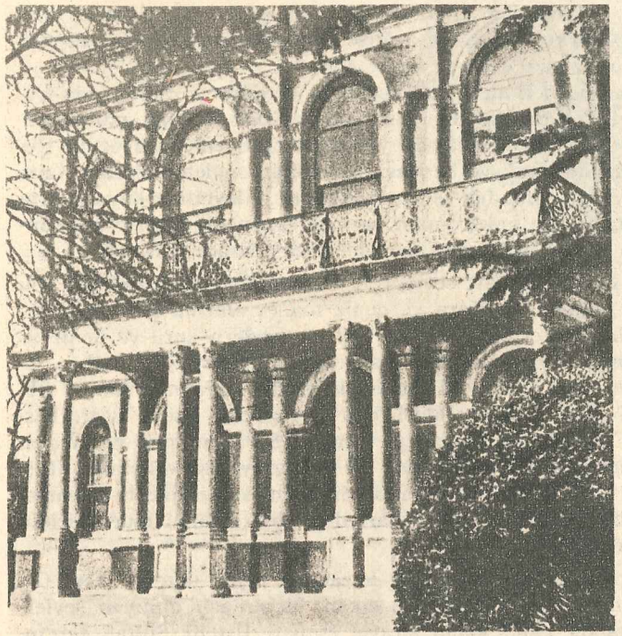

Malta Köşkü Istanbul'da Yıldız Sarayı'nda.

Yıldız'da Hamidiye Camii (II. Abdülhamid)

adamı, Rusya'ya karşı bir siyaseti olan İngiltere de tutmuyordu. Bu suretle, dünyanın en güçlü devleti de Türkiye'ye karşı değilse bile, Mahmud Nedim Paşa'yı iki defa iktidara getiren Sultân Azîz'e karşı cephe aldı.

Vezirler, Sultân Azîz'in heybetinden ürküyorlardı. Beylerbeyi Sarayı'nda yanında kendisine alıştırdığı erkek bir arslanla ileri gelenleri kabûl ettiği zaman, padişahın ve arslanın azametinden, ziyaretçilerin yürekleri ağızlarına geliyordu. Hükümdarların dostu olmadığı, düşmanı ve bendesi bulunduğu söylenir. Sultân Azîz'in gerçek ve yakın hiçbir dostu olmadığı ise muhakkaktır. Aleyhinde kaynamakta olan kazanın farkına varmadı veya gururundan varmak istemediği gibi, böyle birşeyi kendisine ima yoluyla olsun anlatmıya cesaret edecek kimse çıkmadı.

Halk, israfına rağmen bu hükümdarı seviyordu. Esasen Osmanoğlu olması, bu sevgiyi kendisine doğuştan sağlamıştı. Kara ve deniz manevralarına katılması, ordu ve donanmasına, askerine gösterdiği itina, her yıl en modern kara ve deniz silâhlarını edinmesi, prestijini arttıran unsurlar arasındaydı. Ağabeyi gibi kadına iptilâ derecesinde düşkün olmadığı gibi, içki içmemek, tütün kullanmamak ve sıhhatli olmak bakımından da ağabeyi Sultân Mecîd'den ayrılıyordu. Ancak israfı, başlıca dedikodu mevzuu idi. Ağabeyinin başlattığı Çırağan Sarayı'nı pek muhteşem bir şekilde yaptırıp döşettiği gibi, Beylerbeyi'nde de bir saray inşa ettirmişti. Taşlık'ta bir cami yaptırmaya hazırlanıyordu (tahttan indirilmesi üzerine başlanamadı). Annesi Pertevniyâl Vâlide-Sultan'ın masrafları daha çok içtimaî müesseselere gittiği için, tenkit mevzuu değildi.

Koç, horoz gibi hayvanları döğüştürdüğü ve kazanana nişan takdığı, Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'da yayınladıkları gazetelerde çıkan, hiçbir aslı olmıyan şeylerdir. Fakat bu menfi propaganda, halka kadar sirayet etmişti. Üstelik Sultân Azîz'in, nazırlarının orta oyununda taklidini yaptırıp eğlendiği bir gerçekti. Hüseyin Avni ve Midhat Paşalar gibi mağrur nazırlar, buna son derece içerliyorlardı.

Tenkit hedeflerinden başlıcası, Türk maliyesinin, o tarihe kadar asla düşmediği bir perişanlık içinde olması, iflâsa yaklaşmasıydı. 20 yıl kadar önce Türkiye, bütün tarihinde ilk defa olarak dış borçlanma yoluna gitmiş, önce buna şiddetle muhalif olan devlet adamları bile, bu kolay görünen yola sık sık başvurmaya başlamışlardı. Kırım Harbi'nin yüklü borçları, Sultân Azîz devrine intikal etmişti. Tahta geçtiği zaman 90 milyon altın olan devlet borçları, Sultân Azîz'in 15 yıllık saltanatının sonunda 196 milyon altını buldu. Paranın satınalma değerinin çok yüksek olduğu o devirde bu meblâğ, gerçekten muazzamdı. Bu para, bilhassa ölçüsüz olduğu söylenebilecek donanma masraflarına gitti. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın üçüncü donanmasını bir hamlede edinebilecek malî gücü yoktu. Sultân Mecid devrinden kalma donanma tamamen değiştirilerek, birkaç misli kuvvetlendirildi. Modern zırhlılar bakımından Türk donanması, Fransa'nın seviyesini buldu veya geçti. Üstelik tersanelere ve askerî fabrikalara büyük para harcandı. Istanbul tersaneleri, zırhlı inşâ edebilecek kapasiteye getirildi. Tophanede, modern toplar dökülebiliyordu. 25 zırhlı, 50.000 deniz ve 700.000 kara askeri, Türkiye için çok ağır bir yük teşkil etti. Sultân Azîz, eninde sonunda Rusya ile yeni bir savaş çıkacağını, müttefiksiz bir Türkiye'nin Rusya'yı yenmesi icab ettiğini düşünüyor, hattâ Kırım'ı geri almayı tasarlıyordu. Halbuki bu devirde, 1875 yıllarında artık Türkiye'nin tek başına Rusya'yı yenmesi imkânı yoktu. En başarılı bir savaş, iyi bir savunma savaşından ibaret olabilirdi. İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya, kudret itibariyle Türkiye'yi geçmişti. Bunu çok iyi bilen Büyük Tanzimatçılar, müttefiksiz bir savaşta Türkiye'nin bu dört devletten biriyle bile karşı karşıya gelemiyeceğini iyice anlamışlar, daima siyasî kombinezonlarla müttefik aramış ve bulmuşlardı. Büyük Tanzimatçılar nesli ortadan çekilince Türkiye müttefiksiz kaldı. Uzun zamandan beri bunu bekliyen Rusya'ya gün doğdu.

Binaenaleyh Sultân Azîz'in son yıllarında siyasî denge, Türkiye için tehlikeli şekilde bozulmuştu. Almanya, hattâ Avusturya - Macaristan'ın Rusya ile dış siyasette işbirliği yapmaları, bu tehlikeyi arttırıyordu. 1870-71 felâketinin yaralarını saran Fransa ile henüz büyük devletler arasında pek cılız bir varlığa sahip olan İtalya ve kendi başı dertte bulunan İspanya ile Avrupa dışındaki Birleşik Amerika sayılmazsa, Türkiye'nin dış siyasette dayanacağı tek devlet olarak ortada İngiltere kalıyordu. İngiltere ile müttefik bir Türkiye'yi yenmek tamamiyle imkânsızdı. Ancak hayatî menfaatleri tehdid edilmedikçe Avrupa işlerine karışmıyan İngiltere'yi elde etmek zordu. Üstelik devamlı menfî propagandalar (bilhassa Rus ve Yunan propagandaları), İngiliz umumî efkârını Türkiye'den ayırıyordu. İngiltere, umumî efkârın siyasetine en şiddetle müessir olduğu devletti. Türkler, Hıristiyan olmadıkları, üstelik milyonlarca Hıristiyan'ı idarelerinde tuttukları için, Avrupa halkının nazarında bir çeşit düşmandı.

Sultân Azîz, ordu ve donanma masraflarından bunalan nazırlarıyle istediği askerî tahsisatı almak için mücadele ederken, bir taraftan devlete hizmet ediyor, diğer taraftan felâketini hazırlıyordu. Avrupa'nın XVI. asırdan itibaren denizcilikte üstünlük kazanmıya başladığını biliyor, fakat bu işin kısa zamanda gerçekleştirilemiyeceğini bilmezlikten geliyordu. Daima değiştirilmek, yenilenmek istiyen bir donanma, savaşta faydalı olması için bile, yetişmiş denizcilere muhtaçtı. Şüphesiz 46 yaşındaki bir hükümdar için ufuklar açık görünüyor, istikbal için pek çok şeyi yapabileceğini hesaplıyordu. Âlî Paşa'nın ölümünden sonra onun yerini asla doldıramıyan sadrâzamların biribirini takib etmesi, Sultan Azîz'i bir yandan bunaltırken, bir yandan da nefsine karşı olan itimadını gaflet derecesinde arttırıyordu. Gerçekten bu devlet adamlarının içinde fazla bir değeri olmıyanlar ekseriyetteydi. Sultân Azîz, Mütercim Rüşdü Paşa'ya kızdığı bir gün, huzûrundan ayrıldıktan sonra: «Benim ecdâdım (atalarım) bu gibilerin aklıyle hareket etmiş olsaydı, Konya ovasında koyun sürüleriyle çadırda yaşamaktan kurtulamazdık!» demekte haklıydı.

5. İSTİBDAD DEVRİ, DIŞ OLAYLAR, II. MEŞRÛTİYET (1878 — 1908)

93 Bozgununun Neticeleri

Büyük felâketleri, şahsî idareler takib eder. 93 felâketinden sonra da öyle oldu. Devlet idaresi Bâb-ı Âlî'den Yıldız'a, hükûmetten padişaha geçti. Bu devirde (30,5 yıl) II. Abdülhamîd, çoğu basit birer adamı olan sadrâzamlarla devleti idare etti. Bu sadrâzamlar arasında büyük devlet adamı tipinde olanlar hemen hemen yoktur. Çoğu az veya hayli liyâkatli adamlardır. Fakat «kaht-ı ricâl» başlamış, büyük devlet adamı nesli kesilmiştir.

Devlet, çok büyük bir bozgundan çıkmıştır. Bir milyon göçmen, Balkanlar'dan Istanbul'a ve Anadolu'ya akmıştır. Esasen iflâs hâlinde olan maliyeye, bir de Rus tazminâtı binmiş, bu tazminâtı padişah, saltanatının sonuna kadar her yıl muntazaman ödemiştir. Sultân Azîz'in bıraktığı dünyanın 4. ordusu ve 3. donanmasını o seviyede ayakta tutacak malî güç kalmamıştır. Bu durumda büyük yatırımlar yapılamadığı için, Avrupa ile olan mesafe çok açılmıştır. Padişah buna rağmen bayındırlık eserlerine, bilhassa eğitime çok ehemmiyet vermiştir.

Ermeni Meselesi

Bu devirde o kadar çeşitli düşmanlara yeni bir unsur, Ermeniler de eklenmiştir. Osmanlı Ermenileri'ni, İngiltere ve Rusya ile dış Ermeniler kışkırtmışlardır. Bu kışkırtma çok sistemli ve büyük ölçüde olmuş, Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkarılmış, Türk ve Kürd köyleri basılarak binlerce Müslüman işkenceyle şehîd edilmiştir. Patırdı, büyük şehirlere, hattâ Istanbul'a bile sıçratılmıştır. Padişah, bunlara sert şekilde cevap vermiş, Ermeni patırdılarını derhal ezmiştir. Zira Berlin Muâhedesi'nin 61. maddesi, bugün üzerinde 19 il bulunan 6 Osmanlı vilâyetinde (eyâlet), Ermeniler lehinde ıslahat emrediyordu. Padişah, bu maddeye imza koymaya mecbur kalmakla beraber, saltanatı boyunca asla tatbik etmemiş ve Büyük Devletler'in en fecî baskıları bile II. Abdülhamîd'e 61. maddeyi tatbik ettirememiştir. Bugün Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye dahil olması, bu politikanın neticesidir. II. Abdülhamîd'in Ermeniler'e sert tedbirler almıya mecbur kalması neticesinde Avrupa'da kendisine «Kızıl Sultan» unvânı verilmiş, bu unvan sonra Türkiye'de bu padişahın muhâliflerince de -zamanımıza kadar- kullanılmıştır.

Makedonya Meselesi

XX. asrın eşiğinde Sultân Abdülhamîd rejimi prestijinin zirvesinde iken, yeni asrın ilk yıllarından itibaren bu prestij büyük kayıplara uğramıya ve sonunda yıkılmaya başladı. Makedonya meselesi, bunda birinci derecede rol oynadı. Makedonya'nın tamamı, Türkiye'nin elindeydi. 96.400 km² olan bu ülkede o devirde 4 milyona yakın nüfus yaşıyordu. Bunun yarısı kadarı Müslüman (Türk ve Arnavut), yarısı kadarı da Hıristiyan'dı (Bulgar, Yunan, Sırp vs.). Ülkede 3 Türk eyâleti bulunuyordu (Selânik, Manastır, Kosova = Üsküb). Makedonya'da Bulgar faaliyetleri çok genişti, büyük çeteler teşkîl etmişlerdi ve Türkler'den fazla, Yunan ve Sırplar'ı ezip tek başlarına kalmak istiyorlardı. Büyük Devletler'in eli, Makedonya'dan eksik olmuyordu. Bütün bu kargaşalığa merkezi Selânik'te bulunan III. Ordu nezâret ediyordu. En genç subaylar bu orduya gönderiliyor ve devamlı çete (gerilla) savaşlarıyle, rûhen çeteci hâline geliyorlardı. 1902 - 3 Makedonya ihtilâli bastırılmakla beraber, Bulgar gerillalarına silâh bıraktırmak mümkin olmadı.

Türk - Yunan Savaşı (1897)

Bu devirdeki başlıca dış meselelerse şöyledir : Fransızlar, Tûnus'u işgal ettiler (12 mayıs 1881). Tûnus, Berlin Konferansı kulislerinde Fransa'ya bırakılmıştı. II. Abdülhamîd, çok şiddetle protesto etmekle beraber, Tûnus'u kurtaracak durumda değildi. Berlin Anlaşması, Tesalya sancağını Yunanistan'a bırakıyordu (13.488 km²). Padişah, anlaşmanın bu maddesini 3 yıl savsaklamaya muvaffak olduysa da, sonunda baskılara karşı koymak mümkin olmadı. Tesalya, Yunanistan'a geçti (2 temmuz 1881). Mısır'a İngilizler'in müdahalesi (15 eylûl 1882), Bulgaristan prensliği ile Doğu Rumeli eyâletinin birleşmesi (18 eylûl 1885), Avrupa siyasetinin mühim meseleleri olarak yıllarca Büyük Devletler'i ve Bâb-ı Âlî'yi işgal etti. Büyük Devletler'e arkasını dayıyan Yunanistan, Girit ve Yanya vilâyetlerine de göz dikmişti. Bâb-ı Âlî, Yunanistan'a harb ilân etti. Bu kısa savaşta (18 nisan - 20 mayıs 1897) Türkler, Yunan ordusunu yıldırım harbiyle ezdiler. Atina yolu Türk ordusuna tamamen açılmışken, Büyük Devletler müdahale ettiler. Türkiye, kazandığı savaştan hemen hiç bir kâr etmeksizin çıktığı gibi, Girit'e Yunanlılar lehine imtiyazlar vermiye de mecbur kaldı (*).

İstibdâd İdaresinin Tamamen Bozulması

İstibdâd Devri denen II. Abdülhamîd'in şahsî idaresi 30 yıl, 5 ay, 6 gündür. Bir irâde-i seniyye ile Meclis-i Meb'ûsân'ı süresiz tatili ile Meşrûtiyet'i 2. defa ilân etmesi arasındaki müddet. Bilhassa son yıllarda istib-

(*) XX. asır başlarken, Büyük Devletler, ehemmiyet sıralarına göre İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, Birleşik Amerika, Avusturya, Türkiye, Japonya, İtalya ve Çin'den ibaretti. İspanya, 1898'de büyük devletler arasından çıkmıştı. 1875 ile 1900 arasında İngiltere -bütün sömürgeleriyle beraber- 303 milyondan 382 milyona, Almanya 42 milyondan 66 milyona, Fransa 45 milyondan 76 milyona, Rusya 89 milyondan 133 milyona, Birleşik Amerika 45 milyondan 86 milyona, Avusturya 38 milyondan 45 milyona, Türkiye 64 milyondan 57 milyona, Japonya 33 milyondan 56 milyona, İtalya 27 milyondan 33 milyona, Çin 430 milyondan 348 milyona, İspanya 25 milyondan 19 milyona geçmişti. 1875'te aşağı yukarı 1.326.000.000 olan dünya nüfusu 1900'de 1.491.000.000'e yükselmişti. Bu nüfus içinde Büyük Devletler 1.108.000.000'dan 1.282.000.000'a, diğer devletler ise 189 milyondan 209 milyona geçmişti.

1900'de İngiltere'de -bütün sömürgeler dâhil- 100.000'in üzerinde nüfuslu şehir sayısı 69, Birleşik Amerika'da 37, Almanya'da 29, Çin'de 24, Rusya'da 23, Fransa'da 18, Türkiye'de 11, İtalya'da 11, Japonya'da 9, Avusturya'da 8, İspanya'da 8, diğer devletlerde 41 idi. 1875'te dünyada nüfusu milyonu geçen şehir sayısı 8 iken 1900'de 17, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 14 iken 30, yüz binle yarım milyon arasındakiler 169 iken 241 olmuştu. 1875'te 100.000'den fazla nüfuslu bütün büyük şehirlerin sayısı 191 iken bu rakam 1900'de 288'i bulmuştu Bu çeyrek asır içinde bilhassa Avrupa şehirlerindeki -sanayileşmeden doğan- nüfus artışı, görülmemiş derecede yüksek olmuş, 1900'de bu artış artık eski hızını kaybetmiye başlamıştır.

1900'de dünyanın en nüfuslu şehirleri şöyle idi : Londra 6,1, New York 4,5, Paris 4,1, Berlin 2,4, Chicago 1,7, Viyana 1,7, Philadelphia 1,5, Tokyo 1,4, Petersburg (Leningrad) 1,4, Essen 1,3, Kalküta 1,3, Istanbul 1,3, Moskova 1,1, Manchester 1,1, Glasgow 1, Pekin 1, Hamburg 1 milyon. Türkiye'nin Istanbul'dan sonra gelen şehirleri şunlardı : Kahire 684.000, İskenderiyye 352.000, İzmir 221.000, Bağdad 160.000, Şam 154.000, Haleb 140.000, Beyrut 131.000, Selânik 116.000, Edirne 100.000.

dâd rejimi, dejenere olmuştu. Padişahın «hafiyye» denen ajanlarının faaliyetleri, imparatorluğu tam bir polis devleti hâline getirmiş, vicdanları sızlatan, çok defa da gülünç olaylara zemin hazırlıyan bir mahiyet kazanmıştı. Rejime karşı olanların -bol maaşla olmakla beraber- imparatorluğun yakın uzak yerlerine küçük bir emirle sürülüvermesi de büyük şikâyetler yaratıyordu. Bu sürgün yerlerinden en dehşetlisi Güney Libya'daki Fizân idi. Basına ve kitaplara konan sansür, çığırından çıkmıştı. XIX. asır şartları içinde -Avrupa'nın çok büyük bir kısmı için bile- tabiî olan böyle bir rejim, XX. asırda devâmı mümkin olmıyan bir idare idi. 1905'te Rusya'da, 1907'de İran'da meşrûtiyetin ihtilâl yoluyle ilânından sonra Türkiye'nin durumu da sarsıldı. Gerçi Türkiye'de o ülkelerdeki ihtilâllere sebeb olan unsurlar yoktu. Fakat padişahın meşrûtiyeti ilânda geç kalması, kargaşalığa sebeb oldu.

II. Meşrûriyet gerçekte, III. Ordu'nun genç subayları ile hükümdârın kan dökmekten çekinmesinin neticesidir. İstibdâd rejimi Türkiye'de kansızdı. Hayat fevkalâde ucuzdu. Fakat maaşların iki ayda bir verilebilmesi, memur, bilhassa subay zümresinde büyük nefret uyandırmıştı. Sarayın her işe karışması, hükûmetin nüfuzunun gittikçe kısılması, orta derecede saray adamlarının nâzırlardan fazla nüfûz edinmeleri, rejimin iyice dejenere olduğunu herkese gösteriyordu. Gerçi bu yıllarda demokrasi yalnız bir kaç devletin tatbik ettiği bir rejimdi (Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Holanda, Belçika, İsveç, Norveç, Danimarka). Diğer devletlerde meclisler varsa da, yönetim gerçekte parlâmenter değildi. Meselâ 1918'e kadar Almanya'da meclislerin bütün üyeleri aleyhte rey verseler, hükûmeti düşüremezlerdi; devleti kayzer (imparator) ile onun seçtiği şansölye (federal başbakan) ortaklaşa yönetirlerdi. Bu durumu bilmeden veya bilmezlikten gelerek Sultân Hamîd rejimi hakkında müfrit tenkitlerde bulunmak, tarihî gerçeklere aykırı olur.

İstibdâd rejimini yıkmak için bir çok gizli Türk, azınlık ve yabancı kuruluşlar teşekkül etmişti. Avrupa'da bir muhalif basın vardı. Fakat rejimi devirmeye çalışanların ve sonunda buna muvaffak olanların başında İttihad ve Terakki cemiyeti gelir; sonradan siyasî parti olmuştur.

İkinci Meşrûtiyet

23 temmuz 1908'de bu suretle II. Meşrûtiyet ilân edilmiştir. «Meşrûtiyet», «taçlı demokrasi» demektir. Bugün İngiltere, Belçika, Holanda, İsveç, Norveç, Danimarka, Lüksenburg, Japonya vs.'de olduğu gibi. Ancak rejimin değişmesi, imparatorluğu kurtaramıyacak, bilakis batıracaktır. II. Abdülhamîd'in dış politikada müstesna bir dehâ olması, devletlerin dengesiyle 30 yıl boyunca en mâhir şekilde oynıyabilmesi ve kıl payı denge farklarıyle imparatorluğu büyük tehlikelerden koruyabilmesi, yeni rejimin beceremiyeceği işler arasındadır.

II. Meşrûriyet'in ilân edildiği Türkiye, devlet idaresi şîrâzesinden çıkmış bir imparatorluktu. Bütün dış ve iç ihtiraslar, geçmişin bu muhteşem imparatorluğu üzerinde birleşiyordu. İktidara el atan, fakat tamamen ele almıya da cesaret edemiyen İttihad ve Terakki partisi, «ittihâd-ı anâsır» propagandası yapıyordu. Bu siyasetin iflâsını, her taraftan ihanetlere uğramak suretiyle görecek olan tecrübesiz parti, bir kaç yıl sonra İslâmcı, Türkçü ve Turancı politikaya yönelecektir. Türk olmıyan kavimlerin ihaneti, Türk milliyetçiliği şuûrunu uyandıracaktır. Mustafa Kemal, bu şuûrun temsilcisi olarak millî mücadelenin başına geçecek ve kazanacaktır. Ancak İttihad ve Terakki, II. Abdülhamîd'in aşırı düşmanı olmakla beraber, tamamen monarşisttir. İçlerinde tek cumhuriyetçi yoktur. Hepsi Osmanoğulları'na bağlıdır ve imparatorluğu, meşrûtî bir monarşiden ayrı düşünememektedirler. Ancak bu meşrûtî monarşi (taçlı demokrasi), ölü doğmuştur ve kâğıt üzerinde kalmıya mahkûmdur. Bir tek kişiden, sonradan İttihatçılar'ın bile hak verdikleri II. Abdülhamîd'den boşalan iktidar, bir kaç yıl geçmeden İttihad ve Terakki'ce doldurulmuş, sonunda sadece Enver - Tal'at - Cemal üçlüsünün eline geçmiştir. Sultân Hamîd'in karanlık, fakat kansız istibdâdından sonra Türkiye, bir kaç ay rahat nefes almıştır. Ama daha 1908 yılı dolmadan karanlık bulutlar çökmüş, imparatorluk bir siyasî idamlar, sürgünler, siyasî suikasdler ülkesi hâline gelmiştir. Çok büyük millî felâketler, sırf beceriksizlikler, cehâletler ve sâbit fikirler yüzünden, imparatorluğun üzerine çökmekte gecikmiyecektir.

Sorular :

1 — 93 bozgununun Türk imparatorluğunun iç idaresine tesirleri nasıl oldu?
2 — II. Abdülhamîd'in tutumu nasıl oldu ve gelişti?
3 — Ermeni meselesi nedir?
4 — Makedonya meselesi nedir?
5 — 1897 Türk - Yunan Savaşı ve neticeleri?
6 — XX. asrın eşiğinde dünyanın siyasî tablosunu ve nüfus durumunu anlatmıya çalışınız.
7 — İstibdâd İdaresi nasıl yozlaştı?
8 — 1908'e girerken dünya devletlerinde demokrasinin gücü ne dereceye kadar gelmişti?
9 — İkinci Meşrûtiyet nasıl hazırlandı?
10 — İttihad ve Terakki partisinin rolünü anlatınız.

OKUMA PARÇASI : XX

ERMENİ MESELESİ (1895 — 96)

XIX. asır ortalarına kadar Ermeniler, Türkiye'de büyük bir huzur ve refah içinde yaşamışlar, ticaret ve sarraflık, kuyumculuk gibi mesleklerle zengin olmuşlar, tanınmış Ermeni aileleri Istanbul'da prensler gibi hayat sürmüşlerdi. Türkler, ken-

II. Abdülhamid (1876 - 1909)

Almanya imparatoru ve Prusya kralı II. Wilhelm 3. defa Istanbul'a gelişi (Şeyhulislâm Efendi'yi selâmlıyor, resmin önünde Sultan Reşad, onun arkasında Enver Paşa)

di hallerinde, işleri güçleriyle uğraşan bu kavme «millet-i sâdıka» derlerdi. Asrın ikinci yarısında bu durum değişti. Tanzimat'tan sonra Ermeniler'in devlet memuru da olmalarına, içlerinde vezirliğe, senatörlüğe, hattâ nazırlığa yükselenler bulunmasına rağmen, Ermeniler kaynaşmıya başladı. Hareket, huzur ve saadet içinde olan Türkiye Ermenileri'nden değil, Rusya Ermenileri ile, Ermeni dâvasından yararlanmak isteyen Avrupa devletlerinden geldi.

Doğu Anadolu'yu yutabilmek için Ermeniler'i önce Ruslar kışkırttı. Berlin Muahedesi'nin meşhur 61. maddesine göre Türkiye, üzerinde bugün 19 ilimiz bulunan 6 vilâyette (Erzurum, Diyârbekir, Sıvas, Harput, Van ve Bitlis), Ermeniler lehine ıslahat yapmıya mecbur edilmişti. Bu maddeyi Sultân Hamîd, en büyük tehlikeleri göze alıp asla yürürlüğe koymadı. Bugün Doğu Anadolu, Türkiye'ye dahilse, bu siyasetin neticesidir. Bu 6 vilâyeti teşkil eden 20 sancağın hiç birisinde Ermeniler, değil ekseriyet teşkil etmek, nüfusun % 20'sini bulmuyorlardı. Ekseriyet Türkler'de ve ikinci derecede Kürdler'de idi.

Berlin Muahedesine imza koyan Büyük Devletler, zaman zaman 61. maddenin tatbikı için Bâb-ı Âlî'yi tazyik ettiler. Fakat Sultân Hamîd'in Almanya büyükelçisine, maddeyi yürürlüğe koymaktansa ölmeyi tercih ettiğini söylemesi üzerine, birşeye muvaffak olamadılar. Esasen Sultân Hamîd, Almanya ve Avusturya - Macaristan'ı Türkiye'ye mail bir siyaset takibine ikna edebildiği için, Büyük Devletler aralarında anlaşamıyor ve tek başlarına Türkiye'ye baskı siyaseti kullanmıya da cesaret edemiyorlardı.

93 Harbi'ni Türkiye kaybetmişti ama, bu savaş, aynı zamanda Balkanlar'daki Rus emellerine de mezar olmuştu. Rusya'nın silâh gücüyle yarattığı muhtar Bulgaristan prensliği, Rusya'ya karşı bir durum aldığı gibi, istiklâlini Rus silâhları sayesinde kazanan Sırbistan bile Avusturya'ya yaklaşıyordu. Ruslar'ın Balkanlar'dan Akdeniz'e inmelerine imkân kalmamıştı. Şu halde İskenderun Körfezi'ne veya Basra Körfezi'ne doğru, Ermeniler vasıtasiyle yaklaşabilirler miydi? Rus ana siyaseti, bu sorunun etrafında düğümleniyordu. Bu durumda İngiltere'nin siyaseti, o zamana kadar takib ettiği siyasetin tam zıddı oldu. Bu tarihlerde İngiltere artık Rusya'yı Asya'da kendisine rakip görmüyor, birinci derecede Almanya'dan çekiniyordu. Şifa bulmaz bir Türk ve Müslüman düşmanı olan, Avam Kamarası'nda eline **Kur'ân**'ı alarak hakaretler eden, Avrupa'dan Türkler'i sürüp çıkartmanın, hilâl yerine salîbi dikmenin bir Hıristiyanlık kutsal görevi olduğunu ileri süren Başbakan Gladstone, dünyanın birinci devletinde iktidarı, uzunca bir zaman için ele geçirmişti. İngiltere tarihinin Palmerston, Salisbury, Disraeli gibi Rus düşmanı ve Türk dostu devlet adamlarının devri kapanmıştı. Gladstone, Ruslar'dan fazla Ermeniler'i desteklemiye başladı. Önce bunu, muhtar bir Ermenistan kurulursa, bu yeni prensliğin Rus nüfuzuna düşmemesi için yaptı. Sonra Rusya, muhtar Ermenistan projesini açıkça terkedince, tek başına Ermeniler'in avukatlığını üzerine aldı. XIX. asrın son yıllarında Türkiye'nin en şiddetli düşmanı olarak artık Rusya değil, İngiltere görünüyordu. Bu his, halk tabakalarına kadar yayılmıştı. İngiltere, Sultân Hamîd'in hilâfet siyasetinden de fevkalâde ürküyordu. Hindistan Müslümanları, halîfe sıfatiyle padişaha çok bağlıydılar. Hindistan, İndonezya, Çin, Filipinler'de, bütün Afrika camilerinde Sultân Hamîd nâmına hutbe okunuyordu.

Önce Ermeni muhtariyetini, yani Türkiye'ye tâbi olmak şartıyle -Bulgaristan gibi- muhtar bir Ermenistan kurulmasını destekliyen Rusya, asrın son yıllarına doğru bu siyaseti tamamen bıraktı. Zira Ermeniler, bu silâhı bizzat Rusya'ya karşı kullanmıya kalkıştılar. Çünkü Türkiye'nin hiçbir yerinde, bir tek kazâda olsun ekseriyet teşkil etmiyen Ermeniler, Kafkasya'da, Rusya'nın İran'dan aldığı Ermenistan'da ekseriyettiler. Ermeniler'in en büyük patriki de, burada oturuyordu. Rusya, Ermeni milliyetçilerine zulmetmiye başladı. Binlerce Rus Ermenisi, Avrupa'ya kaç-

tı. Orada teşkilât kurmıya, asırlardan beri Türkiye'nin en sadık tab'aları olarak refah içinde yaşıyan Osmanlı Ermenileri'ni kışkırtmıya başladılar.

1886'da İsviçre'de kurulan Hınçak gizli cemiyeti, tethiş yoluyla Osmanlı Ermenileri'ni kendi emellerine âlet etmiye başladı. Türkiye'deki Ermeni zenginlerinden ağır tehditlerle büyük paralar sızdırıldı. Doğu Anadolu'da, cemiyetin emirlerini dinlemiyen yüzlerce Ermeni öldürüldü. Bunlar, Türk ve Kürd köylerini de basıp yağmalamıya başladılar. Türk ve Kürdler'i yurdlarını bırakıp gitmiye mecbur etmek için, akıl almaz işkencelerle öldürüyorlardı. Anadolu'da yer yer çıkan küçük Ermeni isyanları hızla bastırıldı. Merkezi Erzincan'da olan IV. Ordu'nun kumandanı Müşir Zeki Paşa, sert tedbirler aldı. Avrupa ve Birleşik Amerika'daki komiteciler, Türkler'in Hıristiyanlar'ı doğradıklarını iddia edip, amansız bir propagandaya giriştiler. Birçok Avrupa ve Amerika gazetesi, Türk zulmü motifini, bir tiraj unsuru olarak işlemiye başladı. Avrupalı aydınlar içinde de, asrın başlarında barbar Yunanlılar'ı tutanlar olduğu gibi, bu sefer tamamen vahşî bir kavim olan Ermeniler'i destekliyenler görüldü. Bunlardan meşhur tarihçi Albert Vandal, Ermeniler'e gûyâ zulmettiği için Sultan Hamîd'e «Le Sultan Rouge» adını taktı. Sonradan milliyet hissinden ve dünya siyasetinden yüzde yüz gafil birçok Türk de, bu unvanı «Kızıl Sultân»'a çevirerek kullanmışlardır. Aslında Sultân Hamîd'in tamamen meşrû tedbirleri sayesinde Doğu Anadolu kurtarıldığı gibi, aynı siyaseti, Sultân Hamîd'e «Kızıl Sultân» diyen İttihadçılar da, gene haklı ve meşrû olarak, Birinci Cihan Harbi içinde Ermeniler'e uygulamıya mecbur kalmışlardır.

Gerçekte Ermeniler'in Müslüman halka yaptıkları zulümler yanında, haklarında alınan tedbirler hafif kalıyordu. Ancak bütün bir Avrupa'nın baskısı altında, bu derecesi yapılabiliyordu. Ermeniler, yalnız köylerde değil, Sıvas, Trabzon, Erzurum, Van, Diyârbekir gibi vilâyet merkezlerinde bile patırtı çıkartacak cesareti kendilerinde, daha doğrusu Avrupa'nın tutumunda buluyorlardı.

Sultân Hamîd, Ermeniler'e karşı Kürdler'i kullanmak yoluna gitti. Bu suretle hem Türk askerî birlikleri gerilla savaşında yıpratılmıyacak, hem de Kürdler'in, kendilerinin Ermeniler'e karşı silâhlandırılması hakkındaki bitip tükenmek bilmiyen talepleri yerine getirilecekti. Bu suretle «Hamîdîye Alayları» denen Kürd süvari birlikleri teşkil edildi. Bunların subayları, tanınmış Kürd aşiretlerinin ileri gelenlerinden seçildi. Bunlara verilen subaylık rütbeleri, yalnız kendi alaylarında geçerli idi.

Komitecilerin Anadolu'da çıkarttıkları en büyük isyan, 1894 ekiminde Sason'da oldu. Siirt'le Muş arasındaki bu kazâda Ermeniler, en büyük nisbeti teşkil ediyorlardı. 12.000 Ermeni ile 15.000 Kürd ve Türk'ün yaşadığı Sason arazisi, Sason Dağlarına dayanan, sarp ve yolsuz bir yer olduğu için, askerî birliklerin hareketine elverişli değildi. İsyan derhal bastırıldı. Fakat 5.000'e yakın Ermeni'nin ve yüzlerce Müslüman'ın hayatına mal oldu. Komiteciler, Türk zulmünü daha şiddetle propaganda edebilmek için, Türk kıyafetine girip Ermeniler'i öldürmekten bile çekinmediler. Sason isyanının lideri Hamparsum Boyacıyan, hayatını kurtardı. Bu adamın 13 yıl sonra İttihatçılar tarafından Harput milletvekili yapılması, Türkiye tarihine mahsus garâbetlerdendir. Sason'dan bır ay geçmeden Ermeniler, bu defa Diyârbekir'de ayaklandılar. 1.191 Ermeni'nin öldüğü bu ayaklanma da hemen bastırıldı.

Ermeniler, Türkler'e karşı bir başarı kazanmak ümidinde değillerdi. Bütün gayeleri, bu gibi patırdılarla Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek, desteğini kazanmak, Türkiye'ye karşı kışkırtmaktı. Bu gaye elde edildi. İngiltere, Fransa ve Rusya, 11 mayıs 1895 tarihli nota ile, Berlin Muahedesi'nin uğursuz 61. maddesinin derhal yürürlüğe konmasını, 6 Doğu Anadolu vilâyetine yeni valiler tayinini, bu valilerin, Büyük Devletler'in muvâfakatleriyle atanmasını, Kürd alaylarının ilgasını, Ermeniler'den jandarma birlikleri kurulmasını istediler.

Abdülhamîd Hân'ın şahsî dış siyaseti, krizli bir âna girdi. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın üçlü notaya katılmasını önceden önlemiş olan hükümdar, Rusya ile Fransa'yı İngiltere'den ayırmayı başardı. Fransa dış işleri bakanı meşhur tarihçi Hanotaux'ya, hükümdarlar dışında hiçbir yabancı şahsa verilmiyen murassâ imtiyâz nişânını bahşederek okşadı. İngiltere, tek başına kaldı. Buna rağmen donanmasını Çanakkale Boğazı ağzına getirdi. Sultân Hamîd, 3 haziranda verdiği cevabî nota ile, İngiltere'nin blöfünü gördü ve 11 mayıs notasını tamamen ve kesin şekilde, açık kapı bırakmıyacak surette reddetti. İngiltere, tehdidini tek başına yerine getirmeye, Türkiye'yi silâhla tazyik etmiye cesaret edemedi; donanmasını çekti. İlk ravundu, Sultân Hamîd kazanmıştı. Ancak Ermeniler ve prestijlerine darbe yiyen efendileri İngilizler, ikinci ravunda hazırlanıyorlardı.

Bu defa, bütün dünyanın gözü önünde, Istanbul şehrinde bir vak'a hazırlandı. O tarihe kadar Istanbul'da patırdı çıkartmak, yalnız Türkler'e mahsus bir işti. Bir azınlığın böyle birşeye cesaret ettiği görülmemişti. Rumlar, Yunan ihtilâlinde bunu düşünmüşler, fakat tatbik edememişlerdi. Ermeniler, daha doğrusu Avrupa'ya sürülen Rus Ermenileri bunu da yaptılar.

30 eylûl 1895'te Istanbul'da «Birinci Ermeni Patırdısı» diye tarihe geçen isyân başladı. Ermeni patriki İzmirliyan'ın silâhlandırdığı birkaç yüz Ermeni, Kadırga civarında üç gün üç gece mukavemet ettikten sonra imhâ olundular. Ermeniler'in maksadı Bâb-ı Âlî'ye gelip hükûmeti protesto etmek idiyse de, başaramadılar. Kadırga'dan ancak Sultanahmet yakınlarına çıkabildiler; Bâb-ı Âlî'ye erişemediler. Birkaç Türk'e karşılık bine yakın Ermeni'nin can verdiği bu olayda Sadrâzam Said Paşa, bir piyade taburu kullanmak istediği için, azledildi. Sultân Hamîd, Avrupa devletlerine bahane vermemek için, âsileri jandarma, polis ve bizzat tecavüze uğrıyan Istanbul halkına ezdirdi. Yüksek öğretim talebesinin büyük faaliyet gösterdiği bu üç günlük patırtıda, komitecilerin uğruna yanan, refah ve huzur içindeki Istanbul Ermenileri'nin rahatı iyiden iyiye kaçtı.

Bir yıl geçmeden Ermeni komitecileri, aynı mahiyette bir teşebbüste daha bulundular. 26 ağustos 1896'da Istanbul'daki Osmanlı Bankası merkez binasını basarak, Avrupa'nın dikkatini çekmek istediler. Patrik İzmirliyan'ın planladığı bu hareket, Sultân Hamîd'in meşhur hafiye teşkilâtı tarafından istihbâr edildiği için, hükûmet banka etrafında her türlü tedbiri almıştı. Âsiler, ancak bankada birkaç bomba patlatabildiler. Bâb-ı Âlî'yi bombalarla uçurmıya karar verdikleri halde, bu semte yaklaşamadılar. Komitecilerin büyük kısmı, limandaki İngiliz, Fransız ve Rus gemilerine sığınarak Avrupa'ya kaçabildi.

Olayın fiyasko verdiğini gören Patrik, bu defa Istanbullu Ermeniler'i, Avrupa devletlerinin donanmalarının Çanakkale'yi geçmek üzere olduğunu söyliyerek kışkırttı. Bir Ermeni, Sadrâzam Halil Rif'at Paşa'ya tabanca ile kurşun attıysa da isabet ettiremedi. Ermeni mahallelerinden bazı cür'etkârlar, balkon ve pencerelerden Türk polis, jandarma ve askerine silâh attılar, hakaretler ettiler. Bu, Istanbullu Ermeniler için vahîm neticeler verdi.

Sultân Hamîd, bütün asker, hattâ polisi Ermeni mahalle ve evlerinden çektikten sonra, başta Istanbul limanının o zaman çok kalabalık bir kitle teşkil eden hamalları olmak üzere, sivil halktan gönüllüleri, mütecaviz Ermeniler'in üzerine saldı. Ateşli silâh kullanılmasını kesin şekilde yasaklıyan, mecbur olmadıkça kesici silâh da kullanılmamasını istiyen padişah, kalın sopalar dağıttırmıştı. O gece Türkler, yolda ellerine geçirdikleri Ermeniler'i bu sopalarla hakladılar. Bu suretle birkaç gün ve gece içinde yüzlerce Ermeni öldürüldü. Türkler'den de ölen oldu.

Ermeni komitecilerinin soluğu kesildi. 1905'teki Bomba Olayı dışında artık ayaklanmak için, Birinci Cihan Savaşı'nı ve silâhlı Rus desteğini beklediler. Bu safhada da önce İttihadçılar, sonra Kâzım Karabekir Paşa tarafından ezildiler. Anadolu'da

bir tek Ermeni kalmadı. Hepsi Ermenistan'a, Suriye'ye, Lübnan'a, Irak'a sürüldü. Binlercesi de Avrupa ve Amerika'ya gitti. Bütün bu patırdılar sırasında, devlete sadık olan ve Türk idaresinin nimetlerini takdîr eden bilhassa Istanbullu Ermeniler, mümkin olabildiği nisbette komitecilerin ve âsî patriklerinin baskısından kendilerini kurtarmıya çalıştılar. Meşrûtiyet'te bir Ermeni'ye hâriciye nâzırlığının bile emniyet edildiği görüldü.

Sultân Hamîd, Patrik İzmirliyan'ı azledip Kudüs'e sürdü. Ermeniler'e umumî af ilân etti. Birkaç Ermeni'yi vali muavini ve mutasarrıf muavini tayin etti. Ancak Büyük Devletler'in Berlin Muahedesi'nin mahut maddesinin tatbik edilmesi için yaptıkları bütün tazyiklere göğüs gerdi ve hepsini, bu devletleri birbirlerine düşürmek suretiyle atlattı. Haksız muahedeler asla tatbik edilmez, edilse bile yaşıyamaz. Büyük Devletler'in, % 80 küsur Müslüman azınlığını % 5-20 teşkil ettikleri vilâyetleri Ermeniler'e vermek suretiyle esarete mahkûm etmek istemeleri, Türk'lüğe ve Türkiye'ye karşı açık bir suikastti. Muvaffak olamazdı ve olamadı. Büyük Devletler bu işi Türkiye'ye zorla Bulgaristan ve Girit gibi yerlerde yaptırmışlardı. Fakat bu ülkelerde Müslüman nüfus, 93 Harbi'nden önceleri bile ancak % 50'yi buluyordu. Doğu Anadolu'nun 6 vilâyetinde ise Müslüman ekseriyet % 80 ilâ 95 arasındaydı.

G — İmparatorluğun Son Devresi (1908 — 1922)

1. İKİNCİ MEŞRÛTİYET VE BALKAN SAVAŞI (1908 — 1914)

İkinci Meşrûtiyet'in İlk Yılı

Önce İttihadçılar, açıkça iktidarı ele almadılar. Nâzırlar, Sultan Hamîd rejimi vezirlerinden seçildi. İmparatorlukta sevinç büyüktü. Türkler, hürriyet için, imparatorlukta ekseriyet olan azınlıklar ise, başka mânâda hürriyet için seviniyorlardı. Ancak İttihadçılar'ın hatası yüzünden Bulgaristan prensliği (96.345 km², 4.338.000 nüfus) istiklâlini, Türkiye'den ayrıldığını, hükümdârının bundan böyle «kral» sanını taşıyacağını ilân etti. Aynı gün (5 ekim 1908), Bosna - Hersek eyâleti (51.564 km², 1.932.000 nüfus), Avusturya - Macaristan imparatorluk - krallığında ilhâk edildi ve Türkiye'den ayrıldı. Yunanistan da furyaya katılıp Girit eyâletini (8.379 km², 344.000 nüfus) ilhâk etmek istediyse de muvaffak olamadı. Bâb-ı Âlî, 7,5 milyon altın tazminat karşılığında bu ilhakları tanıdı ama, artık herkesin ağzının tadı da kaçmış oldu.

Bu hava içinde, çeşitli ilkellik ve yolsuzluklarla seçimler yapıldı. Meclis-i Meb'ûsân, II. Abdülhamîd tarafından açıldı (17 aralık 1908). 275 milletvekili seçilmişti. Bunların 140'ı Türk, 60'ı Arab, 25'i Arnavut, 2'si Kürd, 48'i Gayrı Müslim (23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, bir Romen) idi.

31 Mart Olayı ve II. Abdülhamîd'in Tahttan İndirilmesi

«31 Mart Vak'ası» denen 13 nisan 1909 olayında, İttihadçılar'ın Istanbul'daki I. Ordu'ya -padişaha çok sadık diye- itimad etmiyerek Selânik'ten III. Ordu'dan getirttikleri nişancı taburları, «şerîat istemek» sloganı ile ayaklandı. Subaylardan bir lideri bile olmıyan bu ayaklanmanın tertipçileri çeşitlidir. Padişahın en küçük ilgisi olmıyan bu olayın pek çok tertipçisi vardır. Fakat II. Abdülhamîd tahttan indirilmiş (27 nisan) ve maksatların en büyüklerinden biri hâsıl olmuştur.

II. Abdülhamîd'in yerine kardeşi Sultan Reşad, «V. Mehmed» unvâ-

V. Sultan Mehmed Reşad Han (1909-1918)

nıyle tahta geçirildi. 1911 sonuna kadar -bazı ısyanlara ve bir çok tatsız olaya rağmen- oldukça iyi giden durum, birden kararmıya başladı. Libya için Türkiye - İtalya savaşı çıktı (1911). Bugünki Türkiye'den iki defadan fazla büyük bir ülke olan Libya'ya İtalyanlar'ın ânî taarruzu, Türk imparatorluğunu artık 1922 sonuna kadar bitmiyecek on bir yıllık felâketli bir savaşlar devresine soktu. Balkanlar'ın karışması Bâb-ı Âlî'yi Libya'yı İtalya'ya bırakmak mecburiyetine düşürdü.

Balkan Savaşı

8 ekim 1912'de Balkan Savaşı patladı. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan krallıkları ile Karadağ prensliği, Rusya'nın desteği ile Türkiye'ye taarruza geçtiler. Savaş, hiç beklenmedik şekilde Osmanlı imparatorluğu aleyhine seyretti. Subayların İttihadçı ve Halâskâr diye ikiye ayrıldığı, fecî askerî ve diplomatik hataların yapıldığı savaşı Türkler kaybetti. En büyük hata, biribirlerine Türk'e düşmanlıklarından fazla düşman olan 4 Balkan devletciğinin, imparatorluğun dünki vilâyetlerinin birleşmesine hükûmetin mani olamayışı idi. Bu birleşme olduğu takdirde bile Türk ordusunun düşmanı kolayca ezmesi icab ediyordu. Düşman, yıldırım harbiyle Çatalca'ya kadar geldi. Adriyatik sahillerinden Meriç'e çekilen Türkler, orada bile tutunamadılar. Yanya, İşkodra ve Edirne kaleleri kendini destânî şekilde savundu. Şükrü Paşa, 5 ay, 5 gün kuşatmaya dayandıktan sonra, Edirne'yi açlıktan Burgarlar'a teslim etti (26 mart 1913). Savaş patlayınca kim kazanırsa kazansın toprak değişikliğine rızâ göstermiyeceklerini ilân eden Büyük Devletler, beklenmiyen Türk hezîmeti karşısında, işgal edilen toprakların Balkanlılar'a terki için Bâb-ı Âlî'ye her türlü baskıyı yaptılar. Bu suretle imparatorluğun iki kanadından biri, Batı Türkü'nün iki anayurdundan ikincisi, Rumeli, 550 yıl sonra terk edildi. Milyonlarca göçmen gene yolları doldurdu ve yüz binlercesi harcandı. Savaşın en ateşli demlerinde İttihad ve Terakki «Bâb-ı Âlî Baskını» (23 ocak 1913) denen darbeyle hükûmete el koydu. Fakat partiden birini hükûmetin başına geçirmekten çekinerek, tarafsız sayılan Mahmud Şevket Paşa'yı sadrâzam yaptı.

Büyük Türk yağmasında Balkanlı müttefikler biribirleriyle anlaşamadılar. İttifakın en büyük gücünü teşkil eden Bulgaristan üzerine yürüdüler. İlk savaşa katılmıyan Romanya krallığı da Bulgaristan'a taarruz edince, bu devlet pes etti. Bu şekilde yağmadan arslan payını, tahminlerin aksine, Bulgaristan değil Yunanistan ve Sırbistan aldı. Buna «İkinci Balkan Savaşı» denmektedir. Bulgarlar'ın boşalttığı Edirne'yi Türkler, bu sırada geri almışlardır.

Rumeli'nin Kaybı

5 asırdan fazladır Türk yurdu olan Rumeli'nin kaybı ile ve Türk'ün

Adriyatik'ten Meriç'e çekilmesiyle neticelenen Balkan Harbi, bütün Türk tarihinin en büyük facialarından biridir. Milyonlarca şehit verilerek, milyonlarca altın harcanarak yurd edilen büyük bir ülke elden çıkmış, Türkiye artık -taht şehri Istanbul'un bu kıt'ada bulunması dışında- hemen hemen Avrupa devleti olma sıfatını kaybetmiştir (*).

Savaştan Türkiye 167.312 km² toprak ve 6.582.000 nüfus kaybıyle çıktı. O zamanki mülkî teşkilâta göre 7 vilâyet (eyâlet) ve ayrıca Edirne vilâyetinden 2 sancak ve Sisam adası kaybedildi. Kaybedilen eyâletler Selânik, Manastır, Kosova (Üsküb), İşkodra, Yanya, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları, yani Asya Ege adaları), Girit idi. Bu eyâletlerde 33 sancak (il) ve 158 kazâ (ilçe) bulunuyordu.

Sadrâzam ve harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa, bir suikasdle öldürüldü (11 haziran 1913). Suikasdi İttihadçılar yapmamışlar, fakat yapılmasına göz yummuşlardı. Bu suretle doğrudan doğruya iktidara geldikleri gibi, suikasdi bahane edip belli başlı muhâliflerini idam ettiler veya sürdüler. 33 yaşını doldurmamış bir kurmay yarbay, Enver Bey, harbiye nâzırı oldu. Dâmâd Enver Paşa, orduyu düzenlemek için büyük tedbirler aldı. İttihadçı olmıyan binlerce subayı ordudan çıkardıysa da, bir yıl içinde kudretli bir ordu meydana getirmeye muvaffak oldu. Ancak böyle bir orduyu bir yıl bile ayakta tutamıyacak, Çanakkale ve Sarıkamış'ta daha 1915 yılı sona ermeden harcıyacaktır. Kapitülasyonlar ilga edildi (9 eylûl 1914). Bu sırada Cihan Savaşı başlamış, fakat Türk imparatorluğu henüz harbe girmemişti (**).

(*) Savaştan, galip Balkan devletcikleri, şu kazançlarla çıktılar: Bulgaristan 25.257 km² toprak ve 984.000 nüfus (o zamanki nüfus), Yunanistan 55.919 km² toprak ve 1.859.000 nüfus, Sırbistan (sonraki Yugoslavya) 41.873 km² toprak ve 1.942.000 nüfus, Karadağ 5.590 km² toprak ve 161.000 nüfus. Ayrıca 25.734 km² genişliğinde, 800.000 nüfuslu bir Arnavutluk, Türkiye'den ayrıldı. Balkan harbinden evvel ve sonra Balkanlar'ın durumu şöyleydi: Bulgaristan 96.345 km²'den 121.602 km²'ye ve 4.338.000 nüfustan 5.322.000 nüfusa, Yunanistan 64.859 km²'den 120.060 km²'ye ve 3.041.000'den 4.900.000'e, Sırbistan 45.427 km²'den 87.300 km²'ye ve 3.000.000'dan 4.942.000'e, Karadağ 9.427 km²'den 15.017 km²'ye ve 274.000'den 435.000'e. Savaştan önce 4 Balkanlı müttefikin toplamı 216.058 km² ve 10.854.000 nüfusdu; gene savaştan önce Türkiye'nin yalnız Avrupa toprakları (Girit hâriç) 176.300 km² ve 7.828.000 idi ve bütün Osmanlı imparatorluğu 7.213.239 km² ve 55.189.000 nüfuslu idi (Mısır, Sûdan ve diğer tâbi ülkeler dışında 38.019.000).

(**) Cihan Savaşı'nın başında dünya siyasî dengesi şöyleydi: Ehemmiyet sırasıyle Büyük Devletler'i İngiltere, Almanya, Birleşik Amerika, Fransa, Rusya, Japonya, Avusturya, İtalya, Türkiye ve Çin teşkîl ediyordu. -Bütün sömürgelerle beraber- İngiltere'de nüfus 1900 ile 1915 arasında 382 milyondan 461 milyona, Almanya 66 milyondan 79 milyona, Birleşik Amerika 86 milyondan 111 milyona, Fransa 76 milyondan 84 milyona, Rusya 133 milyondan 181 milyona, Japonya 56 milyondan 78 milyona, Avusturya - Macaristan 45 milyondan 52 milyona, İtalya 33 milyondan 38 milyona, Türkiye 57 milyondan 29 milyona (ikinci rakamda Mısır hâriç), Çin 238 milyondan 398 milyona, dünya nüfusu ise 1.491.000.000'dan 1.782.000.000'a geçmişti. Büyük Devletler'in toplam nüfusları bu 15 yıl arasında 1.282.000.000'dan 1.411.000.000'a, diğer devletlerinki ise 219.000.000'dan 371.000.0000'a yükselmişti.

Dünyada yüz binin üzerinde nüfuslu şehir sayısı bu 15 yılda 288'den 402'ye, bunların içinde milyonu geçenler 17'den 25'e, yarım milyonla bir milyon arasındakiler 30'dan 50'ye, yüz binle yarım milyon arasındakiler 241'den 377'ye geçmişti. 1915'te İngiltere'de (bütün sömürgelerle) yüz binin üzerinde şehir sayısı 90, Birleşik Amerika'da 59, Rusya'da 39, Almanya'da 37, Çin'de 26, Fransa'da 22, Japonya'da 16, İtalya'da 15, Türkiye'de 13, Avusturya'da 11, İspanya'da 10, Holanda'da 10, Brezilya'da 6, geri kalan diğer bütün devletlerde ise 48 idi. Büyük şehirlerin durumları şöyleydi: Londra 7,3 milyon, New York 7,1, Paris 4,6, Berlin 3,8, Essen (Büyük Essen) 3,3, Chicago 2,5, Viyana 2,2, Petrograd (Leningrad, eski Petersburg) 2,1, Tokyo 2,1, Philadelphia 2, Buenos Ayres 1,8, Glasgow 1,5, Istanbul 1,4, Hamburg 1,4, Osaka 1,4, Birmingham 1,4, Manchester 1,4, Liverpool 1,4, Boston, 1,3, Hankeu 1,3, Kalküta 1,3, Rio 1,1, Bombay 1, Şanghay 1 milyon. Türkiye'nin Istanbul'dan sonra gelen büyük şehirlerinin 1915 nüfusları: İzmir 400. bin, Şam 300. bin, Haleb 240. bin, Beyrut 168. bin, Bağdad 156. bin, Erzurum 144. bin, Edirne 135. bin, Afyon 114. bin, Manisa 108. bin, Kudüs 101. bin, Bursa 100. bin, Musul 100. bin. Ayrıca Türk imparatorluğunda 50 - 100 bin nüfuslu 23 şehir vardı (13'ü bugünki Türkiye sınırları içinde, 10'u dışında).

Sorular:

1 — Bulgaristan ve Bosna - Hersek'in kesin kayıpları nasıl oldu?
2 — Meşrûtiyet meclisinin terkîbi nasıldı?
3 — 31 Mart Olayı nedir ve II. Abdülhamîd nasıl tahttan indirildi?
4 — Balkan Savaşı nasıl patladı?
5 — Birinci Balkan Savaşı'nı anlatınız.
6 — İkinci Balkan Savaşı nedir?
7 — Rumeli'nin kaybının Türk tarihindeki ehemmiyetini anlatınız.
8 — Balkan Savaşı sonunda Türk imparatorluğunun coğrafî kayıplarını sayınız.
9 — 1914'e doğru büyük devletler dengesinden bahsediniz.
10 — Aynı tarihte dünyanın demografik (nüfus) durumu nasıldı?

OKUMA PARÇASI: XXI

LİBYA İÇİN TÜRKİYE - İTALYA SAVAŞI (29 EYLÛL 1911 — 15 EKİM 1912)

İtalya, Almanya gibi çok geç sömürgeciliğe başlamıştı. Dünyanın en iyi parçalarını başta İngiltere ile Fransa olmak üzere birtakım devletler aralarında paylaşmışlar, İtalya'ya hiçbir ehemmiyetli yer düşmemişti. Bu devlet, bugünki Libya krallığını teşkil eden Türkiye'nin Trablusgarb vilâyeti ile Bingazi (Bingaazî) müstakil sancağına göz dikmişti. Trablusgarb vilâyeti 1.059.450 km² yani bugünkü Türkiye'den çok büyük olmasına rağmen, ancak 900.000 Arap'la meskûndu. Bingazi'nin 700.000 km² yani bugünki Türkiye'ye yakın büyüklükteki arazisinde ise 330.000 nüfus yaşıyordu. Trablusgarp vilâyeti, 9 kazâlı merkez, 4 kazâlı Humus, 4 kazâlı Cebel-i Garbî ve 5 kazâlı Fizân sancaklarına ayrılıyordu; cem'an 23 kazâsı vardı. Bingazi'nin kazâ sayısı 5'ti. Bu 28 kazâlı 1.759.450 km² büyüklüğünde (iki defa Türkiye'den daha büyük!) ülkede cem'an 1.230.000 kişi vardı ki, imparatorluğun Istanbul, Edir-

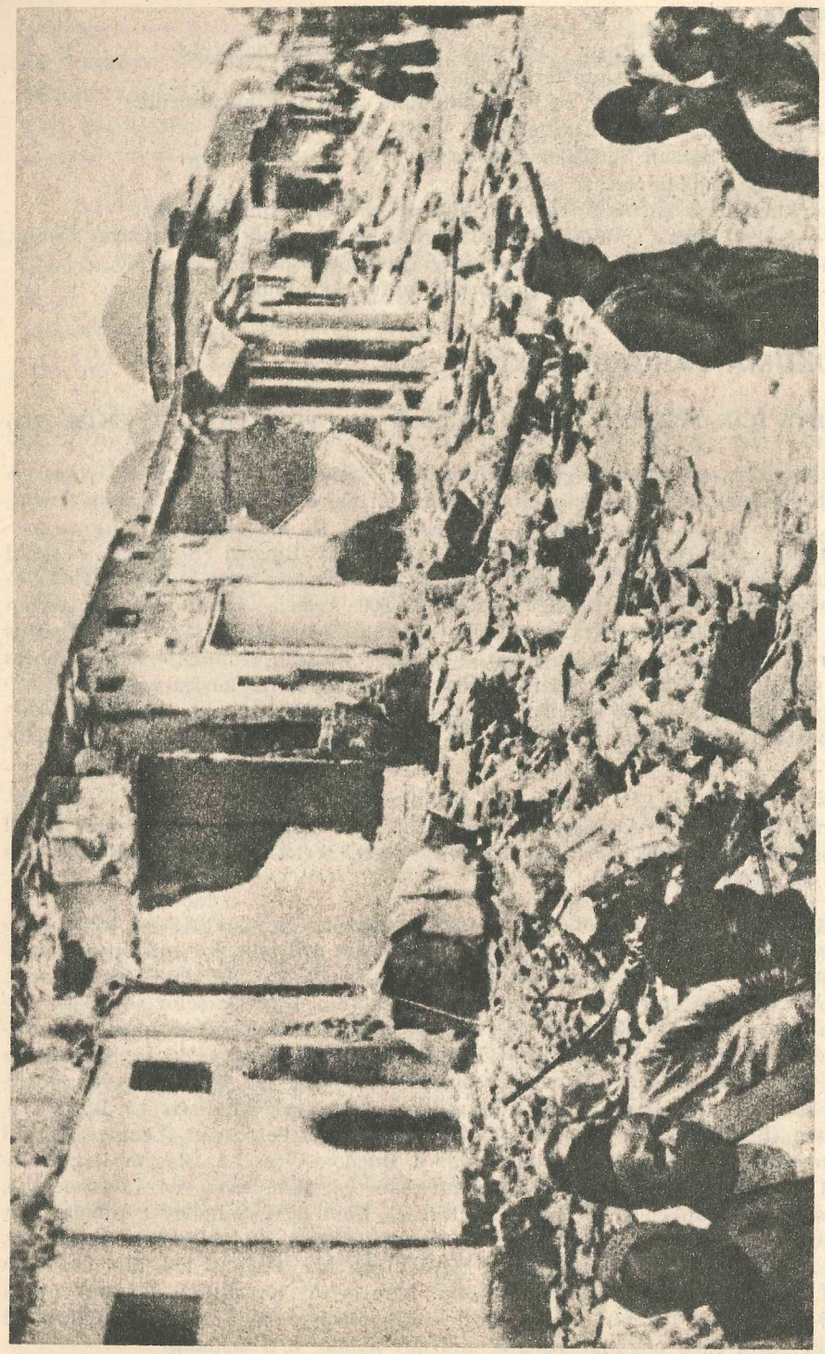

Balkan Savaşı'nda Yunanlılar'ın yakıp yıktıkları Serez.

ne, Selânik, Kosova, Bursa, İzmir, Konya, Ankara, Sıvas, Trabzon, Yemen, Hicaz gibi vilâyetlerinin nüfusu, daha fazlaydı.

Ülkenin 50.000'in üzerinde nüfuslu tek şehri olan Trablusgarb limanının Sicilya'nın güney kıyılarına mesafesi, 430 km. kadar olmasına rağmen, kuşuçuşu Trablus - Istanbul, 1.620 km. idi. Trablusgarb ile Bingazi'nin arası 700 km., ülkenin Tunus sınırı ile Mısır sınırı arasındaki uzunluğu 1.320 ve Akdeniz'le Orta Afrika arasındaki uzunluğu da 860 ilâ 1.500 km.'dir. Sicilya ile Trablusgarb'in arasına, Sicilya'ya çok daha yakın olmak üzere, Malta adası giriyordu. İngiltere'ye ait bulunan bu adanın vaktiyle hâkimi Saint - Jean Şövalyeleri, Trablusgarb'i de mahallî Arap emîrlerinden almışlardı. Turgut Paşa, Trablusgarb'i bu Şövalyeler'den fethederek Türkiye'ye katmış, ölünceye kadar ülkenin beylerbeyiliğini yapmış ve bu şehirde gömülmüştü.

Trablusgarb şehrinin 1.000 km. güneyinde, Fizân vâhası ve merkezi Murzuk vardı. Burada Senûsî tarikatinin, bütün Müslüman Afrika'da pek nüfuzlu alan şeyhleri yaşıyorlardı. Sonra Libya'nın krallık hânedânı olan Senûsîler'i II. Abdülhamîd, şiddetle desteklemişti. Aynı hükümdar, Libya eyaletine daima asker olan, müşir rütbesindeki valileri tayin etmiş, müstakil Trablus tümenini de valinin emrine vermişti. Sultân Hamîd Trablusgarb valisi (umumî vali) Müşir Receb Paşa'yı Jön Türkler'in başlıca hâmilerinden birisi olduğunu ve Libya'ya sürdüğü adamları Avrupa'ya salıverdiğini bildiği halde, bu görevden almayı düşünmemişti. Receb Paşa'nın şöhreti öyle büyüktü ki, bir ara İttihadçılar, kendisini sadârete getirmeyi düşünmüşler, fakat paşa, bu sırada ölmüştü.

Hakkı Paşa, Roma büyükelçiliğinden sadârete gelmişti. Aslen hukukçu ve hukuk-ı beyneddüvel mütehassısı olan bu adamın, İtalya'nın Libya üzerindeki emellerini bilmemesine, hemen hemen imkân yoktu. Böyle olduğu halde, Yemen isyanı için Mahmud Şevket Paşa tarafından istenen fazladan bir tümeni, devletin başka hiçbir tümeni yokmuş gibi, Trablusgarb'den kaldırtıp Yemen'e sevkettirdi. Bu suretle Trablus'ta birkaç bölük dışında asker kalmadı. Hakkı Paşa'nın İtalyanlar'la yakınlığı bilinmektedir. Bir İtalyan dostu kanalıyle, İtalya'nın Libya'ya tecavüz etmiyeceği şeklinde kandırılmış olması mümkindir.

Durumun bundan sonraki gelişmesinde traji-komik unsurlar daha da fazladır. Trablus'un son vali ve kumandanı Müşir İbrahim Paşa, eski devrin adamı olduğu için azledilmiş, koskoca ülke, başsız bırakılmıştır. Bu durumda İtalya, fırsatı yakalamış, Trablus vilâyeti ile Bingazi müstakil sancağının kendisine terkedilmesini istiyen 23 eylûl 1911 tarihli notayı vermiştir. Bu nota sadrâzama, Türkiye hizmetinde jandarma ıslahatı için çalışan İtalyan Robilan Paşa ve zevcesi ile briç oynarken getirilmiş, briç partisini bozmak istemiyen paşa, zarfı bir müddet açmamıştır. Robilan Paşa ve eşi nota muhteviyatını evvelden bildikleri için, Hakkı Paşa'yı teselli etmişlerdir. Notaya cevap verilmediği için İtalya, 29 eylûlde Türkiye'ye harb ilân etmiştir.

1 ekimde Libya sularına gelen İtalyan donanması, iki gün sonra Trablusgarb şehrini bombardımana başladı. 4 ekimde İtalyanlar, birkaç bölük Türk askerinin bulunduğu eyalet merkezine girdiler. Sahil şehir ve kasabaları, İtalyanlar tarafından ayrı ayrı filolar gönderilerek işgal edildi. Bingazi, 19 ekimde düştü. Daha 4 ekimde Tobruk'u alan İtalyanlar, üç hafta içinde, Tunus'la Mısır arasındaki muazzam Güney Akdeniz sahillerine hâkim oldular. Fakat bu sahillerden bir kilometre bile içeriye nüfuz etmek, kendilerine çok pahalıya mal oldu. Üçü de 31 yaşında olan Kurmay Binbaşı Enver, Kurmay Binbaşı Fethi, Kurmay Kolağası Mustafa Kemal Bey'ler gibi genç ve ateşli subaylar, Libya'ya gelerek, Senûsîler'in desteğiyle halkı silâhlandırdılar. İtalyanlar, hayallerinden geçirmedikleri şiddette bir çete harbiyle karşılaştılar. Türk hâkimiyetinde tamamen itaatkâr ve sakin bir ülke olan Lib-

ya'nın son parçalarını, ancak 20 yıl sonra Mussolini, hava kuvvetlerinin desteğiyle fethedebildi.

Libya cephesi, vali ve kumandan vekili Neş'et Bey'in idaresinde, yerli halkın kahramanlığıyle çökertilemeyince İtalyan donanması, Beyrut'u bombardıman etti. 18 temmuz 1912 gecesi Çanakkale Boğazı'nı zorladıysa da geçemedi. 4 mayıs 1912'de, Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları yani Rodos, Midilli, Sakız, Limni vs.) vilâyetinin merkezi Rodos şehrini işgal etti. 24 nisan - 20 mayıs 1912 arasında Rodos ve Oniki Ada, İtalyanlar'ın eline geçti. Turgut Paşa'nın fethi olan Trablusgarb fiilen 360 yıl, 1 ay, 11 gün Türk hâkimiyetinde kalmış, Kanûnî'nin fethi olan Rodos'ta ise bu fiilî hâkimiyet 389 yıl, 4 ay, 7 günü bulmuştur.

İtalyanlar'ın birkaç yüz Türk'ün, hattâ subay kıtlığında Türk çavuşlarının idare ettiği birkaç bin yerli ile yıllarca başa çıkamamaları, Avrupa'da İtalyan ordusunun prestiji için ağır bir darbe olmuştur. İtalyan ordusu, Libya harekâtında pek ağır zâyiat vermiştir.

İmparatorluğun doğrudan doğruya idaresinde bulunan son Afrika ülkelerini kaybetmesi (Mısır ve Sudan, ancak tâbiiyet yoluyla devlete bağlıydı), Türkiye'yi karıştırdı. Istanbul'da memnuniyetsizlik çok büyük oldu. Bizzat Hakkı Paşa, kabine toplantısında : «Eski zamanlarda benim vazıyetime düşen vezirlerin kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi!» şeklinde pek acıklı bir itirafta bulunduktan sonra istifasını verdi. Ancak meşrûtiyet (demokrasi), mesuliyet demekti. Trablusgarb ve Bingazi milletvekilleri, gafil sadrâzamın Dîvân-ı Âlî'ye sevkı için takrir verdiler. Mesuliyetin nerede başlayıp nerede biteceğinin farkında olan İttihad ve Terakki, bu takriri yerine getirmemek için, meclisi feshettirmek istedi. İlk anayasaya göre padişah, lüzum gördüğü anda meclisi irâde-i senîye ile feshedebilirdi. Bu maddenin demokratik olmadığını ileri süren İttihadçılar, anayasanın 35. maddesini değiştirerek, padişahtan bu hakkı almışlardı. Hakkı Paşa ve diğer mesullerin Dîvân-ı Âlî'ye verilmesini önlemek için İttihad ve Terakki Partisi, fesih hakkının hükümdara iadesi için 35. maddeyi tekrar değiştirmek istedi. Anayasa değişikliği milletvekillerinin üçte ikisinin reyiyle kaabildi. Muhalif milletvekilleri oylamaya katılmayınca, 35. madde değiştirilemedi. Bunun üzerine Sadrâzam Said Paşa istifa etti ve ertesi gün (30 aralık 1911) tekrar yeni bir kabine teşkil etti. Muhalifler yeni kabineye de 35. maddenin değiştirilmesi hakkını tanımadılar. İki ayrı hükûmet meclisle ihtilâf hâline düşmüş gösterildiğinden, anayasaya göre, Âyân'ın (senato) tasvibini aldıktan sonra Sultan Reşad, meclisi feshetti. Alelacele fevkalâde diplomatik görevle Londra'ya gönderilen, bir müddet sonra da Berlin büyükelçisi olan Hakkı Paşa, Dîvân-ı Âlî'ye sevkedilmekten kurtarıldı.

İttihad ve Terakkî, yeniden örfî idareyi temdîd etti. Ordu, İttihadçı ve «Halâskâr Zâbitân» adıyle ikiye ayrıldı. İki tarafa mensup subaylar, birbirlerine karşı durum aldılar. Makedonya vilâyetlerinde iktidar ve muhalefeti tutan subaylar çeteler teşkil ederek biribirleriyle vuruştular. Bu rezaletten sonra tutunamıyan harbiye ve bahriye nazırları, Birinci - Ferik Mahmud Şevket ve Ferik Hurşid Paşalar, istifa ettiler. Kabinedeki İttihadçılar, başta posta nâzırı Tal'at ve dâhiliye nâzırı Hacı Âdil Beyler olmak üzere, ihtiyar Said Paşa'yı, muhalif milletvekilleri ve subaylar hakkında kesin kararlar alması için zorladılar. Said Paşa, meclisten itimat reyi istedi ve aldı. Halbuki bu reyi temin edememek suretiyle düşmek ve mesuliyetten kurtulmak istiyordu. İtimat aldıktan bir gün sonra (16 temmuz 1912) istifa ederek İttihadçılar'ı da atlatmış oldu. Bu sırada, siyasî mücadele metodları İttihadçılar'dan asla daha dürüst olmıyan muhalifler, iktidara çok yaklaşmışladı. Pek mâruf bir şahsiyetin, ihtiyar Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabine durumu kurtarır sanıldı. Bahriye nâzırı olarak babasının kabinesine giren ve Sultân Hamîd'in en genç müşirlerinden olan Mahmud Muhtar Paşa'nın tesiriyle yeni sadrâzam yanlış yollara saptı. Eski sadrâzamlardan üçünün Kıbrıslı Kâmil, Avlonyalı Ferid ve Hüseyin Hilmi Paşalar'ın da katıldıkları için «Büyük Kabine» denen bu hükûmet, hiçbir iş göremedi. Ferid Paşa, Avrupa'da bulunuyordu, dâhiliyeden çekildi. Önce İttihadçı olduğu halde, şimdi tarafsız olan ve bir müddet sonra azılı bir muhalif kesilen Mahmud Muhtar Paşa, Kâmil ve Hilmi Paşalar'a da iş gördürmedi. Yeni kabine, örfî idareyi kaldırmakla beraber, ordunun ikiye ayrılmış durumunu eski hâline getiremedi. Balkan Savaşı felâketi, bu durumda Türkiye'nin başında patladı.

15 ekim 1912'de İsviçre'de imzalanan Lozan veya Ouchy (Uşi) Muahedesi ile, 1 yıl 17 günlük Türk - İtalyan savaşı bitti. Lozan'ın Cenevre (Leman) Gölü üzerindeki iskelesi olan Ouchy'de akdedilen bu muahedeye, Türkiye namına Mehmed Nâbi ve Rumbeyoğlu Fahreddin Beyler imza koydular. Bu muahedeye göre Trablusgarb vilâyeti ile Bingazi sancağı, İtalya'ya bırakıldı. Ancak hutbede padişahın adı anılacak ve padişah ülkeye bir «saltanat nâibi» tayin edecekti. Bütün kadıları, şeyhulislâm seçip Türkiye'den gönderecek ve bunların hepsi maaşlarını İtalyanlar'dan alacaklardı. Vakıfların idaresine İtalyanlar hiçbir şekilde karışmıyacaklardı. Rodos ve Oniki Ada boşaltılıp Türkiye'ye geri verilecekti. İtalya, Libya için her yıl 90.000 Reşad altını vergiyi Istanbul'a düyûn-ı umûmîye'ye gönderecekti. Kapitülasyonları ilgaya hazırlanan Bâb-ı Âlî, bu hususta İtalya'nın desteğini peşinen sağlıyordu.

1950 yıllarına kadar Libya'da, İtalyan hâkimiyeti kalktıktan sonra ülkenin Türkiye'ye katılmasını destekliyen yerli bir siyasî parti vardı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyaseti karşısında bu parti, kendiliğinden çöktü. Libya'daki Türk dostluğu hâlâ canlıdır. Çünkü ülkeyi Saint - Jean şövalyelerinin sömürgesi olmaktan Turgut Paşa kurtarmıştır. Birinci Cihan Harbi'nde (1914 - 18) Osmanlı şehzâdelerinden (V. Murâd'ın torunu) Osman Fuâd Efendi, Libya'ya gitmiş, Bâb-ı Âlî tarafından kendisine birinci - ferik (orgeneral) rütbesi verilen bu genç subay, başkumandan sıfatiyle yıllarca Libya'da İtalyanlar'la savaşmıştır. Senûsîler, Millî Mücadele'yi desteklemek için Ankara'ya bile gelmişlerdir.

2. BİRİNCİ CİHAN SAVAŞI VE İMPARATORLUĞUN DÜŞMESİ (1914 - 1918)

Birinci Cihan Savaşı (1914 - 18)

1908 - 1914 arasındaki 6 yılda Türkiye imparatorluğu, yarı yarıya denilebilecek şekilde dağılmıştı. Son olarak 1914 sonunda Türkiye, Cihan Savaşı'na girince, İngiltere de Mısır, Sûdan ve Kıbrıs'ı ilhâk etti. Bu şekilde imparatorluğun elinde savaş sırasında bugünki Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrâil, Yemen, Suûdî Arabistan (Necd kısmı hâriç) devletlerini teşkîl eden ülkeler kalmıştı.

1914 - 18 Birinci Cihan Savaşı, bundan sonraki Avrupa Tarihi ünitesinin sonunda incelenecektir. Bu savaşta Türkler, 2.500 yıllık tarihlerinin en büyük topyekûn felâketine mâruz kaldılar. Bu savaş sonunda, Türkiye'nin hiçbir zaman istilâ yüzü görmemiş en değerli toprakları, Anadolu'nun içerilerine kadar tahrîb edildi. Esasen yeter derecede kötü olan Türk ekonomisi, savaştan tam bir yıkım hâlinde çıktı. Asrın başlarında 50 - 100 bin nüfusa erişmiş Anadolu şehirlerinde nüfus yarının çok aşağı-

larına düştü. Nitekim 1927'de yapılan sayım, ancak 13.648.000 nüfus gösterdi.

Birinci Cihan Savaşı, Türk milletinin askerlik değerini ve mânevî gücünü bir defa daha ortaya çıkarmaktan da geri kalmadı. Bu savaşta kazanılan bazı başarılar, başta Çanakkale olmak üzere, Türkler'in büyüklük çağlarında kazandıkları zaferlerden daha az mânâlı değildir. 4 uzun yıl boyunca Türkler, dünyanın biribirine hiç benzemiyen ülkelerinde, Çanakkale'de, Kafkasya'da, Galiçya'da (Polonya), Makedonya'da, Dobruca'da, Yemen'de, Hicaz'da, Libya'da, Sînâ ve Filistin'de, Irak'ta, İran'da vuruştular. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Cevad Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Ali İhsan Paşa, Es'ad Paşa, Şehzâde Osman Fuad Efendi (Paşa) gibi üstün değerde birkaç kumandan dışında, Türk orduları, kendilerine lâyık kumandanlardan mahrumdu. 9 Türk ordusunun ancak bir ikisi muktedir ellerdeydi. Kumanda heyeti bazan, tamamen âciz subaylardan müteşekkildi. Teçhizat çok eksikti. Mahrumiyetler büyüktü. Eğer Alman ve Avusturya - Macar orduları derecesinde mükemmel teçhiz edilebilseydi, Türk silâhlı kuvvetlerinin başarısı büyük olurdu.

Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine İngiltere, Mısır - Sûdan ve Kıbrıs üzerindeki Türk hâkimiyetinin son bulduğunu ilân etti. Lozan Muâhedesi ile bu ülkeleri Türkiye, kesin şekilde bıraktığını kabûl etti.

Dünya'da sanayi, ziraat ve ticarette büyük bir gerilik, bazı ülkelerde geçici bir yokluk hâsıl oldu. Bazı bölgeler, nüfustan âdetâ boşaldı. Şehirlerin hepsinin nüfusunda düşüklük görüldü. Yalnız Birleşik Amerika, savaştan büyük bir zenginlik ve refahla çıktı. Fakat dünyanın en büyük kısmı, ilerleme hızından çok şeyler kaybetti.

Savaştan yenik çıkan dört devletin uğradığı hakaretâmiz ve son derece haksız muamele, İkinci Cihan Savaşı'nın gerçek sebebini teşkil etti. Bu haksız muameleye karşı yalnız Türkler baş kaldırdı. Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar ve Bulgarlar, baş eğdi. Bu devletlerin en değerli toprakları ellerinden alındı.

İmparatorluk Rejiminin Sonu

Harbin son günlerinde «hâkaan-ı sâbık» denilen II. Abdülhamîd (10 şubat 1918) ve 4 ay, 23 gün sonra da kardeşi V. Sultân Mehmed Reşad Hân (4 temmuz 1918) öldüler. II. Abdülhamîd'in cenaze merasimi muhteşem oldu. Artık kendisini takdîr etmiye ve anlamıya başlıyan İttihadçı liderler katıldığı gibi, halk, harbin en acı günlerinde, devrinde huzur, refah ve sulh içindeki yaşadığı eski hükümdârın ardından samimi gözyaşları döktü. 10 yılda ortam, bu derecede değişmişti.

30 ekim 1918 Mondros mütârekesi harbe son verdi. Artık Türkiye tarihinde yeni bir safha başladı. 16 mart 1920'de Müttefikler'in Istanbul'u işgal etmesi, Meclis-i Meb'ûsân'ı cebren dağıtması ve bir çok milletvekilini

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Dâmâd Enver Paşa.

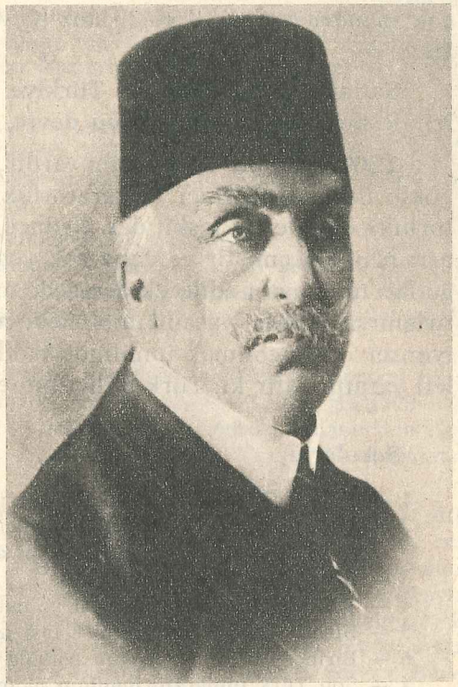

Son Halîfe (1922 - 1924) II.Abdülmecîd.

Malta'ya sürmesi, Türk imparatorluğunun taht şehrini fiilen İngiliz nüfûzuna geçirdi. 23 nisan 1920'de Istanbul'dan kaçabilen milletvekillerinin iştirakiyle Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı ve Millî Mücadele'yi yönetmiye başladı. 1920, hattâ 1918 sonundan itibaren, imparatorluk ve cumhuriyet dönemleri tarihi, biribirinin içine girer. 1 kasım 1922'de T.B.M.M., saltanatı ilga etti. Ağabeyi Sultân Reşâd'ın yerine geçen sonuncu padişah VI. Mehmed Vahîdeddîn, yalnız halîfe sıfatıyle kaldı ve 16 kasım gecesi Istanbul'u terk etti. Yerine son velîahd-i saltanat Abdülmecîd Efendi, halîfe oldu. 3 mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi, halîfeliği de kaldırdı. II. Abdülmecîd, 101. ve sonuncu İslâm halîfesi olarak bütün Hânedan'la beraber Türkiye dışına çıkarıldı. Bu arada 29 ekim 1923'te yeni rejime ad konularak cumhuriyet ilân edilmişti.

Osmanoğulları'ndan gelen hükümdarlar, Ertuğrul Gazi'den VI. Mehmed'e kadar (I. Süleyman ve Sultân Mûsâ da dâhil edilmek üzre) 39, yalnız halîfe olan II. Abdülmecîd ile 40 kişidir. Bu suretle saltanatları 1231'den 1924'e kadar 693 yıldır (son 1 yıl, 3 ay, 14 günü sadece hilâfet). «Halîfe» sıfatıyle İslâm'ın başı titrini ise 407 yıl, 6 ay, 5 gün yalnız 30 kişi taşımıştır. 632 yılında başlıyan halîfelik müessesesi 1924'te son bulmuş, Osmanoğulları'ndan sonra müessese devâm edememiş, böyle bir sıfatı taşıyacak manevî ve maddî gücü hâiz hiç bir şahıs ve hânedân bulunamamıştır.

Saltanatın düşmesi ile, Türkiye tarihinin ikinci devresi kapanır ve içinde bulunduğumuz üçüncü devre, Cumhuriyet devri başlar.

2.500 yıllık bir Türk tarihi vardır. Türkiye devleti ise 900 yıllıktır. Selçuklu devresi «Birinci İmparatorluk», Osmanlı devresi «İkinci İmparatorluk» devirlerini teşkîl der. Üçüncü devre olan Cumhuriyet devri yarım asrı henüz geçmiştir ve daha çok yenidir. Selçukoğulları'nın ve Osmanoğulları'nın hayret edilecek derecede mütevazı şartlarla işe başladıkları hatırlanırsa, içinde yaşadığımız üçüncü devrenin istikbali hakkında çok iyimser düşünebilmek ümidinde haklı oluruz. 900 yılda bir Türkiye Milleti yaratılmıştır ki, Türk milletinin en büyük ve şerefli parçasıdır.

Sorular :

1 — Birinci Cihan Savaşı'nın sebepleri nelerdir?
2 — Avrupa Tarihi ünitesinden Birinci Cihan Harbi'ni okuduktan sonra, Savaşta iki tarafı sayınız ve güclerini anlatınız.
3 — Savaşın safhalarını anlatınız.
4 — Türkiye'nin savaşa girmesi ve neticeleri nasıl oldu?
5 — Birinci Dünya Savaşı'nın siyasî neticeleri nelerdir?
6 — Birinci Dünya Savaşı'nın psikolojik neticelerinden bahsediniz.
7 — Son Türk imparatorluğunun niçin ve nasıl yıkıldığını anlatınız.
8 — Son Osmanoğulları'nın âkıbetlerinden bahsediniz.

9 — Osmanlı çağının Türk tarihi içindeki ağırlığından bahsediniz.
10 — Buraya kadar okuduğunuz Türkiye'nin imparatorluk devri siyasî tarihini, okuyacağınız Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk ve inkılâplarına bağlayınız.

OKUMA PARÇASI : XXII

BİRİNCİ CİHAN HARBİ'NE TAKADDÜM EDEN AYLARDA TÜRKİYE'NİN DURUMU

Avrupa'nın mağlûplara karşı, hele bu mağlûp Türkiye olursa, merhametsiz ve haksız olduğunu İttihad ve Terakki, pek felâketli olaylardan sonra tamamen kavramıştı. Eski siyasetini temelinden değiştirdi. Sultân Hamîd aleyhindeki neşriyat yasaklandı. «Hâkaan-ı Sâbık»'tan daha saygılı bir dille bahsedilmiye başlandı. Enver ve Tal'at, II. Abdülhamîd'i takdîr eder göründüler. Halk, Sultân Hamîd devrindeki huzur ve refahın hasretini çekmiye başladı.

Tamamen hükûmete yerleşen İttihad ve Terakki, maddî ve mânevî olarak imparatorluğu kalkındırmak için büyük bir çalışmıya girişti. 5 yıl içinde iflâs eden «İttihâd-ı Anâsır» siyaseti bırakıldı. İslâmcı ve Türkçü bir siyaset ele alındı. Ziyâ Gökalp, bu fikirlerin sözcülüğünü yaptı. Millî şuûrun teşekkülüne ehemmiyet verildi. Ordunun siyasete karışmasındaki felâket görülüp takdir edildiyse de, önlenemedi. Yenilik getiren birçok kanun yayınlandı. Demiryolu yapılmasına ehemmiyet verildi. Dış Türklerle, sıkı ilişkiler kuruldu. Madem ki, Türkler'e Avrupa'da hayat hakkı yoktu, Asya'da Türkler'le meskûn uçsuz bucaksız ülkelerle ilgilenmek, millî bir hak sayıldı.

Ordunun ve donanmanın yenilenmesi ve kuvvetlenmesi, hazırlanması için, ciddî ve başarılı şekilde büyük gayret sarfedildi. Bilhassa Enver, kuvvetli bir ordu için pekçok çalıştı. Bir sene sonra Çanakkale ve Sarıkamış'ta eriyip eski hâline dönecek olan kudretli bir ordu vücude geldi.

Ordu ıslahâtı için Alman askerî mütehassısları çağırıldı. 14 aralık 1913'te, «Alman Hey'et-i Askerîye-i Islaahîyesiî Istanbul'a geldi. Mahmud Şevket Paşa'nın teşebbüsü, Istanbul büyükelçisi Baron von Wangenheim'ın tavassutu ve II. Wilhelm'in muvâfakatiyle girişilen bu iş, Avrupa'da Almanya'ya karşı olan devletlerin büyük memnuniyetsizliğine rağmen gerçekleşti.

71 subaydan müteşekkil «Alman Hey'et-i Askerîye-i Islaahîyesi», General Liman von Sanders'in kumandasındaydı. Osmanlı devleti, evvelce Sultân Hamîd'in Golç Paşa'ya yaptığı gibi bu zâta «mareşal = müşir» rütbesi verdi. Donanmanın ıslahı için İngiltere'den Amiral Limpus Paşa ve jandarma için de Fransa'dan Baumann Paşa getirtildi.

3 ocak 1914'te Kurmay Yarbay Enver Bey, birden mîrlivâ (tümgeneral) rütbesine yükseltilerek harbiye nâzırı oldu. 32,5 yaşında bulunan Enver Paşa, bu esnada Şehzâde Süleyman Efendi'nin kızı Nâciye Sultân'la evlenerek «Dâmâd» olmuştu. Bu sırada Enver'in babası Ahmed Efendi'ye de, askerî rütbelerden yarbaylığa tekabül eden en aşağı derecede sivil paşalık verilmiş, «Ahmed Paşa» yapılmıştı. Enver Paşa, 21 ekim 1914'te de «Başkumandan Vekili» unvanı alarak bütün orduya hâkim oldu. Bahriye nâzırı sıfatıyle Mîrlivâ Büyük Cemal Paşa'nın nüfuzu, Enver'inkinden azdı. Enver ve Cemal'in bu sırada eski tensikat yetişmiyormuş gibi 1.200 subayı daha emekliye sevketmeleri, bu tecrübeli kumandanlardan orduyu mahrum

etti. Bu tecrübe eksikliği, bütün Birinci Cihan Harbi boyunca pek acı şekilde hissedildi. Böylece Enver ve Cemal, kıdemli subayların baskısından kurtuldular. Fakat devlet zarar gördü. Bununla beraber bu iki paşanın ordunun az zamanda güçlendirilmesi ve Balkan felâketinin silâhlı kuvvetlerde açtığı büyük yaranın kapatılması bakımından büyük hizmetleri oldu.

9 eylûl 1914'te Bâb-ı Âlî, 1 ekimden itibaren yürürlüğe girmek üzere, bütün kapitülasyonları ilga etti. Savaş içinde bulunan Büyük Devletler, itiraz edemediler (Türkiye henüz savaşa katılmamıştı). Gene de en sert tenkit, Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'dan geldi.

II
YENİ ve YAKIN ÇAĞLARDA BATI DÜNYASI

A. Yeni Çağ'da Batı Dünyası (1453 — 1789)

GİRİŞ: YENİ ÇAĞ'IN EŞİĞİNDE DÜNYANIN SİYASÎ TABLOSU (1453)

1. Avrupa

Yeniçağ'ın eşiğinde dünyanın nüfusu 400.000.000 kadardı. Bu nüfusun 275.000.000'u Asya'da, 70.000.000'u Avrupa'da, 40.000.000'u Afrika'da, 15.000.000'u Amerika'da yaşıyordu.

Çin'in nüfusu (60.000.000), Avrupa kıtasının nüfusuna yakındı. Avrupa'da nüfus henüz çok zayıftı. En nüfuslu memleket Fransa idi. Bugünki Fransa sınırları içinde o devirde 14.000.000 kişi vardı. İngiltere ve Galler'de nüfus 2.500.000, İskoçya'da 500.000, İrlanda'da 1.000.000 (toplam : 4.000.000) idi. İberya yarımadasındaki (İspanya - Portekiz) nüfus şöyle dağılıyordu: Kastilya ve Aragon krallıkları 4.500.000, Portekiz krallığı 1.500.000, Gırnâta (Benî-Ahmer) Arap kıralığı 1.500.000.— Altın - Ordu Hâkanlığı'na tâbî Rus prensliklerinde 1.500.000 nüfus vardı. Norveç krallığında 300.000, Danimarka krallığında 400.000 kişi yaşıyordu.

Avrupa'da büyük çoğunluk Hıristiyan'dı. Büyük Konstantin zamanında, IV. asrın başlarında Roma imparatorluğunun nüfusunun 10'da 1'i Hıristiyan bulunuyordu. Sonraki asırlarda Paganlık kalkmış, Hıristiyanlık ilerlemiş, yalnız İslâm dininin zuhuru ile geniş ölçüde bir gerileme ve çekilme yapmıştır.

Avrupa'nın en büyük şehri bir Müslüman Arap şehri idi: Gırnâta (Granada), 500.000 nüfusu vardı. 2. büyük şehir 250.000 nüfusla Paris idi. 100.000'in üzerindeki diğer Avrupa şehirleri şunlardı: Venedik 190.000, Napoli 150.000, Milano 120.000, Floransa 110.000, Genova (Ceneviz) 100.000, Istanbul 100.000. Istanbul'un Büyük Konstantin zamanında (IV.

asır) 220.000 olan nüfusu V. asırda 900.000'i bulmuş, Justinianus zamanında, yani VI. asırda 1 milyonu çok aşmış, fakat 1204 felâketinden sonra nüfus dağılmıştı. Almanya'da ve diğer ülkelerde şehirler, İtalya'daki kadar gelişememişti: Roma 80.000, Londra 75.000, Lisbon 70.000, Anvers 60.000, Gand 60.000, Bruges 60.000, Bruxelles 41.000, Verona 40.000, Toulouse 35.000, Strasburg 25.000, Nuremberg 21.000... Belçika şehirlerinin mâmurluğuna sebep, dokuma sanayiinin inkişafı ve ticaret, kudretli bir burjuva sınıfının yeşermesi idi.

Avrupa'da yalnız 8 şehrin 100.000'den fazla nüfuslu olmasına karşılık, Asya'da bu büyüklükte belki yüzlerce şehir, milyonluk da birkaç şehir vardı.

1453'te yeryüzündeki devletlerin 18'inin "büyük devlet" vasfı gösterdiğini söyliyebiliriz. Bu 18 devleti de güç, kudret ve ehemmiyet derecelerine göre şu şekilde sıralıyabiliriz:

Türkiye (Osmanlı) İmparatorluğu
Türkistan İmparatorluğu (Doğu Türk Hâkanlığı)
Mısır İmparatorluğu (Memlûk Sultanlığı)
Çin İmparatorluğu
İran İmparatorluğu (Karakoyunlu Sultanlığı)
Hindistan İmparatorluğu (Delhi Sultanlığı)
Altın - Ordu İmparatorluğu (Doğu Avrupa Türk Hakanlığı)
Güney Hindistan İmparatorluğu (Dekken Sultanlığı)
Fas İmparatorluğu (Mağrib Sultanlığı)
Almanya İmparatorluğu
Macaristan Kırallığı
Venedik Cumhuriyeti
Fransa Kırallığı
Polonya (Lehistan) Kırallığı
Napoli Kırallığı
Aragon Kırallığı
Ceneviz Cumhuriyeti

Napoli (Güney İtalya) ve Aragon (Katalonya) kırallıkları, büyük devletlerin en zayıfları idiler. Ceneviz Cumhuriyeti, 1453 mayısında, Boğazlar'da Türk hâkimiyeti, Galata'nın Türkler'in eline düşmesi ve Türkler'in izni olmadan Ceneviz gemilerinin Karadeniz müstemlekelerine geçememesi gibi sebeplerle, büyük devletler arasından ebediyen silinmiştir.

Avrupa büyük devletlerinin hepsi, her bakımdan Asya'nın Müslüman Türk imparatorluklarından geri ve zayıftı.

Almanya (Batı) İmparatorluğu, Habsburg hanedanı tarafından temsil ediliyor ve Hıristiyan devletlerin en ehemmiyetlisi sayılıyordu. Yalnız bu Hıristiyan devletin hükümdarı "imparator" unvanını taşıyordu. Başkent Viyana idi. Almanya, Avusturya, Holanda, İsviçre, Savoia, Franche-

Comté, Alsace, Lorraine, Luxemburg gibi ülkeler, imparatorluğa dahildi. Bu, tam bir feodal imparatorluktu ve 500'e yakın devleti içine alıyordu. Bu devletler arasında nüfusu birkaç yüz olanlar vardı. Devletlerin başında duka, prens, marki, kont, senyör gibi unvanlar taşıyan hükümdarlar, piskopos, başpiskopos, manastır reisi gibi unvanlar taşıyan ve irsî olmıyan dinî hükümdarlar, serbest şehirler bulunuyordu. Hepsi İmparator'u metbû tanıyorlardı.

Macaristan kırallığına fiilen Hunyadi Janos hâkimdi. Avrupa'nın hemen en kudretli ordusu, bu devletin ordusu idi. Tuna'yı, kuzeye doğru bu devlet Türk ordularına kapatıyordu. Asıl Macaristan'dan başka Erdel (Transilvanya), Tameşvar, Belgrad, Voyvodina, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Bohemya, Moravya, bu kudretli krallığa bağlı idi.

Venedik Cumhuriyeti, dünyanın birinci ticaret filosuna olduğu gibi, birinci donanmasına da malikti. Akdeniz'de, bilhassa Doğu Akdeniz'de söz geçiriyordu. Dalmaçya, Ağrıboz, Girit, Kiklad Adaları, Yunan (İyonya) Adaları, Güney Mora'da Modon, Koron vs. Cumhuriyet'e aitti. Venedik, Belçika - Holanda ve Kuzey İtalya ile beraber, Hıristiyan Avrupa'nın en zengin ve müreffeh ülkesi idi. Venedik şehri, kanallar üzerinde, cazip, lüks içinde bir şehirdi. Devletin başında "doç" denen ve seçimle gelen cumhurreisi vardı. Doç ve Senato üyeleri, asîller arasından seçilirdi. Asîller, Cumhuriyet'in idaresine şiddetle hâkimdiler. Venedik, para ve ticaret menfaatlerini şiddetle ve büyük zulümlerle korurdu. Devlet çok merkezî idi. Senato'nun en küçük bir emri derhal yerine getirilirdi. Bu bakımdan Avrupa'da tekti.

İngiltere kırallığı, Büyük Britanya adasının İngiltere ve Galler ülkesine hâkimdi. İskoçya, başka ve müstakil bir kırallıktı. İngiltere, Fransa için kötü geçen bir harbe girişmişti. 1337'den 1453'e kadar aralıklı devam eden bu harbe "Yüzyıl Savaşları" denir. Fransa'nın birçok yerleri, İngiliz hâkimiyet veya işgalinde idi. Gaskonya, Guyenne ve Poitou, yani Güney - batı Fransa, İngiltere'ye aitti. Bir ara İngilizler, Paris dahil bütün Kuzey Fransa'yı da ele geçirmişlerdi. İngiltere'de şehirler zayıftı. Başkent Londra dışında nüfusu 40.000'i geçen hiçbir şehir yoktu. 20-40 bin arasındaki şehirlerin sayısı da yarım düzineden azdı. Bununla beraber mütevazı da olsa İngiltere'nin müstakbel haşmetini kuracak olan bir burjuva sınıfı teşekküle başlamıştı. Asîller, kırala karşı belirli bir düzen içinde söz sahibi idiler.

Fransa kırallığı, Yüzyıl Harbi'nden zayıf çıkmış ve eski gücüne erişememişti. Bugünki Fransa'nın ancak bir kısmını elinde tutuyordu. Ekserisi kırallık hanedanının dalları olan çeşitli dukalar ve kontlar, vikontlar, baronlar, senyörler, Paris'teki kralı metbû tanıyorlardı. Bunların başında pek kudretli Burgonya dukalığı (merkezi Dijon) geliyordu. Kıralın bu tâbîleri üzerindeki nüfuzu henüz zayıftı. Fakat Capet hanedanı, Avrupa ve

Hıristiyan tarihinin en büyük hanedanı idi. Macaristan, İtalya'nın çeşitli ülkeleri, Portekiz, İspanya ve daha başka ülkeler bu hanedanın çeşitli dalları tarafından idare edilmişti, edilmekteydi ve edilecekti. Paris, en büyük Hıristiyan şehri idi. Sorbonne Üniversitesi meşhurdu. Fransızca, Latince'den sonra Avrupa'nın en tanınmış dili idi.

Lehistan kırallığı, Litvanya büyük - dukalığını da içine alıyor, aynı hükümdar, iki taca da sahip bulunuyordu. Lehistan devleti çok feodal bünyeli idi. Şehirler teşekkül edememişti. Bununla beraber kudretli bir devletti. Doğusunda Altın - Ordu Hâkanlığı, batısında Almanya imparatorluğu, güneyinde Macaristan kırallığı ile çevrili idi. Altın - Ordu Türkleri'ne karşı Doğu ve Orta Avrupa'yı tutuyordu. Güneydoğusundaki Boğdan (Moldavya) Romen Prensliği, Lehistan nüfuzunda idi. Şu halde Lehistan (Polonya) nüfuzu, Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Bununla beraber Alman Töton Şövalyeleri, Lehistan'a Baltık kıyılarını kapamıştı. Tam bir kara devleti olması, Lehistan'ın istikbalini karartan bir âmildi. Bugünki Beyaz - Rusya ve Ukrayna'nın kuzeybatısı, bu devletin toprakları içinde kalıyor ve Litvanya büyük - dukalığını teşkil ediyordu.

Ceneviz Cumhuriyeti, Liguria'dan başka Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adalarına, Kırım'da Kherson limanına, Güney Karadeniz'de Amasra limanına sahipti. Birkaç müstemleke sitesi, iskelesi ve deposu daha vardı. Ticaret filosu mükemmeldi. Donanması da kuvvetli idi.

Napoli kırallığı, Güney İtalya ile Sicilya'ya hâkimdi. Napoli, Avrupa'nın en büyük ve parlak şehirlerinden biri idi. Batı Arnavutluk prensi İskender Bey, Napoli'nin himayesindeydi. Napoli kırallığı da Türk tehdidi altında idi.

Aragon kırallığı, Katalonya'ya, Kuzeydoğu İspanya'ya, Balear Adaları'na hâkimdi. Batı Akdeniz ticareti, Katalanlar'ın elinde idi.

İberya yarımadasında Aragon kırallığından başka, Portekiz ve Kastilya kırallıkları vardı. İlkinin taht şehri Lisbon, ikincisininki Madrid idi. Her iki devletin de istikbali parlaktı ve asrın sonunda büyük devletler arasına geçmeye hazırlanıyorlardı. İspanya'nın güneyinde, Endülüs eyaletinin bir kısmında Benî-Nasr Arap krallığı vardı. Bunun taht şehri Gırnâta'da, devlet nüfusunun üçte biri yaşıyordu ve Gırnâta, Avrupa kıtasının en kalabalık şehri idi. Endülüs Müslüman devleti, Kastilya kırallığı tarafından Malaga - Granada - Almeria (El Meriyye) üçgenine itilmişti (30.000 km²). Bu ülkede nüfus kesafeti o devre nazaran çok yüksekti (km²'ye takriben 50 kişi). Endülüs Arapları, yeryüzünün en yüksek medenî seviyesini hâlâ muhafaza ediyorlardı. İspanyollar'ın, medeniyetin her branşında üstatları, hocaları, terbiyecileri, yetiştiricileri idiler. Fakat Kastilya krallığı, gittikçe küçülen bu Müslüman devletini, denize sürmek üzere idi. Kastilya ve Aragon kırallıklarının 4.500.000 nüfusunun üçte biri de Müslüman idi. Arap ve dil bakımından Arap'laşmış Berberî olan bu Müslümanlar, Sünnî/Mâlikî mezhebinden idiler. Bunlar da tebaası bulundukları İspanyollar ve Katalanlar'dan çok medenî insanlar olup, bu iki kırallığın gerçek refah unsurları idiler. Fakat müthiş bir tazyik ve zulüm içinde bulunuyorlardı. Kastilya ve Aragon kırallıkları dışında hiçbir Hıristiyan devletinin Müslüman tebaası yoktu.

Doğu Avrupa'ya yani bugünki Rusya'ya Altın - Ordu Türk Hâkanlığı hâkimdi. Cengizoğulları'nın bölündüğü 4 imparatorluktan biri idi. Moskova büyük-prensliği, henüz Altın - Ordu'ya tâbî idi; fakat Altın - Ordu'daki ardı kesilmez taht çekişmelerinden faydalanıp gittikçe güç kazanıyordu.

İsveç kırallığı, Finlandiya'yı da içine alıyordu. Danimarka kırallığı 1450'den beri Norveç kırallığını da içine alıyordu. Güney İsveç ile Avrupa'nın kuzeybatısındaki İzlanda, Far - Öer Adaları da Danimarka'nındı. Bütün kırallığın nüfusu 900.000'i geçiyordu (asıl Danimarka 400.000). İsveç kırallığı'nın nüfusu 1.300.000 kadardı (300.000'i Finlandiya'da).

Orta İtalya'yı, başkent Roma olmak üzere Papalık işgal ediyordu. Kuzey İtalya'da birkaç küçük, fakat ticaret ve sanayi ile yüksek bir refah seviyesine kavuşmuş devlet vardı : Toskana (başkenti Floransa) dukalığı, Milano dukalığı, Mantua markiliği vs. Toskana'da Medici, Milano'da Sforza, Mantua'da Gonzaga hanedanları vardı.

Dünyanın birinci devleti olan Türkiye'de en az 13.000.000 nüfus yaşıyordu. Bunun takriben 7 milyonu Anadolu'da, 6 milyonu Balkanlar'da idi (tâbî devletler dahil). Avrupa'da ancak Almanya imparatorluk camiasının 13 milyon nüfusa eriştiği, Altın - Ordu'nun nüfusunun ise 13 milyonu bulmadığı tahmin edilebilir. Türkiye'nin topraklarının her iki kıtadaki yekûnu (964.000 km²), ancak Altın - Ordu tarafından geçilebiliyordu. Yalnız Avrupa'daki toprakları (480.000 km²) bakımından Türkiye'yi, Almanya da geçiyordu. Türkiye'nin yalnız Avrupa topraklarında yaşıyan 6 milyon nüfusu, Almanya, Altın - Ordu, Fransa'dan başka hiçbir Avrupa devleti geçemiyor, nüfus bakımından Macaristan, Türkiye'den sonra Avrupa'da 5. geliyordu.

1453'te Türkiye, 964.000 km² büyüklük arzediyordu. Bunun 480.000 km²'si Asya, 484.000 km²'si Avrupa'da idi. Nüfus ve toprak dağılışı bakımından, Anadolu toprakları ile Balkan (Rumeli) toprakları arasında muvazene vardı, her ikisi eşit gibiydi. II. Murâd'ın tahta geçmesinden Istanbul'un Fethi'ne kadar Anadolu'da Istanbul Adaları, Üsküdar, Rumeli'nde Istanbul şehri, Silivri, Tarabya, Ahyolu, Misivri, Süzebolu, Selânik, Epir fethedilmiş, Attika, Mora, Bosna ve Hersek ise, himayeye alınmıştı. Bu suretle Yıldırım'ın 941.000 km² olan imparatorluğu toprak bakımından az geçilmiş bulunuyordu. Bosna ile Hersek'in himayeye alınmasıyle Yıldırım'ın 1402'de 441.000 km² olan Avrupa toprakları büyümüş, fakat Yıldırım'ın 500.000 km² olan Anadolu topraklarına henüz erişilememişti. Ayrıca Yıldırım, Karaman ve Candar (İsfendiyâr) beyliklerini ortadan

kaldırdığı halde, bu beylikler, Osmanlılar'a tâbî olmakla beraber, hâlâ yaşamakta devam ediyorlardı. Toroslar ve Fırat, daha iyice tutulmuş sayılamazdı. Fâtih'in emeli, bu sınırı perçinlemekti.

Avrupa'nın en geniş devleti olan Altın - Ordu Hâkanlığı, Urallar'ı aşıp geniş ölçüde Asya'ya, Sibirya'ya taşıyordu.

2. Afrika

Afrika'nın en büyük devleti, Osmanlı Hâkanlığı (Türkiye) ve Doğu Türk Hâkanlığı (Türkistan/Timuroğulları)'ndan sonra dünyanın 3. devleti olan Mısır - Suriye Türk - Memlûk sultanlığı idi. Mısır, Nubya (Sudan'ın kuzeyi), Bingazi, Memlûkler'in elinde idi. Memlûkler, geniş ölçüde Asya'ya da taşıyorlardı. Hicaz, Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan Memlûkler'indi. Memlûkler, aynı zamanda bir Anadolu devleti idiler. Ayntab, Urfa tarafları doğrudan doğruya Memlûk toprakları olduğu gibi, Çukurova'daki Ramazan Türkmen beyliği de Memlûkler'e tâbî idi. Memlûkler, sonunda Kilikya Ermeni krallığı (Küçük - Ermenistan)'nı ortadan kaldırarak Anadolu Türk tarihine büyük hizmet etmişlerdi. Dulkadır Türkmen Beyliği, Osmanlılar'la Memlûkler arasında tampon devletti. Osmanlılar'a tâbî idi ve Osmanoğulları ile sıkı akrabalık bağları kurmuştu. Fâtih Sultan Mehmed de Dulkadıroğulları'nın damadı idi. Bununla beraber Memlûkler, Dulkadır üzerindeki Osmanlı metbûluğunu tanımak istemiyorlar, Dulkadır topraklarını kendilerine ait addediyorlardı. Karaman ülkesinde yani tam Orta Anadolu'da da Memlûk nüfuzu vardı. Karamanoğulları, Osmanlılar'a baş kaldırdıkları zaman, Memlûk nüfuzuna giriyorlardı. Yemen'deki devletler de Memlûkler'i metbû tanıyorlardı. Memlûkler, en kudretli Müslüman devleti oldukları iddiasında idiler. Bu iddialarını, Abbâsî halîfe'sini ve hanedanını ellerinde bulundurmakla desteklıyorlardı. Üstelik Makaamât-ı Mukaddese (Mekke ile Medîne) de Memlûkler'e aitti. Bu bakımdan İslâm dünyasında prestijleri yüksekti. Fakat Osmanlılar'ın gazâ ve cihad yolunda kazandıkları şan ve şeref, Memlûkler'in Müslümanlar nezdindeki prestijini çoktan gölgede bırakmıştı. Mısır ve Suriye halkı, Osmanlı zaferlerinin haberini alınca bayram yapmaya alışmıştı.

Kahire, dünyanın en büyük şehirlerinden biri olup, nüfusu milyonu çok aşıyordu. Şam, Haleb gibi Memlûk şehirlerinde de yüzbinlerce nüfus yaşıyordu.

Afrika'nın 2. büyük devleti, Fas imparatorluğu idi. İktidarda, Arap'laşmış Berberî olan Merînîler vardı. 1197'den beri iktidarda bulunan Merînîler, Fas ve Cezâyir'e hâkimdi. Taht şehirleri Fas idi.

Cezâyir'in bir kısmını, «Benî - Zeyyân» da denen Abdulvâdîler ellerinde tutuyorlardı. Abdulvâdî krallığının taht şehri Tlemsen, Cezâyir'in batısında, Fas sınırına yakındı. Abdulvâdîler, 1239'dan beri iktidarda idiler.

Tunus'ta 1228'den beri Hafsîler (Benî-Hafs) saltanat sürüyordu. Bunlarda Merînîler ve Abdulvâdîler gibi Arap'laşmış Berberî ve Sünnî/Mâlikî idi.

Merînî imparatorluğu ile Hafsî ve Abdulvâdî krallıkları, Müslüman âleminin «Mağrib = Batı» denen kısmını teşkil ediyorlardı. Bunların mezhepleri, Sünnî/Mâlikî idi. Daha Türkler gelmediği için, Hanefî mezhebi yok gibiydi.

Orta Afrika'da, Nijerya'nın kuzeydoğusunda Müslüman Zenci Bornu krallığı, Habeşistan'da Yâkubî Ortodoks Hıristiyan Habeş krallığı bulunuyordu. Kıta'nın bütün orta ve güney ülkeleri meçhuldü.

3. Asya

Doğu Asya'nın büyük devleti Çin imparatorluğu, Osmanlı, Timur ve Memlûk devletlerinden sonra dünyanın en mühim devleti idi. Moğollar'ı, yani Cengizoğulları'nı kovan Çinliler, yeniden millî imparatorluklarına kavuşmuşlardı. Çin, 60 milyon nüfusu ile, dünyanın en kalabalık devletini de teşkil ediyordu. Bununla beraber nüfus, XIV. asra nisbetle azalmıştı. Ming hanedanı, 1411'de taht şehri olarak tekrar Pekin'i seçmişti. Annam, Tonkin, Siam, Kamboç, Kore, Mançurya, Tibet gibi ülkeler, Çin'e tâbî idi. Yalnız Japonya imparatorluğu Çin'e tâbî değildi. Japonya, kalabalık bir ülke idi; bu devirde en az 8 milyon nüfusu vardı. Fakat denizle tecrit edilmiş ve dış ülkelere kapalı idi. Asya siyasetinde hiçbir rolü yoktu ve hiçbir zaman büyük devletler arasına girememişti. Bununla beraber parlak bir medeniyetten mahrum değildi. Çin tesirinde inkişaf eden bu medeniyet, Japonlar'a has bir şekil almıştı.

Çin'den kovulan Cengiz'in Kubilay dalından torunları, Moğolistan'da saltanat sürüyorlardı. Bunlar, Cengizoğulları'nın Müslüman olmıyan ve Türk'leşmiyen tek dalını teşkil ediyorlardı. «Büyük Kaan»ın ahfadından olan bu hanlar, kapalı ve mütevazı bir şekilde Hunlar'ın, Göktürkler'in tarihî ülkesinde yaşıyorlardı. Bu devirde Moğolistan'da pek az Türk kalmıştı. Türkler'in hepsi Türkistan'a ve Türkiye'ye, Tuna'ya kadar olan yeni açılmış ülkelere göçmüşlerdi.

Hindistan'ın kuzeyinde Afgan'laşmış Türk olan Lûdî hanedanı, Dehli sultanlığını devam ettiriyordu. Güney Hindistan, yani Dekken, şiddetli İran kültürü altında bir Türk hanedanı olan Behmenîler'in elindeydi. Hindistan'da bu iki büyük devletten başka, en güneyde Hindû krallıkları vardı. Budist Seylan, müstakildi ve devlet derecesine erişemiyen bir hayat yaşıyordu. Gücarat'ta da 1391'den beri bir Müslüman Racput imparatorluğu vardı. Gücarat Şahları veya Sultanları, 2. hükümdarları I. Ahmed Şah tarafından kurulmuş olan Ahmed - Âbâd şehrinde oturuyor-

lardı. Gücarat, Malva, Racistan, Handeş, Berar, ceman 1,1 milyon km²'lik toprak, bu imparatorluğa aitti. 1399'dan beri Burhanpur ve Luknov şehrini merkez yapan Türk Hanpur Hanedanı (Şarkıy Sultanları), Ûd ve Allâhâbâd'da bir krallık kurmuşlardı. Bengal'de de İlyâs - Şâhî Türk krallığı vardı (1345'ten beri).

Türkistan ve İran'ın bir kısmında Batı Türk Hâkanlığı, yani Timuroğulları vardı. Dağılma emâreleri göstermesine rağmen Timuroğulları, feodal bünyeye sahip büyük bir imparatorluk teşkil ediyorlardı. Bu hâkanlık, Türkiye'den sonra dünyanın en mühim devleti idi.

Karakoyunlu Türkmenleri, Sultân Cihân - Şâh ile imparatorluk hâlinde büyümüşler, İran'ın büyük kısmını, Irak'ı, Doğu Anadolu'yu, Güney Kafkasya'yı ele geçirmişlerdi. Büyük devletler arasına girmişlerdi. Rakîpleri Akkoyunlu krallığı da gelişme hâlinde idi. Karakoyunlular'ın taht şehri Tebrîz, Akkoyunlular'ınki Âmid (Diyarbakır) idi.

Anadolu'daki Karaman ve Candar (İsfendiyâr) ve Dulkadır Beylikleri, Osmanlılar'a tâbî idi. Trabzon Bizans imparatorluğu, Trabzon ile çevresinde yaşamakta devam ediyor ve Anadolu'nun tek Türk'leşmemiş kısmını teşkil ediyordu.

Kafkasya'daki Gürcü ve Ahbaz devletçikler, Timurlular ve Karakoyunlular gibi büyük devletlere tâbî bulunuyordu.

Keşmir, bir Müslüman kırallığı idi. Doğu Türkistan'da Cengiz soyundan Çağatay Ulusu saltanat sürüyordu. Bunlar, Timurlular'a bağlı idiler.

Nihayet Asya'nın güneybatı ucunda Rodos Saint - Jean Tarîkat devleti ile Kıbrıs Latin kırallığı bulunuyordu.

1. RÖNESANS, HÜMANİZM VE REFORM

Rönesans

Yeni Çağ'a dünya, yukarıda çizilen tablo ile girdi. Bu siyasî tabloda Batı âleminin, Avrupa'nın gelişme çizgileri içinde en ehemmiyetlisi, «Rönesans» denilen akımdır. «Rönesans», «yeniden doğuş» demektir. XV ve XVI. asırlarda Avrupa'da, klasik değerlere dönülerek san'at ve fikirdeki büyük gelişmeye sonradan bu ad verilmiştir. Rönesans'ın ağırlık merkezi İtalya olmuş, fakat bilhassa bütün Batı Avrupa'da büyük tesirler yapmış, âdetâ bugünki Batı toplumunu ve fikir sistemini hazırlamıştır.

Rönesans san'atkârları, Eski Yunan ve Roma modellerini örnek seçmişlerdir. Istanbul'un fethinden sonra bir takım Bizans san'atkâr, ilim ve fikir adamları, İtalya'ya göçmüşler, Yunanca öğretmişler ve Yunan san'atının propagandasını yapmışlardır. İtalya esasen Eski Yunan medeniyetine yakın ve Roma medeniyetinin de beşiği bir ülke olduğu için, bu propaganda filizlerini vermiştir. XV. ve XVI. asırlarda İtalya'da bir seri

büyük dâhînin yetişmesi, Rönesans akımında İtalya'yı öncü yapan diğer bir sebeptir. Rönesans, daha çok İtalya'dan diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu dâhî san'atkârlar, kendilerine aydın san'at koruyucuları (mesen = mécène'ler) bulabilmişlerdir. Bu çağ papaları, İtalyan hükümdarları, prensleri ve soyluları arasında, san'at eserine ve san'at adamına çok büyük para verebilenleri, ayırabilenleri görülmüştür. Sanayi ve ticaretin parlak olması, İtalyan şehirlerinin zenginleşmesi, bu ortamı hazırlıyabilmiştir. Soylu ve aydın tabakada san'at eserine para vermek ihtiyacı ve zevkı teşekkül etmiştir. Diğer taraftan İtalya'da bir çok devletin bulunması, büyük Rönesans san'atkârlarını, bir tek hükümdârın ve hânedânın kaprisinden kurtarmış, Venedik'i beğenmiyen Milano'ya, Floransa'yı beğenmiyen Roma'ya gidip çalışmaya başlamıştır ki, hepsi ayrı devletlerin san'at merkezleri olarak gelişmişlerdir.

Rönesans'ın parlamasında şüphesiz **hümanizma** akımı en büyük hazırlayıcı oldu. Bu akım, Ortaçağ'ın son asırlarında kendini göstermiş ve bilhassa İtalya'da güçlenmiş, kudretli fikir adamları yetiştirmişti. Dante, Petrark ve Bokaçius bu dâhîlerin en büyükleridir ki, XIV. asırda yetişmişler ve tesirleri çok büyük ve çok derin olmuştur. Bu suretle Avrupa dillerinde, Antikite'den sonra ilk büyük şairler yetişmiştir. Ariosto ve Tasso, bunlardan ikisidir ve XVI. asırda yetişmiş İtalyan şairleridir. Edebiyat, tarih, felsefe gibi alanlarda da büyük isimler yetişmiştir. Bunlardan Makyavel (1469 - 1530), çeşitli bakımlardan çeşitli sahalarda derin tesirler yapmış, **Hükümdar** adlı eseriyle, Rönesans devri İtalya'sının siyasî prensiplerine ışık tutmuştur. Bu kitap, erken zamanlarında Osmanlı toplumunda da okunmuştur.

Bununla beraber Rönesans denince akla daha fazla güzel san'atlar; resim, heykel ve mimarlık gelmektedir. Bu sahalarda bu çağ İtalya'sı, insanlık tarihinin en üstün mahsulleri arasında yer alan ölümsüz eserler ortaya koymuştur. Klasik resmin öncüsü olarak Gioto (Ciôto) kabûl edilmektedir. Bu ressam, XIV. asır başlarında, Avrupa resmini, minyatür san'atının dışına çıkarmış, resimde yağlı boya tablo veya duvar resmine ağırlık vermiştir. Rafael (Rafaello Sanzino) (1483 - 1520), erişilemez bir ressam olarak kalmış, zarif eserlerini bilhassa Floransa ve Roma'da yapmıştır. Aynı zamanda heykeltraş ve mimardır.

Leonardo da Vinci (1452 - 1519), bugün daha çok dünyanın en büyük ressamlarından biri olarak tanınmış bir Floransalı'dır. Çeşitli İtalyan şehirlerinde çalışmış müstesna kabiliyette bir büyük dehâ idi. Çok ileri ilmî ve teknik fikirleri vardı. Mühendis, mekanikçi, mimar, heykeltıraş, ilim ve fikir adamı, edip ve şair olarak da çok parlamış, İtalyan hükümdarları ve Fransa kralı tarafından paylaşılamamıştır.

Aynı değerde bir ressam, heykeltraş ve mimar, gene Floransalı olan, şiir ve edebiyatla da uğraşan Mikelancelo (Fransızca : Mikel Anj) (1475 - 1564)'dur. Diğer bir büyük mimar Bramante'dir (1444 - 1515). Venedik'-

te XVI. asırda yetişen büyük ressamların en tanınmışı ise 1576'da 98 yaşında ölen Tiçiano (Fransızca : Tisien)'dur. Bu san'atkârlardan daha önce yetişen Donatello (1383 - 1466) bilhassa heykeltıraş olarak tanınmıştır.

İtalya ile çok derin siyasî ilgileri olan Fransa'da Rönesans, XVI. asırda parlamıştır. Heykel, mimari, bilhassa resim sahalarında İtalyan san'atkârlarının eserlerine ulaşılamamışsa da, edebiyat ve fikir sahalarında Fransa, İtalya'yı geçerek, Avrupa'da birinci olarak parlamış ve durumunu XX. asra kadar muhafaza edebilmiştir. 1530'da I. François, Collège de France'ı (Fransa Koleji) kurulmuştur. Sorbonne denilen Paris Üniversitesi medrese eğitimi yaparken bu müessese, daha çok klasik fikirlere eğilmiş, Yunanca, Latince, İbrânîce ve Arabca öğretmiş, yeni fikirlere açılmıştır. Fransızca, Latince'nin sultasından kurtularak büyük bir ilim ve san'at dili hâline gelmiş ve Latince'den sonra bütün Avrupa milletlerinin lingua franca'sı olmuştur. Avrupa'da her aydın kendi millî dili ve Latince'den sonra mutlaka Fransızca öğrenmiş ve bu durum İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizce'nin bu üstünlüğü elde etmesine kadar devâm etmiştir. Fransız dili, XIX. asırda yetiştireceği dâhî şâirleri bekleme devresinde olmasına rağmen, Ronsard (1525 - 1585) gibi bir büyük şâiri yetiştirebilmiştir. Rabelais (Rable) (1495 - 1555) ve Montaigne (Monteny) (1533 - 1592), bu çağda yetişen büyük hümanist Fransız yazarlarıdır. Paris'te Louvre (Luvr) ve Tuileries (Tuilri) Sarayları, bu çağda inşa edilmiştir.

Almanya'da da Rönesans, İtalya ve Fransa'dakiler derecesinde olmamakla beraber, filizlenmiş ve büyük san'atkârlar yetiştirmiştir. Büyük ressam Dürer (1471 - 1528) ve büyük hümanist yazar Erasmus (1467 - 1536), bu devirde parlamışlardır.

Diğer ülkelerde Rönesans daha geç yeşermiştir. Eskiden beri resimde ileri olan Holanda, XVII. asırda bu san'atta zirveye ulaşmıştır. İngiltere'de dünyanın en büyük sahne yazarı William Shakespeare (Şekspir) (1564 - 1616), I. Elizabeth devrine şeref vermiştir. Devrin güçlü devleti İspanya'da ise Rönesans ve hümanizma, Engizisyon'un büyük baskısı sebebiyle yeşerememiştir. Bununla beraber büyük mimari eserleri yapılabilmiş, Cervantes (1547 - 1616) bu devirde yetişerek **Don Kişot**'u ile ölümsüzleşmiştir.

Polonya'da Kopernikus (1573 - 1543), Batlamyus'un astronomi sistemini yıkarak güneş sistemini kesin şekilde kabûl etmiştir. Daha sonra Galile de İtalya'da müsbet ilimlerde yeni ufuklar açmıştır.

Reform

Avrupa tarihinin bu çağdaki en büyük olaylarından biri de «Reform»dur. Hıristiyan dininde, Katolik mezhebinde reform. Açıkça Papa'ya, onun otoritesine karşı bir harekettir. Bu suretle Hıristiyan dünyasında 3. büyük mezhep, Protestanlık doğmuş ve Protestanlık da bir kaç alt mezhebe ayrılmakla beraber, Papa'nın otoritesi dışında yeni bir Hıristiyanlık anlayışı geliştirmiştir. Protestan - Katolik çekişmesi çok büyük ve çok uzun mezhep savaşları ile Avrupa'yı kana bulamıştır. Reform pek çok Katolik ülkeye hulûl etmiş, uzun çatışmalardan sonra Latin (Roman) aslında devletler, Katolik mezhebine bağlı kalmışlardır (İtalya, İspanya, Portekiz, Fransa). Bununla beraber Latin milletleri arasında da (Fransızlar) Protestan olan kudretli azınlıklar görülmüştür. İngiltere ve İskandinav ülkeleri ile Kuzey Almanya'yı ele geçiren Protestanlık, İsviçre, bir çok Alman ülkesi gibi yerlerde saha paylaşmış, her iki mezhep mensupları iç içe girmişlerdir. Avusturya ve İrlanda, Katolik kalmıştır. Katolik Slav ülkelerinde de (Polonya, Çekoslovakya, Hırvatistan, Slovenya) Protestanlık büyük terakki kaydedememiş, bu ülkeler büyük çoğunlukla Katolik mezhebinde kalmışlardır. Macaristan'da Türkler, Protestan mezhebini himaye etmişler ve Katolikler tarafından yok edilmesine izin vermemişlerse de, Macarlar da çoğunluk bakımından Katolik kalmışlardır.

Bu suretle Protestan mezhebi, Hıristiyan birliğine büyük darbe vurmuş, Avrupa ve Avrupa dışında Avrupalılar'ın yaşadığı veya din götürdüğü ülkelerde din coğrafyası temelinden değişmiştir. Rusya, Balkanlar ve Yakın Doğu'daki Ortodoks mezhebi, Protestanlık'tan müteessir olmamış, yeni mezhep mü'minlerini, Katolik mezhebinden koparmıştır. Protestan mezhepleri, Ortodoksluk'tan çok daha fazla Katolik mezhebinden ve Papa'dan uzaktır. Bu suretle kendisini dinin başı olarak tanımıyan, İncil'i Latince değil, millî dillerinden okuyan Protestan devletler, Papa'nın otoritesini en geniş ölçüde sarsmışlardır. Papa, sarsılan otoritesini güçlendirmek için yeni teşebbüslere girmiş, bilhassa yeni kurulan Cizvit tarîkati, Katolik mezhebinin muhafazasında büyük rol oynamış, Avrupa dışı ülkelere Katolik mezhebini götürmüş ve yaymıştır.

Reformun öncüsü ve Protestan'lığın kurucusu, Alman din bilgini Martin Luther'dir (1483 - 1546). Papa'nın kendilerini soymasından, hem Papa'ya, hem de metbûları olan koyu Katolik imparatorlarına kul olmaktan bıkan küçük Alman hükümdarcıklarının (bunların sayısı bu devirde 500 kadardı) desteği, Luther'in başarısına sebeb oldu. Kanûnî Sultan Süleymân'ın Katolik dünyasını ve onun en güçlü temsilcisi Charles - Quint'i her taraftan bunaltması da, Katolikler'in Protestanlar'ı kolayca ezmesini önledi.

İncil'i Almanca'ya tercümeyi düşünen Luther, 1517'de Papa'ya baş kaldırdı. Profesör olduğu Wittenberg şehrinde bilhassa endüsjans satımına ve Papa'nın bu hususta otoritesine itiraz etti. Bir Hıristiyan'ın günahlarının para ile alınıp satılan Papa'nın «endüljans» denen şahsın veya ölmüşlerinin bütün günahlarını afveden fermanları ile Tanrı'nın afvına mazhar olamıyacağını ilân etti. Bu itiraz, Papa'yı çok mühim bir gelir

kaynağından mahrûm edecek mahiyetti. Bu devrin papaları da, bir çoğu büyük mesen'ler olmakla beraber, şahsen çok ahlâksız adamlardı; dinî lider olmaktan çok fazla dünyevî hükümdar hâline gelmişlerdi. Orta İtalya'yı, taht şehirleri Roma olmak üzere ellerinde tutan birer hükümdâr idiler. Bazı papaların çok ahlâksız tutumları, bir kısım Hıristiyanlar'ı da onlardan soğutmuş ve şüpheye düşürmüştü. İtalya ve Batı Avrupa gibi zengin bir ülke olmıyan Almanya'da tepkiler, daha şiddetli idi. Alman soylularının çoğu, mütevazı, hattâ yoksul kimselerdi. İtalyan ve Batı Avrupalı soylular gibi zengin olanlar azdı. Bu ortam, Luther'in ortaya atılmasını kolaylaştırdı.

Papa X. Leo, Luther'i tevbe ve istiğfâra davet etti. Teoloji (ilâhiyat) profesörü olan genç din adamı reddedince, Papa onu aforoz etti, yani Hıristiyan toplumundan çıkardığını bildirdi. Luther, Papa'nın aforoz fermânını 1519'da Wittenberg meydanında halkın gözü önünde yaktı ki, şimdiye kadar Hıristiyan âleminde hiç bir fânî böyle bir şeye cesaret edememişti.

Papa'nın müracaati üzerine İmparator Charles - Quint, Worms'ta topladığı mecliste Luther'i yakılarak idama mahkûm ettirdi. Küçük Alman hükümdarlarınca himaye edilen Luther, Saksonya Elektörü tarafından kaçırıldı ve idamdan kurtuldu. Bir yıl Elektör'ün bir şatosunda gizlendi. İncil'i Latince'den Almanca'ya çevirip yayınlıyarak, Kutsal Kitap'ta Papa'nın otoritesine ve uyguladığı metodlara ait hiç bir şey bulunmadığını halka anlattı.

Mezhep hızla yayıldı. Alman hükümdarları, devletlerindeki Papalık ve Kilise mallarına el koydular. Protestan kiliseleri teşekkül etmiye başladı. Burada İncil ve duâlar Almanca okunuyor, Katolik kiliselerindeki şatafatlı eşya, heykeller ve tablolar putperestlik sayılarak kullanılmıyordu. Hayli kan aktı. Fakat Saksonya, Brandenburg, Palatina elektörleri gibi en ehemmiyetli tâbîlerinin Protestan olduğunu gören ve Türk baskısından bunalan İmparator Charles - Quint, 1529'da o âna kadar yayılan yerlerde Protestan mezhebini tanıdı ve bu Protestan Almanlar'ın da imparatoru oldu. Ancak bundan böyle hiç bir Katolik'in yeni mezhebe geçmesine izin vermiyordu ki, bunun tatbikı mümkin olmadı. Zira daha çeşitli ülkelerde pek çok Katolik, yeni mezhebe geçmek istedikleri gibi, Protestan olmuş Alman hükümdarcıkları da, kuvvetlenmedikleri takdirde imparatorları tarafından yok edileceklerini bildikleri için, Charles - Quint'in kararının aksine gizliden gizliye yeni mezheplerinin yayılması için çalıştılar.

Daha büyük ölçüde mezhep savaşlarından, feci katliamlardan sonra 1555 Augsburg anlaşması ile İmparator, Ortodoks mezhebinin geniş haklarını tanıdı. Tahtı bırakmıya karar veren Charles - Quint'in, tâbii Alman hükümdarcıkları ile yaptığı bu anlaşmaya göre Protestan Kilisesi diye yeni bir mezhebin meşrû olduğu resmen kabûl ediliyordu. Katolik olan

İmparator, bundan böyle Katolik ve Protestan olan tâbii Alman hükümdarlarına eşit muamele yapacaktı. Üstelik her Alman hükümdârı(bunların sayısının 500 civarında olduğunu tekrar hatırlatıyoruz) bundan böyle Protestan'lığa geçmek isterse geçebilecek, caymak isterse, Katolik mezhebine dönebilecekti. Her Alman, tab'ası olduğu hükümdârın mezhebinden olmıya ve ona göre davranmıya mecburdu. Hükümdârının mezhebini beğenmiyen Alman, kendi mezhebinden olan diğer bir Alman hükümdârının topraklarına geçmekte serbestti. Her hükümdâr, ülkelerindeki din işlerinin en yüksek sorumlusu olacaklardı ki, bu madde, Papa'yı büyük zarara sokuyordu. İmparatora doğrudan doğruya bağlı olan Avusturya Büyük Dukalığı(arşidukalık), Katolik kalıyor ve Avusturya ile ona bağlı ülkelerde Protestanlık kanun dışı sayılıyordu.

Daha büyük, yüz binlerce, milyonlarca vatandaşının ölümü ile neticelenecek din savaşlarına gebe olmakla beraber, yeni mezhebin çıktığı Almanya İmparatorluğu'nda bu şekilde 1555'te denge ve geçici sükûnet sağlandı.

«Lüteryen» denen Protestan mezhebinin kurucusu Luther'in yanında «Kalvinist» denen Protestan mezhebi de çok gelişti ve büyük mezhep savaşlarına yol açtı. Bu mezhebin kurucusu bir Fransız din bilgini olan Calvin'di (Kalven, 1500 - 1564). Luther'den cesaret aldığı için, Katolik mezhebine karşı ondan daha amansızdı. 1536'da Cenevre'de (İsviçre'de Genève) yerleşerek mezhebini oradan yaymıya başladı. Charles - Quint'in büyük rakıbi olmasına rağmen I. François, Fransa'da yeni mezhebi yasaklamıştı. Zira Fransa'da Katoliklik, çok derin köklere dayanıyordu. Buna rağmen Protestanlık, Fransa kırallığına da yayıldı. I. François'nın oğlu II. Henri (Anri) ve onun 3 oğlu (II. François, IX. Charles ve III. Henri) devirlerinde Fransa, büyük mezhep savaşları içinde kaldı. IX. Charles (Şarl)'in 1572'de Sen Bartelmi Yortusu (25 ağustos) gecesi Paris ve taşrada bütün Protestanlar'ı çocuk ve kadın ayırmaksızın kılıçtan geçirmesi, tarihin büyük facialarından biridir. Buna rağmen Fransa'da Protestanlık küçük, ama kudretli bir azınlık hâlinde -bugüne kadar- devâm etti. IV. Henri 1598 Nantes (Nant) Fermânı ile Protestanlar'a büyük ve eşite yakın haklar tanıdı ise de, torunu XIV. Louis, bu hakları geriye alacak ve yüz binlerce Protestan Fransız'ın Fransa'yı ebediyen terk ederek çeşitli Avrupa ülkelerine göçmesine yol açacaktır.

Reform, İngiltere'ye sıçradı. VIII. Henry (Henri), Papa ile anlaşmazlık hâlinde olduğu için yeni mezhebi kabûl etti. Katolikler'le bir çok ve asırlar süren didişmelerden sonra İngiltere, Protestanlık'ta kaldı; İngiltere hükümdârının, Protestan'lığın Anglikan mezhebinin başı olduğu kabûl edildi, bugün de öyledir.

İtalya, İspanya ve Portekiz, tamamen Katolik kaldılar. Burada Pro-

testan mezheplere bugüne kadar en küçük müsamaha gösterilmedi.

Protestanlık, Slav ülkelerine de sıçradı.

Ortodoks olan ülkelerde ise Protestanlık hiç başarı kazanamadı veya çok az mü'min elde edebildi.

Protestan mezhebi, Avrupa dışındaki kıt'alarda da bugün büyük cemaatlere sahiptir. Yalnız «Latin Amerika» denilen eski İspanya ve Portekiz sömürgelerine, yani Güney ve Orta Amerika'ya yayılamamış, buralar Katolik kalmışlardır. Diğer Amerika ülkelerinde Katolik mezhebi dışındaki azınlıklar çok defa yüzde bir ve ikiye ulaşamamaktadır. Okyanusya'da da Protestan mezhebi bugün en büyük dindir. Afrika ve Asya ülkelerinde de bugün milyonlarca Protestan vardır.

Bu suretle Hıristiyan birliği bozuldu. Bugün Katolikler, Protestanlar'dan fazla olmakla beraber, Papa, Protestanlar'ı kaybetmiş oldu. Üstelik Katolikler bugün de Papa'yı dinin başı kabûl ettikleri halde, Protestanlık, Katoliklik gibi tek mezhep olmadığı, bir çok mezheplere (Luthercilik, Kalvencilik, Anglikanizm bunların en büyükleridir) ayrıldığı için, bütün Protestan mezhebine şâmil bir dinî baş mevcûd olmadı. Papalık ve Katolik dünyası, Katolik dinine sadık kalan Fransa, İspanya gibi kudretli kırallıklar, yeni mezhebin daha fazla yayılmaması için büyük gayretler sarf ettiler ve muvaffak oldular. Bunlara, milyonlarca Protestan tab'ası olmakla beraber, her zaman için koyu Katolik kalan Almanya (sonradan Avusturya) imparatoru da katıldı. Büyük kültür ve eğitim propagandası, okullar, manastırlar, sosyal yardım kurumları, hastahaneler yoluyle Katolik mezhebi ayakta tutuldu. Önce Enkizisyon baskısı ve zulmü, amansız din savaşları ile, sonra daha çok propaganda ve modernleşme yoluyle Katolik mezhebi, bugün de dünyanın en yaygın dini olarak devâm etmektedir. Fakat Papa'nın XVI. asırdan önceki otoritesi, ebediyen mazi oldu. Esasen büyük millî devletlerin kurulması ve bunların çoğunun Papa'ya rağmen ortaya çıkması, Papa'yı çok defa Katolik devletlerle de büyük mücadelelere sürükledi.

2. KEŞİFLER

Yeni Keşifler ve Avrupalılar'ın Açık Denizler Yoluyle Diğer Kıt'alara Açılması

Batı Avrupalılar'ın açık denizlere çıkabilmesi, modern zamanların büyük olaylarından biridir ki, içinde bulunduğumuz çağın geleceğini çizmiştir. Açık denize çıkma ihtiyacı, Türkler'in Avrupa'ya baskısından doğmuştur. Daha 1370'lerde Tuna'ya erişen, 1453'te Bizans'ı Avrupa topluмundan koparan, Boğazlar'ı kapatarak modern Boğazlar rejimini kuran, Karadeniz'i kapalı Türk gölü hâline getiren, Ege'de de aynı tutum içinde bulunan Osmanlılar, Avrupa milletlerinin gelirlerinin büyük parçalarına el koymuşlardı. Ceneviz'in Karadeniz yoluyla Asya ve Doğu Avrupa'dan yaptığı ticaret mahv olmuş, Venedik'inki çok büyük darbeler yemişti. Avrupa'da altın, ancak prenslerde bulunan nâdir bir metâ hâline gelmişti. Avrupa yaşamak için, başka yollar, Türkler'in kendilerine kapattıklarından başka yollar bulmak mecburiyetinde kaldı. Bunun için de açık denizlerde yol aramaktan başka çare yoktu.

Pusula ve barutun Avrupa'da tanınması, bu hususta Avrupalılar'a cesaret verdi. Gerek pusulayı, gerek barutu, Çinliler ve Müslümanlar, asırlardan beri biliyorlardı. Avrupalılar'ın bunları Müslümanlar'dan öğrenip kullanmıya başlamaları, yeni ufuklar açtı. Top, mancınıkın yerini aldı. Fâtih, 1453'te Bizans sûrları önünde, bu yeni silâha karşı bütün Ortaçağ kalelerinin mahkûm olduğunu isbât etti. 1473'te Otlukbeli'nde bu silâhın aynı değerde en büyük çapta sahrâ muharebelerinde de kullanılabileceğini bütün dünyaya gösterdi. Otlukbeli'nde Akkoyunlu tehdidi bertaraf edilmekle kalmadı; asıl, Akkoyunlular'ın müttefikleri olan iki düzine Hıristiyan devletinin Osmanlı'yı yıkıp Avrupa'dan atmaları ümidi, Erzincan yakınlarında ebediyen gömüldü.

Pusula, barut, Kemal Reîs'in en büyük topların bile gemilere monte edilebileceğini göstermesi, Avrupalı denizcilerin okyanuslardan olan asırlık korkusunu azalttı. Diğer taraftan Istanbul'un Fethi'nden sonra Avrupa'da aydınlık başladı. Latin ve Grek klasikleri, bir kısmı Arabca'larından tercüme edildiği gibi büyük İslâm klasikleri de tercüme edilip bilhassa İtalyan matbaalarında basıldı. Gerek bu kitaplar, gerek Kopernik'in pek de tutulmıyan nazariyesi, okyanusların sonunda felâket getiren boşluklar olmadığını, dünyanın yuvarlak olduğunu, devamlı doğuya ve batıya gidilmek suretiyle dünya çevresinin dolaşılabileceğini gösteriyordu. Gerçi buna inanan bütün Avrupa'da bir düzine bile adam yoktu. Bir kaç çılgın kaptandan başka kimse inanmıyordu. Fakat bu kaptanlar, tarihin bütün öncüleri gibi başarı kazandılar ve milletlerine yeni ufuklar gösterdiler.

Bütün servet kaynaklarının, ham ve işlenmiş maddelerin, değerli maden ve taşların Asya'da olduğu biliniyordu. Bunları Asya'dan Avrupa'ya geçiren Türkler'e Avrupa, servetinin son zerrelerini de vermekten kurtulmak istiyordu. Bu teşebbüsleri malî bakımdan destekliyecek hükümdarlar artık vardı. Top ve tüfeğe dayanamıyan derebeyleri, her geçen yıl imtiyazlarının bir kısmını metbûları hükümdarlara terk ediyorlardı. Asya imparatorluklarınınkiler yanında son derecede mütevazı olsa bile, artık Avrupa'da da servet sahibi hükümdarlar bulunuyordu.

Matbaa ve kâğıdın kullanılması da Avrupa'da terakkiler yaptı. Ortaçağ'da hiç bir Avrupalı hükümdar 500 yazma kitabı bir araya getirememişti. İslâm kütübhânelerinde ise yüz binlerce yazma bir arada idi. Endülüs'ten yeni fikirler gelmekte devâm ediyordu. Çinliler ve Uygur Türkleri baskı san'atını asırlardan beri biliyorlardı ve binlerce kitap basmışlardı. Fakat klişe sistemi kullanıyor, müteharrik tek harfler kullan-

mıyorlardı. Kullandıkları klişe de tahta idi. Şüphesiz bunları öğrenen bir Flaman, Koster, tahta harflerle baskıyı denedi. Tahta harfleri Alman Gütenberg, 1450'de mâdenî harfler dökerek değiştirdi ve modern matbaacılığın babası sayıldı. Matbaa, Orta ve Batı Avrupa'da hızla yayıldı. Osmanlı şehirlerinde de kuruldu. Fakat Türkler, yüz binleri bulan hattatlar ordusunun karşısında bu san'ata iltifât etmediler. Matbaa, küçük tirajla kitap yayınlamakla beraber, netice bakımından kâğıt tüketimini hızlandırdı. Avrupa'da kâğıt sanayii kuruldu. İslâm ülkelerinden çok pahalı olarak satın alınan kâğıt yerine, ucuz kâğıt yapıldı. Kitap, belirli kimselerin inhisârında olmaktan çıktı. Az çok parası olan her okuyup yazma bilen Avrupalı, bir kaç kitap elde edebildi.

Şüphesiz Asya'ya giden Avrupalılar vardı ve kara yolunu, Müslüman rehberlerini kullanıyorlardı. En meşhurları Venedikli Marko Polo'dur ve 1271'den 1295'e kadar Çin'de ve diğer Asya ülkelerinde kalmıştı. Onun kitabı, Asya'nın zenginliği hakkında asırlarca Avrupa'da heyecan ve ihtiras uyandırdı. Önceleri büyük mübalağa olduğu sanıldı. Zaman ilerledikçe Asya'nın onun anlattığı derecede zengin olduğu kesin şekilde anlaşıldı. Ama böyle nâdir Avrupalı, Asya'ya ayak basabiliyordu. Hâkim olarak Asya'ya ayak basmak ise Avrupalı'nın aklından geçmiyordu. Böyle bir şeyi sadece Roma tarihleri yazıyordu ve asırların ötesinde kalmıştı.

Coğrafî pozisyonları ve Arablar'la iç içe yaşamaları dolayısıyle dış dünyaya açılmıya ilk başlıyanlar Portekizliler ve sonra İspanyollar oldu. Portekiz, Arablar'ı daha erken topraklarından çıkardığı ve Okyanus'la daha iç içe olduğu için, bu işe İspanya'dan evvel başladı. İspanya, İberya yarımadasındaki Arablar'ı tamamen yok etmiye, son Arab devletlerini oradan çıkarmıya, Reconquista'ya daha büyük ehemmiyet veriyordu. Bu suretle Ortaçağ sonlarında Portekizliler, Afrika açıklarında Madeira adasına ve Atlas Okyanusu'nun âdetâ ortasında, Avrupa'nın epey açığında bulunan Asor adalarına eriştiler. İspanyollar ise Afrika açıklarında Kanarya adalarına el koydukları gibi, Kuzey Afrika'ya da bir çok yerde ayak bastılar. Kuzeyde Danimarkalılar çoktan İzlanda ve Grönland'a ayak basmışlardı ama, daha öteye gidememiş, soğuk denizleri geçememişlerdi (maamâfih Vikingler'in Kolombus'tan asırlar önce Kuzey Amerika'ya eriştikleri bugün bir çok tarihçi tarafından kabûl edilmektedir, fakat neticesiz kalmış seferler olacaktır).

Avrupa'nın zengin ülkeleri olan İtalyan devletlerinin denizcileri ise, bütün zenginliklerin merkezi sayılan Akdeniz'de Osmanlılar'la boğuşmayı tercîh ettiler ve okyanuslara açılmak gibi riskli işlere girişmediler. Maamâfih Kolombus, İspanya hizmetinde, fakat aslen İtalyan (Cenevizli) bir kaptandır. İtalya'da, müracaat ettiği II. Bâyezid de, kendisine gemi temin edememişti. İtalya ve Türkiye, meçhul ülkelere inanmamışlar, dünyayı dolaşıp batıdan doğuya erişmeye akıl erdirememişlerdi. Doğunun bütün yollarını elinde tutan ve Avrupa'ya kapıyan Türkiye için esasen bunun ne ehemmiyeti vardı?

Kolumbus, açık denizleri Avrupa'ya açmak için en radikal teşebbüsü yaptı ve muvaffak oldu ama, ölümüne kadar yaptığı işin ehemmiyetini kimse kavrıyamadı ve İspanya hükümdârı, onun Amerika seferlerini küçük gördü. Yolu açtı ve gösterdi, fakat anlaşılmadan, sefalet içinde öldü. Zaten asla yeni bir kıt'a keşf ettiğinin farkına varamadı. Ölünceye kadar gittiği toprakların Asya kıt'asında, Hindistan'ın doğusunda adalar olduğunu sandı, İndonezya adaları ile karıştırdı. Onun için bugüne kadar Antil adalarına «Batı Hind Adaları» ve Amerika'nın yerli kızılderililerine «Hindliler» denmiye devâm etti.

Kolumbus (Fransızca : Kristof Kolomb), yıllarca uğraştıktan sonra, İspanya kıralı Katolik Ferdinand ile kıraliçesi İsabella'dan 3 gemi aldı. 3 ağustos 1492'de demir aldı. Antiller'den Bahama adalarına ancak 2 aylık -biraz serseri bir rota ile- ulaştı. Bu şekilde Orta Amerika'ya 4 sefer yaptı. 1506'da yeni bir kıt'a keşfettiğini asla anlamaksızın, kendisini İndonezya adalarında sanarak öldü. Gene bir İtalyan olan Ameriko Vespuçi, 1507'de Kolumbus'un yeni bir kıt'aya ayak bastığını ortaya attı. Yeni kıt'aya onun adı (Amerika) verildi. Fakat ilk zamanlarda daha çok «Yeni Dünya» deniliyordu. Antil adalarının çoğunu ele geçiren İspanyollar, 1519'da asıl kıt'aya, Meksika'ya girdiler ve az zamanda Orta ve Güney Amerika'nın büyük ülkelerini ellerine geçirdiler.

Portekiz kralları, İspanya hükümdarlarından daha önce ve daha ateşli ve imanlı şekilde coğrafî keşifleri, yeni deniz yolları bulunmasını desteklediler. Daha 1478'de, Kolumbus'un Amerika'yı Avrupalılar için keşfinden önce Bartelmi Diaz, Güney Amerika'ya, Ümit Burnu'na kadar gidebildi. Vasko dö Gama, 1498'de bu burnu dolaşarak Hindistan limanlarına ayak bastı. 1517'de Osmanlılar Mısır'ı alıp Süveyş berzahını kapatınca, Ümit Burnu yolu, Batılılar için hayatî mahiyet kazandı. Ancak bu yol, uzun müddet Portekizliler'in inhisarında kaldı ve onlardan çok sonra Holandalılar ve daha sonra İngilizler'ce kullanıldı. Uzun ve meşakkatli, tehlikeli ve masraflı bir yoldu. Fakat gene de getirdiği nimetler büyüktü. Asya malları için Osmanlılar'a büyük transit kârları bırakmaktansa, bu yolu kullanmak daha az zararlı idi. Portekizliler, Doğu Afrika, Hind Okyanusu kıyılarını dolaştılar ve İndonezya'ya kadar ulaştılar. Amerika kıt'asının ham maddeleri İspanya'nın eline geçerken, Hind Okyanusu'ndan Avrupa'ya sevk edilen mallar da Portekiz'in inhisârına geçti.

Kolumbus'tan hemen sonra, İngilizler, Kanada kıyılarına eriştiler. 1497'de baba-oğul Kabo'lar (Jean ve Sébastien Cabot), Newfoundland adasına, Labrador ve Québec (Kebek) kıyılarına eriştiler. Bu kapdanlar da Kolumbus gibi aslen Cenevizli idiler. Venedik, İngiltere, İspanya hesabına çalıştılar. Kanada seyahatlerini, İngiltere kıralı VII. Henry hesa-

bına yaptılar. Fakat soğuk, vahşî, tehlikeli ülkelerdi. Fransa bu kıyılara az çok ilgi gösterinceye kadar Kanada, iltifat görmiyen bir ülke hâlinde kaldı.

Macellan'ın deniz seferi, büyük ehemmiyet taşımaktadır. Macellan (Magellan, Portekizce : Magalhaes, 1470 - 1521), Portekizli idi. Fakat büyük seyahatini Charles - Quint'in (İspanya kıralı ve Almanya imparatoru) verdiği 5 gemi ile İspanya hesabına yaptı. 1519'da yola çıktı. Bugünki bütün Brezilya ve Arjantin kıyılarını kuzeyden güneye takib ederek 1520'de Güney Amerika kıt'asının en güneyine geldi ve kendi ismiyle anılacak boğazdan (Macellan Boğazı, Ateş Adası ile Güney Amerika kıt'ası arasındaki boğaz) geçti. Sonra bütün insanlık tarihinde ilk defa olarak doğudan batıya Büyük Okyanus'u geçti. Sonradan «Filipinler» denilen adalara erişti. Orada yerlilerce öldürüldü. Ekibi seyahate devâm ederek Kapdan Del Kano'nun tek gemisi ile Ümit Burnu yolundan 1522'de İspanya'ya erişti. Tarihte ilk defa olarak dünya turu yapılmıştı. 3 yıl sürmüştü. 3 okyanus tarihte ilk defa olarak baştan başa geçilmişti. Gene tarihte ilk defa olarak arz'ın yuvarlaklığı, küre şeklinde olduğu, nazarî durumdan çıkarılarak fiilen isbât edilmişti. Zira devamlı batıya gidilerek hareket edilen İspanya'ya ters yönden dönülmüştü. Büyük Okyanus'a «Pasifik» adını da bu seyahatte Macellan vermiştir.

Portekiz ve İspanya'nın baş çektiği bu açık deniz seyahatleri ve coğrafya keşifleri, üç asır geçmeden dünya servetini Avrupalılar'ın emrine verdi ve XIX. asırda hemen bütün dünyayı Batı'nın hâkimiyetine geçirdi. Bu keşifleri yapan milletler, Portekizliler ve İspanyollar, dünyanın dengesini değiştiren bu keşiflerden en az faydalanan Avrupa milletleri oldular. Büyük parsayı, bu deniz yollarını en iyi kullanmasını bilen milletler topladılar. Bunların başında İngilizler, daha doğrusu Anglo - Saksonlar geldi.

Bu keşiflerin sonunda İslâm âlemi gittikçe yoksullaştı ve bu âlemi savunmakla görevli Türkler, fevkalâde yıpranarak sonunda bütün imparatorluklarını (Türkiye, Türkistan, İran, Hindistan, Güney Hindistan) kaybettiler. Türkistan, Rus istilâsına düştü. Bütün yükü çeken, Türkiye, pek çok yıprandı. Bu mekanizma çok yavaş, fakat muntazam işledi. XVI. asırda farkında olan yoktu. XVII. asırda durum kızıştı. Fakat Osmanlılar, teşebbüs kabiliyetlerini geniş ölçüde kaybetmişlerdi, ancak bulundukları zirveyi muhafaza etmek peşindeydiler. XVIII. asırda, bilhassa asrın ikinci yarısında dünya Batı'ya açıldı ve Doğu için ufuklar karardı. XIX. asra girerken Batı üstelik makineyi ve teknik gücün anahtarlarını eline geçirmişti. Asrın sonunda Doğu'nun kârı itmâm edilmişti. Batı, dünya hâkimi idi. XX. asra bu şekilde girildi.

3. XVII. ASIR VE BATI İLMİNİN DOĞUŞU

Bu Asırda Avrupa'nın Siyasî Durumu

XVII. asır Avrupası, İspanya'nın üstünlüğünü gittikçe kaybetmesi ve onun yerini Fransa'nın alması ile değişiklik kazanır. İngiltere, Holanda, İsveç gibi Batı ve Kuzey Avrupa'nın Protestan devletleri, büyük gücler hâlinde gelişirler. Alman devletleri büyük problemler içindedir. Doğuda Rusya ve Polonya dengededir.

Holanda'nın İspanya'dan ayrılması, İspanyollar'ın bu ülkeyi bırakmak istememeleri dolayısıyle, çok kanlı safhalardan sonra gerçekleşmiştir (1609). Yarım asra yakın devâm eden Holanda istiklâl mücadelesi sonunda ortaya çıkan ve Oranj hânedânının yönetimine geçen ülke, denizci, sömürgeci, bankacı ve tacir bir devlet olarak zenginleşmiş, hattâ büyük Avrupa devletleri arasına girmiştir.

Tabiatiyle bu asrın en büyük olayı, Otuz Yıl Savaşı'dır (1618 - 1648).

Bir Katolik - Protestan mezhep savaşı olarak başlamış, Avrupa devletlerinin dengelerinde esaslı değişiklikler yapmıştır. Protestan yayılmasını önlemek istiyen Almanya imparatoru, karşısında kudretli hasımlar bulmuştur. Katolik olmakla beraber Fransa, Almanya ve İspanya'yı desteklememiş, her iki devletle de hesaplaşarak Avrupa'nın en kudretli devleti olarak savaştan çıkmıştır. Protestan İsveç, büyük bir askerî güc olduğunu göstermiş ve Orta Avrupa'ya kadar ilerlemiştir. Gene bu savaş, muhteşem İspanya'nın büyük zaaflarını ortaya koymuştur.

İngiltere, bir taraftan açık deniz ticareti ile zenginleşirken, diğer taraftan iç problemleriyle uğraşmıştır. I. Elizabeth'in bıraktığı miras iyi değerlendirilmiştir. I. Elizabeth, İspanya gibi kendisinden çok kudretli hasımlarına karşı koymasını bilmiş, yükselmekte olan bir devlet bırakmıştı. Onunla Tudor hânedânı sona ermiş ve I. Elizabeth'in öldürttüğü İskoçya kıraliçesi Mary'nin oğlu I. James, İngiltere ve İskoçya kralı olmuştur. Bu suretle Stuart hânedânı iktidara geldiği gibi, İngiltere, İskoçya ile birleşerek, daha kuvvetlendirmiştir. Bu suretle Büyük Britanya adası, ilk defa tek devletin idaresinde toplanmıştır. I. James (1603 - 1625)'ten sonra oğlu I. Charles (Çarls) zamanında kralla Parlâmento'nun yetkileri hususunda başlıyan mücadele iç savaşa dönüşmüş, ihtilâlin başı Cromwell, 1648'de cumhuriyet ilân ederek diktatör olmuştur. 1660'ta Stuart'lar tahta dönmüşlerdir. Bu 12 yıl İngiltere tarihinde monarşi ile idare edilmiyen ilk ve son devreyi teşkîl etmiştir. Bir bakıma bu krizle İngiltere'de diğer ülkelerden asırlarca önce meşrûtiyet (taçlı demokrasi) kurularak, istikrarlı bir rejim elde edilebilmiştir.

Kardinal Richelieu ve Kardinal Mazarin (Rişliyö ve Mazaren) gibi büyük başbakanların, bilhassa ilkinin idaresinde İspanya'yı iterek Hıristiyan âleminin birinci devleti olan Fransa, IV. Henri'nin oğlu ve halefi

XIII. Louis'nin (Lui) ölümünden sonra karışmıştır. Ölen kıralın oğlu ve halefi XIV. Louis, sadece 5 yaşında idi. Onun niyâbetle geçen çocukluk yıllarında Fransa, yeniden iç savaşlarla kana boyanmıştır. XIV. Louis ülkeyi ele alacak yaşa gelince, tam bir istibdatla hareket etmiş, devletin şerefi ve ondan fazla kendi şahsî prestiji için Fransa'yı pek çok savaşa sokmuş ve bütün dünyaya kendisinin en büyük Hıristiyan hükümdar olduğunu kabûl ettirmiştir.

İspanya ve Almanya'dan koparılan, fakat çoğu esasen Fransızca konuşan halkla meskûn bulunan eyâletlerle Fransa, Pireneler'le Ren arasında sınırlarını da büyütmüştür. Esasen en fazla nüfuslu Avrupa Hıristiyan ülkesi olduğu için, çıkardığı o devre göre büyük ordularla, düşmanlarını sindirmiştir. İspanya ve Almanya (Avusturya)'dan başka Fransa, Avrupa'da üstünlük kurabilmek için, İngiltere ve Holanda gibi liberal devletlerle de mücadele etmiş ve savaşmıştır. Bu iki devlet sömürgecilikte de Fransa'nın rakıybi idiler ve Fransa'dan daha önce davranarak açık denizlere açılmışlar ve dış kıt'alarda epey sömürge edinmişlerdi.

Bu başarılardan sonra XIV. Louis, dedesi IV. Henri'nin (Anri) akıllıca yayınladığı Nantes (Nant) Fermânı'nı yürürlükten kaldırarak, Protestan Fransız azınlığını vatandaş haklarından yoksun kılmıştır. Bu Fransa'nın kaybı ve büyük bir iç buhran, insanlık için acıklı sahnelerle dolu bir trajedi ile neticelenmiştir.

XVII. asırda İspanya ve Portekiz sömürgeciliği esas bakımdan elde ettiği ülkeleri muhafaza etmiş, fakat gelişmemiştir. İngiliz, Holanda ve Fransız sömürgeciliği başlamıştır. Holanda, İndonezya adalarını ele geçirmeye başlamış ve Hind Okyanusu'nda Portekiz'den boşalan yeri almıştır. Sonra bu okyanusta İngiltere, başa geçmiştir. Antil adaları ve bu adaların bulunduğu Karaibler Denizi'nde ise İngiltere, Fransa ve Holanda, İspanya'nın zararına gelişmeler göstermişlerdir.

Bu Asırda Avrupa'nın Kültür Durumu

XVII. asır Avrupa kültür ve san'atı için parlak devirlerden biridir. Fransa öne geçmiş, geçen asırlarda İtalya, Avrupa'da nasıl ileri ve önder durumda ise, o rolü üzerine almıştır. Fransız dili fevkalâde parlamış, büyük yazarlar yetiştirmiş ve ligua franca olarak, Avrupalı her aydın tarafından öğrenilen, artık Latince'nin yerinde milletlerarası diplomaside kullanılan bir dil hâline gelmiştir.

Bu asırda Fransa'da yetişen tiyatro yazarları arasında Molière, komedi türünün gelmiş geçmiş en büyük dehâsı kabûl edilmektedir. Corneille (Korney) ve Racine, trajedi türünün büyük klasikleridir. La Fontaine (La Fonten), manzum hikâyeleri ile ölümsüzleşmiştir. Descartes (Dekart), bütün çağların en büyük fikir adamlarından biridir; analitik geometrinin de kurucusudur. Pascal yalnız bir fizik bilgini değil, çok değerli bir fikir adamı ve ince duygulu bir yazardır. XIV. Louis çağı (1648 - 1715), büyüklüğünü yalnız fetihler ve askerî başarılarla değil, belki daha çok bu fikir ve san'at adamları ile yapmıştır. Bunu çok iyi bilen «Güneş Kral», dâhîlerle çevrili durumunu daima muhafaza etmiştir. Musikide Lully (Lüli), bu çağ Fransız san'atına şeref vermiş ve gelecek kuşağın büyük Rameau'sunu (Ramo) hazırlamıştır.

Yalnız resimde Holanda ve İspanya, Fransa'yı geçmişlerdir. İspanya'da Velasques (Velaskes), Holanda'da Rembrandt (Rambrand), Rubens, bütün çağların en büyük ressamları arasındadır.

İngiltere'de en büyük sahne yazarı Shakespeare (Şekspir), bu asrın başlarında (1616) ölmüştür. Newton (Niuton), fizik ve astronomide yeni ufuklar açmıştır. Harvey kan dolaşımını anlatmış, Fransız Papin (Papen) buhar kuvvetini açıklamış, Alman Kepler astronomide adıyle anılan kanunları bulmuş, İtalyan Galilei fizikte tecrübenin esaslarını kurmuş, İngiliz başbakanı Lord Francis Bacon (Beykın) fizik ve felsefede yeni görüşler getirmiş, İtalyan Torricelli barometreyi yapmıştır.

Bu suretle edebiyatta olduğu kadar ilimde de büyük gelişmeler olmuştur. Şiir ve musikide XIX. asrın ilk yarısında erişilecek zirve henüz uzaktaysa da, edebiyat ve güzel san'atların bir çok sahasında unutulmaz isimler yetiştiren Avrupa, medeniyet âleminde parlamıştır. Matbaa, artık iyice gelişmiş ve yayılmış, gazete ve dergiler yayınına başlanmıştır.

4. XVIII. ASIR, İKTİSADÎ GELİŞME, KAPİTALİZM VE SÖMÜRGECİLİK, MERKEZİYETÇİLİK VE PARLAMENTANİZM

XVIII. Asırda Avrupa

Asrın ilk yarısında İspanya, Polonya ve Avusturya Verâset Savaşları, Avrupa kıt'asının en mühim olaylarıdır. Bu üç monarşide hânedânın değişmesi, bir çok Avrupa devletini biribirine düşürmüştür.

İspanya Verâset Savaşı (1702 - 1714), II. Carlos'un ölümü ile başladı. Onun ölümü ile İspanya'da Charles - Quint ve II. Felipe soyu, yani Alman asıllı Habsburglar sona eriyordu, başka prens kalmamıştı. Kral Carlos'un vasıyeti açılınca, İspanya tahtını kızkardeşinin torunu olan XIV. Louis'nin torunu Prens Philippe'e bıraktığı anlaşıldı. Muhteris XIV. Louis'ye gün doğdu. Torununun İspanya kıralı olması, bu ülkeyi Capet - Bourbon hânedânına geçiriyor ve Fransa'ya hiç olmazsa karşı olmıyan bir politika takib etmesi ümidini doğuruyordu; üstelik Fransa ve Bourbon hânedânı için muazzam bir prestij teşkîl ediyordu. Ama zâten en güçlü Hıristiyan devleti olan Fransa'dan ve onun ihtiraslarına son olmıyan kralından ürken diğer Avrupa devletleri, buna karşı koydular. Bilhassa Almanya, İspanya tahtına gene bir Habsburg'un yani Almanya impara-

torluk hânedânından bir arşidükün geçmesini istiyordu. Ama İspanya'ya uzak olduğu için, bu iddiasını tek başına silâhla desteklemek imkânı yoktu. İngiltere, Holanda ve Savua, Almanya'yı (Avusturya) desteklediler. Kudretli ordusuyle Fransa, bu koalisyonu kırdı. Fakat uzun ve Fransa için çok yıpratıcı bir savaş oldu. Utrecht (1713) ve ertesi yıl Rastad anlaşmaları ile İspanya tahtı XIV. Louis'nin torununa (yeni adıyle : V. Felipe) kaldı ama, Fransız ordusu bunun için büyük zâyiatları göze aldı. Bu savaş sonunda Brandenburg Elektörü, Prusya kralı ve Savua dukası -Sardunya adasını alarak- Sardunya kralı oldu. Bu suretle Alman ve İtalyan birliğinin uzak temelleri atıldı. Bu birliği yapacak olan Hohenzollern ve Savua hânedânları, krallık tâcına yükseldiler. Bu bakımdan savaş, İspanya tahtını Bourbon'lara bırakmasına rağmen, Fransa için geleceğin acı tohumlarını yeşertiyordu. Avusturya'da Habsburg hânedânı da İtalya'da büyük topraklar ve Belçika'ya alarak iyice şişti. İngiltere, Fransa'dan Newfoundland (Terre Neuve) adasını, İspanya'dan Minorka adası ile Cebelitârık'ı kopardı. Netice itibarıyle savaş, Capet hânedânının büyük bir prestij kazanması, fakat Fransa'nın yıpranması ile kapandı. Bugünki İspanya kralı Juan Carlos, V. Felipe'nin, dolayısıyle XIV. Louis'nin torunudur (V. Felipe'nin 8. ve XIV. Lous'nin 10. kuşaktan torunu).

1733'te Polonya kralı ve Saksonya elektörü II. Ogüst'ün ölümü ile Polonya (Lehistan) tahtının boşalması da, 5 yıl sürecek bir Avrupa savaşına yol açtı. Bu tahtın tâlibleri de çoktu. Polonya'da kralın seçimle gelmesi, II. Ogüst'ün oğlu olan III. Ogüst'e, Saksonya hânedânına kesin bir şans tanımıyordu. Üstelik XV. Louis, kayınbabası Stanislas Leçinski'yi Varşova tahtına geçirmek azminde idi. Fransa'nın kudretinden ürken Almanya (Avusturya) ve Rusya, Saksonya elektörünü desteklediler. İspanya ve Sardunya krallıkları ise Fransa'nın yanında yer aldılar. Bu iki koalisyon, savaşa başladı. Fransa, düşmanlarını yendi. Fakat 1738 Viyana anlaşması ile Stanislas'ı desteklemekten vaz geçti. III. Ogüst, Varşova tahtına çıktı. Ezilen Avusturya, Sardunya krallığına toprak verdikten başka, Bourbon hânedânının bir dalına da, Napoli ve Sicilya (İki Sicilya = Sicilyateyn) krallığını bıraktı. Bu suretle bu savaş da Bourbon hânedânına şan kazandırarak sona erdi.

Almanya imparatoru IV. Karl'ın oğlu olmaması, bu tahtı da boş bırakıyordu. İmparator, devleti kızı Maria Theresia'ya (Mari Terez) bırakmıştı ama, bir kadının imparator olması mümkin değildi; ancak Avusturya tâcına ait ülkelerin hükümdârı olabilirdi. Bu suretle 1740'tan 1748'e kadar sürecek yeni bir Avrupa savaşı çıktı ve görünüşte gene Fransa'nın zaferiyle bitti. Fakat Avusturya maksadını elde ettiği gibi, genç bir Alman devleti, Prusya ve onun kralı, bu savaşta fevkalâde parladı. Bu savaşta Fransa'nın yanında İspanya, Prusya, Polonya, Saksonya, karşısında ise Avusturya, İngiltere, Rusya, Holanda ve Sardunya birleştiler. 1748 Aix-la-Chapelle (Aachen) anlaşmasına göre Mari Terez'in hükümdarlığı kabûl

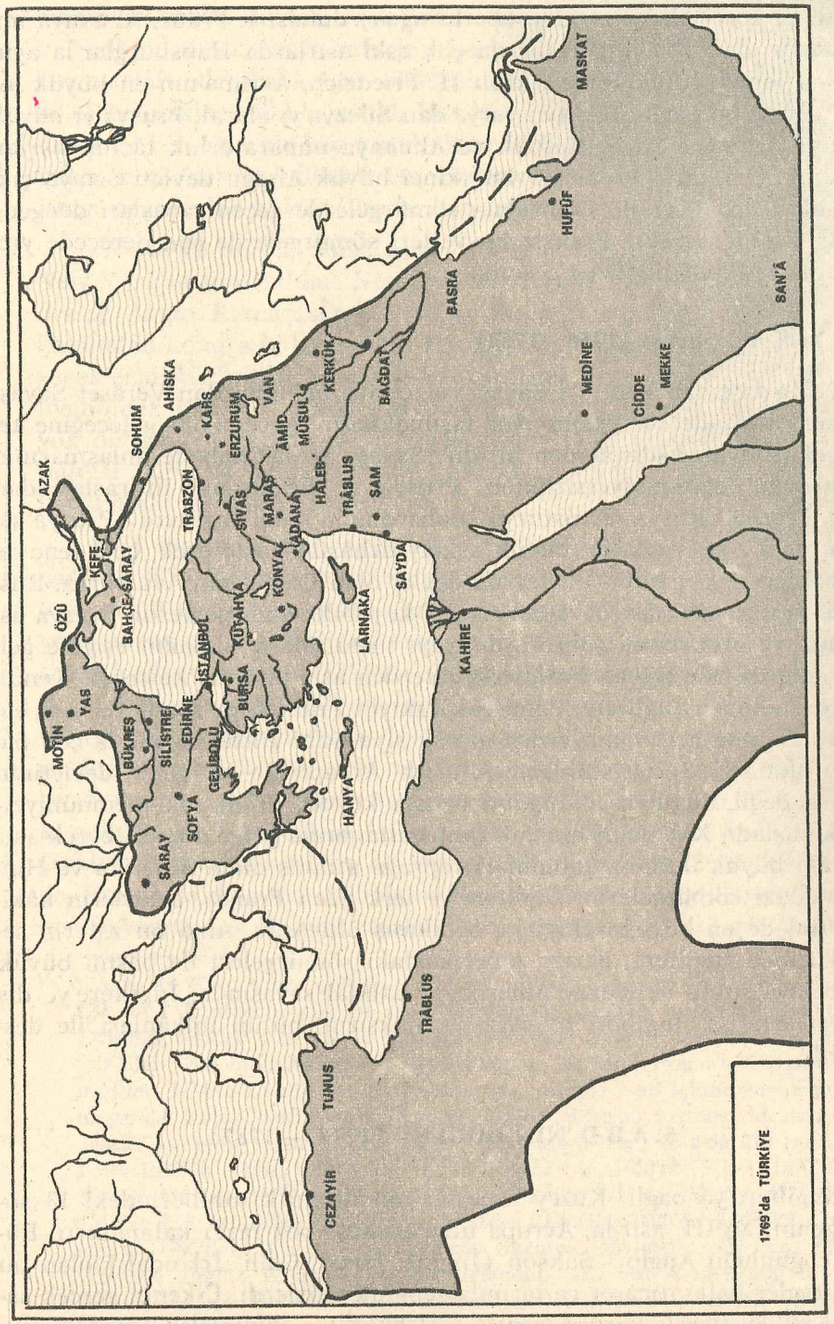

XVIII. Asır Avrupası'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu.

edildi ve zevci olan Lorraine (Lothringen) dukası I. Franz, Almanya imparatoru oldu (bu imparator da çok eski asırlarda Habsburglar'la aynı atadan inmektedir). Prusya kralı II. Friedrich, Avrupa'nın en büyük askeri olduğunu isbât etti; Avusturya'dan Silezya'yı alarak Prusya'yı büyük devletler arasına kattı. Katolik ve Almanya imparatorluk tâcını taşıyan Avusturya'ya karşı Protestan bir ikinci büyük Alman devleti ortaya çıkmış oldu. İngiltere ile Fransa'nın sömürgelerde geçen savaşları dengede kaldı. Fakat gerçekte Fransız kuvvetleri sömürgelerde son derecede yıpranarak istikbal İngilizler'e açıldı.

Yedi Yıl Savaşı (1756 - 1763)

1756'da çıkan Yedi Yıl Savaşı ise, çeşitli bakımlardan Verâset Savaşları'nın üzerinde bir ehemmiyet taşımaktadır. Avrupa'nın geleceğine tesir eden büyük hâdiselerden biridir. Savaş, Aix-la-Chapelle anlaşmasının doğurduğu memnuniyetsizlikten, Prusya ve Fransa'nın ihtiraslarından çıktı. Fransa - Rusya - Avusturya koalisyonuna karşı İngiltere - Prusya savaşa girdi. II. Friedrich, büyük askerî dehâsını göstererek, çok genç ve kaynakları çok mahdut bir büyük devlet olan Prusya'nın Avusturya, Rusya ve Fransa gibi dev devletlere karşı koyabileceğini gösterdi. Prusya askerinin ve ordusunun şöhreti, dünyayı tuttu. Mahv olmanın eşiğine geldiği anlarda bile Büyük Friedrich, zaferden asla ümidini kesmedi. Kendisini destekliyen İngiltere, daha çok rakıybi Fransa'nın sömürgelerini ele geçirmek, onu açık denizlerden atmak siyasetini güttü ve bunda çok başarılı oldu. 1763 Paris anlaşması artık Avrupa'nın en güçlü devletinin Fransa değil, İngiltere olduğunu ortaya koydu. Fransa'da memnuniyetsizlik başladı, XV. Louis'nin çok şanlı saltanatına gölge düştü, çeyrek asır sonraki büyük ihtilâlin tohumları toprağa atılmış oldu. Amerika ve Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye terk eden Fransa, denizlerin hâkimiyetini de en büyük rakıybine bırakmış oluyordu. Ama bu zaferin sevinci içinde İngiltere, Kuzey Amerika'daki sömürgeleri ile başını büyük bir belâya soktu ve Kuzey Amerika'yı istiklâl savaşında, İngiltere'ye diş bileyen Fransa, İngiltere'ye savaş açmaksızın, bütün imkânları ile destekledi.

5. A.B.D.'NİN DOĞUŞU (1774 — 1787)

İngiltere'ye bağlı, Kuzey Amerika'nın Atlantik sahillerindeki 13 sömürgenin, XVIII. asırda, Avrupa ülkelerinden pek farkı kalmamıştı. Büyük çoğunluğu Anglo - Sakson (İngiliz, İskoç, Galli, İrlandalı) olan bu sömürgeler halkı, ticaret ve tarımla zenginleşmişlerdi. Ülkenin gerçek sahibi Kızılderililer'le vuruşa vuruşa sert karakter edinmişler, amansız mücadeleyi öğrenmişlerdi. 13 koloninin bir çoğunun üniversiteleri, parlamentoları vardı. Biribirleriyle yakın münasebetler de kurmuşlardı. 1763'te Yedi Yıl Savaşı'ndan zaferle çıkan İngiltere ise, bu savaşta harcadıklarını telâfi edebilmek için, sömürgelerine, bu arada Kuzey Amerika'daki 13 kolonisine yükleniyordu. Her kuruşlarını alın teriyle kazanan, kendileri de bir veya bir kaç kuşak önce İngiltere'den, anavatandan göçmüş bulunan 13 koloni halkının ise, Britanya imparatorluğunun şânı, şerefi, cihan denizlerine hâkim olması için fazladan vereceği bir şey yoktu (*).

1765'te 13 Koloni temsilcileri, 17.000 nüfuslu mütevazı bir şehir olan New York'ta toplandılar. Kendileri de Avrupa asıllı oldukları halde Londra'da Avam Kamarası'nda (millet meclisi) temsîl edilmediklerini, bu bakımdan Londra hükûmetinin kendileri hakkında her kararına baş eğmiyeceklerini bildirdiler ve arttırılan vergilere itiraz ettiler. Durumu iyi anlıyabilmek için, bu sırada anavatan İngiltere'nin nüfusunun da pek büyük olmadığını hatırlamakta fayda vardır (1780'de İngiltere ve Galler'in nüfusu 7.050.000, İskoçya'nınki 1.450.000, sömürge muamelesi yapılan İrlanda'nınki ise 3.000.000'dur).

1774 sonunda vergi meselesi yüzünden İngiliz - Amerikan çatışması başladı. 1774 Philadelphia Kongresi, İngiltere'ye baş eğilmemesine, İngiltere'nin 13 Koloni'den vergi almaya hakkı olmadığına, bunun için anavatanla savaş edilebileceğine karar verdi. 1775'te savaş başladı ve gittikçe şiddetlendi. 4 temmuz 1776'da İkinci Philadelphia (Filadelfiya) Kongresi, 13 Koloni'nin istiklâlini, İngiltere'den ayrıldığını, Kral III. George'u (Corc) metbû tanımadığını bildirdi. İnsan Hakları Beyannâmesi'ni neşretti. Bu beyannâmeye göre her insan eşit doğar; hayat, hürriyet ve bahtiyar yaşama, insana Tanrı tarafından verilmiş haklardır, bu haklara dokunulmaz. Bu beyannâme (1776), 1789 Fransız Kurucu Meclisi'nin İnsan Hakları Beyannnâmesi'nin de esasını teşkîl etmiş ve 13 yıl sonra Avrupa'da, Fransa'da da teyid edilmiştir. Bugünki Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannâmesi de aynı esasları kabûl etmiştir. 13 Koloni, Amerika Bir-

(*) 1763'te 13 Koloni'nin nüfusu 1.800.000 idi ve bunların 250 bin'i Zenci köle, 120 bin'i Kızılderili olduğu için, vatandaşlık hakları yoktu. Vatandaş nüfusu 1.430.000 kişiden ibaretti ve bunların 775 bin'i İngiliz, 350 bin'i İskoç, 40 bin'i İrlandalı, 200 bin'i Alman, 50 bin'i Flaman, 10 bin'i Fransız, 5 bini İsveç asıllı idiler. 1754'te 1,3 milyon olan nüfus, göç yoluyle 9 yıl içinde yarım milyon artmıştı. 13 Koloni'deki Beyaz (Avrupa Asıllı) nüfusun artması, devamlı göçmen gelmesiyle oldu ve şu hayrete değer seyri takib etti: 1610'da 210 nüfus, 1620'de 2.500, 1630'da 6 bin, 1640'ta 28 bin, 1650'de 52 bin, 1660'ta 85 bin, 1670'te 115 bin, 1680'de 156 bin, 1690'da 214 bin, 1700'de 275 bin, 1710'da 258 bin, 1720'de 414 bin, 1730'da 655 bin, 1740'da 889 bin, 1750'de 1.207.000, 1800'de 5.308.000. İstiklâlden sonra, 1790'daki 3,9 milyon nüfusun durumu şöyleydi: 757 bin Zenci köle, 2.747.000 İngiliz ve İskoç, 75 bin İrlandalı, 220 bin Alman, 100 bin Flaman, 30 bin Fransız. Bu 13 Koloni, bugünki Birleşik Amerika'nın 50 devletinin 13'ü olup, Atlantik sahilerinde idiler. En mühimlerini Virginia, Massachusetts, Pennsylvania, New York idi.

leşik Devletleri adı altında -her devlet iç muhtâriyetini muhafaza etmek şartiyle- birleşti. Bunu tanımıyan İngiltere savaşı şiddetlendirdi. Fransa, yeni ve ilk Amerikan devletine büyük silâh ve para yardımı yaptı. 8 yıl süren ve ümitsiz safhalar geçiren istiklâl harbinde Amerikan ordusuna General George Washington başkumandanlık etti. İngiltere'den korkularından İspanya ve Holanda'nın da genç Amerikan devletini desteklemesi, bu işte müttefik bulamıyan ve esasen kara savaşında tecrübesiz olan İngiltere'yi müşkil duruma itti. Fransa'nın aracılığı ile İngiltere, 1783 Versailles Anlaşması ile Birleşik Amerika'nın istiklâlini kabûl etti. Başkanlık sistemini (başkan hem devlet, hem hükûmet reisidir) ve cumhuriyeti kabûl eden, İngiltere ile bütün ilgilerini kesen Birleşik Amerika, Eski Dünya'nın pek de alışık olmadığı cumhuriyet rejimi ile yönetiliyordu. Üstelik bu cumhuriyet insan haklarına dayalı ve demokrasinin savunucusu idi. İki parti sistemine dayanıyordu ve hür seçimlere göre bu iki partiden biri başa geliyordu. Başkanı halk seçiyordu. Yazılı bir anayasaya göre ülke idare ediliyordu. 13 Devlet ve onlara katılacak olanlar, iç idarelerinde ve federal idareyi ilgilendirmiyen kanunlarında müstakil idiler. 2 devre üst üste seçilen Washington, demokrasinin yerleşebilmesi için samimi bir dürüstlük gösterdi. Diktatörlüğe sapmayı aklından geçirmedi. İspanya'ya Minorka ve Florida'yı, Fransa'ya Senegal ve Fransız Antilleri'ni geri veren, 13 Koloni'sini kayb eden İngiltere'nin prestiji sarsıldı. Fransa, Yedi Yıl Savaşı'nın öcünü almış gibiydi. Ancak açık denizlerin hâkimiyeti gene İngiltere'de kalıyordu ki, bu temelden hareket eden Büyük Britanya, dünya hâkimiyeti fikrinden vaz geçmiş olmuyordu.

6. POLONYA'NIN PAYLAŞILMASI

XVIII. asrın sonlarına yaklaşılırken Avrupa'yı meşgul eden büyük meselelerden biri de Polonya oldu. Bu ülkede kralın seçimle iş başına gelmesi ve millî bir hânedânının olmaması, devletin başını gittikçe belâya sokuyordu. Rusya, Avusturya, Prusya gibi üç büyük devletin arasında kalan Polonya, eskisi kadar Türkiye'nin himayesini göremediği gibi, Rusya'nın çok güçlenmesi karşısında aynı zamanda Doğu Avrupa'da ikinci plana düşmüştü. Büyük devletlerin en güçsüzü ve çaresizi hâline gelmişti. Fransa ve Türkiye'nin bütün çabalarına ve desteklerine rağmen, Rus ihtirası önünde şaşkın durumda idi. Avusturya ve Prusya ise, Rusya'yı durduramıyacaklarını kavramışlardı; bu meseleden en kârlı şekilde çıkmayı ve Rusya'nın bütün Polonya'yı yutup dengeyi daha çok bozmasını engellemeyi düşünüyorlardı.

1768'de Polonya'nın sınırlarını muhafaza edebilmek için Türkiye, Rusya'ya savaş açtı ve tarihinde ilk defa olarak bir Avrupa devletine yenildi. Bunun üzerine Polonya'nın sınırlarını muhafaza edemiyeceği anla-

şıldı. 1772'de II. Friedrich, Polonya'dan pay istedi. Prusya ve Avusturya'ya pay vermeden Polonya'dan toprak alamıyacağını, aksi takdirde bu iki Alman devletinin Türkiye'nin yanında Polonya'yı savunacaklarını anlıyan Rusya, razı oldu. Bu suretle 1772'de Polonya'nın bir kısmı, 3 devlet arasında paylaşıldı ve Polonya, büyük devletler arasından çıktı. Prusya şişti ve mühim bir devlet hâline geldi. Slav nüfusu artan Avusturya, yeni problemlerle karşı karşıya geldi. Fakat Leh istiklâl mücadelesi Rusya'ya karşı idi. Zira Polonya'nın istiklâline karşı çıkan gerçek devletin Rusya olduğu âşikârdı. Nitekim Rusya, arslan payını almıya kararlı idi.

Polonya'nın ikinci ve üçüncü paylaşılması 1793 ve 1795'te Fransız İhtilâli kargaşalığı içinde oldu. İkinci paylaşma Rusya ile Prusya arasında oldu. Avusturya katılmadı. Üçüncü paylaşma ise gene Rusya, Avusturya ve Prusya arasında oldu. Üçüncü paylaşma ile bin yıllık Polonya devleti siyasî haritadan silindi ve tamamen üç devlete katılmış oldu. Bu da Doğu Avrupa'nın dengesini Almanlar, bilhassa Ruslar lehine alt üst etti ki bundan tabiatiyle Osmanlı imparatorluğu fevkalâde zarara uğradı. Zira en büyük düşmanları ile arada tampon olmaksızın karşı karşıya kalmış oluyordu. Fransa da Polonya'nın paylaşılması karşısında büyük endişeler ızhâr etti, fakat mani olamadı.

Bu suretle 1795'ten 1918'e kadar ortada bir Polonya devleti kalmadı. İlk paylaşmadan sonra Polonya zaaflarını anlamış, tedbirleri almıştı. Fakat çok geç aklı başına gelmişti. Bu tedbirleri bir asır önce alsaydı, hiç bir zaman istiklâlini kayb etmeksizin, hattâ büyük devlet olarak varlığını devâm ettirerek yaşıyabilirdi. 1772 paylaşmasından sonra çok geç zamanda aldığı hayatî tedbirler şunlardır : Verâsetin aynı hânedanda kalacağı, seçimle gelmiyen, babadan oğula veya ölen kralın en yakını prense kalan krallık; «diyet» denen soylular meclisindeki her üyenin veto hakkının kaldırılması ile kararların sadece ekseriyetle (eskisi gibi ittifakla değil) alınması; kudretli bir millî ordu kurmak; Polonya'yı yaşatmak için var güçleriyle çalışan iki büyük devletle, Türkiye ve Fransa ile işbirliği yapmak; mümkin olduğu kadar Baltık'a açılarak bir denizci devlet hâline gelmek ve tamamen bir kara devleti olmaktan çıkmak; Ruslar'a ve Almanlar'a karşı uyanık bulunmak.

B. Yakın Çağ'da Batı Âlemi (1789'dan Günümüze Kadar)

1. BÜYÜK FRANSIZ İHTİLÂLİ

Büyük Fransız İhtilâli, tarihin dönüm noktalarından biridir. Bazı tarihçiler Yeniçağ'ı «İhtilâl'e kadar (1789)» ve «İhtilâl'den Sonra» olmak üzere ikiye ayırmakta, 1789'dan sonrasına «Yakınçağ» demektedirler.

1789 Fransız İhtilâli'ni hazırlıyan sebepler çeşitlidir. XVIII. asırda Fransa'da yetişen filozoflar, İngiltere'de yetişen bilginler, insan hakları üzerinde yeni fikirler ortaya atmışlar, toplumların asırlardan beri süregelen düzenleri üzerinde şüphe tohumları ekmişlerdi. Bunlardan bazılarının, meselâ Rousseau'nun tesirleri derin oldu. Montesquieu, Diderot, d'Alembert, Voltaire, Beaumarchais gibi fikir ve san'at adamlarının tesirleri de aynı derecededir. Bir kaç yıldan beri dünyanın en kudretli devleti hâline yükselen İngiltere'deki demokratik düzen, eski itibarını az çok kaybeden Fransa'da milletin dikkatini çekmiye başlamıştı. Demokratik düzenle daha insanca, daha müreffeh yaşamak mümkin midir sorusu zihinlere yerleşti. Hele Amerikan İhtilâli ve bu ihtilâlin İngiltere gibi bir devlete karşı ve denizaşırı bir ülkede başarıya ulaşması, demokrasi düzenini ve insan haklarını tarihte ilk defa olarak resmen ve vaz geçilmez unsurlar olarak ilân etmesi, Fransa'da derin akisler yaptı.

Bu fikrî cephenin yanında, daha doğrudan doğruya tesir edici, bilhassa geniş halk tabakalarını ilgilendiren sebepler de vardır. Ortaçağ'da soyluların ve ruhbân (rahipler) sınıfının imtiyazları, gerçek ihtiyaçları karşılıyordu. Halbuki Yeniçağ'da devlet, mutlak otoritesini en hücra köşelere ve müesseselere kadar yaydıktan sonra, bu imtiyazlar devâm etmiş, fakat halkın aleyhinde olmaktan, halkı sömürmekten başka bir fayda sağlamaz olmuştu. Gerçi Fransa'da köylü, meselâ Rusya'da olduğu gibi toprağa bağlı köle (serf) değildi. Köylünün durumu, İngiltere ve Türkiye'deki kadar iyi idi. Büyük şehirlerin teşekkül edemediği, büyük sanayiin kurulamadığı XVIII. asır sonları Fransası, tarıma ve köylüye dayanan bir devletti. Son yıllarda bir talihsizlik ve tesadüf eseri olarak mahsulün pek kötü olması, Fransa'da yer yer açlık bölgeleri doğurdu. Eşkıyâlık arttı. Yalnız köylüde değil, «burjuva» denen şehirlide de memnuniyetsizlik açık hâle geldi. Fransa, Avrupa'nın en nüfuslu ülkesi idi. Mahsulün kötülüğü ve savaşta olan Türkiye'den buğday alınamaması, krallığı müşkil duruma soktu (1789'da Fransa'da nüfus 25,5 milyon idi; bunu aynı yıllarda Büyük Britanya adasının 8,8, İspanya'nın 10,5, Rusya'nın 19 milyon nüfusu ile karşılaştırabilirsiniz).

Pek büyük bir krallığın, Fransa'nın zaaflarını, başta kral olmak üzere devlet adamları da biliyordu. Yıllardan beri reformlara çalışılıyor, fakat çeşitli sebeplerden, müsbet bir netice alınamıyordu. Şahsen pek fazîletli bir adam olan XVI. Louis (XV. Louis'in torunu ve halefi), çevresinde asırların kurduğu fâsid daireyi kıramadı. Hele maliyenin berbad durumda olması, bu büyük monarşinin bazan günlük ihtiyaçlarını karşılamak için acele tedbirler alınmasını icab ettiriyor, bu tedbirler, Fransızlar'ı büyük memnuniyetsizliklere düşürüyordu. Kral, kutsal sayılıyordu; bütün Hıristiyan Avrupa tarihinin en büyük hânedânına (Capet'ler) mensuptu. Halkın tapınırcasına sevgisini kazanmıştı. Bundan dolayı memnuniyetsizlik saray mensuplarına, hükûmete ve görevlilere yöneltilmişti. Bunların kralın bile iyi niyetlerini engelledikleri artık anlaşılmıştı. Soylu olmıyanın subay olması mümkin olmadığı için (1914'e kadar Almanya'da da böyleydi), rejim, orduya dayanıyordu. Ancak son zamanlarda memnuniyetsizlik orduya da yayılmıştı. Maaşlarını muntazam alamıyan er ve subaylar, idareyi açıkça kınamıya başlamışlardı.

Kral, tabiî olmaktan uzak bulunan bu durumu görüyorsa da, reform teşebbüslerinden istenildiği derecede netice alınamadı. Sonunda «Etats Généraux» (Eta Jenero) denilen ve ruhban, zâdegân (soylular) ve burjuva sınıflarının temsilcilerinden ibaret bulunan millet meclisini toplantıya çağırmaya mecbûr oldu. Bu meclis, bir asırdan beri toplanmamıştı.

Meclisin davranışı daha ilk anda, kralın tahayyül sınırlarını aştı. 5 mayısta toplanan meclis, 17 haziranda kendini «millet meclisi» ilân etti ve hükûmetin idaresinde millet adına söz sahibi bulunduğunu bildirdi. Burjuvaya mensup milletvekilleri, «imtiyazlı sınıflar» denilen diğer iki sınıfınkileri bastırmaya, meclise hâkim olmıya başladılar.

20 haziranda Meclis, dağılmaları hakkında Kral'ın verdiği emri dinlememek gibi, Fransa tarihinde benzeri olmıyan bir davranışta bulundu, meşrûtî bir idare (taçlı demokrasi) kurulmadan dağılmıyacağına yemin etti.

Bu olaylardan cesaret alan halkın aşağı tabakası, 14 temmuz 1789'da Bastille (Bastiy) kalesini bastı; buradaki caniler ve siyasî mahkûmlar serbest bırakıldı. Asker, halka karşı koymadı. O andan itibaren ihtilâl başladı (14 temmuz 1789 ki cumhuriyet rejimleri boyunca Fransa'nın en büyük millî bayramı olmuştur). İhtilâl, hemen çığırından çıkma emâreleri gösterdi. Söz ayağa ve sokağa düştü. Anarşi hâkim oldu. Ordu siyasete karıştı, bir düzen değil bir kargaşalık unsuru hâline geldi. Yer yer çeteler hâlinde birleşen halk, zenginlerin ve soyluların (asılzâdeler) oturduk-

ları şatoları, konakları basıp yağmaladı. Bu anarşi, aylarca, yıllarca sürdü. 4 ağustosta bazı sınıfların bütün imtiyazları kaldırıldı ve İnsan Hakları Beyannâmesi ilân edildi. Bütün vatandaşların hukukça eşit oldukları bildirildi. Kölelik de -nazarî olarak- kaldırıldı.

Bu, Avrupa'da siyasî düzenin altüst olması demekti. İmtiyazlı sınıfların halkla eşit olması, İngiltere dâhil, hiç bir Avrupa devletinde görülmüş şey değildi. İhtilâlin, hiç olmazsa onun getirdiği fikirlerin kendilerine sirâyet edip düzenlerini bozacağından korkan hemen bütün Avrupa devletleri, Fransa'ya karşı bir durum aldılar.

1791'de Meclis, meşrûtî anayasayı ilân etti. Kral'ı «Fransa Kralı» yerine «Fransız(lar) Kralı» yaptı. Niyetleri pek de belli olmıyan bir zümrenin kralı esir gibi tutması, ülkede sonradan «kralcı» denen sınıfta ve bizzat XVI. Louis'de büyük bir memnuniyetsizlik uyandırdı. Kral, Fransa'dan kaçmaya kalktı. Bunu fırsat sayan radikaller (müfritler), Meclis'teki mûtedilleri alt edip iktidarı ele geçirdiler. Krallık kaldırıldı. Cumhuriyet ilân edildi (Birinci Cumhuriyet). Bir müddet sonra da Kral XVI. Louis ile Kraliçe Marie Antoinette (Mari Antuanet) başta olmak üzere, binlerce kişiyi, hiç bir sebep olmaksızın, giyotinden geçirdiler. Muhâlifler, hattâ şüpheliler hakkında amansız davranıldı. Krallığın yeniden kurulması için eyâletlerde baş gösteren karşı ihtilâller, kanlı iç savaşlara yol açtı. Yalnız yıllar süren iç savaşta milyonlarca Fransız öldürüldü.

Fransa, misli görülmemiş boğuşmalar ve anarşi içinde iken, müttefik Avrupa devletlerinin Fransa'yı istilâ etmek, ihtilâlin kendilerine sıçramaması için orada eski düzeni kurmak çabaları, ihtilâl ordularının hummâlı başarıları karşısında netice vermedi. Bu durum, cumhuriyetin otoritesini kuvvetlendirdi ve kralcıları zayıf duruma düşürdü. Ülkenin yarıya yakın kısmını ellerinde tutan ve savaşı bırakmıyan kralcılar, Fransa'dan kaçan XVIII. Louis'yi (XVI. Louis'nin kardeşi) meşrû kral tanıyorlardı (*).

27 ekim 1795'te Directoire (Direktuar) idaresi kuruldu. Pek kanlı hareket eden ve milyonlarca Fransız'ı harcıyan müfrit cumhuriyetçiler, iktidardan uzaklaştırıldı. 9 kasım 1799'da General Bonaparte'ın bir dar-

(*) Fransız İhtilâli'nin safhaları, ünlü simaları, Fransız tarih kitapları taklîd edilerek bizim tarih kitaplarımızda da yıllarca geniş yer almıştır. Fransız İhtilâlinin tafsilâtını merak edenler, bu ihtilâli anlatan kitapları okuyabilirler. Fransız ve Avrupa tarih anlayışına göre ehemmiyetli olan bu ihtilâl safhaları, Türk tarihini pek de fazla ilgilendirmemektedir. En büyük adamlarının adları bile anılmıyacak derecede dar millî öğretimde bulunan tarih kitaplarımızda, Avrupa tarihinin bu gibi tafsilâtının lüzumu yoktur. «Terör = Dehşet» devrinin kahramanı Robespierre'in de, 600.000 Fransız'ın giyotinden geçirilmesini, ancak o zaman ihtilâlin yerleşeceğini savunan Marat'nın da, akıllı bir devlet adamı olan fakat dizginleri gene tutamıyan Danton'un da biyografileri, şüphesiz tarihin meraklı bahisleridir. Ancak en büyük millî dâhîleri hakkında hiç bir şey öğretilmiyen bir öğretim sisteminde bu tafsilâtın okul kitaplarında kalmasına karşıyız.

besiyle, bu rejime de son verildi. «Consulat = Konsüllük» denilen yeni bir rejim kuruldu. Bunların hepsi cumhuriyet rejimleri idi, fakat demokrasi ile hiç bir ilgileri yoktu. General Bonaparte, «birinci konsül» unvânıyle kendisini cumhur başkanı ilân etti. Bu diktatörlük, büyük askerî başarılarla taçlandı. 2 ağustos 1802'de Napoléon Bonaparte (Napolyon Bonapart), hayat boyu cumhur başkanı, 18 mayıs 1804'te de «Fransız(lar) İmparatoru» sanıyle gûyâ meşrûtî hükümdar ilân edildi. Bu ilân ile de Birinci Cumhuriyet sona erdi ve Birinci İmparatorluk başladı. İhtilâl de sona ermiş oldu. Bundan sonra Fransa, tamamen dışa dönük bir politika takib etti. Napoléon'un devlet başkanlığı ve imparatorluğu devrinde dünyanın en güçlü devleti hâline yükseldi. Fakat bu durumunu 10 yıldan fazla devâm ettiremedi. XIX. asır, Napoléon kâbusunun bütün Avrupa'ya çökmesi ile başladı.

2. NAPOLÉON SAVAŞLARI

Napoléon, imparator ilân edildiği, daha doğrusu imparatorluğunu ilân ettiği, kendi tâbîriyle Fransa'yı «bir taçlı cumhuriyet» hâline getirdiği zaman, yalnız askerî başarılarına dayanmıyordu. Bütün tarihin en büyük kumandanlarından sayılmak derecesinde askerî bir dehâya sahipti. Fakat bunun yanında, Fransa'yı, yepyeni, modern, büyük, faydalı müesseselerle donatmıştı. Fransa Bankası'nı kurdu. Üniversiteleri modern ve devrin ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenledi. Fransız üniversitelerinin ilmî seviyesini ciddî şekilde yükseltti. «Légion d'Honneur» (Lejyon Donör) nişanını çıkardı. Medenî Kanun'u yayınladı. Maliyeyi düzeltti. Tamamen diktatörce davranmakla beraber, bütün ülkeyi kendine bağladı. Anayasayı bir defa daha değiştirdi; «XII. Yıl Anayasası»nı yürürlüğe koydu.

Ama bundan sonra Fransa, sulh yüzü görmedi. Napoléon, cihana hâkim olmak istiyordu. Austerlitz, Iena, Eylau, Friedland, Eckmühl, Wagram meydan muharebelerinde Avusturya, Prusya, Rusya kuvvetlerini, daima sayıca az ordusu ile yok etti. Viyana ve Berlin'e girdi. İngiltere, Rusya, Türkiye, Portekiz, İsveç dışında bütün Avrupa'yı şu veya bu şekilde ele geçirdi. Kardeşlerini İspanya'ya, Holanda'ya, Vestfalya'ya, eniştesini Napoli'ye kral yaptı. İspanya'da milliyetçilerinin çete savaşı dolayısıyle itibarı sarsılır gibi olduğu anda, doğuda büyük bir darbe vurarak prestijini tamir etmek istedi. Görülmemiş azamet ve kalabalıklıkta, «Büyük Ordu = La Grande Armée» denilen ordusu ile Rusya üzerine yürüdü. Bu orduda, Fransız kuvvetleri dışında, Napoléon'un peyk hâline getirdiği Avrupa devletlerinin de birlikleri vardı. 1812'de Borodino meydan muharebesinde Rus ordusunu yok ettikten sonra Moskova'ya girdi. Ruslar, geri çekilirken her yeri yakmışlardı. Napoléon, aç kalmamak için, büyük or-

dusu ile kış içinde Moskova'dan çekilmek istedi. Ruslar, çete savaşı tarzında baskın hareketleriyle, karlar içinde yüzerek çekilen Büyük Ordu'ya, akıl almaz zâyiat verdirdiler. Napoléon, perişan şekilde Paris'e can attı. Bütün Avrupa aleyhine ayaklandı. Prestijini tekrar kurmak için, bu yeni koalisyonu da kırmak azmiyle yeniden ordu düzenlemiye başladı.

Hâlâ Büyük Fransa sınırları içinde sulh yapması mümkinken, bir çok Avrupa ülkesini bırakmamak hırsıyle Napoléon, yeniden savaşa girdi. Fakat 1813 Leipzig meydan muharebesini kaybetti. Bu defa Almanya'nın bağrında son ümitlerini gömdü. Eski dehâsını da kaybetmişti. Henüz 44 yaşında olmasına rağmen hasta, yorgun, asabî idi; yanlış kararlar alıyordu. İngiliz - Rus - Avusturya - Prusya birleşik kuvvetleri Paris'e girdiler. Napoléon, imparator titrini taşımak imtiyazıyle Elba adasına sürüldü. Daha doğrusu Akdeniz'deki bu İtalyan adası kendisine verildi. Fransa'da Birinci İmparatorluk Düştü. XVIII. Louis kral oldu. Capet - Bourbon hânedânı 22 yıl sonra tekrar iktidâra geldi (1814). Napoléon, bütün dünyada gasıp, Bourbon hânedânı Fransa'nın meşrû hânedânı sayılıyordu. Fransa'ya oldukça iyi millî sınırlar verildi. Fakat imparatorluk devrindeki bütün fütuhatını kaybetti. Napoléon'un kardeşleri de yerleştikleri kraliyet tahtlarından kovuldular. Eski hânedânlar tekrar tahtlarına geçtiler. İmparator Napoléon, 1806'da Almanya imparatorluk tâcını (ki aslında Batı Roma İmparatorluk tâcıdır), Habsburg hânedânından almıştı. Bunun üzerine Viyana'da oturan Almanya İmparatoru da «Avusturya İmparatoru» diye anılmaya başlandı. Napoléon bertaraf edildikten sonra da Habsburglar, bu yeni unvanlarıyle yetindiler ve Almanya imparatorluk tâcı üzerinde hak iddia etmediler. Bu suretle 1806'dan 1871'e kadar Almanya imparatorluk tahtı boşaldı. Napoléon, 500 civarındaki Alman devletini de 40 kadarını bırakarak ilga etti. Bu suretle gelecekteki Alman birliğine çok büyük hizmette bulundu. Sayıları azalan, büyüyen ve güçlenen Alman devletleri, artık Avusturya'nın tâbii de değillerdi. Aralarında gümrük birliği kurmak gibi bazı teşebbüslere giriştilerse de, en büyükleri Bavyera, Saksonya ve Vürtemberg krallıkları ile bazı elektörlükler, büyük dukalıklar, serbest şehirler (cumhuriyet) olan bu devletler, esas bakımdan, Prusya kendilerini derleyip toplayıncaya kadar müstakil kaldılar.

Napoléon, Elba sürgününde ancak 10 ay sabredebildi. Ansızın adadan Fransa kıyılarına çıktı (26 şubat 1815). Paris'e gelip tahta geçti. XVIII. Louis, apar topar Fransa'dan kaçabildi. Dünya bu sürpriz karşısında hayrete düştü. Fakat bütün devletler, Napoléon macerasını yeni baştan yaşamamaya kararlı idiler. Kuvvetlerini birleştirdiler. Napoléon, Müttefikler'e baş eğdirmek üzere, kendine has şimşek hızıyle harekete geçti. 18 haziran 1815'te Belçika'da Waterloo meydan muharebesinde İngiliz - Prusya ordusuna yenildi. Paris'e geldi. Tahtı bırakması için zorlandı. İngilizler tarafından Saint Helena adasına sürüldü ve 6 yıllık acıklı

bir esaretten sonra orada öldü. Onun ikinci kısa saltanatına İkinci İmparatorluk denmektedir. Tekrar XVIII. Louis gelip tahta çıktı. Fakat Napoléon'un bu sonuncu teşebbüsü Fransa'yı ciddî zararlara soktu. Bazı toprakları alındı ve bir çok Fransız eyâleti işgal altında kaldı.

1799'dan 1812'ye kadar Fransa, dünyanın en güçlü devleti olarak, tarihinin en bahtiyar değilse bile en parlak safhasını yaşadı. 1812'den itibaren tekrar İngiltere, dünyanın birinci devleti hâline yükseldi. Napoléon'un hezîmetinde büyük rolü olan Rusya'nın gücü arttı.

Napoléon'un ve Fransız İhtilâli'nin alt üst ettiği Avrupa'nın siyasî coğrafyasını Viyana'da toplanan büyük ve uzun kongre düzenlemiye çalıştı. Norveç krallığı, İsveç krallığına, Belçika ise Holanda krallığına verildi. (Belçika 1830'da, Norveç 1905'te ayrılarak ayrı krallıklar olmuşlardır). 34 Alman devleti, Avusturya imparatorluğunun başkanlığında bir konfederasyon hâline getirildi. Fakat bu konfederasyon pek az işledi. Zira Alman devletinin hemen hepsi tamamen müstakil devletlerdi. Bunlardan Saksonya krallığı, devamlı Napoléon'un tarafını tuttuğu için bir çok toprağından mahrûm edilerek budandı. Prusya genişledi, kudretlendi. Fransız işgalinin zararlarını telâfi etti. Varşova dâhil Polonya'nın büyük toprakları ve evvelce İsveç'in olan Finlandiya, kesin şekilde Rusya'ya geçti. Rusya, Orta Avrupa'nın göbeğine kadar ilerlemesini tescîl ettirdi. 7 İtalyan devletinin istiklâli tanındı ve hepsi eski hânedânlara verildi. Bu arada Venedik ve Lombardiya ülkeleri, İtalya'nın en zengin olan kuzey bölgesi, Avusturya imparatorluğuna bırakıldı. Malta, Seylan, Güney Afrika kesin şekilde İngiltere'ye geçti. Fransa, esas bakımdan 1789 sınırlarına itildi. Hükümdarlar, meşrûiyetlerine karşı her türlü ihtilâle birlikte karşı koyacaklarına yemîn ettiler. Fransa, Fransız dili konuşan bir kısım topraklarını sınırları dışında bıraktı. İhtilâl savaşlarından yıkıntı ile çıktı. Fakat Büyük İhtilâl'in getirdiği bazı prensiplerden ne Fransa, hattâ ne de onun en büyük düşmanı devletler vaz geçemediler. Bu prensiplerden biri olan milliyetçilik, filizlenmiye başladı. Bütün zararlarına rağmen Fransa, dili, edebiyatı, san'atı ile Avrupa, hattâ dünyadaki en üstün mevkiini muhafaza etti.

Restorasyon (1815 — 1830)

Viyana Kongresi'nden sonraki yıllara «Restorasyon Devri» denmektedir. Bu, İhtilâl Öncesi'nin restorasyonudur. Tam bir restorasyon değildir. Evvelce söylendiği gibi, Büyük İhtilâl'in getirdiği bazı fikrî ve fiilî gelişme ve durumlardan vaz geçmek, ihtilâlin en büyük düşmanları için bile mümkin olamamıştır. Bu yıllarda Avusturya şansölyesi (federal başbakan) Prens Metternich, Avrupa'da çok büyük itibar kazandı. Napoléon'un alt edilmesi için çok büyük diplomatik çaba harcamıştı. Viyana Kongresi'nde en büyük rolü oynadı ve Avusturya imparatorluğunu bu

kongreden şan ve şerefle, genişlemiş, kudretlenmiş olarak çıkardı. Prusya'nın askerî şöhreti, Avusturya'nın yanında gölgede kaldı. Bundan sonraki yıllarda da Metternich, İhtilâl'in amansız düşmanı olarak Avrupa diplomasisini düzenledi. Bu yıllardaki Avrupa düzenine «Meternih Sistemi» denilmektedir. Muhafazakâr bir sistemdir. Batı Avrupa'nın liberal devletlerinde, İngiltere, hattâ Fransa'da bu sisteme karşı ilk çıkışlar daha 1830'dan önce başlamıştır.

3. 1830 VE 1848 İHTİLÂLLERİ, BÜYÜK SANAYİLEŞME VE SOSYALİZM

1830 İhtilâli

Fransa'da XVIII. Louis'den sonra kardeşi X. Charles (Şarl) (1824 - 1830) kral oldu. Ağabeyinin mûtedil politikasına karşı, ülkede İhtilâl'den beri mevcut cumhuriyetçileri ve onları destekliyen imparatorcuları (Bonaparte hânedânı tarafdarları), hattâ liberal kralcıları kızdıran bir tepki politikası takib etti. Prestiji sarsıldı. Liberal kralcılar çok kuvvetlendiler ve muhafazakâr krallığı yıkmak için imparatorcular ve cumhuriyetçiler de onları destekledi. Prestijini kurtarmak isteyen X. Charles, dikkatleri dışarıya çevirmek için Türkiye'ye karşı Yunan İhtilâli'ni destekledi, sonra Türkiye'nin Cezâyir eyâletine asker çıkardı. Bunlar onu yıkılmaktan koruyamadı. Üst üste iki millet meclisini dağıttı ve basına sansür koydu. Temmuz 1830'da ihtilâl koptu. X. Charles tahtını kaybetti. Onunla beraber Bourbon'ların esas dalı da saltanattan mahrûm edildi. Bourbon hânedânının Orléans dalının başı olan Orléans (Orlean) Dukası Louis - Philippe (Lui Filip) kral ilân edildi. Fakat «Fransa Kralı» değil, «Fransız Kralı» oldu. Yani hakkını Tanrı'dan alan değil, miletçe seçilmiş kral. Şüphesiz Fransız saltanat sistemine ve anlayışına uygun değildi. Fakat böyle yapıldı. Beyaz kraliyet bayrağı kaldırıldı. Gene ihtilâlin 3 renkli (bugünki) Fransız bayrağı kabûl edildi.

1830 ihtilâli başka ülkelere de sıçradı. Belçika, Holanda'dan ayrılarak Fransa gibi meşrûtî bir monarşi oldu. 1830'dan sonra Avrupa'da sanayileşme büyük terakkiler kaydetti. Sosyalizm başladı. Hıristiyan sosyalizminin yanında komünist sosyalizm doğmıya başladı. Fransa'da Louis Blanc (Lui Blan), Almanya'da bir Yahudi fikir adamı, Karl Marx, bu fikrin öncülüğünü yaptılar. 18 yıl sonraki 1848 İhtilâli çok daha büyük çapta oldu. Bütün Avrupa'yı alt üst etti. Monarşilere karşı harekete geçen bir sosyalizm hüviyetinde olmasıyle, 1830 İhtilâli'ni gölgede bıraktı. O derecede liberal ve akıllı olan Fransız kralı Louis - Philippe bile tahtını muhafaza edemedi.

1848 İhtilâlleri

Kralın tahttan feragati üzerine Fransa'da İkinci Cumhuriyet ilân edildi. Fakat ömrü 4 yıl sürdü. Cumhur başkanı seçilen Prens Louis Napoléon (Büyük Napoléon'un yeğeni), 1852'de kendisini amcası gibi «Fransız İmparatoru» ilân etti, «III. Napoléon» oldu. Onunla Fransa'da kısa İkinci Cumhuriyet sona erdi ve İkinci İmparatorluk dönemi başladı.

1848 fırtınası, İngiltere ve Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) gibi en akla uzak devletlere kadar sıçradı. Fakat hemen her yerde bastırıldı. Bununla beraber bir çok ülke, mutlak idareyi hafifleterek küçük demokrasi tecrübelerine giriştiler. Anayasalar, insan hakları kabûl edildi. Yetkileri az millet meclisleri kuruldu. Macaristan, Avusturya'dan ayrılmıya muvaffak olamadı. Alman ve İtalyan birliğine doğru adımlar atıldıysa da bu da önlendi. Bu önlemelerde Avusturya İmparatorluğu en büyük çabayı gösterdi ve bilhassa Rusya tarafından desteklendi. Fakat Metternich düştü. Avusturya itibârını kaybetti. Üstelik çok yıpranmış olarak ihtilâllerden çıktı. Millî bir devlet olmadığı, milliyetler mozaikı hâlinde bulunduğu için, ihtilâller, en çok Avusturya imparatorluğunu tehdîd etmişti. İmparator düştü. Genç arşidük Franz Joseph imparator oldu. Mûtedil ve akıllı bir politika ile atalarının tahtını muhafaza etmiye girişti.

4. MİLLİYETÇİLİK, İTALYAN VE ALMAN MİLLÎ BİRLİKLERİ, A.B.D. VE JAPONYA'NIN GELİŞMESİ

İtalyan Birliği

Roma imparatorluğundan sonra, İlkçağ'dan beri hemen hiç bir devlet İtalya'da birlik kuramamış, İtalyan dili konuşan millet, pek çok devlete bölünmüştü. Bu devletlerden bazıları (Avusturya, İspanya vs.) İtalyan bile değildi. Napoléon, İtalyan birliğinin ilk tohumlarını atmıştı. Hem milliyetçilik fikrini getirmiş, hem de mahallî İtalyan hânedanlarını yıkmıştı. Bu hânedânların çoğu Viyana Kongresi'nden sonra eski tahtlarını elde ettilerse de, prestijleri azalmıştı. İtalyan birliğinin, tek İtalya devletinin en büyük engeli, ülkenin kuzeyindeki en zengin ülkeleri elinde tutan Avusturya imparatorluğu idi. Papa da, Orta İtalya'yı kaplıyan devletinin birlik içinde eriyeceği endişesiyle böyle bir şeye karşı idi; esasen milliyet esasını değil, Katoliklik prensibini kabûl ediyor ve Katolik Avusturya imparatorluğunu destekliyordu. Birliğin öncüsü, Sardunya (Piemonte) krallığı ve bunun başındaki Savua hânedânı idi. İki Sicilya (Sicilya ve Napoli) krallığı ve bunun Bourbon hânedânı İtalya'daki en mühim devlet ise de, Kuzey İtalya'dan gelen yeni fikirlere kapalı ve düşmandı. İtalya'nın çeşitli bölgelerinde, ayrı devletler idaresinde asırlarca yaşamaktan doğan ayrılıklar ve aykırılıklar mevcuttu. Bu durumda Savua

hânedânı İtalyan birliğini gerçekleştirmek için bir büyük devletin kesin desteğine muhtaçtı. Bu destek de, Avusturya'nın eski düşmanı Fransa'dan başkası olamazdı. İtalyan birliği, yabancı silâhların sayesinde kurulmak mecburiyetinde idi. Almanlar gibi bu işi bizzat yapacak güçleri yoktu. Zira Alman topraklarında yalnız Alman devletleri vardı. İtalyan topraklarının büyük bir kısmı ise Avusturya'nın elindeydi.

Sardunya kralı II. Vittorio Emanuele ve başbakanı Kont Cavour (Kavur), Fransa'yı ve diğer liberal Batı devletlerini yanlarına alabilmek için, Müttefikler (Türkiye - İngiltere - Fransa) yanında Kırım Savaşı'na katıldılar. Hemen Kırım Savaşı'ndan sonra Sardunya kuvvetleri, Avusturya'ya karşı savaşa girdi. Lombardiya'yı (Milano'nun merkez olduğu en büyük İtalyan eyâleti) Alman zulmünden kurtarmak tema'sını işliyor ve Lombardiya'daki İtalyan milliyetçilerine güveniyordu. Ancak Sardunya'nın Avusturya ile başa çıkması kaabil değildi. Milliyet fikrinin şampiyonu olduğunu iddia eden ve bu yüzden Fransa'nın başını en büyük belâlara sokacak olan III. Napoléon, Avusturya'ya savaş açtı. Fransız ordusu, Lombardiya'da Avusturya ordusunu rahatça dağıttı. Savaş sonunda Sardunya kralığı Lombardiya'yı, Fransa da Nice (Nis) ve Savoie (Savua) kontluklarını aldı. Alman çevrelerinde Fransız düşmanlığı arttı.

Kont Cavour, İtalyan birliği için Fransa ile işbirliği yapmıştı. Bu defa aynı gayeyle Prusya'ya yaklaştı. Prusya da Alman birliği peşindeydi ve bunun için başlıca engeller olarak Avusturya ve Fransa'yı görüyordu. Cavour - Bismarck iş birliği yürüdü. Sardunya krallığı, Avusturya'nın himayesindeki Kuzey İtalya dukalıklarını ve bu arada Toskana büyük dukalığını (merkezi Floransa) ilhâk etti. Hattâ Sardunya krallığının taht şehri olan Torino'yu bırakarak Floransa'ya yerleşti. Fakat asıl hedef, taht şehrinin Roma olması idi. Papa, bazı topraklarını Sardunya'ya bırakmakla beraber, Orta İtalya'yı kısmen elinde tutuyordu. Bu defa Cavour, Prusya ile birleşerek beraberce Avusturya'ya savaş açtılar. Avusturya yenildi ve Venedik eyâletini İtalya'ya bıraktı. İki Sicilya Krallığı (Sicilya ve Napoli) da birliğe katıldı; karşı koyan Bourbon hânedânı tahtını kaybetti. Bu suretle birliğe girmemiş olarak Roma eyâletini elinde tutan Papa kalıyordu. III. Napoléon, İtalyanlar'ın birliğe girmesi için Papa'ya yaptıkları baskıdan ürktü. İtalyan birliğini de artık kendi eseri değil, daha çok Bismarck'ın, Prusya şansölyesinin eseri görmiye başlamıştı. Fransa'da çok güçlenen kralcılar, Papa'yı tutuyorlardı. Onları karşısına alamıyan III. Napoléon tarih sahnesinden çekilir çekilmez İtalyanlar, Roma'ya girdiler. Papa devletine son verdiler(sonradan Papa'ya Vatikan sitesinde müstakil bir devlet olma hakkı tanındı). Başkent Roma'ya taşındı. Bu şekilde tarihte ilk defa olarak İtalyan dili konuşanlar, bir devletin çatısı altında birleştiler. İtalyan birliği hemen hemen gerçekleşti. İtalyan toprakları olarak sadece Avusturya'nın elinde Trieste ve Kuzeydoğu İtalya'da bazı bölgeler, Fransa'da Korsika adası ve İsviçre'de Ticino

ve Grisons kantonları kaldı. İtalya, Birinci Dünya Savaşı'na Avusturya'nın elindeki İtalyan topraklarını almak için katıldı ve aldı. İkinci Cihan Harbi'ne girmesinin sebeplerinden biri de Korsika'yı Fransa'dan almaktı; fakat buna muvaffak olamadı. Bu şekilde Cavour'un milliyetçi, bu ilkeden tâviz vermez, icabında savaşı ve kan akıtmayı göze alabilen ve silâhla desteklenen gerçekçi politikası, İtalyan birliğini sağladı. Birleşik bir İtalya, Büyük Devletler arasına katıldı; fakat Büyük Devletler'in en cılızı idi.

Alman Birliği

Prusya kralı Wilhelm, başbakanı Prens Bismarck ve başkumandanı Mareşal von Moltke, Alman birliğinin kurucularıdır. Almanya, 30 küsur devlete ayrılmıştı. En büyük Alman devletleri Avusturya imparatorluğu ile Prusya krallığı idi. Bunlardan sonra en mühimleri Bavyera, Saksonya ve Vürtemberg krallıkları idi. Hanover ve Hessen elektörlükleri, büyük dukalıklar, dukalıklar, serbest şehirler ve prenslikler, diğer Alman devletlerini teşkîl ediyordu. Gerçekte en büyük Alman devleti merkezi Berlin olan Prusya idi. Zira nüfusu Alman'dı. Avusturya imparatorluğunda hânedan, resmî dil ve hâkim kuvvet Alman idiyse de, bu devlette Almanlar azınlıktı ve Avusturyalılar'dan ibaretti. Vaktiyle Almanya imparatorluk tâcını asırlarca taşıyan Habsburglar hem bu sebepten, hem de Prusya'nın baş çekmesi hâlinde birleşik bir Almanya'nın Avusturya imparatorluğuna zarar vereceğinden çekindikleri için, Hohenzollern hânedânı lehine bir Alman birliğine tarafdar değillerdi. Avusturya, diğer Alman devletlerini yanına alabilseydi, birlik gerçekleşemezdi. Fakat von Bismarck, bunu biliyordu; Kont Cavour, Fransa ve Prusya desteğiyle İtalyan birliğini kurduğu halde Bismarck yabancı desteği ile değil Alman gücüyle Alman birliğini yaptı. Şöyle ki : Cavour, efendisi olan Savua hânedânı lehine, İtalya'daki -en mühimleri Napoli — Sicilya Bourbon'ları olan- hânedânları tahtlarından mahrûm etti ve bunun için Fransız, Prusya orduları kullanmaktan çekinmedi. Bismarck, bir Alman birliğinde bütün Alman hânedânlarının tahtlarını muhafaza edecekleri, İtalya gibi tek devlet şeklinde değil, federasyon şeklinde Alman birliğinin yapılacağı propagandasını yapıp bütün Alman devletlerini yanına aldı; daha mühimmi, bu devletlerin -XIX. asırdan önce olduğu gibi- Avusturya çevresine toplanmalarını önledi. Birliği yaptıktan sonra sözünü tuttu. Her Alman hânedân tahtını ve iç muhtâriyetini muhafaza etti. Almanya, federal imparatorluk oldu. Almanya imparatoru olan Prusya kralının tâbii ve Berlin'deki federal hükûmet ve meclisin idaresinde olmak üzere Alman devletleri, 1918'e kadar bütün statülerini muhafaza ettiler. Bavyera, Saksonya ve Vürtemberg kralları ve daha aşağı derecede bulunan Alman hükümdarları, 1918'e kadar tahtlarını, federe hükûmet ve meclislerini, bayraklarını muhafaza ettiler. Buna da hakları vardı. Zira Prusya'nın yanında

yabancı devletlerle savaşarak onlar da Alman birliğinin kurulması için kan döktüler. Bismarck, Prusya liderliğinde birleşik Almanya fikrine muhâlefet eden bir kaç Alman hânedânını (Hessen ve Hanover elektörlükleri) tahtlarından mahrûm etti ve devletlerini doğrudan doğruya Prusya'ya kattı. Bu, diğer Alman hânedân ve devletlerini ikaz etti.

1864'te Prusya, en zayıf komşusuna savaş açtı. Danimarka'yı yenerek onun elinde bulunan 2 Alman dukalığını ilhâk etti. Sonra 1866'da Avusturya'ya savaş açarak onu yendi. Avusturya, Prusya lehine bir Alman federasyonuna girmiyeceğini, fakat bu birliğe hiç bir şekilde engel olmıyacağını bildirdi. Bundan sonra Prusya, dünyanın en kudretli ordusuna sahip olan Fransa üzerine döndü. Prusya ordusu çok iyi hazırlanmıştı ve diğer Alman devletlerinin ordularını da iyi eğitmişti. III. Napoléon, Bismarck'ın bir seri diplomatik manevrasının oyuncağı olarak Prusya'ya harb ilân etti. 1870'te Prusya ve müttefikı Alman devletleri, yıldırım harbiyle Fransa'yı bertaraf ettiler. Fransa'da İkinci İmparatorluk yıkıldı ve Üçüncü Cumhuriyet ilân edildi. Fakat ekseriyet kralcılarda idi. Ancak kralcılar Bourbon'cular ve liberal Orléans'cılar olarak aynı hânedânın iki dalı arasında bölündüğü için, bunlar anlaşıncaya kadr cumhuriyetin devâm etmesi, sonra krallığın ilânı bekleniyordu. Ancak bu anlaşma Bourbon'cuların mutaassıp tutumu yüzünden mümkin olmadı. Yıllar geçti ve bir anda Fransa'da mecliste cumhuriyetçilerin ekseriyette olduğu görüldü. Cumhuriyet, Fransa'da yerleşti.

III. Napoléon'u esir alan Prusya ordusu, Paris'e girdi. Bütün Alman hükümdarları Versay (Versailles) Sarayı'nda (Paris yakınlarındadır) toplanarak Prusya kralını «I. Wilhelm» sanıyle Almanya imparatoru, kendi imparatorları ilân ettiler. 18 ocak 1871'de geçen bu mühim hâdise, Almanya'yı dünyanın en büyük kara devleti yaptı. Dünyanın en kudretli ordusuna sahipti. İngiltere'den sonra güç bakımından dünyanın ikinci büyük devleti hâline yükseldi ve bu gücünü 1914'e kadar devamlı ve çok yüksek tempolu bir şekilde arttırmasını bildi. Sonra denizlere açıldı. Kudretli donanma sahibi oldu ve bazı sömürgeler ele geçirdi. Avrupa kıt'asında Almanya'nın reyi olmaksızın hiç bir şey yapılmaz hâle geldi.

Almanlar'ın gurura kapılarak Fransa krallarının sarayında imparatorluklarını ilân etmeleri, Fransız milliyetçiliğini şahlandırdı. Ağır savaş tazminâtı ödiyen Fransa, Alsas ve Lorraine eyâletlerini Almanya'ya bıraktı.

Bu suretle Alman birliği kurulmuş oldu. İsviçre, Lüksenburg, Lihtenştayn gibi Alman dili konuşan ve birlik dışında kalan ülkeler hâricinde en mühim Alman ülkesi Avusturya idi. Ancak Avusturya, çeşitli milletleri idaresi altında tutan bir imparatorluk olduğu için, gerçekte tutumu Germen siyasetinin ve Katolik politikasının lehine idi. Bir kaç yıl önce Avusturya da ikili bir federal devlet hâline gelmiş, Avusturya - Macaristan imparatorluğu olmuştu. Federe devletlerin ikisi (Avusturya ve Macaristan) arasında imparatorluk toprakları bölüşüldü. Hükümdarları, orduları, dış işleri müşterekti. Franz Joseph, Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı idi.

1883'te Almanya, Avusturya ve İtalya, Üçlü İttifak'ı kurdular. Bismarck siyaseti, prestijinin zirvesine erişti. İngiltere ile ihtilâf hâlinde bulunan, Rusya ile rejimleri zıd bulunan Fransa, yalnız kaldı. Ancak 10 yıllık bir gayretten sonra 1893'te Fransız - Rus ittifakı gerçekleşti ve bir dereceye kadar dengeyi sağladı. Türkiye, II. Abdülhamîd politikası altında, daha çok Merkezî Devletler'i tutuyordu. 1907'de İngiltere de «Üçlü İtilâf (Anlaşma)» denilen Fransız - Rus ittifakına girdi. Bu suretle Avrupa iki kampa ayrıldı. Gerçekte en büyük sömürgeci devletler olan İngiltere ile Fransa, sömürge anlaşmazlıkları yüzünden samimi bir ittifak yapmış değillerdi. Fakat Alman tehlikesi karşısında zorâki birleşmişlerdi. Son derecede güçlenen Alman sanayii, İngiltere ve Fransa'yı geride bırakmıştı. Almanya, dünyanın bir çok yerinde İngiliz emperyalizminin yolunu kesiyor, hiç olmazsa tıkıyordu. Aynı sebepten İngiltere, Osmanlı imparatorluğuna da büyük ölçüde düşmandı. 1905'te Japonya, Rusya'yı yendi. Rusya'nın zayıflaması ve büyük iç kargaşalıklar çıkması Almanya'yı büsbütün güçlendirdiği için İngiltere, mecbûren Fransa ve Rusya yanında yer aldı.

A.B.D.'nin Durumu

Avrupa iki kampa ayrılmaya doğru giderken Birleşik Amerika, eski başkanlarından Monroe'nun prensiplerine sadıktı. Amerika kıt'asına Avrupa devletlerinin müdahalesini çok kötü gözle görüyor, fakat kendi de Avrupa işlerine karışmayı aklından geçirmiyordu. Sanayileşmek ve zenginleşmek gayesiyle politikasının esaslarını kuran iki partili Amerikan demokrasisi, XIX. asırda büyük buhranlarla karşı karşıya gelmiş, fakat bunları atlatmıştı. Gittikçe büyümüş, gelişmiş, zenginleşmişti.

Atlantik (Atlas Okyanusu) kıyılarında kurulan 13 devletli Birleşik Amerika'nın Pasifik (Büyük Okyanus) kıyılarına erişmesi, Kuzey Amerika kıt'asının orta bölümünü bir okyanustan diğerine ele geçirmesi, modern tarihin mühim hâdiselerinden biridir. Amerikalılar bu fütuhatı yalnız bu ülkelerin yerli halkı olan Kızılderililer'i amansızca yok ederek değil, İngiltere, Fransa, İspanya, Meksika gibi devletlerle savaşarak, mücadele ederek de elde ettiler. Yok ettikleri Kızılderililer, pek çok dil konuşan kabîllerden ibaretti; bir veya bir kaç ırk değillerdi. Üstelik hiç bir devlet kuramamışlar ve müstevlî Amerikalılar'ın karşısına küçük de olsa bir devlet teşkilâtı ile çıkamamışlardı. Köle hâlinde çalıştırılmaları mümkin olmıyan savaşçı kavimlerdi. Bu yüzden Amerika'ya, Orta Afrika'dan asırlar boyu milyonlarca Zenci köle getirildi. Bunlar tarımda çalıştırılıyorlar (bilhassa pamuk), ev hizmetlerinde ve her türlü hizmette

de kullanılıyorlardı. Köle oldukları için tabiatiyle hiç bir vatandaşlık, hattâ insanlık hakları bahis mevzuu değildi. Ama liberal cereyanlar her tarafı sarınca, bu milyonlarca köle de Birleşik Amerika'nın başına derd oldu. Güneyde tarıma dayalı ve köleci federe devletlerle, kuzeyde sanayileşmiş ve köle nüfusu çok az bulunan federe devletler arasında anlaşmazlık gittikçe büyüdü ve sonunda dehşetli iç savaşa müncer oldu.

1790'da 13 devlet (state) olan Birleşik Amerika'nın «devlet» denilen iç idarelerinde bağımsız eyâletleri çoğalmıya başladı. 1791'de Vermont devleti 14. devlet olarak birliğe katıldı ve «District of Columbia» denilen bölge kurularak başkent Washington'a taşındı (daha önce başkent Philadelphia idi). 1792'de Kentucky, 1796'da Tennessee, 1803'te Ohio, devletleri teşekkül etti. Louisiana, Fransa'dan satın alınmıştı. Sonra İspanya, Florida yarımadasını 1819'da A.B.D.'ne sattı. Meksika ile büyük bir savaş oldu ve Meksika, topraklarının çoğunu, Texas'ı, bugün Birleşik Amerika'nın bütün güneybatı eyaletlerini teşkîl eden milyonlarca kilometre kare toprağı (bu arada California), Birleşik Amerika'ya bırakmak mecburiyetinde kaldı. Bu suretle Kuzey - Güney Savaşı (1861 - 65) başladığı zaman Birleşik Amerika, 34 devletten müteşekkil bir büyük devletti.

1860 sayımı ülkede 31.443.000 insan olduğunu göstermişti. Bunun 3.954.000'i, yaklaşık 4 milyonu Zenci köle idi ve daha çok Güney eyâletlerinde toplanmıştı. Askerî üstünlüğüne, cesur ordusuna rağmen Güney Eyâletleri, üstün sanayi sahibi ve denizci Kuzey Eyâletleri'ne yenildiler. Kölelik ilga edildi. Çok büyük kardeş kanı döküldü ve derin düşmanlıklar Amerikan toplumunu ikiye ayırdı. Bundan sonra bu durumun düzeltilmesi, devletin en büyük gayesi hâline geldi. XX. asra Birleşik Amerika, 45 devletli bir federasyon olarak girdi. XIX. asır sonunda İspanya savaşı, hem İspanya'yı Büyük Devletler arasından sildi süpürdü, hem de Amerika'yı çok mühim bir devlet hâline getirdi.

1896 Savaşı sonunda İspanya, Küba ve Porto Riko adalarını, Filipinler'i Amerika'ya bırakarak Amerika ve Asya kıt'alarından tamamen çekildi. Filipinler'i alan Birleşik Amerika, Pasifik'in öteki ucundaki batı kıyılarına, Uzak Doğu'ya adım atmış oldu. 1876'da Rusya'dan Alaska yarımadasını satın almış, 1893'te Havay adalarını eline geçirmiş, bu arada Guam (1898) ve Samoa (1900) adalarına el koymuş, 1903'te Panama Kanalı'nı açarak Avrupa - Asya yolunu fevkalâde kısaltmış, Panama'yı Kolombiya'dan ayrı devlet hâline getirip Kanal şeridini ilhâk etmişti. 1917'de Küçük Antiller'den Virgin adalarını da Danimarka'dan satın aldı. Bu suretle pek büyük bir deniz gücü hâline geldi ve dünya denizlerinin en büyüğü, Büyük Okyanus âdetâ bir Amerikan gölü manzarasına büründü. Buna, bir okyanus devleti olan Japonya karşı koymıya çalışacaktır.

Federasyona katılan son 5 devlet Oklahoma (1907), Arizona ve New Mexico (1912), Alaska (1959), Hawaii (1960)'dır. Bu suretle federasyonda devlet ve federal bayraktaki yıldız sayısı 50'ye yükseldi. Bir müddet

sonra Küba'ya istiklâl veren Amerika, İkinci Cihan Harbi biter bitmez Filipinler'e de istiklâl tanıdı. Fakat İspanyollar'la meskûn Porto Riko adası, iktisadî menfaatleri dolayısıyle Birleşik Amerika'dan ayrılıp müstakil olmak istemedi. Birleşik Amerika da, hiç bir eyâletine benzemiyen, halkı İspanyolca konuşan bu adayı 51. devlet olarak ilhâk etmekten çekindi. Bugün Birleşik Amerika toprağı olarak özel bir idare ile yönetilmektedir.

Japonya'nın Gelişmesi

Amerikan - Japon rekabeti, hattâ düşmanlığı, bilhassa İki Cihan Harbi arasında (1918 - 1939) gelişti. İlk Cihan Harbi'nde Japonya, Amerika gibi, Müttefikler'in yanında yer aldı. Ordusunu kullanmadı ama, donanmasını, Okyanusya'daki bazı küçük Alman sömürgesi adaları ele geçirmek için savaşa soktu. Japonya'nın gelişmesi, bilhassa Çin'in aleyhine oldu. 1854'te Japonya'nın yabancılara kapalı bir ülke hâlinden çıkması ve 1867'de İmparator Mutsu - Hito'nun bir çeşit saray nâzırı olan Şogun'ların sultasından kurtularak derebeyliği ortadan kaldırması, Japonya'da modern çağı açtı. Hızla sanayileşen ve Batı kültürünü hiç benimsemeksizin Batı medeniyetinin teknik bütün taraflarını en kısa zamanda ele geçiren Japonya, sanayii, ordusu, donanması ile, Büyük Devletler arasına girdi. Avrupa devletlerine verdiği kapitülasyonları ilga etti. Genişleme politikasına başladı ve karşısında XIX. asır sonlarında İngiltere ve Amerika'dan çok Çin ve Rusya'yı buldu.

1894'te Kore krallığını Çin'den koparark ilhâk eden Japonya, Formoza adasını (Taiwan) da Çin'den aldı. 10 yıl sonra Rusya ile savaşarak Rus Uzak Doğu donanma ve ordusunu mahvetti. Sahalin adasının yarısını aldı ve Çin'e ait Mançurya'ya ayak bastı. 1931'de büyük Çin - Japon harbi çıktı. Mançurya'nın tamamını ele geçiren Japonya, Çin'in kocaman eyâletlerini işgale başladı. Sonra 1941'in son günlerinde Amerika'ya harb açarak Birleşik Amerika'nın İkinci Cihan Savaşı'na girmesine vesile verdi. Büyük Okyanus'a hâkim olamıyan ve dünyanın en kalabalık pazarı olan Çin'i ele geçiremiyen Japonya, millî sınırlarına çekildi. Hattâ Sahalin ve Kuril adalarını Rusya'ya bırakmıya mecbûr oldu. Fakat İkinci Cihan Harbi felâketinden sonra Almanya ve İtalya gibi mûcizeye benzer bir kalkınma hamlesi gösterdi. Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği'nden sonra dünyanın 3. büyük devleti oldu. Sömürgeci olduğu XIX. asır sonları ve XX. asır başlarında asla bu büyüklüğe ve refaha erişememişti. Bu kalkınmada -Almanya gibi- Japonya'nın da savunmasında Amerikan şemsiyesine güvenmesinin rolü vardır. Millî savunma masraflarını (bilhassa Japonya) asgarîye indiren bu devletler, bütün gelirlerini -akıllı bir şekilde kullanarak- büyük yatırımlara ve ağır sanayie yöneltebilmişlerdir. Almanya ve İtalya gibi Japonya'da da mükemmele en yakın bir demokrasi kuruldu. Bu üç eski faşist büyük devlet, demokrasi kampına geçtiler.

5. EMPERYALİZM VE SÖMÜRGECİLİK, BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NI HAZIRLAYAN SEBEPLER

O devir Türk basınında «Harb-i Umûmî» denen Birinci Dünya Savaşı, o âna kadar cihan tarihinin benzerini görmediği genişlikte bir savaştır. Savaşın sebep ve menşe'leri pek eski ve pekgirifttir. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete kalkışması, böyle bir şeye tahammül edemiyecek yapıda olan an'anevî Britanya siyasetinin ne bahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi, Birinci Cihan Savaşı'nın başlıca sebeplerinden biridir. Fransız - Alman rekabeti, Fransa'nın Alsace-Lorraine'i 40 yıldır unutamaması, gittikçe devleşen Almanya karşısında kara Avrupası'nda ikinci dereceye düşmesi de, mühim sebepler arasındadır.

Rusya'nın Uzak Doğu'da Japonya tarafından durdurulmasından sonra yeniden Balkan siyasetine sarılması, Boğazlar'ı ele geçirmek için zemin hazırlamak istemesi, durmadan küçük Balkan devletlerini Türkiye ve Avusturya - Macaristan imparatorluklarına karşı kışkırtması, meselenin doğu cephesini açıklar. Nitekim Avrupa siyasî çevrelerinde Balkan Savaşı, dünya savaşının gerçek öncüsü olarak telakki edilmiştir.

Bir yandan Almanya - Avusturya - İtalya'nın, öbür yandan İngiltere - Fransa - Rusya'nın biribirlerine karşı gruplaşmaları, zaten dünyayı şüpheli bir geleceğe doğru itiyordu. Avusturya - Macaristan Veliahdi'nin Bosnasarayı'nda bir Sırp tedhişçisi tarafından öldürülmesi bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya - Macaristan'a savaş açmasıyle sonuçlandı. Böylece, bir cihan savaşı için ortam teşekkül etti. Avusturya'nın müttefiki olan ve Slav'lığın Cermen'liği ezmesine müsaade etmemesi tabiî bulunan Almanya, Rusya'ya; Rusya'nın müttefiki olan ve bu devleti yenen bir Almanya'nın Avrupa'da hâkimiyet kuracağından korkan Fransa, Almanya'ya savaş açtı. Belçika'nın tarafsızlığını ve bütünlüğünü garantilemiş, esasen Fransa ile Rusya'nın müttefiki ve Almanya'nın düşmanı İngiltere de, Almanya ve Avusturya'ya harb ilân etti. İngiltere'nin kıt'a savaşındaki rolünü küçümsiyen Almanya, yıllardan beri savaş planını Rusya ve Fransa'yı yıldırım harbiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için kuzeyden Belçika'yı çiğniyerek Fransa'ya girmek icab ediyordu. Böylece Belçika ve Lüksemburg da, daha savaşın ilk günlerinde Merkezî İmparatorluklar'ın karşısında ve Müttefikler'in yanında yer aldı. Karadağ da, soydaşı Sırbistan'ı yalnız bırakmadı. Bütün bunlara rağmen Almanya ve Avusturya, Birleşik Amerika savaşa katılmasaydı yenilmezlerdi. Hele İngiltere işe karışmasaydı, yahut İtalya, müttefikleri Almanya ve Avusturya'ya ihanet edip Müttefikler yanında savaşa girmeseydi, Almanya ve Avusturya'nın zaferi kesin olurdu. Ancak İngiltere savaşa girdikten ve İtalya, Almanya - Avusturya yanında savaşa katılacağına tarafsızlığını ilân edip niyetini belli ettikten sonra, Almanya - Avusturya için zafer şansı kalmamıştı. Ancak zararsız veya az zararlı bir netice tahmin edilebilirdi. Fakat aşağıda anılacak Marne başarısızlığından sonra, bu netice bile tehlikeye girmiş ve Müttefikler'in harbi kazanacağı aşağı yukarı, daha savaşın başlangıcında anlaşılmıştı.

Hiçbir devlet, bu çapta bir savaşın yıllarca süreceğine ihtimal vermedi. Birkaç ayda biteceğini hesaplıyan askerî ve siyasî mütehassıslar az değildi. Türkiye'nin savaşa girip Rusya'nın boğulmasına ve sonunda yıkılmasına sebeb olması, İngiliz başbakanı Lloyd George'un dediği gibi, savaşı başlı başına iki yıl uzattı.

Savaşa Giren Tarafların Denge Durumu

Dünya tarihinde ilk defa olarak bu savaş boyunca akıl almaz askerî kuvvetler karşı karşıya geldi. İttifak Devletleri (Merkezî İmparatorluklar) : Almanya 40 kolordu (109 tümen + 11 süvari tümeni), Avusturya - Macaristan 16 kolordu, Türkiye 63 tümen (9 ordu), Bulgaristan 15 tümen çıkardı. Bu kuvvetlerin karşısına, dengesiz şekilde şu İtilâf Devletleri (Müttefikler) çıktı : Fransa 21 kolordu (83 tümen + 10 süvari tümeni), Rusya 37 kolordu ve ayrıca 19 süvari tümeni, İngiltere ve sömürgeleri 50 tümen, Birleşik Amerika 42 tümen, Romanya 25 tümen, Karadağ 3 tümen, Yunanistan 10 tümen, Portekiz 5 tümen. Bu suretle aşağı yukarı İttifak Devletleri'nin 246 tümeni, İtilâf'ın 441 tümeni karşısında kaldı. Daha anlaşılabilir bir hesapla, bu savaşta İtilâf devletlerinin 42,7 milyon askeri silâh altına aldıklarını, bunun karşısında İttifak Devletleri'nin 22,9 milyondan fazla asker çıkaramadıklarını söylemek yeter. Aşağı yukarı her İttifak askeri, iki İtilâf askeriyle vuruşmaya mecbur kalmıştır. Japonya, Avrupa kara savaşına katılmamış, ancak büyük donanması ile deniz harekâtına girişmiştir. Aşağıda verilen tablolardan, daha iyi bir fikir edinmek mümkindir :

I. Devletlerin -bütün sömürgeler dahil- 1915 nüfusları :

İttifak Devletleri :	
Almanya	79.000.000
Av. - Macaristan	55.000.000
Türkiye	29.000.000
Bulgaristan	5.300.000
	168.300.000
İtilâf Devletleri :	
İngiltere	461.000.000
Rusya	181.000.000
A. B. D.	111.000.000
Fransa	84.000.000
Japonya	78.000.000
İtalya	28.000.000
Belçika	16.000.000
Portekiz	15.000.000
Romanya	8.000.000
Sırbistan	5.000.000
Yunanistan	5.000.000
Karadağ	435.000
	1.002.435.000

Savaşa giren iki taraf devletlerinin nüfus toplamı 1.170.735.000'i bulmaktadır. Merkezî İmparatorluklar'a harb ilân eden, fakat fiilen savaşa katılmıyan sürüyle devlet, bu tablolarda bahis mevzuu edilmemiştir. Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda, Hindistan ve daha bir çok ülke, İngiltere'nin; Fas, Cezâyir ve daha bir çok sömürge de, Fransa'nın nüfuslarına dâhildir.

II. Silâh altına alınan asker mıkdarı :

İttifak Devletleri :

Almanya	11.000.000
Avusturya - Mac.	7.800.000
Türkiye	2.900.000
Bulgaristan	1.200.000
	22.900.000

İtilâf Devletleri :

Rusya	12.000.000
İngiltere	8.900.000
Fransa	8.400.000
İtalya	5.600.000
A. B. D.	4.750.000
Japonya	800.000
Sırbistan	750.000
Romanya	750.000
Belçika	300.000
Yunanistan	250.000
Portekiz	100.000
Karadağ	50.000
	42.700.000

İki taraftan cem'an 65.600.000 askerin savaşa katıldığı anlaşılmaktadır :

III. Orduların umumî zâyiâtı ve ölenler (ilk sütundaki rakamlar umumî zâyiâtı, ikinci sütundakiler bu zâyiât içinde dâhil olan ölüleri göstermektedir).

Almanya	7.300.000	1.950.000
Avusturya - Mac.	7.000.000	1.200.000
Türkiye	1.050.000	400.000
Bulgaristan	270.000	90.000
	15.620.000	3.640.000
Rusya	9.150.000	1.700.000
Fransa	6.300.000	1.390.000
İngiltere	3.190.000	910.000
İtalya	2.350.000	650.000
Sırbistan	740.000	450.000
Romanya	540.000	340.000
A. B. D.	320.000	120.000
Belçika	180.000	100.000
Portekiz	40.000	10.000
Yunanistan	30.000	10.000
Karadağ	20.000	3.000
Japonya	1.000	300
	22.861.000	5.863.300

İki tarafın umumî toplamı :	38.481.000	9.323.300

Yukarıdaki rakamlara sivil halktan zâyiâta uğrıyanlar dahil değildir. Yalnız sivil halktan -başta açlık ve salgın hastalıktan olmak üzere- çeşitli sebeplerden ölenlerin 10 milyonu geçtiği hesaplanmaktadır.

6. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Muazzam düşman kuvvetlerine karşı Almanya, büyük bir güç gösterdi. Pek iyi yetiştirilmiş, silâhlandırılmış, son derece iyi ikmal edilen kuvvetli tümenleriyle, çok üstün düşman kuvvetlerine karşı doğu ve batı cephelerinde savaştı. Dünyanın kesin şekilde en güçlü askerî devleti olan Almanya'nın savaşın ilk aylarında genelkurmay başkanı (fiilen başkumandan) Orgeneral von Moltke idi. Sonra yerine Orgeneral (Türk mareşali) Von Falkenhayn getirildi. Ağustos 1916'da o da değiştirildi. Mareşal von Hindenburg genelkurmay başkanı, Orgeneral Lüdendorff da yardımcısı oldu.

V. Fransız Ordusu'nu tamamen bozan Almanlar, Paris yolunu tutmakta gecikmediler. Lüksemburg, Belçika ve Kuzey Fransa işgal edildi. Bu yıldırım savaşı, Fransız ve İngilizler'in yıllardan beri hazırladıkları savaş planlarını tatbika fırsat vermedi. Üstünlük Almanlar'ın eline geçti. Fransız - İngiliz - Belçika kuvvetleri, panik hâlinde kaçıyorlardı.

6 - 12 eylûlde (1914) Marne ırmağı üzerinde yapılan kanlı çarpışmalar, Paris'e 30-40 kilometre kala Almanlar'ı durdurdu. Bu da, Fransa'nın yıldırım savaşıyle bertaraf edilmesi planını suya düşürdü. Böylece 43 yıllık Alman genelkurmay planları, milyonu geçen Müttefik orduları tarafından akim bırakıldı. «Hatasız kurmay» vasfını kaybeden von Moltke (Büyük Moltke'nin yeğenidir), Kayzer tarafından değiştirildi.

İşte Türkiye'nin savaşa katılması tarihî bir dönüm noktası olan, Marne muharebelerinden sonra oldu. O zamana kadar Almanya, muhtemel bir savaşta, yıldırım harbiyle Fransa'yı tasfiye ettikten sonra bütün gücüyle Rusya'ya yükleneceğine bütün dünyayı inandırmıştı. Fakat Marne muharebelerinden sonra, böyle bir şeyin olamıyacağı, savaşın belirsiz bir süre için ve Almanya'nın aleyhine olarak uzıyacağı, kesin şekilde anlaşıldı. Bunu anlamıyan, yalnız Enver Paşa oldu. Cihan denizlerine, bütün iktisadî imkânlara sahip büyük devletlerle Türkiye'yi hiç de lüzumu yokken savaşa atan Enver Paşa. Meclislere, hükümdâra, hükûmete haber vermeden, donanmaya Rus limanlarını bombardıman emrini veren Enver Paşa.

Tarafsız kalması, Türkiye'ye sonsuz nimetler temin edecekti. Bir defa Boğazlar'ı tarafsız da olsa kapatacağından, Rusya gene boğulacaktı.

Filistin cephanesindeki 4. ordunun kumandanı Cemal Paşa, Kurmay Başkanı Ali Fuad (Erden) Bey'le.

I. Dünya Harbi'nde Türk topçusu.

Dünyanın savaştan bitkin çıktığı 1918'de Türkiye, zinde, hiç yıpranmamış bir ordu ile, Yakın Doğu ve Balkanlar'ın münakaşasız şekilde en güçlü devleti olacaktı. Akıl almaz insan ve servet harcamıyacaktı. 1922'ye kadar süren ve düşman sürülerini Ankara yakınlarına getiren, yüzlerce Türk şehir ve kasabasının mahvolmasıyle neticelenen facialar olmıyacaktı. İmparatorluk cebren tasfiye edilmiyecekti. 1945'ten sonra İngiltere ve Fransa nasıl imparatorluklarını kendi irâdeleriyle tasfiye ettilerse, Türkiye de öyle yapacaktı. Bu tarihlere kadar Irak, Suûdî Arabistan petrollerinden faydalanacaktı. Bir çok Türk ülkesi de şüphesiz bu tasfiyede yabancılara geçmiyecekti.

Müttefikler'in Boğazlar'ı ve Istanbul'u düşürüp Rusya ile bağlantı kurmak maksadıyla yaptıkları Çanakkale Seferi, Birinci Cihan Savaşı'nın dönüm noktalarındandır. Müttefikler'in Çanakkale önüne yığdıkları 18 zırhlı, 12 kruvazör, 27 muhrip, 12 denizaltı, bir uçak gemisi, bir balon gemisi, 36 mayın gemisi, 2 hastahâne gemisi, 87 nakliye ve 222 çıkarma teknesi ile 42 uçaktan ibaretti. Çanakkale Savaşı'na İngilizler 400.000 (Avustralya ve Yeni Zelanda = ANZAC, Kanada, Hindû, Yunan, Yahudi birlikleri buna dâhildir), Fransızlar da 80.000 kadar askerle katıldılar. Savaş boyunca bu cepheye gelen Türk askerinin sayısı ise 700.000 kadardı. İngilizler 205.000, Fransızlar 47.000 kayıp verdiler. Türk kaybı ise şehit, yaralı ve hasta olmak üzere 253.000'dir. Bu savaş, Plevne'den sonra bir defa daha savunma savaşında hiç bir kuvvetin Türk askerini alt edemiyeceğini gösterdi. Anafartalar muharebesinde genç bir kurmay subay, Mustafa Kemal Bey, bu savaşta parladı ve milletlerarası ün yaptı. Müttefikler'in Gelibolu çıkartmasından önce donanma ile boğazı cebren geçme teşebbüslerini önliyen ve Müttefik Donanma'ya akıl almaz zâyiat verdiren Cevad (Çobanlı) Paşa ise, «18 Mart Kahramânı» (1915) diye anıldı. Çanakkale'yi, V. Türk Ordusu savundu. Kurmay Yarbay (sonra Albay) Mustafa Kemal Bey, bu ordudaki 19. tümenin kumandanı idi. Çanakkale'nin geçilememesi ve Istanbul'un düşürülememesi, Büyük Savaş'ı yarı yarıya, 2 yıl daha uzattı.

Birinci Dünya Savaşının Tarihteki Yeri

Birinci Dünya Savaşı, bütün cihan tarihinin en mühim hâdisesidir. Gerçi ateş kudreti ve tahribat bakımından İkinci Cihan Savaşı, ilkini geride bırakmıştır. Fakat dünya düzenine getirdiği değişiklikler, birincisinden fazla değildir.

Bu savaş, o zamana kadar tahmin ve tahayyül dahi edilemiyecek büyüklükte askerî kuvvetleri karşı karşıya getirdi. Büyük insan kitleleri, bir cephede yığıldı. Kuvvetler iki tarafta denge hâlinde olduğu için, yıllarca siperlere kakılıp kaldı. Bu şekilde büyük orduların tahkimat içine yerleşip bir kaç kilometre, hattâ metrelik yerler için milyonlarca cepha-

Filistin cephesindeki Yıldırım Orduları Grubu (IV., VII. ve VIII. Türk Orduları) Kumandanı Mustafa Kemal Paşa yâverleriyle (1918 sonu).

ne sarfetmeleri, o zamana kadar görülmemiş bir şeydi. Daha önceki her hangi bir savaşta, Birinci Dünya Harbi'nin kızgın bir şekilde geçen bir kaç günü içindeki kadar cephane harcanmış değildi.

Uçak, tank, zırhlı, motörlü vasıtalar, dev toplar, zehirli gaz, amansız denizaltı savaşı, havadan şehirlerin (bu arada Istanbul'un) bombardımanı, bu harbin getirdiği yeniliklerdir.

Savaştan sonra dünyanın siyasî haritası değiştiği gibi, ondan çok daha fazla, toplumların bünyeleri tahavvül etti. Savaşın felâketlerinden faydalanan komünizm gibi, her türlü insan haklarını inkâr eden kanlı bir rejim, Rusya'ya yerleşti. Başka bir kaç ülkede yerleşmesine de ramak kaldı. Milletler, âdetâ kollektif bir çılgınlığa kapıldılar. Yüzlerce yıllık monarşiler yıkıldı. Osmanoğulları, Habsburglar, Hohenzollernler, Romanoflar gibi ebedî sanılan hânedanlar, iktidardan düştü. Savaştan memnun çıkmıyan devletlerde, büyük ölçülerde teşkilâtlanmış faşist diktatörlükler, hem komünizme, hem de liberal demokrasilere karşı, amansız bir düşmanlık gösterdiler. İktidar, cihan tarihinde asla görülmemiş bir şekil ve kudrette tek şahısta toplanabildi. Komünist olsun, faşist olsun, bu diktatörler, tarihin akla gelebilecek en büyük müstebidlerine, meselâ firavunlara rahmet okutacak bir zulüm gücü iktisâb edebildiler.

Buna rağmen, insanlığın demokrasiye güveni eksilmedi, arttı. Demokrasi, daha iyi uygulandıktan, sosyal adalete daha ağırlık verdikten başka, kendine yeni sahalar da buldu. Savaştan sonra İngiltere, dünyanın en büyük ve kudretli devleti hâlini, eskisinden daha çok elde etti. Bugün sayıları 160 kadar olan müstakil devletin tam üçte biri, İngiltere'ye bağlı idi. I. asırda Roma, XVI. asırda Osmanlı imparatorlukları neyse, o hâle geldi. Dünya nüfusunun en büyük kısmını, şu veya bu şekilde, idare veya nüfuzuna tâbi kıldı. Ancak aynı yıllarda, Britanya imparatorluğunda, 6 kıt'aya yayılan, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra tarihin gördüğü bu üçüncü devamlı cihan devletinde, ilk gerileme, hattâ çözülme alâmetleri belirdi. İngiliz emperyalizmine karşı umumî bir nefret uyandı. Afrika ve Asya devletlerinin çoğu sömürge hâline getirilmişti. Afrika'da yalnız Liberya, Asya'da ise sadece Türkiye, Japonya, İran, Siyam ve kısmen Çin, sömürge olmaktan yakalarını kurtarabildiler. İki savaş arası (1918 - 1939), sömürgeciliğin altın çağı olmasa bile, en büyük sahalara yayıldığı devir olarak tarihe geçti.

Yüzlerce yıllık rejimlerin bir anda iskambil kâğıdı gibi yıkılması, toplumların ruhî durumunu değiştirdi. Gelenek ve âdetlerin mühim birkısmı bırakıldı, hattâ inkâr edildi. İnsanlar nezaket ve terbiyelerini kaybedecek duruma geldiler. Bu buhrandan İkinci Cihan Savaşı çıktı.

Eski aileler büyük darbe yediler ve bütün dünyada servetlerini, şuradan buradan türeyen şahıslara bıraktılar. Bu bilhassa Türkiye gibi asaletin olmadığı ülkelerde müşahede edilen bir içtimaî hâdise şeklinde tecelli etti.

Taraflar, milyonlarca zayiat verdiler. Dünya, mühim bir aydın tabakadan yoksun kaldı. Bu arada Türkiye'nin zayiatı korkunç oldu. 1911'den 1922'ye kadar devam eden savaşlarda, yüz binlerce Türk öldü; en iyi yetişmiş, Doğu ve Batı kültürlerini nefsinde birleştirmiş bir genç nesil yok oldu. Bilhassa Çanakkale, bir yedek subay savaşı hâlinde, on binlerce Türk aydınını yok etti. Türkiye bu gerçek aydınların kaybından çok ağır bir darbe yemiş oldu. İçtimaî sarsıntı, uzun zaman halledilemiyecek derecede mühimdi.

Birinci Cihan Savaşı'nın Sonu (1918)

Burada savaş sonunda ortaya çıkan siyasî tablonun ana çizgilerini hatırlamakta fayda vardır. Zira İkinci Cihan Savaşı, bu çizgilerden çıkmıştır.

Müttefikler (İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika vs.), yenilen Merkezî Devletler'e (Almanya, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan), tamamen insaf sınırları dışına çıkarak davrandılar. Türkiye'ye nasıl davrandıklarını, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı Tarihi derslerinde göreceksiniz. Yalnız şunu ehemmiyetle hatırlıyalım, yenilen Merkezî İmparatorluklar'dan yalnız Türkiye, hakkında uygulanmak istenenlere baş eğmemiş, cihan galibi devletlerden korkmamış ve Büyük Atatürk'ün önderliğinde Sevr paçavrasını reddetmiştir.

Avusturya - Macaristan'a Sen Jermen ve Trianon anlaşmaları (10 eylûl 1919) ile tatbik edilenler, Sevr'den şüphesiz daha ağırdır. Avusturya - Macaristan, bu fecî muameleye baş kaldırmaksızın katlanmıştır. Bu anlaşmalara göre Avusturya küçük bir cumhuriyet, Macaristan da küçük bir krallık oluyordu. Milyonlarca Macar'la meskûn ülkeler, Yugoslavya'ya, Romanya'ya, Çekoslovakya'ya bırakıldı. Tamamen parçalanan Avusturya - Macaristan imparatorluğu topraklarından böyle sun'î şekilde Alman ve Macar nüfusu ile şişmiş bir Çekoslovakya cumhuriyeti kuruldu. İmparatorluğun en gelişmiş sanayi bölgeleri bu yeni devlete verildi. Geniş bir Çekoslovakya'nın kuruluşu, bu ülkede milyonlarca Alman ve Macar'ın esir bırakılışı, bilindiği gibi İkinci Cihan Savaşı'nın sebepleri arasındadır. İmparatorluk, çok büyük toprak parçalarını Sırbistan ve Romanya krallıkları ile yeni teşekkül eden Polonya cumhuriyetine verdi. Sırbistan krallığı, bir milliyetler topluluğu hâline getirilerek bir müddet sonra «Yugoslavya» adını aldı. İtalya da mühim topraklar ve bu arada bir kaç yüz bin Alman azınlığı ilhâk etti. Avusturya, Macaristan ve yeni kurulan Çekoslovakya devletleri, denizle ilgisi olmıyan kara devletleri hâlinde idiler. Müttefikler, Avusturya'nın hiç bir zaman Almanya ile birleşemiyeceğine dair hüküm de koydular.

Almanya İmparatorluğu, Avusturya - Macaristan'ın ve Türkiye'nin uğradığı muamelenin daha hafifine mâruz kaldı. Bunda Türkiye'nin Müslüman, Avusturya - Macaristan'ın Katolik, fakat Almanya'nın esas bakımdan Protestan olmasının tesirleri de vardır. Fakat daha çok Almanya İmparatorluğu homojen bir devletti. Çok az azınlık nüfusu ihtivâ ediyordu. Bununla beraber ondan da topraklar kopartıldı. Fransa'ya Alsas ve Loren geri verildiği gibi Polonya'ya da büyük topraklar ve bu arada Alman azınlık bırakıldı. Doğu Prusya, Polonya toprakları ile Almanya'dan ayrıldı ki bu sonradan Polonya ile Almanya arasında «koridor meselesi»ni doğuracaktır. Danzig şehri de müstakil bir Alman serbest şehri hâline getirildi.

7. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA BATI ÂLEMİ (1918 - 1939)

Bu muâhedeler, görüldüğü gibi, bilhassa «azınlıklar meselesi» ortaya çıkarıyordu. Milliyet prensiplerine göre toprak bölüştürmesi yapılamamıştı. Almanya İmparatoru II. Wilhelm ve bütün Alman hânedânları tahtlarından ferâgat ettiler. Federal bir Almanya teşekkül etti ve Weimar Cumhuriyeti ortaya çıktı. Savaş, Almanya'da çok büyük sefalet meydana getirdi ve komünist tehlike çok büyüdü. Bundan faydalanarak nasyonal sosyalistler iktidara yükseldi.

Birinci Cihan Savaşı'nın pek mühim bir neticesi şüphesiz 1917 İhtilâli ile Rusya'da Çarlık (imparatorluk) rejiminin akıl almaz derecede kanlı şekilde yıkılıp tarihte ilk defa olarak bir devlete komünist rejimin yerleşmesi oldu. O zamana kadar komünizm, bazı aşırı sosyalistlerin bir çeşit ütopyasından, hayalinden ibaretti. Tatbik edilip edilemiyeceği, fayda mı zarar mı getireceği belli bile değildi, Lenin ve halefi Stalin, milyonlarca vatandaşın kanı bahasına, tarihin gördüğü en büyük diktatörlüğü kurdular. Lenin önce bütün milliyetlere istiklâl vaad etti. Bu şekilde Rusya'da bir çok devlet, bu arada Türk devletleri kuruldu. Zira Rus imparatorluğunun yarısı Gayrı Rus milletlerden meydana geliyordu. Komünistler, maharetle antikomünist güçleri bertaraf edip devleti ele geçirdikten sonra, istiklâl vaad ettikleri devletleri birer ikişer ele geçirip Sovyetler Birliği'ni kurdular.

Sol tepki kadar sağ tepki de ağır oldu. İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler, sağ diktatörlerin en meşhurlarıdır. Daha bir çok ülkede faşist idareler ve amansız sağ diktatörlükler kuruldu. Mussolini önce, savaştan galip, fakat büyük zâyiat vererek ve sefaletle çıkan İtalya'yı iktisadî bakımdan kalkındırmak için büyük çaba harcadı ve muvaffak oldu. Fakat sonra emperyalist bir siyaset takibine başladı. Bir çok hürriyeti kaldırdı. Fakat Hitler'e benzer kanlı bir diktatörlüğe kalkışmadı. İtalya'da kralı ve monarşiyi muhafaza etti (Franco gibi); fakat bütün iktidarı elinde ve partisinde topladı.

İspanya ise 1930'dan sonra dış tahrikler ve müdahalelerle ikiye ayrıl-

dı. Başlangıçta rejimin kendisini savunamaması, tâvizler vermesi, komünistleri azdırdı. Rusya'dan çok büyük silâh ve para yardımı alan ve kendilerine «cumhuriyetçi» diyen komünistlerle, bir müddet sonra Franco'nun liderliğini yapacağı kralcılar arasında tarihin gördüğü en kanlı iç savaşlardan biri başladı ve yıllarca devâm etti. Faşist devletler, hattâ demokrasiler, Franco'yu desteklediler. Milyonlarca kardeş kanı akıtıldıktan sonra Franco rejimi hâkim oldu. Portekiz'de de daha Birinci Cihan Savaşı'ndan önce Bourbon hânedânı düştü ve sözde bir cumhuriyet ilân edildi. Sonradan Salazar iktidara gelerek en yumuşak faşizmi uyguladı.

En sert faşizm, Almanya'da sergilendi. Önce komşu devletlerdeki Alman azınlıklarını geri almak gibi millî bir dâvâ ile ortaya çıkan Hitler, ülkede hâlâ büyük prestijleri olan Hohenzollern'leri ve diğer millî hânedanları yerlerine getirmedi. Bu suretle monarşist olan İtalyan ve İspanyol faşistlerinden ayrılıyordu. Fakat bu hânedan mensuplarına haklar tanıdı ve geniş ölçüde Alman aristokrasisine dayandı. Fakat gerek köklü ve nüfuzlu olan Alman aristokrasisinde, gerek halk tabakalarında, gerek monarşist olan orduda büyük mukavemetler gördü. Bunları, çok kurnaz planlarla ve kan dökmekten zerre kadar çekinmeksizin ezdi. Avusturya'yı ilhâkı, silâhsızlandırılan Ren bölgesine Alman ordularını sokması, Çekoslovakya'yı parçalayıp peykleştirmesi üzerine prestiji arttı. Çok kudretli bir ordu meydana getirdi. Hava ve deniz kuvvetlerine de aynı ehemmiyeti verdi. Versay muâhedesine aykırı olarak silâhlandı. Bu muâhedeye imza koyan devletler bir şey yapamadılar ve aralarında da anlaşamadılar. Hitler uzun müddet yalnız Alman birliği için çalıştığı hususunda dünyayı kandırdı. Bu birliği gerçekleştirdikten sonra, emperyalist siyasete döneceğini gizledi. İngiltere, Fransa, Rusya, Holanda, Belçika, Portekiz, İspanya, Danimarka, Japonya gibi devletlere benzer şekilde sömürge (kendi tâbîriyle: (Alman milleti için) hayat sahası) istiyordu. Zira bütün Alman sömürgeleri Birinci Cihan Harbi'nden sonra İngiltere, Fransa, Güney Afrika, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda gibi devletlerce paylaşılmıştı. Ancak bu noktada da kalmıyacağı, Napoléon gibi Avrupa hâkimiyeti tasarladığı gittikçe açığa çıktı. Dünyanın belki en gelişmiş toplumu olan Almanlar'ı şiddet, korku, baskı, yalan ve hayalle kendi çevresinde topladı ki, tarihin inanılmaz hâdiselerinden biridir. Korkunç bir Yahudi düşmanlığı ilân etti. Yahudiler'i sistemli şekilde imhâ ediyordu. Slavlar'a karşı da buna yakın bir duygu besliyor, demokrasilerin güçsüzlüğü ile eğleniyordu. Fakat iktisadî durumu düzeltmesi, kudretli bir ordu kurması, halka refah getirmesi, milliyetçi bir sosyalizmle işçiyi yanına alması, sanayi gücünü son dereceye eriştirmesi, gençliğe hayalî de olsa disiplin ve ideal verebilmesi, ahlâklı bir toplumu ve Alman ailesini savunması gibi başarıları, Hitler'i bütün muhaliflerine rağmen, korkunç bir tek adam diktatörlüğüne eriştirdi. Çok değerli ilim, fikir ve san'at adamları Almanya'yı terk ettiler. Alman birliğini yaptıktan sonra 1939'da durmasını bil-

seydi, Almanya, dünyanın birinci devleti olarak bugüne kadar yaşıyacaktı ve komünizmin Rusya dışında hiç bir ülkeye girmesi mümkin olmıyacaktı. Hele demokrasilerle komünist Rusya'ya aynı zamanda savaş açması, büyük hesapsızlıklar içinde bulunduğunu göstermektedir. Gene de Nazi Almanya'nın ezilmesi, tamamen Birleşik Amerika'nın savaşa katılması ile mümkin olmuştur. Hitler bunu da hesâb edememiş, Yahudiler'in ve Batı Avrupa demokrasilerinin Birleşik Amerika'daki nüfuzunu anlıyamamıştır. Dünyanın her yerinde Hitler sempatizanları vardı. İngiltere kralı VIII. Edward'ın, Birleşik Amerika'da pek çok kimsenin, bu arada Charles Lindbergh'in, Fransa'da bazı sağcıların, nasyonal sosyalizme inandıklarını ve Hitler'i pek de düşmanca karşılamadıkları, haklı bulduklarını hatırlamakta fayda vardır. Ancak Yahudi kampları ve 1939 sonunda Hitler'in hiç bir çizgide durmasının kaabil olmadığının anlaşılması, faşist ülkeler dışında onu bütün desteklerden mahrum kılmıştır. Hattâ Hitler düşmanlığı yıllarca Alman düşmanlığına dönüşmüştür.

8. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1939 — 1945) VE SONRASI

Alman birliğini tekrar kuran, Avusturya'yı ilhak ve Çekoslovakya'yı kısmen ilhak, kısmen peykleştirme yoluyle ortadan kaldıran Hitler, İmparatorluk Almanyası'nı aşan bir kudretli devletin başı olarak 1939 yazına erişti. Litvanya'ya bırakılan Alman toprağı Memel ve serbestlik verilen Danzig bölgesi meselelerini de halletmişti. Şimdi Polonya'dan «koridor» istiyordu. Şöyle: Danzig - Doğu Prusya - Memel bütünü ile Almanya'dan ayrı düşüyordu. Danzig'le Pomeranya arasında Polonya Cumhuriyeti'ne dar bir koridor bırakılmıştı ki, buradan Baltık Denizi'ne çıkabilsin ve tamamen bir kara devleti hâlinde kalmasın. Almanya, bu koridoru ele geçirmek, denizi Polonya'ya kapatmak istiyor, koridorun Alman topraklarının bütünlüğünü engellediğini ileri sürüyordu. Aslında Versay muâhedesinin Polonya'ya bıraktığı büyük sanayi merkezi olan Silezya'nın bir parçasını (Katovice) da Alman sayıyordu. Hitler gerçi Polonya'nın karşısına bu kadar geniş isteklerle çıkmadı. Sadece Almanya'dan Doğu Prusya'ya koridor, serbest geçiş hakkı istedi. Fakat artık bu hakkı elde etse bile Hitler'in durmıyacağını, Polonya'yı da Çekoslovakya'ya benzeteceğini, sonra diğer ülkelere döneceğini herkes anlamıştı. Hitler'e pek aldanan İngiltere ve Fransa, Polonya'da tâviz vermemiye kararlı idiler. Çok büyük endüstriye ve mükemmel donatılmış modern tümenlere sahip olan Çekoslovakya, tek kurşun atmadan Almanya'ya teslîm olmuştu. Alman olan Avusturya ise zâten zemin hazırlanarak Almanya'ya isteğiyle ilhâk edilmişti. Ama Polonya, kendisini savunmaya karar vermişti. İşin cihan savaşına dönüşeceğini pek de sanmıyan ve o âna kadar başarılarıyle büyülenmiş olan Hitler, aslında bir cihan savaşından da fazla korkmuyor-

du. Birleşik Amerika faktörünü hiç hesaba katmadığı için Fransa ve Rusya'yı kolaylıkla ele geçireceğini ve kara Avrupası'nda rolü olmıyan İngiltere'ye baş eğdireceğini hesaplıyordu. Şunu unutmamak lâzımdır ki 1939'da en güçlü devlet ne Amerika, ne Almanya idi. İngiltere idi ve dünyanın en büyük kısmını idaresinde tutuyordu. Fakat Almanya, kara ordusu ve ağır sanayide İngiltere'yi geçmişti. Kara Avrupası'nda İngiltere'nin büyük kudretinin radikal bir ağırlık taşıyamıyacağı hakkında Hitler'in hesapları doğru idi.

1 eylûl 1939'da Alman orduları, Polonya'yı istilâya başladı. Leh savunması kötü değildi, fakat Alman ordularına tek başına mukavemeti de bahis mevzuu olamazdı. İngiltere ve Fransa, Almanya'ya harb ilân ettiler. Bu harb ilânının dahi Polonya'nın bütününü Almanlar'dan kurtaramıyacağını bilen Rusya, bütün Polonya'yı ele geçiren ve o zamanki sınırlarla Moskova'nın baş ucuna gelerek tarihte asla ilerliyemediği kadar doğu çizgisine erişecek bir Almanya'nın Rusya'yı yaşatmıyacağını biliyordu. Esasen Alman nasyonal sosyalizmi, komünizmi kendisine en büyük düşman ilân etmişti. Stalin, Kızıl Ordu'yu Polonya'ya yürüttü. Almanlar'a bildirildi ki, Polonya, 1918'den önce olduğu gibi Almanlar ve Ruslar arasında paylaşılacaktır. Yoksa bu istilânın Almanya'ya karşı bir hareket şeklinde değerlendirilmesi bahis mevzuu değildir. O anda Rusya ile çatışmayı münasip görmiyen Almanya, nasıl olsa bir iki yıl sonra bütün Rusya'yı da yutmayı planladığı için, durumu kabûl etti. Büyük Polonya Cumhuriyeti, Almanya ve Rusya arasında paylaşıldı. Arslan payını ve Varşova'yı Almanya aldı. Polonya ortadan kalktı. Polonya Yahudileri'nin imhâsı başladı. Ruslar, bir daha Polonya dirilemesin diye 7.000 Polonya subayını Katin ormanında kurşuna dizdiler.

Bu başlangıçtan sonra Hitler, kolayca Avrupa'yı ele geçirdi. Paris'e girdi, Fransa teslîm oldu ki Alman orduları ilk cihan savaşında asla buna muvaffak olamamışlardı. İtalya ve Japonya, Almanya'nın yanında savaşa katıldılar. Almanya hiç beklenmedik biçimde Rusya'ya harb açtı. İngiltere'ye baş eğdirmek mümkin olmadı. Fakat hemen hemen bütün Avrupa kıt'ası, Almanya'nın hâkimiyetine geçti. Karşı koyan Yugoslavya, Yunanistan gibi devletler yıldırım savaşıyle ezildi. Macaristan, Romanya, Bulgaristan gibi devletler, Almanya'nın yanında savaşa katıldılar. Yalnız İsveç ve İsviçre ile Portekiz tarafsız kalabildi. Kafkas Dağları'na, Volga'ya kadar Avrupa Rusyası'nı ele geçiren Hitler, Moskova ve Leningrad'ı, çok şiddetli savaşlara rağmen alamadı. Bu sırada Birleşik Amerika savaşa katıldı ve İngiltere, Rusya gibi müttefiklerine akıl almaz silâh, malzeme ve para yardımı yapmıya başladı. Çin de Müttefikler'in yanında Japonya ile savaşıyordu. Japonya, Çin'in en büyük kısmını, Çinhindi'ni, İndonezya'yı ele geçirerek Avustralya sularına kadar Uzak Doğu'ya hâkim oldu.

Görülmemiş derecede büyük ölçüde Amerikan yardımıyle Kızıl Ordu, Almanlar'ı Volga boyunda durdurdu. Stalingrad, savaşın düğüm noktalarından biri oldu. Buradaki Alman bozgunu, Almanya'yı cihan hâkimi adaylığından çıkarttı. Her sahada Amerikan üstünlüğü görüldü. Birleşik Amerika, o zamana kadar hiç bir devletin ordusunda görülmemiş zenginlikte ve modernlikte donatılan çok üstün kara, deniz ve hava kuvvetleriyle üstünlüğünü göstermiye başladı. Bir iki yıl önce küçücük Finlandiya karşısında müşkil durumda kalan Kızıl Ordu, topyekûn savaş havası içinde iyi vuruşmaya başladı. İngilizler de iyi savaşıyorlardı. Savaşın millî hâle getirilemediği İtalya'da durum iyi değildi. Savaşın Mihver Devletleri'nde bütün ağırlığı Avrupa'da Almanya'nın, Uzak Doğu'da Japonya'nın üzerinde idi. İskenderiye ve Kahire'yi düşürmek üzere olan, fazla benzin yokluğu yüzünden duran Rommel'i İngilizler, Kuzey Afrika'dan sürüp çıkardılar. Bu suretle Afrika'nın mühim bir kısmına hâkim olan Almanya, Avrupa'ya çekildi.

1943 yılı girerken Mihver'in savaşı kazanamıyacağı anlaşılmış bulunuyordu. Bu yıl içinde Müttefikler'in zaferinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıktı. Normandiya çıkarmasını yapan Amerikalılar, Hitler'in düşürülemez bir kale hâline getirdiği kara Avrupası'nı deldiler. Fransa'yı kurtardılar. Batıdan Amerikalılar - İngilizler - Fransızlar, doğudan Ruslar, Almanya'yı istilâ edip teslîm aldılar. Amerikalılar, çok kanlı muharebelerden sonra Japonlar'ı da fethettikleri bütün ülkelerden çıkardılar. Fakat Japon adalarını istilâ etmeleri imkân hârici görünüyordu. Bunun üzerine atom bombası kullanarak Japonya'nın teslîmini sağladılar. Bu suretle 1945'te, cihan tarihinin en kanlı savaşı sona erdi.

Müstevlî ve kötü niyetli Mihver Devletleri'ne karşı haklı olarak yürütülen bu savaşın neticeleri, Müttefikler tarafından, Birinci Cihan Harbi'ninkinden de çok daha kötü şekilde değerlendirildi. Dünyayı faşist ve nazi tehlikesinden, insanlık haysiyetine yakışmıyan rejimlerden kurtarmak için çok büyük fedakârlıklar göze alındığı halde, ne milletlerin hakları temin edilebildi, ne de insan haklarına dayalı rejimler kurulabildi. Bilakis o zamana kadar yalnız Sovyetler Birliği'ne mahsus bir rejim olan ve insan haklarına karşı olması bakımından faşizmden amansız davranan komünizm, netice bakımından insanlığın yüzde kırkını ele geçirdi.

Bu ağır sorumluluğun en büyük suçlusu olarak Başkan Roosevelt gösterilebilir. Roosevelt (Ruzvelt), Nazi düşmanlığını Alman düşmanlığı hâline getirmiş, Yahudi ve sonradan komünist temayüllü oldukları anlaşılan müşavirlerinin tesirinde kalmış, Stalin tarafından aldatılmış, Churchill ve diğer müttefiklerini dinlemiye hiç tenezzül etmemiştir. İktisadî meselelerden çok iyi anlıyan ve Birleşik Amerika'yı tarihinin en büyük enflasyonundan kurtaran Başkan Roosevelt, Avrupa siyasetini hiç bilmiyordu. Dünyanın Germen - Slav, daha açık ifadeyle Alman - Rus dengesi üzerinde durduğunu kavrıyamamıştı. Takib ettiği siyasetin Rusya'yı Avrupa'nın göbeğine kadar getireceğini tahayyül edememiş, hayal gücü kıt

bir adamdı. İnatçı ve temsil ettiği, bütün salâhiyetleri üzerine alarak, Birleşik Amerika tarihinde ilk ve son defa olarak 4 defa üst üste seçilerek temsil ettiği devletin para ve sanayi gücü ile mağrurdu. Böylece Nazi zulmü ve tehlikesinden kurtulan insanlık, daha geniş çaplı, daha milletlerarası, daha insafsız ve daha sömürücü komünizmin sultası ile karşılaştı. Komünizm Rusya'da, panslavizmin hayâl edip de gerçekleştiremediği sınırlara ulaştı. Mekanizma, Rusya ve Rusluk lehine işledi. Çin emperyalizmi, gene Amerika'nın gaflet eseri Çin komünizme terk edildikten sonra, bundan dolayı Rusya'ya cephe aldı. Zira Rus emperyalizmi yeryüzünde o kadar yeri tutmuştu ki, Çin'e pek az saha bırakmıştı.

Komünizmin gelişmesi, liberal ve anavatanlarında demokrasiye dayalı sömürgeci devletlerin emperyalist atılımlarını durdurdu. Bu bakımdan insanlık kazanç sağladı. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere emperyalist devletler sömürgelerini bırakmıya mecbûr oldular. Birleşik Amerika da savaşı kazanır kazanmaz sömürgesi Filipinler'e istiklâl vermekle, cihan galibi olduğu halde hiç bir ülkeyi sömürge hâline getirmeye teşebbüs etmemekle, insan haklarına aykırı saydığı sömürgeciliğe cephe almakla, bu işe hizmet etti. Komünizm tehdidi olmasaydı İngiltere, Fransa, Belçika, Holanda, İspanya, Japonya, Portekiz gibi sömürgeci devletler sömürgeleri o derecede rahat ve çabuk bırakmıyacaklardı. Eninde sonunda bırakacaklardı ama mücadele sert, kanlı geçecekti. Bu suretle demokrasiler, sömürgecilik şâibesinden kurtuldular. Ama komünist sömürgeler teşekkül etti. Onlar sömürgelerine demokrasiler gibi dosdoğru davranarak bu adı vermediler. Bazan «müstakil ve kurucu cumhuriyet», «muhtar cumhuriyet», «muhtar arazi» gibi adlar vererek doğrudan doğruya ilhâk ettiler. Bazan da o devletlerin tamamen müstakil olduğunu iddia ederek işgal ettikleri ülkeleri peykleştirdiler.

Rusya'nın emelleri hakkında Birleşik Amerika ancak 1947 Çekoslovakya hâdisesi ile uyanabildi. NATO teşekkül etti ve Marshall Yardım Planı uygulandı. Batı Avrupa'nın ve bazı ülkelerin yıkıntıdan kurtulmasında, çok gelişmiş ülkeler hâline gelmesinde, Japonya, Almanya, İtalya gibi faşist devletlerin örnek demokrasiler durumuna geçmesinde şüphesiz Birleşik Amerika'nın hizmeti ve rolü çok büyük oldu. Kabuğuna çekilseydi Rusya'nın dünyaya hâkim olacağı muhakkaktı. Fakat Amerika, üst üste büyük siyasî hatalar işliyerek hür dünyanın savunmasındaki tarihî misyonunu unuttu, ihmâl etti. Bir çok ülkeyi komünizme kaptırdı. Bunda, hızla zenginleşen diğer demokrasilerin egoistlikleri ve bütün yükü Amerika'ya vermek istemelerinin de rolü oldu.

Böylece 1939 sınırlarını epey genişletmiş olarak İkinci Cihan Savaşı'ndan çıkan Sovyetler Birliği, Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı peykleştirdi. Uzak Doğu'daki Moğolistan, Kuzey Kore, Viet-Nam gibi ülkelerde Çin aynı şeyi yaptı. Bir Amerika ülkesi (Küba), komünizme kaptırıldı. Rusya çok zorlukla dur-

durulabildi. Komünist olmakla beraber Yugoslavya, peykleştirilemedi. Almanya çok büyük toprak kayıpları ile savaştan çıktı. Üstelik ikiye ayrılması, Alman'lığın tarihteki en büyük felâketi oldu. Bin yıllık topraklarını Polonya'ya ve başka komşularına bıraktı. Buradaki Alman azınlıkları yıllar boyu göçlerle Almanya'ya sürüldü. Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi yasaklandı.

İki cihan savaşı arasında kurulan Milletler Cemiyeti'nin hatalarından ders alınmakla beraber yeni kurulan ve bütün devletlerin üye olduğu Birleşmiş Milletler'in, propaganda forumu olmak dışında beklenen faydası olmadı. Zira cihan savaşı bu defa da âdil çözümler getirmemişti. Ancak Amerika'dan sonra Rusya'nın da tedrîcen bütün nükleer silâhları edinmesi, bu dehşet dengesinin bozulması ile insanlığın yok olabileceği, yeni bir cihan savaşını önledi. Buna karşılık iktisadî bloklar işledi. Batı Avrupa devletlerinin Ortak Pazar'ı, Rusya liderliğindeki Ortak Pazar (Komekon), cihan ekonomisinin en büyük unsuru olan ve dünya servetinin en büyük kısmını elinde tutan Birleşik Amerika karşısında yer aldılar. Japonya, ayrı bir iktisadî güç hâline geldi. Komünist Çin, büyük gelişme göstermekle beraber cihanşümul bir ekonomik güç hâline gelemedi. Son yıllarda petrol çıkaran ülkeler, petrol fiatlarına zam yaparak büyük gelişmeler elde ettiler. İslâm Devletleri Birliği kuruldu ve 43 İslâm devleti 1976 mayısında Istanbul'da tarihin en geniş kapsamlı İslâm kongresini akd ettiler. Batı ve Doğu blokları dışında kalan ve «Üçüncü Dünya» denilen tarafsız devletler, ekonomik güçsüzlüklerine rağmen, ağırlıklarını koyacak sahalar aramakta devâm ettiler.

Esir Türkler dışında bugün en genç milliyetler bile müstakil devlet sahibi olmuşlardır. Ancak realiteler biraz karıştırılınca, bir çok devletin birliğini yapamadığı ve isteyip istemediği son derecede şüpheli rejimlerle, bir kısmı mecburî ve işgal altında peykler olarak hayatta kalabildikleri anlaşılır. Almanya ve Kore, ikiye bölünen kardeş ülkelerden ikisidir. Azınlıklar meselesi de hâlâ savaş öncesi kadar karmaşık bir problemdir.

İkinci Cihan Savaşı sonrasının en mühim iki hâdisesi de Kore Savaşı ile İsrâil'in kurulmasıdır. Amerika'nın azimli tutumu ve Birleşmiş Milletler'in nâdiren gösterebildiği fonksiyonunu ifa edebilmesi, Güney Kore'yi olsun komünist istilâsından korumuştur. Bu savaşa bir Türk tugayı katılmış ve çok büyük askerî ün kazanmıştır. İsrâil'in Arab topraklarını üzerinde zorla kurulması, günümüze kadar uzanan pek karmaşık problemler yaratmıştır. Hele Nâsır'ın çıkardığı Üçüncü İsrâil - Arab savaşında hezîmete uğraması, Filistin'in tamamını İsrâil işgalinde bırakmış, bu arada Kudüs'ün İslâm'ın 3. büyük kutsal şehri olan Arab kesimi de Yahudi işgaline düşmüştür. Bir diğer kapital olay, Amerika'nın bir türlü Güney Viet-Nam'ı kurtaramaması, Çin komünizminin Güney Viet-Nam, Kamboç ve Laos devletlerini ele geçirmesidir.

Başkan Kennedy'nin azimli tutumundan sonra Amerika politikası pı-

sıkılaşmış, tâvizci, güven vermiyen bir dış siyasete dönüşmüştür. Bu suretle Birleşik Amerika'nın prestiji -Türkiye dahil- dünyanın hemen her köşesinde azalmıştır. Roosevelt'ten beri Birleşik Amerika, kendi kuyusunu kazarcasına yanlış, egoist bir dış politika izlemekte devâm etmiştir. Savunmasını bile Rusya derecesinde sıçratamamıştır. Gerçi Rusya'dan çok büyük zenginliğe, gelire, büdceye, millî savunma büdcesine, gayri sâfî ve millî gelire, sanayi potansiyeline hâlâ sahiptir. Fakat biraz da rejimlerin hususıyetlerinden dolayı Rusya, Amerika'ya pek çok yakınlaşan bir kuvvet hâline gelebildiği halde, Washington, millî savunma masraflarını asgarîde tutmak gibi sakıym bir politikanın içine girmiştir. Birleşik Amerika demokrasisinin bazı sahalarda yozlaşması, halkın kazancından ve rahatından başka bir şey düşünmez hâle gelmesi, bunun sebeplerinden biridir. Kennedy'den sonra gelen başkanların da geleneksel büyük otoriteleri çok sarsılmıştır.

De Gaulle'ün cesaretle sömürgelere istiklâl vermesi ve Fransa'nın iç bünyesine dönmesi, bu devleti çok güçlendirmiş ve büyük ekonomik terakkiler kaydedebilmiştir. İngiltere ise ekonomik güçlükler içinde eski gücünden çok şey kaybetmiştir. Fakat bu ülkelerin hiç biri Almanya ve Japonya'nın mûcizeye benzer kalkınmalarına erişememişlerdir.

Franco, İspanya monarşisinde tahta bir kral geçirmekte ve demokrasiye geçişte tehlikeli şekilde gecikmiş, bu işler ancak ölümünden sonra mümkin olabilmiştir. Franco, kalkınmış bir İspanya bırakmış, fakat yaşı ilerledikçe koltuğa yapışma hırsı artmıştır. Portekiz'de de aynı durum olmuştur. Salazar'ın ölümünden sonra dönemeç alınamamış ve NATO üyesi Portekiz, komünist fırtınayı zor atlatmıştır. Güney Amrika'nın büyük ülkeleri Brezilya ve Arjantin'de antikomünist idareler biribirini takib etmiştir. Arjantin'de peronizm, sosyal adalete çok ağırlık veren bir nasyonal sosyalizmi hâkim kılmıştır. Fakat Latin Amerika ülkelerinden hiç birinde tam gelişmişlik ve tam demokrasi sağlanamamıştır. En gelişmiş Latin Amerika devleti Arjantin'dir. Buna karşılık demokrasiyi tam uygulamıyan hiç bir Anglo - Sakson devlet görülmemiştir.

Gerçek Savaşın Kültür Savaşına Dönüşmesi

Komünizm, «Brejnev Doktrini» ile milletlerarası yayılmasını ve cihan hâkimiyetini kültür savaşına dönüştürmüştür. Küba hâdisesinde Rusya'nın Kennedy karşısında adımını geri almasından beri, komünist yayılmanın zorla ve silâh gücüyle mümkin olamıyacağı, çok büyük tehlikeler getireceği anlaşılmıştır. Bu iş kültür savaşı yoluyle yapılmıya başlanmıştır. Propaganda, okullara, kışlalara sızma, basın, yayın, kitap, tiyatro, sinema, karikatür, fısıltı, yalan, iftira, kültür savaşının vasıtalarından bazılarıdır. Bilhassa yazılı ve basılı malzemeye ağırlık verilmiştir. Demokrasiler, bünyeleri icabı daha çok savunma hâlinde kaldıkları halde,

milletlerarası komünizm, devamlı taarruz hâlinde bu kültür savaşını yürütmüştür. Bu iş için devletler, büdcelerinin en büyük paralarını ayırır olmuşlardır. Çünki durum, doğrudan doğruya millî savunma mahiyeti kazanmıştır. Kültür değişikliği geçiren ülkeler, bünyece cılız oldukları için, komünist kültür savaşından çok müteessir olmuşlar, kültürleri üzerinde çok mutaassıp davranan Batı Avrupa demokrasilerindeki gibi fırtınayı hafif atlatamamışlardır.

Komünist kültür savaşı, musallat olduğu milletin millî kültürüne, tarihine, klasik değerlerine, musikisine, şiirine, büyük adamlarına, dinine, örf ve âdet ve geleneklerine, sinsi bir savaş açmıştır. Dile saldırarak nesilleri biribirini anlamaz, dışarıdaki vatandaşlarla ayrı kelimeler kullanan, klasik eserlerini okuyamaz, belirli sayıda uydurma kelimelerle geniş düşünce sahasına açılamaz hâle getirmek istemiştir. İşçiden çok fazla gençlere musallat olan milletlerarası komünizm, bazı okulları ele geçirerek o devleti bir nesil sonra ele geçirebileceğini hesaplamıştır. Eğitimin millî değil, kozmopolit olması için çok çalışılmıştır. Eninde sonunda ele geçireceği devletlerde sanayileşmeyi teşvik etmiştir; fakat sanayileşme yanında kültür yatırımı yapmaktan alıkoymak için bütün yaygaracılarını harekete geçirmiştir. Sanayileşmiş Batı ülkeleri ve bunların lideri olan Birleşik Amerika ise, tersine, o ülkeleri pazar hâline getirebilmek için, sanayileşmeyi önlemek istemiş, sanayileşmenin öncüsü liderleri devirmeye çalışmış, millî uyanışı da tehlikeli gördüğü için, milliyetçiliğe karşı soğuk davranmış ve kozmopolitliği teşvik etmiş, para işleriyle ilgili zümreleri tutmuştur.

Bu şekilde milletlerarası Sol, bütün dünyada, klasik değerleri gözden düşürmek için büyük çaba harcamış, bu uğurda milyarlarca dolarlık dış yatırımlar yapmış, işine yarar her mihrâka para dağıtmıştır. Klasik resim yerine dejenere resim, klasik musiki yerine dejenere musiki, klasik şiir yerine vezinsiz, kafiyesiz lâf yığınları ortaya çıkarmıştır. Kan, şiddet ve şehvet edebiyatını işlemiş ve teşvik etmiştir. Dinî ve ahlâkî değerleri küçük düşürmiye çalışmıştır. Millî kahramanları aşağılamak, millî tarihi küçümsemek ve tahrîf ederek yeni nesillere öğretmek için bütün kalemşorlarını seferber etmiştir.

Hâsılı bundan böyle tarih kitaplarında klasik savaşlarda hangi tarafın hangi tarafı yendiği değil, kültür savaşında hangi tarafın galip ve mağlûb olduğu anlatılacaktır, desek, ancak gerçeklere tercemân oluruz.

Buraya kadar

III
OSMANLI ÇAĞI TÜRK MEDENİYETİ

A — Osmanlı Çağı Türkiyesi'nde Devlet ve Hükûmet

1. PADİŞAH

Padişah İmparatorluğun Senbolüdür

Osmanlı devrinde hükümdara halk daha çok «padişah» demiştir. Avrupalılar «sultan», Saray halkı daha çok «hunkâr» demiştir. Devletin mutlak temsilcisi idi. Bu sıfatı, şerîatle, yasalarla ve kanunlardan daha güçlü olan gelenek, örf ve âdetlerle kayıtlı idi. Daha önceki herhangi bir Türk imparatorluğundan daha fazla, imparatorluğun birliğinin senbolü idi. Padişah olmaksızın bu birliğin muhafaza edilemiyeceği kanaati kesin inanç hâlindeydi ve tamamen gerçekçi bir inançtı.

Padişah'ın Halîfe Sıfatı

Padişah, aynı zamanda halîfe'dir. Yani dünya Müslümanları'nın en büyük lideri. Bu sıfatı, 1516 yılının 29 ağustosundan beri resmen kullanmıştır. İran'daki Türk hânedanları, Safevîler, Avşarlar ve Kaçarlar ise, «şâh» unvânı ile beraber bütün Şîî Müslümanlar'ın başı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Osmanlı - İran savaşlarının jeopolitik sebepler dışında bir büyük sebebi de bu halîfe - imam çekişmesidir.

Padişaha Tâbî Hükümdarlar

Osmanlı Cihan Devleti, tarihteki diğer cihan devletleri gibi, çeşitli ülkeleri çeşitli statülerle idare eden bir siyasî teşekküldür. Bir çok mahallî hânedânı yerinde bırakmış, bunları tâbiiyet yoluyle devlete bağlamıştır. Padişah, pek çok hükümdârın metbûu, hattâ metbûunun metbûudur. Bu bakımdan da Osmanlı birliğinin devamı için rolü, hayâtîdir.

Fâtih Sultan Mehmed Han (1451 - 1481)

Padişahın Yetkileri

Padişah, eski Türk hâkanları gibi, hükümdarlığını doğrudan doğruya Tanrı'dan alırdı. Fethettiği topraklarda, kılıcının hakkı olarak saltanat sürerdi. Abbâsî halîfeleri gibi «Tanrı'nın Gölgesi» idi. Fakat firavunlar veya sezarlar gibi bizzat «tanrı» değildi, yahut eski Türk hâkanları gibi «Tanrı'ya benzer» de değildi. İslâm dini, böyle sıfatları kesin şekilde yasaklıyordu. Yasa ve gelenek bağlarıyle, sanıldığından daha fazla kayıt altındaydı ve bir çok istediğini, bu istekler son derece şahsî olsa, şahsından başka kimseyi ilgilendirmese bile yapamazdı. Ekserisi çok ileri fikirli, hattâ inkılâpçı olmalarına rağmen, ya istedikleri inkılâp veya reformları çok dikkatli tatbik etmişler, yahut bu yolda -II. Osman ve III. Selim gibi- baş vermişlerdir. XX. asrın komünist veya faşist diktatörlerinin mutlak davranışlarının bir kısmı bile padişahlarda mevcut değildi.

Ancak her şey, padişah adına yapılırdı. Padişah adına yapılan her şeyin devletin yüksek menfaatlerine uygun bulunması ve bu irâde karşısında akan suların durması lâzımdı. Nazarî olarak her şey padişaha aitti. Gene nazarî olarak her şeyden padişah mes'uldü.

Padişahın, Osmanoğlu olması, yani baba tarafından Osman Gazi'nin sulbünden gelmesi şarttır. Önce umûmiyetle padişahın büyük oğlu babasının yerine geçmiş, XVII. asır sonlarında hânedânın en yaşlı şehzâdesinin padişah olması kaidesi kesinlik kazanmıştır.

Şehzâde ve Sultanlar

Osmanoğulları hânedânından gelen, babası Osmanoğlu (padişah veya şehzâde) olan imparatorluk prenslerine «şehzâde» ve imparatorluk prenseslerine «sultan» denir : Şehzâde Mehmed, Ayşe Sultan gibi. Tanzimat'tan itibaren şehzâdelere «efendi» denmiştir: Şehzâde Ahmed Efendi, Velîahd-i Saltanat Yûsuf İzzeddîn Efendi.

Vâlide - Sultân ve Padişah Eşleri

Tahta çıkan padişahın annesi hayatta ise derhal «vâlide - sultân» ilân edilir. Protokolde padişahtan sonra ikinci gelir ve gerçek ana - imparatoriçedir. Padişah eşleri birden fazla oldukları için imparatoriçe sayılmazlar. Bunlara önce «haseki» (bir kaçına «haseki - sultan»), XVIII. asır başlarından itibaren «kadın - efendi» denmiştir : Hurrem Haseki - Sultan, Gülnûş Hasekî, Müşfika Kadın - Efendi... İslâm'dan önceki Türk imparatoriçesi (katun/hâtun) yok olmuş, yerini padişah annesi almıştır: Kösem Mâhpeyker Vâlide - Sultan.

Saltanat Alâmetleri

Padişahın başlıca hükümranlık alâmetleri şunlardır :

Kanûnî Sultan Süleyman (1520 - 1566).

Hutbe : Cuma namazı kılınan camilerde hatîb'in, padişahın adını hutbe okurken anmasıdır.

Sikke : «Sikke» denen mâdenî (altın, gümüş veya bakır) paranın üzerinde padişahın adının bulunmasıdır.

Tabl : «Davul» demektir ve eskiden beri Türkler'de saltanat alâmetlerinden biridir. Tabl vurularak mehter-hâne'nin belirli zamanlarda (meselâ sabah, ikindi, akşam), belirli yerlerde (kaleler, padişah ve vali sarayları önü, meydanlar) konser vererek halka askerî musiki dinletmesi, hükümranlığa delâlet eder.

Sancak : Bayrak ve sancak, açık şekilde istiklâl ve hükümranlık alâmetidir. Fakat tek başına istiklâl alâmeti değildir; çünki tam müstakil olmıyan devlet ve eyaletlerin de bayrakları olabilmektedir. Bayrak ve sancak, kesin şekilde kutsaldır. Bayrak ve sancağa hakaret, padişaha hakaret suçu (lèse-majesté) ile aynı değerdedir, suçların en büyüğüdür ve fâiline sadece ölüm cezası verilir. Yere düşürmemek, düşmana bırakmamak, mânevî haysiyetine dokunacak bir duruma sokmamak için, ölüm dahil, her türlü fedakârlık ve tedbir göze alınır. Osmanoğlu padişahın hânedan rengi al'dır ve Selçukoğulları'ndan geçmiştir. Ay senbolü de Göktürkler'e, belki Hunlar'a çıkmaktadır (yıldız, yenidir).

Tuğ : Sancağa yakın bir saltanat alâmetidir. At kuyruğunun bir mızrağa geçirilmesinden ibarettir. Kuyruk beyazdır ve millî renge, al'a boyanmıştır. Türkler'de iki bin yıllık bir saltanat senbolüdür. Padişahın ardından 7 veya 9 tuğ götürülür. Vezirlerin tuğları, padişah tarafından, onun adına hareket edebileceğini göstermek için verilir. Sadrâzama 5, vezirlere 3, beylerbeyilere 2, sancak beylerine bir tuğ verilirdi.

Hümâyûn ve Şâhâne kelimeleri : Padişaha ve onun temsîl ettiği Türk imparatorluğuna ait her şey bu kelimelerle anılır : Sancağ-ı hümâyûn, asâkir-i şâhâne, harem-i hümâyûn, donanmay-ı hümâyûn, orduy-ı hümâyûn, mekteb-i mülkiyye-i şâhâne...

Tuğra: Her padişahın ayrı şekilde tertîb edilen ve fermanlara, yazıtlara yazılıp kazılan bir çeşit imzası.

Kılıç alayı : Hıristiyan hükümdarların taç giyme törenine karşılıktır. Padişaha saltanatının ilk cuma günü Eyüp Camii'nde kılıç kuşatılmasıdır.

Cülûs bahşışı : XVIII. asır ortalarına kadar padişahın orduya -rütbelerine göre- altın dağıtmasıdır.

Bîat : Cülûs (tahta oturma) sırasında ilk gün, hükümdârın ileri gelenlerden bir çeşit sadakat yemîni almasıdır. Hazret-i Ebû-Bekir zamanından beri gelen bir törendir.

Muâyede : Padişahın belirli protokol içinde bütün ileri gelenlerin bayram tebriklerini kabûlü törenidir.

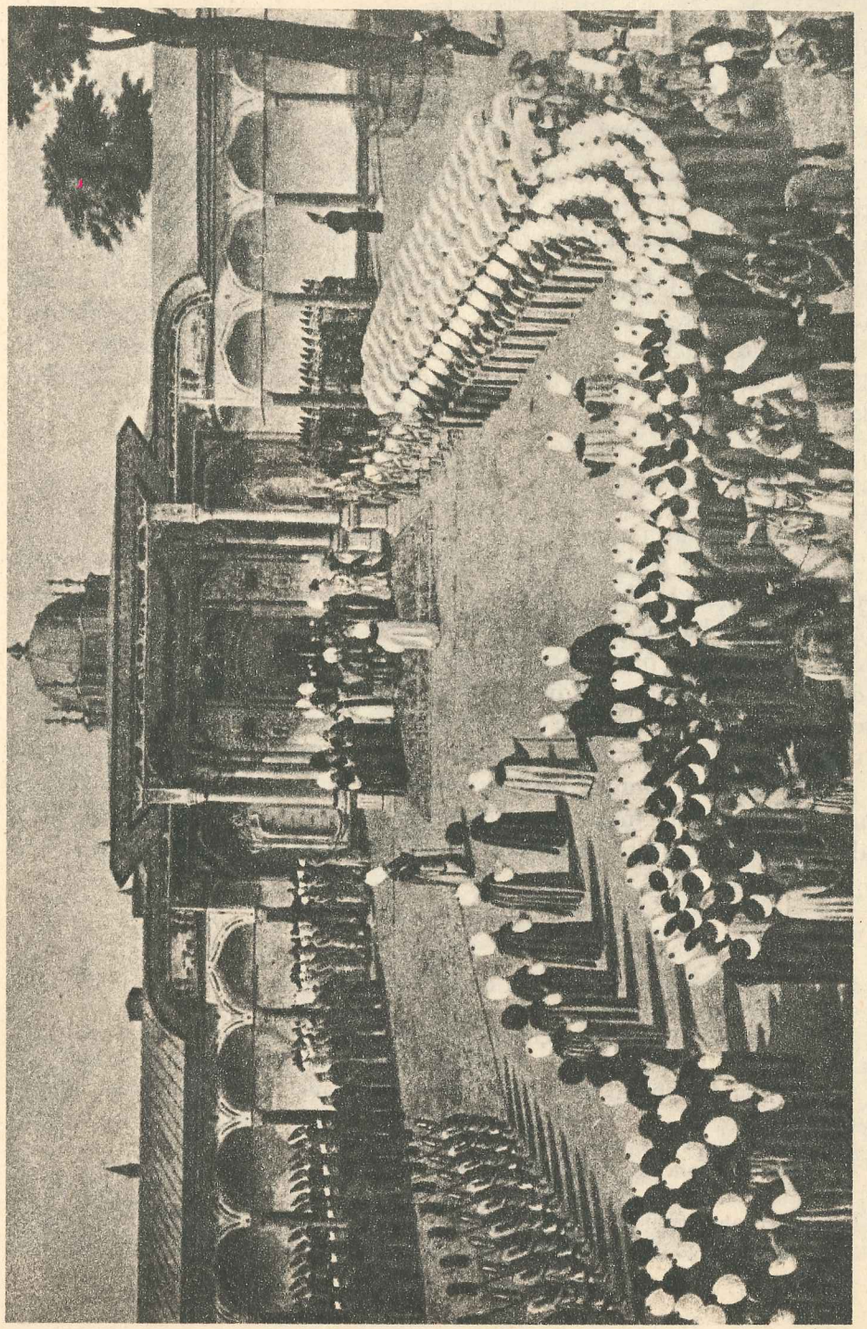

III. Selim (1789 - 1807) tahtında.

Selâmlık : Padişahın her cuma günü bir camide cuma namazı kılmasıdır. Daha çok askerî bir törendir, yalnız cami içindeki kısmı dinîdir.

Huzûra kabûl : Hiç kimseye uygulanmıyan en yüksek protokolle, padişahın, belirli kimseleri kabûl edip konuşmasıdır.

Saltanat kayığı : Hükümdârın Boğaziçi'nde 26 çift kürek, 3 altın yaldızlı fener, al renkli yelken, kalın altın yaldızlı tekne ile dolaşmasıdır. Bu vasıfları taşıyan sandal, sadece padişaha mahsustur.

Padişah en çok neye ehemmiyet verirdi? Bunun cevabı tektir : ordusunun zafer ve başarısına. Her şey buna bağlı idi. Gazâ olmasa padişah olmazdı. Osmanoğulları olmazdı. Türkiye, imparatorluk olmazdı. Belki hâlâ Anadolu'da iki düzine beylik hâlinde yaşıyorduk (bugünki Arab ülkeleri gibi).

Padişah Geliri

Padişah, devletin en zengin adamıydı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın yıllık geliri bugünki paramızla 12,5 milyar TL. idi ki, ganimetlerden gelen beşte bir padişah hissesi, hediye ve peşkeşler bunun dışındaydı. IV. Murad, ölümünde hazînesinde bugünki parayla 1,9 milyar TL. altın para bırakmıştı ve gümüş para bu meblağın dışındaydı. Sonraları padişah geliri düşmüştü. Bu parayı padişah, saray masraflarına, saraya bağlı birliklere, hayır ve bayındırlık eserlerine harcar, bir çeşit telif ücreti olarak ilim ve san'at adamlarına, yazarlara dağıtırdı. Saraylar ve saray eşyasına dokunamaz ve satamaz, sadece oturur ve kullanırdı. Zira saraylar ve içinde biriken akıl almaz değerde mücevher ve eşyalar, padişahın şahsî malı değildi. Padişahtan padişaha geçen millî servetlerdi.

Sorular :

1 — Osmanlı devrinde padişahın durumunu anlatınız.
2 — Padişahın halife sıfatı ne demektir?
3 — Padişahın nazarî ve gerçek yetkileri nelerdir?
4 — Şehzâde ve sultanlardan (imparatorluk prensesleri) bahsediniz.
5 — Vâlide-Sultan'ın ehemmiyetini anlatınız. Hangi vâlide-sultanları tanıyorsunuz?
6 — Hutbe ve sikke nedir?
8 — Bayrak, sancak ve tuğ nedir?
9 — Diğer saltanat alâmetleri nelerdir?
10 — Padişahın gelirlerinden bahsediniz.

Kanûnî'nin Kızı Mihrimâh Sultan.

OKUMA PARÇASI : XXIII

OSMANLI SARAYI'NDA KADIN

XIV. ve XV. asırlarda Osmanoğulları hânedanına mensup Türk padişah ve şehzâdeleri, Anadolu Beylikleri hânedanlarından, bazen Hıristiyan hükümdar ailelerinden kız alırlardı. XVI. asırda bütün Anadolu Beylikleri ortadan kalktı. Bunun üzerine cariyeler, padişah zevceliğine yükseldiler. Padişahlar, birçok mahzuru olduğu için Istanbullu ailelerden kız almaktan, onlarla akraba olmaktan çekiniyorlardı. «Sultân» denen Osmanlı prensesleri ise, ileri gelen Türk devlet adamlarıyle evlendiriliyordu. Osmanlı hânedanına mensup bir sultanla bir şehzadenin evlenmesi, çok az görülen bir olaydı. Böyle bir olay 1480'de vuku bulmuş, ondan sonra ancak 1920 tarihlerinde görülmüştür.

Bu gibi tedbirlerle Osmanoğulları, cihan tarihinde ilk defa olarak tam bir merkeziyet sistemi kurmuşlar, devletin hânedanın ortak malı olmayıp, yalnız hükümdara ait bulunduğu fikrini şiddetle savunmuşlar, gerçekleştirmeyi başarmışlar ve bu suretle pek azametli ve sürekli bir imparatorluk kurabilmişlerdir. Zira bu çağlarda gerek Doğu, gerek Batı ülkelerinde devlet, hânedanın malı sayılıyor ve prensler arasında parçalanıp gidiyordu. Avrupa, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar hânedan veraset savaşlarından kurtulamamıştır. Osmanlı devletindeyse böyle bir şey görülmez.

Osmanlı hânedanının erkek üyesine, yani padişah veya şehzade oğluna «şehzade» denirdi. Şehzade, Istanbul'un fethinden önce «bey», bazen «çelebî» diye anılırdı. Sonradan «şehzade», bazen padişahlar gibi «hân» ve «sultan» denmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra «efendi» denmeye başlandı. «Murad Efendi, Ahmed Efendi» gibi. Hânedanın kadın üyesine, yani padişah ve şehzade kızına önceleri «hatun», XVI. asırdan beri «sultân» denmiş ve böylece devâm edip gitmiştir. «Ayşe Sultân, Fatma Sultân» gibi. Sultânlar, Türk imparatorluk prensesleridir. Bunların kızları da prenses sayılır ve «hanım - sultân» denirdi. Sultânların oğulları «sultân - zâde», kocaları ise «dâmâd» diye anılırdı. Dâmatlar ve sultan - zâdelere, eğer paşa değillerse, «beyefendi» diye hitab edilirdi. Sultanlarla ve şehzadelerde konuşurlarken, «efendimiz» şeklinde hitâb edilirdi.

Padişah zevcesi olmak üzere hazırlanan cariyeler, küçük çocukken Saray'a alınırdı. Kusursuz güzel olmaları şarttı. Derhal eğitim ve öğrenimlerine başlanır, İslâm dinini, saray geleneklerini, güzel konuşmasını öğrenirlerdi. İstidatlarına göre musiki, edebiyat, yabancı dil, raks, hattatlık, nakış öğrenenler de çoktu. Henüz padişah huzuruna çıkamayan eğitimini tamamlamamış cariyelere «acemî kız» denirdi. Padişahın böyle bir kızla ilgilenmesi, geleneklere aykırı sayılırdı. Fakat ilgilenenler çıkmıştır.

Padişah zevceliğine yükselen cariyeye «haseki», XVIII. asırdan başlayarak «kadın-efendi» denirdi. Bir iki hasekinin «haseki-sultân» diye anıldığı vaki ise de, bunlar nadirdir. Kadınefendiler, bir çeşit kraliçe sayılır, fakat asla imparatoriçe sayılmazdı. Tek imparatoriçe, eğer hayattaysa, padişahın annesi olan hanımdı; buna «vâlide - sultan» denirdi. Birkaç kadınefendi olduğu zaman, bunlar başkadınefendi, ikinci kadınefendi... diye anılırlar ve protokolde bu şekilde yer alırlardı.

Saray'da yüzlerce cariye vardı. Bunlar, padişahın, şehzade ve sultanların, vâlide - sultan ve kadınefendilerin hizmetinde bulunurlardı. İstedikleri anda «çırağ edilirler» yani Saray dışında itibarlı bir kimseyle evlendirilirlerdi. Çeyizleri, Saray'dan verilirdi. Saray'dan kız almak bir imtiyaz sayılırdı; çünki bu kızlar hem güzel, hem de çok iyi terbiye edilmiş kimselerdi.

Padişah çocukları doğunca halk şenlik yapar, böyle fırsatları kaçırmayarak bol bol eğlenirdi. Bazen uzun müddet, hattâ bir defasında tam 36 yıl, 9 ay, 5 gün, Osmanoğulları'ndan hiç bir şehzade ve sultân doğmadı. Bu durum hânedânın kesileceği endişesiyle ciddî üzüntüler yaratırdı. Halk bazen eğlencede çok ileri gidince padişah şenlikleri durdururdu. I. Abdülhamîd'in 21 ağustos 1776'da Şehzade Mehmed adlı oğlu doğduğu zaman padişah, «böyle maskaralık lâzım değildir!» diyerek şenlikleri durdurmuştu. Çünki böyle şenliklerde padişah hariç, herkesin taklitleri yapılır, aynen sadrâzam ve şeyhulislâm gibi giyinen maskaralar eşeğe ters binerek caddeleri dolaşırlar, hattâ sadrâzamın sarayının kapısına kadar böyle alayla giderlerdi.

Harem'in her türlü işinden sorumlu olan en yüksek cariyeye «başhazînedar» denirdi. Bunda, padişahın bir mührü bulunurdu. Protokolde vezir ve müşirlerle eşit sayılırdı. Padişahı ziyarete gelen bütün hanımları, sultan olsalar bile başhazînedar karşılar ve huzura çıkarırdı. Maiyetinde 6 hazînedar daha vardı. Son dört hazînedarın derecesi, alay beylerine eşitti.

Sultanlar, yani Türk imparatorluk prensesleri, evleninceye kadar Saray'daki dairelerinde, anneleriyle beraber otururlardı. Bunların daireleri, vâlide - sultan dairesinin küçük bir örneği idi. Her sultânın hizmetinde 40 kadar cariye bulunurdu. Evlenen sultanlar Saray'dan çıkarılır, kendilerine ölünceye kadar oturmak şartıyle, Padişah tarafından bir saray verilirdi. Sultân ölünce saray çocuklarına geçmezdi. Yani saraylar şahıs malı değil, millî mal sayılırdı. Sultânlara ve şehzadelere, anneleri bile saygıyle davranır, öz anneleri kendilerine isimleriyle hitab edemez «Ayşe Sultân, Ahmed Efendi» diye çağırırdı. Çünki anneler, hânedan dışından, ancak hânedana mensup, sonradan hânedana girmiş, Osmanoğlu kanı taşımayan hanımlardı.

Bir padişah ölünce, dul kalan zevcelerinden, çocuğu olmayanlar, istedikleri takdirde, yeni tahta çıkan padişah tarafından, en yüksek devlet adamlarından biriyle evlendirilirlerdi. Fakat ekserisi böyle bir arzuda bulunmazdı. Çocuk sahibi dul padişah zevcesi, asla evlenemezdi. Çünkü bu suretle şehzade ve sultanların üvey babaları ortaya çıkar ve hânedâna karşı saygısız bir durum olmasından korkulurdu.

Kısaca anlattığımız bu sistem, ufak tefek değişiklikler ve modernleşmelerle, 1924'e, Osmanlı hânedânının Türkiye'den ayrılmasına kadar devam etti.

2. SARAY

Topkapı Sarayı

Padişahın oturduğu saraylara «saray-ı hümâyûn» denirdi. En ünlüleri Topkapısı Saray-ı Hümâyûnu, bugünki Topkapı Sarayı Müzesi'dir. 699.000 m^2 (0,7 km^2) bir arazi üzerinde kurulmuştur. 1640'larda içinde 40.000 kişi yaşıyordu. Batı'da olduğu gibi kitle hâlinde bir büyük yapı değildir. Eski Türkler'deki gibi pavyonlardan, köşklerden müteşekkil, tabiate yakın, bahçeler içinde bir manzûmedir. Padişahların ikinci sarayı olan ve Topkapı Sarayı'ndan da geniş (3.000.000 m^2 = 3,3 km^2) bulunan Edirne Saray-ı Hümâyûnu da böyleydi (bugün çok az bir kısmı kalmıştır).

«Emânât-ı Mukaddese» denilen kutsal emânetler, Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Saâdet Dâiresi'ndedir. Yavuz Sultân Selim Hân'ın Mısır fethinden Istanbul'a döndüğü 25 temmuz 1518'den, halîfeliğin ilga edildiği 3 mart 1924 gününe kadar 405 yıl, 7 ay, 9 gün, bir dakika, bir saniye ara veril-

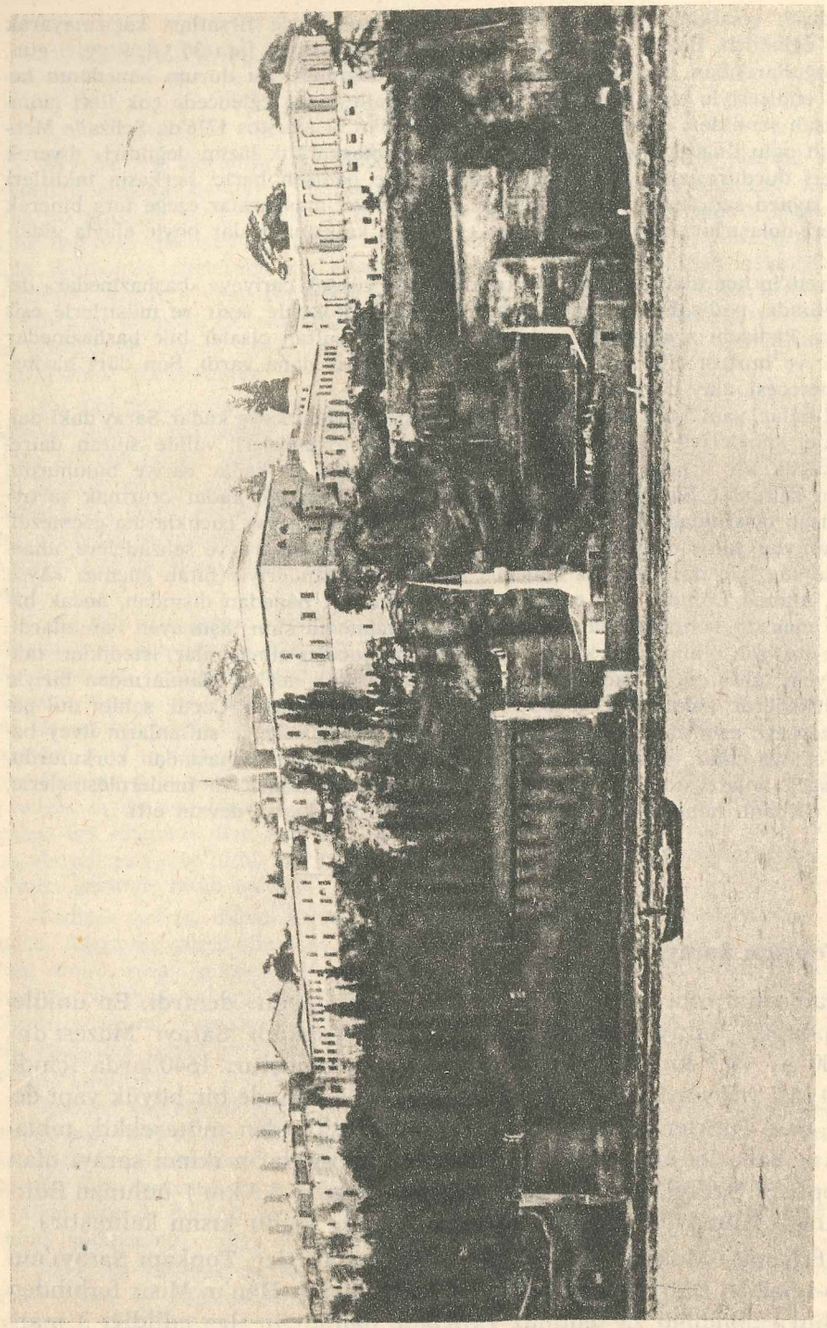

Topkapı Sarayı: Dışarıdan görünüşü.

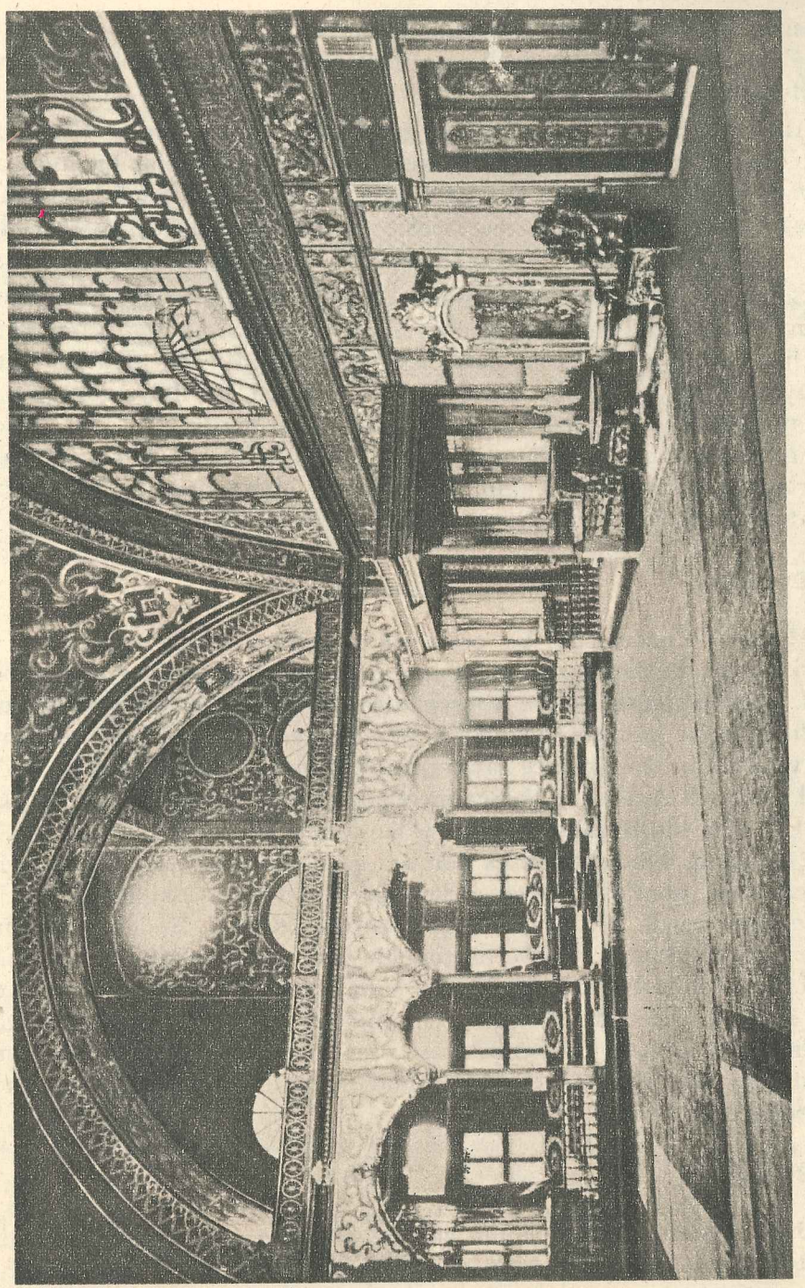

Topkapı Sarayı'nda Hünkâr Sofası.

meksizin, bu dâirede Kur'ân okunmuştur. Yahyâ Kemal, bir yazısında bu mehâbetli geleneği «Türk devletinin mânevî temellerinden biri» şeklinde tavsîf eder.

Hayli yağma edilmesine rağmen bugün de Topkapı Sarayı, Mukaddes Emânetler, Hazîne Dâiresi, Çin Porselenleri, yazma kitaplar bakımından, dünyada emsalsizdir. Dünyanın en zengin Çin porseleni koleksiyonu Çin'de değil, buradadır ve yalnız bu koleksiyonun değeri milyarlara ulaşmaktadır.

Saray, 3 kısma ayrılır: Harem-i Hümâyûn, Enderûn-i Hümâyûn, Bîrûn-i Hümâyûn. Harem, padişahın ailesi ve binlerce kadın hizmetkârla yaşadığı kısımdır. Enderûn, sarayın iç teşkilâtıdır. Tanzimat'tan sonra Mâbeyn-i Hümâyûn denilen Bîrûn da, dış teşkilâtı. En ilgiye değer kısım Enderûn'dur. Zira burada bir saray üniversitesi vardır ki, 4 asra yakın devâm etmiş, imparatorluğun en büyük devlet ve ordu adamlarını, san'atkârlarını yetiştirmiştir. Yalnız musiki kısmı, günümüzün en büyük konservatuarları kadar büyük teşkilâtlı bir yüksek musiki okulu idi.

Enderûn

Mekteb-i Enderûn'da, bir çeşit askerî terbiye içinde yetiştirilen ve ekserisi Topkapı Sarayı dışındaki orta dereceli saray okullarından gelen gençlere, subay rütbeleri ve yüksek maaş verilirdi. Bunlar bir taraftan belirli saray ve padişah hizmetleri yaparlarken, bir taraftan her türlü spor ve atıcılık öğrenir, ince saray protokolüne sokulur ve ilim ve san'at tahsîl ederlerdi. Arabca ve Farsca mecbûrî idi. Enderûn'un en yüksek dâiresi, Hâs Oda idi. Burada sayıları 40 ile dondurulmuş, fakat gerçekte 32 ilâ 42 arasında oynamış yüksek dereceli genç subaylar, en yüksek devlet hizmeti stajı yaparlardı. Diğer 6 dâireden (sınıf veya fakülte) çok daha az mensûbu vardı. Bu Oda'nın başı olan hâsodabaşı, Enderûn-i Hümâyûn'un en büyük âmiri idi ve protokolde yeri vezir (mareşal) derecesindeydi. Hâs Oda'ya kadar yükselen her subay, padişaha şahsen takdîm edilirdi. Diğer Enderûn dâirelerinde böyle bir şey yoktu. Padişah, diğer dâirelerin ancak âmirlerini ve müderrislerini (kumandan ve profesörlerini) tanırdı. Bu teşkilât, 1833'te II. Mahmûd'un radikal inkılâpları sırasında lağv edildi.

Bîrûn

Bîrûn kısmındaki en mühim görevli ise, daha çok protokol işlerinin en büyük âmiri olan çavuşbaşı idi ki, Tanzimat'tan sonra «mâbeyn-i hümâyûn müşîri» denmiştir; Avrupa saraylarındaki maréchal de la Cour'un karşılığıdır. Çavuş, kapıcıbaşı, müteferrika denen padişah yâver ve emir subayları (ki sayıları yüzlerce idi), Bîrûn'da görevli idiler.

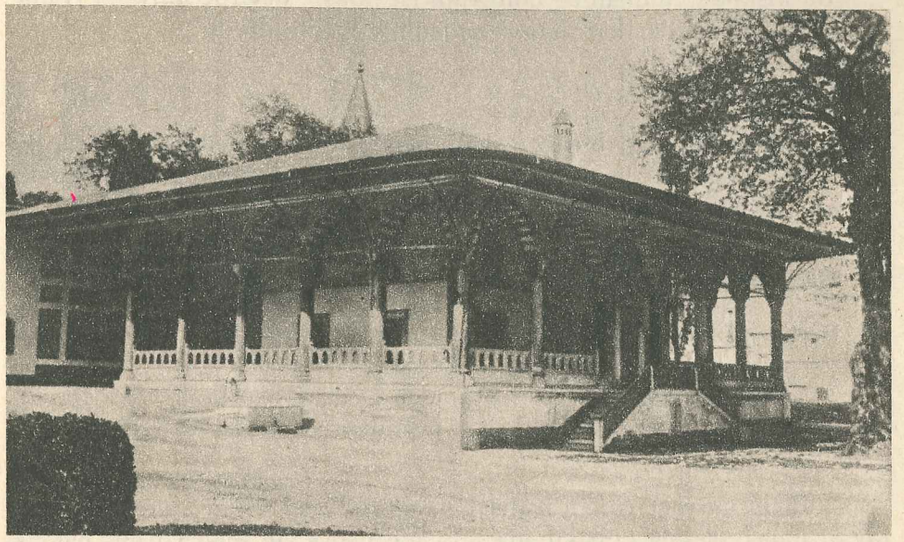

Topkapı Sarayı'nda Arz Odası.

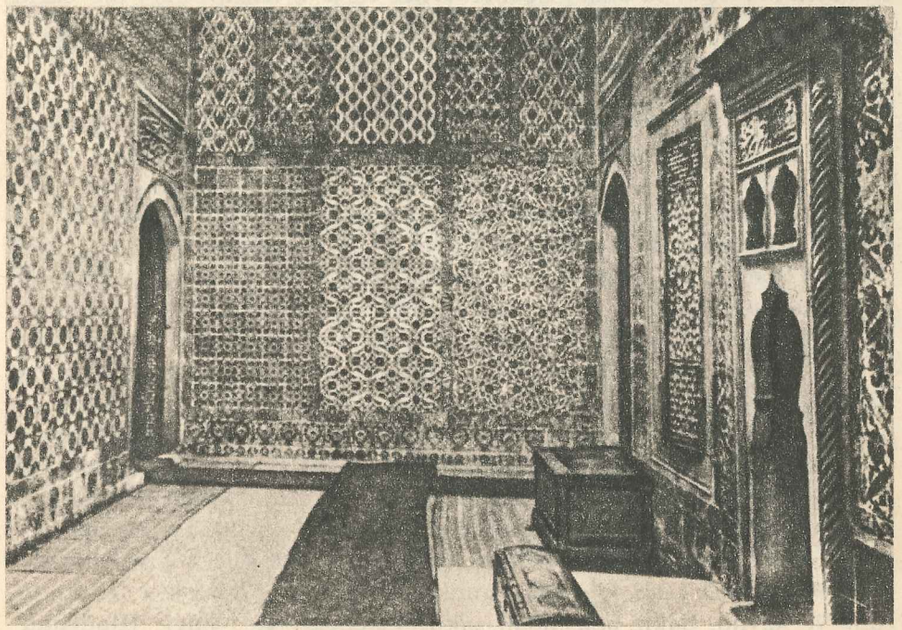

Arz Odası : İç görünüşü.

Bu kısımda bulunan en ünlü yapı ise, klasik devirde «Divân-ı Hümâyûn» denen bakanlar kurulunun toplandığı Kubbealtı'dır.

Mehter - hâne

İmparatorluğunen büyük askerî bandosu olan Mehter - hâne-i Hâkaanî de, Saray teşkilâtına bağlı idi. Saray doktorlarının bulunduğu hekimbaşı dâiresi, ehemmiyetli kısımlardan bir diğeri idi.

Has Bahçeler ve Bostancı Ocağı

Sarayı ve padişah has bahçelerini muhafaza eden hassa alayına «bostancı ocağı» denirdi. Bostancıların sayısı 1595'te 4.000'i aştı ve sonra düşmeye başladı. Kumandanları «bostancıbaşı» denen generaldi. 300 haseki, bu ocağa bağlı idi. Padişahın saray dışındaki yakın hizmetlerine bakan muhâfızlardı.

Sarayın ihtiyaçları için padişaha bağlı fabrika ve atölyeler vardı (saray dışında). Meselâ 1755 yılında saraya helva yapan «halvaciyân-ı hâssa»nın sayısı 6 usta ve 100 küsur kalfa idi. Böyle saray için çalışan 23 hassa yoğurtçu ve sütçüsü, 31 hassa sebzecisi, 17 hassa kasabı, 25 hassa sakası, 23 hassa simitçisi ve akla gelebilecek her türlü meslek erbâbı mevcuttu.

Sarayın Mutfak Teşkilâtı

Matbah-ı Âmire, sarayın mutfak teşkilâtıdır ve XVII. asır ortalarında burada 1.370 kişi çalışmaktadır. Burada Saray halkının yemekleri pişerdi. Hânedan mensuplarının mutfağı ayrı ve Harem'de idi, buna «matbah-ı hümâyûn» denirdi. Padişahın ve en yakınlarının yemek yedikleri 12 çok üstâd aşçının çalıştığı ayrı mutfağın adı ise «kuşhâne» idi. XIX. asırda Türk yemek san'atı ve zevkı zirvesine çıkmış, 1908'den sonra bozulmıya başlamıştır. Sarayın yiyecek masrafı muazzamdı. XVII. asır ortalarında yalnız et masrafı yılda bugünkü para ile 30 milyon TL. tutuyordu. Diğer maddeleri, buna kıyâs ediniz. 1595'te sarayın mutfak masraflarının yekûnu -bugünki râyiçle- 945 milyon TL.'nı buldu ve XVII. asırda bu meblâğ da aşıldı. 1683'ten itibaren, muntazaman düşmiye başladı. Sarayda yenilenler, çeşitli yerlerden gelirdi. Meselâ XVII. asır ortalarında Mısır'dan 36.000 «kile» pirinç, 2.500 kile nohut, 3.412 kile kelle şekeri(kesme şeker), Eflâk'tan (Güney Romanya) 20.000 koyun, 19.245 kile bal, 11.547 kile balmumu, 400 kile tuz, Keşan'dan 7.698 kile nohut, Boğdan'dan (Moldavya) 1.283 kile bal, İstanköy adasından 17.962 kile limon, turunç ve kavun, Sakız adasından sakız, İskenderiyye yoluyle Hindistan'dan kırmızı ve kara biber, kakuule, tarçın, zencefil, karanfil, safran gelirdi. Diğer ülkelerden gelenleri bunlarla kıyâs ediniz.

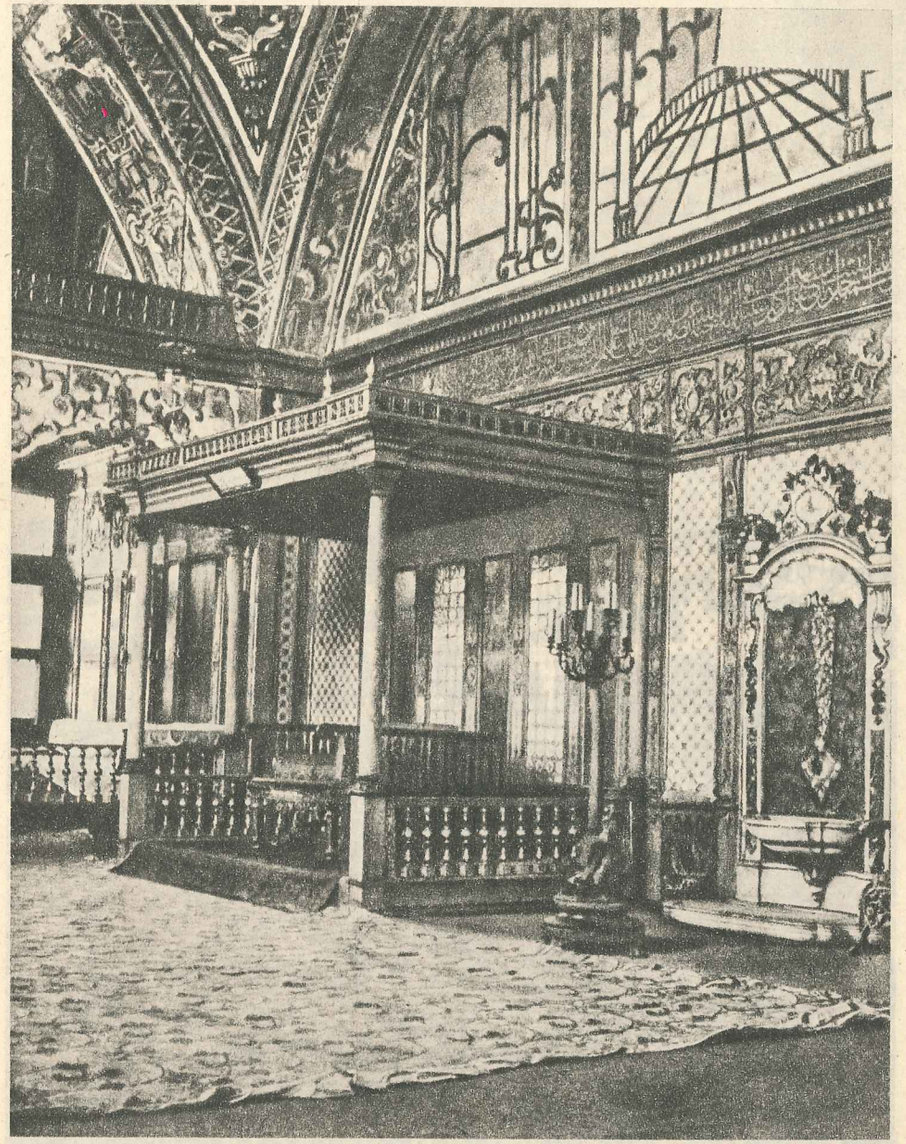

Mimar Sinan: Topkapı Sarayı Harem dairesinde III. Murâd'ın yatak odası.

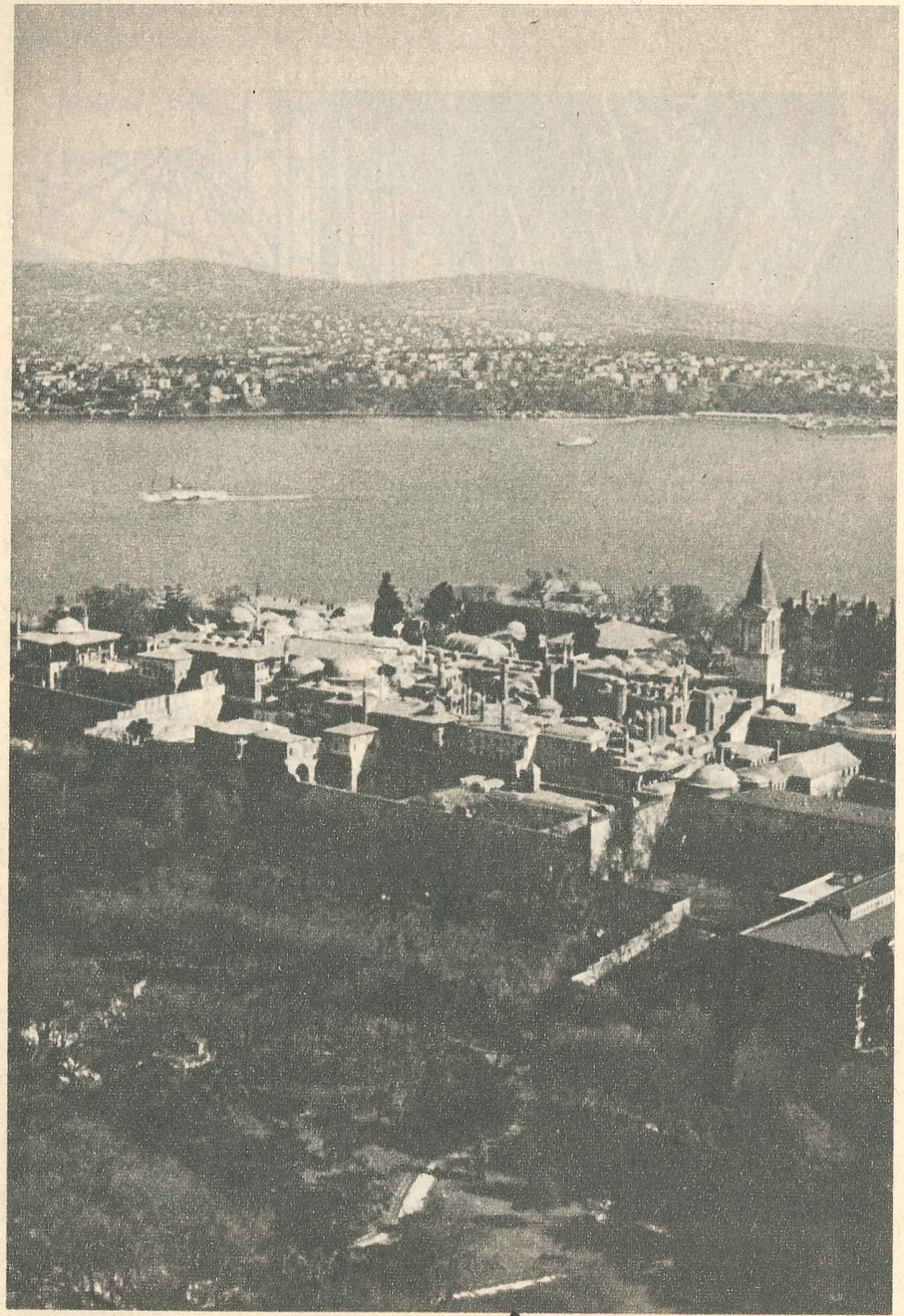

Topkapı Sarayı havadan görünüş.

Has Ahırlar

Padişaha bağlı has ahırlara «ıstabl-ı âmire» denirdi. Başında halkın «imrahor» dediği emîr-i âhûr denilen general bulunurdu. Padişaha ait 6.000 kadar binek atı ve 600 kadar seyis vardı. Son derecede yüksek şecereli 200 kadar hayvan, padişah ve yakın adamlarına ayrılmıştı. Padişaha ait binlerce mücevherli koşumun bulunduğu «raht hazînesi», bu teşkilâta bağlı idi. Fransız gezgini Baudier, bu hazînede gördüğü bir tek koşumun yalnız dizgin ve kolanındaki mücevherlerin değerini -bugünki paramızla- 1.125.000.000 TL. olarak kaydeder. 1 milyar 125 milyon

Nihayet sarayın, «fîl - hâne», «arslan - hâne» gibi ayrı pavyonlara ayrılmış hayvanat bahçesini de anmak icab eder. Bu pavyonlar, halkın ziyaretine açıktı. Padişahlar teşhirdeki bu hayvanları satın almazlardı. Kendilerine ecnebî veya tâbî hükümdarlardan gelen hediyelerdi.

Sorular :

1 — «Saray-ı Hümâyûn» ne demektir?
2 — «Emânât-ı Mukaddese = Kutsal Emânetler» nedir?
3 — Harem-i Hümâyûn ne demektir?
4 — Enderûn-i Hümâyûn'daki öğretim teşkilâtını anlatınız.
5 — Harem'in, Enderûn'un ve Bîrûn'un en yüksek âmirlerinin adlarını söyleyiniz.
6 — Mehter - hâne-i Hâkaanî nedir?
7 — Bostancı Ocağı'nın görevleri nelerdir?
8 — Sarayın mutfak teşkilâtından bahsediniz.
9 — Matbah-ı âmire, matbah-ı hümâyûn ve kuş - hâne'nin farkları nedir?
10 — Has ahırların en büyük âmiri kimdir?

OKUMA PARÇASI : XXIV

OSMANLI SARAY ÜNİVERSİTESİ : ENDERÛN

1839 Tanzimat inkılâbına kadar Istanbul'da Topkapı Sarayı'nda Osmanlı imparatorluğunun en yüksek dereceli öğrenim müesseselerinden biri bulunuyordu. Bu müessese, Enderûn idi. Enderûn'a girebilmek için, Galata Sarayı, İbrahimpaşa Sarayı, İskender Çelebî Sarayı, Eski Saray, Edirne Sarayı gibi orta dereceli saray mekteplerinden çıkmış olmak lâzımdı. Bu mekteplerden yetişen zekâ ve kabiliyet sahibi gençler, seçilerek Enderûn'a alınırdı. Bazan büyük devlet adamlarının çocukları ve ünlü sanatkârların doğrudan doğruya padişah emriyle Enderûn'a alındığı da olurdu.

Enderûn, benzeri olmayan bir yüksek tahsil müessesesiydi. Teşkilât bakımından orijinaldi. Müessesenin maksadı, yüksek devlet adamı ve kumandan yetiştirmekti. «Oda» denen 7 daireye bölünmüştü. Bir çeşit sınıf olan bu 7 odanın isimleri, en

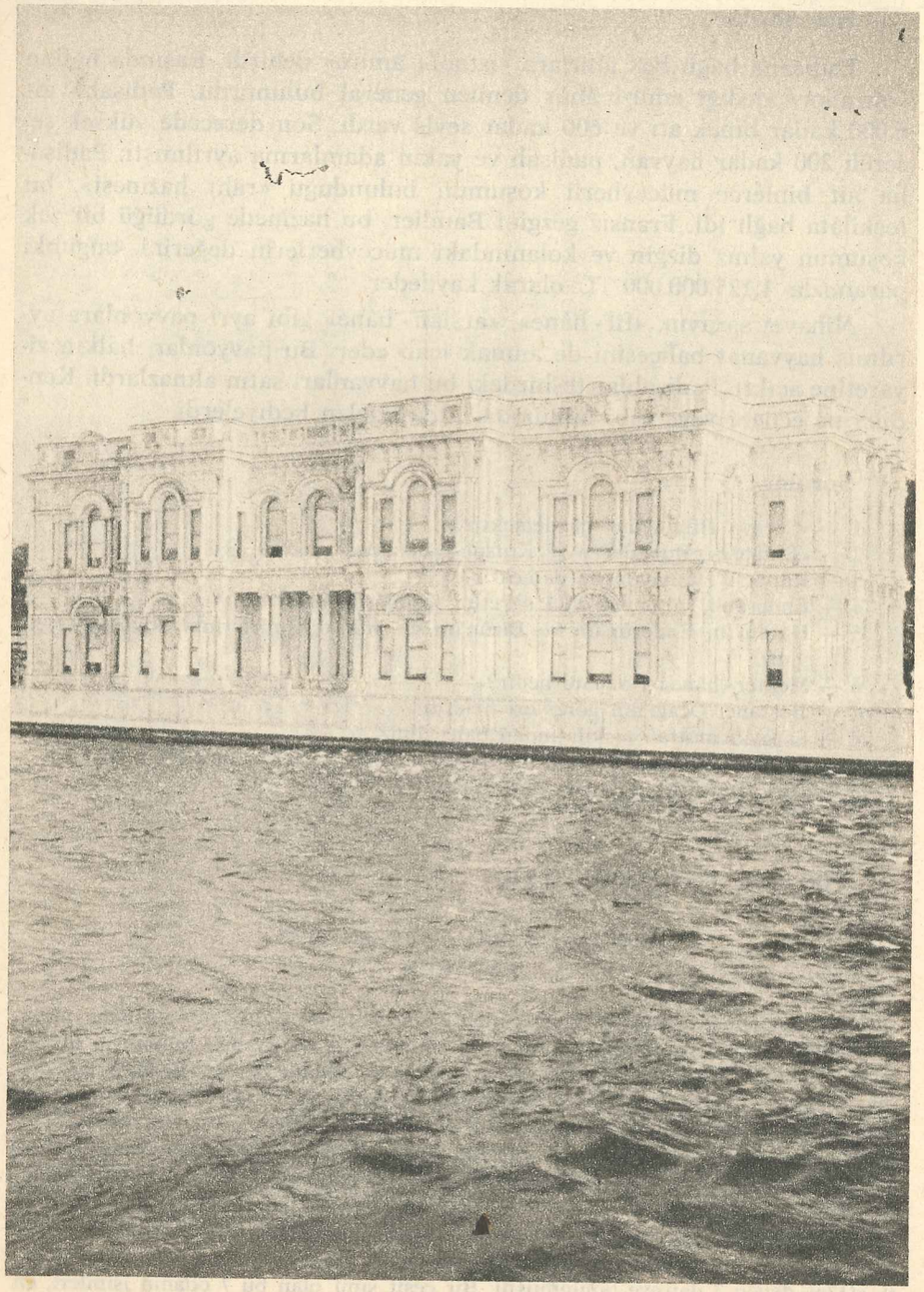

Beylerbeyi Sarayı.

basitten en yüksek dereceliye doğru şöyleydi: Küçük Oda, Büyük Oda, Doğancı Odası, Seferli Odası, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda.

Küçük ve Büyük Odalar'da, yani Enderûn Üniversitesi'nin ilk tahsil basamaklarında XI. asır sonlarına kadar kadro, 160 öğrenciden ibaretti. Sonradan 400'e kadar çıktı. Bu sınıflarda bulunan gençler, Türk, Arap ve Fars dilleri ve edebiyatını, dinî ve askerî ilimleri okur, spor yapar, her türlü silâhı kullanmasını öğrenir, Saray protokolunun bütün inceliklerini ezberlerdi. Kabiliyetleri olanlar, güzel sanatların musiki, hat, minyatür, tezhib gibi çeşitli dallarına ayrılırlardı. Bir yandan öğrenimleri devam eder, bir yandan da fiilen Saray hizmeti görürler, bunun için şimdiki paramızla 240 lira kadar tutan bir gündelik alırlardı.

Büyük Oda öğrenimini bitiren Enderûn öğrencisi, Doğancı Koğuşu'na geçerdi. Fakat bu sınıf 1675'te kaldırıldı ve Büyük Oda'yı bitirenler, 1635'te kurulan Seferli Koğuşu'na alınmaya başlandı. 1831'e kadar devam eden Seferli Koğuşu'nda XVII. asır sonlarında 100 kadar öğrenci vardı. Seferli Koğuşu'na giren bir genç artık subay sayılırdı. Bu sınıfın âmiri, «Saray Kethudâsı» denen albaydı. Kethudâ ile beraber daha 12 subay, Seferli Koğuşu öğrencilerinin eğitimleriyle uğraşırlardı.

Seferli Koğuşu'ndan sonra gelen sınıf Kiler Odası idi. Fâtih Sultân Mehmed tarafından kurulmuştu. 1772'de Kiler Odası'nda 144 öğrenci vardı. «Kilercibaşı» denen albay'ın 7 yüksek rütbeli subayla beraber sorumlu bulunduğu bu Oda'nın mensupları, bir yandan padişahın yiyeceğiyle ilgili hizmetlerde bulunur, bir yandan da öğrenim ve eğitimlerine devam ederlerdi.

Kiler Odası'nın üstündeki Hazine Dairesi'ni de Fâtih kurmuştur. Bu dairede 1772 yılında 157 öğrenci subay vardı. Dairenin âmiri, «hazînedarbaşı» denen ve rütbesi sancak beyine, yani tümgenerale eşit bir subaydı. Maiyetinde 5 yüksek rütbeli subay vardı. Hazine Dairesi'nden başka 2.000 kadar işçi çalıştıran Saray atelyelerinden de sorumluydu. Hazine Dairesi'nin en büyük ödevi, 2 daire hâlinde 4 büyük salonu kaplayan Enderûn hazinelerini korumaktı. Bu hazinelerde milyonlarca parça mücevher, sandıklar dolusu altın ve gümüş para, pek değerli kürkler, halılar, şallar, akla gelebilecek her türlü antika eşya saklanırdı. Bu eşyanın bütün vasıflarıyle yazılı bulunduğu 2 büyük defterde yapılacak en küçük bir kalem oynatması için başdefterdârın, yani maliye bakanının imzası şarttı.

Her padişahın en az bir takım elbisesinin hâtıra olarak Hazîne'de saklanması gelenekti. Hazînedarbaşı'nın günde 2.400 lira tutarında maaşı vardı. Saray hizmetinden ayrılırsa beylerbeyi, yani orgeneral olurdu. Hazîne Kethudâsı denen yardımcısının da rütbesi sancak beyi idi ve bu da yükselirse beylerbeyiliğe atanırdı. Hazine'yi kapayıp açmak vazifesi, Hazîne Kethudâsı'na aitti.

Yeryüzünde devrin padişahından başka hiç kimse, Hazîne Dairesi'ne yalnız sokulmazdı. Padişah isterse, tek başına girebilirdi. Padişah bulunmadığı zaman Hazîne'ye girmek icap edince, 20 - 30 kişinin birden girmesi kanundu. «Hazîne-i Hümâyûn» denen bu imparatorluk hazînesi, tahta çıkan her yeni padişaha zabıt düzenlenerek teslim edilirdi. Millî müze mahiyetinde olduğu için, hükümdarın şahsî malı değildi. Hazîne'deki tarihî eşyayı padişah satamaz ve kimseye veremezdi. Ancak nakit parayı harcayabilirdi.

Enderûn'un en yüksek kademesi, «Has Oda» denen sınıftı. Fâtih devrinde 32 subayla kurulmuş, Yavuz'un emriyle subay sayısı 40'a yükseltilmişti. Artık bu sayı değiştirilmedi. Ancak padişah Has Oda'nın birinci subayı sayıldığı için, gerçekte Has Oda mensuplarının sayısı 39'dan ibaretti. Dairenin en yüksek rütbeli subayları sırasıyle Hasodabaşı, Silâhdar, Çuhadar ve Rikâbdar'dı. Bu generallere «Arz Ağaları» denirdi; çünki kimseden izin almadan hükümdarla görüşebilir, mâbeyncilik görevinde de bulunurlardı. XVII. yüzyıl başlarında Silâhdar, Hasodabaşı'nı geride bıraktı ve Has Oda'nın başı oldu.

Has Oda'ya giren her subay, şahsen padişaha takdîm edilirdi. Enderûn'un diğer dairelerinde böyle bir âdet yoktu. «Mukaddes Emânetler» denen ve hâlâ Topkapı Sarayı'nda bulunan dinî büyük değer taşıyan eşyanın muhafazasından Has Oda sorumluydu. 1772'de Hasodabaşı günde 1.500 lira, Silâhdar 1.200 lira, Çuhadar 700 lira alırdı. Daha önceleri maaşları daha da yüksekti. Ayrıca başka gelirleri de olur, sık sık padişah ihsanı alırlardı.

Has Oda'nın diğer büyük subayları arasında Hunkâr Müezzini, Sır Kâtibi, Sarıkçıbaşı, Başçuhadar, Kahvecibaşı, Berberbaşı, Tüfekçibaşı, Tırnakçıbaşı sayılabilir. Bunların görevlerinin mahiyeti, isimlerinden anlaşılmaktadır. Meselâ Berberbaşı, padişahın saç ve sakal tıraşını yapardı. Bir şehzadenin ilk saç ve sakal tıraşını yapmak görevi de Berberbaşı'na aitti ve bu takdirde 500.000 lira tutarında büyük bir bahşiş alması gelenekti. Bu görevliler padişahla şahsen devamlı surette ilgili oldukları için, büyük nüfuz sahibiydiler.

Hasodabaşı ve Silâhdar'ın rütbeleri vezire, yani mareşale eşitti. Saray'dan çıkınca doğrudan doğruya sadrâzam, yani başbakan olan hasodabaşılar ve silâhdarlar vardır. Esasen Has Oda'nın en kıdemsiz subayı bile Saray hizmetinden çıkınca alay beyi olurdu.

Bir sınıftan diğer sınıfa geçmek için kabiliyet ve başarıya bakılırdı. Aynı sınıfta uzun yıllar bulunan bir Enderûnlu'nun yanında, birkaç yıl içinde Has Oda'ya kadar ilerleyenler görülürdü.

Enderûn kanunları pek sıkıydı. Düzenlenmemiş, tesadüfe bırakılmış hiç bir şey yoktu. Yatılacak, kalkılacak, dinlenilecek zamanlar dakika şaşmazdı. Enderûn öğrencileri, ilmî öğrenimlerini, medreselerden getirilen müderrislerden, yani profesörlerden, askerî eğitimlerini ise yukarıda anılan subaylarından görürlerdi. Bütün dairelerdeki öğrencilerin derslerinden ne dereceye kadar faydalandıklarını haber vermeden teftişe Silâhdar Ağa yetkiliydi. General derecesindeki Enderûnlular, haftada bir geceyi Saray dışında geçirebilirlerdi. Yüksek rütbeli subaylarsa, gece Saray'a dönmek şartıyle haftada bir gün izne çıkarlardı. Kıdemsiz subaylar, ancak ağalarının nezaretinde şehre inebilirlerdi. General rütbesinde olmayanlar evlenemezler, evlenmek isterlerse, hemen rütbelerine uygun bir görevle, Saray'dan çıkarılırlardı. Bu sıkı disiplinin amacı, Enderûnlular'ın her çeşit insanla temas edip terbiyelerinin bozulması, hükümdarın şahsına ait hizmetlerin aksaması ve Saray haberlerinin dışarıya sızması endişesiydi.

Enderûnlular, müderrisler ve ünlü san'atkârlar dışında genç adamlardı. Meselâ Dâmâd Makbûl İbrahim Paşa, Hasodabaşılık'tan sadrâzam olduğu zaman, ancak 28 yaşındaydı. Umûmiyetle Enderûnlular, yaşları otuzu bulmadan dış görevlere atanarak Saray'dan çıkarlardı. Enderûn'dan Osmanlı Türk tarihinin en namlı komutanları, devlet adamları, diplomatlar, yazar ve san'atkârları yetişmiştir.

3. DEVLET

Buradan

Osmanlı Cihan Düzeni

Pax Ottomana, Pax Romana'dan sonra, dünyaya yeni bir düzen getirmek iddiasında bulunmuş ve bunu geniş şekilde gerçekleştirmek için asırlarca uğraşmıştır. Pax Ottomana'nın Türkçe'si «Nizâm-ı Âlem» yani «Cihan Düzeni»dir. Büyük Fransız tarihçisi Michelet şöyle der : «Bir krallık ne demektir? Eyâletler arasında sulh! Ya bir imparatorluk ne demektir? Krallıklar arasında sulh!».

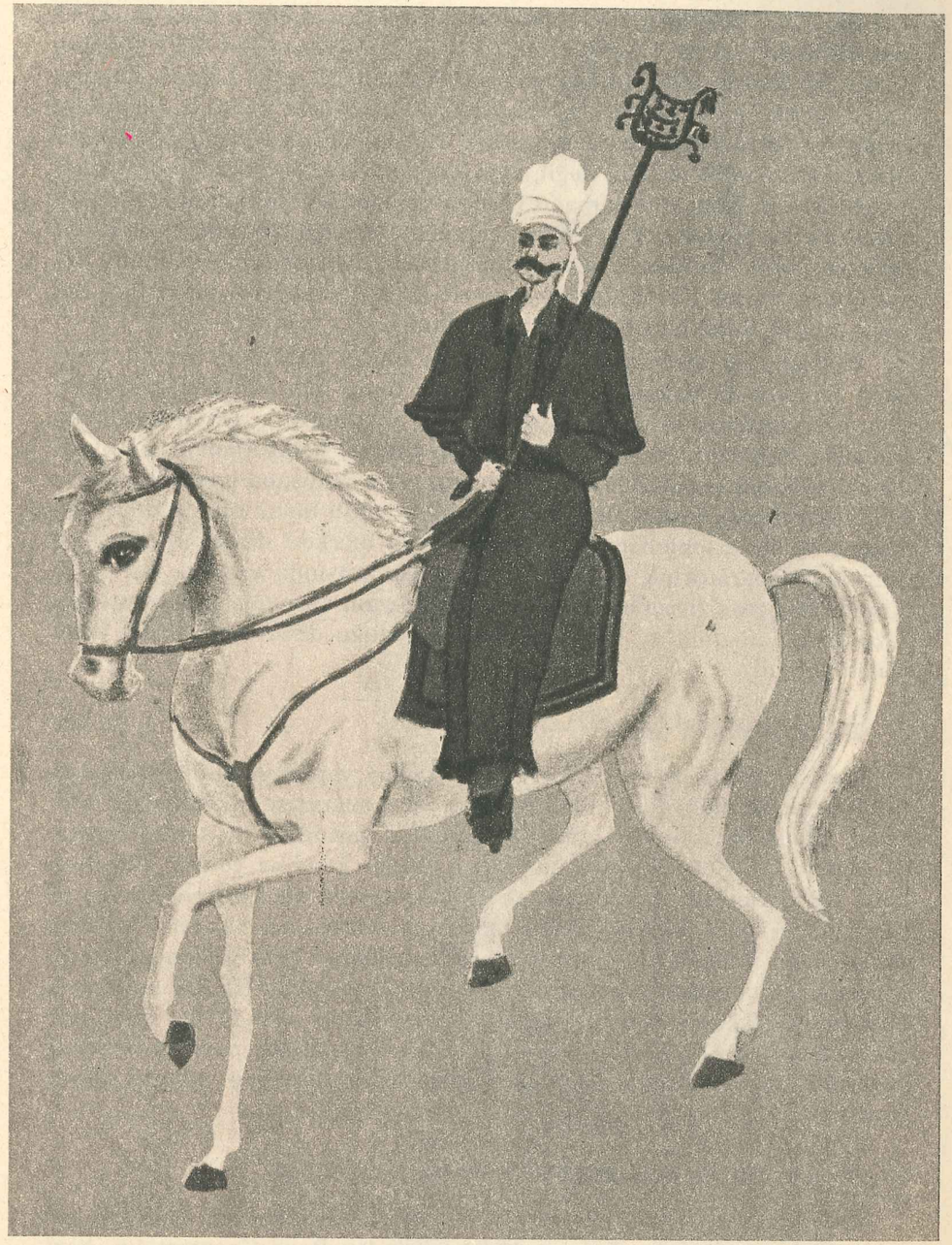

Mehterbaşı sefer yürüyüşünde (XV. asır).
(Nureddin Sevin, Türk Kıyafet Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Istanbul, 1973 adlı kitaptan alınmıştır).

Bu cihan hâkimiyeti ve barışı mefkûresi Osmanlılar'a Eski Türkler'den mirastır. Alp Er Tunga'yı, M.Ö. VII. asırda yaşıyan bu Türk hükümdârını XI. asırda bile (18 asır sonra) «Ajun Beği» yani «dünya hükümdârı» olarak anan Türkler, Osmanlı hâkanlarına aynı mânâda «Pâdişâh-ı Cihân = Cihan Padişahı» demişlerdir. Hâkan, İslâmî idealle de birleştirilmiş, yalnız millî birliğin değil, aynı zamanda nizâm-ı âlem'in de senbolü sayılmıştır. Dünyanın tamamı Osmanlı hâkanının hükümranlığında olmasa bile bu böyledir. Zira hâkan, en güçlü devletin hükümdârıdır ve bu devletin rızâsı olmaksızın dünya düzeni tabiatiyle mümkin değildir. Roma imparatorları da bütün dünyayı ele geçirememişlerdi ama, Pax Romana, ancak Roma'nın rızâsı ile mümkindi.

Padişah, bu nizâm-ı âlem'i, Osmanlı devlet anlayışını temsîl eder. Canlı bir sancak, bayrak veya tuğ gibidir. Onun için akıl almaz haşmetlerin içine tıkılmış, en karışık protokollere sokulmuştur. Onun içindir ki, padişaha itaatsizlikten büyük hiç bir suç yoktur. Belki Allah'ın tek olmadığını söylemek ancak daha büyük suçtur. Zira padişaha itaat olmayınca, devlet çözülmiye başlar. Değil Nizâm-ı Âlem, millî birlik bile bozulur. Padişahın isminde toplanan bu derecede kesin merkezî devlet otoritesi olmasaydı, imparatorluk olmazdı. Okyanuslar arasında uzanan, her türlü iklimde her çeşit insanla meskûn olan muazzam Osmanlı imparatorluğu, haberleşme aracının at, nihayet güvercin olduğu devirlerde, başka türlü yönetilemezdi.

Devletin Maddî Gücü

Devlet, yalnız mânevî güç ve çok akıllıca yapılmış yasalarla ayakta tutulmuyordu. Dünyanın en güçlü ordu ve donanması, en müreffeh toplumu, büyük bir iktisadî kudrete ve maliyeye dayanıyordu. Asırlar boyunca Osmanlı devleti, iktisadî bakımdan, kendi kendine yeterli dünyanın belki tek devleti idi. Avrupa'nın en nüfuslu devleti olan Fransa'nın dış ticaretinin % 50'si Türkiye ileydi. Asırlarca Avrupa'nın ticarette en ileri devleti olan Venedik, hiç olmazsa 1620'lere kadar Türkiye'den yalnız altın para karşılığında bugünki râyiçle yılda 12,5 milyar TL.'lık mal satın alıyordu ve takas suretiyle aldıkları bu meblağın dışında ili. XVI. asır sonlarında imparatorlukta tedâvül eden altın ve gümüş paranın bugünki değerinin çeyrek trilyon (250.000.000.000 TL.) olduğunu tahmîn ediyorum.

Türkler'in Irkî Karakteri ve Tarihteki Misyonları

Şimdi, Asya tarihinin en büyük mütehassıslarından biri olan çok salâhiyetli bir tarihçinin, Fransız Akademisi'nden René Grousset'nin, bazı satırlarını nakletmek istiyorum. Şöyle diyor **(La Face de l'Asie = Asya'nın Çehresi,** Paris, 1955, s. 49, 50, 52, 55, 56, 62, 63, 64, 116, 120) :

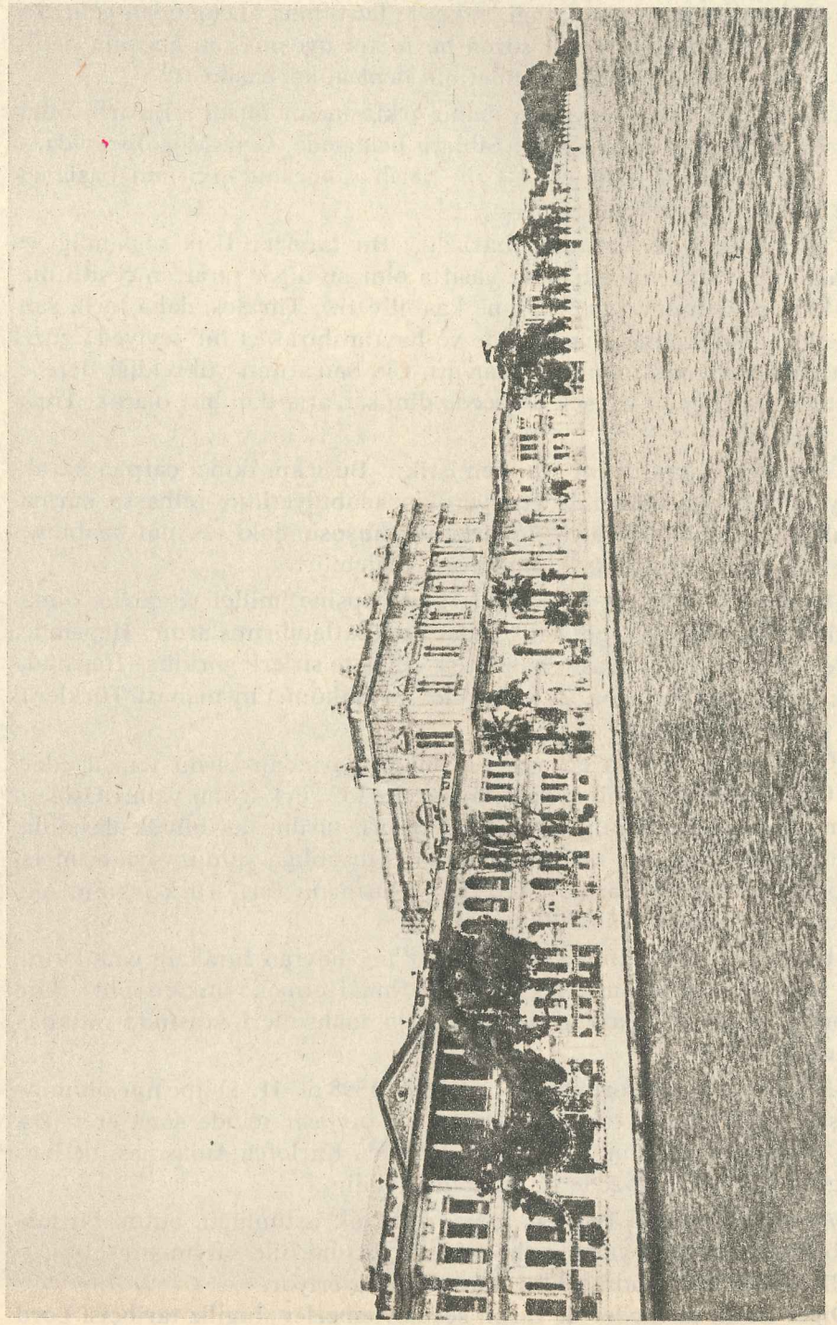

Dolmabahçe Sarayı.

«Türk milletinin sürekliliği, vaktiyle kurulmuş âhenginden gelir. İnsan ve toprak arasında 9 asır süren bu metîn uyuşma, bu âhengin delîlidir. Anadolu toprağı ile Türk milletinin dehâsı, kaynaşmıştır.

«Türk ırkı, Eski Dünya'nın demir ırklarından biridir. Bu ırk, bilindiği gibi, Orta Asya menşe'lidir; Sibirya uclarında, Orta Moğolistan'da, o derece sert olan bu iklimlerde, daha tarih sahnesine çıkışının başlangıcında kıvâmını bulmuştur...

«Türk ırkının iki karakteri bârizdir : Bir taraftan fizik sağlamlığı ve dayanıklılığı, ırkan yok edilemez vasıfta olması, diğer taraftan çeşitli mânevî iklimlere kendini uydurabilme kaabiliyeti... Türkler, daha tarih sahnesine çıktıkları zaman, hârikulâde ve hayran bırakıcı bir seviyede güzel san'atlarda ilerlemişlerdi. Türk san'atı, Çin san'atının yükseldiği derece, insanlığın tanıdığı en yüksek derecede dinî san'atlardan biri olarak, Türkler'in eseridir.

«Eski Dünya'nın demir ırkı demiştik... Bu ırkın ikinci çarpıcı karakteri, yönetmiye ve kumanda etmiye olan kaabiliyetidir; bilhassa karmakarışık olan halkları derleyip toparlamak hususundaki teşkilât kaabiliyeti, tarihte yalnız Romalılar'la mukayese edilebilir...

«Modern, bugünki Asya milletlerinin hepsine, millet ve devlet olmayı Türkler öğretmişler, onları Türkler teşkilâtlandırmışlardır. Hepsinde, Türkler'in birleştirici, basit hâle ircâ edici te'sirleri görülür. Hepsinde «Türk Düzeni»'ni buluruz. Zâten devlet ve hükûmet'in mânâsı Türkler'e göre, sadece «düzen»'dir...

«Osmanlılar, tarihin en şaşırtıcı maceralarından birini temsîl ederler... O derecede ehemmiyet kazanmışlardır ki, Türk ırkını yalnız Osmanlılar'ın temsîl ettiği sanılmıştır. Debdebeleri, tarihin en büyük destanlarından biridir. Yeni bir kıt'ayı, Amerika'yı insanlığa ve dünyaya açan İspanyol Conquistadore'larına benzerler. 6 Osmanlı asrı, Türk ırkının meziyetlerinin en büyük şâhididir...

«Bir tarihçi için, Bursa ve Istanbul'un hayran bırakan camilerini, Türk şiirinin ince ve insânî güzelliğini ihmâl etmek, imkânsızdır. Bunlar, bizim müşterek Batı medeniyetimizin mahsulleri arasında mütâlaa edilmek icab eder...

«İspanyol imparatorluğunun tasfiyesi 1598'de II. Felipe'nin ölümüyle başlar ve 1713'te Utrecht Anlaşması ile bir asır içinde sona erer. Osmanlı imparatorluğunun tasfiyesi ise, 1699'da Karlofça Anlaşması ile başlar, fakat 220 yılda, 1920'lerde tamamlanabilir...

«Ama XIX. asırda Batı'nın Asya'ya teknik üstünlüğü, bütün bu tabloyu bozmuş, hattâ Asya'nın eski mânevî gücünü bile sarsmıştır».

Bir büyük tarihçinin tahlîli, burada sona eriyor.

Diğer Batılı tarihçiler de farklı şey söylemezler. İngiliz tarihçisi Lord Kinross, 1973'te **Book and Bookman** dergisine yazdığı bir makalede şöy-

Fâtih Sultan Mehmed harb kıyafetinde.
(N. Sevin'den alınmıştır).

Kanûnî Sultan Süleyman 35 yaşında büyük üniforması ile (1530).
(N. Sevin'den alınmıştır).

le der: «Osmanlı İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu kadar büyük, hemen hemen onun kadar geniş bir sahaya yayılmış ve onun iki katı bir müddet mevcûdiyetini devâm ettirmiştir».

Osmanlıların Tarihî Misyonu

Bir cihan devletinin tarihteki rolü elbette cihanşümûldür. Osmanlılar olmasaydı tarihin akışının nasıl olacağı, tasavvur bile edilemez. Herhalde Doğu Karadeniz, bütün Marmara bölgesi ve bu arada tabiî Istanbul bugün tamamen Hıristiyan hâkimiyetinde olurdu. Selçuklular nasıl Haçlılar'ı Anadolu'dan atmış ve bütün İslâm âlemini onlara karşı savunup kurtarmışlar, Memlûkler nasıl Doğu Akdeniz'deki son Haçlı devletlerini de ortadan kaldırmışlarsa, Osmanlılar da bütün Kuzey Afrika'yı bu şekilde savundular. Osmanlılar olmasaydı bugün Fas, Cezâyir, Tûnus ve Libya, tıpkı Endülüs gibi, tıpkı Latin Amerika gibi, birer İspanyol ülkesiydi.

Osmanlı'nın İslâm Âlemindeki Durumu

İmparatorluğun çöküş asırlarında bütün İslâm âleminin ümîdi Istanbul'du. Türk büyüklerinin adı, bütün İslâm âleminde doğan çocuklara verilirdi. Abdülhamîd, Osman (Gazi Osman Paşa), Enver, nihayet Kemal (Atatürk) adları böyledir ve milyonlarca çocuğa verilmiştir. 1918 topyekûn felâketinden sonra Batılı emperyalistler, son İslâm devleti olarak Türkiye'yi de sömürgeleştirmiye kalkıştıkları zaman, İslâm ve Türk dünyasında tepki büyük olmuştu. Türkistan Türkleri, 1878'de doğup Gazi Osman Paşa'ya nisbetle ad verilen Buhârâ cumhurbaşkanı Osman Hoca eliyle 100.000.000 ruble (5 milyon altın) toplamış, bunun 10 milyonunu Lenin alakoymuş, 90 milyonunu Ankara'ya yollamıştır. Hindistan Müslümanları yarım milyon altın, son Mısır hıdîvi II. Abbas Hilmi Paşa 900.000 altını, Ankara'ya göndermişlerdir. Bunlar, Türk Millî Mücadelesi'ne yapılan dış teberrûların en mühimleridir ve satınalma gücünün çok yüksek olduğu 1920 yılında büyük paralardır. Müstevlî Yunanlı'yı ise, bir çok zengin Avrupa devleti desteklemiştir.

Sorular :

1 — Pax Romana ve Pax Ottamana denilen cihan düzenlerinden ne anlıyorsunuz?
2 — Türkler'de «nizâm-ı âlem» fikrinin eskiliğini anlatınız.
3 — Padişah niçin bu düzenin merkezidir?
4 — Cihan devletinin maddî gücünün büyük olması niçin icab etmektedir?
5 — Metinde Fransız tarihçisi René Grousset'nin (Röne Gruse) söylediklerinin üzerinizdeki tesirlerini anlatınız.
6 — Türk ırkının husûsiyetleri ve misyonu hakkında ne düşünüyorsunuz?
7 — «Osmanlı mûcizesi» nedir ve niçin şaşırtıcıdır?

Kanûnî Sultan Süleyman'ın ihtiyarlığı (1560'lar).
(N. Sevin)

8 — Osmanlı tarihi niçin o derecede büyük, geniş ve eski olan muazzam Türk tarihinin münakaşasız şekilde en büyük bahsini teşkîl etmektedir?
9 — Osmanlı cihan devleti kurulmasaydı tarihin akışının ne istikamette değişeceğini düşünebiliyor musunuz?
10 — Osmanlı'nın İslâm âlemindeki rolü hangi sebeplerle çok büyük olmuştur?

4. HÜKÛMET

Sadrâzam (Başbakan)

Osmanlı devletinde başbakana «vezîr-i âzam = en büyük, ulu vezir», sonradan sadrâzam denmektedir. Hükûmetin başıdır. Padişahın mutlak vekîlidir. Seferde orduya kumanda ederse «serdâr-ı ekrem» sıfatını alır ve sefer müddetince padişaha eşit bütün yetkileri kullanır. Devletin her türlü işinden sorumlu en yüksek görevlidir. Silâhlı kuvvetler, ordu ve donanma, doğrudan doğruya ona bağlı ve ona karşı sorumludur. Kendisi yalnız padişaha hesap verir. Padişah gibi yasa ve geleneklerle kayıtlıdır. «Dîvân-ı Hümâyûn» denen bakanlar kurulunun kararını aldıktan sonra uygulıyabileceği gibi, sonradan Dîvân'a izah etmek şartıyle re'sen de karar verip tatbik edebilir. 1839'a kadar, mahkeme kararı almaksızın, devletin yüksek menfaatleri için, re'sen idam emri verebilir (vezir, bir dereceye kadar beylerbeyi pâyesindekiler için padişahın tasvîbini almıya mecburdur).

Sadrâzam olmak için hiç bir kayıt, neseb, tahsil şartı yoktur. Vezir pâyesine yükselmiş devlet adamları arasından padişahça seçilir. Sadrâzamın İslâm dininden olması şarttır. Vezirliğe kadar gelebilen her Müslüman vatandaş için sadâret yolu açıktır. Çoğu mütevazı menşe'li, köylü vatandaşlardır. Yüksek ve zengin ailelerden gelenler daha azdır. Yani o çağdaki Avrupa sistemine tamamen aykırı bir sistemdir.

Tanzimat'tan önce, hele klasik devirde sadrâzam tahsisatı muazzamdı. Tanzimat'ta çok indirilmiştir. 1876'dan sonra gelen sadrâzamların maaşları ayda 250 ilâ 1.500 altın arasındadır.

Sadrâzamlardan 36'sı padişah kızları sultanlar ile evlenerek «Dâmâd-ı Hazret-i Şehryârî» olmuşlardır. En çok iktidarda kalan sadrâzamlar Çandarlızâde I. Halil Hayreddin Paşa (1364 - 1387) (22 yıl, 4 ay) ve oğlu Çandarlı - zâde Ali Paşa'dır (19 yıl, 10 ay, 27 gün). 1320 - 1922 arasında 215 sadrâzam iktidâra gelmiştir. Bunların içinde birden fazla sadârete geçenler çoktur.

Dîvân-ı Hümâyûn (Bakanlar Kurulu)

Osmanlı imparatorluk hükûmetine «Dîvân-ı Hümâyûn», sonradan «Bâb-ı Âlî» denmiştir. Başkanı sadrâzamdır ve üyeleri belirlidir. Fâtih'-

IV. Mehmed 38 yaşında tahtta büyük üniforması ile (1680)
(N. Sevin)

ten itibaren padişahın hükûmet toplantılarına başkanlık etmesi yasaklanmış, devlet ve hükûmet başkanlıkları kesin şekilde ayrılmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn kararlarının temyizi, değiştirilmesi mümkin değildi, mutlak kararlardı. Bugünki hükûmetlerin çok üzerinde salâhiyetlerle techîz edilmişti.

Dîvân-ı Hümâyûn'da sayıları umûmiyetle 5 olan, bazan 8'e kadar çıkan «kubbe vezirleri» vardı ve «2. vezir, 3. vezir...» diye kıdem sırasına göre yer alıyorlardı. 2. vezir, tabiî sadâret namzedi idi. Fakat padişah, sadrâzamı, diğer kubbe ve eyâlet vezirleri arasından da seçebilirdi. Eyâlet valileri olan beylerbeyilerin bâzılarına -beylerbeyilikten bir üstün pâye olan- vezir rütbesi verilirdi ki, bugünki mareşal rütbesine eşittir. Hükûmetin diğer üyeleri şunlardı : Kapdân-ı deryâ (deniz bakanı ve deniz kuvvetleri komutanı), kâhya bey veya sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı), yeniçeri ağası (yeniçeri ocağı kumandanı), Rumeli ve Anadolu kazaskerleri (şeyhulislâmın iki yardımcısı), nişancı (devlet bakanı), başdefterdâr (maliye bakanı), reîsülküttab (dış işleri bakanı). Devletin sadrâzamdan sonra ikinci büyük görevlisi olan Şeyhulislâm, Dîvân üyesi değildi. Hem eğitim, hem adalet, hem vakıflar, hem diyânet işleri bakanı olan şeyhulislâm, ayrıca bir dîvân kurardı. Tanzimat'tan sonra şeyhulislâm, ikinci üye olarak hükûmete alınmıştır ama, o sırada artık eski salâhiyetlerinin haylisini kaybetmiş bulunuyordu.

Dîvân-ı Hümâyûn'un yargı yetkisi vardı. Kararları temyîz edilemiyen ve oracıkta icrâ edilen en yüksek imparatorluk mahkemesi olarak da çalışabilirdi. Hükûmet müzakereleri kapalı celse hâlinde olduğu halde, dâvaya açık celsede bakılır. Dîvân'a getirilmiş dâvaları, hukuk adamları olan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri idare eder ve hukuk usullerini uygular; karar, hükûmet kararları gibi ekseriyetin reyi ile alınır.

Dîvân-ı Hümâyûn zabıtlarını 100 dîvân kâtibi tutardı. Mühim görevdi ve devlet hizmetinde yükselmek için başlıca yollardan biriydi. Yeminli kâtiplerdi. Vesikalarda tahrifat yapmanın cezası idamdı. Müzakereleri dışarıya duyurmak da çok defa öyle.

Dış İşleri

Dış işleri ile bizzat padişah ve Dîvân uğraşırdı. Dünyaya hükmeden bir imparatorluk için bu, gayetle normaldir. Fakat dış işlerinin daha çok teknik tarafı 1453'ten 1650'ye kadar nişancı'ya, bu tarihten sonra da reîsülküttâb'a aitti. 1650'ye kadar reîsülküttâb, dış işleri genel sekreteri veya müsteşarı yerindeydi. 1650'den sonra beylikçi denilen yüksek görevli, dış işleri genel sekreteridir. 120 kâtib ve görevliden müteşekkil bir büro, beylikçi'nin emrindeydi. Ayrıca pek çok dil için mütercimler kullanırdı.

1836'da reîsülküttâba «hâriciyye nâzırı» ve sadâret kedhudâsına «dâhiliyye nâzırı», başdefterdâra «mâliyye nâzırı» denmiştir. II. Mahmûd'un

Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (1670'lere doğru).
(N. Sevin)

yaptığı reformlar arasındadır, hattâ bir ara sadrâzama «başvekil» denmiş, sonra vaz geçilmiştir. Böylece modern bakanlıklar kurulmuştur.

Arşiv

«Hazîne-i Evrak» denen dünyaca ünlü devlet arşivi, nişancı'nın emrindeydi. İmparatorluk arşiv sistemi, bir cihan devletinin ne muazzam, fakat aynı ölçüde ne kadar akıllı ve pratik yürütüldüğünü göstermesi bakımından mühimdir. Zâyî edilmesine rağmen bu arşiv, bugün de dünyanın en büyük bir kaç arşivinden biridir. İmparatorluk vesikaları çeşitli arşivlere dağılmakla beraber, en büyüğü bugün «Başbakanlık Arşivi» denilenidir. Sonra Topkapı Sarayı Arşivi gelir. Bir çok vesika da -bütün yok etmelere rağmen- dış ülkelerde kalmıştır. Meselâ Bulgaristan'da 500.000 Türkçe defter ve vesika, Romanya'da 210.000 aded mevcuttur. Kudüs Fransisken tarîkati manastırı arşivi gibi akla gelmedik bir yerde bile 2.644 Türkçe vesika vardır. Bu milyarlarca vesika henüz sistemli şekilde incelenmediği için, gerçek Osmanlı tarihi ortaya çıkmış değildir.

Sorular :

1 — Sadrâzam olmanın şartları nelerdi?
2 — Sadrâzamın görev ve yetkilerinden bahsediniz.
3 — «Dâmâd-ı Hazret-i Şehryârî» (kısaca : Dâmâd) ne demektir?
4 — «Dîvân-ı Hümâyûn» denilen Türk imparatorluk bakanlar kurulu ile bugünki hükûmetlerin ortak noktaları ve farkları nelerdir?
5 — «Vezir» ne demektir? Vezîri rütbe ve görev (kubbe vezîri) olarak açıklayınız.
6 — Dîvân'ın üyelerini unvan ve görevleri ile sayınız.
7 — Dîvân-ı Hümâyûn, hangi tarihte meclis-i vükelâ'ya, bugünki modern hükûmete dönüştü?
8 — Dış işleri teşkilâtının gelişmesinden bahsediniz.
9 — «Hazîne-i Evrak» nedir?
10 — Osmanlı devrinden kalan arşivlerin ehemmiyetini anlatınız.

OKUMA PARÇASI : XXV

OSMANLILAR'DA DEVLET ARŞİVİ

Bugün başta dünyanın en büyük bir arşivi olan Başbakanlık Arşivi olmak üzere Türkiye arşivlerinde, milyarlarca yaprak tarihî vesika bulunmaktadır. Bu zenginlik, atalarımızın, Osmanlı Türkleri'nin yazılı kâğıda karşı gösterdikleri dikkat ve sevginin sonucudur. Osmanlı devlet teşkilâtında vesikaların ne kadar itina ile yazılıp korunduğu hakkında kısa bir fikir edinmemiz, bu iddiamızı ispat etmeye kâfidir.

Osmanlılar'da devlet vesikaları ya yaprak veya ciltli defter hâlinde düzenlenip

muhafaza edilirdi. Defterler, yıllara göre sıralanarak evrak mahzenlerinde saklanırdı. Yapraklarsa, vesikanın önemine göre atlas veya âdî kumaştan keselere konurdu. Keseler, Osmanlı hânedanının rengi olan al renkteydi. Birkaç kese bir torba hâline getirilir, birkaç torba da bir sandığa yerleştirilirdi. Torbaların üzerine mürekkeple ve sandıkların üzerine de etiket yapıştırılarak muhteviyatları belli edilirdi. Devletin her dairesinde umumiyetle bir günün evrakı bir tomar, bir ayın evrakı ise bir veya birkaç sandık teşkil ederdi. Sandıklar, ya Topkapı Sarayı'ndaki padişah arşivine veya Paşa Kapısı'ndaki sadâret yani başbakanlık arşivine gönderilirdi.

Eski vesikalardan incelenmek üzere bakanlıklara ve kalemlere getirilenler, gece getirildikleri yerde bırakılmazlar, incelenme bitmemişse bile arşiv mahzenlerindeki yerlerine konup ertesi sabah tekrar çıkarılırlardı. Bu kanuna sadrâzam bile uymaya mecburdu.

Osmanlı devletinde «hazine» adı verilen üç teşekkülden biri de, «Defter-hâne Hazînesi» denen bugünki mânasıyle büyük arşivdi. Arşive «hazine» denmesi bile, ne derecede değer verildiğini göstermeye kâfidir. Bu hazinenin vesikaları, çeşit bakımından, sayılamayacak derecede çoktur. Başta, padişahların elyazılarıyle «irâde» denen emirlerini muhtevi hatt-ı hümâyûnlar gelirdi. Sonra, Dîvân-ı Hümâyûn'un yani imparatorluk bakanlar kurulunun müzakere zabıtlarını içine alan «Mühimme Defterleri» vardı. Nihayet, gene en önemli vesika çeşitleri arasında, «mufassal» denen defterler bulunurdu. Bu büyük defterler, belirli bir idarî bölgenin sayımını bütün tafsilâtıyle gösterirdi. Her sancağın yani ilin her kazâsındaki bütün vergi ve resimler, mahalle ve köy köy kaydedilirdi. Vergi mükelleflerinin hepsi isimleriyle yazılırdı. Vergiden çeşitli sebeplerle muaf olan şahıs, köy, otlak ve bölgeler de teker teker, muafiyet fermanlarının kayıtları düşülerek sayılırdı. Gümrük ve transit gelirleri dikkatle işlenirdi. Her sancak ve eyâlete ait özel kanun-nâmeler, bu defterlerin başına dercedilirdi. Her defter, sayım görevlileri tarafından doldurulduktan ve gerekli tasdik şerhleri aldıktan sonra, bizzat padişahın mührüyle mühürlenip arşive konurdu. Bugün hemen hepsi elimizde olan bu defterler, Osmanlı İmparatorluğunun içtimaî yapısını inceleyecek tarihçiler için, en önemli belgeleri teşkil etmektedir.

Yukarıda mahiyetleri anlatılan her mufassal defterin bir de «mücmel» denen özeti vardı. Mücmel defterlerde şahıslar teker teker gösterilmez, vergiler köy ve şehirlere göre toplanarak kaydedilirdi. Mücmeller, hükümdar, sadrâzam ve diğer büyük görevlilerin incelemesi için hazırlanmış belgelerdi. Çünki bu şahısların, mufassal defterleri tetkik edecek vakitleri yoktu.

Her zümreye, meselâ haslara, ziâmetlere, tımarlara, yeniçerilere, yürüklere, akıncılara, her daireye ait «rûznâmçe» denen defterler de önemliydi. Nihayet mahkeme zabıtları «kadı sicilleri» denen binlerce sayfalık defterlerde toplanıp ciltlenir, vakıfnâmeler tomar hâlinde saklanır, gelen mektuplar ve giden mektupların kopyaları özenle muhafaza edilirdi. Asya, Avrupa ve Afrika'nın pek çok ülkesi yüzlerce yıl Türk idaresinde kaldıkları için, bu ülkelerin o asırlara ait tarih belgeleri bugün o devletlerde değil, Türkiye arşivlerinde bulunmaktadır. Bazı defterler iki nüsha olarak yazılıp, bir nüshası, ait olduğu eyalet ve vilâyetlerin merkezlerine gönderilirdi.

Defter-Hâne Hazînesi'nin en büyük âmiri, «nişancı» denen ve Dîvân-ı Hümâyûn yani kabine üyesi bulunan devlet bakanı idi. Ancak arşivin idarî işlerinden «Defter Emîni» denen yüksek memur sorumluydu. Bir defter, hattâ alelâde bir yaprağın incelenmek için bu arşivden çıkarılması, ince kurallara bağlanmış ve bu kurallar, yazılı kanunlar hâlinde tespit edilmişti. Bizzat sadrâzamın yazılı emri olmaksızın, nişancı paşa bile hiç bir vesikayı arşiv dışına çıkaramaz ve hiç bir vesika üzerinde kalemle bir harf bile değiştiremezdi. Sözlü emirle arşivden belge çıkartmak hakkı yalnız hükümdara aitti. Bir kayıt işlenmek veya incelenmek üzere arşivden vesikanın çıkarılması şöyle olurdu: Sadrâzam, istediği defteri kaydederek çıkartılması için nişancı paşaya bir ferman gönderir, bu fermanın üzerine nişancı paşa el yazısıyle «defteri gele» kaydını koyup Defter Emîni'ne yollardı. Defter Emîni, belgeyi çıkartarak nişancı paşaya verir, nişancı paşa da sadrâzama bizzat götürüp teslim ederdi. Eğer belge sadrâzamdan başka bir bakan tarafından istenmişse nişancı paşa, o bakanı makamına çağırıp defteri verirdi. Dîvan kâtipleri tarafından vesikaların çalınması, saklanması ve tahrif edilmesinin cezası idamdı. Bu yüzden 1590 yılında 3 dîvân yani bakanlar kurulu kâtibi idam edilmiş, bundan haberi olup da ihbâr etmeyen 6 kâtibin de tek elleri kesilip devlet hizmetinden çıkarılmışlardı.

5. MALİYE

Başdefterdar (Maliye Bakanı)

Osmanlı devletinde maliye, daha açık tâbirle para işlerinin başı olan bakana, 1838'e kadar «başdefterdâr» veya «Şıkk-ı evvel defterdârı», yahut kısaca «defterdâr» denilmiştir. Gerçi her eyâletin defterdârı ve her eyâlette muazzam bir maliye teşkilâtı vardı. Fakat gene de, bir cihan devletinde para işlerinin başı olan, devlet nâmına para toplayıp bu parayı sarfeden bakanın ehemmiyeti açıktır. Öyle ki, başdefterdârın iki yardımcısı olan şıkk-ı sânî ve şıkk-ı sâlis defterdârları, zaman zaman Dîvân üyesi olarak kabineye dâhil edilmişlerdir. Asırlar boyunca dünyanın en muntazam ve büyük harb makinesini her an kurulu tutan ve tutmaya mecbur bulunan bir imparatorlukta para işlerinin ehemmiyeti, ayrı bir açıklamaya ihtiyaç göstermez.

XIX. asra gelinceye kadar, Osmanlı maliye teşkilâtı derecesinde muntazam ve geniş bir maliyeye, dünyanın hiç bir devletinde tesadüf edilmez. Başdefterdarlığın «başmuhâsebe» denen teşkilâtından, sonraları dîvân-ı muhâsebât (sayıştay) doğmuştur. Başmuhâsib, teknotrat maliyeci olması bakımından çok mühimdi. Zira başdefterdarlar çok defa siyasî şahsiyetlerdi ve devletin malî politikasından sorumlu idiler. Bu politikayı icrâ eden ise, başmuhâsib idi. Başdefterdarlıkta 1.000 küsur memur çalışırdı (yalnız Istanbul'da). Eyâletlerdeki teşkilât buraya bağlı idi. Meselâ 1715'te Şam (Güney Suriye) eyâletinde çalışan maliye memurlarının sayısı 2.374 idi.

Hazîne'nin parasını çalmak, en büyük şerefsizlik sayılırdı. Fakat gene de Hazîne'ye musallat olanlar çıkardı. En girift ve ustaca yapılmış malî sahtekârlık ve hırsızlıkların bile meydana çıkarılması mümkindi. Bir defa, son derece ustaca düzenlenmiş bir suistimal için 3 maliye müfettişi 6 ay çalışmış, fakat hileyi ortaya çıkartarak hırsızları bulmuştu (XVIII. asır başları).

Tutulan defterlerin çeşidi bir kaç yüz idi. Her vergi, her eyâlet için

ayrı defterler vardı. Bunlar birleştirilerek «icmâl» defterleri düzenlenirdi. Bu defterlere bir göz atışta, bir vergi çeşidinin veya bir eyâletin gelirinin tablo gibi görülmesi mümkindi. Statistik tanzimine büyük ehemmiyet verilirdi.

Maliye müfettişlerine «bakı» denilirdi. Başmüfettişlere «başbakı» tâbîr olunurdu. Bunlar titiz bir teşkilâta bağlanmışlardı.

Başdefterdâr'ın yani maliye bakanının parafını taşıyan bir tezkire'ye bağlanmaksızın, Hazîne'den bir akça çıkarmak ve harcamak, vermek veya ödemek mümkin değildi. Başdefterdâr'ın 300 kâtibi ve 300 memuru, yalnız maliyenin düzgün işlemesi için çalışırlardı.

Yıllık büdce, Osmanlı devletinde her zaman için mevcuddur ve bir çoğu arşivlerimizde mevcuttur. İlk büdceyi XVII. asır ortalarında Tarhuncu Ahmed Paşa'nın yaptığı ve beğenilmediği için idam edildiği, kesin şekilde yanlıştır.

Devlet Gelirleri

Osmanlı devletinin gelirlerinin toplamını bulmak, bununla beraber, daima müşkildir. Sebep şudur: Merkez ve eyâlet büdceleri ayrıdır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin gelirleri şöyledir: devlet büdcesinde gösterilen gelirler + mahallî idarelerin yani belediyelerin gelirleri. İmparatorluk Türkiyesi'nde ise durum şöyledir: Merkeze yani Istanbul'a gönderilen gelirler + eyâletlerde harcanmak üzere eyâletlerde bırakılan gelirler + mahallî belde gelirleri. Gene de ganîmet gibi fevkalâde gelirler bunların dışında kalır. Eyâlet, durumuna göre, kendi büdcesini yaptıktan sonra, artanını Istanbul'a gönderirdi. Bugünki federal devletlerin, meselâ Birleşik Amerika'nın sistemi de aşağı yukarı böyledir. Bazı eyâletlerin şu veya bu durumu dolayısıyle merkeze yolladığı meblağ çok az, senbolik mahiyette olabilir, bazan hiç olmaz, bazan merkez o eyâlete, Istanbul'dan para gönderirdi.

Bu sistem, merkez gelirlerini rahatça tesbît etmemizi mümkin kılmakta, fakat imparatorluğun gerçek büdcesini, gelir ve harcamalarını bilebilmek için , o yıl içinde her eyâletin içinde harcanan gelirlerini bulmak icab etmekte, bu da, çok defa mümkin olamamaktadır. Üstelik merkezde iki ayrı hazîne ve iki ayrı büdcenin bulunması, işi daha da karmaşık hâle getirmektedir. Zira hükûmetin ve padişahın büdceleri ayrıdır. Bir çok birliklerin maaşları ve birçok masraflar, padişah büdcesinden karşılanmaktadır. Malî durum darlaştıkça, padişah hazînesinden devlet hazînesine akış hızlanmakta ve büyümektedir. Aksi, yani devlet hazînesinin padişah hazînesine para verdiği ise hiç vâkı' değildir.

Tımar Sistemi

Tımar sistemi, devletin gerçek gelirlerinin tesbîtini daha da karmaşık duruma sokar. Bu suretle eyâlet büdcelerinin bilinmesi kompleks

hâle gelir. Devlet, bir çok eyâlette, toprak gelirinin mühim kısmından vaz geçmiş, bu gelirleri «tımarlı sipâhîsi» denilen süvari sınıfına bırakmıştır. Bilhassa XVI., hattâ XVII. asırda ordunun en büyük kısmını teşkîl eden tımarlı sipâhîsi, verilen toprağın işlenmesine nezâret eder ve kanunun tesbît ettiği vergileri kendi hesabına toplar. Devletten hiç bir maaş almaz. Dirlik sistemi budur ve Selçuklular'dan gelmektedir. Akıncı ve korsan denen kara ve deniz komando sınıflarına da hiç bir maaş ödenmemekte, bunlar sadece ganîmetle geçinmektedirler.

Devletin Görevleri

Klasik devirde Osmanlı devlet anlayışı ve bunun neticesi olarak harma sistemi de, bugünkinden tamamen farklıdır. Devlet, vatandaşın canını, şerefini, malını, hakkını, vicdan hürriyetini, ticaret hürriyetini savunmak, millî savunma ve iç âsâyişi sağlamakla yükümlüdür ve bunların karşılığında vergi almaktadır. Binâenaleyh devletin vatandaşa karşı yükümlülüğü, bugünki modern devletlere nazaran çok daha sınırlıdır. Devlet, vatandaşı okutmak, fakirlere iş bulmak ve yardım etmek, vatandaşa yol, köprü vs. yapmakla mükellef değildir. Ancak askerî maksatlarla kale, yol, köprü vs. yapar. Eğitim, ulaştırma ve bayındırlık yükümlülükleri, devletin vazifeleri arasında sayılmaz. Aynı zamanda din işleri için para harcamak, meselâ cami, tekke vs. yapmak da devletin vazifesi değildir. Ancak adalet teşkilâtı, devlet büdcesine dahildir. Pekiyi, bunca bayındırlık ve hayır eserleri, dinî, sosyal müesseseler, mektebler, medreseler, kütübhâneler, imâretler nasıl ortaya çıktı?

Varlıklı Vatandaşın Görevleri

Hiç biri devletçe yapılmadı! İstisnasız hepsi şahısların hayır eseridir. Devletin yaptırdığı bir cami veya medrese adı bilen varsa, buyursun söylesin! Binâenaleyh, devlet büdcesi dışında muazzam bir vakıflar büdcesi doğdu. Her vakfın teşekkülü de, aslında devlet büdcesinin bir kısmına el koymakla neticelendi. Fâtih gibi harb adamları bu duruma çok sinirlenmişlerdir. Zira devlet büdcesinin gayesi, asker ve memur büdcesinin gayesi, asker ve memur ordusunu ayakta tutmaktı. Vakıflar büdcesi arttıkça bayındırlık, şenlik, eğitim gelişiyordu ama, millî savunma büdcesi azalıyordu. Bu çelişkiye rağmen millî müdafaa ile eğitim ve bayındırlık kurumları arasındaki bilhassa XVI. asırdaki muhteşem denge nasıl sağlandı? Bu, Osmanlı Türkleri'ne mahsus mûcizelerdendir ki, Cihan devleti kuran milletlere mahsustur.

Varlığı olup da, varlığına nisbetle bir cami, mescid, mekteb, medrese, imâret, çeşme vs. bırakmıyan, bırakmadan ölüp giden kişi, dinine, devletine, padişahına, dünyasına, ukbâsına ihânet etmiş sayılırdı. Bu şekilde sosyal adalet ve yardım fikri çok gelişmişti. Bu suretle bütün imparatorluk, okyanuslar arasında kalan her belde, milyonlarca bayın-

dırlık eseriyle donatıldı ve bunların hepsine kendilerini idare edecek vakıflar kuruldu. Büyük müesseselerin, bilhassa padişah vakıflarının gelirleri, muazzamdı.

Bir cihan devletinin gelirleri derecesinde giderleri de, akla gelmez çeşitlilikte idi. Meselâ XVI. asırda Fransa'ya, İngiltere'ye yapılan yardımlar, bir çok devlete teknik ve silâh yardımları, propaganda masrafları, büyüktü. XIX. asır sonlarında bile İndonezya, Filipinler, Çin, Fas, Doğu Türkistan gibi ülkelere böyle yardımlar yapılmıştır.

Dış Borçlanma

İlk dış borçlanma, 24 ağustos 1854'te İngiltere'den % 6 faizle alınan 3 milyon altındır. Ondan önce Osmanlı devleti asla dış borçlanmaya gitmemiş, bilakis İsveç gibi devletlere borç vermiştir. 1862'de dış borçlar henüz çok düşük, büdcenin ancak 8'de biri idi. Fakat Abdülazîz Han devrinde (1861 - 1876) çok arttı. 9. dış borçlanmada 1869'da Fransa'dan % 6 faizle 24,5 milyon altın alındı ki tarihe «Büyük İstikrâz» olarak geçmiştir. Fakat bütün Türkiye tarihinin en büyük borçlanması, «İkinci Büyük İstikrâz» denilen 1871 borçlanmasıdır ki, İngiltere'den % 6 faizle 27,8 milyon altın alınmıştır.

Bu paralar, çok büyük ve modern bir ordunun silâhları, dünyanın 3. büyük zırhlı donanması, demiryolları ve Avrupa tarzında büyük saraylar için harcandı. Buna 93 bozgununun felâketleri ve büyük Rus savaş tazminatı eklenince, henüz tahta çıkan II. Abdülhamîd devrinde devlet, malî iflâsın eşiğine geldi. Bu hükümdar, tutumlu siyasetiyle dış borçların en büyük kısmını ödedi. 252.801.885 altın gibi -o zamanki paranın çok büyük olan satınalma gücü de hesâba katılırsa- akıllara durgunluk veren devletin dış borçlarının en büyük kısmını itfâ etti. Fakat eğitim gibi bir kaç sektöre ağırlık verilmesine rağmen, büyük iktisadî yatırımlar yapılamadı. Bunun neticesi olarak XIX. asrın son çeyreğinde Türkiye, tarihinde ilk defa olarak, sonradan «az gelişmiş» denilen ülkeler arasına girmeye başladı. Batı teknolojisine erişmek mümkin olamamış ve Batı kapitalizmine karşı çıkılamamıştı.

Servetin Doğu'dan Batı'ya Geçmesi

XIX. asra kadar zenginlik, toprak ve ticaretten gelmektedir, sanayi ikinci derecededir. Ama bu asırda denge, sanayi lehine bozulur. Bir defa da denge sanayi lehine bozulunca, bu dengeyi bozamıyan, hâlâ toprak geliriyle yetinen ülkeler, fakirliğe ve fakirliğin getirdiği her türlü belâya mahkûm olmaktadırlar. Türkiye'de imparatorluğun çöküş döneminde böyle olmuştur.

Kısa denilebilecek bir dönem içinde fakir Batı'yı zengin ve zengin Doğu'yu fakir kılan bu inkılâp ne zaman olmuştur? Doğu'da ve bilhassa Türkiye'de klasik devirde sanayi çok üstündür. XVIII. asra kadar üstündür. Ama Batı, XV. asırdan beri çok yavaş, fakat emin bir tempo ile gelişmektedir. XVIII. asrın ilk yarısı, denge asrıdır. Batı'nın Doğu'ya açık bir sanayi üstünlüğü yoktur. Ancak ikinci yarıda üstünlük başlar. Makine ve buhar gücü tatbik edilmiye girişilmiştir. Ve makine, hiç durmaksızın gelişmektedir. Gittikçe büyük ölçüde istihsal başlar. Siyasî bakımdan zor durumda, hattâ çöküntü içinde olan Doğu, sermaye terâküm ettirememe yüzünden büyük işletmeler kuramaz. Batı, Doğu'nun sanayileşmemesi için her şeyi yapar ve kaba güç kullanır. XIX. asır ortalarında, hele sonlarında, makineleşen, milyarların birikmesi ile işliyebilen, büyük bankalar çerçevesinde toplanan Batı sanayii, almış yürümüştür. Sanayileşmek istiyen her ülke Batı, bilhassa İngiliz ve Fransız sermayesine muhtaçtır. XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Rusya, ancak İngiliz ve Fransız sermayesi ile modern sanayiini kurabilir ve trene yetişmeye muvaffak olur. İşçiliği son derece ucuz tutabilen, disiplinli ve dış tasallutlardan masûn bir ülke olan Japonya da, bu kozlarını kullanarak katara katılır ve bir çok pazarı ele geçirir.

Modern sanayi yalnız icatların eseri değildir. Aynı derecede, belki daha fazla, sermaye birikiminin eseridir. XVIII. asırda bir cam fabrika veya atölyesi, bir şeker, kâğıt, demir imalâthanesi Türkiye'de neyse, aşağı yukarı İngiltere'de odur. Küçük işletmelerdir. XIX. asırda ise Batı Avrupa'da binlerce işçi kullanılan ve milyarlarla işliyebilen müesseseler doğar. Bunu Doğu, çok defa başaramaz, gücü yetmez, zira parası yoktur, daha doğrusu sermaye terâkümü yapamaz, servetler âtıl haldedir.

Batı ise sermaye biriktirmeye ticaret, bilhassa deniz ticareti ile ve bu ticareti büyük şirketler hâline getirerek muvaffak olmuştur. Açık denizler Batı'nın, Batı Avrupalılar'ın elindedir. Osmanlı devleti ise okyanuslara açılamaz ve hâlâ Akdeniz'i dünyanın merkezi sanır. Servet bu şekilde yer değiştirir. Şahısların olduğu gibi devletlerin servetleri de çok oynaktır. Fakat asıl zenginliğin sanayi olduğu, günümüzde kesin şekilde anlaşılmıştır.

Sorular :

1 — «Başdefterdâr»ın görev ve yetkileri nelerdir?
2 — «Başmuhâsebe» teşkilâtı nedir?
3 — Osmanlı devletinin gelir, harcama ve büdceleri hakkında neler biliyorsunuz?
4 — Dirlik (tımar) sisteminin esası nedir?
5 — Osmanlı devrinde devletin görevleri ile bugünki modern devletin görevlerini mukayese ediniz.
6 — Hangi kesimler varlıklı vatandaşların hayır işleme fırsatına açık bırakılmıştı?
7 — Dış borçlanma nasıl başlayıp gelişti?
8 — Servet nasıl Doğu'dan Batı'ya geçti?
9 — Batı'nın Doğu'ya kesin üstünlüğünü nasıl ve ne zaman başladı?
10 — Milletlerin gerçek zenginlik kaynakları nelerdir?

B — Ordu

1. MADDÎ ve MÂNEVÎ YAPI

Türk Ordusunun Karakteri

Bütün devletlerin kuruluşunun temelinde askerî başarı yatar. Büyük devletlerde askerî başarı şarttır. Askerî başarı göstermeden kurulmuş büyük devlet mevcut değildir. Türk ordusunda da gazâ ve zafer fikri, iman hâlinde olduğu için, millet, cihan devleti sahibi olabilmiştir. Türk ordusunu yenilmez kılan hususların ikincisi, büyük askerî disiplindir. Astın üste mutlak itaatidir. Padişah fermânına körü körüne, mutlak şekilde, Tanrı'ya itaat eder gibi tâbî olmaktır. Zaten disiplini olan kitleye ordu denmektedir. Disiplinsiz bir savaşçı kitle, ordu adı verilse bile, gerçekte bir sürüden, bir kabalıktan, en fazla bir çeteden ibarettir ve tek görevi olan savaşta hiç bir işe yaramaz. Osmanlı ordusu, XVIII. asırda bu şekle dönüşür ve imparatorluk, çok sağlam temellerine rağmen, kendisini savunamaz hâle gelir. Nihayet II. Mahmud, 1826'da bu silâhlı sürüyü ortadan kaldırarak modern orduyu kurar.

Tarih boyunca Makedonya, Roma, İsveç, Prusya ordularının disiplinleri dillere destân olmuştur. Türk ordusunun da tarih sahnesinde belirdiği M.Ö. III. asırdan, Teoman ve Mete'den beri disiplini, dünyaca meşhurdur ve bu disiplin, Türk ordusunu muzaffer, Türk milletini müreffeh, Türk devletini cihanşümûl kılmıştır. Osmanlı Türkiyesi'nde, bilhassa XIV - XVII. asırlarda bu disiplin, yeryüzünde eşsizdi. Zaten aksi halde Türkiye, bir cihan imparatorluğu olamaz, bir aşîret devleti hâlinde kalırdı.

Türk Ordusunun Başarı Sebepleri

Türk askerinin cengâverliği, vuruşkanlığı, tarih boyunca meşhurdur. Cengâverliği kahramanlık, disiplin ve devlet aşkı gibi üç büyük hasletle birleştirebildiği için muvaffak olmuştur. Zira bu hasletlerle birleşmiyen vuruşkanlık, hiç bir işe yaramaz. Bir çok Kızılderili kavmi de çok vuruşkan olarak tarihe geçmişlerdir, fakat hiç bir mühim devlet kuramamışlardır. Türk askerinin ise pek çok vasfı üstündür. XVIII. asrın başlarında

Bonneval Kontu: «Mahir bir kumandan» der, «Türk askeri ile dünyayı bir kutuptan bir kutba kat' edebilir». Bütün Türk tarihi, şecî, ahlâklı ve milliyetçi bir ırkın kahramanlık tarihinden ibarettir denilse, fazla mübalağa edilmiş olmaz. XVI. asır ortalarında Baron von Busbecq, Türk satvet ve muzafferiyetinin sebeplerini şöyle açıklar :

«Akıllara durgunluk verecek maddî kaynakları seferber edebilme kudreti, sapasağlam, sıhhatli birlikler, silâha alışkanlık, tecrübe, çok iyi yetiştirilmiş ordu, zafere kanıksama, meşakkate tahammül, derin anlayış, düzen, disiplin, nefse hâkimiyet, ihtiyat, sessizlik, tevazu, dedikodudan nefret, kargaşalıktan hoşlanmayış, âzamî huzûru sağlamak için her şeyi göze alış.» Von Busbecq'in müşâhedesi burada bitti.

Pek çok teknik ve mânevî sebepten dolayı, Türk ordusu, asırlar boyunca, üstün ve dünyanın birinci ordusu idi. 2.000 yılda teşekkül eden millî şuur, bu orduyu üstün kılıyordu. 2.000 yıl boyunca Türk, kendinden daha muhârib bir ırkın olabileceğini değil kabûl etmek, aklından geçirmemiştir. Zafere kanıksamıştır. Üstün dinin, cihan devletinin, en yüce ve ulu hükümdârın tab'ası olduğuna iman şeklinde inanmıştır. 1770'ten itibaren bu inanç zayıflamıya ve doğru da olmadığı anlaşılmıya başlanmış, hem mânevî ortam sarsılmış, hem ileri harb tekniği başkalarına geçmiştir. Fakat Türk toplumu daha uzun yıllar bu gerçeği, eskisi gibi olamadığı gerçeğini inkâr etmiştir. İnkılâpçı padişahların ve vezirlerin başını yiyen, bu devir değiştiğini fark edemiyen inanç olmuştur. II. Osman'lar, III. Selim'ler, bu uğurda kelle vermişlerdir. Bir subay, Yedikule'ye götürülen II. Osmân'ın yüzüne karşı: «Şanlı ataların bu devleti kiminle kurdu, bu kal'aları hangi askerle aldı? Sen bizden yüz çevirip yeni asker yazmak istersin» diye bağırdığı zaman, kendi inancı içinde samimi idi. Mağlûb olmamış bir askere reform tatbik etmek mümkin değildir. Büyük Petro, İsveçliler'den devamlı dayak yemeseydi, eski orduyu imhâ edip modern Rus ordusunu kuramazdı. Türk ordusu yarım asırdır Ruslar'ın bu modern ordusuna yenilmeseydi, II. Mahmûd'un Vak'a-i Hayriyye'yi başarması, modern orduyu kurması imkânsızdı. Nitekim ataları buna cesaret edememişler, edenleri, tahtlarından başka kellelerini de kaybetmişlerdir. Üstelik Türkiye gibi bir cihan devleti hayatı yaşamış, asırlardır dünyaya üstten bakmış bir ülkede bu iş büsbütün zordu. Tarihi boyunca büyük devlet olmamış bir Japonya'da, tarihi boyunca İsveç'ten, Polonya'dan, Türkler'den dayak yemiş bir Rusya'da çok daha kolaydı.

Türk Ordusunda Millî Şuur ve Mânevî Değerler

Bu millî şuur ve gurur, XX. asırda bile Türkler'in işine yaramıştır. Atatürk, son nefesine kadar, bu şuûru canlı tutmaya herşeyden fazla itina etmiştir. Bu şuûr olmasaydı Millî Mücadele'den sağ ve salim çıkmak mümkin değildi. Müttefikler, dünyaya baş eğdirmiş, Almanya'yı teslim al-

mış, Avusturya - Macaristan imparatorluğu gibi azametli bir devleti parça parça etmişlerdi. Yunanlı'nın, bu cihan galibi devletlerin en güçlüsü olan İngiltere'nin piyonu olduğunu herkes biliyordu. Böyle bir güce kafa tutmak kolay değildi ve maddî güc yetersizdi, büyük mânevî güce ihtiyaç vardı. Başarısızlık hâlinde milletin başı daha da büyük belâlara girebilirdi. Kıl kadar ince bir pozisyondu. Düğümün mutlaka kılıçla çözülebileceğine inananların en büyük dayanağı, millî tarih şuûru idi.

Demek istiyorum ki, mükemmel bir ordu için mânevî gücler mutlaka lâzımdır. Fakat netice almak için yetmez. Teknik donatım ordunun diğer kanadıdır ki, bu iki kanattan birinde aksaklık olursa, ayaklar yerden kesilemez. Teknik donatım ise, geniş ölçüde iktisadî ve malî güce dayanır. Bu gücü kaybettiği nisbette Osmanlı devleti, ordusunu eskisi gibi donatamamıştır. 1730'da Türk askerî teşkilâtı üzerinde mükemmel bir eser yazan ve hayatı Türkler'le vuruşmakla geçen bir Avusturya generali, Kont Marsigli, şöyle yazar: «İktisat işleri mertebe ve kayıt bakımlarından o derecelerde güzel ve düzenli şekilde kurulmuştur ki, Hıristiyan hükûmetlerde böylesi yoktur. Türk iktisadî düzen ve kanunlarında kötülüklere ve suistimallere karşı her türlü tedbiri bulmak mümkindir».

Harb, büyük işti. Çok pahalı idi. Çok para işiydi. Meselâ 1718 yılında Almanya savaşı için yalnız fevkalâde masraflara, bugünki paramızla 9.765.000.000 TL. ayrılmıştı.

Sorular :

1 — Türk ordusunun karakteri hakkında neler biliyor, neler düşünüyorsunuz?
2 — Türk ordusunun tarihin en eski ordusu olduğundan bahsediniz.
3 — Türk ordusunun başarı sebepleri nelerdir?
4 — Türk askerinin karakter çizgilerini anlatınız.
5 — Ordu ve disiplin mefhumlarının birbirinden niçin ayrılamaz olduğunu izah ediniz.
6 — Millî şuur ve gurur ve diğer mânevî değerlerin millî savunmadaki rolünü -tarihten misaller vererek- anlatınız.
7 — Osmanlı devrinde ordunun maddî gücünün kaynakları nedir?
8 — Osmanlı'da ordu düzeni bozulunca neden modern orduya geçebilmek çok zor ve uzun oldu, II. Mahmud bu işi nasıl başarabildi?
9 — Batı devletlerinin meslek ordusuna niçin Türkler'den bir kaç asır sonra geçebildiklerinin sebeplerini söylemiye çalışınız.
10 — Maddî ve mânevî gücleri birleştirilmiş orduların ve böyle ordulara sahip milletlerin âkıbetleri hakkında örnekler verebilir misiniz? (II. Cihan Harbi'nde Finlandiya'nın Rusya ve Çekoslovakya'nın Almanya karşısındaki durumlarını mukayese ediniz).

OKUMA PARÇASI : XXVI

OSMANLILARIN YÜKSELİŞ ÇAĞINDA TÜRK SAVAŞ TAKTİĞİ

Osmanlı Türklerinin, yükseliş çağlarında, XVI. asırlarda kazandıkları savaşların gerçekçi bir açıklaması yapılmış değildir. Türk ordusunun, çok defa kendinden kalabalık bağlaşık Avrupa ordularını yendiğini yazan tarihler, bu zaferleri, Türk askerlerinin kahramanlığının ötesinde bir açıklamaya bağlamak lüzumunu duymamışlardır. Halbuki Osmanlı Cihan İmparatorluğunun kurulmasını sağlayan bu zaferlerin sırları, sanıldığından daha girifttir.

Osmanlı Türkleri'nin yükseliş çağlarında bir savaşın, önce siyasî hazırlığı yapılırdı. Savaşılacak devlet ve çok defa devletlerin jeopolitik durumları göz önüne alınır, bağlaşıklarından ayrılmaya çalışılır, büyük bir diplomatik gayret sarfedilirdi. Bu, çok dikkat ve incelik isteyen bir işti. Çünkü Türkiye İmparatorluğu bazen, Fâtih Sultan Mehmed zamanında olduğu gibi, 20 küsur devletle birden savaş hâlinde bulunurdu.

Savaşılacak kuvvetlerin hesabı iyice yapıldıktan sonra, Türk ordusunu savaşa hazırlama çalışmaları başlardı. Türk ordusu, daima savaşa hazır, meslekleri askerlik olan bir kitleden müteşekkil bir kuruluştu. Ancak orduyu, toplamak ve savaş alanlarına götürmek meseleleri önemliydi. Ne kadar kuvvetin ne zaman ve nerede yığınak yapacağı ve hangi yolların geçileceği kararlaştırılırdı. Bu yolların hangi konaklarında ne miktar yiyecek, yem ve cephane bulundurulmak icap edeceği hesaplanır, oraların sancak ve alay beylerine, kadı ve nâiplerine emirler gönderilirdi. Yol üzerindeki depoların mevcudu öğrenilirdi. Geçilecek yolların durumu, köprülerin vaziyeti, ne kadar zamanda ne kadar kuvveti geçirebileceği incelenirdi. Çok defa ordu yürüyüşe geçmeden önce yollar, son bir bakım ve kontroldan daha geçirilirdi.

Seferin nereye yapılacağı çok defa aylarca önce beylerbeyi ve sancak beylerine bildirilir, fakat bazen de son âna kadar gizli tutulurdu. Meselâ Fâtih, seferin nereye olduğunu gizli tutardı. Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli savaşının hazırlıklarının hangi devlete karşı yapıldığı, padişahtan başka herkesin meçhulüydü. Trabzon İmparatorluğuna karşı seferinde de böyle yapmış ve düşmanı pek gafil avlamıştı. Nitekim son çıktığı seferin nereye olduğuna, günümüze kadar tarihçiler karar verememişlerdir. Çünkü seferin daha başında Fâtih, ölmüştü. Yavuz da, Mısır seferine çıkarken, İran üzerinde gidildiği propagandasını yaptırmıştır. Sultan İbrahim zamanında, Girit seferine giden Türk Donanması, Malta'ya gidiyor sanılıyordu. Girit sularına iyice yaklaşırken Kapdân-ı Deryâ Yusuf Paşa, padişahın mühürlü hatt-ı hümâyûnunu açmış, amiraller, seferin Girit üzerine olduğunu öğrenmişlerdi. Bu gizlilik, yabancı haber alma teşkilâtlarına karşıydı. Türklerin Avrupa'da son derece mükemmel bir haberalma teşkilâtı olduğu gibi, Avrupalılar'ın da Türkiye'de aynı işi gören casusları vardı. Fakat Türk haber alması, çok üstündü. Avrupa devletlerinin son durumlarını, bütün teferruatıyle Dîvân-ı Hümâyûn'a, yani hükûmete bildirirdi.

Ordu birliklerini toplamaya memur komutanların sorumluluğu büyüktü. Bir tek gün kaybı için başı kesilen komutanlar vardır. Yıldırım Bâyezid, Niğbolu savaşı için 43 günde yığınak yapmıştır ki, o çağ Avrupa'sının aklının alamayacağı bir şeydi. Yığınak alanları, her ihtimal göz önünde bulundurularak seçilirdi. Yığınak alanı çok da emniyetli sayılsa, gene bütün ihtiyat ve korunma tedbirleri ihmal edilmezdi. Yığınak yapan birlikler, derece derece birbirine bağlıydı. Yığınak bitmeden, savaş kabûl edilmezdi. Sonraki asırlarda yığınak bitmeden savaşı kabûl eden birkaç

Türk başkomutanı, yenilmiştir. Türk ordusu normal olarak günde 20 - 25 kilometre yürürdü. Aynı çağda Avrupa birliklerinin günlük ortalama yürüyüşü ise ancak 10 kilometre idi. Bu hususiyet, bütün manevra ve teşebbüs kabiliyetinin Türklerin tarafından olması demekti.

Türk ordusunun vasıflarına sahip bir ordu, düşman pek üstün olmadığı takdirde, daima zafer kazanacak bir orduydu. Avrupalılar'ın XVI. yüzyıl strateji kaideleri «toplanmak, yavaş ve az yürümek, uygun yerde durup beklemek» ti. Türklerin strateji kaideleri ise, şimdiki kaidelere daha uygun olup «çabuk toplanmak, mümkin olabilen hızla yürümek, düşmanı hemen yakalayıp yok etmek»ten ibaretti. Düşman henüz birleşmemişse, parça parça yok edilmesine çalışılırdı. Türk ordusu, savaş alanında dört bölüme ayrılırdı: Merkez, sağ ve sol kanatlarla ihtiyat. İhtiyat birliklerine çok önem verilirdi. Düşman, büyük Türk ihtiyatını yok sanarak Türk saflarına iyice dalınca, çok üstün olan Türk toplarıyle yapratılır, sonra merkezde bulunan padişahın veya "serdâr-ı ekrem" denen başkomutanın emriyle ihtiyat kuvvetleri işe karışırdı.

İhtiyat kuvvetleri son anda işe karışınca, başkomutan iki kanadı kıskaç gibi kapatarak düşmanı yok ederdi. Türk başkomutanı, ordusunun bütün birliklerine hâkimdi. Emirleri dakikası dakikasına yerine getirilir, birliklerini dama taşı gibi oynatır, bütün komutanlarını tanırdı. Türk ordusunun en büyük üstünlüklerinden biri de bu hususiyetti. Çünkü Avrupa orduları, birleşik kuvvetler, dilleri, milliyetleri, hükümdarları, komutanları ayrı birlikler hâlinde Türk ordusunun karşısına çıkıyordu. Her komutan ancak kendi birliğine söz geçirebiliyor, başkomutan unvanını taşıyan Avrupa hükümdarının iktidarı, doğrudan doğruya kendine bağlı kuvvetlerden öteye gidemiyordu.

Asrımıza kadar İngiliz ordusunda olduğu gibi, Türk ordusunda da askerlik, bir meslekti. Yani savaş çıkınca asker toplanmaz, bu işi meslek seçmiş ve devletçe belirli yerlere yerleştirilmiş maaşlı veya tımarlı muharipler toplanırdı. Sulh zamanında talim ve terbiye çok sıkı tutulurdu. Türk silâhları, daima en modern silâhlardı. En küçük yıpranmada değiştirilir, yenileri verilirdi. Bu işle "cebeci" sınıfı uğraşırdı. Nihayet Osmanlı Türk İmparatorluğunun bitmek tükenmek bilmeyen mâlî ve iktisadî kaynakları, en büyük ve mükemmel ordu ve donanmaları en iyi şekilde savaş alanına götürebilecek güç ve kudretteydi.

Osmanlı Türklerinin yükselme çağlarında yaptıkları savaşlar, XVIII. ve XIX. asırlarda Büyük Friedrich, Napoléon gibi büyük Avrupalı komutanların yaptıkları savaşlardan gerek alınan sonçlar, gerek savaşa katılan kuvvetlerin sayısı bakımından çok daha büyük ve önemlidir.

2. ASKERÎ YAPI

İâşe

Ordunun iâşesi dünya standartlarının üzerindeydi ve tabiî bu da malî güce dayanıyordu. Fransız tarihçisi Fernard Grenard: «Türk ordusunda bilhassa iâşe işi, dünyada en iyi düzenlenmiş durumdaydı. Asker, memleketin sırtından geçinmiyor, tükettiği maddelerin bedeli tamamen ödeniyordu» der. Sırp tarihçisi Mihail Konstantinoviç şöyle yazar: «Bir Türk askeri, Hıristiyan köylüden zorla bir tavuk alır veya atını köylünün tarlasına koyuverirse, idamla cezalandırılır».

Haber

Maddî unsurlardan çok ehemmiyet verilen diğer ikisi, haberalma ve haberleşme idi. Askerî yollar (Istanbul - Budin, Istanbul - Bağdad, Istanbul - Erzurum, Istanbul - Kahire vs.) çok bakımlı tutulurdu. Bu yolların üzerindeki köprüler, geçitler, tüneller sıkı muhafaza altında idi. Bu yollar üzerinde su depoları ve buzhâneler yapılmıştı. Sulh zamanında her yolcu istediği konakta bedava buz alabilir ve buzlu su içerdi. Kont Marsigli şöyle yazar: «Türk ordusunun bu yürüyüş kudretinin sebebi, yemeklerinin iyi olması ve hayvanlarına iyi bakılması ve bütün bunların bizimkilere nazaran daha muntazam ve daha düzenli teşkilâtlanmış bulunmasıdır».

Menzil Teşkilâtı

Bir seferin menzil teşkilâtını hazırlamak, bir ucu Kızıl Elma'da, bir ucu Kaf Dağı'nda olan bir devlet için, muazzam bir şeydi. Ağırlıklar denizden, su yoluyle ve kara yoluyle nakledilirdi. Su yolu olarak kullanılan ve üzerinde çok yoğun trafik bulunan Türk akarsularının başlıcaları başta Tuna olmak üzere, Fırat, Dicle ve Nîl idi. 1639 Bağdad sefer-i hümâyûnu için, ağzına kadar mühimmat dolu 800 gemi, Birecik nehir limanından hareket ederek Bağdad önlerine gelmişti. Ardından Birecik tersanesinde henüz inşâ edilmiş 800 gemi daha yola çıkarılarak 800 kilometrelik mesafeyi geçti, Bağdâd'a geldi. Nehir yolları, tesviye edilir, bakımlı tutulurdu.

Süvarilik

Türk ırkının ata, silâha, ava düşkünlüğü, her Türk'ü askerliğe yakın ve yatkın kılıyordu. Üstün nişancı olan Türk askeri, üstün süvari idi de. Çok iyi eğitilmiş ve harb meydanlarında üstün tecrübe edinmişti. Klasik devirde Türk ordusu, esas bakımından atlı bir ordu idi. Süvarilik meziyetleri, XIX. asırda bile üstün kalmıştı. 1827'de İngiliz amirali Sir Adolphus Slade'in müşâhedelerini aşağıya geçiriyorum:

«Kelefçe meydan muharebesinde Türk süvarisini gördüm. Türk akıncı süvarileri «Allah Allah» diye bağırarak atlarını Ruslar'ın üzerine sürdüler. Kale düzeni hâlini almış Rus birlikleri, bu taarruza tahammül gösteremeyip dağıldı. İki saat süren bu taarruzda Türk süvarisi, âdetâ spor yapıyor gibiydi. Rus piyade birliklerinin acziyle eğleniyor, Türk piyadesi ise muharebeye karışmayıp seyrediyordu... Açıkta Türk süvarisini karşılıyamayacağını anlıyan Ruslar, bu defa müstahkem tabyaların arkasına sinerek Türk süvarisini beklemiye ve onları müstahkem siperlerin önünde kırmaya karar verdiler. Türk süvarisi, bu defa da taarruza geçmekten çekinmedi. Ölümden zerrece korkuları olmadığı âşikârdı. Rus siperle-

rine doğru yaklaştılar. Siperleri az kala atlarını dizginleyip bir an siperlerin ardındaki Rus kazak süvarilerine küfrediyor, onları kızdırıp siperlerden çıkarmak istiyorlardı. Siperlerin önünde bir an kalıp derhal çekildikleri için isabet almıyorlardı. Âdeta şehir meydanında cirit oynuyorlardı. Bu yaptıkları artık süvariliğe bile sığar şey değildi, tam mânâsıyle at canbazlığı idi. Rus topçusunun ateşi altında, ateşten mümkin olduğu kadar kaçınıp isabet almamıya çalışarak siperlere yaklaşıp piştovlarını Ruslar'ın üzerine boşaltıyorlardı. Fakat bir an geldi ki, Rus toplarının ateşi şiddetlendi. O zaman Türk süvarisi, ric'ate başladı. Ama atlarının üzerlerinde görünmüyorlardı, kafalarını atlarının karnına sokup çekiliyorlardı... Fakat başlarını atlarının karnına çekmeleri çok kötü netice verdi: Zira çevrelerini görmüyor, yalnız istikamet tayin edebiliyorlardı. Kumandanları Reşid Paşa'nın yalnız başına Ruslar'ın önünde kalakaldığını göremediler. Bir kazak yüzbaşısı, Rus siperleri önünde şaşkın şaşkın bakan bir Türk süvarisini fark etti. Süvarinin üzerindeki parlak üniformadan, bunun büyük bir Türk subayı olduğunu anlamıştı. Reşid Paşa serdar, yani başkumandandı. Kazak yüzbaşısı atını sürdü, paşanın kolundan tuttu. Paşa şaşırmıştı. Tarihte ilk defa olarak bir Türk serdârının düşmana esir düşmesine bir saniye kalmıştı. Fakat o sırada, ric'at eden bir Türk süvarisi durumu gördü. Atını gerisin geriye serdâra doğru sürmiye başladı. Yıldırım gibi yetişip piştovuyle kazak yüzbaşısını alnından vurdu. Reşid Paşa'nın atının dizginlerini kavrayıp çekti. Ve paşasıyle beraber Şumnu istikametinde gözden kayboldu. Hâdise yalnız bir an sürmüştü. Ruslar, siperlerinin arkasında, sadece şaşkın şaşkın seyrediyorlardı. Böyle bir vak'a olmamış gibiydi, sanki hayal görmüşlerdi».

İngiliz amiralinin sözleri burada bitti. Amiralin tasvîr ettiği Türk süvarisinin, akıncılar soyunun son fertlerinden biri olduğu âşikârdır. XVI. asırda ne olduğu, kıyas yoluyle kolayca düşünülebilir. 1789 tarihli bir Almanya imparatorluk askerî jurnalinde «Avrupa'nın en âlâ süvarisi Osmanlı süvarisi» denmektedir. Bu suretle, son zamanlara kadar Türk süvarisinin kesin şekilde Avrupa süvarisine üstün olduğu anlaşılır. Fakat XVII. asırdan sonra muharebelerin mukadderâtı artık süvaride değildi, piyadeye geçmişti.

Meslek Ordusu

Türkiye imparatorluğunun karşısında Avrupa'nın büyük zaafı, daimî meslek ordusunun bulunmayışı idi. Yalnız hükümdarların daimî hassa birlikleri vardı. Savaş çıkınca, çok ilkel usullerle asker toplanırdı. Avrupa'da ilk daimî meslek ordusunu XVII. asır ortalarında İsveç kurdu. Fransa ve Prusya gibi büyük askerî devletler, İsveç'i taklîd ettiler. XVII. asrın sonları gibi geç bir tarihte bile İngiliz diplomatı Lord Ricault, her sınıf Türk askerinin yalnız seferde değil, hazarda da maaş almasını hayretle karşılamakta, bu isrâfın (!) Türkiye'den başka hiç bir devlette bulunmadığını yazmaktadır.

Artık işi yalnız savaş olan, savaşmaktan başka hiç bir şeyle uğraşmıyan ve başka bir şey de bilmiyen, çok iyi techîz edilmiş ve yetiştirilmiş bir kitlenin, üstün taktik ve stratejik bilgiye sahip bulunacağı tabîîdir. Türkler, üstün taktik ve stratejik bilgiyle tarih sahnesine çıkıp cihan devletleri kurdular. Bu geleneği devâm ettiren Osmanlılar, XIV - XVI. asırlarda dehâ sahibi pek çok kumandan (bilhassa ilk 10 padişah) yetiştirdiler. Ama XVI. asırdan sonra dehâ sahibi kumandan ve amirallerin nesli tükendi. Gene değerli kumandanlar yetişiyordu. Fakat dâhî karacı ve denizci asker, yok gibiydi.

Savaşa Hazırlanma

Savaş önce politik olarak hazırlanırdı. Sonra lojistik bakımdan harb hazırlanırdı. Derhal menzil teşkilâtı faaliyete geçerdi. Bu işler, büyük gizlilik içinde cereyân eder, çok defa haberalma servisleri, seferin nereye olacağını kestiremezler, tereddüdde kalırlardı. Toplanma emirleri kesindi. Belirli konaklarda emredilen gün ve saatte bulunmıyan beylerbeyinin, sancak beyinin, alay beyinin, tımarlının hâli yamandı. Kellesiyle oynamış sayılırdı.

Avrupa piyadesinin günde 10 kilometre yürüdüğü çağlarda Türk piyadesi günde 20 ilâ 25 kilometre yürürdü. Böyle bir ordu, çok üstün kuvvetler karşısında değilse, düşmanını daima yenmek imkânına sahipti. Düşmanın durumuna ait mümkin olabilen herşeyi bilmek esastı.

Hazarda eğitim zordu. Yaralananlar ve sakat kalanlar olurdu. Talim ve manevrada sakat kalana, hayat boyu emekli maaşı bağlanırdı.

Türk silâhları çok iyi yapılmıştı ve çok te'sirliydi. Darbeleri öldürücü ve kesindi, nâdiren yaralardı.

Sorular :

1 — Osmanlı ordusunda iâşe sistemini anlatınız.
2 — Haberalmaya niçin büyük ehemmiyet verilmiştir?
3 — Menzil teşkilâtı nedir?
4 — Türkler'in üstün süvari (atlı) olmasının tarihî sebeplerini açıklayınız.
5 — Savaşın hazırlık safhası nasıl yapılırdı?
6 — Türk silâhlarının üstün olmasına nasıl dikkat edildiğini anlatınız.
7 — Ordunun maddî ve mânevî imkânları dışında bir de üstün kabiliyetli ve dehâ sahibi kumandanın rolünü anlatınız. Türkler dehâ sahibi askerler yetiştirmeselerdi cihan devletleri kurabilirler miydi?
8 — Disiplin ve askerin her durumdaki himayesi için ne gibi tedbirler alınmıştı?
9 — Türk piyadesinin yürüme ve hızlı yol alma kabiliyetinin sebeplerini izah etmiye çalışınız.
10 — Türkler'in silâhlı millet olmasının sebep ve zaruretlerini nasıl açıklıyorsunuz?

OKUMA PARÇASI : XXVII

FÂTİH DEVRİNDE TÜRK AKINCILARI

Osmanlı devletinin Avrupa'da yaptığı baş döndürücü fetihlerin sırlarından biri, "akıncı" denen askerî sınıfın varlığıdır. Bugünün "komando"larına karşılık olan akıncılar, düşmanın iktisadî ve mânevî yapısını altüst ederek, savaşın kazanılmasında pek önemli bir rol oynarlardı. Türk akın tekniği şöyleydi: Akıncı ordusu, belirli yerlerde parçalara ayrılır, o parçalar gene belirli yerlerde daha küçük birliklere bölünerek yollarına devam ederlerdi. Her birliğin tahrip edeceği şehir ve kasabalar önceden kararlaştırılırdı. Dönüşte birlikler, gene belirli yerlerde fakat evvelce ayrıldıkları mevkilerde olmamak üzere birleşir, birkaç birleşmeden sonra tekrar tek ordu hâline gelip Türk topraklarına dönerlerdi. Bu durum, düşman ülkesini dehşet içinde bırakır, yıldırımlar ve kasırgalar gibi esip geçen akıncıların nerede ve ne zaman bulundukları ve bulunacakları hakkında yüzlerce söylenti çıkardı.

Fâtih Sultan Mehmed, son yıllarında, 25 kadar devletle birden tek başına savaşa girişmişti. Bu savaşı kazanmak için, akıncı ordusundan pek çok faydalandı. Venedik, Macaristan, Polonya ve Almanya gibi Türkiye ile savaş durumunda bulunan büyük Avrupa devletleri, akıncılarla yıldırıldı. Bu akınların önemi hakkında bir fikir edinebilmek için, büyük akıncı beylerinden Mihaloğlu Gazi Alâeddin Ali Paşa'nın hayatı boyunca Tuna'yı kuzeye doğru tam 330 defa geçtiğini hatırlamak kâfidir. Ali Paşa, bu akınlarından birinde Macaristan kralının kızını esir almıştı. "Mehtâb Hanım" adını alan bu prenses, Ali Paşa ile evlendi ve Gazi Hasan Bey, Gazi Ahmed Bey, Gazi Mehmed Bey, Gazi Hızır Bey, Gazi Kara Mustafa Bey adlarındaki 5 ünlü akıncı beyi, bu evlenmeden doğdu. Bu 5 kardeş de, Kanûnî'nin ilk yıllarında ve çeşitli akınlarda şehit olmuşlar, hiç biri yatağında ölmemiştir.

Ali Paşa'nın 1473 Macaristan akınında Varadin şehri zaptedildi ve 18.000 Türk akıncısı, 60.000 esir ve 900.000 baş hayvanla Türkiye'ye döndü. Bu rakamlar, düşmanın iktisadî gücünün, sonuç bakımından da savaş kabiliyetinin ne derecelerde kemirildiğini açıkça gösterir. 1478 Venedik akınına, 15.000 kişi katıldı. Başkomutan, İskender Paşa idi. Yanında Mihaloğlu Ali, Malkoçoğlu Bali Beyler vardı. Friul'den sonra Gorizia şehrini düşüren akıncılar, Isonzo ırmağına varınca, yeni katılan birliklerle 30.000 kişiyi buldular. Türklerin "Aksu" dedikleri Isonzo'ya gelince, 15.000 akıncı bu suyu atladı. Diğer 15.000'i, ırmağın berisindeki ülkede kaldı. Çok sarp olan ve yayaların bile geçemediği yerlerden akıncılar, atlarını kayalardan ve yarlardan atlatarak geçiyorlardı. Venedik Ovası'nı yakan bu korkunç akın, Venedik devletini savaşta saf dışı bırakan ve sulh istemeye mecbur eden başlıca askerî hareketlerden biri oldu. 1479 yazında yapılan akın, Türk tarihinin en büyük akın hareketlerinden biridir. Bu akın, tam kadro, 43.000 akıncı ile yapıldı. Venedik tarafında serbest kalan Türkiye, artık bütün gücüyle Macaristan ve Almanya'ya yükleniyordu. Türklerin "Erdel" dedikleri Transilvanya'daki altın ve gümüş madenlerinin tahribini hedef tutan bu akında, kuzeye doğru yol alındıkça birçok kola ayrılan akıncıların başında tam 12 sancak beyi yani akıncı tümgenerali bulunuyordu. Başlıcaları, Mihaloğlu Ali Paşa, Mihaloğlu İskender Bey, Malkoçoğlu Balı Bey, İsa Bey ve Hasan Bey idi. Bu beyler, meselâ Ali Paşa, Macarca ve Romence dahil, birkaç Avrupa dilini, Türkçe derecesinde konuşuyorlardı. Bu akında, bütün Transilvanya çiğnendi. Almanya ve Macaristan'ın nefesini kesen ve savaşın Türklerce kazanılmasını sağlayan bu akın, Osmanlılar için de zayiatlı oldu. 43.000 akıncının 20.000'i Büyük Macar Ovası'nın zümrüt rengindeki topraklarında can verdi.

Almanya'ya ve Polonya'ya yapılan akınlar da, düşmanı, iktisadî bakımdan yıkıma götürdü. 1480'de akıncılar, 5. defa olarak Karniol'e, 4. defa olarak İstirya'ya girdiler. Avusturya'nın Graz şehrine kadar uzanan bu akında Dâvud Paşa, Hırvatistan, Slovenya ve İllirya gibi ülkeleri altüst etti.

Osmanlı tarihçilerinin ifadesine göre "köpekleri domuzlara ve domuzları köpeklere düşürerek" Fâtih'in kazandığı bu 16 yıl süren ve 25 kadar devlete açılmış olan Büyük Savaş, Türkiye'yi, bütün dünyanın ümit ettiğinin aksine, büyük bir galibiyetin temsilcisi durumuna yükseltti. Fâtih Sultan Mehmed'in askerî ve siyasî dehâsının yanında, akıncıların da paylarının büyük olduğu bu savaş, Türk Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biri oldu. Türkiye'yi emsalsiz parlaklıkta bir geleceğe doğru itti ve Osmanlı gücünün münakaşasız şekilde cihan çapında olduğunu, hiç bir müttefikler koalisyonu tarafından yenilemeyeceğini açık ve seçik olarak gösterdi.

3. MODERN TÜRK ORDUSUNA GEÇİŞ

Topçu

1700 yıllarına kadar Türk topçusu, dünyanın birinci ve üstün topçusudur. Tam 3 asır Osmanlı Türkleri, cihana topçuluk dersi vermişlerdir. Hem taktik, hem teknik olarak 1700'lerde Avrupa topçusu, Türk topçusuna erişebilmiştir. Türk mühendisleri, tophânelerde devamlı keşiflerle top silâhını her yıl geliştirmişlerdir. Türk topçuları, çok iyi yetiştirilmiş, çok nişancı askerlerdi. Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısından atılan gülleler havada biribirine değdirilebilip havada dağıtılabiliyordu. Fâtih Sultan Mehmed'in 12.000 deveye yüklettiği seyyar tophâne (top fabrikası), İşkodra önlerine getirilerek birkaç hafta içinde ağır muhasara topları dökmüştü ki, devrine göre, insan aklının zor alacağı bir teknik başarı idi. Havan topunu da tarihte ilk defa Fâtih Sultan Mehmed icad edip kullanmıştır. XVII. asır sonlarında bile Ricault, Türk toplarını «dünyanın en iyi topları» olarak tavsîf eder.

İstihkâm

Türk istihkâmcılığının üstünlüğü, XIX. asır sonlarında bile muhafaza edilebilmiştir. Plevne'deki Türk istihkâmcılığının hârikaları, askerî tarihlere geçmiştir.

Türk Askerinin Beşerî Yapısı

İmparatorluğu, devletin 500.000 kadar meslekten askeri muhafaza etmektedir. Fakat bu sayıda asker, hiç bir zaman bir sefere sürülmemiştir. Zira uçsuz bucaksız imparatorluğun muhafazası için her tarafta birlikler, muhâfızlar vardı. Asya tarihinin büyük mütehassıslarından biri, Fransız Fernard Grenard, Osmanlı devri Türk askerini şöyle tahlîl etmektedir:

«Muharebe meydanında Türk askeri ölür, teslîm olmazdı... İlk çağırma emrine daima hazırdı... Kumandanlarına körükörüne itaat, muharebe meydanında canlarını sakınmamak, yiyip içmeksizin çok uzun yol yürüyebilmek gibi üç vasıflarıyle Hıristiyan askerlerinden üstündüler. Bir şeyleri eksik olduğu zaman sadece sabrederlerdi. Giyimleri ve teçhizatları hafif, yorgunluğa mütehammil idiler. Sür'atleri hayret vericidir, Cengiz Han'ın askerlerine benzer. Hıristiyan askerinin üç gün üç gecede aldığı yolu Türk askeri bir gecede kat'ederdi. Disiplinine ve saygısına rağmen Türk askeri, tahmîn edildiği gibi pasif bir şahsiyet değildir. Muhtemel şartlar altında neler yapması icab ettiğini çok iyi bilir. Disiplini zımnî bir anlaşmadır ve vazifeleri, kumandanlarının vazifelerine bir cevap teşkîl eder. Ayaklanmalar az değildir. Alacakları geciktiği zaman patırtılı şekilde istemekten çekinmez, hattâ emre karşı gelir. Yavuz Selîm'i İran'ı ve Mısır'ı terke mecbûr eden, Kanûnî Süleymân'a Viyana kuşatmasını kaldırtan, Türk askeridir. Askerin hakları fikri, Osmanlı fetihlerini geniş ölçüde sınırlamıştır. Gerçi büyük Osmanlı fetihleri Türk askerinin enerji ve irâdesiyle yapılmıştır, fakat söylediğimiz gerçeğe de az tarihçi dikkat etmiştir. Teşkilâtının kudreti ne olursa olsun Türk ordusu, nâmağlûb bir ordu değildi. Pekâlâ mağlûbiyetlere uğradığı da oldu. Daima seferberlik hâlinde meslek ordusu olması, her savaşta yeniden asker toplıyan Hıristiyanlar'a karşı en büyük üstünlüğü idi. Bir başarısızlıkla karşılaşınca fütur getirmez, aynı şeyi tekrarlardı (Rodos ve Belgrad gibi kaleleri ancak 3., 4. muhasaralarında almışlardır). Bu sebat, inatçılık ve takip fikri Osmanlı prensibi değildir, umumî Türk prensibidir ki, Cengiz'de de, Timur'da da, Babur'da da, görülür. Ordu ile devlet çok iyi kaynamıştı ve güçlü bir maliye, bu mekanizmanın emrindeydi. Batı'da olduğu gibi ordu, sosyal yapının üzerinde ve dışında, sonradan eklenmiş bir müessese değildi. Osmanlı azametinin 7 başlıca sebebi vardır ki, bunlardan biri, Osmanlı ordusudur».

Fransız tarihçisinden aktardığımız fikirler, burada bitti.

Modern Türk Ordusunun Kuruluşu

Böyle bir ordu, XVIII. asrın başlarında bozulmıya başladı ve bu asrın sonlarında dejenere oldu. XIX. asır başlarında, bizzât içlerinden yetişen bir kumandanlarının, Alemdar Mustafa Paşa'nın tâbîriyle «leblebici ve manav gürûhu» hâline geldi. Muharebelerde düşman önünden kaçmıya, hazarda şehir kaldırımlarında kabadayılık etmeye başladı. Âsî asker hâline geldi, disiplinini kaybedince de ordu vasfını kaybedip silâhlı sürü hâline dönüştü. II. Mahmud ki, devleti XIX. asrın başlarında dağılmaktan ve netice itibarıyle Türkiye'yi Türkistan'ın âkıbetine düşmekten kurtaran adamdır, nasıl bir orduyu devraldığını bilerek tahta çıktı. Üstâdı ve mânevî babası (gerçekte amca oğlu) III. Selim, gözlerinin

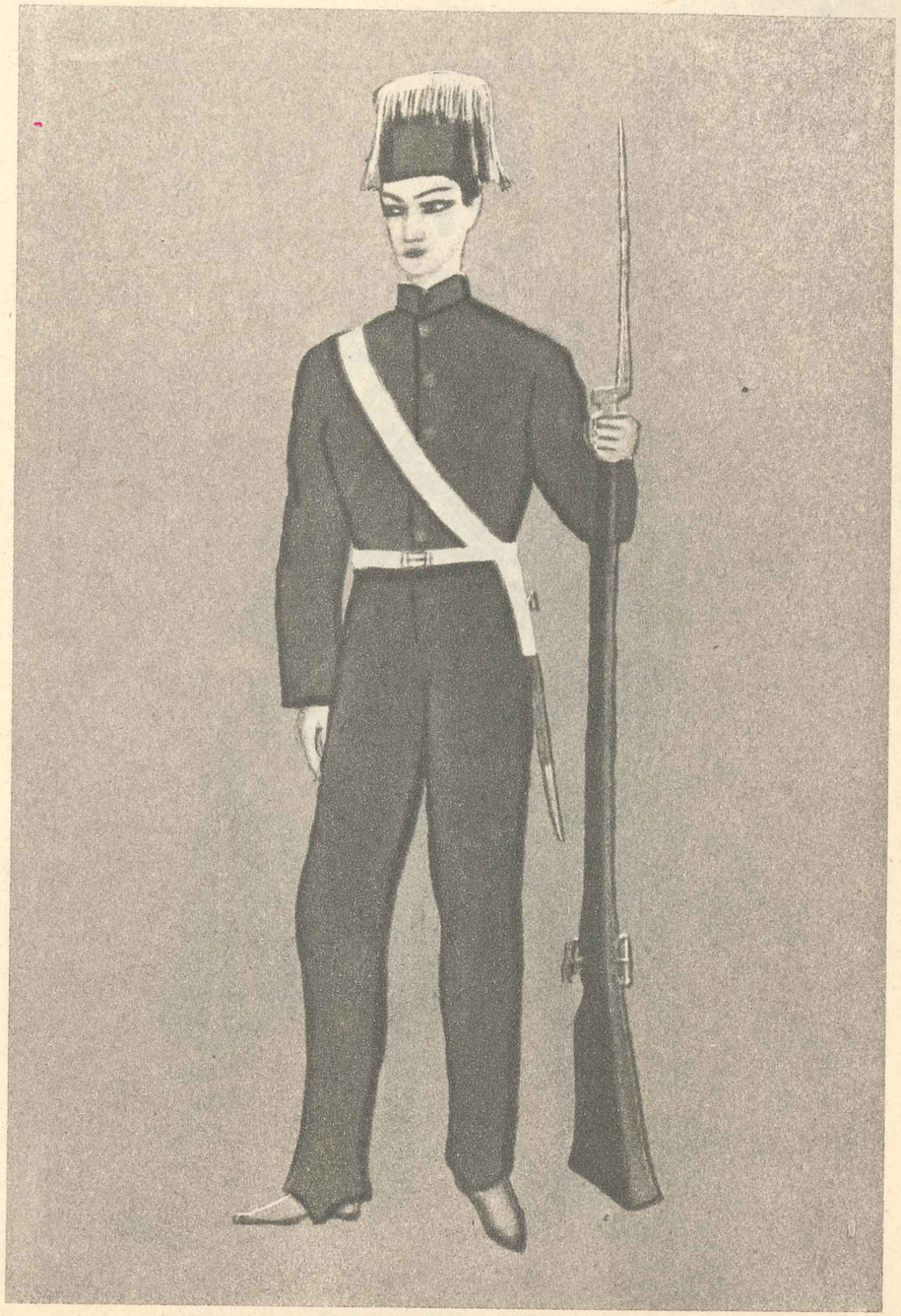

İlk Harbiye öğrencisi (1830) (tâlim üniforması)
(N. Sevin)

Modern Türk ordusunda ilk subay üniforması (1830).
(N. Sevin)

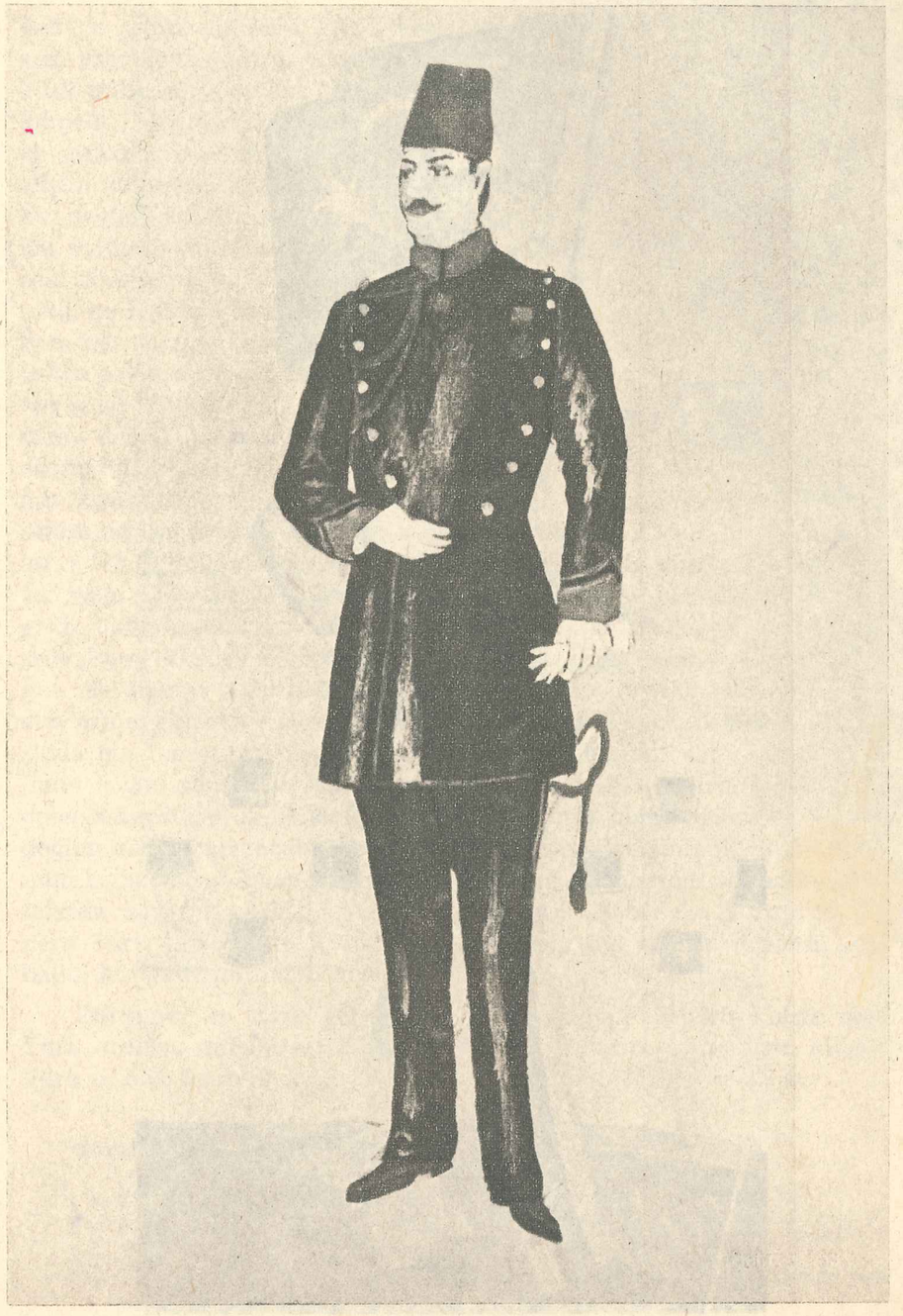

Kurmay yüzbaşı (1900)
(N. Sevin)

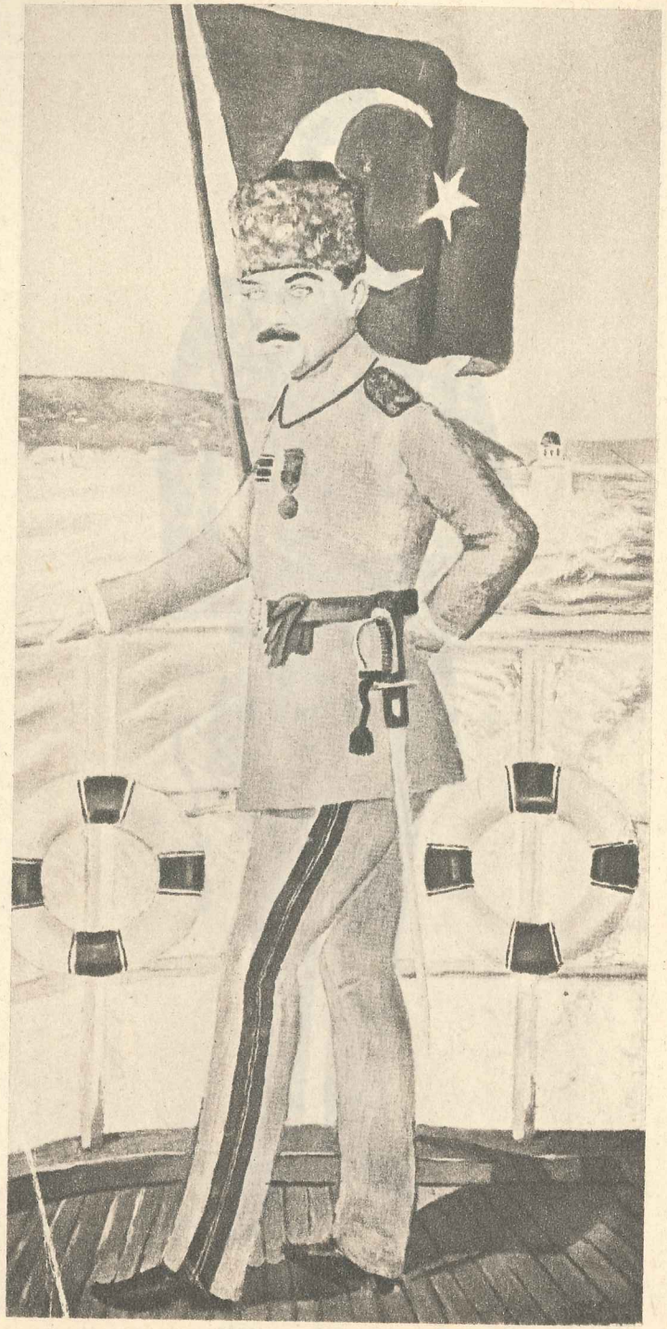

İmparatorluk Türkiyesi'nde son general üniforması: Mustafa Kemal Paşa (1918 sonu)
(N. Sevin)

önünde şehîd edilmişti. Âsî asker, tahta geçtiğinin ferdâsında sarayını ateş yağmuruna tuttu. Topkapı Sarayı'nın asırlık duvarları ile beraber Türk milletinin istikbali de âsî askerin topçu ateşiyle sallandı, fakat yıkılmadı. Topkapı Sarayı'nı aşıp padişahı -kendilerini modern ordu hâline getirmek istediği için- öldürmek niyetinde olan âsî askerin, velvelesi cihânı tutan kuşakların torunları olduğuna inanmak hemen hemen mümkin değildi. Bu âsî ordu, imparatorluğu içinden bile tutamıyor, eyâletler, baş kaldıran valilerin elinde sallanıyordu. Türkiye, Türkistan gibi bir düzine devlete ayrılıp Rus lokması hâline gelmek üzereydi ki Sultan Mahmud, millî şuûru uyandırıp yanına almayı bildi; ordu denen sürüyü merhametsiz şekilde ortadan kaldırıp modern orduyu kurdu. Bu işler yapılırken pek değerli bir kaç eyâlet elden gitmişti ama, büsbütün yok olmaktan iyidi. Topkapı Sarayı'nın duvarlarından yeniçeri kışlalarının «Etmeydanı» denilen Aksaray'daki duvarları önüne nasıl geleceğini tam 18 yıl düşünmüştü ama, iyi düşünmüş, şâhâne planlamıştı. Etmeydanı Kışlası'nın duvarlarını bombardıman emrini topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa'ya verdiği an, Türk milletinin istikbali kurtulmuş, II. Osman'ların, III. Selim'lerin, Alemdar Mustafa Paşa'ların boşuna kelle vermedikleri isbât edilmişti. II. Mahmud, çizmelerini çekti ve bir nefer üniforması giydi, eline kamçısını aldı. Sarayından çıkıp, iki yıl ikamet etmek niyetiyle Râmi kışlasına geçti. Devlet elden gittikten sonra padişah neydi ki... Alelâde bir neferdi. O kışı çamurlar içinde yuvarlanarak, ilk modern alaylarının eğitimine nezâret etmekle geçirdi. Her gece kışladaki taş odasında bir kaç yazıyı okuduktan sonra yorgunluktan mahv olmuş halde mum ışığını söndürüp kendini yatağa attığı zaman, ertesi sabah, biraz daha müsterîh uyandı. Mesleği yalnız savaşmak olan modern ordusunun doğum sancılarını acaba koca imparatorlukta hangi fânî, Sultan Mahmud kadar dayanılmaz krampları benliğinin en mahrem ve mahfuz noktalarda duyarak geçirdi? Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'yi kurup ilk modern Türk subaylarını kendi eliyle me'zun ettiği zaman, devletin istikbalini kurtardığını biliyordu.

Dünyanın en şanlı gelenekleri içinde yetişip gelişen klasik devir Türk ordusu, millete acı hâtıralar bırakarak tarihe karışmıştı. Modern Türk ordusu kurulmuştu.

Sorular :

1 — Osmanlı topçusunu anlatınız.
2 — Türk top tekniğinin gelişme çizgilerini anlatınız.
3 — Türk istihkâmcılığı hakkında neler biliyorsunuz?
4 — Yabancı tarihçiler yükseliş devri Osmanlı ordusu ve askeri hakkında neler düşünüyorlar?
5 — Kapıkulu Ocakları'nın yozlaşmasının sebepleri hakkında neler biliyorsunuz?

6 — Vak'a-i Hayriye hangi zaruretlerden doğdu?
7 — II. Mahmud'dan önce hangi padişah ve vezirler Kapıkulu Ocakları'nı düzeltmeyi veya büsbütün ortadan kaldırmayı düşündüler?
8 — Hangileri başarı gösterdi, hangileri kelle verdi?
9 — Kapıkulu Ocakları'nın Istanbul'da toplanmasının mahzurlarını açıklayınız.
10 — II. Mahmûd'un modern orduyu kurmak için aldığı başlıca tedbirleri sayınız.

OKUMA PARÇASI : XXVIII

KANÛNÎ'NİN ESTERGON SEFERİ

Kanûnî Sultân Süleyman Hân'ın onuncu seferi, Osmanlı tarihlerinde "Estergon Sefer-i Hümâyûnu" diye anılır. Bu sefer, Macaristan'da Estergon ve İstolni - Belgrad kalelerinin fethi kadar, Türk ordusunun gösterdiği ihtişamla da meşhurdur. 23 nisan 1543'te Orduy-ı Hümâyûn, Macaristan'a gitmek üzere Edirne'den ayrılırken yapılan geçit resmi ve tören, tarihe, Türk debdebe ve gösterişinin parlak bir örneği olarak geçmiştir.

En önde, ordunun su taşıyan saka sınıfına mensup bölükleri ilerliyordu. Bunların ardından, padişaha mahsus hazineyi, parayı ve eşyayı taşıyan 2.100 katır geliyordu. Bu hayvanlar, 300'erden 7 bölük teşkil edecek şekilde düzenlenmişti. Sonra 900 kişilik bir atlı hassa taburu bunları takip ediyordu. Bu tabur 100 diziden kurulmuştu ve her dizide 9 atlı vardı. Ordunun bir kısım yiyecek ve cephanesini taşıya 5.400 deve, her dizide 6 hayvan bulunmak üzere 900 sıra hâlindeydi. Bu hecinsüvâ levazım tugayını 1.000 kişilik cebeci taburu, 500 kişilik lâğımcı (istihkâm) taburu 400 kişilik arabacı (nakliye) taburu takip ediyordu. Her birliğin başında, tören üniformalarını giymiş subaylar yer alıyordu. Daha sonra, ordunun ruhu ve esası olan tımarlı sipahi tümenleri geliyordu. Bunlar, Anadolu tımarlıları idi. Rumeli tımarlıları, Sofya'da katılmak üzere bu şehirde toplanmışlardı. Tımarlıların ardından, bütün maiyet halkı ile muhteşem bir kalabalık teşkil eden nişancı (devlet bakanı), başdefterdâr (maliye bakanı), Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nihayet 4 vezir at sürüyordu. Her vezirin önünde tuğlarını taşıyan 3 tuğcu, beylerbeyilerin önünde 2 tuğcu, sancak beylerinin önünde ise 1 tuğcu görünüyordu. Bu generallerin hemen arkasında, kalabalık bir kurmay subaylar, yâverler ve emir subayları yer alıyordu.

Bunlardan sonra padişahın şahsına bağlı saray birlikleri geliyordu. Hükümdarın şahsî hizmetkârları, sonra "çavuş" ve "kapıcıbaşı" denen ve sayıları 300'ü bulan hassa yâver ve emir subayları ilerliyordu. Bunlar, göz kamaştırıcı üniformalar giymişlerdi; elbiseleri en usta terziler elinden çıkmış ve en değerli kumaşlardan dikilmişti. 12.000 kişilik tam kadrolu Türk ağır piyade tümenini teşkil eden Yeniçeriler, ortalar (taburlar) hâlinde yürüyorlardı. Bazı Yeniçeri birlikleri tüfekli, bazıları sadece kılıç, ok ve yaylı idi. Yeniçerileri 7 sırmalı sancak ve 7 tuğ taşıyan 14 sancakdar ve tuğcu izliyor ve hükümdarın şahsına mahsus olan bu "7" sayısı, padişahın yaklaşmakta olduğunu haber veriyordu.

200 kişilik mehter takımı, mehterbaşının başkanlığında, yeri ve göğü inleten havalar çalarak, korkunç denecek derecede muhteşem ve muntazam adımlarla ilerliyordu. Mehterlerin sazları, altın zincirlerle boyunlarına asılmıştı. Daha sonra 400 kişiden ibaret "solak" denen başka bir hassa taburu yer alıyordu. Solakların kılık kıyafeti, bahar güneşi altında pırıl pırıl yanıyordu. Başlarında tavus tüyünden sorguçlar vardı. Yalnız böyle bir birliği geçirmek, o devirde, ancak büyük bir imparatorluğun harcıydı. Ardlarından gelen 150 hassa yâveri ve protokol subayının üniformaları ise mücevhere boğulmuştu. Elbiselerinin düğmeleri elmastandı. Geçtikleri

yere, gözleri kör eden bir ışık deryâsı yayılıyordu. Bunların başında "çavuşbaşı" denen mâbeyn-i hümâyûn mareşali vardı. Daha sonra, 70 kişiden ibaret "peyk" denen bir hassa takımı geliyordu. Bunlar, 35'i sağda, 35'i solda olmak üzere yürüyor ve aralarında "Cihan Padişahı" Kanûnî Sultân Süleyman Hân at sürüyordu. Bilhassa yabancılar padişahın mücevherler içinde geçeceğini sanırlarken ilk defa olarak hayal kırıklığına uğruyorlardı. Çünkü hükümdar, sade bir elbise giymişti. Bütün ihtişamı, görülmemiş güzellikteki atındaydı. Bu at, akıl almaz büyüklükte inci, pırlanta ve zümrütler kakılmış koşumlar taşıyordu. 48 yaşına gelen ve 46 yıllık saltanatının 23. yılında bulunan Kanûnî'nin yüz ifadesi çatık çehreli denecek kadar ciddî ve vekarlı idi. Hafifçe önüne bakıyor, buna rağmen, bütün ordusuna hâkim bir başkumandan olduğu hemen anlaşılıyordu.

Daha sonra topçu, "azab" denen hafif piyade alayları geçiyordu. Ordunun diğer birlikleri, bitmek tükenmek bilmez diziler hâlinde yürüyüşlerine devam ediyorlardı. O zaman dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Edirne'nin halkı, birbirleri üzerine yığılmış azametli bir kitle hâlinde, fakat dikkat çekici bir sessizlik içinde, ordularını seyrediyorlardı. Yalnız gözlerinden bu manzara ile öğündükleri anlaşılıyordu. Alkış ve gösteri yoktu. Atların nal sesleri bile hafifçe duyuluyordu. İşitilen tek şey, Mehterhâne-i Hâkaanî'nin ceng havaları idi. Ordunun geçişini izlemek için Istanbul'dan gelmiş olan yabancı diplomat ve tacirleri en çok şaşırtan, bu mutlak sessizlikti. Avrupa ordularının kulakları sağır eden gürültülerine alışan yabancılar, Türk ordusunun ve milletinin sükûneti karşısında, başka bir âleme geçmiş gibi oluyorlardı.

4. ASKERÎ SINIFLAR

Tımarlı Sipahisi

Klasik devir Türk ordusunun en büyük parçası, tımarlı sipahisi denilen süvari sınıfıdır. Bu sınıf, Osmanlı cihan devletinin harb meydanlarında gerçekleşmesinde münakaşasız şekilde en büyük görev ve hizmeti yapmıştır. Kapıkulu sınıfları gibi maaşlı, azablar gibi ücretli değildir, levendler ve akıncılar gibi ganîmetle de geçinmez. Devletin işletme hakkını kendisine verdiği topraklarla geçinir. Bu toprakların küçüğüne «tımar», büyüğüne «zeâmet», hepsine «dirlik» denilir ki, Selçuklular'daki «ıktâ»ın karşılığıdır. Bunlar hakkında -artık ehemmiyetlerinin kapıkullarına nisbetle hayliden hayliye azaldığı- XVII. asrın 3. çeyreğinde bile Paul Ricault şöyle yazar : «Sipahiler, Türk ordusunun en iyi kısmıdır. Arz'ın o derecede büyük bir kısmını fetheden, işte bu süvari askeridir». Babası ölen oğul, tımarlı sipahi olmıya hak kazanır. Türk aslından olmıyan Müslümanlar'a, meselâ Arablar'a tımar verilmekten şiddetle kaçınılmıştır. Eğitim, adalet ve din sahaları nasıl münhasıran Türk kanından gelenlere tahsîs edilmişse, ordunun en mühim sınıfı da böyledir.

İmparatorluğun esas yapısı Anadolu ve Rumeli eyâletleridir (bu sonuncu eyâlet, Romanya ve Bosna dışında bütün Balkanlar'ı içine alıyordu). Sonradan Karaman, Rûm (Sıvas), Erzurum, Diyâr-ı Bekr, Trabzon

Tüfekli yeniçeri eri (1451 - 1481).
(N. Sevin)

gibi eyâletler de bu esas yapıya eklenmiştir. Daha dışarıya doğru olan eyâletler, sonraki fetihlerdir ve imparatorluğun esas çatısına dâhil değildir. Çatıyı teşkîl eden bütün eyâletler de tımarlı eyâletlerdir. Binâenaleyh bu esas eyâletlerde bütün toprak, hiç olmazsa toprağın çok büyük kısmı, Türkler'in elindedir. Başka kavimlerin eline geçmemesine de itina edilmiştir.

Tımarlı sipahisinin en parlak devri, Kanûnî devridir, sonradan kapıkulu askeri ehemmiyet kazanmıya başlamıştır. Kanûnî devrinde 166.200 tımarlı sipahisi vardı; bunun 74.600'ü Rumeli, 91.600'ü Anadolu tımarlı sipahisi idi. Bu suretle Türk atlı ordusu, Anadolu ve Rumeli olarak ikiye ayrılmıştı. Bu iki ordunun kumandanları, Anadolu ve Rumeli beylerbeyileri idiler. 1650'de Evliyâ Çelebî devletin 566.000 tımarlı veya ulûfeli (maaşlı) askeri olduğunu, gönüllüler ile muhtar devletlerin yardımcı askerlerinin bunun dışında bulunduğunu kaydeder. XVI. asrın son çeyreğinden itibaren, muntazam denecek şekilde tımarlı sipahisi sayısı azalmış, kapıkulu sınıflarınınki çoğalmıştır. Fâtih'in ve Kânûnî'nin üzerlerine o kadar titredikleri, onların başında cihan devleti kurdukları tımarlı sipahi, merkezin kapıkullarının gelişmesine engel olamaması yüzünden, gittikçe acıklı duruma düşmüştür. Bunda, artık piyadenin bütün dünyada süvarinin yerini almasının da rolü vardır.

Yeniçeri Ocağı

Devşirme ve kapıkulu denen sınıfların en mühimmi, yeniçeri ocağıdır. Bir piyade tümeni olarak düşünülmüş, bu şekilde işlemiş, fakat XVI. asrın son çeyreğinden itibaren bunun ötesinde bir gelişme göstermiştir. Bu asırdan sonra da çok az devşirme yapılmış, ocak, şehirli Türk çocuklarının elinde kalmış, fakat eski sıkı disiplini bozulmuştur. Bütün cunta hareketleri bu ocaktan çıkmış ve hemen hemen istisnasız hepsi devletin aleyhine neticeler vermiş, bazıları devlet için çok büyük felâketlerle bitmiştir. 1363 ocağında I. Murâd'ın kurduğu bu ocağı 463,5 yıl sonra II. Mahmud, Vak'a-i Hayriyye ile ve diğer kapıkulu ocakları ile beraber lağv etmiştir. Ocağın kumandanı «yeniçeri ağası»dır ve Dîvân-ı Hümâyûn (bakanlar kurulu) üyesidir. Beylerbeyi (orgeneral) rütbesindedirler; 29'una vezir (mareşal) rütbesi verilmiştir. Daha çok politik bir şahsiyettir ve hükûmete karşı sorumludur. Asıl teknik kumandan, «sekbanbaşı» denilen generaldir.

Yeniçeri ocağı, «devşirme» denen devletin Hıristiyan tab'asının çocukları toplanarak kuruldu. Bu çocuklar, bir Türk ailesinin yanında Türkçe'yi, İslâm dininin esaslarını, Osmanlı âdet ve terbiyesini öğrendikten sonra, «acemioğlanı» adıyle kışlaya sevk ediliyor, orada askerî eğitim görüyorlardı. Uzun bir askerî eğitimden sonra «yeniçeri» adıyle er olarak orduya katılıyorlardı. Disiplin çok sıkı, hattâ şiddetli idi.

Yeniçeri generali (1500)
(N. Sevin)

Yeniçeri ocağı, «orta» denen taburlar hâlinde teşkilâtlanmıştı. Orta kumandanı olan binbaşıya «çorbacı» denirdi. Karışık ve cazip protokolleri ve merkezde sözleri geçmesi, ihtilâllere karışması bakımından, bazı tarihçiler, Osmanlı fetihlerinin bu ocak sayesinde yapıldığını iddia etmişlerdir. Bu iddianın gerçekle ilgisi yoktur. Çeşitli tarihlerde yeniçeri toplam sayısına bakmak kâfidir. 1451'de, İstanbul'un fethi sırasında 3.000 yeniçeri vardı. Halbuki İstanbul'u kuşatan Türk ordusu 100.000 kişi idi. Fâtih'in son zamanlarında yeniçeri sayısı yükseldi (1477'de 10.000, Fâtih'in öldüğü 1481'de 8.000). Cihangîrâne fütûhâtın yapıldığı Yavuz ve Kanûnî devirlerinde de Türk ordusu içinde bir ağır piyade tümeninden ibaretti (Yavuz'un öldüğü 1520'de 8.000 yeniçeri, Kanûnî'nin öldüğü 1566'da 12.798 kişi). Fütûhâtın durduğu devirlerde ise bu sayı, tımarlı sipahisi aleyhine, fevkalâde şişmiş, reformcu padişah ve vezirlerin başlıca işi bu şişkinliği tasfiye etmek istemek olmuştur (1582'de henüz 12.900 iken, III. Murâd'ın öldüğü 1595'te 26.100, 1609'da 37.627, IV. Murâd'ın reformları sayesinde 1640'ta bu padişahın ölümünde 17.000, IV. Mehmed'in çocukluğundaki anarşi devrinde fevkalâde şişerek 1656'da 81.000, Köprülü'nün reformları sayesinde inerek 1663'te 39.078, Köprülü-zâde'nin reformları sayesinde 1679'da 26.374, 1684'te 31.970, sonra çığırından çıkarak 1687'de 70.394, Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın tedbirleri sonundada 1689'da 40.000, 1706'da 21.818, 1715'te 101.000, 1752'de 33.109, 1804'te 64.456, ocağın yok edildiği 1826'da kâğıt üzerinde yeniçeri geçinerek maaş alanların sayısı 100.000).

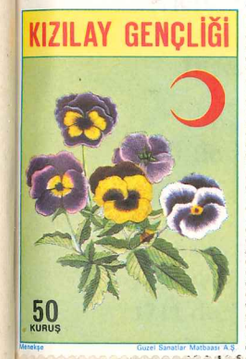

Kapıkulu Ocakları

ehemmiyetli kapıkulu ocağı, kapıkulu sipahisi'dir, tımarlı sıarıştırmamalıdır. XVI. asır sonlarına kadar devşirmelerden küvari sınıfı iken, bu tarihten sonra ekseriyetle Türk asıllılardan levşirme âdeti önce tavsamış, sonra vaz geçilmiştir. Kumandan:pahi ağası» denilirdi. Çeşitli tarihlerde mevcutları şöyledir: 000, 1566'da 5.885, 1574'te 5.957, 1595'te 13.000, 1655'te 55.000, 3.758.

u ocağı da, en mühim sınıflardandır. Topçubaşı denilen kumandanları vardı. XVI. asırda bu sınıfın mevcûdu, 2.000'i tımarlı, gerisi maaşlı olmak üzere 7.000 kadardı.

Toparabacıları Ocağı, bir diğer sınıftı. Arabacıbaşı denilen kumandanları vardı. Görevleri sıkı sıkıya topçu sınıfı ile ilgiliydi, fakat ayrı bir sınıftı. Top nakliyle uğraşırlardı. Bu ocağın mevcûdu çeşitli tarihlerde 400 (1574) ilâ 4.414 (1820) arasında oynamıştır.

Humbaracı ocağı, bombacı sınıfı idi. 1733'te sayıları 601 idi. Başları humbaracıbaşı idi. Humbara veya halk dilinde kumbara, Osmanlı Türkçesi'nde el bombası demektir; tüfekle atılanları da vardı.

Selâm hâlinde yeniçeri.
(N. Sevin)

Lâğımcıbaşı'nın kumandası altındaki lâğımcı ocağı, istihkâm sınıfıdır. «Lâğım», yeraltında kale muhasalarında açılan tünellerdir. XVII. asır ortalarında ocak mevcûdu 5.000 kadardı.

Cebecibaşı'nın idaresindeki cebeci sınıfı, ordu donatım sınıfıdır. Silâhların (top hariç) ve donatım malzemesinin bakımından sorumludur. Sayıları çeşitli tarihlerde 500 (XVI. asır başları) ilâ 8.000 (1648) arasında oynamıştır.

Kapıkulu Ocakları denilen, aslında devşirme çocuklar yetiştirilerek kurulan, sonradan devşirme âdetinden vaz geçilerek devâm ettirilen Osmanlı askerî sınıfları bunlardır.

Akıncı Ocağı

Bir başka sınıf, «akıncı» denlen atlı sınıftır. Avrupa, akıncı olmaksızın savaş kazanılamıyacağını çok geç anladı ve bizden 500 yıl sonra akıncı teşkilâtını kurdu, «komando» adını verdi. Osmanlı devletinin kuruluşu ve şevketinde tımarlı sipahisinden sonra ordunun en çok hizmet eden sınıfı akıncılardır. Tımarlılar gibi Türk aslındandır ve gene onlar gibi babadan oğula geçen bir meslektir.

Akıncı, akın yapan askerdir. Akın, düşman iline akmaktır. Atla yapılır. Atsız akın yoktur. Bozkurt, Türk'ün mânevî gücünü gösteren senbolse, at da maddî gücünü gösteren senboldür. Bu senboller binlerce yıllıktır. Asya tarihinin fecrinde, sisli çağlar içinden çıkmıştır. Hiç bir ırk, Türkler gibi akmasını bilmemiştir. Türk akın için doğdu sanılır. Şâirin «Biz kasırga oğulları, biz kanatlı süvâriler» dediği Türk atlısı, miskin kavimlerin dağ ve akarsu atlıyamadıkları çağlarda Pasifik kıyılarından Atlantik kıyılarına erişmiştir. Onu kuzeyde buzullar durdurmuş, fakat güneyde Himalayalar bile durduramamıştır. Hind Okyanusu'na da kolayca erişmiştir. Bir milletin karakteri bin yılda teşekkül eder. Bir millet, bir şeyi en iyi şekilde yapıyorsa, yüzlerce yıllık tecrübe ve çalışmanın neticesidir. İsviçreli, bu derece dakik saat yapmayı beş yüz yıl çalışarak öğrenmiştir. Osmanlı akıncısı da yerden bitmemiştir. Orta Asyalı süvarinin gerçek oğlu ve halefidir.

XIX. asrın 2. yarısında Çukurova Türkmeni'ne göre en kutsal şeyler hâlâ at ve silâhtır, kadın üçüncü gelmektedir. Refik Hâlid'in Çete'sinde anlattığı Millî Mücadele devri akıncısı, İzmir'e girmek azmiyle Afyon'da bindiği atından denizi görmeyince artık inmiyen Türk süvarisi, Orta Asya'dan gelip Tuna'ya tırmanan Türk atlılarının gerçek torunlarıdır.

Akıncı, öncüdür. Piyoniyedir, gönüllüdür, fedaidir, dalkılıç ve kellekoltuktadır. Yolu o açar ve gösterir. Ardından ordu gelir, sonra millet. Ve yurd kurulur. Anadolu'da ve Rumeli'de Selçuklular ve Osmanlılar böyle yurd kurmuşlardır. Tek kanatlı imparatorluk olmaz. Kanatlardan biri kopunca, imparatorluk da düşmüştür. Akıncılık bir ruh meselesidir. Akın-

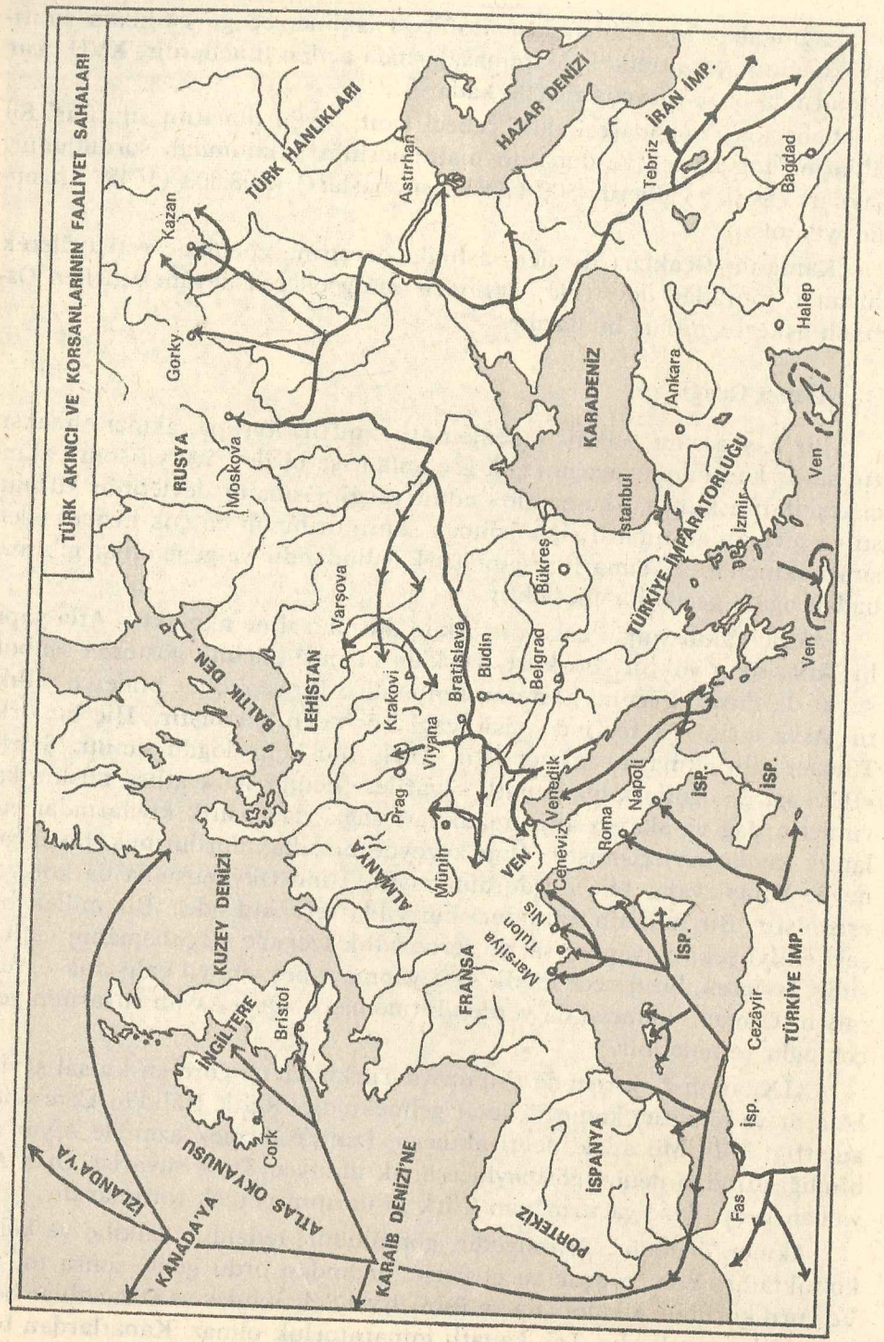

cı, derviştir, derviş - gazidir, erendir. Akıncı gibi düşünüp hissetmiyen insan ne akıncı, ne öncü olabilir.

Osmanoğlu Orhanoğlu Gazi Süleyman Paşa, Çanakkale kanalını atladığı, Gelibolu'ya erdiği an, mutlaka kuzeyden esen Tuna meltemini hissetmiştir. Süleyman Paşa'nın akıncıları atlarını Tuna deryâsına saldıkları zaman, Gelibolu mûcizesinden bir çeyrek asır bile geçmemiştir. Türkler'in «mübârek» diye andıkları, «deryâ» diyerek tebcîl ettikleri bu büyük akarsuyu hayatında akın gayesiyle 330 defa geçen akıncı beyleri nesli, böyle yetişmiştir. Bu beylerin çoğunun ataları, Osman Gazi'nin kapı yoldaşlarıdır. Marmara'ya erişmeden gözlerini kapamak istemiyen Osman Gazi'nin... Altay ve Tanrı Dağı'ndan Tunaboyu... Selçuk Bey torunu Alp Arslan'dan Osman Gazi torunu Süleyman Paşa'ya ancak 200 yıl geçmiştir. Kuşuçuşu 6.000 kilometre için 200 yıl, 6 kuşak nedir ki? Bu mesafeyi yürüyen, bir şahıs, bir ordu değil, bir millettir.

Türk askeri için savaşmak en büyük millî ve dinî görevdir, esasen askerin başka bir görevi de yoktur. Asıl ordunun başarısı, açılan yola bağlıdır. Bu yolu akıncı açar. Ordunun hedefi olan ülkeyi maddî ve mânevî şekilde yıpratır, olgunlaştırır. Düşmana ait bütün haberleri toplayıp beylerbeyine ulaştırır. Denizde bu işi «korsan» denilen deniz akıncı sınıfı yapar.

XVI. asır sonlarında akıncı ocağı bozulur ve XVII. asır sonunda artık yok gibidir. XVII. asırda bu görevi daha çok Kırım'ın atlı ordusu üzerine alır. Bu da Osmanlı inhitat sebeplerinden biridir. Zira Osmanlı ordusu, Kırım süvarisine muhtaç hâle gelmiştir.

Akıncı, en çok Avusturya, Bavyera, Bohemya, bir de Kuzeydoğu İtalya'yı sever. Polonya'ya da çok akmıştır. Beç (Viyana), Praha (Prag) gibi şehirleri avucunun içi gibi bilir. Kılık değiştirip bir Alman, bir Macar gibi bu şehirlerde dolaşır. Brandenburg'a, Batı Prusya'ya, İsviçre'ye kadar gidenleri vardır. Batı dillerini yalnız ana dili gibi konuşmaz, çok defa okuyup yazar. Türk kültür dilleri olan Arabca ve Farsca'yı öğrenenleri de vardır. Ocağı beslemek için akıncı çocukları yetmez. Aydın, Saruhan (Manisa), Menteşe (Muğla), Sığla (İzmir) taraflarından gözüpek Anadolu çocukları Tunaboyu'na gelerek akıncı yazılırlar.

Akıncı, akından dönmemek emrini alabilir, böyle bir meslektir. 1529 Viyana muhasarasında ordunun selâmetle çekilebilmesi ve Almanya'ya baş eğdirmek için akıncılar, başlarında Kasım Bey, Almanya ve Avusturya'yı alt üst edip 12.000 şehit vermişlerdir. Bunların Viyana dışındaki mezarlarını 136 yıl sonra, 1665'te Evliyâ Çelebî ziyaret etmiştir. Silâhlariyle gömülmüşlerdir. «Kasım Voyvoya Şehitleri Ziyaretgâhı»nda 40 yerde şehitlerin toplu mezarları vardı.

Diğer Sınıflar

Kara ordusunun diğer bir sınıfı azablar'dır. Anadolu çocuklarından seçilen bir hafif piyade sınıfıdır. Ayrıca kale azabları ve deniz azabları (deniz piyadesi) sınıfları da vardır. Bu sınıfın mevcudu 1402 Ankara muharebesinde 20.000, 1453 Istanbul muhasarasında 20.000, 1473 Otlukbeli muharebesinde 30.000, 1522 Rodos muharebesinde 20.000 idi. XVI. asır ortalarına kadar sayıca yeniçerilerden çok fazla idiler. Sınıf, yeniçeriler gibi tüfekle donatılmadığı için fonksiyonunu kaybetmiş ve ilga edilmiştir.

Yaya ve müsellem sınıfları da, devletin kuruluş ve gelişme devirlerinde hizmet etmiş piyade sınıflarıdır. Yürükler de böyledir. Taşrada beylerbeyilerin maiyet askeri olarak levend (deniz levendleri değil!), sekban, sarıca, besli sınıfları vardır; en tanınmışları kara levendleridir. Eli silâh tutan vatandaşlardan meydana gelen gönüllü sınıfını da bunlara eklemek lâzımdır. Başka askerî sınıflar şunlardır: voynuklar, mortoloslar, derbendciler, yasakcılar, meş'aleciler, bozancılar.

Mısır askeri, ayrı bir sınıftı. Bunlar eski Türk Memlûkleri idiler ve sîvari (atlı) idiler. Kırım askeri ise, sayıları 100 ilâ 200.000 arasında değişen bir atlı ordu idi. İmparatorluk, Doğu Avrupa'yı, Rusya ve Polonya'yı, bilhassa Kırım askeri ile tutuyordu. Diğer tâbi devletlerin de az sayıda olmakla beraber, emir aldıkları zaman Osmanlı ordusuna katılan birlikleri vardı. Cezâyir, Tunus ve Trablus (Libya) eyâletlerinde ise devletin Anadolu Türkleri'nden kurulmuş, yalnız bu eyâletlerde görevlendirilen birlikleri vardı.

OKUMA PARÇASI : XXIX

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 8

KOÇİ BEY

YENİÇERİ OCAĞININ BOZULMASI

Koçi Bey, XVII. asır ortalarında yetişmiş müstesna bir fikir adamımızdır. IV. Murad'a (1623 - 1640) ve Sultân İbrahim'e (1640 - 1648), pek dikkate değer lâyihalar sunmuştur. Eseri, Almanca, Fransızca, Rusça, Macarca gibi birçok dile çevrilmiştir. Aşağıda, Saray-ı Hümâyûn'da yüksek rütbeli bir subay olan Koçi Bey'in eserinden bir bahsi, sadeleştirmelerle, okuyucularımıza takdim ediyoruz.

Yeniçeri tâifesinin ibtidâ tağyîri ne cihetten olduğu beyân olunur: Saâdetlü ve şevketlü ve haşmetlü padişahımız hazretlerinin her türlü inceliğe âşinâ tab'-ı hümâyûnlarına gizli değildir ki, Yeniçeri ocağına yabancı karışması 990 tarihinden (M. 1582) beridir. Sebebi şöyledir:

Bu tarihte, şanlı atanız Üçüncü Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin sünnet düğünleri olmuştu. Düğün, iki ay, gece ve gündüz devam etti. Her taraftan büyük kalabalık geldi. İzdiham o dereceyi buldu ki, nice adamlar helâk oldu. Hattâ halkı dağıtmak üzere, üzerlerine su sıkıldı.

Nihayet sünnet düğünü bitti. Düğünde hizmet eden nice kimseyi mükâfatlandırmak icab etti. Cümlesi yeniçerilik istediler ve gayrı nesne ile müteselli olmıyacaklarını söylediler. Saltanat-ı aliyye tarafından, muradlarına müsaade buyuruldu. O tarihte yeniçeri ağası olan Ferhad Ağa, ocak zabitleri ile müşavere etti. Cümle zabitler şu reyde bulundular ve razı olmadılar:

— Böyle olursa, ocağımıza yabancı girer. Ocakta câri olan kanun ve kaide elden gider. Bunun, Devlet-i Aliyye'ye zararı vardır.

Âkıbet-endîş olmıyan bazı nedîmler ve yakınları, pâdişâh-ı âlem-penâh Üçüncü Sultân Murad Hân Hazretleri'ne rica ettiler. Padişah, emrini tekrar etti. Ferhad Ağa yine kabûl etmeyip azl olunmasını istedi. Yerine Yusuf Ağa geldi.

Yusuf Ağa, canbaz makulesi adamları «ağa çırağı» nâmıyle ocağa aldı. Bir bid'at ihdâs eyledi. Sonra Aksaraylı Mehmed Efendi nâm yeniçeri kâtibi «sipahi oğlu» namıyle bir bid'at daha ihdâs etti. 1030 tarihinde yeniçeri ağası olan Mustafa Ağa, «becâyiş» nâmıyle bir bid'at daha icad eyledi. Bu yollar yeniçeri ocağına su kodular. Ocağın renk ve güzelliği gitti. Ocağın câri olan kanunu battı, herc-ü merc oldu.

İhtiyar ve işe yaramaz olanlardan başka oturak (emekli) olmak yeniçeri kanununa muhalifti. Böyle olduğu halde, genç ve kuvvetli adamlardan on binden ziyade korucu ve oturak ortaya çıktı. Devlet Hazinesi bu yolla zâyi ve telef oldu.

«Çavuş» denen zabitler eskiden üç taneydi. Giderek kırk elli mikdarı çavuş peydâ oldu. Yüzden ziyade serâser kuşanan mumcu ortaya çıktı. Bunların her biri bir oda taleb etti. Bu sebepten her sene bir iki defa silsile yürütülerek tayin, azil, nakil ve terfiler yapılır oldu. Görmüş geçirmiş, Ocak ahvâlinden haberdâr olan, düşman alaylarını ve istihkâmlarını bozan, kal'alar fetheyliyen kethudâları mütekaid eylediler. Velhâsıl dünya leşi için kimi azil ve kimi nasb olunup ve nice liyakat sahiplerini oturak edip, yerine liyakatsizleri getirdiler. Ocak içinde tebdil ve tağyîr eksik olmaz oldu.

Birini yayabaşı ve bölükbaşı ettiklerinde biner ve ikişer bin altın kuruşlarını alır oldular. Töhmeti sabit olmayan nice emekdar, iş görür adamları kaldırdılar. Ahvâl bilmez, tecrübe görmemiş, âlemin germ-ü serdin çekmemiş nice gençleri yerlerine getirdiler. Ocağı harâb ve yebâb eylediler. O tarihten beri millet ve mezhebi bilinmiyen nesebsiz şehir oğlanı, Çingene, tat, ecnebi, Laz, katırcı, deveci, hammâl, ağdacı, yolkesici ve benzerleri ocağa girdi. Âyin ve erkân bozuldu. Kanun ve kaide kalktı. Bu cihetle âlemden kargaşalık, kötülük, fitne ve fesâd eksik olmadı. Nizam ve intizam bertaraf oldu.

Eğer bugünki derleme askerle din ve devlete lâyık bir iş görmek mümkin olaydı, seleflerinizin padişahlar, mansıbları, ziâmet ve tımarları istihkak sahiplerine vermezler, kul tâifesine senevî bunca hazine harcamazlardı. Ancak sefer-i hümâyûnlara bir iki yüz bin esnaf katılırdı. Bunlar, sefere kadar hizmetlerini ifa ederlerdi. Terzi olan terzilik, bakkal olan bakkallık, attar olan attarlık ederdi. Her biri san'atlarıyle meşgul olurlardı. Lâkin tabiatiyle bu makule, asker değildir. Şimdi ise, birçok asker bu gibi işlerle uğraşmaktadır.

Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri, Haleb ve Şam ve Kahire'yi fethettiklerinde, sefer esnasında hazine yetişmemiş, bir mikdar müzayaka olmuştu. Bunun üzerine ordu defterdârı, bir bezirgândan altmış bin altın borç aldı. O andaki sıkışıklık, bu parayla def'edildi. Sonra ordunun gerekli mal ve hazinesi erişti. Ordu defterdârı, bezirgânı çağırdı. Def'aten altmış bin altınını verdi ve gösterdiği vatanperverlikten dolayı, ayrıca bir şey isteyip istemediğini sordu. Bezirgân:

— Devlet-i Aliyye sâyesinde mal ve akçam hadden fazladır, dedi: bu fâni dün-

yada bir oğlumdan gayrı kimsem de yoktur. Verdiğim altmış bin altını istemem, hazinenin olsun. Hemen oğluma günde iki akça ile cebecilik ihsân olunsun!

Defterdâr, bezirgânın bu recasını padişah katına arz etti. Sultan Selim:

— Bana böyle kanuna uymaz teklif getirdiğin için şanlı atalarımın rûhuna yemin ederim, seni ve teklif sahibini katl eylerdim. Fakat bütün dünya: «Mekke ve Medîne'nin fâtihi olan Sultan Selim, bir bezirgânın mâline tamâ ettiği için bezirgânı ve defterdârını katletti» derler, bundan kaçınırım. Tez bezirgânın akçasını verin ve bir dahi bana kanuna uymaz şeyler telhîs etmeyin!

Bugünki günde altmış bin altına değil, sadece on altına bir cebeci yazılmak mümkindir.

Hâsılı eskiden, asker az ve öz ve pâk ve mazbut idi. Her nereye teveccüh olunsa Allah'ın emriyle feth-ü zafer nümâyân olup, İslâmın şevketi terakki bulurdu. Şimdi Kapıkulları, eskisine nisbetle çok arttı. Fakat iş görülemez oldu. İtaat ve taraf-ı saltanattan korku kalmadı. İslâm askeri böyle mi olur? Bu askerle meşgul olmak, artık farz-ı ayn olmuştur. Bâkıy fermân, pâdişahımındır.

Sorular :

1 — Tımarlı sipahisinin Osmanlı cihan devletinin teşekkülündeki rolünü anlatınız.
2 — Tımar sisteminin eskiliğini anlatınız.
3 — Tımarlı askeri ulûfeli (maaşlı) askerle mukayese ediniz.
4 — Devşirme olarak başlıyan Kapıkulu Ocakları'nın nasıl şehirli Türk çocuklarından teşekkül etmiye başladığını anlatınız.
5 — Yeniçeri Ocağı teşkilâtının ana çizgileri nelerdir?
6 — Kapıkulu sipahisi nedir?
7 — Diğer Kapıkulu Ocakları'nı sayınız.
8 — Akıncılık ve akıncılardan bahsediniz.
9 — Akıncıların Osmanlı devletinin kurulmasındaki ve büyümesindeki rollerini belirtiniz.
10 — Bunlar dışında kalan diğer ordu sınıfları hangileri idi?

OKUMA PARÇASI : XXX

AKINCI OCAĞI'NIN SÖNMESİ

XVI. asır sonlarında, Türkler'in "Eflâk" dedikleri Güney Romanya'nın voyvodası Mihai, devlete isyân etti. Sadrâzam Sinan Paşa, 100.000 kişilik bir orduyla Romanya'ya girdi. Türk ordusu karşısında ezilmek istemeyen Mihai, Türkler ilerledikçe, geri çekiliyordu. Sinan Paşa, Romen isyanını bastırdığını sanarak, geri dönmeye başladı. Satırcı Mehmed Paşa'yı, sadece 2.000 askerle Bükreş'te bırakmıştı.

Sadrâzam'ın bütün harekâtını casusları aracılığıyle günü gününe, hattâ saati saatine haber alan âsi voyvoda Mihai, Sinan Paşa, Targovişte şehrinden ayrılır ayrılmaz Eflâk'a girdi. Türk ordusunu, icabında kaçabilmek için, 24 saatlik mesafeden takip ediyordu. 19 ekim 1595 günü Mihai, Targovişte'ye girdi. Şehri savunan 3.500 Türk'ten Ali Paşa, Koçu Bey ve diğer yüksek rütbeli subaylar, hafif ateşte çevrile çevrile kızartıldıktan sonra, Mihai ve maiyeti tarafından büyük bir iştiha ile yenildiler. Diğer Türkler, kazığa oturtuldu. Bu suretle, Kazıklı Voyvoda'dan bir buçuk yüzyıl sonra, Ulahlar'ın barbarlıkta bir nebze geriye gitmedikleri anlaşıldı. Esasen hepsi vahşî olan Balkan kavimciklerini bu gibi alışkanlıklarından alakoyan, Türk idaresiydi. Hortlak ve vampir hikâyelerinin, bütün dünyaya Romanya'dan yayılması, bir tesadüf değildir.

Bu facia olurken, gafil Sinan Paşa, Tuna'nın kuzey kıyısına erişmiş, Yerköyü kalesine gelmişti. Yerköyü'nün karşısında, Tuna'nın öbür kıyısındaki Ruscuk'a geçecekti. Önce kendisi ve maiyeti Tuna'yı geçerek Ruscuk'a erişti. Ordunun ve ağırlıkların geçmesi, 3 gün, 3 gece sürecekti. Ordunun ardını korumakla görevli akıncı sınıfı, en son köprüyü geçecek ve onlar da geçince, köprü atılacaktı. Türk askeri, bilhassa akıncılar, büyük ölçüde ganimet almışlardı. İktidarını her zaman için servetine borçlu olan Sinan Paşa, bu ganimetten beşte bir devlet payı, bilhassa serdâr payını kaçırmamak için, köprü başlarına tahsildarlar koydu. Savaş alanında bulunan bir ordudan ganimet payının o zamana kadar bu şekilde toplandığı görülmüş bir şey değildi; Sinan Paşa'nın icadıydı. Tahsildarlar, köprüden geçen her askerin eşyasını yoklayıp, hazine ve serdâr payını aldıktan sonra salıveriyorlardı. Âsi voyvoda Mihai'nin 70.000 kişiyle gittikçe yaklaştığı biliniyordu. Bu durumda ordunun Tuna'nın iki yakasında ikiye ayrılmasının çok tehlikeli olduğu, birkaç defa Sinan Paşa'ya hatırlatıldı. Ancak ihtiyar Sadrâzam, bu sözlere kulak asmadı. Mihai, Türk ordusu geçinceye kadar, harekete başlamadı. Akıncılar hariç bütün ordu geçince, top ateşi açtırdı. Akıncıların can vermeden silâhlarını teslim etmemelerinin ocaklarının geleneği olduğunu bilen Voyvoda, yüzlerce metrelik köprü üzerinden akıncıları Tuna'ya dökmek istiyordu. Düşman toplarının sesleri duyulunca, Sinan Paşa, ganimet toplamaktan vazgeçtiğini bildirdi. Ancak bu emir, çok geç verilmişti. Birkaç isabet alan tahta köprü, çöktü. Binlerce akıncı, sonbahar coşkunluğuyla kaynayan "kanlı Tuna deryâsının" dalgalarına gömüldü. Henüz geçemeyen birkaç bin akıncı da, düşman kılıçları altında can verdi. "Bu suretle akıncı tâifesinin ekseri yakada bulunmakla, hîç ferd halâs olmayıp, ol zamânda akıncı kökü kesilip münkarız oldu. Ve bir mertebe musîbet ve hasâret oldu ki, bir asırda nazîri vâkı' ve bir târîhde böyle inhizâm şâyî' olmamışdı".

Bu suretle XVI. asrın son yıllarında, Türk akıncı ocağı, bir daha altından kalkamayacağı bir darbe yedi. XVII. asırda akıncılık, geçen iki yüzyıldaki bütün önemini kaybetmişti. Bu faciada büyük sorumluluk, Sinan Paşa'dadır. Diğer ihanetlerine rahmet okutan bu son mârifetinden fazla bir üzüntü göstermeyen Paşa'nın tek endişesi, köprü faciasının iktidardan düşmesine sebep verip vermeyeceği problemiydi. Ordu, "yapdığın rezâleti gör!" diye Sadrâzam'ın aleyhinde gösteri yaptıysa da seksenlik ihtiyar, buna da aldırmadı. Subaylar, Sadrâzam'dan izin almaya lüzum bile duymadan, birlikleriyle, kışlamak üzere, şuraya buraya dağıldılar. 8 kasım 1595'te Sinan Paşa, Ruscuk'tan ayrıldı. Ruscuk - Istanbul yolunda tek düşüncesi, sebep olduğu yıkımları ne şekilde açıklayacağı, iktidarda nasıl kalabileceği ve muhaliflerini nasıl korkutacağı veya satın alacağı idi. Ancak, daha Istanbul'a varmadan, yolda azledildi. Sebep olduğu facialarn onda biri kadar suç işleyen paşaların hayatlarını koruyamadıkları XVI. yüzyılda Sinan Paşa, Malkara'daki ünlü mâlikânesine çekildi. Tek endişesi, beşinci defa nasıl sadrâzam olabileceği düşüncesiydi. Bu inanılmaz iş de oldu. Sinan Paşa'nın halefi, çok değerli bir adam olan Lala Mehmed Paşa, ancak 9 günlük bir sadrâzamlıktan sonra öldü. Sinan Paşa, gene sadâret makamına çağırıldı. 4 ay, 5 gün sonra, bu görevde iken, seksen küsur yaşında öldü ve bu şekilde uzun siyasî hayatını kapattı.

C — Donanma

1. ANA ÇİZGİLER ve TEŞKİLÂT

Osmanlı Öncesi Türk Denizciliği

Türk denizciliğinin, Türk ordusu kadar kıdemi yoktur. Hattâ Türkler, Anadolu'ya gelinceye, XI. asra kadar, denizci bir millet değillerdi, denilirse mübalağa edilmiş olmaz. Gerçi Mîlâd'dan önceki asırlarda denizlere ulaşmışlardır. Fakat bir donanmaya ihtiyaç duymamışlardır. Türkler, Evrasya'yı seven bir kavimdir. Bir boğazı ve bir çölü atlayıp Afrika'ya bile geç tarihte intikal etmişlerdir. Açık denizden, hiç olmazsa XI. asra kadar hoşlanmamışlardır. Bozkır adamının denizi sevmemesi de yadırganmaz. Ama XI. asırda Akdeniz'e ulaşınca durum değişmiştir. Türkler, ilk defa olarak, Bizans gibi, İtalyan cumhuriyetleri gibi, büyük denizci ve donanma sahibi milletlerle karşılaşmışlardır. Ve hiç gecikmeden donanmalarını kurmuşlardır da. Zira artık Anadolu'da yurd tutmuş bir millet için deniz kuvveti, millî savunmanın vaz geçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Eskiden böyle bir ihtiyaç yoktu. Anadolu dışında teşekkül eden sonraki Türk devletleri de böyle bir ihtiyaç duymamışlardır. Hindistan Timuroğulları ve İran Safevîler'i gibi en muazzamları bile...

Birinci İmparatorluk Türkiyesi'nde, yani Selçukoğulları zamanında, Anadolu Türk devleti, Karadeniz (Sinop) ve Akdeniz'de (Antalya ve Alanya) olmak üzere iki büyük ve ayrı donanma kurmaya mecbûr olmuştur. Zira Ege, Marmara ve Boğazlar, Bizans'ın elindedir. Karadeniz ile Akdeniz arasına geçmek henüz Selçuklular için mümkin değildir. Gerçi bir ara Ege kıyılarını ele geçirmişler, Üsküdar'ı bile almışlardı. I. Sultan Kılıç-Arslan'ın damadı olan Çaka Bey, büyük donanması ile Ege adalarını fethetmişti. Fakat Birinci Haçlı Seferi, bu teşebbüslerin üzerinden silindir gibi geçti. Ege sahillerini Bizans geri aldı. Taht şehri İznik'ten Konya'ya kaçırıldı. Çok sonraları Büyük Alâeddin Keykubâd, Sinop ve Antalya'da iki ayrı donanma kurdu. O derecede kudretli idi ki, Karadeniz donanması ile Kırım'da fetihlerde bile bulundu.

Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinde Donanma

Birinci İmparatorluk dağılıp Türkmen Beylikleri ortaya çıkınca, Ba-

Kapdân-ı Deryâ Barbaros Hayreddin Paşa tören üniforması ile (1545'e doğru)
(N. Sevin)

tı Anadolu'nun son kısımlarını yeniden feth ederek Bizans'ı Ege sahillerinden kovdular. Ve hemen donanma ihtiyacını anladılar. Kuzeyden güneye Karası, Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerinin donanmaları vardı. Aydınoğlu Umur Bey, bu beyliklerin birleşik donanmaları ile Ege adalarını altüst etti, hattâ Balkanlar'a çıktı. Gazi Süleyman Paşa'nın gerçek öncüsü oldu. Orhan Gazi zamanında Karası beyliği Osmanlı'ya geçince, Osmanoğulları, ilk donanmalarına da sahip oldular ve tecrübeli Karası denizcilerinden faydalandılar. Sonra Yıldırım Bâyezid, Ege kıyılarındaki diğer 3 Türkmen beyliğini de, tabiî donanmaları ile beraber, Osmanlı birliğine kattı.

Osmanlı Deniz Gücünün Gelişmesi

Binâenaleyh XIV. asırda bir Osmanlı donanması vardı. Fakat Doğu Akdeniz'e Venedik, Batı Akdeniz'e İspanyol (Kastil - Aragon) donanmaları hâkimdi. Fâtih Sultân Mehmed, dünyanın en güçlü donanması olan Venedik'inkini geçmeyince, cihan devletinin temellerinin sağlam şekilde atılamıyacağını anladı. Çok büyük gayretlerle, 1470'lerde, Venedik donanmasının gücünü geçen ve ölümüne yakın, 1480'e doğru, Venedik Cumhuriyeti donanmasının takrîben iki katı güçte muhteşem bir donanma kurdu. Oğlu II. Bâyezid, yeniliyerek ve güçlendirerek, babasının deniz siyasetine devâm etti. Karamanlı Kemal Reis, bu padişah devrinde yetişti. Türkler'in Çaka ve Umur Beyler'den sonra yetiştirdikleri üçüncü dehâ sahibi amiraldir ve Osmanlılar'ın yetiştirdiklerinin ilki, XVI. asır Osmanlı deniz ekolünün kurucusudur.

II. Bâyezid'in 3. oğlu ve Yavuz'un ağabeyi Korkut, yıllarca Ege kıyılarında valilik yaptı. Çılgınca denizciliğe meraklı idi. Denizcileri çok derin ve anlayışlı şekilde himaye etti. Barbaros Kardeşler'i yetiştiren odur. Yavuz tahta geçip ağabeyi Sultan Korkut'u bertaraf edince, ağabeyinin adamları oldukları için yeni padişahın kendilerine zarar vereceğini sanan Barbaros Kardeşler, Kuzey Afrika'ya kaçtılar. Batı Akdeniz'de pîrleri Kemal Reis, Osmanlı sancağını çok dalgalandırmış, İspanya sahillerini yakıp yıkmış, fakat bu sularda fütuhata geçmemişti. Zira Osmanlı sınırlarından çok uzak yerlerdi. Bu suretle Yavuz, Mısır'ı alırken, Barbaros Kardeşler de Cezâyir ve Tûnus'u fethe başladılar. Bu suretle Kanûnî devrinde, Kızıldeniz'le Atlas Okyanusu arasında bütün Kuzey Afrika, Akdeniz'den Orta Afrika'ya kadar fethedildi.

Kanûnî Devrinde Donanma

Bütün Türk tarihinde deniz siyasetine kara siyasetine nazaran öncelik tanınan tek devir, Kanûnî Sultân Süleyman devridir. Bir başka devir, ne daha önce, ne daha sonra gelmemiştir. Birden fazla sebep, Kanûnî'yi bu deniz politikasına itmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa, 12 yıl

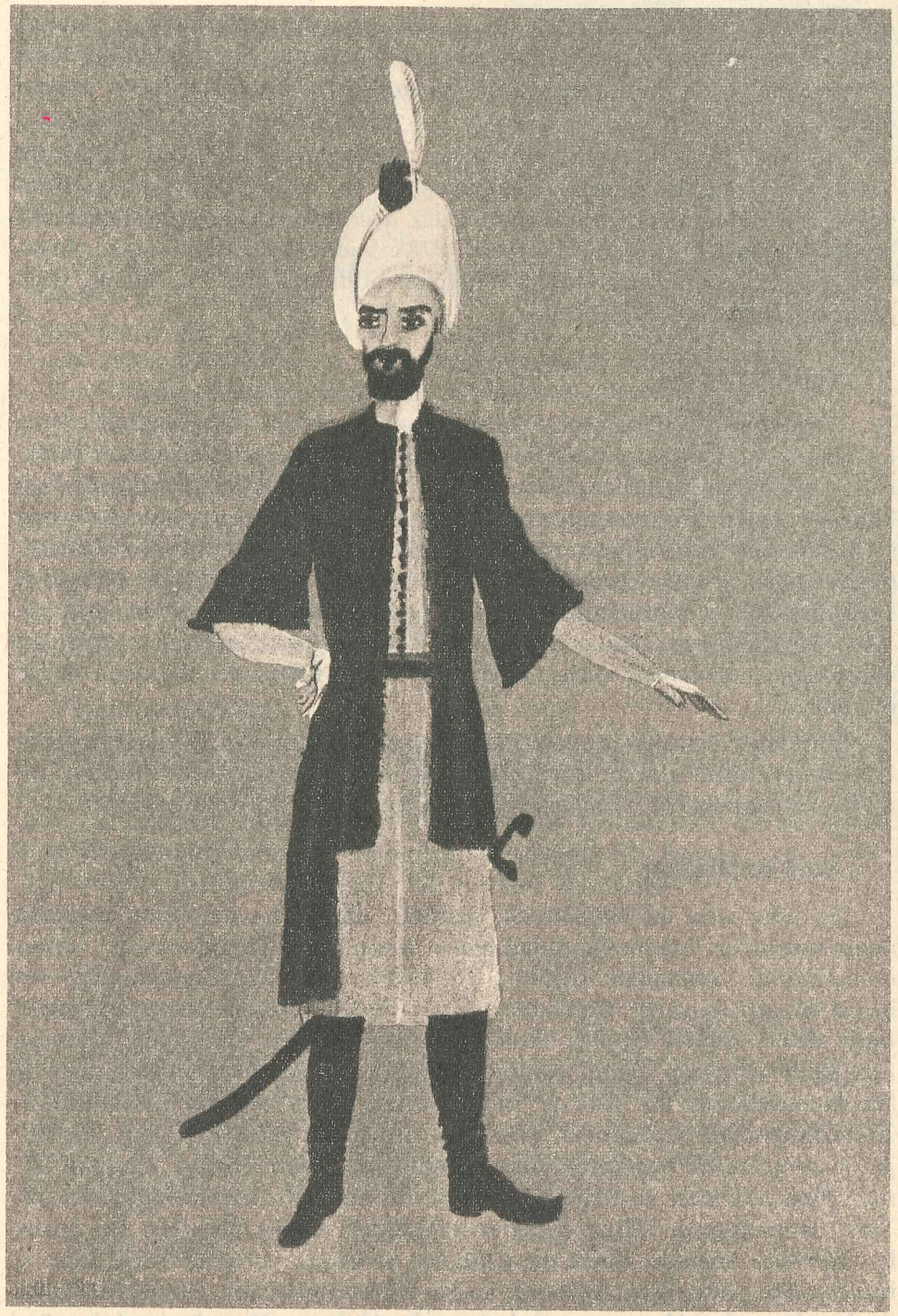

Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Şehîd Ali Paşa sefer üniforması ile (1571).
(N. Sevin)

müddetle (1534 - 46), kapdân-ı deryâ sıfatıyle yalnız Türk deniz kuvvetlerini idare etmedi, Türk donanmasını cihanşümûl bir stratejinin içine itti ve Kanûnî'nin, bütün vezirlerin üzerinde ilgi gösterdiği has müşâviri oldu.

Bu devirde Donanmay-ı Hümâyûn, XIX. asırda İngiltere, İkinci Cihan Harbi sonunda Amerika donanması ne ise oydu : Dünyanın geri kalan bütün donanmalarının toplam gücü üzerinde bir güç. Öyle kudretli bir Türk denizciliği teşekkül etti ki, 1878'e kadar Türk donanması, -İngiltere ve Fransa'dan sonra- dünya 3.'lüğünü muhâfaza etti. 93 felâketi, Türk deniz haşmetinin de sonu oldu.

Kapdân-ı Deryâ

Donanmay-ı Hümâyûn'un başı, kapdân-ı deryâ idi. Bugünki deniz kuvvetleri kumandanının bütün yetkilerinden başka şu sıfatları vardı: Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olarak deniz bakanı idi. Bugünki genel kurmay başkanı ile savunma bakanının donanma üzerindeki bütün yetkileri de ona aitti. Üstelik «kapdanpaşa eyâleti» denilen geniş ve dağınık bir eyâletin beylerbeyisi, bahriye umumî valisi idi. Sadrâzamdan başka kimseden emir almazdı ve doğrudan doğruya Dîvân-ı Hümâyûn'a karşı sorumlu idi. XVI. asır sonlarına kadar rütbesi beylerbeyi (oramiral) iken, bundan sonrakilerin ekseriyeti vezir (büyük - amiral) rütbesi ile kapdân-ı deryâ oldular.

Kapdân-ı deryâlık 13 mart 1867'ye kadar devâm etti. Bu tarihte «bahriye nâzırı» adını aldı ve imparatorluğun sonuna kadar -ordu ile ilgisi olmaksızın- seraskerlik veya harbiye nâzırlığından ayrı şekilde sürdü.

Hind Kapdânlığı

Burada şunu da kaydetmek lâzımdır : Kapdân-ı deryânın, bugünki deniz kuvvetleri kumandanından eksik komuta yetkileri de vardı : bütün donanmanın kumandanı değildi. Emrindeki donanma dışında, devletin başka filoları da vardı. Bu filoların amiralleri, doğrudan doğruya Dîvân'a bağlı deryâ sancak beyleri (tümamiraller) idi. En mühimleri «Süveyş Kapdânı» ve bazan «Hind Kapdânı», «Mısır Kapdânı» denilen müstakil filo kumandanlığı idi. 1517'de Yavuz Sultan Selim, Selmân Reîs'in idaresinde kurmuştu. Bu amiral, Süveyş'te otururdu. Süveyş Kanalı olmadığı için, Akdeniz'le bağlantısı yoktu. Kızıldeniz, Aden Körfezi, Ummân Denizi, Basra Körfezi ve Hind Okyanusu, bu amiralin sorumluluğunda idi. Yani Osmanlılar'ın «Hind denizleri» dedikleri bütün denizler. Bu denizler üzerinde Aden'de, Basra'da, Cidde'de ve başka yerlerde Türk bahriye üsleri vardı. İndonezya sularına kadar Süveyş Kapdânı mes'uldü. Aslında kapdân-ı deryâ'nın sorumluluğundaki Akdeniz, Karadeniz, Atlas Okyanusu ve bağlı denizler kadar büyük alandı. XVI. asırdaki Hindistan ve

İndonezya seferleri, bu filo ile yapılmıştır. Siyam, Güney Hindistan, Filipinler'e kadar Türk denizcileri gitmişler ve buralardaki yerli devletlere teknik ve silâh yardımı yapmışlardır. Binlerce levend de, denizci ve topçu olarak personel yardımı şeklinde Uzak Doğu ülkelerinde bırakılmışlardır.

Tuna Kapdânlığı

Kapdân-ı deryâlık teşkilâtı dışında kalan ikinci mühim filo, Tuna Kapdânı denilen amiralin emrinde «ince donanma» tâbir edilen filo idi. Tuna'nın üç ağızdan Karadeniz'e döküldüğü deltadan Viyana yakınlarına kadar Tuna üzerindeki çok yoğun trafiğin huzûrundan, bu amiral sorumlu idi. Almanya İmparatorluğu ile yapılan savaşlarda görevi mühimdi. Bu amiralin sorumlu olduğu mecrâ üzerinde bugün sırasıyle Sovyetler Birliği (Moldavya), Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Çekoslovakya, Avusturya devletlerinin yalıları (nehir kıyıları) uzanmaktadır. Takrîben 1.500 kilometre uzunluğundaki bu mecrâ üzerinde Türk nehir limanları, tersaneleri ve deniz üsleri vardı. Tuna İnce Donanması'nın imal ve tamir edildiği en mühim tersane Ruscuk'ta idi. Bu amirallik, Tuna deltasından Vidin'e ve Vidin'den Budin'e (Budapeşte) ve ötesine kadar olmak üzere iki komodorluğa ayrılmıştı.

Fırat Kapdânlığı

Tuna İnce Donanması'nın küçük bir örneği, Fırat için yapılmıştı. Başında «Fırat Kapdânı», bazan «Şat Kapdânı» denilen amiral vardı. Bütün Irak ve Suriye'yi kat'eden aşağı yukarı 1.300 kilometrelik bir mecrâdan, Basra'dan Birecik'e kadar, bu amirallik sorumlu idi. Bu yol, tabiî şekilde 2 haftada alınabiliyordu. Amirallik merkezi Birecik'ti ve burada çok mühim bir nehir tersanesi vardı.

Hazar Kapdânlığı

Kapdân-ı deryâlık teşkilâtından ayrı son filo amiralliği, Hazar Kapdânlığı idi. Merkezi Hazar üzerinde Dağıstan'daki Derbend limanı idi. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın teklîfi ve Dîvân-ı Hümâyûn'un kararı ile kurulmuş ve 27 ağustos 1579'da ilk amiral olarak deryâ sancak beylerinden Mehmed Bey, Derbend'e gelerek göreve başlamıştı. Yalnız bu filo, ömürsüz oldu. Çeyrek asır sonra ilga edildi.

Deniz Üsleri

XVI. asır başlarına kadar kapdân-ı deryâ Istanbul'dan çok Gelibolu'da otururdu. Sonra tamamen Kasımpaşa'daki sarayına yerleşti. Cezâyir, Tûnus ve Trablusgarb eyâletlerinin filoları, kapdân-ı deryâdan emir alır-

dı. Bilhassa Cezâyir filosu, Avrupa'nın en büyük donanmaları derecesinde kudretli bir deniz kuvveti idi. XVI. asrın bütün büyük denizcileri Cezâyir donanmasında yıllarca hizmet ettikten sonra Istanbul'a gelip merkezde çalışmış amirallerdir. Kapdân-ı deryâya bağlı diğer deryâ beylikleri (tümamirallikler) İskenderiyye, Dimyat, Kırım'da Kefe, Azak (Rostov), Girit'te Kandiye, Hanya ve Resmo, Sığla (İzmir), Rodos, Sakız, Midilli, Preveze, Gelibolu, İnebahtı, Kavala, Navarin, Modon, Alâiye (Alanya) gibi deniz üslerinde idi.

Deryâ Beyleri

Deryâ beylerbeyileri (oramiraller) yeşil, sancak beyleri (tümamiraller) mavi asâ taşırlardı. Bugünki rütbelerin karşılığı olarak büyükamirallik, oramirallik, tümamirallik, albaylık vardı, koramirallik ve tuğamirallik rütbeleri yoktu. Deniz albaylarına «reis», tümamirallere «bey», oramiral ve büyükamirallere «paşa» denilirdi. Her limanın «vardiyanbaşı» denilen bir reisi bulunuyordu. Kanûnî devrinde ve daha önceleri büyükamirallik de yoktu; son rütbe oramirallik idi. İlk büyükamiral (deryâ = bahriye vezîri) Piyâle Paşa'dır ve II. Selim devrinde bu rütbeyi almıştır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın rütbesi oramiral idi, bu rütbe ile ve kapdân-ı deryâ olarak öldü. Kapdân-ı deryânın üç yardımcısı -sırasıyle- kapudâne, patrona ve riyâle denilen or veya tümamiraller idi. Bunlar, İngiltere donanmasının bahriye lordlarına karşılıktır. Donanmay-ı Hümâyûn ile Tersâne-i Hümâyûn'un kapdân-ı deryâ'dan sonra en büyük âmiri kapudâne bey veya paşa idi.

Donanmaya ordunun yanında yer veren tek Türk devleti, Türkiye İmparatorluğu'dur. Hem birinci imparatorluk (Selçuklular), hem de ikinci imparatorluk (Osmanlılar). Tarih boyunca başka hiç bir Türk devleti bu işi yapmadı, yapamadı. Batı Anadolu Türkmen beylikleri istisna teşkîl etmez; zira onlar gerçekte Selçuklu donanma geleneklerine vâris olmuşlardır. Nice Türk devleti içinde bugün yalnız Türkiye'nin müstakil olabilmesinde, yalnız Türkiye'nin aynı zamanda denizci devlet de olabilmiş bulunması faktörü inkâr kabûl etmez.

Kadırga, Kalyon ve Zırhlı Devirleri

XVI. asırda Donanmay-ı Hümâyûn, kürekle çekilen kadırga donanması idi. XVII. asırda kadırga ve yelkenle giden kalyon karışık kullanıldı. XVIII. asırda kadırga tamamen bırakılarak kalyon devri yerleşti. III. Selim ve II. Mahmud, çok büyük fedakârlıklarla modern bir yelkenli donanma kurdular. Bu donanmayı, birleşik İngiliz - Fransız - Rus donanmaları, Türkiye'yi Yunanistan'a muhtâriyet vermiye zorlamak için 1827'de Navarin'de yaktılar. Navarin'de yalnız dünyanın ikinci deniz kuvveti olan Donanmay-ı Hümâyûn yakılmadı. Türk denizcilik kültür ve geleneği de

mahvoldu. II. Mahmud'un küçük oğlu Abdülazîz Hân'ın yarım asır sonra kurduğu zırhlı donanma, tekne bakımından dünyanın 3. donanması idi. Yoksa cihanşümûl Türk denizcilik geleneğini hâiz değildi; bu gelenek mahvolmuştu. Sultân Azîz, bu donanmaya denizci bir nesil yetiştiremeden tahttan indirildi ve sonra 93 felâketi oldu. Hiç şüphe yoktur ki, asker yetiştirmek, silâh edinmekten çok zordur. Yararlı insanlar yetiştirmenin, okul açmaktan pek çok daha zor olması gibi.

OKUMA PARÇASI : XXXI

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 9

KÂTİB ÇELEBİ

XVII. ASIRDA DONANMAY-I HÜMÂYÛN'UN AKDENİZ'E AÇILMASI

Asıl adı «Mustafa» olan Kâtib Çelebî, şubat 1609'da Istanbul'da doğmuş, 24 eylûl 1657'de 48 - 49 yaşlarında aynı şehirde ölmüştür. Osmanlı devrinde yetişen bilgin ve mütefekkirlerin en büyüklerinden biridir. Tarihçi ve coğrafyacı olarak da ünü büyüktür. Eserleri, yaşadığı asırdan günümüze kadar pek çok Batı diline tercüme edilmiştir. Aşağıda, XVII. asırda Osmanlı imparatorluk donanmasının yıllık Akdeniz'e açılmasında tâkib edilen usulden bahseden yazı, müellifin Tuhfetu'l - Kibâr fi Esfâri'l - Bihâr adlı Osmanlı denizcilik tarihinden alınmıştır. İfade çok açık olduğu için, metni sadeleştirmek için nadiren müdahale edilmiştir. Aşağıdaki bahis «Kaanûn Üzre Donanma Deryâya Nice Sefer Eder, Anın Beyânındadır» (s. 148 - 50) başlığını taşımaktadır.

Evvelâ Beşiktaş'tan Yedikule'ye varılıp, asker yerleşmek için, orada bir, iki gün dinlenilir. Oradan geçilip Ereğli ve Marmara Adası ve Ekinlik ve Gelibolu ve Çanakkale Boğazhisârı dışında Piyâlepaşa Bahçesi servilikleri birer yatak liman ve kırkar, altmışar mil menzildir. Oralarda yatılır, limana girilmez. O serviliklerde bir gün oturup sulanırlar. Sandalları Çanakkale'de karşı Boğazhisârı'na gönderip gemi yağlamak için otuzar tomruk su alırlar. Zira su, başka yerde bulunmaz. Çanakkale'ye varıldıkta, iki pâre yarar kalite, karavula gider ve donanmadan iki, üç mil alarga yatar. Zira Çanakkale Boğazı'nın dışında emniyet yoktur. Bundan sonra her yatakta iki pâre kalite çıkarırlar.

Sonra sabah namazından sonra kalkıp, kapdân-ı deryâ'nın baştardası ortada, sair gemiler etrafında, kuluçka tavuk yavrularını kanadı altına alıp yürüğü gibi, ihtiyatla giderler. Ulak gemisi gibi süratle gitmezler.

Zikrolunan karavul kaliteleri, üç mil ileri gidip, gördükleri varsa, işaret ederler. Tersane Kethudâsı, ard karavul olup, on yarar kadırga ile baştarda donanma ardınca gider. Gece bir fener yakar. Zebûn düşen gemileri yedeğe alıp, imdâd etmek maslahatı için bunlar geride giderler. İki bey gemisi de, askerin dökûntüsü varsa devşirmek işi için donanmadan bir saat sonra kalkar.

Adalar Denizi'nde Bababurnu'ndan öte Sivrice limanı ve Midilli ve Sakız'a varılır. Oradan Rumeli kenarına geçilir. Ağrıboz'dan Mora'da Modon ve Navarin'e gelinir. Buraları, bizim donanmanın toplandığı yer ve meydan başıdır. İki yarar kalite, küffâr yakasına, İtalya kıyılarına, mil almıya gönderilir.

Sicilya İle Karşı Karşıya

Sicilya adasında Mesina limanı da, Navarin'le karşı karşıyadır. Araları beş yüz mildir. Mesina, küffâr donanmasının toplandığı yer ve meydan başıdır. Papa, Malta, Duka (Toskana), İspanya gemileri oraya gelip Venedik'le haberleşirler. Eğer iki donanma, Türk ve kâfir donanmaları, biribirinden ne yerlerde olduğunu haber alırsa, limandan çıkmayıp, vaziyetlerini muhafaza ederler. Aksi halde, bir tarafa doğru çıkıp giderler. Sulh zamanında âdet budur.

Zebûn gemileri, Mora limanlarında alakoyarlar. İncir limanına ve daha yukarılara salarlar. Üç günde bir sulanırlar. Adalar arasında sabah namazını kılmadıkça kalkmayıp, öğleden sonra bir limana yetişirlerse giderler. Öte yanında olan limana gitmezler. Engin olmayınca gece deryâda yatmazlar, kanun değildir ve mahzûru vardır. Ama enginde Rodos'tan İskenderiye'ye gitmek lâzım geldikte, beş yüz mildir, deniz iyi olursa iki gecede deryâ geçilir. Olmazsa, üç dört gecede gidilir.

Modon'dan ve Navarin'den Trablusgarb'e sefer lâzım gelirse, yedi yüz mildir, deniz sakinse üç gecede deryâ geçilir. Değilse, kürekle beş, altı günde ancak gidilir.

Fırtınada Seyir

Engine salınacak zamanda gemilere tenbih olunur ki, eğer fırtına zuhûr eylerse, gene her gemi fenerini yaka. Feneri olmıyan dahi birer fener asa. Tâ ki fırtınada gemiler biribirine çatmıya.

Her geminin yürüdüğünü, gece olsun, gündüz olsun, kıyâs ile hesâb eder ve daima haritayı gözetirler. Muhalif rüzgâr ile başka semte giderlerse, haritada kurşunla alâmet koyup geri yola giderler. Hesaplarında gece önleri kıyıya kırk, elli milden uzaklaşılmışsa Arab kıyılarında ise, alçak yerlerdir, yelkenleri aşağı indirip gemilere serdmenler korlar ki, gemi kendi kendine gide.

İskandil ile yoklayıp denizin dibi yirmi, otuz kulaç gelirse, o yere demir bırakırlar. Zira, daha az suda gemi dibe oturur. Kadırganın öyle yerde demir atması şarttır. Ama tekne, kalyon cinsindense tramola edip döner ve volta çalar. Kadırga ise uzundur, volta elvermez. Sabah olunca lüzumuna göre hareket ederler.

Teknelerin Yağlanması

Bir seferde lüzumunca bir gemi, iki, üç kere yağlanır. Evvelâ Sakız'dan kalkıp Rumeli kıyılarında Ağrıboz'da, oradan Modon ve Navarin'e varıp bir kere de burada yağlarlar. Bir defa da Anadolu kıyısında Foça'da yağlanır. Önce Donanmay-ı Hümâyûn gemilerini yağlarlar. Bey gemileri, deryâda limanı muhafaza eder. Donanma gemilerinin yağlanması bittikten sonra, bey gemileri dahi yağlanır. Cümlesi birden yağlamaya girmekte mahzur vardır. Halil Paşa vak'ası ile bu mahzur, sabit olmuştur. Yağlı gemi ile yağsız geminin yürümede farkı iki kattır. Meselâ muvafık rüzgârla eski yağlı gemi bir saatte on mil yürüse yağlı gemi, yirmi mil yürür. Kadırga, yeni yağlı ise, rüzgâr da muvafıksa, on beş saatte iki yüz mil mesafe kat'eder. Diğer gemiler, buna kıyâs olunur.

Sorular :

1 — Osmanlı'dan önceki Türk denizciliğinin ve donanmasının ana çizgilerinden bahsediniz.
2 — Osmanlı donanmasının esasının Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin donanmaları olduğunu anlatınız.
3 — Fâtih, II. Bâyezid, Sultan Korkut ve Yavuz, Donanmay-ı Hümâyûn'un gelişmesi için neler yaptılar?

4 — Kanûnî devrinde donanmasının niçin ordu derecesinde ehemmiyet kazandığını anlatmıya çalışınız.
5 — Kapdân-ı Deryâ'nın görev ve yetkilerinden bahsediniz.
6 — Hind Kapdânlığı nedir?
7 — Tuna, Fırat ve Hazar kapdânlıklarından bahsediniz.
8 — Başlıca Osmanlı deniz üslerini sayınız.
9 — Deryâ beylerini sıralayınız.
10 — Kadırga, kalyon ve zırhlı donanma devirlerini açıklayınız.

OKUMA PARÇASI : XXXII

BARBAROS FRANSA'DA

Kapdân-ı Deryâ Barbaros Hayreddin Paşa, son deniz seferine çıkmak üzere 28 mayıs 1543'te Istanbul'dan ayrıldı. Kumanda ettiği Türk Donanması'nda 154 parça savaş gemisi vardı. Seferin hedefi, Fransa'ya yardım etmek, bu devletin İmparator Şarlken tarafından yutulmasını önlemekti.

Barbaros, İtalya ile Sicilya'yı ayıran Messina Boğazı'nı geçerken, boğazın iki kıyısındaki Messina ve Reggio şehirlerini zaptetti. Sonra kuzey-batıya doğru İtalya kıyılarını takip ederek ilerledi. Napoli ile Roma arasındaki Gaeta şehrini aldı. Roma'nın 15 kilometre ötesinde, Tiber ırmağı ağzında bir liman olan Ostia'da demirledi. Roma'yı almak istiyordu. Fakat Türk Donanması'ndaki Fransız elçisi Polin, Barbaros'un ayaklarına kapanarak bu işten vazgeçmesini diledi. Fransa, Türkler Roma'ya girerse bütün Hıristiyan âleminin nefretini üzerine çekeceğinden korkuyordu. Barbaros, şehrin işgalinden vazgeçti. Ostia ve çevredeki şehirlerin halkı, Türk denizcilerine yiyecek, içecek hediye ederek dostluk gösterdiler.

Türk Donanması, on bir temmuzda Fransa'nın Tulon limanına vardı. Burada birkaç gün kalıp hareket etti. Ayın 20. günü Marsilya limanına girdi. 44 parçalık Fransa Donanması buradaydı. Direklerine Türk bayrağı çekip toplarını ateşleyerek Türk Donanması'nı selâmladı. Barbaros, Fransa'da ve Avrupa'da hâlâ eskisi gibi «Cezâyir kralı» diye anılıyordu. Onun için bir krala yapılan törenle karşılandı. Fransa Hanedanı'ndan bir prens olan Angen Dukası, Kral I. François namına Barbaros'u karşılayıp : «hoş geldiniz!» dedi. Türk donanmasını ve levendlerini görmek için, bütün Kot Dazür halkı kıyılara dökülmüştü. 21 temmuzda Barbaros, büyük törenle, yanında amiralleri olduğu halde Marsilya'ya döndü.

Türk Donanması, Marsilya'da 16 gün kaldı. Levendler, şehri ve çevresini gezdiler. 5 ağustosta, Marsilya'dan Tulon'a hareket etti. 10 ağustosta Müttefik Donanma Tulon'a girdiği gün, Kanûnî Sultan Süleyman da Estergon'u fethetmişti. Barbaros, o zaman Şarlken'in himayesinde olan Nis şehrini alarak Fransa'ya vermek istiyordu. Türk Kapdân-ı Deryâsı, Nis'in etrafına çepçevre tabyalar yaptırıp hendekler kazdırdı. Böyle şeylerin bu derecede sür'atle yapılabileceğine inanmayan Fransızlar, hayret içinde kaldılar. Şehir 20 ağustosta teslim oldu. Barbaros Hayreddin Paşa, Nis'in anahtarlarını, Kanûnî Sultân Süleyman adına kabûl etti. Anahtarları sunan şehrin valisi, Nis'in affedilmesi ricasında bulundu. Şehir kendiliğinden teslim olduğu için Barbaros, bu isteği kabûl etti. Nis'i Fransızlar'a bırakıp ayrıldı. Ancak Türkler çekildikten sonra Fransızlar, şehri dehşetli şekilde yağma ettiler. Kot Dazür'ün incisi olan bu şehrin fethi, Türkler'e 100 şehide mal olmuştu.

Bundan sonra Kot Dazür limanlarını dolaşan Türk Donanması, kışı geçirmek üzere Tulon limanına girdi. Fransa kralı I. François, şehri ve çevresini geçici olarak Türkler'e bırakmıştı. 16 eylûl 1543'te, Tulon ve çevresinin, Türk Donanması Fransa'-

da kaldıkça Türk hâkimiyetinde olacağını bildiren andlaşma imza edildi. Şehre Türk bayrakları çekildi. Beş vakit ezan okunmaya başlandı. Şehir ve çevresi, o yılki vergilerini Türk tahsildarlarına ödediler. Bu olayın hâtırasını yaşatmak için sonradan Fransızlar Tulon Belediye Sarayı'na, Türk Donanması'nı limanlarında gösteren bir tablo yaptırıp astılar. Tablonun üzerinde bir Fransız şairinin bu münasebetle yazdığı şiir vardı. Bu şiirin son iki mısraında şöyle deniyordu: «Bu gördüğünüz, hepimizin imdadına gelmiş olan Barbaros ve ordusudur».

Türkler, Tulon'da 8 ay kaldılar. Bu müddet içinde Barbaros-zâde Hasan Reis ve Sâlih Reis gibi en değerli Türk amiralleri, İspanya ve İtalya kıyılarını bombardıman ettiler. Zaten Türk Donanması'nın başında Barbaros gibi bir şahsiyet olduğu halde Tulon'da üslenip kışlaması, İmparator Şarlken'e en acı günlerini yaşatmıştı. İkinci bir Preveze macerasına hevesli görünmeyen düşman donanmasından iz yoktu.

Barbaros'un Fransa seferine katılan büyük Türk bilgini Matrakçı Nasûh'un bizzat yaptığı minyatürler, bugün elimizdedir. Nasûh, bu minyatürleri Fransız limanlarına bir Türk gemisinden bakarak yapmıştır. Fransız tarihçisi Madam Jeanne Laroche bu minyatürlerin, Fransız limanlarının XVI. asır ortalarındaki topografyasını bütün teferrüatiyle dikkate değer bir doğrulukla aksettirdiğini yazmaktadır. Marsilya, Tulon, Nis, Antib gibi şehirler, limanlarında yatan Türk Donanması ile beraber, zarif çizgiler ve parlak renklerle gösterilmiştir. Matrakçı Nasûh, matematikçi, coğrafyacı, asker, silâh uzmanı, ressam, büyük bir şahsiyetti. Denizi, gümüş ve gökleri altın yaldızla boyamıştır. Yeşil, mavi, penbe renklerdeki dağların dalgalı âhengi çok cazip görünmektedir. Evlerin kırmızı kiremit damları, kiliselerin maviye boyanmış çan kuleleri arasına serpiştirilmiştir.

Matrakçı Nasûh, kısmen manzum, kısmen mensûr olarak, Türk Donanması'nın Fransa seferini de anlatıyor. Fransız limanlarının Türk gemileriyle uçsuz bucaksız bir lâle tarlasına bezendiğini yazıyor. Al renge ve yaldıza boğulmuş Türk bayrakları ve sancakları hatırlanırsa, yazarın benzetmesinin güzelliği anlaşılır. O zaman Tulon, 5.000 nüfuslu küçük bir limandı. Türk Donanması'ndaysa, forsalar dışında 29.440 kişi vardı. Bu nüfus, bir yıl için Tulon'daki Fransızlar'ı azınlıkta bıraktı. Fakat levendlerin çoğu gemilerinde kalıyorlardı. Fransız halkı, Türk idaresinin getirdiği yeniliklerden çok memnundu. En küçük bir zabıta olayının geçmediği bu bir yıl içinde Tulon ve çevresinde, tam bir huzur ve sükûnet hüküm sürdü.

Fransa'nın mütefekkir tarihçi ve coğrafyacısı Grenard, Türkler'in Fransa seferiyle, Türk haşmetinin zirvesine çıktığını, Tulon'un küçük bir Istanbul olduğunu, Şarlken'in cihan ölçüsündeki strateji alanını Kanûnî Sultân Süleyman'a bıraktığını yazar.

Türk Donanması, 1544 yılı nisan ayında Tulon'dan ayrıldı. Bir yıl, üç ay süren bir seferden sonra Istanbul'a döndü. Istanbullular, donanmalarını seyretmek için sahillere yığılmışlardı. Bu, 72 yaşlarında bulunan Barbaros Hayreddin Paşa'nın denizlerde geçen hayatının son seferi oldu. Artık yeni bir sefere çıkamadı. Istanbul'a döndükten 2 yıl sonra ölerek şan ve şeref içinde geçen hayatını tamamladı.

2. TERSÂNE ve DONATIM

Tersâne-i Hümâyûn

Donanmay-ı Hümâyûn, gemilerini kendi tersanelerinde yapardı. Dışarıdan gemi alınması hiç vâkı' değildir. Ancak XIX. asrın 2. yarısında donanmalar zırhlı hâle gelince ve makineleşince dışarıdan gemi alındı veya dışarıya gemi ısmarlandı. Gene de Sultân Azîz'in bir çok zırhlıları Türk tezgâhlarında yapıldı.

Bir kaç asır için dünyanın en büyük tersanesi, «Tersâne-i Hümâyûn» denilen Istanbul (Haliç veya Kasımpaşa) Tersanesi idi. Fakat devlete ait imparatorluğun çeşitli yerlerinde pek çok tersane vardı; bazıları çok büyük müesseselerdi. Tersâne-i Hümâyûn'un en büyük âmiri kapdân-ı deryâ idi. Tersâne Emîni denilen deniz müsteşarı, kapdân-ı deryâya karşı sorumlu olarak Istanbul Tersanesi'ni idare ederdi. Tersâne Emîni ve müsteşar yardımcısı olan Tersâne Kedhudâsı, 50.000 işçi, usta ve mühendisin âmiri idiler. XVI. asır ortalarında Istanbul Tersânesi'nde 46.000 kişi çalışıyor ve aynı anda 180 gemi kızağa konularak inşâ edilebiliyordu. Tersâne-i Hümâyûn, Venedik dâhil, sulh hâlinde bulunduğu yabancı devletler için de gemi yapardı; kanuna aykırı değildi. Istanbul'dan sonra en büyük tersâneler Gelibolu'da ve Cezâyir'de idi. Birecik, Süveyş, Ruscuk, Kahire, Tunus deniz ve nehir tersâneleri de çok büyük müesseselerdi. Bunlar dışında 90 kadar tersâne, devlete bağlı idi. Özel sektöre ait tezgâhlar hariçtir.

Donatım

Gemi donatımı, gemi teknesi yapmaktan çok daha zor ve masraflı idi. Devletin gemi donatımı, her bir kaç yılda tekneyi yenilemek (eskileri armatörlere ve yabancı devletlere satılırdı) için ayırdığı büdce muazzamdı. Gemi âletleri ve başta top olmak üzere silâhları gibi daha ince bilgiye dayanan sanayi, çeşitli merkezlerde kurulmuştu. XVI. asırda Türkler'e Akdeniz hâkimiyetini temin eden uzun menzilli gemi topları, dünyanın en büyük ağır silâh sanayii olan Tophâne'de yapılıyordu. Akla gelebilecek her türlü ham madde, imparatorluğun her köşesinden temin ediliyordu.

XVI. asırda donanmada ve donanma için 250.000 kişi çalışıyordu. Bunlar deniz askeri, forsa, kürekçi ve işçi olarak, dünyanın en büyük donanmasını ayakta tutabilmek için seferber halde idiler. Deniz ticareti için de aynı rakamı kabûl edersek, imparatorlukta 2 milyon nüfusun denizden geçindiğini düşünmek mümkindir.

III. Selim devrinde, Türk denizciliğinin ve donanmasının inhitat devrinde donanma için merkez büdcesi bugünki parayla 4,5 milyar TL. kadardı. XVI. asırda ne harcandığını, bunun kaç misli olduğunu, buna göre kıyâs ediniz!

Daha XV. asır sonlarında, II. Bâyezid devrinde 63.000 kişi bindirilen bir donanma yapılmıştı. Donanmada, -bütün donanımları dâhil- bugünki parayla 72 milyon TL.'sına çıkan tekneler vardı. Her yıl ortalama 50 kadırga denize indirildiğine göre, yalnız harb gemisi inşası için yılda bugünki parayla 3,6 milyar TL. harcandığı anlaşılır. Personel maaşları tabiatiyle bunun dışındadır.

Bahriye Sınıfları

Deniz askerine «levend» denilirdi. Kabiliyetli levend, amiralliğe kadar yükselirdi. Hiç bir kanunî engel yoktu. Barbaros'tan sonra en büyük Türk denizcisi sayılan meşhur Turgut Paşa öyledir; sırasıyle Levend Turgut, Turgut Reis, Turgut Bey ve Turgut Paşa yani oramiral olmuştur. Levendler XVI. asırda Batı Anadolu Türkmen çocukları idi. Karadenizliler'in rağbeti, daha sonraki asırlardadır. Deniz azâbı sınıfı, deniz piyadesidir. Bunlar denizci değildir. Gemiye bindirilmiş piyadedir. Deniz topçusu, kara topçusundan başkadır; bunlar denizcidir ve topa meraklı levendlerden seçilir. Gemide ayrıca her türlü teknik ve yardımcı sınıf bulunur. Büyük çıkartmalarda donanmaya, ordu birlikleri bindirilir. Kara ordusunun on binlerce bindirildiği en büyük Osmanlı çıkartmaları Kıbrıs, Girit, Tunus seferlerinde olmuştur.

Büyük Harb Gemileri

Tersanelerde her türlü keşifler tecrübe edilirdi. Teknik ilerlemiye çok ehemmiyet veren ve bir çok şahsî teknik buluşu da olan Fâtih Sultan Mehmed, ne kadar büyük tekne yapmak kaabil olduğunu anlamak istedi. 3.000 tonluk bir gemi yaptırdı. Zırhlı olmıyan, esas malzemesi tahta bulunan 3.000 tonluk gemi, muazzam teknedir. Fâtih'in bu gemisi tezgâhtan indirilince battı. Bu zamana kadar görülmemiş en büyük çapta topların balistik hesaplarını yaparak -bu çapta topun patlıyacağını ihtâr eden mühendislerine rağmen- döktürüp kullanan Fâtih'in gemi mühendisliğinin, balistik dehâsı kadar büyük olmadığı ortaya çıktı. Ama belki bu başarısız tecrübenin verdiği fikirlerle oğlu II. Bâyezid, 1488'de Istanbul'da 2.500 tonluk bir baştardayı denize indirmeye muvaffak oldu. Bu gemi ve donatımı için bugünki paramızla 164 milyon TL. harcandı. Dünya tarihinde o zamana kadar bu büyüklükte bir gemi asla yapılamamıştı. Bu baştarda, Kapdân-ı Deryâ Mesih Paşa'ya amirallik gemisi olarak verildi. Teknenin boyu 54, eni 21 metre ve 2 katlı idi. Anbarları hâriç 2.200 m^2 yüzeyi vardı. Seren direklerinin kutru 3 metre idi. Çok lüks döşendi. 2.000 mürettebâtı ve 120 topu vardı. Uzun menzilli deniz topları ise Kemal Reîs'in icadıdır. XVI. asırda 3.000 tonluk gemiler de yapıldı. Fakat esas kadırgalar daha küçük teknelerdi. 1710'da Istanbul tezgâhından indirilen bir kalyon (yelkenli harb gemisi) 3.300 mürettebatlı ve dünyanın en büyük teknesi idi.

IV. Murad devrinde (1623 - 1640) yalnız Istanbul Tersânesi'nde ayda 6 ve yılda 72 kadırga yapılıp denize indiriliyordu. Kadırgalar arasında biri, 3.120 mürettebatlı, 150 toplu bir devdi. IV. Murad, yılda inşâ edilen harb gemisi sayısı 71'e düştüğü an, bu işten mes'ul tersâne emîni (deniz müsteşarı) Sâlih Efendi'yi, başını kesmekle tehdîd etmişti. 1830'da II. Mahmûd'un Navarin faciasından hemen sonra 2 yıl içinde yaptırdığı ve

kendisini yetiştiren III. Selîm'in adını verdiği Selîmiyye kalyonu, 1.400 mürettebatlı, 124 toplu, yeryüzünün en iyi harb gemilerinden biriydi. Eşi yalnız İngiliz donanmasında vardı. Fakat bu kalyonu bize tasvîr eden İngiliz amirali Sir Adolphus Slade'e göre Türk gemicileri acemi idiler. Zira 3 yıl önce Navarin'de, son yetişmiş Türk denizci nesli mahvedilmişti.

Sorular :

1 — Tersâne-i Hümâyûn teşkilâtını anlatınız.
2 — Tersâne-i Hümâyûn'un başlıca görevlilerini sayınız.
3 — Diğer Osmanlı tersânelerinin bulunduğu limanlar hangileri idi?
4 — Donanma donatımının ehemmiyet ve zorluğundan bahsediniz.
5 — Başlıca gemi donatım malzemesini sayınız.
6 — En büyük Türk teknelerinden bahsediniz.
7 — Başlıca bahrî sınıfları sayınız.
8 — XVI. asırda yetişmiş dehâ sahibi Türk amirallerinden hangilerini tanıyorsunuz?
9 — Bir kadırga donanmada kaç yıl kullanılır ve nasıl değiştirilirdi?
10 — Turgut Reîs'in hayatını anlatınız.

OKUMA PARÇASI : XXXIII

TURGUT REÎS

1485 yıllarına doğru, Muğla'nın Seroloz nahiyesinin bir köyünde, Velî adında, kendi hâlinde bir çobanın bir erkek çocuğu doğdu. Bu çocuğun, tarihin tanıdığı en büyük amirallerden biri olacağını kimse, aklından bile geçirmiyordu. Turgut adı verilen çocuk büyüdü, delikanlı oldu. Babası gibi çobanlık yapmak niyetinde değildi. Alelâde bir levend olarak, Türk korsan kadırgalarından birine yazıldı. Az zamanda, akıl almaz cesareti ve erişilemiyen zekâsıyle ün yaptı. Türk denizciliğinin büyük koruyucusu, Yavuz Sultân Selîm'in ağabeyi Sultan Korkut'un dikkatini çektiği zaman, henüz 25 yaşında yoktu. Oruç Reîs, o ölünce kardeşi Hızır Reis yani müstakbel Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut'u himaye ettiler. Bir müddet Barbaros Kardeşler'in kaptanı olan Turgut, Cezâyir'deki hayatı bile sıkıcı buldu. Kendi hesabına Orta ve Batı Akdeniz'de korsanlığa başladı. Fakat Barbaros kendisini çağırınca Cezâyir'e geliyordu.

Barbaros Hayreddin Paşa, kapdân-ı deryâ olarak Istanbul'a gelince, Turgut Reîs'i de 19 amiralinden biri olarak Cihan Hakanı Kanûnî Sultân Süleyman'a takdim etti. Bu sıralarda Turgut, 50 yaşına yaklaşmış, pek namlı bir denizciydi. Kanûnî'nin sancakbeyi, yani tümamiral rütbesini verdiği Turgut, Avrupa'da «Dragut» olarak tanınıyordu. Birçok zaferler kazanmış, maceralar geçirmişti. 1528'de, 43 yaşlarındayken, arkadaşı Sâlih Reîs'le beraber Korsika'da «sulanırken», Cenevizliler'e esir düşmüş, forsa olarak bir Ceneviz kadırgasına verilmişti. Forsalık hayatı 3 yıla yakın sürmüştü. Bu müddet içinde Turgut, çakıldığı kasarada, kendisini görmek için meraktan ölen Avrupa'nın en ünlü şahsiyetlerinin ziyaretlerini kabûl etmişti. Bir gün Barbaros, ansızın donanmasıyle Genova önlerine geldi. Birkaç saat için Turgut kendisine teslim edilmezse, şehirde taş üstüne taş bırakmayacağını bildirdi. Doç, yani Ceneviz cumhur başkanı, Turgut'u, Barbaros'un kadırgasına yollamaya mecbur oldu.

Türk denizcileri, amirallerinden levendlerine kadar, Barbaros'tan sonra ikinci başbuğ olarak Turgut Reîs'i Osmanlı resmî vesikalarında anıldığı ismiyle Turgutça

Bey'i tanıyorlardı. Turgut'a gelince, Istanbul'daki girift kapdân-ı deryâlık, yani Türk imparatorluk deniz kuvvetleri komutanlığı teşkilâtından ve Saray protokolünden ne derecede çekiniyorsa, Istanbul'daki devlet adamları da, kıyafeti ve konuşması kendilerininkine benzemeyen, vezirler, yani mareşalerle arkadaşı, hattâ emrindeki kapdânlar gibi konuşan bu amiralden ürküyorlardı. Turgut, mağrur, fakat dehâ sahibi insanların çoğu gibi mahcuptu. Padişahtan bile bir şey istemek ağrına gidiyordu. Fakat istediği şeyin anlaşılıp, kendisine verilmesini istiyordu. Dehâsına uygun bir alan arzu ediyordu. Üstâdı Barbaros, İbrahim Paşa gibi oğlu yerinde, mazisiz ve nesepsiz bir vezirin elini, devlet mefhumuna verdiği önem sebebiyle öpmekten çekinmeyecek derecede uysallık göstermiş, yeryüzünün en kudretli donanmasının başında ölümüne kadar kalmış, Kanûnî'den, bütün vezirlerin ve sadrâzamların üstünde iltifat, hattâ saygı görmüştü. Turgut'a gelince, karakteri yüzünden nisbeten köşede kalmıştı. Ancak yaşı iyice ilerledikten sonra Osmanlı protokolünün içine girebildi. Çünki, şimdiye kadar kalıba girmeyişinin, şahsından fazla Türk denizciliğine zarar verdiğini kavramıştı. Kendi yetiştirdiği denizcilerin yetiştirdiklerinin bile Türk devlet teşkilâtında mevki ve makam sahibi olduklarını gördükten sonra durumu kavradı. Preveze'de Türk ihtiyat filosuna komuta etmiş, zaferin elde edilmesinde en büyük rollerden birini oynamıştı. Üstâdı Barbaros öldükten sonra, Sokollu Mehmed Paşa gibi ömründe denize açılmamış bir generalin kapdân-ı deryâlığa getirildiğini teessürle gördü. Sadrâzam Dâmâd Rüstem Paşa'nın, şahsına karşı beslediği nefretten kırgınlık duydu. Rüstem Paşa tarafından, Turgut'un kapdân-ı deryâlık yapamayacak derecede âsî ruhlu ve protokol fikrinden mahrum bir adam olduğuna kandırılan Kanûnî, buna rağmen Turgut'a olan sevgisini muhafaza ediyordu. Kanûnî'nin, denizciliğe verdiği önem ve denizcilere olan düşkünlüğü, vezirleri ürkütüyordu. Barbaros'un padişah üzerindeki sadrâzamlarınkini gölgede bırakan nüfuzundan kurtuldukları zaman geniş nefes alan vezirler, Barbaros'la ölçülemeyecek derecede sert, hattâ aksi bir adam olan Turgut'u Istanbul'a getirtmemek için birleşmişlerdi.

Sokollu'nun 4 yıllık kapdân-ı deryâlığından sonra Rüstem Paşa'nın bu makama gene bir generali, kardeşi olan Sinan Paşa'yı getirmesine Türk denizcileri çok kızmışlardı. Ancak padişah irâdesi ve Dîvân-ı Hümâyûn'un, yani hükûmetin emri kutsal sayıldığı için, durum, memnuniyetsizlikten ileri gitmedi. Bu yıllarda Turgut, Türk korsanlarının, yani deniz komando sınıfının amirali olarak, Akdeniz'i altüst ediyor, mümkin olduğu kadar Istanbul'a uğramaktan kaçınıyordu. Tûnus'un büyük bir kısmını fethetmişti. Üzerine gelen birleşik Avrupa donanmalarını birkaç def'a yenmişti. Malta, Sicilya, Sardunya, Korsika, Balear adaları, İspanya, İtalya kıyılarını, Türkiye'nin savaş hâlinde bulunduğu en kudretli Hıristiyan devleti İspanya'ya ait bütün bu adaları ve ülkeleri devamlı şekilde vuruyordu.

Nihayet Turgut Reîs, Donanmay-ı Hümâyûn'un, Türk imparatorluk donanmasının başında, Malta Şövalyeleri'nin elinde bulunan Trablusgarb'i, şimdiki Libya'yı fethetti. Kapdân-ı Deryâ Sinan Paşa, ağabeyi Rüstem Paşa'dan aldığı emre uyarak, Murad Paşa'yı bu yeni eyâletin ilk beylerbeyisi ilân etti. Halbuki Kanûnî, Trablus'u fethederse kendisini beylerbeyi yapacağını Turgut'a vâdetmişti. Turgut, bu durumdan çok müteessir oldu. Fakat tek kelimeyle olsun itiraz etmeyi onuruna yedirmedi. Filosuyla Trablus önlerinden ayrılırken, o zamana kadar Osmanlı tarihinde vuku bulmak şöyle dursun, vukuu hayalden bile geçirilemez bir olay oldu. Bütün Donanmay-ı Hümâyûn, Sinan Paşa'yı karada bırakıp, Turgut'un peşine takıldı. Turgut, Türk amirallerini, uzun münakaşalardan sonra ve Sinan Paşa'nın yalvarmaları üzerine, bu hareketlerinin devlete isyan demek olduğu hususunda ikna etti. Artık Istanbul'a gidip derdini bizzat padişaha anlatmaya karar vermişti.

Bir müddet sonra Turgut, at üzerinde giden Kanûnî Sultân Süleyman'ın atının dizginlerine yapıştı, eyerini öperek, veciz birkaç cümleyle derdini anlattı. Padişahın atını durdurmak, herhangi bir fânî için, sonu idamla sonuçlanacak bir suçtu. Turgut'un cür'eti karşısında donup kalan padişahın yanındakiler, hükümdarın Türk denizcisine gülümsediğini ve yatıştırıcı sözler söylediğini hayretle gördüler. İhtimal Kanûnî, Turgut'un protokole sokulmaz bir karakterde olduğu hususunda, dâmâdı Rüstem Paşa'ya içinden hak verdi. Fakat dehâsına saygı göstererek, Turgut'u, kayd-ı hayat şartıyle, ölünceye kadar Trablusgarb beylerbeyisi yaptı. Böylece 1556'da, ancak 71 yaşında Turgut, beylerbeyi ve paşa, yani oramiral oldu. Malta'da şehit oluncaya kadar geçen 9 yıllık artakalan ömrünü, şan ve şeref içinde tamamladı.

3. BATI DENİZLERİNDE TÜRKLER

Korsan Ocağı

Çok mühim bir denizci sınıf, korsan sınıfıdır. Korsan, Fransızca «corsaire» karşılığıdır. Deniz komando sınıfıdır. Akıncı karada ne kadar hayatî rol oynamışsa, Osmanlı cihan devletinin cihanşümûl deniz siyasetinde korsan da aynı görevi yapmıştır. Fransızca'da «pirate» denilen deniz haydudu mânâsında değildir; Osmanlılar bu çeşit hayduta «deniz harâmîsi, deryâ şakıysi, deryâ eşkıyâsı» derlerdi. Son zamanlar Türkçe'sinde korsan, bu ikinci mânâda kullanılmıya başlanmıştır. Karadaki akıncı gibi, bahriyenin en seçkin, en imtiyazlı, en vuruşkan, en fedâî sınıfı idi. XVI. asırda yetişen dehâ sahibi bir düzine Türk amiralinin hemen hepsi bu sınıftan gelmişlerdir. XVI. asırda Turgut Paşa, yarım asır korsan ocağının başında bulunmuştur. Bu sınıfın fonksiyonunu şâhikasına çıkarmıştır. Devletin sulh hâlinde bulunmadığı devletlerin gemileri, Akdeniz'de dolaşamaz olmuşlardır. Devletin sulh hâlinde bulunduğu gemilere taarruz kesin şekilde yasaktı; böyle bir korsan reîsinin derhal başı vurulurdu. Türk korsan sınıfının gerçek kurucusu, Yavuz Sultân Selîm'in ağabeyi Sultân Korkut'tur. Bu iş için çok dikkatli hareket etmiş, çok para sarfetmiştir. Aslında bir armatör olan Cezâyir fâtihi meşhur Oruç Reîs'i korsanlığa sevk eden odur. Oruç Reîs, korsanlığın pîri olmuş, şehâdetinden sonra kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa bu işin başına geçmiş, o kapdân-ı deryâ olarak Istanbul'a çağrılınca da Turgut Reîs bu işi ele almıştır.

Türk korsanlığının en büyük merkezi Cezâyir şehri idi. Buradaki deryâ beylerbeyisi (oramiral), yalnız Batı Akdeniz'de değil, Atlas Okyanusu'nda da donanma bulundururdu. «Cezâyir korsanları, XVI. asırda, çağlarının birinci denizcileri idiler». Bu cümle, bir Fransız tarihçisinindir (Lavisse - Rambaud, IV, 818). Balear, Sardunya, Sicilya, Korsika, Malta adaları, İtalya ve Fransa sahilleri, Türkler'in devamlı çıkartma yaptıkları yerlerdir. Türkler'in «Sebte Boğazı» dedikleri Cebelitârık'tan geçerek Atlas Okyanusu'na da çıkarlardı. Bir korsan şâirin «On bir ay dedikde göründü dağlar» mısraından da anlaşılacağı üzere, çok uzun deniz sefer-

leri yapılıyordu. Bizzât Barbaros ve Piyâle Paşa gibi büyük amiraller, Cebelitârık Boğazı'ndan Atlantik'e çıkmışlardır.

İngiltere ve İrlanda Seferleri

1617 Madeira adası seferi, Atlas Okyanusu'na yapılan meşhur seferlerden biridir. 1647'de kuzey kıyısında Lizbon limanının bulunduğu Tejo halicine yapılan sefer de böyledir ve Lizbonlular'ın gözü önünde 36 toplu, 400 mürettebatlı bir Portekiz firkateyni zabt edilmiştir. 1693 Finister Burnu, 10 ay sonra Cadiz, 1695'te Saint Vincent Burnu, 1530, 1553, 1574 Cadiz Körfezi seferleri, tarihe geçmiştir. Türk filoları, pek çok defa Asor adalarını da vurmuşlardır. Kılıç - Ali Paşa'nın talebesi ve Ali Biçin Reîs'in dâmâdı Murad Reîs'in 1586 ve 1587'de iki yıl üstüste Kanarya adalarına yaptığı seferler de Türkler'in ünlü Atlantik seferleri arasındadır. İkinci sefere 18 Türk kadırgası katılmıştır. Bu Koca Murad Reîs'ten başka ve daha genç bir Murad Reîs'in 1631 haziranında yaptığı İrlanda seferi çok meşhurdur. 1625 ağustos seferinde İngiltere'nin Plymouth limanına giren Türk filosu, limanda yatan 27 gemiyi zabt etmiştir. Sonra Türkler, Bristol Kanalı'na ve İrlanda Denizi'ne devamlı şekilde bu sularda 30 gemilik bir filo ayırarak hâkim olmuşlardır. Buradaki Türk deniz üssü, 1625'te feth edilen Lundy adası idi ki, İngiltere kıyılarına 20 kilometredir. Bu adayı İngiltere, bütün çabalarına rağmen Türkler'den geri alamadı. 1654'te Türk filosu, hâlâ Bristol Kanalı'na hâkimdi.

İzlanda Seferleri

Murad Reîs'in İzlanda seferi çok meşhurdur. İzlanda, Cebelitârık Boğazı'ndan kuşuçuşu 3.400 kilometredir. 20 haziran 1627'de İzlanda'ya çıkan Murad Reîs, 16 temmuza kadar 26 gün adada kalmıştır. 15 yıl sonra 1642'de 2. İzlanda seferi yapılmıştır.

Türk korsanları, Holanda, Danimarka, Norveç, İsveç kıyılarını da vurmuşlardır. Korsanlık, akıncılık gibi çok teşkilâtlı bir işti. Cezâyir beylerbeyisinin Rotterdam, Amsterdam, Genova, Livorno ve emsali büyük Avrupa limanlarında gizli ajanları vardı. Bunlar, limanlara girip çıkan gemileri bütün vasıflarıyle derhal Cezâyir'e bildiriyorlardı.

Kuzey Amerika Seferleri

Türkler'in «Yeni Dünyâ» dedikleri Amerika ile de ilgileri vardır. Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa'nın, Amerika'ya donanma gönderilip sömürge elde edilmesi projesini reddetmişti. Ama Türk amiralleri, bizzât Amerika kıt'asının haritalarını her yıl yapılan yeni keşifleri işlemek suretiyle çiziyorlardı. Pîrî Reîs'in Amerika haritaları, ilim âleminin ünlü vesikaları arasındadır. Türkler'in Amerika'ya

ilgi göstermemesi kınanamaz. Zira Türk imparatorluğunun elinde dünyanın en zengin ülkeleri vardı. Türkler tarafından boğulan ve itilen, Akdeniz'den kovulan Batı Avrupa milletleri ise, yeni kıt'alara cân atabiliyorlardı.

Ama Türk filoları, Amerika'ya da ulaşmışlardır. 1660'da Cezâyir beylerbeyiliğine bağlı bir filo, Kanada'nın Newfoundland adasını vurmuş, sonra bugünki Birleşik Amerika'nın Atlantik kıyılarını Maine'dan Delaware'e kadar gezmiştir. O sırada bu kıyılar, İngiliz sömürgesi idi. Bu seferde müstesna güzellikte bir Virginialı kız, Istanbul'a gönderilerek IV. Mehmed'e hediye edilmiştir. 1681 seferinde ise Newfoundland ve New England kıyıları vurulmuştur. 2. Viyana muhasarasının 2 yıl öncesindeyiz. Cezâyir - New England yolu kuşuçuşu 8.500 kilometredir. Başka Amerika seferleri de vardır.

Birleşik Amerika ve Türk Korsanları

XVIII. asırda korsanlık, akıncılık gibi, aktivitesini kaybetti. Ama devâm etti. 1783'te, Avrupa ölçülerine göre mütevazı da olsa, yeni bir denizci devlet, denizlerde müstakil bayrak gezdirmeye başladı : Birleşik Amerika. Cezâyir beylerbeyiliğine bağlı Türk filoları, bu yeni devletin gemilerini de vurmıya başladı. Amerikan sancağı taşıyan ilk gemi, Cadiz açıklarında 25 temmuz 1785'te ele geçirilerek Cezâyir'e getirildi. Boston limanına bağlı Kapdan Isaak Stevens'ın Maria'sı idi. 1793 ekim ve kasım aylarında 11 Birleşik Amerika gemisi daha zabt edildi. Kongre 27 mart 1794 celsesinde, Türk korsanlarına karşı koyacak güçte harb gemileri yapılması veya satın alınması için, Birleşik Amerika hükûmetine 688.888 altın dolar harcama yetkisi verdi. Bu suretle güçlü Birleşik Amerika donanmasının nüvesi, Türkler sayesinde atılmış oldu.

İş bununla kalmadı : Birleşik Amerika, Cezâyir beylerbeyiliğinin deniz kuvvetleri ile başa çıkamıyacağını anladı. Bu, büyük devletlerin harcı idi. 21 safer 1210 (5 eylûl 1795) anlaşması ile Birleşik Amerika, Cezâyir beylerbeyisine yılda 642.000 altın dolar + 12.000 Türk altını ödemeyi kabûl etti. George Washington ve Beylerbeyi Hasan Dayı Paşa'nın imza koydukları bu muâhedeye göre beylerbeyilik, bundan böyle Amerikan sancağı taşıyan hiç bir gemiye dokunmıyacaktı. Bu, 2 asırlık Birleşik Amerika tarihinde yabancı dille (Türkçe) imzalanan tek anlaşma olduğu gibi, yabancı bir devlete vergi ödemeyi kabûl eden tek Amerikan vesikasıdır da. Gene bu anlaşma, Birleşik Amerika'nın donanmasının nüvesini teşkîl edebilmesi, Akdeniz'de serbestçe dolaşarak ticaret yapabilmesi, bir kuşak sonra büyük devletler arasına girebilmesi bakımlarından, ayrıca ehemmiyet taşımaktadır.

Denizaltıcılık

Denizaltı prototipleri çok eskidir. Fakat denizaltının donanmada si-

lâh olarak kabûl edilmesi XIX. asır sonlarında ve ciddî bir harb silâhı olarak kullanılması ancak 1914'tedir. Donanmasına denizaltıyı resmen kabûl eden ilk devlet de Türkiye'dir. Kasımpaşa Tersânesi'nde «Abdülmecîd» ve «Abdülhamîd» adında 2 denizaltı Vâlide taşkızağında yapılmış, su altı dalış, çıkış ve seyir denemeleri 5 şubat 1887'de başlamış ve muvaffak olması üzerine 22 mart 1888'de Türk sancağı çekilerek resmen Donanmay-ı Hümâyûn'a katılmıştır.

Sorular :

1 — Korsan sınıfından bahsediniz.
2 — Cezâyir Ocağı'nın ehemmiyetini belirtiniz.
3 — Türkler'in Akdeniz ve ona bağlı denizler (Karadeniz, Adriyatik vs.) dışındaki denizlerde, Atlas ve Hind Okyanusları'nda ve bu okyanuslara bağlı denizlerdeki faaliyetleri hakkında bildiklerinizi hatırlayınız.
4 — Büyük Britanya ve İrlanda adaları sularına yapılan seferleri özetleyiniz.
5 — İzlanda ve İskandinavya sularına yapılan seferleri harita üzerinden anlatınız.
6 — Türk denizcilerinin Amerika ile münasebetlerini anlatınız.
7 — Akdeniz'e hâkim olan Türkler'in Avrupalı kavimleri okyanuslara kaçmıya zorladıklarını ve bunun netice itibarıyle Batı'nın dünya hâkimiyetine yol açtığını izaha çalışınız.
8 — Birleşik Amerika'nın ilk devirlerinde Türk denizcileri ile münasebetlerini anlatınız.
9 — Türkiye'de denizaltıcılık nasıl başladı?
10 — Sultân Abdülazîz Han devri Türk donanması hakkında fikirlerinizi açıklayınız.

OKUMA PARÇASI : XXXIV

CERBE ZAFERİ

10 şubat 1560'da büyük bir armada Sicilya'dan hareket etti. Başta İspanya olmak üzere Almanya, Papalık, Malta, Toskana, Ceneviz gibi devletlerin donanmalarından meydana gelen bu armadada 200 gemi vardı. Forsalar dışında 30.000 asker taşıyordu. 22 yıldan, Preveze'den beri Hıristiyan âleminin çıkardığı en büyük deniz kuvvetiydi. 2 martta Haçlılar, Tunus'un güneyinde bir Türk deniz üssü olan Cerbe adasına geldiler. Trablusgarb beylerbeyisi Turgut Paşa, durumu Istanbul'a bildirdi.

Cerbe'deki Türk deniz üssünü düşüren Haçlılar, Turgut Paşa'nın elinden Trablusgarb'i almak için hareket etmek üzereydiler ki, 120 parçadan müteşekkil Türk donanmasının Istanbul'dan ayrıldığı haberi geldi. Donanmay-ı Hümâyûn'un başında Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa bulunuyordu. Bunun üzerine Haçlılar, Türk donanmasının hareketini izlemek üzere Cerbe'de kalmaya karar verdiler. Ağrıboz'da ağzına kadar cephane ve erzak yüklü 24 nakliye gemisini de beraberine alan Piyâle Paşa, Istanbul'dan ayrıldığının 33. günü 7 mayısta Malta'ya, 2 gün sonra da Cerbe'ye geldi. Turgut Paşa'nın donanmayla birleşmek üzere Trablus'tan ayrıldığı, fakat henüz erişemediğini öğrendi. Piyâle Paşa, baştardasına amirallerini çağırdı. Harb meclisinde, düşman armadasının yok edilmesine ve bunun için Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze'de kullandığı taktiğin uygulanmasına karar verildi. Sol kanada İzmir bahriye sancak beyi Uluç - Ali Reis, sağ kanada da Hindistan'dan dönen Seydî - Ali Reîs komuta edeceklerdi. Bu sırada Piyâle Paşa 45, Turgut Paşa 75, Seydî - Ali Reîs 62, Uluç - Ali Reîs ise 53 yaşlarında idiler.

Preveze'nin üzerinden 21 yıl, 7 ay, 13 gün geçmişti ki, Güney Akdeniz'in kızgın sularında, dünya tarihinin en büyük deniz vuruşmalarından biri başladı. 14 mayıs 1560 günü Piyâle Paşa ve amiralleri, Haçlı armadasını birkaç saat içinde bozdular. Türk deniz taktiği kusursuz ve tamamen harikulâde idi. Forsalar dışında 30.000 kişi olan düşman askerinin 20.000'i öldü, boğuldu veya esir edildi. Geri kalanların çoğu, yaralı ve perişan bir şekilde her biri Türk toplarıyle delik deşik olmuş gemilerine can attı. Armadaya komuta eden Gian Andrea Doria ile Sicilya kral nâibi Medinaceli Dukası, birer kayığa atlayıp canlarını kurtardılar. Esirler arasında Don Alvaro de Sandi, Sicilya kuvvetleri komutanı Don Sanchez de Levia, Napoli kuvvetleri komutanı Don Berenger de Requeses, bunun dâmâdı Don Juan de Cardona, Sicilya Kral Nâibi, Medinaceli Dukası'nın oğlu Don Gaston gibi İspanya'nın en büyük askerleri ve daha sürüyle tanınmış asılzade bulunuyordu. Papalık filosuna komuta eden Prens Flaminio Orsini öldü. Muharebeyi takip eden günlerde Piyâle Paşa, düşman donanmasının batmaktan kurtulan parçasının peşine takıldı ve ağır zayiat verdirdi. Kaçamayacaklarını anlayan düşman askerleri, Cerbe kalesine sığındılar. Ceneviz, Sicilya ve Napoli amirallik baştardaları, Türkler'in eline geçti. 5.000'den fazla Haçlı, Türkler'e esir düştü. Bu sırada Turgut Paşa 12 kadırgayla geldi ve denizin, alabildiğine gemi ve insan kalıntılarıyle dolu manzarasını seyretti. Türk zayiatı, Preveze'de olduğu gibi şaşılacak derecede azdı. Ancak birkaç küçük gemi batmıştı. Şehitlerin sayısı 1.000'i bulmuyordu.

Bozgun haberi, Avrupa'yı altüst etti. İspanya kralı ve seferin düzenleyicisi II. Felipe, çok müteessir oldu. Küçük yeğeninin zaferi için dua eden pek yaşlı Andrea Doria, kederinden hastalanıp öldü. Bundan sonra Piyâle Paşa, 30 temmuzda Cerbe kalesini İspanyollar'dan aldı. Kaleyi savunan 8.800 İspanyol'un hepsi öldü veya esir edildi. Kalenin altına sığınan İspanyol gemileri Türkler'in eline geçti. Piyâle Paşa, 27 eylûl sabahı, muzaffer donanmasıyle Istanbul'a döndü.

Kanûnî Sultan Süleyman, yanında vezirler ve elçiler olduğu halde, donanmayı seyretmek için Sarayburnu'na inmişti. Donanmay-ı Hümâyûn'un önünde, seren direkleri kırılmış 19 muazzam düşman gemisi gidiyordu. Bu gemilerin güvertelerine başları açık binlerce düşman esiri doldurulmuştu. İçlerinde Avrupa'nın en tanınmış prens, asılzade, general ve amiralleri bulunuyordu. Büyük düşman bayrakları, kadırgaların arkasından denize serilmişti. Donanmay-ı Hümâyûn, bütün toplarını kuru sıkı ateşleyerek «Cihan Hâkanı» Kanûnî Sultân Süleyman'ı selâmladı. Manzara, hayaline bile cesaret edilemeyecek bir haşmet arzediyordu. Kanûnî, bu manzara karşısında yanındaki vezirlere ve elçilere şöyle dedi : «İşte insan bütün bunları görüp de gurura kapılmamalı; her şeyin Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle olduğunu hatırlayıp Allah'a şükürler etmelidir!».

Dîvân-ı Hümâyûn, muzaffer kapdân-ı deryâya «vezir» yani büyük - amiral pâyesinin verilmesini Kanûnî'ye arzetti. Ancak Kanûnî, Piyâle Paşa'nın genç olduğunu, henüz beylerbeyiliğine yani oramiralliğe iki yıl önce yükseldiğini söyledi; vezâret rütbesinin haysiyetinin düşeceğini düşündü ve hükûmet teklifini tasdik etmedi. Kapdân-ı deryâyı şahsen mükâfatlandırmak yoluna gitti. Kendisini torunu Geverhan Sultân'la evlendirdi ve «dâmâd» yaptı.

Cerbe, Türkler'in tarihleri boyunca Preveze'den sonra kazandıkları en büyük deniz zaferidir. Cerbe'de bulunmak, vaktiyle Preveze'de bulunmak gibi, Türk levendleri arasında büyük bir şeref sayıldı. Şu veya bu levend, «Preveze'de veya Cerbe'de bulunmuştur» diye övüldü. Her ikisinde de bulunan Türk levendleri, arkadaşları arasında, gıpta edilmeye değer kahramanlar derecesine yükseltildi.

D — Din ve Ahlâk

1. DİN

Osmanlı Devleti ve İslâm Dini

Din, bütün devletlerde ve toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı devletinde ve toplumunda çok büyük bir unsurdu. Yüksek devlet fikrini padişah temsîl ediyordu. Devletin hiç bir şeyle en uzaktan bile mukayese edilemiyecek derecede yüce olan menfaatini sağlamak için padişah, bir elinde orduyu, bir elinde ulemâ'yı tutuyordu. Her ikisini de çok iyi tutuyordu. Gerçi İslâm dininin başı padişahtı. Fakat İslâm dininde halîfe, birliğin senbolüdür. Papa'ya benzer bir salâhiyeti, Papa gibi kendiliğinden dini tefsîr etme hakkı yoktur. Padişah, dini ulemâ sınıfı vasıtasıyle tutuyordu. Bütün adalet ve eğitim işleri de ulemâ'nın elindeydi. Bu suretle bir taraftan halîfe, bir taraftan başkumandan sıfatıyle padişah, her iki unsuru, dini ve orduyu, devletin yüce menfaatleri uğruna senbolleştiriyor ve dengede tutuyordu. Çok kolay bir denge değildi. Hiç bir devlette kolay olmamıştır. Montesquieu, ruhbân ile asker çatışmasının, Bizans'ın çökme sebeplerinden biri olduğunu yazar. Osmanlı devletinde askerin ve ulemâ'nın yetki sınırları akıllıca çizilmiş ve ayrılmıştı. Son merci Dîvân, onun gücü yetmezse padişahtı. O noktada söz bitiyordu. Sözün o noktada bitemediği olay, ihtilâl demekti, anarşi idi. Böyle çözümsüzlüğe ulaşıldığı zaman da, yalnız devlet kayıplı çıkıyordu. Ordunun ve ulemâ'nın kaybı buna göre ehemmiyetsizdi.

Devlet, şu felsefeyle çok sağlam temellere oturtulmuştu : Padişah neydi? Şüphesiz başkumandandı, ordunun başı idi. Başka neydi? Hiç şüphesiz halîfe sıfatıyle İslâm dininin başı idi. Padişahın bu sıfatlarından şüpheye düşmek, sapıtmakla birdi. Şer'î terimle hurûc ale's - sultân idi ki, Allah'a ortak koşmak hâriç, en büyük küfürlerden biriydi. Sistem böyleydi ve aşağı yukarı böyle işletilmiştir.

Demek maddî güc olan ordu ile mânevî güc olan din, hârikulâde âhenkli bir şekilde düzenlenip yüce devlet'in hizmetine verilmişti. Osmanlı mûcizesinin sırlarından biridir bu.

Padişah, bir kısım ulemây-i rüsûm'un bu işten hoşlanmamasına ehemmiyet vermeksizin, her zaman için tarîkatlerin de başıydı. Tarîkatler de hunkârın, dolayısıyle devletin emri altında idi. Padişah, resmen derviş - gaziler sultânı idi. I. Sultân Murad, resmen bu unvânı takınmıştı. Hunkâr çok defa Mevlevî idi ama, diğer tarîkatler de onun emrindeydi, kendisine karşı olmıyan her tarîkatin hâmîsi idi. Ama bir tarîkat, irâdesine aykırı hareket eder, meselâ yeniçerilerin tarafını devletin yüce menfaatleri aleyhine tutarsa, vay hâline idi. Demek gönüller de devletin yanında idi.

Bütün adalet ve eğitim işlerini de yetkisine alan bir din adamları zümresi düşününüz. Osmanlı devletinde ulemây-ı rüsûm bu idi. Hâkim olduğu saha bakımından, ordudan bile güclü olduğu sanılır. Aslında bu kadar nüfuzlu değildi. Gerçi eğitir ve kazâ hakkını elinde tutardı. Ama devletin de ulemâ otoritesi dışında ayrı eğitme ve kazâ hakkı vardı. Enderûn Saray Üniversitesi ve sancak beyinden Dîvân-ı Hümâyûn'a kadar idarî mercîlerin devlet nâmına kazâ hakkı taşımaları buna misaldir. Diğer bir sebep, ilmiyye sınıfının rûhânî bir kudreti bulunmaması idi. Allah'ın yeryüzünde temsilcileri değildiler. Onlar olmaksızın da dinin bütün ibâdetlerini yerine getirmek mümkindi. Üstelik mütevazı kadı ve müderrislerden şeyhulislâma kadar hepsini tayin hakkını her zaman için devlet nâmına padişah elinde tutuyordu. Gerçi idamları mümkin değildi. Fakat azilleri ve sürülmeleri devletin elindeydi.

Halîfenin, şeyhulislâmın ve ulemâ zümresinin, mü'min hakkında, onun imanı hakkında hüküm verme yetkisi yoktu. Bir adama dinsiz diyebilmek için, onun, açıkça ve şahit önünde, Allah'ı inkâr etmesi veya ortak koşması, yahut Peygamber'in misyonunu kabûl etmemesi şarttı. Yoksa şu veya bu ibâdetini yerine getirmiyor diye hiç kimsenin hiç kimseyi tekfîr etmek, Allah nâmına hüküm vermek hakkı yoktu. İbâdetler için böyleydi ama, devlete baş kaldıran için böyle değildi. Devlet, vatandaşın yüksek haklarını savunmakla yükümlü olduğu için, Cenâb-ı Hak gibi afvedici olamazdı. Devlete baş kaldırmak, en büyük sapıtkanlıktı ve cezası tekti.

Din ve Millî Ahlâk

Ahlâklı milletler ve zayıf ahlâklı milletler olduğu doğrudur. Tarih bunu gösterir. Türkler, hem yüksek ahlâka sahip, hem mutaassıp olmaksızın dine en saygılı kavim olmuşlardır. Taassuba tenezzül etmemişlerdir. Ama İslâm milletleri içinde Kur'ân'ı abdestsiz tutmıyan tek kavmin de Türkler olduğu bilinmektedir. Tarih tetkik edilirse, pek çok kavmin, dindar olmaktan çok, mutaassıp oldukları müşahede edilir.

Millî bir ahlâk, millî ahlâk telakkıyleri de olduğu muhakkaktır. Aynı dinden olan milletlerin ahlâk ve karakterleri biribirine hiç benzemez.

Mimar Sinan: Süleymaniye Camii'nin Cepheden Görünüşü.

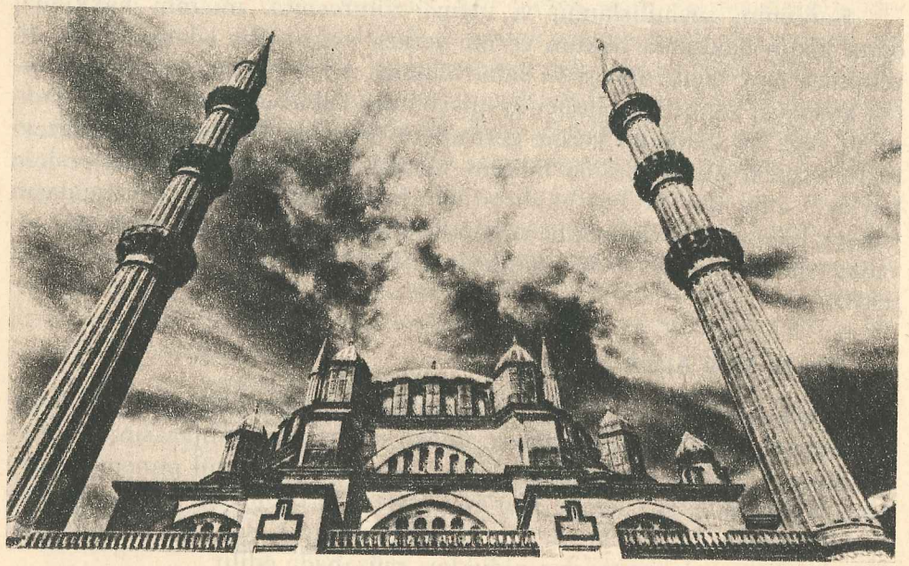

Mimar Sinan: Edirne'de Selimiye Camii.

Din, milletlerin karakterlerini derinlemesine değiştirmez. Yalnız ibâdet, aynı mezhebde olanlar için birdir. Hanefî bir Türk ile Hanefî bir Cavalı, aynı şekilde ibâdet eder. Fakat bir Cavalı ile bir Türk'ün din ve dünya görüşü arasında, hiç bir münasebet yoktur. Meşrûtiyet'te Yahyâ Kemal, bir Türk Müslümanlığı olduğunu yazdığı zaman, Türk tarihini iyi bilmiyen nâzır ve vezirlerden ihtiyar Reşîd Âkif Paşa, kendisini -çok nâzikâne şekilde- azarlamıştı. Mütâreke içinde bir gün aynı muhterem paşa, Yahyâ Kemâl'e bir bayram namazında tesadüf etmiş, yıllar önceki fikrini değiştirdiğini, Yahyâ Kemâl'in fikrine geldiğini söylemiştir.

Hıristiyanlık, târik-i dünyâlığı kabûl eden bir dindir. İncil'de, tokat yiyen Hıristiyan'ın, diğer yanağını çevirmesi emredilir. İslâm ise aktivite dinidir. Cihad fikrinin şampiyonudur. Miskinlikle ilgisi yoktur. Din her şeyden ibaret olsa ve her şeyi düzenliyebilseydi, bugün Müslümanlar'ın dünyaya hâkim olmaları icab ederdi. Fakat bugün dünyaya Hıristiyanlar hâkimdir. Ve bugün Batı dünyası, Türkiye dâhil, İslâm dünyasından çok daha dindardır. Bu Hıristiyan üstünlüğü için «ne zamandan beri?» diye bir soru tevcîh edilirse, gerçi tarihçi, «yalnız 2 asırdan beri» cevabını vermiye mecburdur. Ondan önceki on asırda İslâm'ın üstün bulunduğu da bir vâkıadır. Önümüzde daha milyarlarla yıl olduğu da âşikârdır. Fakat günümüzün gerçekleri gözler önündedir ve te'vil kabûl etmez.

Türkler'in eskiden beri ahlâklı bir kavim olmaları, İslâm dinine geçişlerini çok kolaylaştıran unsurlardan biridir. Ahlâkı ekmel hâle getirmek misyonunda olan bir dinin prensipleri, Türkler'e çok sevimli gelmiştir. Böyle bir dini artık Türkler, şarlatanlığa ve müsamasızlığa, taassuba ve zulme kapılmaksızın, çok sevmişlerdir. Ateşli bir inançla savunmuşlardır. Türkler olmasaydı Haçlılar, Kudüs'te değil, Mekke'de idiler. XI. asırda Mekke'de olabilen bir Haçlı sürüsü de, İslâm'ın cihanşümûl pozisyonuna son verirdi.

Milliyet fikrinin İslâm dinine ve kardeşliğine aykırı olduğunu savunan Meşrûtiyet fikir adamları, yanılmışlardır. Çok canlı milliyetler, İslâm kardeşliğine yalnız güc kazandırır. Cansız milliyetler ise, İslâm dinini sömürgeler dini hâline getirmiştir.

Sorular :

1 — İslâm ve Hıristiyan dinlerinin benziyen ve benzemiyen taraflarını bilhassa tarih ve sosyoloji açısından incelemiye çalışınız.
2 — Osmanlı devletinin din siyasetini açıklamıya çalışınız.
3 — İslâm dini prensipleri ile Türkler'in eski millî karakterlerinin nasıl uyuştuğunu misalleriyle anlatınız.
4 — Osmanlı Türkü'nün dindarlığından, din anlayışından, yobazlık ve taassubdan nefret ettiğinden, başka dinlere olan büyük müsamahasından bahsediniz.
5 — Derviş - gazilerin tarihî misyonunu anlatınız.
6 — Tarîkatler hakkında ne biliyorsunuz?

7 — Meselâ Mevlevî tarîkatinin güzel san'atlarla ilgisi hakkında neler biliyorsunuz?
8 — Osmanlı devletinde ulemâ'nın görev ve yetkilerini anlatınız.
9 — Müslüman Türk'ün ahlâk prensiplerini nasıl muhafaza ettiğinden bahsediniz.
10 — Türk toplumunun ahlâkını muhafaza ettiğini, fakat gittikçe dinamik bir toplum hâlinden çıkmasının sebeplerini, bunun İslâm dini ile ilgisi olmadığını, hattâ İslâm dininin prensipleri ile çeliştiğini izaha çalışınız.

2. AHLÂK

Türk - Osmanlı Ahlâkı

XVIII. asrın sonlarında Türkler arasında çeyrek asır yaşıyan d'Ohsson, şöyle der (IV, 309) :

«Osmanlılar, Kur'ân'da ifade edilen doğruluk, ahlâk ve namus prensiplerine çok bağlıdırlar. Aralarındaki bütün sosyal münasebet ve düzen, iyi niyet ve şefkate dayanır. Başka ülkelerde olduğu gibi, aralarında yazılı anlaşma yapmıya lüzum görmezler. İyi niyet ve söz, her şeyi halleder. Osmanlılar, verdikleri sözün esiridirler. Bu tutumları, yalnız dindaşlarına karşı değildir. Hangi dinden olursa olsun, yabancılara karşı da böyle hareket ederler. Sözlerini tutma hususunda, onlara göre müslim ve gayrı müslim olmanın hiç bir farkı yoktur. Gayrı meşrû olan her kazancı, ahlâksızlık ve dine aykırı görürler. Gayrı meşrû edinilmiş servetin, bu dünyada da, öteki dünyada da insanı bedbaht edeceğine, samimi şekilde inanırlar». d'Ohsson'un sözleri burada bitti.

Birinci Cihan Harbi'ne kadar Müslüman bir kadının fuhşunun, nâdir bir hâdise olduğu bilinmektedir. İslâm dinini kabûlden önce de Türkler'in durumu böyleydi. Câhiliyye devri Arabları gibi ahlâksızlık içinde yüzmüyorlardı. Türk kadınının ahlâkı, bütün Ortaçağ metinlerinde övülür. Marco Polo, Türk kadınının «dünyanın en temiz ahlâklı» kadını olduğunu söyler. Vambery, Eski Türkçe'de «fâhişe» ve «piç» kelimelerine tekabül eden bir kelime bulunmadığını, bu kelimelerin Farsca'dan Türkçe'ye geçtiğini itina ile kaydeder.

Aile, Eski Türkler'de en kutsal müessese idi. Aile mahremiyetini hiç bir şey ihlâl edemezdi.

Şahsî ahlâk gibi millî ahlâk da üstündü. İslâm'dan önceki Türk toplumu, milliyetçi bir toplumdu. Orhun Kitâbeleri'ndeki milliyetçi rûha erişebilmek, diğer milletler için, son asırlarda mümkin olabilmiştir. M. Ö. 36'da Türk hâkanı Çiçi Yabgu'nun meşhur nutkunda «millet olduk» diye bir cümle vardır ki, bu iki kelimelik hârika cümle, bundan 2.012 yıl önce söylenmiştir. Gene bu nutukta şu parıltılı cümleler yer alır : «Biz ölsek de, kahramanlığımızın şöhreti kalacaktır. Yalnız bu şöhret, çocuklarımızı ve torunlarımızı, diğer kavimlerin efendisi kılmaya yeter». Çocukların ve torunların, gelecek kuşakların şânı ve varlığı için ölmek... 2.000 yıl önce Türk milliyetçiliği, bu seviyeye erişebilmiştir. Millî ahlâk bu idi. Bencil değildi, geleceğe dönüktü. Şahsî değil, toplum içindi. Murad Hudâvendigâr'ın Kosova'sında, Mustafa Kemâl'in Sakarya'sındaki ruh, bu ruhtur. Öyle üç beş asırda olmamıştır, olacak şey de değildir.

1602 yılında yazan bir Erdelli Macar tarihçisi, Szamosközy şöyle der : «Kan içici Romen, Sırp ve Almanlar'ın biz Macarlar'a yaptığı muameleyi, değil Osmanlılar, Kırım Tatarları bile asla irtikâb etmemişler, bunlar bize karşı şefkatle davranmışlardır».

Türk Müsmahası

Gerçek Türk ahlâkı, büyük bir hoşgörürlüğe ve müsamahaya yer verir. Taassup sevilmez. Türk'e göre taassup ve yobazlık, kendine emniyeti olmıyan şahıs ve toplumlara vergidir. Türk edebiyatı asırlarca yobazlarla alay etmiş, onları kınamıştır. Türk, imanından o derecede emindir ki, asırlarca Bizans mozaikleri karşısında n· naz kılmış, bu mozaikleri kapatmayı bile düşünmemiştir. Ayasofya 1453'te cami, hem de protokolde bütün Osmanlı Cihan Devleti'nin birinci camii olduğu halde, tympanon duvarındaki mozaikler 1573'te Mimar Sinân'ın büyük tamiri sırasında, kubbe mozaikleri 1580 - 92 arasında, sonra 1630'dan az önce, tamamı 1672'de -hiç tahrîb edilmeden- üzerine badana çekilerek kapatılmıştır. Bir kısım mozaikler 1750'de badanalanmıştır. Doğu kemerlerindeki mozaikler ancak 1801'de badana ile örtülmüştür. Bu durum, asırdan asra taassubun arttığını, Osmanlı şevketinin taassubla alâkası olmadığını gösterir. Selânik Ayasofya Camii'ni XX. asır başlarında II. Abdülhamîd, hem Bizans, hem Türk kısımlarına aynı derecede para harcıyarak, büyük masraflarla onarmıştı. Selânik, 1913'te Yunanlı'nın eline geçti. Derhal kiliseye çevrildi. 1950'ye doğru, Türkler tarafından XVI. asırda yapılan âbidevî son cemaat revâkı, taş oymacılığı şâheseri olan minberi, kürsü ve müezzin mahfili, hiç bir iz bırakılmamacasına kaldırılıp tahrîb edildi. Kendine güveni olmıyan toplumlar, dinde olsun, rejimde olsun, mutaassıbdırlar.

Milletlerin seciyyesi, karakteri, bin yılda oluşur. Daha önceki Yunanlı da böyleydi. 1147'de II. Haçlı seferinde, Bizans imparatoru, Almanya imparatoru ve Fransa kralı, Anadolu'ya girmişlerdi. Anadolu Türk devleti, Türkiye, ancak 70 yıllıktı. I. Sultân Mes'ud, koalisyon ordularını yok etti. Haçlı Şövalyeleri, Anadolu dağlarına can attılar. Yerli Rumlar, şövalyeleri buluyor, yaralıları öldürüp soyuyorlardı. Sultân Mes'ûd ise şövalyeleri aratıyor, bulduruyor, tedavi ettiriyor, hastahanelere yatırıyor, Rumlar'dan çaldıkları para ve eşyalarını aldırtıp onlara iâde ediyordu. Bunları bize, olayın şâhidi Fransız şövalyesi Odon de Deuil anlatıyor. Nitekim 40 yıl sonraki III. Haçlı seferinde, bir Türk subayı olup sonra hü-

kümdarlığa yükselen Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin âlî - cenablığı, Arslan Yürekli Richard'ı hayretlere düşürecektir.

İslâmlaşma

Osmanlı toplumuna girmek serbesttir. Müslüman olmak, samimi olarak bu dine inanmaktan başka şartı yoktur. Ama bu toplumdan çıkmak serbest değil, yasaktır, cezası ölümdür. Kişi ve toplum, asla din değiştirmeye zorlanmaz. Ama, kişi hür vicdanı içinde düşünüp taşınıp Müslüman olmıya karar verdikten sonra, artık bu dini bırakamaz. Müslüman'la evlenen Hıristiyan veya Mûsevî kadın, dinini muhafaza eder, Müslüman olmıya zorlanamaz, fakat çocukları ancak Müslüman olabilir. Tekrar eski dinine dönmek istiyenin, Türkiye'den savuşması şarttır. Osmanlı toplumu içinde böyle bir şey mümkin değildir. Maamâfih İslâm dininden dönene imanını tazelemesi teklîf edilir. Bunu reddettiği takdirde cezalandırılır. Kitle hâlinde ihtidâ (İslâmlaşma) olayı azdır. Arnavutlar'da, Boşnaklar'da, Girit Rumları'nda, Çerkesler'de ve öbür Kafkas kavimlerinde görülür. İhtidâlar daha çok şahsîdir. Sadrâzamlardan bir ikisinin Hıristiyan ana ve babaları dinlerini, oğulları sadrâzam olduktan sonra da muhâfaza etmişlerdir. Zira iman, şahsî, vicdânî, kişi ile Tanrı arasında bir iştir.

Samimi Türk dindarlığı, Türk toplumunu ahlâklı, Türk ordusunu muzaffer kılmıştır. Yobazlık, gösteriş dindarlığı, menfaatçi dincilik ise, Türk toplumuna ahlâksızlık tohumları ekmiş, Türk ordusunun mânevî yapısını berbâd etmiştir. Dinsizlikten bahsetmiye lüzum yoktur, çünki böyle bir mikrop, Osmanlı devri Türk toplumunda meçhuldü.

Sorular :

1 — Osmanlı toplumunda verilen sözün, iyi niyetin, ahlâk, namus ve dürüstlük prensiplerinin yazılı olmıyan yasalar hâlinde vicdanlarda nasıl asırlarca hüküm sürdüğünü anlatınız.
2 — Türk ailesinin tarihin her devrinde kutsal olduğunu anlatınız.
3 — Büyüğe, öğretmene saygı ve küçüğe şefkatin, Türk toplumunda vaz geçilmez hayatî prensipler olduğunu izah ediniz.
4 — Şahsî ahlâkın nasıl millî ahlâk hâline dönüştüğünü ve Türk milletini dünyanın husumetine rağmen muhafaza ettiğini izah ediniz.
5 — Türkler'in diğer dinlere saygısını tarihî prensipler ve olaylarla açıklayınız.
6 — Osmanlı cihan devletinde İslâm olmıyan toplumlara verilen haklardan bahsediniz.
7 — Osmanlı Türk toplumuna nasıl girilebileceği, nasıl Türk hâline gelinebileceği hakkında neler biliyorsunuz?
8 — Tek gerçek milliyetçilik olan kültür milliyetçiliğinin esasları hakkında neler biliyorsunuz?
9 — İhtidâ müessesesini anlatınız.
10 — Müslüman'ın başka bir dine geçmesinin yasaklanmasının zarurî ve ahlâkî prensiplerini anlatınız.

E — Hukuk ve Eğitim

1. HUKUK

Yasalar

Osmanlı devleti, sanıldığı gibi, bir şerîat devleti değildir. Eski Türk hukukundan gelen ve «hâkaanî» ve «sultânî» denilen sistem, devletin yüksek menfaatlerini kollıyan bir düzendi. Bu düzene göre yasama yetkisi, padişahındı veya padişah adına yapılırdı. Medenî hukukta geniş ölçüde şerîat ve Hanefî hukuk sistemi uygulanıyordu. Fakat ceza hukuku ve diğer sahalarda, kesin şekilde sultânî hukuk hâkimdi. Devletin başından sonuna kadar, durum budur.

Esasen Hanefî mezhebinin istihsân müessesesi (ki Mâlikî mezhebinde de «istislâh» adıyle mevcuttur), devletin teşrî (kanun koyma) yetkisine dinî bakımdan da hayli kolaylık ve serbestlik getiriyordu. Tabiî «sultânî» ve «hâkaanî» denen ve elimizde «kaanûn - nâme» adıyle yüzlercesi bulunan kanunlardaki hükümlerin, şerîat hükümleriyle açıkça çelişmemesine dikkat edilmiştir. Bu hususta Kanûnî Sultân Süleyman'ın, büyük hukukçu Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi'ye hazırlattığı yasalar, millî ve dinî hukukun uyuşturulması bakımından da bir şâheserdir.

Mezhebler

Klasik Osmanlı düzeninde 4 Sünnî mezheb de haktı. Gerçi Türkler'in tamamı ve İslâm'ı Türkler'den alan Arnavut, Boşnak, Çerkes gibi kavimler tamamen Hanefî idi. Padişah - halîfenin mezhebi de Hanefî idi. Fakat halîfe sıfatıyle, 4 Mezheb'in de başı idi. Devletin Şâfiî tab'ası da çoktu. Kuzey Afrika'da ise Mâlikî tab'ası vardı. Hanbelî tab'ası azdı. Devletin Şîî tab'ası da mevcuttu (Yemen'de Zeydîler, Irak'ta Câferîler). Hattâ küçük bir Hâricî tab'ası da vardı. Bunların topu Müslüman'dı ve bunların dışında kalanlar, başka din ve medeniyetten olanlar, imparatorluğun tab'ası olsun, yabancı olsun, «kâfir» idi.

XIX. asrın en büyük Türk hukukçusu ve tarihçisi Vezir Ahmed Cevdet Paşa.

Osmanlı terminolojisinde ve halk anlayışında «kâfir, küffâr, kefere», ancak «barbar, yabancı» mânâsındadır. Yunanlılar'ın ve Romalılar'ın başka medeniyetten olanlara «barbar» demeleri gibi, Osmanlılar da, kendilerine yabancı medeniyetten olanlara böyle demişlerdir.

Adaletin Rûhu

Bizzât padişah, adalete itaat ederdi. Padişahın adalete itaati, tab'asına örnek olmak içindi. Yoksa devletin yüksek menfaati neyse, o şekil uygulanırdı. Körü körüne kanunculuk diye bir şey yoktu. Devletin menfaati neyse, o kanun ve hüküm getirilirdi.

Sosyal Sınıflar

4 sosyal sınıf vardır: Devlet görevlileri, şehir - kasaba halkı (burjuvazi), köylü ve köleler. Devletten maaş veya maaş yerine bir toprağın işletme hakkını (dirlik) alana, asker olsun, sivil memur olsun, «askerî» sınıf denmektedir. Bunlar vergi ödememektedirler. Burjuvayı, esnaf ve tüccar teşkîl etmektedir. Toprakla uğraşan köylüye «reâyâ» denmektedir. Bu sınıflar, kazançlarına ve ürettiklerine göre vergi vermektedirler. Toprağa bağlı köle (serf) yoktur (Avrupa ve Amerika'da XIX. asır sonlarına kadar mevcuttur). Ancak şehirde zenginlerin kullandıkları köleler vardır. Bunlar, imparatorluk dışından getirilmiş ve köle olarak satılmış kimselerdir. Devletin tab'asından köle olmak mümkin değildir. Bu dört sınıftan birinden diğerine geçmek mümkin ve kolaydır. Asalet olmadığı için hiç bir baraj yoktur. Kölelikten ve köylüden gelen pek çok sadrâzam ve padişah damadı mevcuttur. Doğuştan imtiyazlı olan tek aile, Osmanoğulları'dır. Yalnız baba tarafından Osmanoğlu doğmak, o şahsa doğuştan imtiyaz sağlamaktadır. Bunun dışında bir yoksul köylü de, bir sadrâzam çocuğu kadar, devletin her türlü makamına çıkmayı ümîd edebilmekte ve çıkabilmektedir.

Büyüklük asırlarında imparatorlukta Türk unsuru, beşte bir civarında idi. Bütün imparatorluklar gibi bir kavimler meşheri idi. Fakat Türkçe, Habeşistan'dan Kafkasya'ya, Cezâyir'den Macaristan'a kadar her yerde tek resmî dildi. Türkçe bilmiyenin devlet hizmetinde şansı yoktu. 1908 meşrûtiyetinden sonra bile durum bu idi. Arnavutluk'tan Yemen'e kadar bütün resmî eğitim, adalet ve muameleler, Türkçe idi. Binâenaleyh İslâm dininden sonra Türkçe bilmek de, resmen biribiriyle eşit olan bütün padişah tab'aları için bir imtiyaz değilse bile, bir ilerliyebilme unsuru idi.

Gayrı Müslimler

Sayıları on milyonları bulan Gayri Müslim tab'anın, devlet görevlisi olamamaları dışında başka mühim bir eşitsizlikleri yoktu. Din hürriyeti,

Müslüman için neyse, en küçük bir fark olmaksızın, Hıristiyan ve Mûsevî için de o idi. Bir Müslüman hangi ticareti yaparak ne derecede zenginleşebiliyorsa, bir Gayri Müslim de aynı şekilde, devletin kanunları çerçevesinde ve vergilerini ödiyerek, aynı derecede servet edinebiliyordu. Servet edinebilmesine en küçük kayıt konulmamıştı. Medenî davalarını Gayri Müslim cemaatler, kendi aralarında ve kilise mahkemelerinde çözerler, Türk idaresi, Hıristiyan tab'asının medenî hukuka ait işlerine karışmazdı. Yalnız ceza davalarına, Türk kadısı bakardı. Gayri Müslimler için tek imtiyazsızlık, bir Gayri Müslim istediği takdirde Müslüman olabildiği halde, bir Müslüman'ın Hıristiyan ve Mûsevî olabilmesinin imkânsızlığı idi. Bu durum, idam cezası ile yasaklanmıştı.

Osmanlı ceza sisteminde kadın asılamazdı. Yalnız iple boğulmak suretiyle idam edilebilirdi ki, bu da çok nâdirdir.

1856 hatt-ı hümâyûnu ile devletin Hıristiyan ve Mûsevî tab'ası da sivil memuriyetlere getirilmiye başlandı. İmparatorluğun hayatının son üç çeyrek asrında, azınlıklardan pek çok büyükelçi, nâzır, vali, vezir görülür. Askerî rütbe verilenler de vardır. Fakat asla birlik kumandanı subay olamamışlardır. Harb okullarına alınmamışlardır.

Sorular :

1 — Osmanlı devletinde yasanın İslâmî, hâkaanî ve millî (örf ve âdet) kaynaklarını anlatınız.
2 — Osmanlı devletinin hiç bir devirde dinî bir devlet olmadığını ve şerîatle idare edilmediğini, ancak şerîatin ana prensipleri ile çelişmekten kaçındığını örnekleriyle açıklayınız.
3 — 4 Sünnî mezhebi ve bunların Osmanlı devletindeki durumunu anlatınız.
4 — Osmanlı terminolojisindeki «kâfir» sözünü Yunan-Romalılar'ın «barbar» sözü ile mukayese ediniz.
5 — Osmanlı devletinde adaletin şeklî olmadığını, devletin ve vatandaşın yararına işletildiğini açıklayınız.
6 — Başlıca sosyal sınıflar hangileri idi?
7 — Bu sınıflamanın Batı'nın feodal yapısı ile en küçük ilgisi olmadığını, bugün de toplumlar için buna benzer sınıflamalar yapılabileceğini anlatınız.
8 — «Askerî» denen sınıfın, devlet görevlilerinin imtiyazlarını, fakat bu sınıfa geçmenin açık bulunduğunu izah ediniz.
9 — Gayri Müslimler'in durumu ne idi?
10 — 1856 fermânı ile Gayri Müslimler'in durumunda ne gibi değişiklikler oldu?

2. İLMİYYE SINIFI

Devlet Görevlileri

Osmanlı düzeninde devlet görevlisine «askerî» denilmektedir. Bu kelime sonradan, yalnız muhârib sınıfa tahsîs edilmiştir. O devirde sadece devlet memuru demekti. Diğer vatandaşlar gibi vergi ödemezdi. Buna kar-

Kanûnî'nin şeyhulislâmlarından Kemalpaşa-zâde Ahmed Şemseddin Efendi.
(N. Sevin)

şılık, devlete hizmet ederdi. Hizmeti karşılığında maaş, vakıf geliri veya dirlik alırdı.

Klasik Osmanlı devrinde devlet görevlisi, üç sınıfa ayrılırdı : Muhârib sınıf ki, yalnız ordu ve donanmadan ibaret değildi, eyalet ve sancakların mülkî idaresi de bu sınıfın elindeydi. Mülkî idarenin sivillere geçmesi, Tanzimat'la başlar. Bu sınıfa «seyfiyye» (seyf = kılıç) denirdi. İkinci sınıf kalemiyye idi, sonradan mülkiyye sınıfı denmiştir. Sivil sınıftır, fakat imtiyaz bakımından askerlerden hiç bir farkı yoktur. Başlıca maliye, hâriciye (dış işleri), yazışmalara ait bütün işler (nişancılık) bölümlerine ayrılırdı. Bu işler, kalemiyye veya mülkiyye sınıfının elindeydi. Üçüncü sınıf, ilmiyye idi. Bütün din işleri, adalet ve eğitim, bu sınıfın elindeydi. Bu sınıfa «ulemâ» ve «ulemây-ı rüsûm» da denirdi. Hepsi ilmî rütbe sahipleri idiler. Fakat ilim, bu sınıfın tekelinde değildi. Başka sınıflardan ve devlet görevlisi olmıyanlardan da çok bilgin yetişmiştir.

Bu üç sınıftan birinden diğerine geçmek tamamen imkânsız değilse de, çok zordu. Zira eğitimleri, apayrı idi. İlmiyye sınıfının bir hususiyeti, yüksek öğrenim diploması olmıyanın, bu sınıfın en alt kademesinde bile yer alamaması idi. Mutlaka yüksek dereceli medreseyi bitirmek icab ediyordu. Diğer iki devlet görevlisi sınıf, yani subaylar ve mülkî sınıf için ise, hiç bir tahsil mecburiyeti yoktu. Liyâkat esastı. Tanzimat'tan önceki düzen bu idi. İlmiyye sınıfı için Arabca bilmek mecburî idi. Meraklılar Farsca da öğrenirlerdi. Mülkiyye - kalemiyye sınıfı için hem Arapça, hem Farsça şarttı. Askerî sınıf için Türkçe bilmek yeterli idi. Ancak korsan ve akıncı sınıfından olanlar en az bir, çok defa bir kaç yabancı (bilhassa Avrupa) dili konuşurlardı. Bu üç sınıf arasındaki diğer bir hususiyet, ilmiyye ve kalemiyye - mülkiyye sınıfından gelenlerin yüzde doksan nisbetinde Türk asıllı olmalarıdır. Bu sınıflarda Gayri Türk Müslüman kavimlerden olanlar bile çok nâdirdir. Askerî sınıfta ise XV. asrın ortalarından itibaren 2 asır kadar devşirme menşe'li olanlar ağırlık kazanmışlardır. Tamamına yakını Türk asıllı olan askerî sınıflar bu 2 asırda akıncılar, korsanlar, azablar ve tımarlı sipahisinden ibaretti.

Ulemâ

Ulemâ, Hıristiyan dinindeki clergé değildir. Hâkimler ve profesörler hey'etidir. Orta ve yüksek öğretimin tamama yakını, mahkemelerin tamama yakını ve büyük camilerin idaresi, tamamen bu sınıfın elindedir. Küçük camilerde imam olmak, ilkokul öğretmeni olmak için, ulemâ sınıfından olmıya yani yüksek dereceli medrese bitirmiye lüzum görülmemiştir. Ulemâ sınıfının kontrolü dışında bulunan başlıca yüksek öğretim müesseseleri, Saray-ı Hümâyûn'daki Enderûn Mektebi ile, bazıları birer akademi şeklinde teşkilâtlanmış dergâhlar (büyük tekkeler) idi. Ceza davalarından devletin politikası ile ilgili olanlar da ulemâ sınıfının kontrolü dı-

II. Abdülhamid devrinde (1876 - 1909) şeyhulislâm efendi yazlık büyük üniforması ile (N. Sevin)

şında, padişahın, hükûmetin ve onların eyaletlerdeki temsilcilerinin elinde idi. Buna karşılık bütün şehir ve kasabaların belediye teşkilâtı, ulemâ sınıfının elinde idi. Bir beldenin kadısı, aynı zamanda o beldenin belediye başkanı idi ve yetkileri bugünkilerden çok fazla idi. Tanzimat'a kadar ilmiyye sınıfının yetki ve görevleri ana çizgileriyle böyledir. Tanzimat ile sivil görevliler, hem asker sınıfının, hem ulemâ sınıfının görevlerinin büyükçe kısımlarını devralmışlar, idare sivilleştirilmiştir. Zira ulemâ sınıfı da, cübbe ve sarıkları ile, üniformalı bir sınıftı. Üstelik kendilerine idam cezası tatbik edilememesi bakımından, asker sınıfından daha imtiyazlı idiler.

Şeyhulislâm

Ulemâ sınıfının başı, şeyhulislâm efendi idi. Devletin, sadrâzamdan sonra ikinci görevlisi idi. Din işleri, mahallî idareler, vakıflar, eğitim ve kültür müesseseleri ve mahkemeler, onun emir, kontrol ve yetkisinde idi. Fakat bu müesseselere yüksek görevli tayin etme yetkisi şeyhulislâmın değil, sadrâzamın idi. Şeyhulislâmın en yüksek görevi ise, fetvâ vermekti. En büyük müftü idi. Önceleri azl edilemez, hayat boyu tayin edilirlerdi. 1589'dan itibaren, onlar da azl edilebilen memurlar arasına girdiler. 1425'te kurulan bu müessesede 5 asır için 131 şeyhulislâm gelip geçmiştir (175 tayin).

Kazaskerler

Şeyhulislâmın iki yardımcısı, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri idi. İkisi Dîvân-ı Hümâyûn üyesi yani bakan idiler. En yüksek hâkimler bunlardı. Şeyhulislâm, Dîvân üyesi değildi. Dîvân-ı Hümâyûn'da sadrâzamın sağında 2 . vezir, onun yanında 3. vezir, sadrâzamın solunda Rumeli kazaskeri, onun yanında Anadolu kazaskeri otururdu. Kazaskerler ayrıca haftada 5 defa kendi makamlarında yüksek davalara bakarlardı. Rumeli cihetindeki kadılar Rumeli, Anadolu (Asya) cihetindekiler de Anadolu kazaskerine bağlı idiler.

Ulemâ sınıfının bunca görevi içinde belki en mühimmi adalettir. Muhâkeme mutlak şekilde açık, alenîdir. Bu bir prensiptir. Kadı, önüne getirilen bütün hukukî mevzuları bildiği iddiasında değildir. Bu da diğer bir prensiptir. Onun için kadı, göreceği davanın konusunu en iyi bilen bir veya bir kaç ehl-i vukufu yanında bulundurur. Onların söyliyecekleri ile kayıtlı değildir, vereceği hükümde müstakildir. Fakat bu ehl-i vukufun söyledikleri de adlî sicille geçirilmek mecburiyeti vardır. Bu şekilde kadı'nın bulunduğu yerin müftüsü, kadı'nın istişâre edeceği kimselerin başında gelir. Davada taraflardan biri olsun, kadı olsun, müftünün fetvâsını istiyebilir, buna hakları vardır. Ancak kadı, hükmünde fetvâ ile de bağlı değildir. Bunun sebebi şudur : Müftü, dini, dinî görüşü temsil ve tesbît etmek-

XVI. asır kazaskeri.
(N. Sevin)

tedir. Kadı ise, devlet otorite ve menfaatinin temsilcisidir. Osmanlı düzeni budur. Kuru hukuk kalıpları için devlet menfaatinin ihlâl edilemiyeceği prensibi hâkimdir. Zira hukuk kalıpları da, her şey gibi, devletin ayakta durması ile kaaimdir ve devletin ayakta durması içindir.

Kadı

Kadı'nın hükmünün temyizi, pratik bakımdan, imkânsız denecek derecede müşkildir. Bir kadı'nın verdiği kararı ancak Istanbul'daki kazaskerler yahut Dîvân-ı Hümâyûn (bakanlar kurulu) temyîz edebilmektedir. Bir imparatorlukta bu iş çok zordur. Kahire'deki veya Budin'deki bir vatandaşın o zamanın imkânları ile Istanbul'da temyiz davası açması, hiç de kolay bir iş değildir. Bu bakımdan adalet için en büyük teminat, kadı'nın vicdanıdır. Bugün de öyledir. Fakat kadı'da vicdan yoksa ne olacaktır? Böyle bir kadı'yı halkın toplu halde şifâhen veya yazılı olarak o bölgenin en büyük mülkî âmirine, yani sancak beyi veya bizzat beylerbeyine şikâyet etme hakkı vardır. Mülkî âmirin böyle bir şikâyeti alt etme hakkı tanınmamıştır. Mutlaka müfettiş tahkikatı yaptırılır. Bilerek veya rüşvetle haksız hükm ettiği anlaşılan kadı'nın istikbali mahv olur. Sistem böyle işletilmiştir. Fakat aslında bu da bugünki anlayışımıza göre sağlam bir temyiz yolu değildi. Zira sancak beyi ve beylerbeyinin kadı'yı azl etme, cezalandırma ve onun kararını değiştirme yetkisi yoktur. Kadı'nın âmiri, ya Rumeli, ya Anadolu kazaskeridir. Bu iki efendi de Istanbul'da oturmaktadırlar. Cürm-i meşhutluk bir vak'a olmadıkça, koca bir eyâlet beylerbeyisi, bir ilçe kadısına müdahale edememektedir. Devlet güvenliğini ilgilendiren bir olay olmadıkça, beylerbeyinin kadıyı tevkif yetkisi yoktur ve bu, Osmanlı tarihinde çok nâdirdir. Üstelik mahallî zâbıta, tamamen kadı'nın emrindedir. Zira kadı, o beldenin hem belediye başkanıdır, hem de kazâ kadısı ise, ilçenin başı, yani kaymakamdır.

Kadı'nın, medresenin yüksek kısmından diplomalı olması şarttı. Tahsilsiz sadrâzam olmak kaabildi. En küçük kazâya kadı olunamazdı. Belirli bir suçu olmaksızın azl edilemezdi. Ticaret yapması yasaktı. Borç alıp veremez, hediye kabûl edemez, umumî ziyafetlerde bulunamazdı. Sadrâzam dahil hiç kimse, devlet güvenliği ile ilgili olmıyan bir kadı kararını değiştiremezdi.

Klasik devir Osmanlı imparatorluğu 2.500 kadar ilçeye ayrılmıştı. «Kazâ» denen ve sınırları bugünkilerden çok daha geniş olan bu ilçelerin mülkî ve beledî âmiri ve hâkimi kadı idi. Her kazâ bir kaç nahiyeye ayrılmıştı. Nahiyenin başında nahiye müdürü, belediye başkanı ve hâkim olarak nâib bulunurdu. Bu nâibler, kazâ kadısına karşı sorumlu idiler. Sancak merkezlerinde «molla» denilen büyük kadılar bulunurdu. Sancak, bugünki il'dir. Bunlar, kazâ kadılarının hiç bir şekilde âmiri değillerdi. Yalnız sancak merkezinin belediye başkanı ve başhâkimi idiler. Sancak merkezinde sancak beyi denilen tümgeneral veya orgeneral bulunduğu için, sancak kadıları, kazâ kadılarının aksine, mülkî âmir değillerdir. Eyâlet kadıları, büyük mollalardı. Bunlar da eyâlet merkezi olan şehirde hükmederlerdi. Eyâletin başında beylerbeyi denilen orgeneral veya mareşal vardı.

Müftü

Müftüler, o mahallin İslâm mezhebinden oldukları halde, kadıların hepsi Hanefî, zâten Türk asıllı idi. Ama davacı, davasının Hanefî hukukuna göre değil, Şâfiî, Mâlikî veya Hanbelî sistemine göre görülmesini istediği takdirde, kadı, bu isteğe uymıya mecburdu. Fakat Hanefîlik en liberal mezhep olduğu için bu istek çok yapılmaz, Şâfiî ve Mâlikî tab'a bile davasının Hanefî sistemine göre görülmesini isterdi.

Bütün bu özetten anlaşıldığı gibi kadı, bir din adamı değildir. Dinin temsilcisi değildir. Mülkî salâhiyetleri de taşıyan bu hâkimdir. O beldenin din temsilcileri, müftüsü ve cami adamlarıdır.

Adaletin Derhal Tevzii

Osmanlı düzeninde hemen tevzî edilmiyen adalet, adaletsizlik sayılırdı. Osmanlı adaletinin hızlı yargıdaki şöhreti bütün dünyada biliniyordu.

Bir kaç bin hâkimle, akıl almaz genişlikteki bir imparatorlukta bu derece hızlı yargı nasıl mümkin oluyordu? Bunun cevabı, davaların, bugünkine nisbetle pek az olmasıdır. Vatandaş, ancak pek mühim, içinden çıkılmaz meseleler için kadı huzûruna giderdi. Ufak tefek anlaşmazlıkları, büyük otoriteleri olan aile reisleri, eşraftan olan zâtlar, esnaf kedhudâları (sendika başkanları) çözerdi. Böyle şeyler için, çok mühim bir adam sayılan kadı'nın huzûruna çıkıp adalet istemek saygısızlık ve ayıp sayılırdı. Gerçi kadı, bir akçalık bir dâvâ bile önüne getirildiği zaman bunu hükme bağlamıya mecburdu. Fakat böyle ehemmiyetsiz ihtilâflar asla mahkeme sicillerine geçen bir dâvâ hâline getirilmezdi. Toplumun yapısı böyle idi. Üstelik bir kadı veya nâib, ancak yarım gün çalışabiliyor, diğer yarım gününü beledî işlerle uğraşarak geçiriyordu. Dâvâ sayısı kalabalık olan Istanbul gibi büyük beldelerde «gece nâibi» denilen nöbetçi hâkimler vardı. Bunlar dâvâları kadı nâmına geceleri rü'yet edip ekseriya hemen karara bağlıyorlardı.

Kazasker mahkemesinde kararı bozulan kadı, çok kötü sicil almış olurdu. Terfî imkânları kapanırdı. Eğer bozulma sebebi kadı'nın rüşvet alması veya bir menfaat karşılığı taraf tutması ise, kadı, ulemâ silkinden çıkarılırdı.

Istanbul Efendisi

En büyük kadı, Istanbul kadısı idi. Aynı zamanda taht şehrinin bele-

diye başkanı idi. Bazan bakan olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a katılırdı. Halk arasında adı «Istanbul Efendisi» idi. Kazasker pâyesiyle bu görevi yapar ve ayrılınca fiilen Anadolu kazaskerliğine getirilir, sonra Rumeli kazaskeri ve şeyhulislâm olurdu. Galata, Eyüb, Üsküdar, Silivri, Çatalca kadıları ve 100'e yakın nâib (nahiye müdürü, nahiye hâkimi ve nahiye belediye başkanı), Istanbul Kadısı'na karşı sorumlu ve ona bağlı idiler. Istanbul kadısının âmiri, adalet mevzularında Rumeli kazaskeri, beledî mevzularda ise doğrudan doğruya sadrâzamdı. Kendi yetkisi dışında bir işi icrâ etmek isterse, Dîvân-ı Hümâyûn'a müracaat edip hükûmet kararı alırdı. Yeryüzünün 3 asırdan fazla bir zaman için en büyük ve kalabalık şehri olan Istanbul'un belediye başkanı olarak Istanbul Efendisi'nin görevleri, aklın almıyacağı derecede çeşitli idi. Her şey padişahın gözü önünde olduğu için belâlı bir makamdı. Fakat bu makamda bulunup başarı göstermeden fiilen kazasker ve şeyhulislâm olmak da hemen hemen mümkin değildi. Bir görevliler ordusu, Istanbul Efendisi'nin emrinde, çeşitli işlerle uğraşırlardı. Istanbul'dan sonra imparatorluğun en kalabalık beldeleri Kahire ve Edirne idi. Buraların kadılarının sorumlulukları da çok büyüktü.

Sorular :

1 — Devlet görevlilerini sınıflandırınız.
2 — İlmiyye (ulemâ) sınıfının husûsiyetlerini belirtiniz.
3 — Şeyhulislâm'ın durumu ne idi?
4 — Kazaskerlerin görevlerini söyleyiniz.
5 — Kazâ kadısının görevlerini söyleyiniz.
6 — Sancak ve eyâlet kadılarının farklarını belirtiniz.
7 — Müftü ne demektir?
8 — Osmanlı adalet tevziindeki başlıca prensipleri sıralamıya çalışınız.
9 — Istanbul Kadısı'nın görev ve yetkileri ne idi?
10 — Bazı büyük kadıları şehir isimleriyle belirtiniz.

3. EĞİTİM

Medrese

Medrese, XI. asrın sonlarında Selçuklular'ın kurduğu ve geliştirdiği bir eğitim müessesesidir. XIX. asrın başlarına kadar Osmanlı Türkiyesi'nde de esas eğitim müessesesi olarak kalmıştır. Fakat medreseler dışında da okullar da vardı.

Medresenin bugünki ortaokul, lise ve üniversite seviyesine tekabül eden kısımları vardı. Yani hem orta, hem yüksek eğitim veren bir müessese idi. İlk öğretim, medrese dışı idi. Maâmafih bir çok medresenin yanında bir de «mekteb» vardı. O devirde «mekteb»in mânâsı ilkokuldur.

Medrese dışı yüksek öğretimin en başlıcası şüphesiz Saray-ı Hümâyûn'daki Enderûn idi. Çok teşkilâtlı bir saray üniversitesi idi. Bir çeşit harb akademisi olduğu gibi, her türlü güzel san'atları öğreten kısımları da vardı. Enderûn Üniversitesi'ne, diğer saray okulları talebe verirlerdi ki bunlar lise derecesinde idi (en meşhurları : İbrahim Paşa Sarayı, Galata Sarayı, İskender Çelebî Sarayı, Edirne Sarayı). Tekkelerin, bilhassa Mevlevî - hâneler'in bir çoğu da çeşitli alanlarda yüksek eğitim veriyorlardı. Bir çok vezir sarayında da eğitim teşkilâtı vardı; buralardan çok değerli devlet adamları yetişmiştir. Cami derslerini, Kur'ân kurslarını da buna ilâve etmek lâzımdır. Hepsi medrese dışı eğitimdir. Başka eğitim müesseseleri de vardı.

Medreseyi bu beraber yaşadığı müesseseler değil, Batı usûlünde açılan okullar itibardan düşürdü. XVIII. asrın başlarından itibaren askerî ve teknik okullar açıldı. Asrın sonlarına doğru Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn yani bugünki Teknik Üniversite ile Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn yani bugünki Deniz Harb Okulu kuruldu. Batı usûlü teknik öğretim veren, bilhassa istihkâm, topçu ve deniz subayı yetiştirmek yani millî savunma gayesiyle kurulmuş köklü, büyük müesseselerdi. XIX. asırda bu sahadaki okullar büsbütün çoğaldı. Piyade ve süvari subayı yetiştirmek için bu asrın başlarında II. Mahmud, Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'yi yani bugünki Harb Okulu'nu ve orduya hekim yetiştirmek için Mekteb-i Tıbbıyye-i Adliyye-i Askeriyye-i Şâhâne'yi açtı. Bu ikincisinde bütün öğretim Fransızca olduğu için, geleneksel Türk öğretim sistemi alt üst oldu. 1839 Tanzimat'ından sonra Batı usûlü rüşdiyyeler (ortaokul), îdâdîler (lise), sonra sultânîler (12 sınıflı lise) ve çeşitli okullar açıldı. Batı tarzında ilkokullar (mekteb-i ibtidâiyye) bile eski geleneksel mahalle mektebleri yanında çoğaldı. Fakat bu çeşit orta öğretimde de Fransızca'nın yanında Arabca ve Farsca mecbûrî ders olarak okutuluyordu; Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devâm etmiştir. Orta öğretime İngilizce ve Almanca'nın girmesi, çok geç tarihlerdedir.

Kız Çocuğunun Eğitimi

Tanzimat'tan önceki klasik devir Osmanlı eğitimi, erkek çocuklara mahsustur. Kızlar, ilkokuldan sonrasını okuyamazlar. Kız kabûl eden hiç bir orta öğretim müessesesi mevcut değildir. İlkokullar zâten karma, kız - oğlan karışıktır. O halde Osmanlı tarihindeki şâir, bestekâr, yazar kadınlar nasıl yetişti? Bunlar, husûsî eğitim görmüşlerdir. Bilhassa Saray hanımları, vezir ve ileri gelen kızları, saraylarda, konaklarda, hususî muallim, müderris ve san'atkârlardan tahsil görürlerdi. Musiki, edebiyat, Arabça, Farsça, dinî ilimler ve daha başka şeyler öğrenirlerdi. İstidatları nisbetinde de yetişirlerdi. Orta ve yoksul sınıf kızları el san'atları, halıcılık, bilhassa tamamen kadınlara mahsus ve hayatî bir meslek olan ebelik öğrenirlerdi. Fakat bunların okulları yoktu. Bir ebe, ebenin yanında yıl-

larca çalışıp staj görerek ebe olurdu. Tanzimat'tan sonra kızlar için orta öğretim veren çeşitli okullar açıldı ki, en feyizlisi, Dârülmuallimât, Kız Muallim Mektebi'dir ve sonradan yüksek kısmı da açılmıştır.

Öğretmene Üstün Saygı

Değil medrese müderrisi, ekserisi pek de bilgili adamlar olmıyan ilkokul hocaları bile Osmanlı düzeninde, çok saygıya değer insanlardı. Saygı, İslâmî esaslara dayandırılmıştı. Hocanın daima eli öpülür ve hayat boyu unutulmazdı. XIX. asır başları yani Osmanlı düzeninin çöküntü devri için bile büyük tarihçi Hammer şöyle der (XVII, s. XLI) : «Türkiye'de profesörler, Almanya ve diğer bütün ülkelerdekilerden hem daha yüksek maaş alır, hem daha fazla saygı görürler; İngiltere ve Fransa'da bile profesör, Türk profesörü kadar maaş almaz ve saygı görmez».

Yüksek Öğretim

Medrese, ilkokuldan sonra 12 derece ders verirdi. Her derece bir yıldı ama, imtihan vererek bir kaç derece atlamak mümkin olduğu gibi, aynı derecede yıllarca okuyanlar da bulunurdu. Son iki derece, doktora öğremine karşılıktı ve tabiatiyle her medresede yoktu. «Softa» denilen yüksek medrese talebesi, daha «rüûs» denilen diplomasını almadan, hocası tarafından «dânişmend» seçildiği takdirde, asistan olarak akademik kariyere geçebiliyordu. XV - XVI. asırlarda çok değerli esesler yazmış dânişmendler vardır ki, o asırlarda dânişmend'in ilmî seviyesini gösterir. Yüksek rüûs alıp doktorasını veren dânişmend, «muîd» adıyle başasistan olurdu. Sonra «mülâzım» yani doçent unvânını alan genç ilim adamı, jüri imtihanı geçirip müderris veya kazâ (hâkimlik) yolunu seçip nâib olurdu. Medrese tahsili ve bütün bu kademeleri geçmek sıkıntılı ve sabır işi olmakla beraber, müderrislik veya kadılıkla beraber maddî refah da başlardı.

Istanbul'da Fâtih ve Süleymâniye Medreseleri, büyük üniversitelerdi. Bu seviyede büyük şehirlerde başka medreseler de vardı. Buralarda çok değerli bilginler, mühendisler, mimarlar, hekimler yetişmiştir. Fakat medreselerin seviyesi XVI. asır sonunda bozuldu ve XVIII. asırda iyice düştü. 1908'den sonra esaslı ıslahat gördüyse de Cihan Harbi'nin felâketleri arasında bu gayretler de boşa gitti.

İlk Öğretim

İlk öğretime gelince, ilkokulun gayesi, Türkçe okuyup yazmak, aritmetik, iyi yazı yazmak (hüsn-i hat), Kur'ân okuyabilmek, lüzumlu din ve Kur'ân bilgileri verebilmekten ibaretti. Yani bugünki ilköğretimden daha basit ve geri idi. Klasik devirden sonra, Tanzimat'tan sonraki devirlerde,

bugünkilere benziyen ilkokullar açıldı. Fakat gene de yüklü müfredat yoktu. Fakat bazı ilkokullar, ünlü bir hattâtı, yahut meşhur bir müzisyeni ek öğretmen olarak getirtirler veya bir Farsça hocası bulurlardı. Böyleleri hemen rağbet kazanırdı. Fakat bunlar, çok büyük şehirlere mahsus istisnaî ve fantezi şeylerdi. Klasik ilkokul, yukarıda tarif edilen şekilde ve basitti. İlkokula sadece «mekteb», öğretmenine de «hoca» denilirdi; bu kelime Tanzimat'tan sonra «muallim» veya «muallime» oldu.

Bazı aileler çocuklarını ilkokula bile vermez, sadece Kur'ân kurslarına gönderirlerdi. Bu kurslarda ilerliyenler, medresenin ilk basamaklarına girebiliyorlardı. Fakat bir iki yıl devâm edenler, ilkokul öğrenimi bile elde edemiyorlardı, hattâ okuyup yazamıyorlardı. Kur'ân'ı sathî şekilde okumayı, daha doğrusu ezberlemeyi öğrenebiliyorlardı. İlerliyenler, jüri imtihanı geçirip «hâfız» unvânı alabiliyorlardı.

Mahalle mektebi veya mekteb denilen ilkokul karma olmakla beraber, kızlar ayrı, erkek çocuklar ayrı sıralarda, fakat aynı sınıfta okurlardı. Öğretmen, nâdiren kadındı ve «hoca hanım» denilirdi. Fakat sonraları hanım öğretmenler pek çoğaldı. Çocuk 4 ilâ 6 yaşında okula başlatılırdı. İlk öğrenim umumîyetle 4 yıl olmakla beraber, 6 yaşından küçük olanlar daha fazla yıl okurlardı. Okuldaki yoksul çocukların yiyip içmesi, elbise ve kitabını, aynı sınıftaki varlıklı çocukların aileleri sağlarlardı. Şeref meselesi idi. Varlıklı bir ailenin, varlığının derecesine göre, çocuğu ile aynı sınıfta okuyan en az bir yoksul talebeye bakmaması, görülmüş şey değildi. Ayrıca vakıf okulları vardı. Bunların vakıf gelirleri, fakir çocuklara ayrılmıştı. Okulların hepsi istisnasız vakıf yani hayır eseri olmakla beraber, bir çoğunun vakıf geliri zamanla yok olmuş, sadece bina ortada kalmıştı. Böyle okulların hoca maaşı dahil masraflarını, o mahallenin zenginleri karşılarlardı. Devletin yaptırdığı ve devletten para alan tek okul yoktu. Ancak Tanzimat'tan sonra maârif nezâreti kurulunca devlet okul yaptırmıya başlamıştır. Artık o zamanlar eski zenginler ve hayır sahipleri azalmıştı. Tanzimat'tan önce devlet, sadece askerî okullar yaptırmıştır. Tek tip ilkokul yoktu. Vâkıf (vakf eden) nasıl arzu etmişse, o şekil ortaya çıkmıştır. Okulun müfredat programlarını vakıf - nâme hâlinde tescîl ettirenler vardır. Batı'da da böyledir.

İlk öğretim çok yaygındı. İmparatorluk, hiç olmazsa her erkek çocuğa ilk tahsil verecek şekilde teşkilâtlanmıştı. XVI. asırda çok yaygın olan ilk öğretim, XVIII. asrın ikinci yarısında azaldı ve bozuldu. Kanûnî devrinde, XVI. asırda, Türkiye'yi dolaşan Fransız gezgini Belon (II, 180v), her köyde mutlaka bir okul bulunduğunu ve buna yalnız oğlanların değil, kızların da devâm ettiğini, hayretle kayd eder. XVII. asır ortalarında -banliyöleri hâriç- Istanbul'da 1.993, Amasya şehrinde 200, Erzurum şehrinde 110 «sıbyân mektebi = ilkokul» vardı. Yalnız öğrenci sayısı, bugüne nisbetle çok azdı. Bir okuldaki sınıf ve öğretmen sayıları da

öyle. Bugünki kala'balık ve büyük ilkokullar mevcut değildi. 20 - 30 öğrencisi olanlar bile vardı. Kalabalık olanlar azdı.

Sorular :

1 — Medrese derecelerini hatırlayınız.
2 — Medrese dışı yüksek eğitimin en büyük müesseselerini söyleyiniz.
3 — Klasik ve Tanzimat eğitiminde hangi yabancı dillere ehemmiyet verilmiştir?
4 — Kız eğitiminin nasıl olduğunu anlatınız.
5 — Öğretmenin Türk toplumunda üstün yerini belirtiniz.
6 — Medresenin yüksek öğretim fonksiyonundan bahsediniz.
7 — Medreselerdeki öğretim görevlilerinin unvanlarını sayınız.
8 — İlk öğretim nasıldı?
9 — Tek tipte ilk öğretim olmadığını, eskiden ve bugün Batı'da da böyle olduğunu misaller vererek açıklıyabilir misiniz?
10 — Öğretimle sosyal yardımın paralel yürütüldüğünü izah ediniz.

F — Toplum ve Kültür

1. SOSYAL YARDIM

Vakıflar

Memur sınıfı dışında her vatandaş, devlete vergi vermekle yükümlü idi. Varlıklı vatandaşın bir yükümlülüğü daha vardı : Sosyal yardım. Devlet, bayındırlık eseri yaptırmakla, vatandaşı okutmakla, onun ibâdetine yarıyan yapılar inşa etmekle ve bu gibi şeylerle görevli değildi. Bunları, varlıklı vatandaşlar yaptırır ve bu tesislerin hayatlarını devâm ettirmek için, tesisin büyüklüğüne göre gelir bırakırdı. Buna «vakıf» denilir.

Böyle hayır ve sosyal yardım eserleri yaptıranların başında padişahların gelmesi tabîîdir. Zira devletin en zengin adamı padişahtır. Eski padişahların daha çok, yenilerinin daha az vakıf eser bırakmaları da tabiîdir. Zira eskiden savaş ganîmetlerinden beşte bir hisse alan padişah, sonraki asırlarda bu gibi gelirlerden mahrûm olduktan başka, devamlı savaşlar için maliyeye sürekli yardıma mecbûr olmuştur.

Kanûnî Sultân Süleymân'ın vezîr-i âzamlarından enîştesi Dâmâd Lutfi Paşa, Âsaf - Nâme adlı ünlü eserinde, ideal bir devlet adamının gelirinin üçte birini harcamasını, üçte birini biriktirmesini, üçte birini de hayır işlerine ve eserlerine yatırmasını, böyle icab ettiğini yazmaktadır.

Ülkeler kaybedildikçe, büyük vakıf eserleri de bakımsız kaldı. Klasik asırlarda hiç kimse devletin bir gün Meriç'le Ağrı Dağı arasına çekileceğini tahmîn edememiştir. Onun için padişahlar ve devrin zenginleri, meselâ Istanbul'da yaptırdıkları dev eserler için akıl olmaz vakıf gelirleri bırakmışlardır. Bu gelirleri sağlıyan topraklar ve diğer gelir kaynakları bugün Macaristan'da, Yugoslavya'da, Yunanistan'da, Arabistan'da, Mısır'da ve buna benzer eski imparatorluk ülkelerinde kalmıştır. Bu ülkeler birer ikişer elden çıkınca, Anadolu ve Istanbul'daki hayır eserlerinin geliri azalmış, bakımsız kalmışlardır. Tamirleri bile yapılamaz olmuştur.

Mimar Sinan: Konya'da Selîmiye Camii.

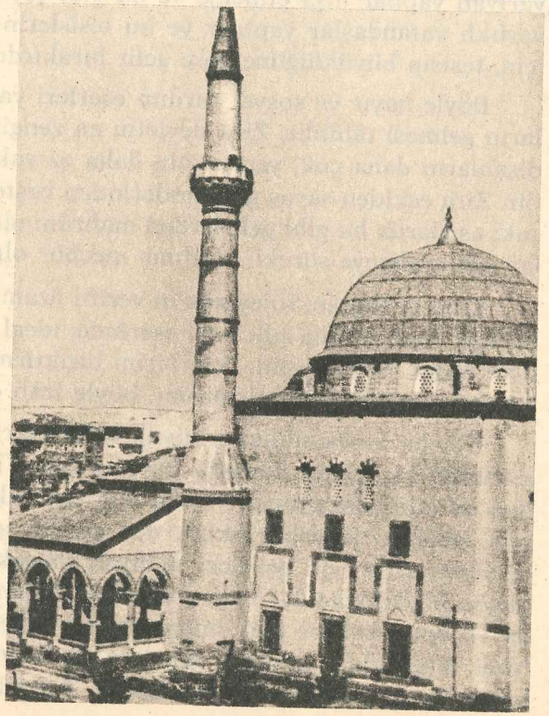

Mimar Sinan: Kayseri'de Kurşunlu Cami.

Klasik devirde bir padişah camiinin din adamları, refah içinde kimselerdi. Zira zengin vakıflardan maaş alıyorlardı.

Bu şekilde hayır sahipleri, akıl almaz genişlik ve zenginlikte vakıflar kurmuşlardır. Meselâ Sadrâzam Köprülü - zâde Fâzıl Ahmed Paşa, Uyvar çevresinde bugünki Çekoslovakya'da kalan 2.000 kadar Macar ve Slovak köyünün gelirini Hazîne'ye almamış, Istanbul ve diğer yerlerdeki bazı cami, medrese ve imâretlere vermişti.

Akıl almaz işler için vakıflar kurulmuştur. Rumeli kazaskeri Es'ad Efendi'nin 1845'te kurduğu iki vakfın biri, evlenme yaşındaki yoksul kızlara çeyiz temini, diğeri de Istanbul'un sapa sokaklarındaki kaldırımların tamiri içindir. Vakıflar, yalnız insanlar için değildir. Hayvanlar ve bitkiler için de yapılmıştır. Zira onlar da Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarıdır. Bursa Tahtakalesi'nde «Gurabâ - hâne-i Lâklâkaan» denilen leylek hastahanesinin, bu tip hayır eseri olarak, tarihte benzeri yoktur. Güvercinler içinse çok vakıf yapılmıştır. Hayvanlara eziyet etmek ve onları fazla çalıştırmak esasen yasaktı. Türk zâbıtası böyle durumlarda derhal müdahale ederdi.

Yoksullar ve yolcular, imâret ve kervansaraylarda bedava yemek yiyebiliyorlardı. Yemekten başka yoksul ailelere maaş bağlıyan vakıf imâretler vardı. Yalnız Istanbul şehirlerindeki imâretlerde günde 30.000 kişiye bedava yemek veriliyordu. İznik'te I. Murad İmâreti, günde 2.000 kişiye yemek veriyordu. Süleymâniye İmâreti'nin 1586 yılı büdcesi bugünki parayla 238 milyon TL. idi. Bu büdceye göre en çok para harcanan nesneler sırasıyle un, et, pirinç, bal, tereyağ, buğday ve odundur. Bu suretle bir yolcunun, koca imparatorluğu bir baştan bir başa, her konakta kervansaraylarda ve şehirlerde imâretlerde kalarak, yiyecek ve yatacak parası vermeden geçmesi mümkindi. Kervansaray sistemi bilhassa ticaretin canlı ve kolay tutulması için yapılmıştı.

Eyâlet gelirlerinin % 5 ilâ % 17'si vakıfların elinde idi. Sosyal yardım ve bayındırlık işleri bu gelirlerden sağlanıyor, devlet büdcesinde yer almıyordu.

Camiler

Dinî hayatın ve İslâm ibâdetinin merkezi cami idi. Bilhassa yükseliş asırlarında imparatorlukta bir bayındırlık hummâsı vardır. Her yere bayındırlık eserleri yapılmıştır. İki camili, hattâ kubbeli camili köyler görülür. Fâtih devrinde 1453 - 1481 arasında yalnız Istanbul'da 28 yılda 192 cami ve mescid (küçük mahalle camii) yapılmıştır ki bunların 95'i hâlâ ayaktadır. XIX. asır başlarında Istanbul'da 877 cami vardı. Bunların 19'u selâtıyn camii idi; padişah veya Osmanlı Hânedânı'nda biri (meselâ vâlide - sultân) tarafından yaptırılmıştı. Selâtıyn camilerinin vakıf gelirlerinden elde edilen büdceleri çok büyüktü. Meselâ XVII. asır sonlarında Fâ-

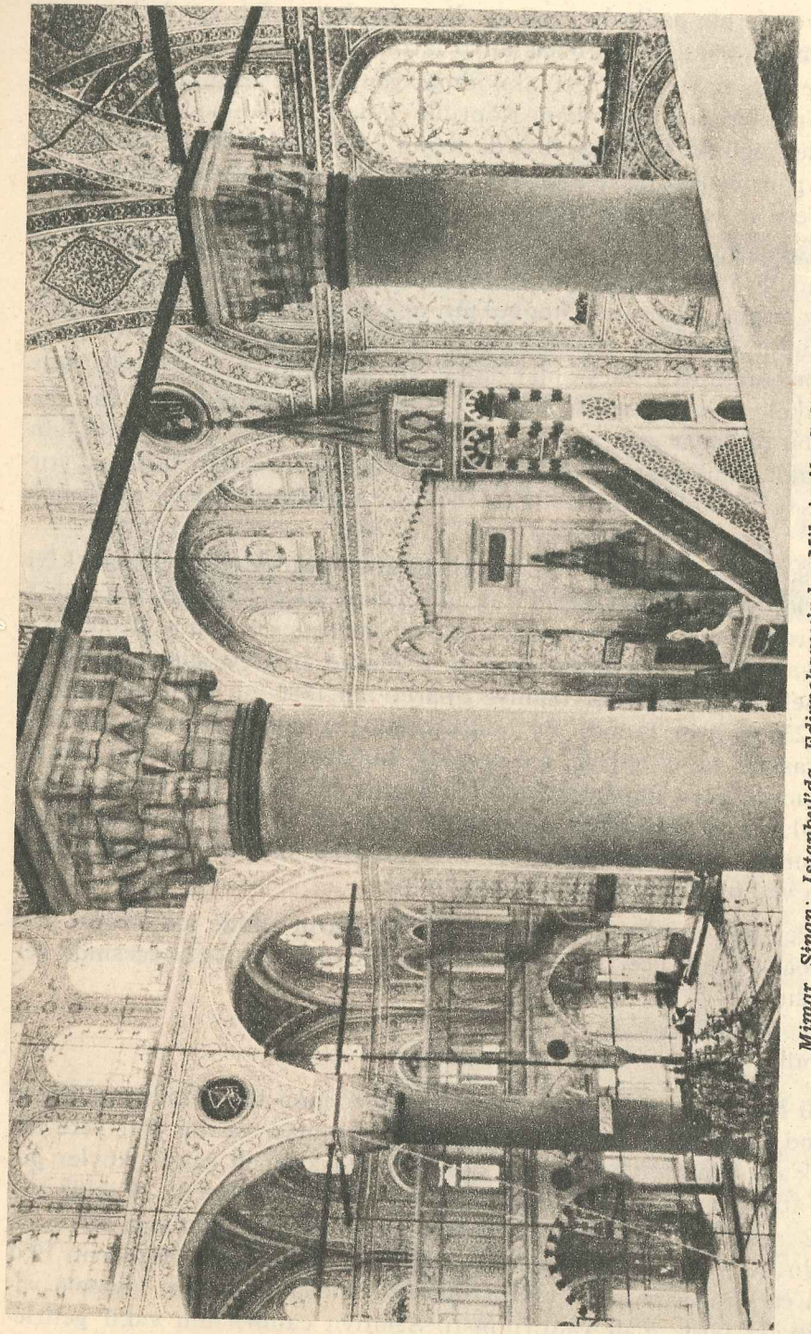

Mimar Sinan: Istanbul'da Edirnekapısı'nda Mihrimâh Sultan Camii.

tih Camii'nin yıllık büdcesi bugünki parayla 450 milyon TL. idi. Aslında Fâtih Sultân Mehmed, yılda 270 milyon TL. gelir bırakmış, fakat bıraktığı vakıflar gittikçe değer kazanmıştı. Ayasofya Camii'nin XVII. asırda yıllık büdcesi 100 milyon TL., Edirne'de Üç Şerefeli Cami'ninki 20 milyon TL., gene II. Murâd'ın yaptırdığı Edirne'de Dârülhadîs Camii'nin 1490 büdcesi 16,7 milyon TL. idi.

Bir selâtıyn camii için bugünki parayla 500 milyonla 2 milyar TL. arasında para harcandığı söylenebilir. Mimar Sinân'ın Şehzâde Camii için bugünki parayla 675 milyon TL., Süleymâniye Camii için 1.740.000.000 TL. harcanmıştır. Edirne Selîmiyesi'nin de daha ucuza çıktığı tahmîn edilmez. Tabiî bu binalar tarihî değer kazandıkları için bugün milyarlarla ölçülemiyecek derecede kıymetlidirler. Selâtıyn camilerinin protokol sırası vardı. Istanbul'da bu sıra şöyleydi : Fâtih'in Ayasofya'sı, I. Ahmed'in Sultânahmed'i, Kanûnî'nin Süleymâniye'si, II. Bâyezîd'in Bâyezîd'i, Fâtih'in Fâtih'i...

Külliyeler

Selâtıyn camileri ekseriya külliye şeklindedir. Yani yanlarında medreseler, mektebler, imâretler, çeşmeler, hastahaneler, kütübhaneler ve benzeri sosyal yardım müesseseleri vardır. Süleymâniye Külliyesi, en ünlü Osmanlı külliyelerindendir, belki en büyüğüdür. Bu külliye için Kanûnî Sultân Süleyman bugünki parayla 5 milyar TL. civarında bir para harcamıştır (cami için 1. 740.000.000 TL., imâret için 670.000.000 TL. vs.).

Tekkeler

Her köyde bir zâviye (küçük tekke), her mahallede en az bir tarîkatin tekkesi vardı. Tekkelerin büyüklerine «dergâh» ve «âstâne» denirdi ki, bazıları dünyaca meşhurdu. Bunlar, zamanın klübleri idi. Bir tarîkatin âdâbına göre ibâdet yapıldıktan başka, toplanılır, sohbet edilir, ilim, san'at, bilhassa tasavvufla uğraşılırdı. İkisi de XIII. asrın ilk yarısında Horasan'dan Anadolu'ya gelen iki büyük mutasavvıfın, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ile Hacı Bektaş-ı Velî'nin kurucuları sayıldıkları Mevlevî ve Bektâşî tarîkatleri, Türk tarîkatlerinin en büyükleridir ve Türk toplum, san'at ve gönül hayatını çok derinden etkilemişlerdir. Bu tarîkatlerin en büyük dergâhları Istanbul'da idi ama Mevlevî'liğin merkezi Konya, Bektâşî'liğin Hacıbektaş idi. Camilerden sonra en fazla vakıf yapılan müesseselerden biri tekkelerdir. Medrese gibi tekke de son asırlarda eski parlaklığını kaybetmiş, çoğunlukla miskinler ve parazitler yuvası olmuştur.

Sorular :

1 — Vakıf ne demektir?
2 — Vakfın nasıl bir sosyal mecburiyet ve ahlâk hâline geldiğini anlatınız.

3 — Vakıflar nasıl gelirlerini kaybettiler?
4 — Vakıf çeşitleri hakkında hangi örnekleri verebilirsiniz?
5 — Selâtıyn camii ne demektir, en az 10 tanesini sayınız.
6 — Külliye ne demektir?
7 — Tekke ne demektir?
8 — Tekkelerin sosyal fonksiyonunu izah ediniz.
9 — Hangi tarîkat isimlerini biliyorsunuz?
10 — Mezheble tarîkatin biribiriyle ilgili olmıyan iki kelime olduğunu dikkatle belirtiniz.

OKUMA PARÇASI : XXXV

MİMAR SİNAN

Mimar Sinan, 29 mayıs 1490 günü Kayseri merkez kazâsının Kesi nahiyesinin Ağırnas köyünde doğdu. O gün, Istanbul'un Fethi'nin 37. yıldönümüne rastlıyordu. Sinan, orduya girdi ve istihkâm subayı olarak yavaş, fakat muntazam bir şekilde yükseldi. II. Bâyezîd'in ölümünde 22, Yavuz Sultan Selim'in ölümünde 30 yaşındaydı. Yavuz'un İran ve Mısır seferlerine katıldı. Kanûnî'nin Belgrad, Rodos, Mohaç, Viyana, Bağdad seferlerine de iştirak etti. Vezîr-i âzam Dâmâd Lutfî Paşa'nın dikkatini çekerek padişaha tanıtıldı. Istidatları seçip yükseltmekte büyük bir sezgisi olan Kanûnî Sultân Süleyman, yaşı 40'ı geçmiş bu istihkâm subayının mimarlık ve mühendislik bilgisine, san'at zevkine, köprü kurmaktaki mahâretine hayrân oldu. Sinan'ı ordudan aldı; hassa ser-mimarı yani bugünki anlayışımıza göre bayındırlık bakanı yaptı.

Büyük dehâsının yanında tükenmek bilmez bir enerjiye de sahip olan Sinan, biribirinden güzel eserlerden sonra Şehzâde Camii'ni inşa edince ünü, imparatorluk sınırları dışına çıktı. Pek uzun bir ömrün bütün nimetlerinden faydalanan Sinan, görülmemiş bir çalışkanlıkla Türk imparatorluğunu eserleriyle donatıyordu. Hassa ser-mimarlığı makamını Kanûnî'den sonra II. Selim ve III. Murâd devirlerinde de, ölünceye kadar devâm ettirdi. Her yeni hükümdardan en büyük iltifatları gördü. Devrinin Türk Cihan devletinin bütün kaynakları emrindeydi. Eserlerinde istediği malzemeyi harcayabildiği gibi, en büyük hattatları, nakkaşları, oymacıları, çinicileri, camcıları da kullanabiliyordu. Süleymaniye Küllliyesi, ardından Edirne Selimiyesi'ni inşa ederek sanatının zirvesine yükseldi.

9 nisan 1588 günü Istanbul'da öldü. 97 yaşını 10 ay ve 11 gün geçiyordu. Süleymaniye Camii'nin yanındaki zarif türbesine gömüldü. 2 defa evlenmiş, çocuğu olmamıştı. Çok cömertti; onun için ölümünde borçları, bıraktığı mirası geçmişti. 5 kuşaktan 5 padişah görmüş, yalnız Osmanlılar'ın değil, bütün Türk tarihinin en iyi, en parlak, en muhteşem, en zengin, en büyük yüzyılında yaşamıştı. İki eserinde aynı planı kullanmamış, birçok yapısında, cihan mimarisinin en güzel nisbetlerine erişmişti. Bu başarısını, bilgisi ve san'atı kadar, görgüsüne de borçludur. Anadolu, İran, Mısır, Mezopotamya, Suriye, Arabistan, Kırım, Macaristan, Orta Avrupa ve Balkanlar'ı uzun yıllar gezip dolaşmış, çeşitli medeniyetlere ait binlerce eseri görüp incelemişti. Onun için san'at ufku, yalnız İtalya'yı gören büyük Rönesans mimarlarından daha geniş ve daha açık oldu. Eski medeniyetlerin ortaya koyduğu mimarlık şâheserlerinin çoğunu gören Sinan, bunlardan ilhâm almakla beraber, Anadolu Selçuklu mimarisinin yolunu takip etti. Büyük Selçuklular'ın Orta Asya'dan getirip Anadolu'da geliştirdikleri bu san'at, Sinan'dan önceki Osmanlı mimarları tarafından şekillendirilmiş, yumuşatılmış, âhenkleştirilmiş ve olgunlaştırılmıştı. Sinan,

bu san'atı zirvesine çıkardı ve ondan sonra hiçbir mimar, bu zirveyi aşamadı. Bursa, Edirne ve Istanbul'u süsleyen eserlerin üslûbunu izleyen Sinan, bu üslûba erişilmez bir âhenk ve güzellik kazandırdı.

Batı tarihçilerinden bazıları Sinan'ı Mikelanj'la beraber en büyük mimar olarak vasıflandırmışlardır. Eserlerinin sayısı ve kalitesi, bu görüşü doğrulamaktadır. Bıraktığı eserler, insanı şaşırtacak derecededir; şöyle : 81 cami, 51 mescid, 81 medrese yani yüksek veya orta dereceli okul, 19 türbe, 17 imâret, 3 hastahane, 7 su kemeri ve su bendi yani baraj, 8 köprü, 18 kervansaray, 33 saray, 32 hamam ve 6 mahzen. Bunların toplamı 365'dir. Köprülerin içinde bugün Yugoslavya'da kalan Hersek Köprüsü, hamamların içinde Ayasofya Hamamı gibi insanı heyecanlandıracak derecede azametli âbideler vardır. Bu eserlerin bugün çoğu ayaktadır. Sinan'ın eserleri yalnız bugünki Türkiye sınırları içinde kalmamaktadır; birçok yapısı Yugoslavya, Macaristan, Yunanistan, Rusya, Bulgaristan, Kıbrıs, İran, Irak, Suriye gibi ülkelerdedir. Ancak eserlerinin yarısından fazlası Istanbul'da bulunmaktadır. Ayasofya'yı yeniden inşa edercesine onaran ve ayakta durmasını sağlayan da odur.

Sinan'ın yetiştirdiği mimarlar da sonradan hocaları derecesinde dehâya, o kadar geniş kaynaklara ve pek az insana nasîb olan 98 yıllık bir ömre malik olmamakla beraber, imparatorluğu çok değerli eserler, Sultanahmed gibi şâheserlerle süslemekte devam etmişlerdir. Hindistan'da Türk imparatoru Timuroğlu Şâh-ı Cihân nâmına Agra şehrinde inşa edilen meşhur Tâc - Mahall'i ve daha birçok âbideyi, Istanbul'dan giden Sinan'ın öğrencileri yapmışlardır.

2. KÜLTÜR

Buraya kadar

Türk Kültür Tesirleri

Osmanlı devri öncsinde de Türk kültürü, çeşitli kıt'alarda çeşitli kavimler üzerinde derin tesirler bırakmıştı. Osmanlı devrinde bu tesirler, daha arttı. Bir çok kavim ve millette, çeşitli sahalarda derin Türk kültürü tesirleri görüldü. Türkçe'den alınan binlerce kelime, yabancı dillere girdi. Meselâ bugünki Türkçe'de Yunanca asıllı 900 kelime olmasına karşılık, bugünki Yunanca'da Türkçe asıllı kelime sayısı 3.000'in üzerindedir (C. Coukidis, Türkçe'den Geçme Yunanca Kelimeler Sözlüğü, Yunanca, Atina, 1960). Yunanca gibi çok eski bir kültür dili olmıyan diğer diller, Türkçe'den çok daha büyük ölçüde kelime aldılar. Meselâ Sırpça'da 9.000 Türkçe kelime vardır (A. Skaljic, Turcizmi u Srpskohravatskom Jeziku, Sarajevo, 1966). Bulgarca'da Türkçe asıllı kelime sayısı 5.000 kadardır (Türk Kültürü, no. 83, s. 76). Arnavutça'da her üç kelimden biri Türk asıllı olmakla, bu hususta en ilerididedir. Diğer dilleri de bununla kıyâs ediniz. Romence, Macarca, Ermenice ve bütün Balkan, Yakın Doğu dilleri, Osmanlı hâkimiyetinde yaşıyan bütün kavimlerin dilleri, bu durumdadır.

Osmanlı Türk tesiri, bütün bu düzinelerce milletin edebiyatında, musikisinde ve kültürünün her sahasında açıkça görülür. Türk Musikisi tesiri taşımıyan Balkan ve Yakın Doğu milleti yoktur. Türk kılık kıyafeti, mutfağı, küçük san'atları, hattâ örf ve âdetleri, bütün bu milletlere çok unsur vermiştir.

Coğrafya adlarında Türkçe, kıt'alara yayılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinden çıkan ve devlet sahibi olan milletler, bir asırdır bu kelimeleri sile sile hâlâ bitirememişlerdir. Türkler, her tarafa Türkçe adlar vermişlerdir. Pîrî Reîs'in haritalarında Afrika, hattâ Amerika kıt'asında Türkçe konan coğrafya adları görülür : Kızılburun, Yeşilburun, Babadağ, Altın Irmağı, Güzel Körfez, İki Harmanlık Burnu, Kozluk Burnu, Akburun... Anadolu'da değil, XVI. asrın başlarında Zenci Afrika ve Amerika'dayız... Bu coğrafya adlarından bazıları sonsuzluğa kadar devâm edeceğe benzer. Meselâ Romanya'nın büyük şehirlerinden Iaşi'nin adı Türkçe «Yaşpazar» dır, önce «Yaş», sonra «Iaşi» olmuştur. Türkçe asıllı diye Romenler'in bu şehirlerinin adını değiştireceklerine hiç ihtimal verilmez.

Bayındırlık Eserleri

Türk kültürünün Osmanlı çağı yaygınlığının daha belirgin, daha gözle görülür, daha elle tutulur şahitleri, Osmanlı devri mimari anıtlarıdır. Türkler, mimaride pek çok ileri gitmişlerdi. Yalnız Osmanlı üslûbunda her türlü mimari eserini bugün bütün Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinde görmek mümkindir. Asırlardır sistemli şekilde yok edilmelerine rağmen bugün de bir çok ülkenin bir çok şehrinde Türk mimari eserlerini görmeden geçmek mümkin değildir. Bazıları heykeltraşlık san'atının gerçek anıtları olan mezar taşlarından en âbidevî camilere kadar Osmanlı yapısı eserler, her yerde bulunmaktadır. Zira Osmanlılar bir yere girsinler, fakat orada ilk iş olarak bayındırlık eserleri yapmasınlar, bu, vakı' olmamıştır. Dağ geçitlerinde, mütevazı köylerde bayındırlık eserleri inşâ etmişlerdir.

Böylesine dışarıya dönük bir büyük ve millî kültürün, kendi iç âleminde ve hayatında, pek çok sahada en ileri çizgide bulunacağı tabiîdir.

Coğrafya

XVI. asır başlarında Pîrî Reîs, Amerika'nın keşfinden bahseder ve dünyanın yuvarlak olduğunu, Magellan'ın henüz dünya turunu yapmasından önce söyler. Pîrî Reîs'in haritaları için Fransız bilgini Laroche «hayret verici doğrulukta olup, çağının coğrafya ilminin ve Batılılar'ın coğrafya bilgisinin pek çok üzerindedir» der (Connaissance des Arts, Paris, 1963, s. 125a). Pîrî Reîs, Hindistan ve Çin haritaları da yapmış ve Yavuz Sultân Selim, Amerika haritası gibi bunları da dikkatle incelemişti. Bu bilgin amiral, Kitâb-ı Bahriyye'sinde ise, Akdeniz'i kaya kaya, akıntı akıntı inceler ve pek çok pafta hâlinde bize tanıtır. Onun gibi yedi denizi karış karış dolaşmamakla beraber Kâtib Çelebî ise XVII. asır ortalarında Cihân - Nümâ adlı çok büyük eseriyle, büyük bir coğrafyacı hüviyetindedir. Rus bilgini Barthold (İslâm Medeniyeti Tarihi, 140) şöyle der : «Cihân - Nümâ, Avrupa'nın coğrafyaya ait bilgileriyle Müslümanlar'ınkini bir

araya getirmek hususunda ilk tecrübedir. Avrupa'da o zamana kadar böyle bir tecrübe henüz yapılmamıştı. Yine XVII. asırda Evliyâ Çelebî, büyük bir seyahat yaparak, meşhur eserini yazdı. Bu eser, içindeki bilgilerin bolluğu ve genişliği bakımından, Arablar'ın en büyük coğrafyacılarını çok geride bırakmaktadır». Kâtib Çelebî'nin 10 büyük ciltlik eseri bir hazînedir. X. cildinde (s. 927), Nil'in kaynakları ve «buhayre-i azıym = büyük denizcik» dediği Victoria Gölü hakkında Zenciler'den topluyarak verdiği bilgi (kendisi o kadar güneye inmemiştir), bugüne kadar ilim âleminin gözünden kaçmıştır. XIX. asırda bu bölgeye gelen ilk Avrupalı coğrafyacı ve gezginler, bu bilgilerden habersiz, yeni keşifler yapmışlardır.

İlim Dili Olarak Türkçe

Ortaçağ, ümmet devridir. Batı'da ilim ancak Latince, Doğu'da ise Arabca ile yapılmaktadır. Fransızca, Almanca veya Türkçe, Farsça ilim yoktur. Osmanlı padişahlarının Türkçe'ye büyük ehemmiyet vermeleri ve bu dili her sahada hâkim kılmaya çalışmaları, Batı'da Latince'nin hâkimiyeti henüz devâm ettiği asırlarda, Türkçe'yi Arabca'nın sultasından kurtarmıştır. Bu suretle millî devlet gibi millî ilim de, Batı'dan daha erken teşekkül etmiştir. Tabiî XVII. asra kadar eserlerini eski geleneğe uyarak Arabça yazan Istanbullu Türkler çıkmıştır. Fakat daha XV. asırda Türkçe, yalnız edebiyat değil, aynı zamanda bir ilim dili olarak teşekkül etmiş, hayli mesafe almış ve mühim eserler vermiş bulunuyordu.

Tıp

Tıp ve anatomide Osmanlılar, mühim eserler yazmışlardır. Operatör Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin, 1465'te yazıp Fâtih Sultân Mehmed'e sunduğu eserinde cerrâhî müdahalelere, operatörlük âletlerine ait güzel renkli resimlerle süslü kitabında, kendi tecrübelerinden de bahsetmiştir. XVI. asırda Antakyalı Dâvud, insan organlarını hayvanlarınki ile karşılaştırmıştır. Beynin içinde ak, dışında boz madde olduğunu söylemiş ve dokunma duygusuna ait devrine göre ileri fikirler ortaya atmıştır. XV. asırda Ahî Çelebî, idrar yollarını çok iyi araştırmıştır. XVII. asır başlarında Şeyh Şemseddin, tıbbî eserini resimlerle süslemiş ve Batılı tıp yazarlarından da faydalanarak, daha o devirde Avrupa ilmine Türk hekiminin uzak kalmadığını göstermiştir. 1624'te IV. Murâd'ın hekimbaşısı Emîr Çelebî, bir hekimin imkân buldukça cesetleri açıp incelemesinin şart olduğunu kaydetmiştir. Böylece XIX. asra kadar Türk hekimliğinde otopsi olmadığı hakkındaki küçültücü palavra da, pek çok emsali gibi yalanlanmaktadır. Ayaşlı Şâbân Efendi, kadın, doğum ve çocuklardan vukufla bahsetmiştir. XVIII. asırda Avrupa dillerinden mühim tıp kitapları Türkçe'ye çevrilmiştir. Sinoplu Mü'min, II. Murâd (1421 - 51) adına yazdığı 3 kitap ve bir kaç yüz bâb'a ayrılmış eserinde yalnız akıl, ruh ve sinir

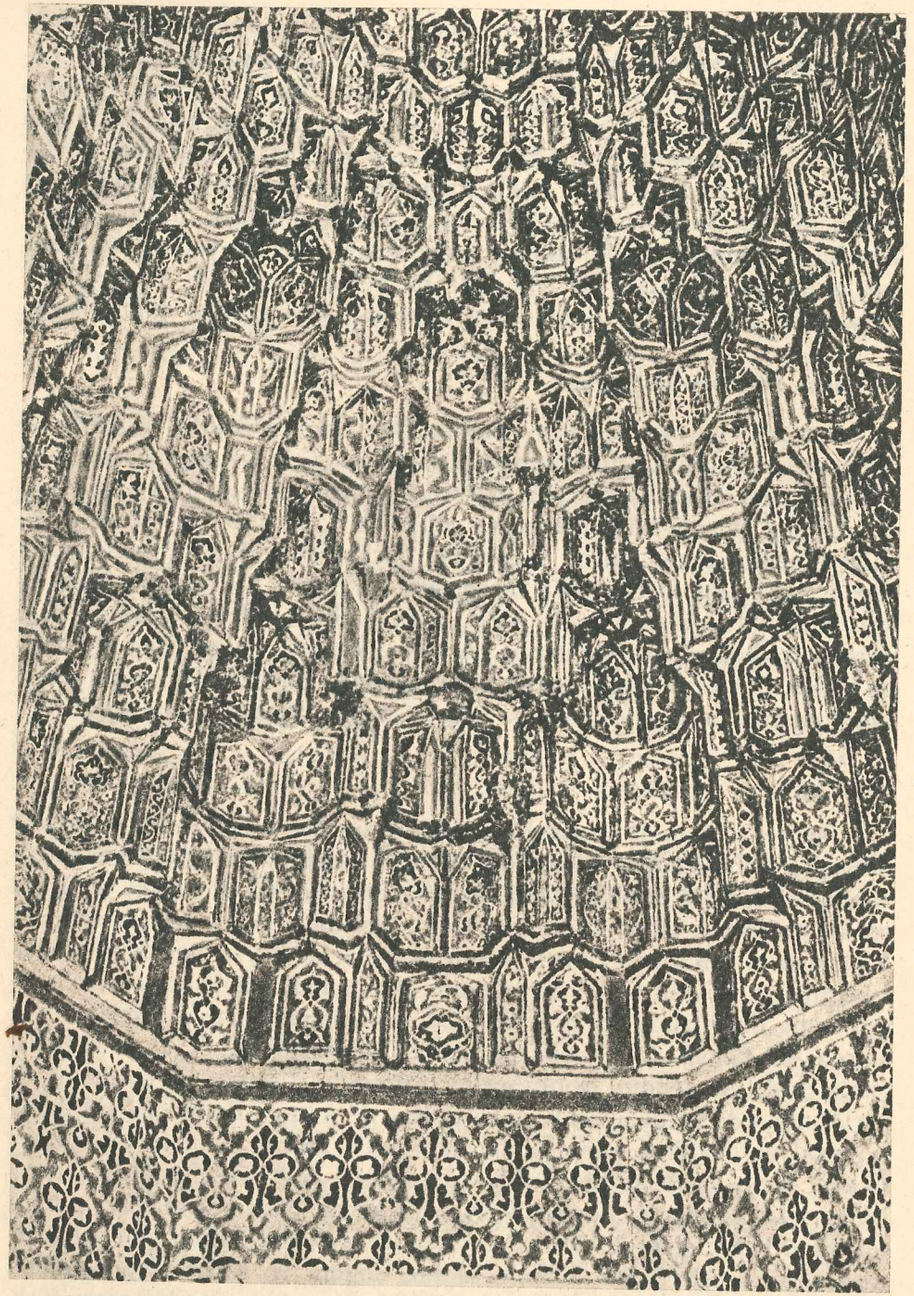

Mimar Vezîr İvaz Paşa: Bursa Yeşil Cami stalaktitleri (XV. asır başları).

hastalıklarına 25 bâb ayırmıştır. Gerçekten akıl hastalıkları tedavisinde Osmanlı Türkü'nün yeri çok şereflidir. XIX. asra kadar bu branşta Türk tıbbı, Batı'dan üstündü.

Ruh ve akıl hastaları XVIII. asra kadar Avrupa'da «Şeytan'la işbirliği yapan mel'un mahlûk» muamelesi görür, çok defa diri diri yakılarak vücutlerinden Şeytan çıkarılırdı! Türkler'e göre ise bu çeşit insanlar, Allah'ın cezbesine kapılmış zavallı, Allahlık hastalardı. Delileri hattâ musiki ile tedavi ederlerdi ki, bu metod, 1956'da Birleşik Amerika'da tatbika başlanmıştır. Türkler, böyle hastalar için ayrı hastahaneler yapmışlar, halkın «tımarhâne» dediği bu hastahanelere «dârüşşifâ = şifa evi» demişlerdir. Hekim Şuûrî, bu tip hastaların musiki ile tedavisini tavsiye etmekte, hastalığın çeşidine göre Türk Musikisi makamları kullanılacağını anlatmaktadır. Meşhur İngiliz hekimi Dr. John Heward, 1788'de yazdığı eserinde, Türkler'in ruh ve akıl hastalıkları için yaptıkları hastahaneleri ve tedavi tarzlarını «örnek ve takdîre şâyan» olarak bütün dünyaya tavsiye eder. Bu yıllarda Türk tıbbının çok gerileme devresinde olduğunu da unutmamak icab eder. Meşhur Dr. Kraft - Ebing de şöyle der (Traité Clinique de Psychiatrie, Paris, 1897, 53) : «Akıl hastalarını tedavi etmeyi Avrupa, Türkler'den öğrendi. Türkler, bizden hayli önce, akıl hastalarına mahsus ayrı hastahaneler yaptırmışlardır». Daha 1818 gibi geç bir tarihte bile «Fransa'da akıl hastaları, hayvanlardan ve kaatillerden daha kötü muamele görmektedir» (Esquirol, Rapport, Paris, 1874, s. 2).

Avrupa'daki tatbikatın aksine, Türkiye'de deli veya şuûru bozuk olduğu anlaşılana, cinayet işlese bile ceza verilmemekte, hastahaneye kapatılmaktadır. Kanun budur (Cevdet, VII, 148). Edirne'de II. Bâyezîd'in (1481 - 1512) yaptırdığı külliyedeki akıl ve ruh hastalarına mahsus hastahane, dünyaca meşhurdu ve bu şöhretini asırlarca muhafaza etti. Yalnız musiki ile değil, çiçek ve yemekle de hastalar tedavi ediliyordu. Akıl hastaları için hususî bir saz hey'eti vardı. Hastahaneye bağlı eczahaneden her isteyen, yalnız yoksul olduğunu beyân edip başkaca hiç bir muameleye tâbî tutulmaksızın istediği ilâcı alabiliyordu. Yalnız duvardaki levhaya, vakfın sahibi II. Bâyezîd'in, ticaret kasdıyle bedava ilâç alanlara bedduâsı yazılmıştı, o kadar.

Fâtih'in hocası ve mürşidi meşhur Ak Şemseddin, büyük bir tıp bilgini idi. Mâddetü'l - Hayât = Hayatın Maddesi adlı eserinde ilk defa olarak mikrop ve bakteri nazariyesini ortaya atmış, her hastalığın ayrı «tohumu» olduğunu söylemiştir. O çağlarda mikroskop olmadığı için, mikropları görmek mümkin değildi. Pasteur'den 4 asır öncesiydi. Aşı da bilinmekte ve çiçek aşısı asırlardır kullanılmakta idi. İngiliz doktoru Jenner, 1796'da ilk çiçek aşısını, Türkler'in inekte aşı üretip yaptıklarını duyarak tatbik etmişti. Daha 1774'te Avrupa'nın en muhteşem hükümdârı XV. Louis, çiçekten ölmüştü.

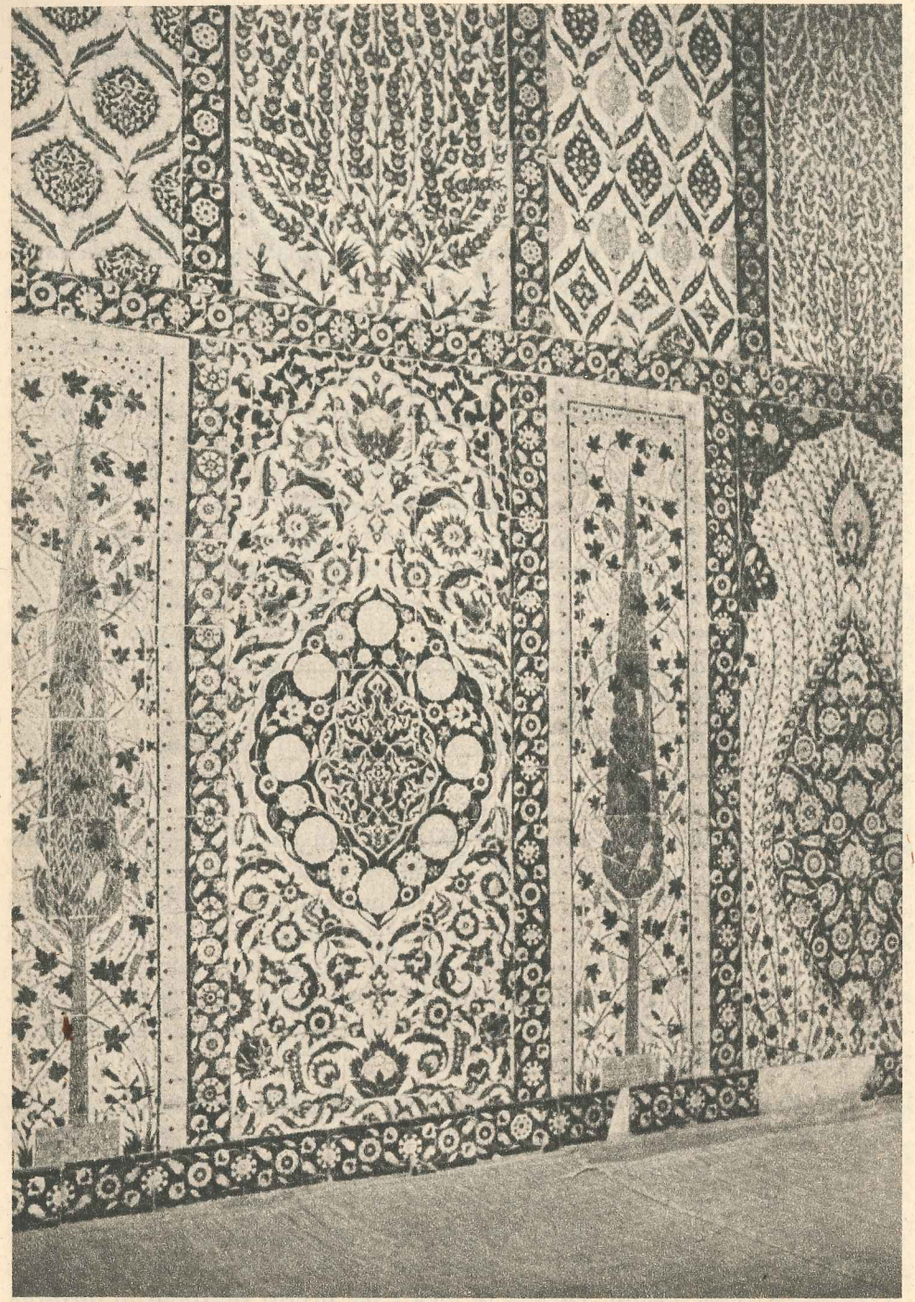

Mimar Mehmed Ağa: Istanbul'da Sultanahmed Camii çinileri.

Mekanik

Mekanik çok ileri idi. Fakat yüksek matematiğe dayalı değildi. Tecrübe ve pratiğe dayanıyordu. Meselâ Türk saatçiliği çok ileri idi. Osmanlı havâî fişekçiliği, Avrupa'dan pek çok önde idi. Denizaltı ve planör tecrübeleri bile yapılmıştır. Sun'î civciv sanayii mevcuttu. Atom nazariyesi biliniyordu. Darwin'den 105 yıl önce Erzurumlu Şeyh İbrahim Hakkı Efendi, tekâmül nazariyesini anlatmış, yaratıkların gelişerek ayrı yaratıklar olarak maymunun, sonra insanın oluşmasını izah etmiştir.

Güzel San'atlar

Türk san'atından, şiirinden, edebiyatından, mimarlığından, minyatüründen, hattından, küçük san'atlarından, musiki ve raksından bahsetmiyoruz. Bunlar, san'at tarihi, dil tarihi, edebiyat tarihi ve musiki tarihi mevzuları olarak ayrı derslerde incelenecektir. Bu sahalarda da Osmanlı Türkü'nün zirveye eriştiğini kaydetmekle yetineceğiz.

Sorular :

1 — Türkçe'nin cihanşümul bir dil olduğunu ve başka dillere tesirlerini belirtiniz.
2 — Dünya coğrafyasında Türkçe adların çokluğunu nasıl izah ediyorsunuz?
3 — Osmanlı sisteminde her yeri bayındırlık eserleriyle donatmak siyasetini belirtiniz.
4 — Pîrî Reîs'in coğrafya ilmine getirdiklerini açıklayınız.
5 — Kâtib Çelebî'nin coğrafyadaki hizmetlerini belirtiniz.
6 — Evliyâ Çelebî'nin büyüklüğünü izah ediniz.
7 — İlimde millî dillere geçilmesini açıklayınız.
8 — Osmanlı tıbbı hakkında bildiklerinizi söyleyiniz.
9 — Ruh ve akıl hastaları için uygulanan üstün ve ileri Osmanlı metodunu belirtiniz.
10 — Osmanlı tekniği hakkında bildiklerinizi, millî savunma sanayiini de düşünerek söyleyiniz.

OKUMA PARÇASI : XXXVI

EDİRNE'DE BÂYEZÎD KÜLLİYESİ

Türkiye tarihinin büyük imarcılarından biri, II. Sultân Bâyezid'dir. İmarcılıkta büyükbabası II. Sultân Murâd'ın ve babası Fâtih Sultân Mehmed'in yolunu izlemiş ve onlardan geri kalmamıştır. Bestekâr ve şair olan II. Bâyezîd, babası Fâtih'ten sonra Osmanlı hanedanından yetişen en büyük bilgin olarak da tanınır. Askerî hayatı, babası Fâtih ve oğlu Yavuz derecesinde parlak değildir. Fakat çeşitli bakımlardan, büyük Türk hükümdarları arasında sayılmaya lâyıktır. 31 yıl süren saltanatı boyunca, başta, Istanbul, Amasya, Edirne olmak üzere, Türkiye'nin hemen bütün şehirlerini yeni bayındırlık eserleriyle donatmıştır. Bu bahsimizde, Edirne'de yaptırdığı Bâyezid Külliyesi'ni örnek olarak inceliyeceğiz.

II. Bâyezîd, daha saltanatının 3. yılında, 1484'te Edirne Sultân Bâyezîd Külliyesi'ni yaptırmaya başladı. İnşaat, 1488'e kadar 4 yıl sürdü. Eserin projelerini Mimar Hayreddin çizmişti. Külliye'nin en büyük yapısı, Bâyezîd Camii idi. 20,5 metre çapında bir kubbeyle örtülmüştü. Bütün Külliye, 100 kadar kubbeden meydana gelmişti ve bu kadar kubbenin bir araya toplanması, daha uzak mesafeden şâhâne bir manzara arzediyordu. Camiden başka Külliye'de bir hastane, bir imaret, birkaç medrese, çeşme, hamam ve benzeri yapılar bulunuyordu. Bu büyük hayır eseri, çok zengin gelirler vakfedilerek ölümsüzleştirilmişti. Bizzat II. Bâyezîd'in yazdırdığı vakfiye-nâmesine göre, Külliye'de 167 görevli hizmet edecekti. Zelzele ve yangın gibi âfetlere karşı eserin derhal onarılmasına yetecek derecede gelir, vakıf çiftlikler, çarşılar, dükkânlar ve hanlarla sağlanmıştı. Külliye'ye dahil olan medreseler, üniversite derecesinde ve yüksek öğrenim veren kuruluşlardı. Kışın, camiin abdest almaya mahsus musluklarından sıcak su akıtılıyordu. İmarette, günde yüzlerce fakir, muhtaç, yolcu ve medrese öğrencisi bedava yemek yiyorlardı. Her şahsa ne kadar ekmek, et, pilâv, şeker, tuz, baharat, meyve, sebze vs. verileceği, vakfiye-nâmede inceden inceye kaydedilmişti. Külliyenin kervansarayında yolcular ve ticaret kervanları, bedava yatıp kalkacak, yiyip içecek, hayvanlara da aynı şekilde bakılacaktı.

Külliyenin en ilgiye değer müessesesi, Türk medeniyetinin yüzaklarından olan ünlü Dârüşşifâ yani hastaneydi. Bu hastane, aynı zamanda medresenin tıp öğrencileri için tatbikat yeriydi. Hastanenin göz hastalıklarına mahsus kliniği ile akıl ve ruh hastalarına ait bölümü, az zamanda dünya çapında şöhret kazandı. En değerli bilginler ve tabipler bu müessesede görev almışlardı. Edirne'deki Sultân-Bâyezîd Dârüşşifâsı, bu şöhretini iki asır boyunca devâm ettirmiştir.

Edirne Dârüşşifâsı'nda akıl ve ruh hastalarının tedavi sistemi, ancak zamanımızda bazı Batı ülkelerinde uygulanmaktadır. Çiçeklerin yalnız manzarasıyle değil, kokusuyla da hastalar tedavi ediliyordu. Bu iş için bilhassa sünbül, lâle, reyhân, karanfil, şebboy, nesrin, yâsemin, müşk-i rûmî, deveboynu, sîm-u zerrîn kullanılıyordu. Hastalar aynı zamanda, gayet ihtimamlı şekilde musiki ile tedavi görüyorlardı. Bu iş için hastaneye bağlı 10 hânende ve sâzende vardı. Bunları 3'ü hânende, diğer 7'si ise ney, keman, mûsîkaar, santur, çeng, çeng-i santûr ve ud çalan sâzende idi. Tedavi için bilhassa Nevâ, Rast, Dügâh, Segâh, Çârgâh ve Sûznâk makamları kullanılıyordu. Zengûle, Bûselik ve Rast gibi basit makamlarla bunların şedlerinden yapılmış parçaların, bilhassa iyi sonuçlar verdiğini kaynağımız kaydetmektedir. Akıl ve ruh hastalarına, hastalıklarına göre keklik, turaç, sülün, güvercin, üveyik, kaz, ördek ve bülbül eti veriliyordu. Bu etler, mütehassıs hekimlerin tavsiyelerine göre pişiriliyordu. Bu suretle renk, koku ve musiki ile, birçok hasta iyileşmişti. Burada, akıl hastalarının XIX. yüzyıla kadar Avrupa'da hasta değil, Şeytan'la işbirliği yapmış insanlar olarak muamele gördüklerini, hattâ diri diri ateşte yakıldıklarını kaydetmek icab eder.

Haftanın iki gününde, bu hastahaneye bağlı eczanede her isteyene bedava ilâç verilirdi. Eczaneden bedava ilâç almak için hiç bir formalite yoktu. Bu ilâçlar o derecede büyük bir miktar tutardı ki, hazırlanmaları için büyük ölçüde ham malzeme kullanılırdı. Sultân Bâyezid, eczanenin bir duvarına bu ilâçları hasta ve muhtaç olmaksızın ticaret veya bedava geçinmek maksadiyle alanların gerçekten fakir ve hasta olmalarını temenni eden bir levha astırmıştı. Padişah bedduâsı en büyük manevî felâket sayıldığı için, aksine hareket eden görülmezdi. Evliyâ Çelebî, yapıldıktan bir buçuk asır sonra bu hastahaneyi ve külliyeyi bize canlı satırlarla Seyâhat-Nâme'sinin III. cildinde tasvir etmekte ve II. Sultân Bâyezîd'in ruhuna rahmet okumaktadır. Bu kadar yerinde bir rahmet, herhalde nadiren temenni olunmuştur.

3. İLİM ve SAN'AT

Osmanlı Çağı Türk İlim, Edebiyat ve San'atına Bir Kuşbakışı Ve Bu Alanlarda Yetişen Dehâ Sahibi Büyük Şahsiyetler

Türk kültür çağının pek büyük bahisleri olan edebiyat, dil, musiki, san'at ve fikir tarihleri, başka derslerin konusudur. Bununla beraber tarih dersinde Osmanlı çağı Türk kültürünün durumunu ve başlıca ve en büyük şahsiyetlerini kısaca hatırlamakta faydalar vardır. XIV. asırdan öncesini Türk tarihinin Osmanlı öncesi çağı olarak ele alıp, XIV. asırdan başlıyor ve XX. asra kadar geliyoruz :

XIV. Asır : Osmanoğulları'nın Selçuklu mirasını toplamıya, Anadolu Türk birliğini tekrar kurmaya çalıştıkları asırdır. Asrın sonunda, 1400'de Yıldırım Bâyezîd bu misyonu hemen hemen gerçekleştirmiştir ki, 1402'de eseri Timur dalgasına çarpıp dağılır. XV. asır, yeniden aynı çaba ile geçer. Gene XIV. asır, hemen ikinci yarısının başından itibâren, Anadolu vatanının genişletildiği, Rumeli kanadının bu vatana eklendiği asırdır. Asrın sonunda Tuna'ya ve Adriya Denizi'ne erişilmiştir ve bu kanat, Timur dalgasından hemen hemen müteessir olmamıştır. Yarım asır içinde Rumeli'nde de büyük Türk kültür merkezleri kurulmuştur. Yerden fışkırırcasına Türk şehirleri, kasabaları teşekkül etmiş ve her türlü İslâmî Türk bayındırlık eserleri ile donatılmıştır.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin oğlu Sultan Veled, bu asırda Konya'da tasavvufta en parlak şahsiyet olarak göze çarpar ve Mevlevî Türk tarîkatinin gerçek kurucusu sayılır. Aynı zamanda şâir ve bestekârdır. Fakat Osmanlı toplumu dışında yetişmiştir (Selçuklular'ın son yılları ve Karamanoğulları). XIII. asırda Yûnus Emre'yi yetiştiren Türk şiirinin bu asırda en büyük şahsiyeti Nesîmî'dir. Fakat o da Osmanlı toplumu dışındadır ve Âzerî lehçesini kullanır. Bu ikisi gibi tesirleri asırlarca devâm eden dâhîler dışında başka büyük şahsiyetler de vardır. Asrın başlarında Kırşehir'de yetişen Âşık Paşa, Anadolu Türk şiirinin kurucularından bir mutasavvıftır. Asrın sonlarında Ahmedî, Osmanlı toplumundan yetişmiş mühim bir şâirdir.

XV. Asır : Asrın ilk yarısında Osmanoğulları, 1402 felâketinin zararlarını gidermekle uğraşırlar. Asrın ortasında 1453'te Osmanlı devleti, İstanbul'un Fethi ve taht şehrinin buraya nakli ile yeni bir devreye girer. Fâtih, Osmanlı Cihan Devleti'nin temellerini çok sağlam şekilde atar. II. Murad, Fâtih ve II. Bâyezid, gerçek bir Osmanlı rönesansı meydana getirirler. Bu, Batılı tarihçilerin «Timurlu Rönesansı» dedikleri Herat'ta merkezleşen Doğu Türkleri'nin büyük kültür çevresinin doğması ile çağdaştır. Doğu Türkleri edebiyat ve hat (yazı) san'atında Timuroğlu Baysungur Mirza'yı, matematik ve astronomide Timuroğlu imparatoru Uluğ

Bey'i, şiirde Lutfî'yi, şiir, edebiyat ve tefekkürde Ali Şîr Nevâî'yi yetiştirirler. İki Türk âlemi arasında kültürel bağlar sıkıdır. Nevâî ile zirvesini bulan Çağatay lehçesinde Türk şiiri, Batı Türkleri'ne, Osmanlılar'a da şiddetle tesir eder. Ali Kuşçu, aslen Osmanlı'dır; hem Doğu (Timuroğulları), hem Batı (Osmanoğulları) saraylarında ve medreselerinde çalışan büyük bir matematikçidir. Asrın başlarında büyük bestekâr ve müzikolog (musiki bilgini) Merâgalı Abdülkadir de öyledir. Aslen Âzerî Türkü olmakla beraber, hem Timuroğulları, hem Osmanoğulları için eserler vermiştir.

Osmanlı devleti, Timuroğulları'nı da gölgede bırakarak cihanın birinci devleti hâline gelir. Müsbet ilimlerde Fâtih Sultân Mehmed, balistik (topçuluk) alanında gerçek bir dâhîdir. Asrın ilk yıllarında Süleyman Çelebî, Bursa'da ölümsüz **Mevlid**'ini yazar. Asrın ikinci yarısında Vezîr Ahmed Paşa, klasik Osmanlı şiirinin kurucularındandır. Ondan önce Şeyhî ve ondan sonra Necâtî de, büyük şâirlerdir. Asrın başlarında Yeşil Cami ve Türbe'nin mimarı Vezîr İvaz Paşa, asrın sonlarında hattat Şeyh Hamdullah, Osmanlı san'atına şeref verirler.

XVI. Asır : «Türk Asrı» denen asırdır. Türkler'in bütün tarih içinde büyüklüklerinin zirvesine eriştikleri zaman parçasıdır. Osmanlı Cihan Devleti, Yavuz ve Kanûnî'ce gerçekleştirilir ve asrın son yıllarında en geniş sınırlarına erişir. İran'da Safevîler'in, Hindistan'da Timuroğulları'nın, Türkistan'da Şeybânîler'in (Cengizoğulları'ndan) Türk imparatorlukları da, çok kudretli siyasî teşekküllerdir; büyük servetleri ve köklü kültür hareketleri ile Türk âlemini bütünlerler. Hiç bir asırda Türkler'in bu kadar dehâ sahibi adamı biribiri ardından ortaya çıkardığı görülmez. Osmanlılar, diğer Türklük parçalarından çok ileri giderler. Hindistan Timuroğulları'nın kurucusu Bâbur Şah, edîb, edebiyat bilgini ve Çağatay lehçesinde Nevâî'den sonra en büyük şâir olarak, siyasî ve askerî dehâsının yanında parlar. **Bâbur - Nâme** denen hâtıraları, Türkçe nesrin zirvesidir. İran'da Safevî hânedânının kurucusu Şâh İsmail, «Hatâyî» mahlası ile yazdığı şiirlerle, Âzerî lehçesinde Türk dilinin büyük şâirlerindendir. Aynı lehçeyi kullanan Fuzûlî, sırasıyle Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı Türk imparatorluklarında yaşar. Bilhassa Bağdad'da oturur. Türk lirik şiirini zirvesine çıkarır. Minyatür ressamlarının bütün çağlarda yetişen en büyüğü, Bihzâd, asrın başlarında Safevî hizmetinde ölür.

Osmanlı topluluğunda Şeyhulislâm Kemalpaşa - zâde (Ahmed Şemseddin Efendi) tarih ve hukuk, Taşköprülü - zâde ansiklopedi ve dinî ilimler, Pîrî Reis coğrafya ve kartografya (haritacılık), Seydî - Ali Reîs coğrafya ve matematik, Sadrâzam Dâmâd Lutfi Paşa fikir ve tarih, Celâl - zâde tarih ve hukuk, Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi hukuk, Şeyhulislâm Hoca Sâdeddin Efendi tarih, Gelibolulu Âlî ve Selânikli Mustafa Efendi tarih sahasında parlarlar. Bâkî («Bâkıy» talaffuz ediniz), Osmanlı lehçesinde Türk şiirini zirveye çıkarır; gazel ve kasîde şekillerinin büyük üstâdıdır. Arkadaşı Nev'î ve Bağdadlı Rûhî de asrın sonlarının parlak şâirleridir. Gene asrın sonlarında sözlü (güfteli) eserlerde Şeyh Abdülali ve saz eserlerinde Kırım hanı II. Gazi Giray, en tanınmış bestekârlardır.

Asrın başlarında Acem Ali, Istanbul'da Yavuz'un adına Sultanselim Camii'nde tek kubbe zevkinin parlak örneğini verir. Karahisârî (Afyonkarahisarlı demek), hat (yazı), Sarhoş İbrahim nakış ve camcılık, Osman Efendi minyatür sahalarında parlarlar. Mimar Sinan,bu asır Türk san'atına şeref verir. Bazı tarihçilere göre dünyanın en büyük mimarıdır. Bazı tarihçilere göre ise güzel san'atlarda Türk milletinin yetiştirdiği en büyük dehâdır. Bütün imparatorluğu yüzlerce bayındırlık eseri, Süleymâniye (Istanbul), Selîmiye (Edirne) gibi ölümsüz şâheserlerle donatır.

XVII. Asır : XVI. asrın parlaklığı devâm eder. Müsbet ilimlerde durgunluk varsa da, güzel san'atlarda aynı parlaklık görülür. Kültür faaliyetleri geçen asırdan kısır değildir. Siyasî bünyede bozukluk alâmetleri başlarsa da henüz Türk imparatorluklarını sarsacak derecede değildir. Hattâ Hindistan Timuroğulları, bu asırda zirveye erişirler. Bu Türk imparatorluğunda Hân-ı Hânân (hanlar hanı yani sadrâzam = başbakan) Abdürrahim Han, edebiyatta parlar. Bazı san'at tarihçilerinin tarih boyunca bütün dünyada yapılmış en güzel mimarlık eseri kabûl ettikleri, Tâc - Mahall, Hindistan Timuroğulları'nın taht şehri Agra'da İmparator Şâh-ı Cihân tarafından akıl almaz bir servet sarf edilerek yaptırılır. Eserin mimarı İsmail Efendi ve hattâtı Settâr Efendi, Osmanlı Türkü'dür. Hindistan, İran, Türkistan Türk imparatorluklarından gelen san'atkârlar da eserin yapılmasına ve bütünlenmesine katılırlar.

Bu asırda Osmanlı toplumunda şâir Nev'î'nin oğlu Atâyî ansiklopedi ve edebiyat tarihinde, Peçevî İbrahim Efendi ile asrın sonlarında Münecimbaşı (Şeyh Ahmed Dede) tarihte parlarlar. Kâtib Çelebî, asrın ortalarında ansiklopedi, coğrafya, tarih, fikir, bibliyografya sahalarında ölümsüz eserler verir. Coğrafya sahasında büyük **Cihân - nümâ**'sını yazar. Evliyâ Çelebî, 1640'tan başlıyan ve 40 yıldan fazla devâm eden seyahatlarını 10 muazzam ciltlik **Seyâhat - nâme**'sinde bütün Osmanlı toplumunu tasvîr ederek anlatır. Nef'î, Atâyî, Şeyhulislâm Yahyâ, Fehîm, Nâilî, Şeyh Neşâtî, Nâbî, asrın en büyük şâirleridir. Nef'î, bütün Türk şiirinin en iyi kasîde şâiridir. Nâilî, ifade ve üslûbun büyük ustasıdır. Yahyâ, gazelleri ile ün salar. Asır, şiirin, her çeşidini deneyen Urfalı Nâbî Yusuf Efendi ile kapanır.

Hatîb Zâkirî Hasan Efendi, Receb Çelebî ve klasik Türk musikisinin en büyük üstâdı olan Itrî, asrın en büyük bestekârlarıdır. İlki, dinî bestekârdır. Itrî, hem dinî, hem dindışı bestekârlıkta zirvededir. Segâh Tek-

bîr'i hâlâ bütün İslâm âleminin camilerinde okunmaktadır. Segâh Salât-ı Ümmiye'si (bu da cami musikisi), Mevlânâ'nın güftesi üzerine bestelenen Rast Nât'i (Mevlevî musikisi), diğer şâheserleri arasındadır.

Mehmed Ağa, Istanbul'da -İslâm âleminin 6 minâreli tek camii olan- Sultanahmed Camii'ni, asrın başlarında yapar. Asrın sonlarında Hattat Hâfız Osman yetişir.

XVIII. Asır : Durgunluğun gerilemeye yüz tuttuğu asırdır. Asrın sonlarında Türk Âlemi üstünlüğünü, Selçuklular'dan bu yana elinde tuttuğu üstünlüğü kaybeder. Batı, kesin şekilde hâkim olur. Medrese eğitimi çok geriler. Kültür hayatı geçen asırlardaki parlaklığını kaybeder. Itrî'den hamle alan musiki daha gelişir. Fakat klasik şiir, Nedîm ile hamle yaptıktan ve Şeyh Galib'le son parlaklığını gösterdikten sonra sönmeye yüz tutar. Mimarlıkta eskileri derecesinde büyük eserler yoktur ve Batı tesirleri başlamıştır. İran'da, Türklük'ün son cihangîri olan Nâdir Şah yetişir. Sonra bütün Türk âleminde gelişme gücü söner ve Türklük, savunma hâline geçer.

Asrın en büyük bilgini, her dalda eser veren bir ansiklopedist olan Müstakıym - zâde (Süleyman Sâdeddin Efendi)'dir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi de çok değerli bir ansiklopedist **(Mârifet - nâme)**, fikir adamı ve mutasavvıftır. Şiirde asrın başlarında Nedîm, ortalarında Sadrâzam Dâmâd Râgıb Paşa, sonlarında Şeyh Galib Dede parlar. Lâle Devri'nde son büyük minyatür ressamı Levnî yetişir. Dinî musikide Şeyh Osman Dede, dindışı musikide Mustafa Çavuş, Ebûbekir Ağa, Tab'î, Küçük Mehmed Ağa ve Sâdullah Ağa ile III. Selim, en büyük bestekârlardır. III. Selim, musikiye yeni bir hamle getirmek için çalışır, Türk Musikisi'nde «III. Selim Ekolü» denen akımın kurucusudur. Bu ekolün en büyük bestekârları Mehmed Ağa, bilhassa Sâdullah Ağa'dır.

XIX. Asır : Batı üstünlüğünün zirvesini bulduğu asırdır. Aynı zamanda. -1826'dan itibaren- Türk âleminin, bilhassa Osmanlı toplumunun, Batı medeniyetini almıya kesin şekilde karar verdikleri zaman parçasıdır. Medeniyette böyledir, kültürde en geniş ölçüde millî değerler muhafaza edilir; fakat buna Batı edebiyat ve san'atının güçlü unsurları alınır. Osmanlı devleti, kaderini yenmek çabası içindedir. Parlak hamlelere rağmen Batı emperyalizmi buna izin vermez. Eğitim, hattâ hukukta Batılılaşma, Türk kültürüne yeni ufuklar açar.

Asrın başlarında Şânî - zâde, Türkiye'de Batı üslûbu tıbbın gerçek kurucusudur. Sadrâzam Ahmed Vefik Paşa edebiyat ve dilde, Cevdet Paşa tarih ve hukuk ile edebiyatta **(Târîh-ı Cevdet, Mecelle, Kısas-ı Enbiyâ)**, Osman Hamdi Bey arkeoloji, müzecilik ve Batı tarzı resimde, asrın son yıllarında Cenab Şehâbeddin nesirde ve Hâlid Ziyâ (Uşaklıgil) romanda, Nâmık Kemal edebiyat, gazetecilik ve fikir alanlarında parlarlar. Asrın

başlarında Keçeci-zâde İzzet Molla ve sonra Leskofçalı Galib Bey'le Yenişehirli Avnî Bey, eski tarz klasik Türk şiirini (dîvân şiiri) devâm ettirmek isteyen son büyük ustalardır. Ama Şinâsi ile Türk edebiyatında Batı tesiri başlar. Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemal, klasik ve Batı tesirlerini birleştiren şâirlerdir. Abdülhak Hâmid (Tarhan) ile Batı tarzında şiir kesin şekilde yerleşir. Asrın son yıllarında Tevfik Fikret ve Cenab Şehâbeddin, Tanzîmat Şiiri'nden sonra gelen ve «Servet-i Fünûn» veya «Edebîyât-ı Cedîde» denilen ikinci kuşak Batı tesirinde Türk şiirinin en büyük şâirleridir. Bu büyük şöhretlerin yanında edebiyat ve şiirde Muallim Nâcî, Recâî - zâde Ekrem gibi isimler de parlar. Musikide klasik ekol Dede Efendi (Hammâmî - zâde İsmail Dede) ve Dellâl - zâde (İsmail Efendi) ile devâm eder. Dede, asrın en büyük bestekârıdır. Asrın sonlarında Zekâî Dede, Türk Musikisi'nde klasik ekolün son büyük bestekârıdır. Saz eserlerinde Tanbûrî Osman Bey canlılık gösterir. Asrın hemen ortalarında Hacı Ârif Bey «romantik ekol» denilen şarkı şeklinin hâkimiyetini sağlıyan akımın kurucusu ve Türk Musikisi'nin en büyük şarkı bestekârıdır. Talebesi Şevkı Bey, onun yolundan gider. Tanbûrî Ali Efendi, klasik ve romantik akımları karıştırmaya çalışır. Hat san'atı en yüksek çizgisine erişir (Râkım, Yesârî - zâde, aynı zamanda mühim bir bestekâr olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi).

XX. Asır : Asrın başlarında Balkan ve Birinci Cihan Harbi felâketleri ile karakterlenen asırdır. 1918 sonundan 1922 sonuna kadar Türklük, bütün tarihinde yaşamadığı derecede bir felâkete dûçâr olur. Büyük Zafer'den sonra kalkınmaya başlar. Türklük'ün cihan tarihinde ilk defa birinci derecede rol oynamaktan çıktığı asırdır. Türkiye hamle yapmıya, sanayileşmiye çalışırken, Türkiye dışı Türk âlemi, sömürgeler hâlindedir. Türk kültüründe millî değerler iyice tahrîb edilir. Medeniyet diye Batı, daha çok kültür unsurlarını Doğu'ya yutturur. Siyasî sömürgecilikte dünya savaşlarından sonra gücünü kaybeden Batı, komünist olsun, kapitalist olsun, kültür emperyalizmine sapar. Gaye, servetlerine hâkim olamadığı toplumların beyinlerine hâkim olabilmektir.

Tefekkürde Ziyâ Gökalp, hikâyede Ömer Seyfeddin, roman ve hikâyede Refik Hâlid Karay, nesirde Ahmed Hâşim ve Yahyâ Kemal Beyatlı, müzikolojide Sâdeddin Arel ve Subhi Ezgi parlarlar. Fuad Köprülü, Türk tarihçiliğine, kültür ve edebiyat tarihçiliğine Batı metod bilgisini getirir. Raûf Yektâ ve Subhi Ezgi'den sonra Arel, Türk Musikisi bilgisini Batı metodlarına göre düzenler. Hâlide Edib, Reşad Nûri gibi parlak romancılar yetişir. Ziyâ Gökalp ve Nihal Atsız, Türk milliyetçiliğine yeni fikirler getirirler. Umumî Türk tarihinde Zeki Velidî Togan, Osmanlı tarihinde İsmail Hâmi Dânişmend, Türk edebiyatı tarihinde Sâdeddin Nüzhet Ergun ve Nihad Sâmi Banarlı, mühim eserler verenler arasındadır. Şiirde Mehmed Âkif Ersoy, Ahmed Hâşim ve Yahyâ Kemal, ayrı tarzlarda zir-

veler yaparlar. Yahyâ Kemal, bütün Türk şiirinin en parlak örnekleri arasında sayılan şiirler yazar. Edib Ayel, Fâruk Nâfiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhon, Enis Behic Koryürek, diğer değerli şâirler arasındadır. Şiirde hece vezni, arûz'un yerini almıya başlar. Musikide Arel, Batı Musikisi tekniğinden kuvvet alan teksesli ve çoksesli eserleri ile en büyük Türk bestekârları arasına girer ve Türk Musikisi'nde çokseslilige dönük «Arel Ekolü»'nün kurucusudur. Her çeşit dindışı eserde İsmail Hakkı Bey, şarkıda Rahmi Bey, saz eserlerinde -büyük virtüoz- Tanbûrî Cemil Bey, varlık gösterirler. Şarkıda Lem'i Atlı, Subhi Zıyâ Özbekkan gibi üstadlar da anılabilir. Mimarlıkta Kemâleddin Bey, neoklasik üslûbu savunur. Son büyük hattatlar da bu asrın başlarında yetişir (hayatta olan isimler bahis konusu edilmemiştir).

OKUMA PARÇASI : XXXVII

OSMANLI TARİHÇİLERİNDEN SEÇMELER : 10

FUAD KÖPRÜLÜ

YÛNUS EMRE

Sonradan «Fuad Köprülü» diye anılan Köprülü - zâde Mehmed Fuad Bey, 4 aralık 1890'da Istanbul'da doğdu ve 28 haziran 1966'da 75,5 yaşında Ankara'da ölüp Istanbul'a gömüldü. 23 yaşında Istanbul Üniversitesi Türk Edebiyatı kürsüsüne muallim (profesör) seçildi ve az sonra müderris (ordinaryüs profesör) oldu. Resmî yüksek tahsili olmaması ve çığır açan bütün büyük fikir adamları gibi yenilikler getirmek için eskiyi ve çağdaşlarını tenkid etmesi ve alışılmamış şeyler söylemesi, en genç yaşında onu büyük kıskançlıklara ve düşmanlıklara, ağır yazılara ve ithamlara mâruz bıraktı. Sırf Köprülü - zâde'nin münekkidi geçinerek şöhret yapmak istiyenler bile zuhûr etti. Fakat zaman ilerledikçe Fuad Köprülü, onları silindir gibi ezdi geçti ve adları bugün çoğunlukla meçhul olan o isimlerin arasında, ebedî sayılabilecek olan haklı şöhretini yaptı.

Osmanlı Tarihçilerinden Seçmeler serimizi Fuad Köprülü ile bitirmek istedik. Çünki o, Yeni Çağ tarihçiliğimizin başlangıcını teşkil eder. Gerçi ondan önce epigrafi, nümizmatik gibi tarihe yardımcı ilimler, Avrupa'da o sırada seviye neyse aynı seviyede Türkiye'de tesis edilmişti. Fakat doğrudan doğruya tarih ilmi, yeni fikirler gelmekle beraber, henüz klasik sistemden kurtulamamıştı. Köprülü, medeniyet tarihi, kültür tarihi, edebiyat tarihi, müesseseler tarihi, hukuk tarihi, iktisat tarihi, hattâ siyasî tarih gibi, bugün bir tekini bile ihtisasla kucaklamanın bilginlik sayıldığı çeşitli sahalarda, çok büyük başarı gösterdi ve çok mühim eserler verebildi. Meselâ yalnız Osmanlı edebiyatı tarihi değil, bütün Türk lehçelerinde yazılmış edebiyatların mütehassısı idi. Yalnız klasik edebiyatımızın değil, halk ve tasavvuf edebiyatlarımızın da büyük bilgini idi. Sebepleri neticelere bağlamaktaki ve tahlildeki kudreti, şüphesiz dehâ derecesindedir.

Doğu ve Batı dillerine olan vukufu, çağdaşı olan birçok bilginden daha sınırlı olmasına rağmen Köprülü, Batı'nın metod ve tenkid fikirlerini tamamen kavramış olması sayesinde, daha bugün üniversitede okuyan gençlerimizin yaşında iken, büyük otorite oldu. 23 yaşında yazdığı Türk Edebiyatı Tarihinde Usul adlı monografisi, tarihçiliğimiz ve edebiyat tarihçiliğimizde çağ değiştiren safha olarak kabûl edilebilir. Daha monografinin isminden, büyük iddia ortaya çıkıyordu. 28 yaşında yazdığı Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar ise, büyük bilginin şâheseri sayılır. Çok çalışkan ve verimli olan Köprülü'nün eserleri, küçük bir kütübhâne teşkîl edebilir. Aşağıdaki parça, İlk Mutasavvıflar'ın Ahmed Yesevî'den sonra ikinci kısmını teşkil eden Yûnus Emre bahsinden alınmış ve çok az müdahale edilerek ancak birkaç kelimesi sadeleştirilmiştir.

Burada Köprülü'nün diğer bir başarısını anmak yerinde olur. Fecr-i Âtî'den ve şairlikten gelen Köprülü, üslûpçu bir yazardır. Fevkalâde güzel ve örnek bir Türkçe'si vardır. Bu bakımdan, yabancı dil bilgisi bakımından kendisinden çok üstün, fakat Türkçe'de üslûp sahibi olmıyan tarihçileri gölgede bırakmıştır.

Köprülü, zengin ve bazan mevzu ile irtibatı meşkûk uzun dipnotları kullanmakla da tanınmıştır. Bugün bilhassa milletlerarası fikir tarihçiliğinde bu yolun bırakıldığı malûmdur. Ancak Köprülü, bibliyografyaya olan büyük hâkimiyetini, yarım asır önceki ilim dünyamıza bu şekilde göstermiştir.

Yûnus Emre'nin San'atı ve Şahsiyeti

Önce, Yûnus Emre bir san'atkâr mıdır ve eserinin yalnız san'at noktasından dâhilî yani bedîî kıymeti nedir? San'at hakkındaki ibtidâî ve mahdut telakkıylerini pek iyi bildiğimiz bizim eski tezkirecilerden başlıyarak bugüne kadar -tabiî aynı ibtidâî telakkıyler te'siriyle- Yûnus Emre'nin bir san'atkâr olduğu hiç düşünülmemiştir. Hakıykaten âteşîn bir mutasavvıf olan Yûnus, san'at ve san'atkârlık endîşeleriyle zerre kadar meşgul olmıyarak sırf kendi rûhunu, rûhî heyecanlarını, ihtiyaçlarını, ilhamlarını terennüm etti. Bütün mutasavvıflarda olduğu gibi onu da bu husûsta teşvik eden yegâne hâricî âmil, halkı irşâd ederek onlara faydalı olmak düşüncesiydi. Lâkin onun san'at endîşesiyle bağlı olmaması, lisânının düzgünlüğüne, kafiyelerinin selâmetine ehemmiyet vermemesi, bir san'atkâr, hattâ büyük bir san'atkâr olmasına hiç bir zaman engel değildir. Bunun aksine, o zamanın klasik edebiyat telakkıylerinden kurtulamıyacak ve bunun neticesi olarak rûhunu bu kadar samimiyetle dökemiyecekti. San'atta esas şahsiyettir. En kuvvetli şahsiyetler ise, en samimî olanlardır. Demek oluyor ki Yûnus'un kendi san'atkârlığından habersiz olması, onu büyük bir san'atkâr sayabilmemize hiç bir zaman mânî değildir.

Yûnus Emre'nin san'atı tamamıyle millî, yani tamamıyle Türk bir san'attır ki, bunu tahlîl edecek olursak, başlıca iki büyük ve esas unsura tesadüf ederiz : Biri, Yûnus'un eserlerinde esâs'ı teşkîl eder; diğeri, lisânını, edâsını, veznini, şeklini veren millî unsur ki, şekl'i teşkîl eder. Şekil ile esas, birbirinden ayrılamaz -ve ancak tecrîd ile tahlili mümkin olduğu için- bu iki unsur, Yûnus'un şahsiyetinde o suretle birbirine kaynaşmıştır ki, ondan vücuda gelen san'at tamamıyle millî, yani zevk bakımından tamamıyle Türk'tür. Fikrimizi hâricî bir misâl ile göstermek istersek diyebiliriz ki, Yûnus, bu iki ayrı unsuru, şahsiyetinin sıcaklığı ve heyecanıyle eriterek ortaya tamamıyle başka ve hususî hassalara mâlik yepyeni bir madde çıkarmıştır. İşte Yûnus'un kudreti, daha kuvvetli ve daha doğru bir tâbirle dehâsı, bu kabiliyetindedir ve esâsen bu dehâ şekli de onda tamamıyle Türk'tür.

Yûnus'un yaratarak üzerine şahsiyetinin damgasını -asırlarca silinemiyecek bir kuvvetle- kazıp tesbît ettiği bu millî san'at şeklinin kendine has olan seciyyeleri şunlardır : Safvet ve samîmîyet, basitlik, vuzuh ve kuvvet. Yûnus'u okurken, karşımızda sade, mâsum, gözleri şefkat ve sevgi dolu bir dervişin ilâhî bir lisanla terennüm ettiğini duyarız. Rûhunu eski bir tanıdık gibi bize açan bu derviş, Hakk'a karşı hitaplarında, feryatlarında da daima en tabiî bir safvetle, sâdedillikle, samî-

mîyetle haykırır, ağlar, itirâz eder, yahut vecd içinde terennüm eder. Onda yapmacık, gösteriş, merasim ve âdâba riâyet eder olmak gibi şeyler yoktur. Rûhunun basitliği bütün ilâhîlerinden berrak bir sûrette akseyler. Yûnus en derin ve en müşkil metafizik meselelerinden, hayret verici bir vuzûh ile bahseder. İslâm tasavvufunun inceliklerini, Neo - Platonist mektebinin akıydelerini hiç bilmiyenler bile, Yûnus'un ilâhîlerini okuyunca, rûhan, o mes'elelere tanıdık çıkarlar. Çünki, varlığın muammâlarını mutlaka kalblerinde duymuşlardır. Yûnus, ümmîcesine safveti ve sadeliği ile, o muammâları -en basit hal suretleriyle beraber- halka duyurabilecek bir telkin kuvvetine mâliktir. İfadesi kuvvetli ve inandırıcı, en çetin mes'eleleri ortaya koyma tarzı basit ve samîmîdir. Bilhassa, en yüksek hakıykatleri izahtaki sâdedilâne cür'eti, Acem mutasavvıflarının en büyüklerinde bile zor tesadüf edilebilecek kadar şahsî ve yüksektir :

Sırât kıldan incedir kılıçtan keskincedir
Varıp anın üstüne evler yapasım gelir
Altında gayyâ vardır içi nâr ile pürdür
Varıp ol gölgelikde biraz yatasım gelir
Tâ'n eylemen hocalar hâtırınız hoş olsun
Varuben ol tamuda biraz yanasım gelir

Okuyanları birdenbire hayrete düşürmekle beraber, kandıran, inandıran bu ifade tarzı o kadar tabiîdir ki, Mûsâ'nın tesadüf ettiği meşhur ümmî çobanın ağzından duyduğumuzu zannederiz. Halbuki Yûnus Emre, bu çoban gibi ümmî değildi. Zamanının bütün sistemlerini pek iyi biliyordu. Böyle iken, bu kadar safvet ve sadelikle, bu kadar millî bir zevkle en karışık metafizik mes'eleleri çözüp açabilmesi ve onlara ümmicesîne bir samîmîlik verebilmesi, inanılmaz bir hârikadır. Yûnus'un san'atında gördüğümüz bu başlıca seviyyeleri, basitliği, vuzûhu, kuvveti, Türk san'atının başka kollarında ve meselâ onun en enmûzecî bir kolu olan mimârîde de açıkça görüyoruz. İşte bu da gösteriyor ki, Yûnus'un edebî dehâsı, tamamıyle millî ve tipik bir dehâdır.

Yûnus'un san'at şekli hakkında verdiğimiz şu kısa izahlar, onun eserlerinin halk arasında asırlarca yaşamasının sebeplerini de açıkça gösteriyor : Yûnus'un san'atını teşkîl eden iki unsurdan birincisi yani İslâmî Neo - Platonist unsur, o devirden beri geçen altı asır esnasında azalmak şöyle dursun, bunun aksine -son asra gelinceye kadar- her gün daha artan bir şekilde devâm etmişti. Medreselerde okunan eski Yûnan fikir kalıntıları, sonra tekkeler, Acem mutasavvıflarının zengin ve kıymetli eserleri, hep bu tahassüs ve tefekkür şeklini kuvvetlendiriyor ve tâmîm ediyordu. Yukarı tabakalardan yavaş yavaş halk arasına da yayılan bu telakkıyler ortalıkta hüküm sürerken, Yûnus ilâhîlerinin unutulması tabiî mümkin değildi. Bilhassa, unsurun tamamıyle halktan alınmış şekillerle onun zevkıne uygun bir tarzda yenileştirilerek ortaya konması ve böylece en yüksek ve müşkil metafizik telakkıylerinin halkça anlaşılabilecek kadar basit ve millî bir şekilde ifade olunması, Yûnus ilâhîlerine en basit tabakalarda bile çok büyük bir yer veriyordu. Yukarıda, Yesevî'nin başarı sebeplerini tahlîl ederken söylediğimiz gibi, halk edebiyatının asırlardan beri âdetâ sâbit kalması ve halk zevkının büyük bir değişmeye uğramaması da, onun eserinin asırlarca yaşamasında başka bir âmil olmuştur. Bununla beraber, Yûnus'un asırlar boyunca süren bu san'atkârlık muvaffakıyyetini yalnız onun san'atına muhâtab olan çevrenin büyük bir fikrî ve mânevî değişikliğe uğramamasında değil, biraz da şahsiyetinde, dehâsında aramalıdır. Eğer böyle olmasa, millî zevkın araştırılmasına büyük bir ehemmiyet verilen şu yıllarda, büyük mütefekkirimiz Ziyâ Gökalp, yazdığı birkaç ilâhîde, onun ilâhîlerindeki millî ve samîmî edâyı taklîde çalışmazdı.

Yûnus Emre ile Ahmed Yesevî hakkındaki fikirlerimizi ayrı ayrı okuyanlar, kendi kendilerine kolayca bu ikisi arasında bir karşılaştırma yapabilirler. Yalnız onları böyle bir zahmetten kurtarmak için, kısaca, aralarındaki bazı mühim farkları kayd ile iktifâ edelim : Bir defa Yûnus'un ve Anadolu'da yetişen seleflerinin, Ahmed Yesevî ve muakkıblerinin te'sirinde oldukları muhakkaktır. Hoca Ahmed Yesevî ile Yûnus'un san'at unsurları bile hemen biribirinin aynıdır. Yalnız Yûnus'ta felsefî unsur daha geniş ve daha yüksek bir mahiyet alarak sarîh bir «vücûdiyye-i hayâliyye» şekline girmiş olduğu gibi, ifade de didaktik, kuru mahiyetten kurtularak lirik ve canlı bir şekil almıştır. Aralarındaki farkı yalnız zaman ve muhitle izah etmek mümkin değildir. Herhalde Yûnus Emre bir tarîkat kuracak fikir kabiliyeti gösterememekle ve tarîkat kurucusu mânevî nüfuzunu kazanamamakla beraber, Yesevî'den çok daha yüksek bir hassasiyete mâlik ve çok daha şahsî bir san'atkâr, ondan çok heyecanlı ve çok canlı bir mutasavvıftı. Bütün Türk edebiyatı, menşe'lerinden bugüne kadar, ondan daha büyük bir mutasavvıf - şâir yetiştiremedi.

4. OSMANLI TÜRKÜ'NÜN KARAKTERİ

Osmanlı Çağında Türk Karakterinin Kesin Çizgilerini Alması

Maddî hayatın yanında ve aynı paralelde mânevî hayat da yaşıyan canlıya «insan» diyoruz. Yükselmiş toplumlar, maddî ve mânevî hayatı çok iyi dengelemiş toplumlardır. Maddî hayat gibi mânevî hayat da çeşitli olduğu derecede karmaşık unsurlardan örülmüştür ve bu unsurlar her toplumda değişir. Yaşadığı kültür hayatı ve mânevî ortam, bir toplumun ahlâk ve karakterini meydana getirir. Devir devir milletlerin ahlâk ve karakterleri yükselip alçalabilir, şahlanıp miskinleşebilir.

Vatanseverlik

Türk karakterinin en çarpıcı taraflarından biri, üstün vatanseverlik duygusu ve şuûrudur. Türk tarihi, vatan için can verenlerin tarihidir. Can veremiyenler mal vermişler ve ellerinden ne gelmişse bu yolda esirgememişlerdir. İşte bir örnek : Rumeli kazaskeri Çapanoğlu Abdülfettâh Efendi'ye ailesinden 18.000 altın kalmıştı. Bu paranın tamamını 1829'da Rusya ile olan ölüm kalım savaşında harb iânesi olarak devlete verdi. O tarihte kadı idi, «devletin verdiği maaş bana kâfidir» dedi. Böyle örnekler sonsuzdur. Kale yapılması, onarılması, kadırga yapılması, top dökülmesi gibi işler için sonsuz vakıflar kurulmuştur.

Üstünlük Rûhu

Türk karakterinin diğer mühim bir unsuru üstünlük şuûru (complexe de supériorité)'dur. Atatürk, millî seciyenin bu unsurunun devâm etmesi, daha da canlanması için çok çalışmıştır.

Vekar

Türk vekarı da ünlüdür. Türk, vakurdur. Vekarı içinde mütevazı, cid-

dî ve ağırbaşlıdır. Gürültüden ve gevezelikten nefret eder. Az konuşur. Hemen hiç gürültü yapmaz. Kahkahayla gülmemeye dikkat eder. Heyecanını belli etmez. Sessizliği sever. Huzûruna düşkündür. Koşmaz. Sokakta kimseyi kovalamaz. Sokakta ilgi uyandıran bir şey gördü mü, bakıp geçer, durup kalabalık yapmaz. Ağırbaşlı ve anlayışlıdır. Erken yatıp güneş doğmadan kalkar. Dedikoduyu sevmez. Öğünmeyi ayıp sayar. Çocuklar çığlık atmaz ve döğüşmezler. Yüksek sesle konuşmanın ayıp olduğu her çocuğa öğretilir.

Terbiye

Terbiye, her şeyin esasıdır. Kabalık ve anlayışsızlık çok hor görülür. Böyle insanlardan nefret edilir.

Kadına Saygı

Kadınlara saygısızlık görülmemiş şeydir. Evinde olsun, sokakta olsun, kadın saygısızlık görmez. Kadın asılamaz. Kadına işkence edilemez. Kadına ait hiç bir mala devlet el koyamaz.

Nezaket

Nezaket, tabiat icabıdır. Avrupa'daki sahte ve gösteriş nezaketi ayıp sayılır. Biri sözünü bitirmeden diğerinin başlaması büyük görgüsüzlüktür. Ubicini, çöküş devrinde, 1855'te bile «Türkler, kâinâtın en kibar, zarîf ve muhteşem şekilde nazik insanlarıdır» der.

Tevâzu

Başkasının şahsî işlerine tecessüs göstermek ve meraklanmak çok ayıp sayılır. Kibir ve gurur, Şeytân'a mahsus karakter unsurları telâkki edilir. Hele gerçekten büyük makam işgal eden bir adamın kibir göstermesi, o makamı dolduramadığına işaret sayılır.

Saygı ve Sevgi

Büyüğe saygı, küçüğe sevgi, değişmez Türk terbiyesidir. Burada büyüklük yalnız yaş bakımından değildir. Aynı zamanda makam ve servet bakımındandır. Ana ve babaya saygısızlık, çok büyük günahlardan sayılır. Büyük kardeşe de bir nisbette saygı vardır. Bir kaç ay büyük erkek veya kız kardeşe «ağabey» ve «abla» denilir, asla isimleriyle çağırılamaz. Batı'da ise kardeşler, kendilerinden çok büyük abla ve ağabeylerini küçük adlarıyle çağırırlar.

Sadakat ve Vefa

Türk için sadakat, bir görevdir. Sadakati olmıyan, görevine ihanet etmiş sayılır. Fakat vefasızlık, sadakatsizlikten çok ağırdır. Türk için ve-

fasız adam, köpekten aşağı bir mahlûktur. Vaad ve yemine sadakat esastır. Vaadinden ve yemininden dönenin ödiyeceği kefâret çok ağırdır. Verdikleri sözün esiridirler, ne bahasına olursa olsun yerine getirirler.

Hayırseverlik

Türk hayırseverliğine, üç kıt'adaki Türk mimari anıtları şâhiddir. Hayır yapmadan ölen insan, insan bile sayılmaz. Her sokakta, her köyde görülen çeşme ve mescidlerden en büyük bayındırlık eserlerine kadar -askerî tesisler hâriç- imparatorluk devrinde ne kalmışsa, vatandaşın hayır eseridir, onun arsuzuyle, onun malından, en küçük bir zorlama bahis konusu olmaksızın yapılmışlardır. Devletin hiç bir katkısı olmamıştır.

Bir zenginin kapısının yoksula ve ihtiyaç sahibine kapanması, çok aşağılık bir davranıştır. Böyle bir adam, o toplumda, o mahalde barınamaz, hakaret görür. Yemek için bir saraya ve konağa girenin mutlaka karnı doyurulur. Bir kulübenin kapısı çalınıp ekmek istense, kulübe sahibi ekmeğinin yarısını bölüp mutlaka verir. Aksine bir davranışı görmemiştir ki, bilsin ve tatbik etsin! Merhamet, büyük meziyet sayılır. Merhametsiz, yalnız hemcinsine değil, hayvan ve bitkiye de acımıyan ve bunlara değer vermiyen insan, çok aşağı, insaniyetsiz, medeniyetsiz, topluma yabancı ve aykırı addedilir.

Tevekkül

Klasik Osmanlı devri Türk karakterinin son zamanlara kadar uzanan bir unsuru da tevekkül'dür. Tevekkül, çok oynak bir meziyettir. Aklı esîr edecek dereceye varırsa, miskinlik hâlini alır. Sabır şeklinde ise, şüphesiz insanın yararınadır.

Dürüstlük

Türk karakterinin en belirgin hususıyetlerinden bir diğeri şüphesiz namus, şeref ve dürüstlük duygusudur. Başkasının hakkına tecavüz etmek, başkasının hakkını yemek korkusudur. Hileyle, başkasının sırtından kazanılan paranın hayır getirmiyeceği kanaatidir.

Sosyal dayanışmanın mükemmele çok yakın bulunduğu Osmanlı toplumunda komşunun, hattâ mahalleden birinin derdi, bütün mahallenin derdi sayılır, halli ve def'i için herkes elinden geleni yapardı.

Temizlik

Türk toplumunun o çağ Batılılar'ı çok hayrette bırakan bir hususiyeti de temizlikleri, sık yıkanmalarıdır. Temizliği dinin yarısı sayan bir toplumda bu alışkanlığa şaşmamak icab eder. Ve Türk, mutlaka akar suda yıkanır. Akmıyan, biriktirilmiş suda yıkanmak, Türk için pisliktir. Türk

hamamının ve mutfağının temizliği, bolluğu ve genişliği, o çağ Avrupalı gezginlerin eserlerinde ehemmiyetle belirttikleri konular arasındadır.

Tabiat Sevgisi

Türk'ün tabiat sevgisi meşhur ve çok eskidir. Yeşilliğe, ağaca, çiçeğe bayılır. Onları itina ile, aşkla yetiştirir ve muhafaza eder. Hayvanlara acıma duygusu çok yüksektir. Türk şehirleri, kuş cennetleri hâlindedir.

Türk toplumu için meçhul bir âfet de intihardır.

İlme, ilim adamına, öğretmene ve din adamına, kitaba, hattâ yazılı kâğıda karşı Osmanlı Türkü'nün saygısı meşhurdur. Kumar ve fuhuş meçhul gibidir. İçki içenler vardır, fakat azdır. Buna karşılık XVII. asırdan itibaren tütün ve kahve tiryakiliği çok yaygındır.

İyi ve Gerçekçi Yasalar

Çok iyi düşünülmüş ve dengelenmiş kanunlar, Türk toplumuna ve Türk devletine faydalı şekillerde düzenlenmiştir. Nimetlerin iyi paylaşılması, insanoğlunun sağlıyabileceği nisbette gerçekten iyi bir sosyal adaletin kurulabilmiş, ve daha mühimmi zihinlere yerleştirilmiş ve örf ve âdet hâline getirilebilmiş olması, Türk ahlâk ve karakterinin yükselmesinin sebepleri arasında, hiç ihmâl edilmiyecek bir husustur. Nimetlerin kötü, adaletsiz ve dengesiz paylaşıldığı, sosyal adaletin olmadığı toplumlarda ahlâk ve karakter zaaflarının arttığı muhakkaktır.

Devamlı Savaş Felâketlerinin Türk Toplumunu Kemirmesi

Türk toplumunda ahlâk ve karakter bozulması yenidir, XX. asırdadır. Fakat bu bozulmada, Türk toplumunun dinamik toplum hâlinden pasif toplum hâline gelmesinin de tesiri vardır. Türk toplumu ise, daha XVI. asrın sonlarından başlıyarak, eski dinamizmini kaybetmiştir. XVIII. asır sonlarında, tamamen hareketsiz bir toplum hâline gelmiştir. Hareketsiz, fakat henüz ahlâklı ve karakter sahibi. 1918 yıkımıdır ki, Türk toplumunu, perişan etmiş ve bir çok ahlâk nosyonu, onarılmaz yaralar almıştır. Bunun bütün dünyada da böyle olduğunu belirtmek lâzımdır. İkinci Cihan Savaşı'ndan sonra ise ahlâk, bütün dünyada, çok büyük darbeler yemiştir.

XIX. asırda Osmanlı Türk toplumunda ahlâk ve karakter, hâlâ dünya milletlerine örnek gösterilecek seviyededir. Çok iyi insanlardan bir araya gelmiş bir toplumdur. Fakat tehlikeli şekilde pasif hâldedir. Ancak savunma savaşı yapabilmektedir, taarruz gücünü yitirmiştir. Çok yorulmuştur. Atalarının kan ve alın teriyle bıraktıkları akıl almaz büyüklükteki mirası, mümkin olan bir rahatlık içinde yemeyi tercîh etmekte, ona bir şey ilâve etmek şöyle dursun, onu doğru dürüst savunmayı bile fazla

düşünmemektedir. İçte ve dışta başına ne gelirse, «takdîr-i İlâhî» bahanesiyle geçiştirmektedir. Yorgun bir savaşçıdır. Cihan devletleri kurmaktan yorulmuştur. Zira cihan devletleri, bir dakika göz kırpmamacasına uyanıklıkla kurulur ve ayakta tutulur. Cihan devleti sahibi milletin, bir an gaflete dalmasına izin yoktur. 2.000 yılda 60 kuşak... Son kuşaklar, sanki atalarının yorgunluğunu çıkarmak misyonu ile şartlandırılmışlardır. Yalnız bir defa, Yunanlı'nın İzmir'e çıkıp Ankara'ya yaklaşmak cür'eti karşısında kafası iyice kızmıştır. Yıkılan imparatorluktan millî devlete geçiş, bu kutsal kızgınlığın eseridir.

Sorular :

1 — Osmanlı devrinde olgunlaşan Türk karakter yapısının ana çizgilerinden bahsediniz.
2 — Üstünlük şuûru, vekar ve terbiye karakterlerinden bahsediniz.
3 — Osmanlı'da kadına saygı, küçüğe şefkat, büyüğe hürmet ve tevazu nasıldı?
4 — Sadakat ve vefâya verilen her şeyden büyük ehemmiyet nasıldı?
5 — Osmanlı hayırseverliğini örnekleriyle belirtiniz.
6 — Osmanlı tevekkülünü anlatınız.
7 — Osmanlı Türkü'nün dürüstlüğünü belirtiniz.
8 — Temizliğe verilen ehemmiyetten bahsediniz.
9 — Osmanlı Türkü'nün tabiat sevgisini belirtiniz.
10 — Osmanlı Türkü'nün ahlâk değerleri nasıl zaafa uğradı?

OKUMA PARÇASI : XXXVIII

KANÛNÎ DEVRİNDE ISTANBUL

Eski Avrupalı seyyahların, geçmiş yüzyıllardaki Türkiye hakkında yazdıkları eserler, çok ilgiye değer bilgiler verir. Türkler'inkinden başka bir medeniyetin mensubu olan Avrupalı, toplumumuzu değişik bir açıdan görmüştür. İçlerinde geniş kültürlü ve derin görüşlü olanlar, geçmiş yüzyıllardaki Türkler hakkında gerçekten önemli şeyler söylemişlerdir. Bunlardan biri de Baron Büsbek'tir. Büsbek, Belçikalı bir asilzadedir. Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles - Quint (Şarlken)'in hizmetine girmişti. En önemli memuriyeti, Almanya'nın Türkiye büyükelçiliğidir. O devirde Türkiye imparatorluğu, azametinin zirvesine erişmişt. Tahtta, ihtiyar Kanûnî Sultân Süleyman bulunuyordu. Yalnız Istanbul'u değil, Anadolu'yu ve Türk imparatorluğunun birçok yerini gezen Büsbek, Anadolu bitkilerini, bu arada ilk defa olarak lâleyi ve leylâkı Avrupa'ya tanıtmış, Ankara'da Latin edebiyatının şâheserlerinden olan ünlü Avgustus Yazıtı'nı bulmuştur. Uzun yıllar Türkler arasında yaşayan bu bilgin diplomat, dünyanın yarısından fazlasını elinde tutan Türkler hakkında ilgi veren düşünceler ileri sürmektedir.

Almanya'nın XVI. asır Istanbul büyükelçisi «Türkiye'de, diyor; Türk toplumunda, şahsî meziyet ve liyakat dışında hiç bir şeye değer verilmez. Asalet yoktur. Bunun tek istisnası, Osmanoğulları hânedânıdır. Yalnız bu hânedâna mensup olmak insana doğrudan doğruya bir mevki sağlar. Yoksa yükselebilmek için, çalışmaktan ve değerini gösterebilmekten başka yol yoktur».

«Türkler, ilme saygılı ve ince duygulu bir millettir. Yazılı bir kâğıdın ve gül

gibi çiçeklerin yapraklarının üzerine basmazlar. Yolda yazılı bir kâğıt görünce, alıp bir kenara koyarlar ki, kimse üzerinden geçmesin».

«Istanbul şehrine gelince, tabiat burasını, cihanın taht şehri olmak için yaratmışa benzer. Daha güzel, daha iyi mevkide bir şehir tasavvur bile edilemez. Padişahlar, yabanî hayvanları getirip şehrin birkaç yerinde hayvanat bahçeleri yaptırmışlar. Türlü türlü vaşaklar, yaban kedileri, panterler, leoparlar, arslanlar gördüm. Arslanlardan biri o kadar iyi terbiye edilmişti ki, ziyaretim sırasında, hayvanın mürebbisi yemek üzere ağzına büyük bir koyun parçası verdi ve sonra bu parçayı geri aldı; arslan, kanın tadını almış olduğu halde, hiç sükûnetini bozmadı. Dans eden ve top oynayan bir küçük fil yavrusu da gördüm, çok hoşuma gitti!»

«Istanbul çarşılarında da vahşî hayvanlar satılır. Maymun, papağan, geyik, karaca, tilki, ayı, vaşak, sansar, samur gibi akla gelebilecek her hayvanı satan dükkânlar vardır. Bilhassa ecnebiler buradan çok alışveriş yapıp, bu hayvanları Avrupa'ya götürürler. Türkler'in kuş pazarları harikulâdedir. Her türlü kuşu bulmak mümkindir».

«Türk sistemini kendi sistemimizle mukayese ettiğim zaman, gelecekte başımıza gelmesi muhtemel şeyleri düşünüp titriyorum. Türkler'in tarafında, tarih boyunca tasavvur edilebilecek orduların en kudretlisi mevcut. İmparatorluğun bitmek tükenmek bilmez bütün kaynakları bu ordunun emrinde. Zafere alışkanlık, devamlı seferlerin tecrübeleri, birlik, düzen, disiplin, kanaatkârlık, uyanıklık bu büyük ordunun başlıca vasıflarını teşkil ediyor. Bizim ordularımızsa fakir, müsrif, mağlûbiyetlerden mâneviyatını yitirmiş, disiplinsiz, serkeş, sarhoş, sefih, tamahkârdır. Eğer İran, doğudan Türkiye'yi daimî şekilde tehdit etmese, Avrupa'nın işi çoktan bitmişti. Türkler, İran'la işlerini bitirdikleri zaman, bizim boğazımıza atılacaklardır. Böyle bir atılıma karşı ne derecelerde hazırlıksız olduğumuzu düşünüp titriyorum».

Bunlar, alelâde bir adamın değil, Avrupa'nın yarısını ve bütün Amerika'yı elinde tutan Almanya ve İspanya'nın büyük bir diplomatının görüşleridir. Çöküş devirlerimizde biz Avrupa'ya nasıl bakıyorsak, yükselme devirlerimizde de Avrupa'nın bize aynı şekilde baktığı anlaşılıyor. Büsbek, görüş ve tahlillerine şöyle devam ediyor :

«İlk dikkat ettiğim özellik, çeşitli sınıflara mensup Türk askerlerinin, kendi karargâhlarından dışarıya çıkmamalarıydı. Bizim karargâhlarda olup bitenleri bilenler, buna inanmakta zorluk çekeceklerdir. On binlerce askerin bulunduğu Amasya ordugâhında, mutlak bir sessizlik hüküm sürüyordu. Kavgadan, münakaşadan, şiddetten, zorlamadan, eser yoktu. Yüksek sesle konuşana bile rastlamadım. Her taraf tertemizdi. En küçük bir süprüntü görülmüyordu. Bu gibi şeyleri Türkler derhal yakıyor veya uzağa götürüp gömüyorlar. Türkler'de her türlü kumar meçhuldü. Bizim ordugâhlarımızdaysa, zar ve kâğıt oynanmayan, içki içilmeyen, kavga çıkmayan çadır yoktur».

«Düşman ülkesinde bulundukları zaman Türkler, ramazan ayına tesadüf ettiği takdirde, oruç tutmuyorlardı. Öğle yemeğini padişah bizzat herkesin göreceği açık bir yerde yiyordu ki, bütün ordu kendisini taklit etsin ve kimse taassuba kapılıp oruç tutarak kuvvetten düşmesin. Bu oruçlarını Türkler, düşman ülkesinden çekildikten sonra kaza ediyorlardı».

«En küçük bir disiplinsizlik derhal cezalandırılıyor ve hiç bir suça göz yumulmuyordu. Ordugâhta bir bayram namazının kılındığına şahit oldum. Saflar, hayret edilecek derecede muntazamdı. Uçsuz bucaksız bir kalabalık, göz alabildiğine dalgalanıyordu. Türlü türlü, renk renk, üniformalar, altın, gümüş, lâl, ipek, saten parıltıları içinde devam edip gidiyordu. Bu servet ve ihtişam içinde herkes müte-

vazı idi. Bu kudret ve zenginlik, onlar için alışılmış, benimsenmiş şeylerdi. Uzakta tımarlı süvarilerin binlerce atı görünüyordu. Gayet güzel, yüksek, bakımlı, hayvanlardı ve son derece bahalı bir şekilde süslenmişler ve donatılmışlardı».

«Türk cemiyetinin manzarası da, Türk ordusunun manzarasından farksızdır. Aynı sessizlik, servet içinde sadelik, kudretinden emin olanlara mahsus tevazu, halk tabakalarına kadar yayılmıştır. Türkler'den alacağımız dersler, sonsuzdur».

G — İktisâdî Düzen

1. EKONOMİ

XIX. asra kadar Türk şehirlerinde hayat şartları, Avrupa şehirlerindekinden iyidir. XVIII. asırdan önce ise, mukayese edilmiyecek derecede üstündür. Köylünün durumu da o çağlar Avrupa köylüsünden iyidir. Maddî durum böyle olduğu gibi, âsâyiş ve huzur da mükemmele yakındır. XVI. asırda Istanbul gibi dünyanın en kalabalık şehrinde yılda ortalama bir cinayet işlenmektedir.

Türk toplumu, itaat temeline dayanmaktadır. Piramidin başında padişah vardır. İrâdesi münakaşa edilememektedir. İrâdesine saygısızlık, günah, devletin ve netice bakımından tab'anın menfaatlerine aykırı sayılmaktadır. Dehşetli bir hiyerarşi mevcuttur. Kendisinden 6 ay önce ustalığa yükselmiş bir esnafa diğer bir usta, hayat boyu gerçek bir saygı göstermektedir. Ailede aile reisinin otoritesi kesindir. Karşılıklı sevgi ve saygı, tam bir hakkaniyet anlayışına dayanmaktadır. Toplum, kanaatkâr ve tokgözlüdür.

Esnaf

Esnafın sosyal yapıdaki yeri, sanayileşmenin olmadığı o devirde, bugünkinden çok üstün ve ehemmiyetli idi. Kanunları, kanunlardan fazla riâyet edilen gelenekleri, âdetleri, kaideleri vardı. İhtisaslar iyice ayrılmıştı ve birinden diğerine geçmek hemen hemen imkânsızdı. XVII. asırda Istanbul'da 1.100 çeşit esnaf vardı.

Türk esnaf ve tüccarının, dünyanın en namuslu iş adamları ve satıcıları olduğu, o çağ bütün Batılı gezginlerin seyahat - nâmelerinde okunur. İmparatorluğun son devirlerine kadar böyleydi. Türk iş adamının ve tüccarının ahlâkını, leventler, tatlı su frenkleri ve azınlıklar bozmuştur.

Lonca

Her esnaf, kendi loncasına bağlı idi. Lonca, bir çeşit sendika idi. Lonca dışı esnaf olmak kaabil değildi. Devlet izin vermezdi. Zira esnaf önce

loncası içinde otokontrole tâbî idi. Sonra devletin kontrolü altında idi. Bir esnafın herhangi bir yolsuzluğundan o loncanın başı veya temsilcisi, hükûmete karşı sorumlu idi. Selçuklular'dan Osmanlılar'a geçen lonca teşkilâtı, XIX. asrın başlarına kadar eski hâliyle devam etti. XIX. asırda bazı kaideleri değişip yenilendi. 1913'te kalktı. Loncalar bir arada konfederasyon şeklinde de teşkilâtlı idiler. Esnaflık babadan oğula kalırdı. Babadan esnaflık kalmıyan kişi, çocukken veya genç yaşta çıraklık suretiyle işe başlardı. Kalfalık ve ustalık, belirli törenlerle tevcîh edilen resmen tanınmış unvanlardı. Loncanın izni olmadan kalfa ve usta unvânını taşımak, bir başıbozuğun bir subay rütbesinde olduğunu iddia etmesi kadar imkânsız bir suçtu. Çırak, ustası tarafından yalnız mesleğin en ince noktaları öğretilmekle bırakılmaz, ahlâkan da yetiştirilirdi. Müslüman ve Türk ahlâk ve geleneklerine uymasına çok dikkat edilirdi. Onun için esnaf, toplumun en temiz ve temelli kesimlerinden biri idi. Her lonca, «altılar» denilen 6 kişilik bir yönetim kurulunca yönetilirdi. Altılar'ı o loncanın ustaları rey vererek seçerlerdi. Kalfa ve çıraklar rey veremezlerdi. Hükûmet, o loncaların meseleleri için Altılar'la görüşürdü. Altılar'ın salâhiyeti büyüktü. Bir lonca mensubu, ancak ağır suçlar için kadı huzûruna çıkarılırdı. Lonca yönetim kurulunun dükkân kapatma, loncadan çıkartma, kısa müddet habsetme gibi çeşitli yetkileri vardı. Her loncanın «avârız sandığı» denilen zengin kasası vardı. Bir esnaf mesleği içinde ve dışında ne türlü felâkete uğrarsa uğrasın, Altılar'ın kararı ile zararı bu sandıktan tamamen ödenirdi. Bazı lonca sandıkları, gerçek birer banka kadar zengindi. Esnaf, itibar gören, refah içinde yaşıyan bir sınıftı.

Asırlık tecrübe, maharet ve sabır, Avrupalı gezginlerin dikkatle belirttikleri gibi, Türk esnafının ortaya çıkardığı imalât ve işin, daima yüksek kaliteli, sağlam ve güzel olmasını sağlamış, loncaların otokontrolüne eklenen daimî hükûmet mürakabesi de bunu temin etmiştir.

1637 sayımına göre -banliyöler hâriç- Istanbul şehrinde 79.264 esnaf vardı. Bunlar, biribirine benziyen meslekler bir araya getirildiği için sadece 158 loncaya bağlı idiler. Şehirde en az 400.000 kişinin esnaflıkla geçindiği ortaya çıkar. Binlerce üyesi olan loncaların yanında, üye sayısı 100'ün altında bulunanlar da mevcuttu. Gerçek sanayi, esnaf sektörünün dışında ve daha çok devletin elindeydi. Esnaf, sanayiciden çok, imalâtçı idi. Büyük ölçüde imalât yapan sanayicilere esnaf değil «tüccar» deniliyordu. Bunlar lonca dışı idiler. Meselâ tekstil sanayii esnafın değil, tüccarın elindeydi.

Devletin İktisadî Gücü

Osmanlı İmparatorluğu, hiç olmazsa XV - XVII. asırlarda, kendi kendine yeterli bir cihan devleti idi. Hiç bir ham veya yapılmış madde idhâl etmeksizin hayatını en üst seviyede devâm ettirebilecek ve savunma gü-

cünü ayakta tutabilecek gücte idi. Gerçi ihracat gibi idhalât da vardı, fakat hayatî bir ehemmiyette değildi, ticaret gayesiyle yapılıyordu. Aslında, dünya standartlarına eş veya üstün olmak üzere, ihtiyacı olan her şeye sahipti ve her şeyi üretebiliyordu. Bir, bir kaç, hattâ bütün devletlerle ticaretinin durması, ne hayat standartını düşürebiliyor, ne de millî savunmasını kısıtlıyabiliyordu. Hiç bir devlete borçlu değildi ve dış borç almıyordu. Devletin 1854'ten önce, yabancı bir devlet, müessese veya şahıstan, tek altın borçlandığı ne görülmüş, ne işitilmişti. Ama kendisi, dış yardım yapıyordu. Dış yardım hem nakden, hem mal şeklinde, yahut askerî veya bahrî yardım tarzında oluyordu. Devlet, askerî bakımdan da kendi kendine yeterli idi. Bir, bir kaç, hattâ bütün düşman devletlere karşı, hiç bir müttefika ihtiyacı yoktu. XVI. asırda deniz kuvvetleri de bu durumda idi. Ordu ve donanmaya ait hiç bir madde yoktu ki, dışarıdan idhâl edilsin. Hepsi imparatorlukta elde edilir ve imparatorlukta yapılırdı. İhtiyaç maddelerinin bugünki kadar çeşitli ve ekonominin bugünki kadar karmaşık olmadığı o çağlarda, Osmanlı cihan devletinin durumu böyleydi.

Hayat Şartları ve Maddî Seviye

XVIII. asrın sonlarına kadar Türk halkının hayat seviyesi ve millî geliri, dünyada başta geliyordu. Uzun savaş devrelerine girmedikçe veya çok kötü kurak yıllar biribirini takib etmedikçe, bolluk ve bereket, ucuzluk ve refah ülkesi idi. Tabiî bölge dengesi yoktu ve bu derecede biribirine benzemiyen memleketleri bir araya getiren imparatorlukta bu mümkin de değildi. En müreffeh bölgeler Rumeli, Batı Anadolu idi. Bugün Birleşik Amerika'nın 50 eyâleti arasında bile denge kurulamamıştır. Meselâ bugün Connecticut eyâletinde millî gelir, Mississippi eyâletinin bir katıdır. İmparatorluk Türkiyesi'nin de müreffeh, orta halli ve fakirce ülkeleri vardı. Istanbul, İzmir, Selânik, Cezâyir, Beyrut gibi dış ticarete açık limanlar, zengin yerlerin başında geliyordu. Edirne ve Bursa gibi sanayi şehirleri de öyle. 1540'a doğru refahın zirveyi bulduğu anlaşılmaktadır. Daha 1454 Türkiyesi'nden bahseden bir Yahudi gezgin, Isaak Zarfati, Almanca seyahat - nâmesinde, hayat şartlarını «Cennet» kelimesiyle vasıflandırmaktadır.

Bolluk ve bereket, ucuzluk ve refah, bir nisbette hattâ 1912'lere kadar devâm etmiştir. Pahalılık, fiat artışı, paranın değerini devamlı kaybetmesi, ana maddelerin kıtlığı, kalitenin düşmesi, köyün bozulması, yüksek kalitenin, hâlis ve sâf eşyanın tarihe karışması, 1912'den başlar.

İktisadî politikaya çok bağlı olan malî siyaset, hiç olmazsa XVIII asra kadar, Avrupa devletlerine nazaran muntazam, çok daha güçlü ve hacimli idi. Tabiî devir devir iktisadî buhranlar, tabiî veya sun'î para darlıkları oluyordu. İleri sürdüğümüz üstünlük, o devrin diğer devletlerine nisbetledir. Bir XVII. asır devletini ele alıp XX. asrın modern devleti ile mukayeseye kalkışmak, tabiatiyle mümkin değildir. Mukayeseler, çağdaş olanlar arasında yapılabilir. Meselâ XVI. asır Türk ekonomisi, her türlü yabancı rekabetten çekinmez bir derecede yüksekti. Bu hâle gelince devlet, ticarî sınırlamaları gevşetti, bundan ise zamanla Avrupalı tacirler faydalandı. Fransa, İngiltere gibi devletlere Türkiye'nin Almanya, İspanya, Venedik gibi düşmanlarına karşı kalkınmaları ve yutulmamaları için gösterdiği müsamaha ve onlara yapılan yardımların da sonradan kötü neticeleri ortaya çıktı ki, kapitülasyonlar denilen müessese böyledir.

Kredi

Kredi müessesesi vardı ve çok defa faize bağlıydı. Faize bağlı vakıflar ve muameleleri şer'î makamlar tescîl ediyordu. Yalnız aşırı faizcilik (ribâ = murâbaha = tefecilik) yasaktı. Vakıfların bakılması için faize verilmek üzere nakid para bağışlıyan hayır sahipleri çoktu. Ticarî kredi de gelişmişti. Ticarette kullanılan faizin «harâm» değil «câiz» olduğuna dair, Kanûnî Sultân Süleyman'ın iki şeyhulislâmının, Kemalpaşa - zâde ve sonra Ebussuûd Efendi'nin iki fetvâsı elimizdedir.

Kanûnî faiz haddi yıllık % 10 - 15 arasında idi. Fazlası murâbaha sayılıyor ve devletçe takib ediliyordu. Meselâ Bursa şehrinde 1561 yılında vakıflar, 3.394.046 akça faizli kredi vermişti. Bu meblağ, o yıl onda biri kadar 333.119 akça faiz getirmişti. 1530'da Bursa sancağının 25 kazâsında faizle işletilmek üzere hayır sahipleri tarafından nakid para tahsîs edilmiş vakıfların sayısı 42 iken aynı sancakta bu sayı yarım asır içinde 1580'de 609'a çıkmıştı.

Toprak Mülkiyeti

XVI. asrın sonlarından itibaren toprak düzeni bozulmaya başlayıp tımarlar düzenini kaybedince, toprağı işleyen köylü, sıkıntılı durumda kaldı. Ağır faizli borçlanmalarla toprağını kaybetti. Yahut işletemediği toprağını bırakıp, Osmanlı deyimiyle «çift bozan» hâline geldi. Veya âsâyiş bozukluğundan toprağını bıraktı, hizmet sektörü gittikçe gelişen şehirlere göçtü. Topraklar yavaş yavaş tımarlı sipahisinin hâkimiyet ve otoritesinden de mahrum kaldı. Istanbul'daki merkez ordusu çoğaldıkça rağbetten düşen tımarlı sipahisi de toprağını terk edip Istanbul'a gelmiye başladı. Ancak sermaye sahibi zenginlerin çiftçilik yapabilecekleri bir düzen gelişti. Zamanla bölgesine ve sınıfına göre ağa, bey, şeyh denilen toprak mütegallibeleri ortaya çıktı. Bir iki kuşak içinde bunların çocukları ve torunları, o toprakların meşrû sahipleri olduklarını iddia edip, köylüyü tamamen ırgat durumuna düşürdüler. Bu mekanizma, toprağın

verimli olmadığı, hükûmetin iyi âsâyiş götüremediği, az gelişmiş ülke ve bölgelerde daha çok işledi. Gelişmiş bölgelerde ise toprak mütegallibesi, daha çok saraya dayanan, padişahı dolandıran adamlar arasından çıktı.

Bir yabancının imparatorlukta toprak sahibi olması mümkin değildi. Toprak satın alabilmek için, padişah tab'ası olmak şartı vardı.

Narh

Hükûmet nâmına kadı, kendi kazâsı içinde, halkın vaz geçilmez ihtiyacı telâkki edilen her türlü mala narh koymıya yetkili idi. Bu mallar hiç bir zaman keyfî fiatlarla satılamazdı.

Madenler

Madenler, devletçe de, şahısça da işletilebiliyordu. Kanun : Memâlik-i Şâhâne'de bulunan bütün altın, gümüş, demir, kurşun, bakır ve diğer bütün madenler, bulan şahsa aittir. Bu şahıs, çıkardığının beşte birini Hazîne'ye vermekle yükümlüdür.

Sorular :

1 — Osmanlı toplumunda esnâf'ın ehemmiyetini belirtiniz.
2 — Lonca teşkilâtını anlatınız.
3 — Loncalarda otokontrol sistemini izah ediniz.
4 — Osmanlı cihan devletinin iktisadî gücünü tahayyül ediniz.
5 — Hayat şartlarının Batı standartlarından üstün olduğunu belirtiniz.
6 — Osmanlı toplumunun refahını nasıl kaybettiğini ve Batı standartlarının üste çıktığını izah ediniz.
7 — Osmanlı toplumunda kredi müessesesinden bahsediniz.
8 — Osmanlı devletinde toprak düzenini ve bu düzenin nasıl bozulduğunu anlatınız.
9 — Narh mecburiyetinden bahsediniz.
10 — Osmanlı devletinde madenlerin statüsünü anlatınız.

2. SANAYİ VE TİCARET

Devlet Sektörü ve Özel Sektör

Büyük sanayiin ehemmiyetli kısmı devletin elindeydi. Tekstil gibi bazı sektörlerde özel sektör de mühim sanayici hâlindeydi. Meselâ tersanelerin en büyükleri devletindi ama, özel sektöre ait tersaneler de vardı. Küçük sanayide, imalâtta da devletin payı vardı, fakat küçüktü. Sanayide olsun, imalâtta olsun devlet sektörü, millî savunma, devlet ve saray ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmişti. İhracata dönük sanayi ve imalât, çok büyük ölçüde özel sektörün elindeydi.

Ticaretin Ehemmiyeti

Ticarette Osmanlı devleti, daha evvelki Türk devletlerinin siyasetini devâm ettirmiş, ticarete fevkalâde ehemmiyet vermiştir. General Kont Marsigli, XVIII. asrın başlarında Türk imparatorluğunun ticaret durumu için şöyle der : «Gerek Türkler, gerek Türk imparatorluğunda yaşıyan Türk tab'ası diğer milletler, ticaret sahasında çok faaldirler. Ticarî işlerde bilgili, mahir ve dirâyetlidirler. Bâb-ı Âlî, ticaretle uğraşanlara her türlü kolaylığı gösterir. Siyaseti budur. Ticarî malları ağır şekilde vergilendirmekten kaçınır. Büyük ticaret yollarına, bu yollar üzerindeki köprülere ehemmiyet verir, emniyet ve âsâyişlerine, bakımlarına çok itina eder... Gerçekten Türk imparatorluğunun başlıca refah unsuru ticarettir ve padişah bu hususu çok iyi değerlendirir. Önceleri Türkler'i yakından tanımazdım. Fakat her işlerini yakından görüp öğrenince, Türk toplumunun ve Türk ailesinin biz Avrupalılar'a nisbetle çok varlıklı olduğunu gördüm. Türkler kanaatkâr, masrafları az ve gösterişi sevmiyen bir millet oldukları için, gerçek varlıkları göze çarpmaz. Halbuki her ailenin tasarrufu vardır, her türlü hâdiseyi karşılamak üzere kesesi doludur. Sokakta dilenen Türk yoktur. Yoksulları vardır ama, yardımdan mahrum değillerdir. Türkler bu zenginliğe, sanayiden çok ticaretle erişmişlerdir. Zira imparatorluklarının coğrafya durumu ticaretten çok para kazanmalarına fevkalâde müsaittir ve bunu, çok iyi değerlendirmesini bilirler. Bütün Avrupa milletleri, Türk malına muhtaçtır, Türkiye'den idhalât yapmadıkça çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalırlar. Türkiye, ham madde bakımından tükenmez zenginliklere sahiptir. Sanayi ürünlerini de ihrâc ederler. Yalnız silâh ihrâcı Türk hükûmetince eskiden beri yasaklanmıştır. Ama Türk silâh sanayii çok ileridir ve çok güzel Türk ateşli ve kesici silâhları Avrupa'ya kaçırılarak fâhiş fiatlarla satılır. Türkler, takas yoluyle de ihrâcat yaparlar. Fakat her zaman için ihrâcatları idhalâtlarından çok fazladır. Bu yüzden Türkiye'ye giren Avrupa malı yetişmez, Avrupa devletleri Türkiye'ye her yıl büyük meblağda altın öderler. Türkler yalnız kendi mallarını satmazlar. Başka Asya devletlerinden aldıkları şeyleri de kârla Avrupa'ya satarlar. Gerçi bu transit ticareti artık eskisi gibi Türk tekelinde değildir ve Türkler eskisi gibi Avrupa'yı soyamamaktadırlar. Fakat coğrafya pozisyonu bakımından hâlâ Türkler, transit ticaretinden büyük kâr sağlarlar. Dericilik, boyacılık, bakırcılık, bazı dokuma çeşitleri bakımından Türk sanayii, dünyada rakipsizdir. Bu sektörler çok üstün kalite mallar çıkarır. İdhalâtları, ihrâcatlarının yanında az bir şeydir. Venedik kâğıdı, cam eşyası ve yüksek değerli biblolarına bayılırlar ve zengin sınıf için bu maddeleri idhâl ederler. Fransa ve Holanda'dan aldıkları yünlü dokuma, Almanya'dan aldıkları bazı mâdenî eşya, orta sınıfların ihtiyacı içindir. Türkler'in Hıristiyan ülkelerden hâlâ büyük meblağlar kazanmalarının önüne geçecek çareleri bulmak lâzımdır. Türkiye - İngiltere ticareti de çok faaldir ve her yıl muntazaman İngiltere aleyhine kapanır. Ama İngi-

lizler akıllıdır, Türkler'den aldıklarını bilhassa Amerika sömürgelerine satarak bu açığı kapatırlar. Fransa gibi ülkeler, Türk buğdayı gelmeyen yıllarda aç kalır. Türkler, işlenmiş veya ham değerli taşları da çok ihrâc ederler. Bâb-ı Âlî, Avrupa milletlerinden ne derece büyük pararlar çektiğinin idrâki içindedir. Onun için Avrupalı tacirlere çok büyük kolaylıklar gösterir ki bu kolaylıkları Avrupalı devletler birbirlerine göstermeye cesaret edemezler. Zira ekonomileri Türk ekonomisi derecesine dengeli değildir. Avrupa limanlarına mal taşıyan Türk armatörleri çoktur. Fakat şimdi daha çok Türk limanlarına gelen Avrupa gemilerine mallarını yüklüyorlar».

Kont Marsigli'nin, Türk imparatorluğunun pek de parlak olmıyan bir devresine, XVIII. asır başlarına ait ticaret durumunu büyük vukufla anlatan satırları burada bitiyor.

Tüccarın devletin himayesi altında serbest, huzur ve emniyet içinde olması, ticaretin gelişmesini sağlamış, Türk devletini kapalı bir imparatorluk ve kapalı bir ekonomi hâline gelmekten korumuştur. Bu iş pek de zor değildi. Zira Türkiye, idhalât yapmadan yaşaması imkân içinde bulunan dünyanın ilk devleti idi. Ama ihracâta şiddetle muhtaçtı. Aksi takdirde refahını kaybederdi. Nitekim XIX. asırda sanayiin makineleşmesi karşısında bu denge tersine dönünce Türkiye, fakir ülkeler arasına girmiye başlamıştır.

Kara Yolları

Ticaret yollarını, kara ve deniz diye ikiye ayırmak normaldir. Ve kara olsun, deniz olsun, bütün yollar Istanbul'da düğümlenmektedir. Kara yolları, dünyanın en bakımlı yollarıdır (Braudel, La Méditerranée, 244). Yollar, granit taş döşelidir. Ordunun, kervanların, atlıların, yayaların geçmesine mahsus devlet yollarıdır ve trafiğin tıkanmaması ve yolun bozulmaması için sürülerin geçmesi yasaktır. Granit yolun iki tarafında tesviye edilmiş iki toprak şerit, sürülerin geçmesi içindir. Araba az kullanılırdı. İkinci derecede yollar, tesviye edilmiş topraktı ve taş döşenmiş değildi.

Balkanlar'daki ana yol Istanbul - Budin (Peşte) yolu idi. Bu yolun ilk kısmını teşkîl eden Istanbul - Edirne yolu ise, birkaç asır için, dünyanın en yoğun trafiğini taşıyan kara yolu idi. Istanbul'dan Venedik'e kervanlar 30 ilâ 45 günde gidiyordu. Eğer Duvrovnik'e kadar karadan, oradan deniz yoluyle devâm edilirse Istanbul'dan Venedik 20 - 25 gündü. Asya'da büyük cadde Istanbul - Basra yolu idi ve Marmara'yı Basra Körfezi'ne bağlıyordu. Istanbul - Kahire yolu da, Anadolu, Suriye ve Filistin'den geçen çok işlek bir yoldu. Kervanların hareket günleri belirli idi. Meselâ Istanbul'dan Polonya'nın başkenti Krakovi'ye 8 günde bir kervan kalkıyordu. Her kervanda 300 ilâ 2.000 hayvan bulunuyordu. 300 hayvandan az topluluğa «kervan» değil «kafile» deniyordu. Her ülkeye böyle muntazam kervanlar vardı.

Deniz Yolları

Denizler üzerinde kurulmuş, 7 denize hâkim olduğu söylenen bir imparatorlukta deniz trafiğinin ehemmiyeti âşikârdır. En az kara trafiği kadar ehemmiyetli idi. Devletin resmî ticaret filosu yoktu. Ticaret gemileri, Türk armatörlerine aitti. Istanbul - Marsilya 60 günde alınıyor, fakat bu müddetin yarıdan fazlası çeşitli limanlarda durmakla geçiyordu. Ticaret gemileri, harb gemileri gibi topla mücehhezdi. Hem yolcu, hem mal taşıyordu. Akıl almaz zenginlikte milyarder Türk armatörleri vardı. XVII. asır ortalarında Hacı Kasım, Hacı Envâr, Hacı Ferhad, Hacı Nîmetullah adlı 4 Istanbullu armatörün her birinin 10'ar gemileri, 7'şer ticaret hanları, 40 - 50'şer bin kese servetleri vardı. (50.000 kesenin bugünki satınalma değeri aşağı yukarı 45 milyar TL.'dır). Bunların Hindistan, Yemen, Arabistan, İran, Avrupa'da antrepoları, temsilcileri, ortak oldukları şirketler bulunuyordu. XVII. asrın en zengin iş adamları olan bu 4 Türk, vezirlerden farksız hayat yaşarlardı. Her birinin 100'er köle ve cariyesi vardı. Sıkışık zamanlarında vezirlere, hattâ Hazîne'ye borç verirler veya bağışta bulunurlardı. Yavuz Sultan Selim gibi dünyanın en zengin hükümdârı bunlardan borç almış, seferlerini tamamladıktan sonra bu milyarder iş adamları verdikleri parayı geri almak istememişler, fakat hükümdar, son akçalarına kadar zorla ödemişti.

Armatörler

XVII. asır ortalarında yalnız Istanbul limanına bağlı böyle 2.600 tekne vardı ve 600'ü büyük gemilerdi. Limanda 3.000 ticaret gemisi kapdanı ve ticaret gemilerinde çalışan 27.000 tayfa kayıtlı idi. Diğer Türk limanlarını buna göre kıyâs ediniz. XVII. asrın ilk yarısında armatör ve kapdanlarının % 94'ü Türk, % 6'sı Rum'du. XVII. asrın 2. yarısı ile XVIII. asırda bu nisbet % 79 Türk, % 21 Rum olmak üzere değişti. Türkler ve Rumlar dışındaki padişah tab'ası milletler, deniz ticaretiyle uğraşmıyorlardı.

Bedestenler

Mücevher, kürk gibi değerli mallar bedesten'lerde satılıyordu. Her şehirde bedesten olmamasına rağmen, her şehirde mutlaka en az bir çarşı vardı. Bedestende mal satan tacirler, çok zengin ve dış ticaret yapan adamlardı. Dünyanın en büyük çarşısı, Istanbul Kapalı Çarşısı idi. Bugünkinden büyüktü. 2 bedesten, 4.399 dükkân, 2.195 hücre (küçük dükkân), 497 dolap (satış tezgâhı), 12 mahzen (antrepo), bir hamam, bir cami, 10 mescid, 16 çeşme, 2 şadırvan, bir sebil, 8 kuyu, bir türbe, bir mek-

teb, 24 işhanından ibaretti. Kapalı Çarşı, Batı'nın shopping center'larının, super market'lerinin gerçek bir öncüsüdür. Bu bakımdan medeniyet ve iktisat tarihinde hususî yerleri vardır.

Istanbul'un Cevâhir Bedesteni 1.365 m², Sandal Bedesteni ise 1.280 m²'dir. Kale gibi muhafaza edilirdi. Saraçhâne, dünyanın en büyük kapalı deri işleri çarşısı idi. Daha pek çok kapalı ve açık çarşı vardı. Pazarlar başka idi.

Ticaret Hanları

Ticaret hanları, toptancı tüccarın hem yazıhane, hem depo olarak kullandığı iş hanları idi. Büyük ticaret merkezleri idi. Ağızlarına kadar mal doluydular. Çok büyükleri vardı. XVII. asırda meselâ Şam şehrinde böyle 240 han vardı. Bunlardan Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı han 170 odalı, 100 dükkânlı idi, ahırı 2.000 at alabiliyordu. Onun rakıybi Koca Sinan Paşa'nın aynı yıllarda gene Şam'da yaptırdığı 70 odalı, Derviş Paşa'nın gene Şam'daki hanı 70 odalı idi. Diğerlerini buna göre kıyâs ediniz.

Kervanlar

12.000 hayvanlık çok büyük kervanlar da vardı. Milyarlar değerindeki malları ülkeler geçerek taşıyorlardı. Böyle bir seferden neticede milyarlık kârlar doğuyordu. Tek tacirin kervanları olduğu gibi, daha çok çeşitli tacirlerin malları bir kervan hâlinde birleşiyordu.

Türkiye, XVIII. asrın sonlarında bile, bir çok Avrupa ülkesinden müreffehti. Meselâ Polonya'dan Podolya'daki ilk Türk topraklarına girilince iktisadî durumun derhal değiştiğini, mal ve malzeme kıtlığının birden bolluk, bereket ve ucuzluk arz ettiğini, Baron de Tott bize anlatır. Avrupalı seyyahlar Istanbul'a ve imparatorluğun başka yerlerine ayak bastıkları zaman, ucuzluk ve bolluk karşısında hayretlerini derhal ifade ediyorlardı. Istanbul, dünyanın ticaret merkezi idi. Yalnız şehrin tüketimi korkunçtu. Şehrin içinde yılda 4 milyon koyun, 3 milyon kuzu, 200.000 sığır yeniyordu. Şehrin günlük ekmeği için un ihtiyacı 500 tondu ve hamur işlerinde kullanılan un bunun dışında idi. Çok pilav yenmesi bakımından pirinç tüketimi pek büyüktü. Meyve ve sebzeleri ve diğer yiyecekleri buna göre düşününüz. Buna karşılık şehir, her türlü sanayi maddesi ve mâmul madde ihrâc ediyordu. XVII. asırda Istanbul'da 29 büyük fabrikada 10.000 işçi, 23.214 imalât-hâne veya atölyede 79.264 işçi çalışıyordu. 29 lonca hâlinde teşkilâtlanmış 1.109 cins mal satan 48.000 esnaf, bu sayıların dışında idi. XVII. asırdan sonra Istanbul şehri nüfusu artmadı, eksilmedi ama, XIX. asrın başlarında Londra kendisini geçinceye kadar Istanbul, hâlâ dünyanın en kalabalık şehri olmakta devâm etti.

Sorular :

1 — Devlet sektörü ile özel sektörün hangi sahalarda işlediğini anlatmıya çalışınız.
2 — Osmanlı devletinde ticaretin ehemmiyetini belirtiniz.
3 — Osmanlı ticaretinin üstünlüğünü ve kazancını hangi sebeplere bağlıyorsunuz?
4 — Kara yollarının durumunu anlatınız.
5 — Büyük kara yollarını sayınız.
6 — Deniz yollarının ehemmiyetini belirtiniz.
7 — Osmanlı devri Türk armatörlerinden bahsediniz.
8 — Bedesten ve fonksiyonu nedir?
9 — Ticaret hanlarının fonksiyonu ne idi?
10 — Kervan müessesesini anlatınız.

H — Eyâletler

1. ANA ÇİZGİLER

Osmanlı Rejimi

PAX OTTOMANA... Modern tarihçiler, Osmanlı Cihan Devleti'nin bir kaç asır için 3 kıt'anın, Avrupa, Asya ve Afrika'nın büyükçe birer parçasında sağladığı düzene ve dünyanın geri kalan devletlerine siyasetini empoze etmesine böyle diyorlar. Bu, Osmanlı düzeni ve Osmanlı rejimidir. Doğrudan doğruya cihan hâkimiyetini hedef almıştır. Kendi düzeni dışında kalan devletler, onun için barbar yani yabancıdır, ve gene Osmanlı görüşüne göre, herhalde medenî seviye bakımından aşağıdır. Osmanlı rejimine, birliğine girmiyen ülkeler, bu düzenden nasîbini alamamış, üstelik almamakta direnen zavallı varlıklardır. İşte bu cihanşümûl zihniyet, XV - XVII. asırları içine alır. Osmanlı, her sahanın en üstünüdür ve kesin şekilde yenilmez'dir, nâ-mağlûbdur. Devletin sıfatı «Devlet-i Ebed - Müddet»tir, yani sonsuza kadar yaşıyacak devlet. Zâten devletin adı bile yoktur, yalnız Avrupalılar «Türkiye» demektedirler. Osmanlı imparatorluğu kendisine sadece «Devlet» veya «Devlet-i Aliyye = Yüce Devlet» demektedir. Yabancı siyasî teşekkülleri devletten bile saymıyan bir cihan imparatorluğu zihniyetidir. Başındaki hânedan, bu birliğin lideri ve senbolüdür. Birlik, onunla kaaimdir. Bunun için hânedan çok mühimdir ve bunun dışındaki şeyler için hiç de mühim sayılmadığı olaylar derinlemesine incelenirse fark edilir. Bu düzen üstelik İlâhî'dir. Tanrı tarafından ihsân edilmiş, tasdîk edilmiş, te'yîd edilmiş, onun rızâsıyle oluşmuştur. Bu düzene çarpmak, Tanrı'ya çarpmak demektir.

Ne kadar Roma zihniyetine, Pax Romana'ya benziyor, değil mi? Ama Roma'dan geçen bir zihniyet değildir. Alp Er Tunga, Oğuz Han ve Mete'den beri devâm eden Türk cihan hâkimiyeti anlayışıdır.

İmparatorluğun Anavatanı

Roma imparatorluğu için İtalya neyse, Osmanlı imparatorluğu için de Anadolu odur. Gerçi esas Osmanlı ülkeleri, Tuna'ya kadar Rumeli ve Toroslar'la Fırat'a kadar Anadolu'dur. İmparatorluk, bu iki kanatla ayağını yerden kesip uçmaya başlamış ve cihan devleti olabilmiştir. Rumeli, zaman zaman Anadolu'dan daha gelişmiş, daha ehemmiyet kazanmıştır. Fakat unutulmamalıdır ki kaynak, anne Anadolu'dur. Burası, Türkistan'dan sonra Türkler'in ikinci anayurdudur. Rumeli, ancak Anadolu kaynağı ile oluşabilmiştir. Anadolu zayıflamış ve Büyük Alâeddin Keykubâd devrindeki ehemmiyetini kaybetmişse, kaynak olarak çok israf edilmesi yüzündendir. Milyonla çocuğunu Rumeli'ne geçirmiş, orasını devletin ikinci kanadı hâline getirmiştir. Ve daha nerelere evlâdını yollamamıştır ki Anadolu? Fas'tan Yemen'e, İndonezya'dan Macaristan'a kadar her yere... Bu derece israf edilen ana kaynak, tabiatiyle zayıflamıştır, nüfusunu kaybetmiştir. Hele devir devir huzursuzluk ve âsâyişsizlikler, Anadolu şehrine, bilhassa köyüne zarar vermiştir. Köy daha az mahfûz olduğu için, âsâyiş noksan olduğu zamanlar, şehirden fazla zarar görmüştür.

1607 sayımında imparatorlukta 553.000 şehir, kasaba ve köy bulunduğu anlaşılmıştır. Bu rakama göçebe aşîretler, mezraalar, obalar ve imparatorluğun iç idarelerinde muhtar eyâletleri dâhil değildir. Bu durum, bayındırlık kudretinin eşsizliği ile sağlanmıştır. Böylesine bir rejim, XVI. asırda Anadolu ve Rumeli başta olmak üzere imparatorluk ülkelerini mâmûre hâline getirdi. O zamanki Avrupa'nın meçhulü olan bu düzene Romanyalı büyük tarihçi Iorga «Türk fazîleti» demektedir. Bu suretle bir çok toprağın fethi kolaylaşmış ve XVI. asırda Türkiye, Roma imparatorluğunun azametini geçmiştir.

Rumeli'nin Türkleşme'si

Bir tahmine göre 80 - 90 yıl içinde Rumeli'ne Anadolu'dan gelen 3,5 milyon Türk yerleşmiştir. Daha Kanûnî'nin ilk yıllarında, 1520'lerde bir çok Balkan şehri Türk'leşmiş ve büyümüştür. Prof. Barkan'ın hesaplarına göre bu tarihlerde bazı şehirlerdeki Türk nüfusun nisbeti şöyledir : Bosnasarayı'nda % 100, Yenişehir'de (Larissa/Tesalya) % 90, Edirne'de % 83, Manastır'da % 86, Üsküb'de % 75, Sofya'da % 67, Serez'de % 60, Tırhala'da % 47, Selânik'te % 25, Atina'da % 4,5.

Beylerbeyi ve Sancak Beyi

İmparatorluk, eyâletlerle tâbî devletlerden oluşmuştur. Tâbî devletlerin statüsü ayrı ayrı idi. Eyâletlerin başında «beylerbeyi» denilen umumî valiler bulunurdu. Mühim eyâletlerin beylerbeyilerine vezir (mareşal) pâyesi verilirdi. Beylerbeyi pâyesi ise, bugünki orgenerale tekabül etmektedir. Eyâletlerin bölündüğü sancak'lar, bugünki illerimize karşılıktır. Başlarında sancak beyi vardır. Rütbesi bugünki tümgenerale tekabül etmektedir. Bu klasik Osmanlı sistemidir. Tanzimat'tan sonra mülkî idare askerlerden alınmış, Avrupa'da olduğu gibi sivillere geçmiştir.

Eyâletlerin Teşekkülü

Önce devlet, tek eyâletti. 1363 veya az sonra, 1365'e doğru 2 eyâlete, Anadolu ve Rumeli eyâletlerine ayrılmış ve bu eyâletlerin sınırları da sonradan çok genişlemiştir. En eski iki eyâlet bu ikisidir. XVI. asır başlarına, Yavuz'a kadar imparatorluk Anadolu, Rumeli, Karaman, Rûm (Tokat - Amasya - Sıvas) adlı 4 eyâlet ve tâbî devletlerden ibaretti. Yavuz (1512 - 1520) ve Kanûnî (1520 - 1566) devirlerinde 17 yeni eyâlet kurularak eyâlet sayısı 21'e çıktı. 5. Osmanlı eyâleti, 1515'te kurulan ve Güneydoğu Anadolu'yu içine alan Diyâr-ı Bekr beylerbeyiliğidir. 6. Osmanlı eyâleti Şâm beylerbeyiliğidir ki Doğu Akdeniz topraklarını, bugünki Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail devletlerini içine alıyordu. 1517'de 7. eyâlet olan Mısır beylerbeyiliği teşekkül etti ve imparatorluğun sonuna kadar protokolde birinci eyâlet sayıldı. Bütün Kuzeydoğu Afrika'yı içine alıyor ve bugünki Mısır devleti topraklarını pek aşıyordu. Aynı yıl Yemen eyâleti kuruldu. Sonra kurulanları saymaya lüzum yoktur. XVI. asır sonlarında yeni eyâletler kuruldu ve bazı büyük eyâletlerin ikiye, üçe ayrıldığı da oldu. Meselâ 1521'de kurulan Haleb eyâleti, Şam beylerbeyiliğinin kuzey ülkeleri ayrılarak teşkîl edildi.

Eyâletlerin Adları

Başlıca eyâletler ve eyâlet derecesindeki tâbî devletler ile merkezleri şöyleydi: Rumeli (Sofya), Mora (Gördes), Özü (Silistre), Budin, Tameşvar, Eğri, Kanije, Uyvar, Bosna (Bosnasarayı), Kefe (Azak), Girit (Hanya), Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Gelibolu), Eflâk (Targovişte, sonra Bükreş), Boğdan (Suçava, sonra Yaş), Erdel (Erdel Belgradı = Alba Julia), Kırım (Bağçesarayı), Istanbul, Anadolu (Kütahya), Karaman (Konya), Rûm (Sıvas), Dulkadır (Maraş), Adana, Kıbrıs (Lefkoşe), Diyâr-ı Bekr (Kara Âmid = Diyarbakır), Van, Erzurum, Trabzon, Kars, Çıldır (Ahıska), Rakka (Urfa), Musul, Şehr-i Zor (Kerkük), Bağdad, Basra, Lahsâ (Katıyf), Ummân (Maskat), Yemen (San'â), Hicaz (Cidde), Sayda, Şam, Trablusşâm, Haleb, Gence, Irâk-ı Acem (Hemedân), Geylân (Reşt), Muşâşâ, Kürdistan (Kirmân - Şâh, bazan Sinne), Revân, Tebrîz, Şîrvân (Bakû), Şemâhı, Abhazistan (Sohumkal'a), Tiflis, Gori, Kakheti, Lori, Tumanis, Açe, Doğu Türkistan (Kâşgar), Yanık, Podolya (Kamaniçe), Dağıstan (Demirkapı = Derbend), Astırhan, Kasîm, Kazan, Polonya, Mısır (Kahire), Habeş (Musavva, sonra Sevâkin), Trablusgarb, Tûnus, Cezâyir, Fas, Bornû, Doğu Afrika.

Bu eyâlet ve tâbî devlet listesi, zaman zaman değişmiştir. Fakat Tanzimat'tan evvelkilerin ve Tanzimat'tan sonra dâhil olan bazı toprakların toplam bölünüşünün hulâsası, yukarıdaki tabloda görülür. Bu toprakların toplamı akın sahaları ile beraber 25 milyon km²'yi geçmekte ise de, aynı anda en çok 20 milyon km kareden fazla toprak elde tutulamamıştır ve o kadarı bile III. Murad devrinde kısa bir zaman parçası içindir. Doğrudan doğruya beylerbeyilerle idare edilen eyâletlerde sancak (il) sayısı Avrupa'da 131, Asya'da 322, Afrika'da 38 idi, toplam 491 eder. Tabiî sancak sayısı da çok değişmiştir. Sancaklar umumiyetle bugünki Türkiye illerinden hayli geniş mülkî idare parçalarıdır.

1908'de Mülkî Durum

II. Meşrûtiyet başında 1908'de imparatorluğun mülkî bölünüşü, Tanzimat'tan sonraki devir için bir fikir verir: Istanbul, Edirne, Selânik, Manastır, Kosova (Üsküb), İşkodra, Yanya, Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Rodos), Hudâvendigâr (Bursa), Aydın (İzmir), Konya, Adana, Ankara, Kastamoni, Sıvas, Trabzon, Erzurum, Mâmûretü'l-Azîz (Elazığ), Bitlis, Van, Diyâr-ı Bekr, Haleb, Suriye (Şam), Beyrut, Musul, Bağdad, Basra, Yemen (San'â), Hicaz (Mekke), Trablusgarb vilâyetleri (eyâletler); bir eyâlete bağlı olmayıp eyâletler gibi doğruca dâhiliyye nezâretine bağlı sancaklar (iller): Çatalca, İzmit, Biga (Çanakkale), Deyrü'z-Zor, Lübnan (Dayrü'l-Kamer), Kudüs, Bingazi. Muhtar eyâletler: Mısır ve Sudan, Bulgaristan, Bosna - Hersek, Girit; muhtar sancaklar: Yenipazar, Kıbrıs, Sisam adası, Bedevî emîrlikleri vs. 9.129.880 km² olan bu imparatorlukta 1908'de takrîben 62.689.000 nüfus yaşıyordu. Kıt'alara bölünüş şöyledir: Asya'da 3.582.112 km² ve 30.177.000 nüfus, Afrika'da 5.213.180 km² ve 17.671.000 nüfus, Avrupa'da 333.588 km² ve 14.841.000 nüfus. Tâbî devlet ve araziler dışında doğrudan doğruya dâhiliyye nezâreti (iç işleri bakanlığı) tarafından idare edilen topraklar 125 sancak ve 679 kazâya ayrılıyordu ki bunun 352 kazâlı (ilçeli) 63 sancağı bugünki Türkiye'dedir, 327 kazâlı 62 sancağı ise Türkiye dışında kalmıştır.

Sorular:

1 — Osmanlı imparatorluğunun mülkî idaresinin esasları nelerdir?
2 — İmparatorluğun anavatanı hangi bölgelerdi?
3 — Anadolu Türk nüfusunun imparatorluğa nasıl dağıldığını anlatmıya çalışınız.
4 — Rumeli'nin ne derece Türk'leşip devletin ikinci kanadı hâline geldiğini anlatınız.
5 — Beylerbeyi ve eyâlet nedir?
6 — Sancak ve sancak beyi nedir ve bugünki hangi mülkî kuruluşa karşılıktır?
7 — İlk kurulan eyâletler hangileridir?
8 — Başlıca imparatorluk eyâletlerini harita üzerinde gösterip isimlerini söyleyiniz.
9 — Başlıca tâbî devlet statüsündeki imparatorluk ülkelerini sayınız.
10 — II. Meşrûtiyet'e girildiği zaman imparatorluğun elinde hangi ülkeler kalmıştı?

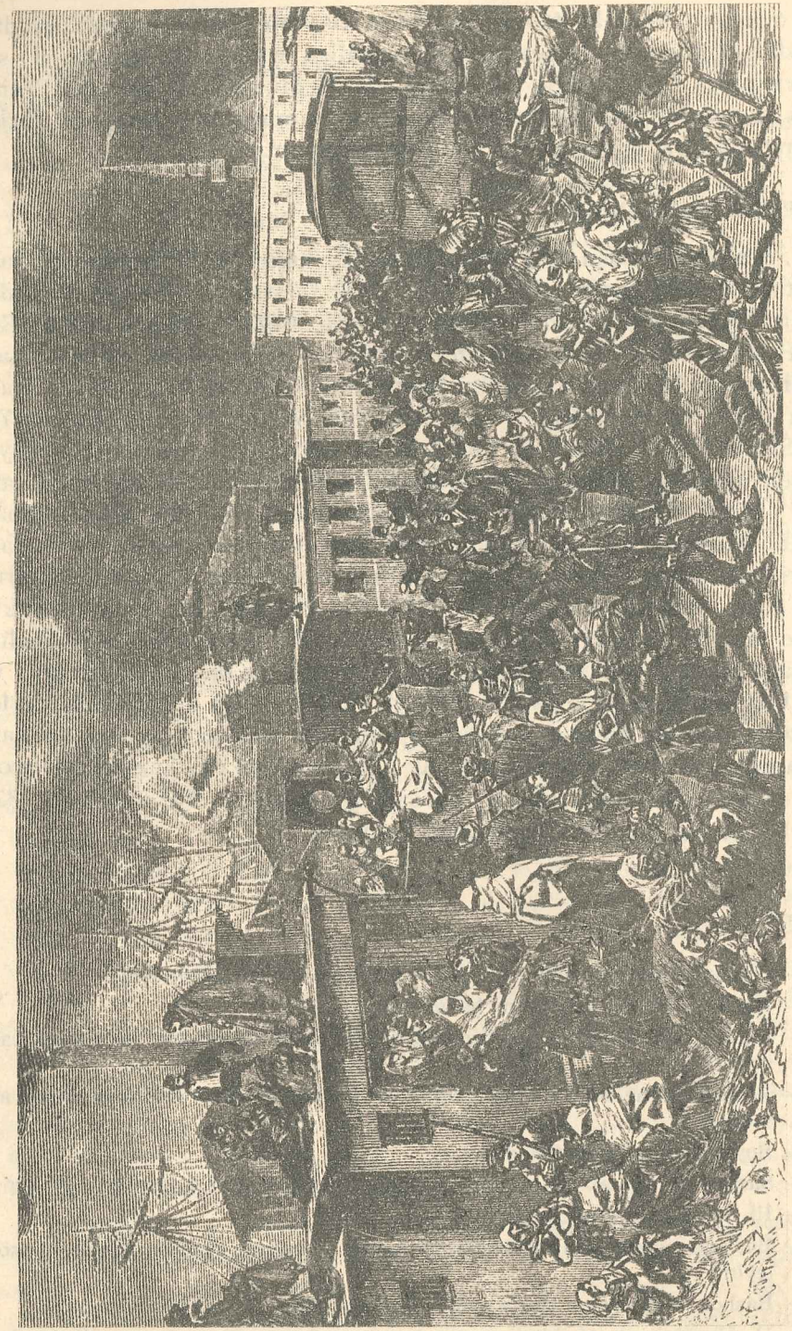

93 (1877-78) Türk-Rus savaşında Rumeli'nden Türk göçmeni getiren bir tren Sirkeci garında.

2. RUMELİ

Rumeli'nin Durumu

Bir klasik devir Osmanlı eyâletine kuşbakışı göz atmak maksadıyle Rumeli beylerbeyiliği seçilmiştir. Bugün tamamına yakını kaybedilmiş, Anadolu'dan sonra imparatorluğun ikinci kanadı ve ikinci Türk yurdu sayılan ülkedir. İmparatorluğun Anadolu eyâletinden sonra ikinci en eski eyâletidir. Bugünki Bulgaristan ve Arnavutluk'un tamamını, Doğu Trakya'yı, adaları dışında kalan kara Yunanistan'ını, Hırvatistan ve Slovenya dışında kalan Yugoslavya'yı ve Romanya'dan da Dobruca'yı ihtivâ eden muazzam bir eyâlettir. Buna bugün Sovyetler Birliği'nde kalan Besarabya, Moldavya ve Kırım'a kadar olan Karadeniz kıyılarını eklemek icab eder. Sonradan Bosna, Özü (Silistre), Mora eyâletleri ayrılarak, Rumeli beylerbeyiliğinin sınırları daraltılmıştır.

Nasıl Anadolu'yu iskân eden Türklük, Orta Asya'dan, Türkistan'dan, anavatanın anasından gelmişse, Rumeli'ni iskân eden Türklük de 1350'lerden başlıyan ve asırlarca ardı kesilmiyen dalgalar hâlinde, Anadolu'dan geldi. Anadolu Türk nüfusu azaldı ama, Rumeli Türklüğü teşekkül etti ve Osmanlı imparatorluğu gerçekleşti. Her tarafta Türk şehirleri, kasabaları, köyleri yükseldi. Bir çok bölgede Türk nüfus, ekseriyet kazandı. Türk fethinden önce mütevazı kazabalar durumundaki yerler, gelişmiş şehirler şeklinde ortaya çıktı.

Bugün Türklük'ten eser bulunmıyan bir çok büyük şehir, o asırlarda çoğunlukla Türkler'in oturduğu beldeler durumunda idi. Meselâ Belgrad'da XVII. asır ortalarında 224 cami, 6 kervansaray, 3.255 dükkânlı büyük çarşı, ayrıca başka çarşılar, 98.000 kadar nüfus ve 20.000 kişilik bir Türk garnizonu vardı. 1912'ye kadar Türkiye'nin olan Manastır'da Türk idaresinin son yıllarında 25 cami vardı, 1957'de ancak 10'u ayakta durabiliyordu.

Gene bu Türk fethi neticesinde iki Balkan kavmi, Arnavutlar ve Boşnaklar, İslâm dinini kabûl ederek Türk Osmanlı kültür dairesine girmişlerdir. Bazı bölgeler o kadar Türk'leşip İslâm'laşmıştır ki, 1878 ve 1912 facia, büyük göç ve imhâlarına rağmen bugün de Balkanlar'ın bazı bölgeleri Türk veya Müslüman'dır.

1868'de Rumeli'nin Bayındırlık Durumu

93 (1878) felâketinden önce bugünki Bulgaristan topraklarında yaşıyan nüfusun yarısı Türk'tü. Bugün Bulgaristan'da Türk nüfus sekizde ve dokuzda bire düşmüştür. Devletin 1868 yılına ait Sâl-Nâme'sine göre Tuna Vilâyeti'nin (ki bu eyâletin sınırları bugünki Bulgaristan'dan çok genişti) bazı şehirlerinde bulunan bazı Türk eserlerinin sayısı şöyle idi :

93 felâketinde Balkanlar'dan kaçan Türk göçmenleri, Anadolu'ya iskân edilmek üzere Üsküdar'a geçiriliyor

93 felâketinde Rus katliâmından kaçan Türk göçmenleri tıka basa dolu vagonlarla karlar altında Istanbul'a geliyorlar (1878 yılının ilk günleri).

Sofya'da 44 cami, 4 medrese, 8 mekteb, 18 tekke; Şumnu'da 40 cami, 6 medrese, 22 mekteb, 10 tekke; Tırnova'da 31 cami, 7 medrese, 19 mekteb, 4 tekke; Ruscuk'ta 30 cami, 6 medrese, 9 mekteb, 7 tekke; Vidin'de 24 cami, bir medrese, 12 mekteb, 7 tekke; Hacıoğlupazarı'nda (burası şimdi Romanya'da kalıyor) 20 cami, 4 medrese, 12 mekteb, 2 tekke; Lofça'da 20 cami, 4 medrese, 11 mekteb, bir tekke; Ziştovi'de 19 cami, bir medrese, 3 mekteb; Varna'da 19 cami, bir medrese, 12 mekteb, bir tekke; Plevne'de 18 cami, 3 medrese, 4 mekteb, 5 tekke; Eskicum'a'da 17 cami, 6 medrese, 6 mekteb, bir tekke; Köstendil'de 16 cami, 3 medrese, 7 mekteb, 16 tekke; Niğbolu'da 12 cami, bir medrese, 8 mekteb, bir tekke; Silistre'de 12 cami, 6 medrese, 7 mekteb; Razgrad'da 11 cami, 2 medrese, 7 mekteb, 4 tekke; Pravadi'de 11 cami, 2 medrese, 3 mekteb; Balçık'ta 10 cami, bir medrese, 3 mekteb; Servi'de 10 cami, bir medrese, 5 mekteb, Samakova'da 10 cami, 2 medrese, 3 mekteb...

3 kıt'a, 7 deniz, 7 iklim üzerinde biribirine hiç benzemiyen ülkeler, bir çok eski imparatorluk ve krallıkların topraklarında kurulmuş Osmanlı Türk Cihan Devleti, Türklük eserlerini bu şekilde her tarafa götürmüştür. Cezâyir kadar Kırım, Yemen kadar Kafkasya, Bosna kadar Irak, aynı derecede Türk bayındırlık, din ve sosyal yardım eserleriyle donatılmıştır. Bütün eyâletler, sancaklar, kazâlar, nahiyeler, köylere varıncaya kadar, akıl almaz derecede teşkilâtlandırılmış ve dünyanın merkezi sayılan Istanbul'a bağlanmıştır.

Sorular :

1 — Rumeli'nin sınırlarını göstermiye çalışınız.
2 — Rumeli'nin ehemmiyetini anlatınız.
3 — Rumeli'ndeki büyük Türk şehirlerini sayınız ve bugün hangi devletlerde kaldığını belirtiniz.
4 — Rumeli'nin bazı tarihî Türk şehirlerini söyleyiniz.
5 — Bu şehirlerin bugün nerelerde olduğunu harita üzerinde gösteriniz.
6 — Rumeli eyâletindeki sancak merkezlerinden bir kaçını sayınız.
7 — Yapılan bayındırlık eserlerinin mânâsını belirtiniz.
8 — Bu bayındırlık eserlerinin nasıl sistemli şekilde yok edildiğini belirtiniz.
9 — Biribirine hiç benzemiyen ülkelerin mutlak şekilde Istanbul'a nasıl bağlandığını izaha çalışınız.
10 — Osmanlı Cihan Devleti'nin hâfıza ve şuûrunuzda bıraktığı nihâî intıbâları özetleyebilir misiniz?

IV
BUGÜNKİ TÜRK DÜNYASI

Bugün Türkler'in otokton (yerli halk) olarak yaşadıkları ülkeler 20° ile 160° boylamları ve 30° ile 70° enlemleri arasında yer almaktadır. Bu ölçüler, kaba ölçülerdir. Yoksa 70° enlem kuzeyine taşmış olanlar (Yakutlar) ve 30° güneyine taşanlar (İran'da Fars eyâleti) da vardır, fakat sayıları büyük değildir. Tarihî Türk Dünyası'na nisbetle dar sınırlara itilmiş bulunsa bile bugünki Türk Dünyası, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne ulaşmakta, güneyde Karanlık ve Karakurum Dağları'na gelmekte, Tibet'e erişmekte, Fars bölgesinde de Basra Körfezi'ne çok yaklaşmaktadır. Batıda Adriya Denizi'ne epey yaklaşmakta, Tuna yalılarını yalamaktadır. Doğuda ise kuzeyde (Yakutistan) Büyük Okyanus'a (Ohotsk Denizi) ve Kamçatka'ya epey yaklaşmakta, güneydoğu kesiminde Moğolistan ve Kansu içlerine girmektedir.

«Türk» derken, Türkçe konuşan kavimleri anlıyoruz. Dillerini unutmuş ve başka bir dili benimsemiş Türkler'i hesâb etmiyoruz. Gerçi Polonya'da, Litvanya'da, bazı Arab ülkelerinde, Türkçe'yi unuttukları hâlde, Türk olduklarını şuurla bilen Türk asıllı azınlıklar vardır. Fakat aşağıdaki hesaplarda bunları dışarıda bıraktık. Yoksa Türk kanı, Fas'tan İndonezya'ya, Finlandiya'dan Güney Hindistan ve Orta Afrika'ya kadar, bir çok ülkede bir çok kavmin içinde az veya çok ölçüde mevcuttur.

Bugün Türkçe, dünyada en çok konuşulan diller içinde 11. sıradadır (Çince, İngilizce, Hindce, İspanyolca, Almanca, Rusça, Japonca, Arapça, Bengalce ve Portekizce'den sonra). İtalyanca ve Fransızca'yı ana dili olarak konuşanlar, Türkçe konuşanlardan çok azdır. Portekizce, Bengalce, Arapça, Japonca, Rusça ve Almanca'yı ana dili olarak konuşanlar da Türkçe konuşanlardan bir kaç veya bir kaç on milyon fazladır.

Nasıl Çince, Hindce, Arapça ve diğer diller çeşitli lehçeler hâlinde

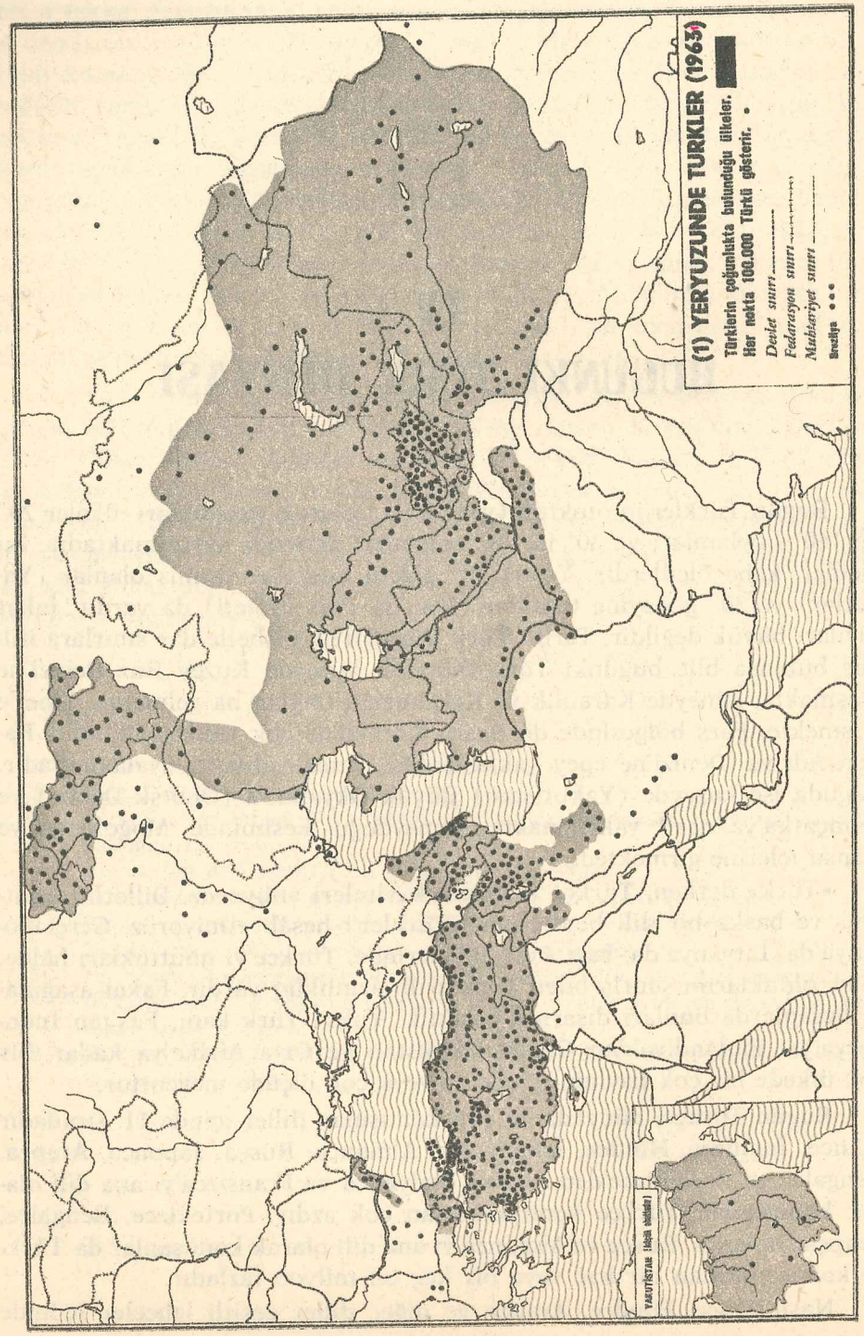

konuşuluyorsa, Türkçe de öyledir. Türk dilinin lehçe tasnifini, Türk dili ve edebiyat derslerine bırakıyoruz.

Yeryüzündeki Türkler'in nüfusu için çeşitli hesaplar yapılmıştır. Türk nüfusa sahip devletler ya hiç istatistik vermedikleri veya Türk nüfusu sakladıkları, eksik gösterdikleri için, çok kesin rakamlar verilememektedir. En ihtiyatlı ve asgarî tahminleri Yılmaz Öztuna yapmış, 1963 sonunda dünya Türkleri'nin nüfusunun 76.292.000 (**Türkiye Tarihi,** I, 112) ve 1965 sonunda 79.183.000 (**Hayat Tarih Mecmuası,** I/12, 95) sayılarını elde etmiştir. Son 11 yılda bu nüfusun en az 100.000.000'u geçmiş olması icab etmektedir (1976 sonu). Ancak Prof. Dr. Reşid Rahmetî Arat, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Muharrem Ergin gibi başka yazarlar, daha büyük rakamlar bulmuşlardır. Bugün dünyadaki Türkler'in 150 milyona eriştiğini söyliyen yazarlar da bulunmaktadır. Bu tahminlerin gerçekleri daha çok yansıtması ihtimali vardır. Zira Öztuna, Türk nüfusu bulunan devletlerin resmî sayımlarına dayanmış, diğer yazarlar -haklı olarak- bu devletlerin Türk nüfusunu eksik gösterdiklerini ileri sürerek daha büyük rakamlara ulaşmışlardır. 1963 sonu için Türk nüfusunu gösteren ve Öztuna tarafından yapılmış bir harita, bu sahifelere eklenmiştir. Bugün eskimiş olsa bile bu harita, Türk nüfusun dünyanın nerelerine dağılmış bulunduğunu göstermesi bakımından faydasız değildir.

Bu haritada gösterildiği gibi bugün Türkler, «Türkistan» denen Orta Asya'yı, Kafkasya'yı, Anadolu ve Trakya'yı, Volga, Ural, Tuna yalılarını kaplamakta, İran ve Afganistan'ın bazı bölgelerinde çoğunluk teşkîl etmekte, Yakutistan'a kadar taşmaktadırlar.

Yerli olmıyan Türkler'i de hesaba katmak icab eder. Zira Türkiye vatandaşı veya komünist ülkelerden kaçmış hayli Türk bugün, dünyanın 6 kıt'asına, çalışmak, geçimlerini sağlamak gibi geçici maksatlarla yerleşmişlerdir. Bu şekilde Türk nüfus bazı ülkelerde, ihmâl edilmiyecek sayılara ulaşmış, meselâ Batı Almanya'da bir milyonu bulmuştur.

Türkler, bugün de Asya ve Avrupa kıt'alarında yaşıyan toplumlardır. Afrika, Okyanusya, Kuzey Amerika ve Güney Amerika'da Türk nüfus pek azdır ve bunların çoğu -hiç olmazsa bugün için- otokton da değillerdir.

Yeryüzündeki Türkler'in % 98'i veya az daha fazlası Müslüman'dır. Tarih boyunca hayli dine girip çıkmış bir büyük milletin bugünki dinî tablosu budur. 2 milyon kadar Gayrı Müslim Türk vardır; bunlar Türkçe konuştukları halde Müslüman değillerdir. Bu sayının bir buçuk milyondan fazlasını Ruslar tarafından zorla Hıristiyan Ortodoks mezhebine sokulmuş Çuvaş Türkleri teşkîl eder; Yakut Türkleri içinde de 50.000'den fazla Ortodoks olduğu hesaplanmaktadır. 20.000 kadar Hıristiyan Katolik Türk ise Polonya, Litvanya, Podolya (Ukrayna)'da yaşıyan bazı Tatarlar'dır. 5.000 kadar Mûsevî Karaim Türkü'nü anmak lâzımdır. Kansu Türkleri içinde 200.000 kadar Budist, Sibirya ve Yakut Türkleri içinde

de 150.000'den fazla Şaman olduğu sanılmaktadır. Fakat bu uzak Türkler, yoğun Türk ülkelerine, meselâ Türkiye ve Türkistan'a geldikleri zaman, derhal Müslüman olmaktadırlar. Dobruca'da yaşıyan bir kısım Gagauzlar böyle olmuştur.

En büyük Türk nüfusu Sovyetler Birliği, Türkiye, İran, Çin, Afganistan, Bulgaristan, Almanya ve Irak'ta yaşamaktadır. Sovyetler Birliği'nde 43, Türkiye'de 41, İran'da 8, Çin'de 7, Afganistan'da 4, Bulgaristan'da 1, Almanya'da 1, Irak'ta 1 milyon kadar Türk vardır ve bunlar asgarî tahminlerdir. Bu hususta hiç statistik vermiyen Çin'de 10 - 15 milyon Türk yaşadığını yazan kaynaklar da bulunmaktadır.

Şu devletlerde de Türkçe konuşan nüfus, 100.000 ilâ 500.000 arasındadır : Brezilya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Kıbrıs, Suriye. 10.000 ilâ 100.000 arasında Türk'ün yaşadığı devletler şunlardır : Birleşik Amerika, Ürdün, Arnavutluk, Mısır, İngiltere, Japonya, Arjantin, Lübnan, Libya, Fransa, Avusturya, Belçika, Holanda, Avustralya, İsveç, İsviçre. Bunlardan başka Lübnan, Finlandiya, Polonya, Yemen, İtalya, Güney Afrika Birliği, Kanada, Lüksenburg, Danimarka gibi ülkelerde de 10.000'den az Türk bulunmaktadır. Daha az olanlar, dünyanın pek çok devletine yayılmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin «müstakil ve kurucu» denilen 15 cumhuriyetinden 5'i, Türk cumhuriyetleridir : Özbekistan, Kazakıstan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Âzerbaycan. Sovyet istatistiklerine (1973) göre bu cumhuriyetlerde Türk nüfusunun nisbeti şöyledir : Âzerbaycan'da % 78, Kazakıstan'da % 50, Türkmenistan'da % 85, Özbekistan'da % 87, Kırgızistan'da % 67. Ayrıca Farsça konuşanların ekseriyette bulunduğu Tacikistan Cumhuriyeti'nde Türkçe konuşanlar -gene Sovyet istatistiklerine göre- %31'dir. «Muhtar» denilen Sovyet cumhuriyetlerinin bazılarında da Türk nüfus kuvvetlidir. Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı Başkurdistan Cumhuriyeti'nde % 59, Tataristan Cumhuriyeti'nde (Kazan) % 57, Çuvaşistan Cumhuriyeti'nde % 75, Yakutistan Cumhuriyeti'nde % 52, Tuva Cumhuriyeti'nde % 61... Gene Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı Buryat, Çeçen - İnguş, Dağıstan, Kabarday - Balkar (% 62), Kalmuk, Karelya, Komi, Mari, Mordovya, Kuzey Osetistan, Udmurtistan Cumhuriyetleri'nde de Türkler, büyük azınlıklar hâlindedir. Diğer «müstakil ve kurucu» Sovyet cumhuriyetlerinde Türk nüfusun nisbeti şu şekildedir : Ukrayna % 3, Gürcistan % 15, Ermenistan % 6, Moldavya % 6.

«Türkistan» denilen Türk anaryudunun «Batı Türkistan» denilen en büyük kesimini bugün Sovyet Orta Asyası'nı teşkîl etmektedir ve bu topraklarda Kazakıstan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan Cumhuriyetleri vardır. «Doğu Türkistan» denilen kesimi Çin'de kalmakta ve Türk nüfus, Çin'in Kansu eyâletine doğru da yayılmaktadır. Doğu Türkistan'a Çinliler «Sinkiang» demektedirler. Nihayet «Güney Türkistan» denilen bölge, Afganistan'ın kuzeyinde kalın bir şerit teşkîl etmekte ve bir kısmı İran'ın Türkmenistan sınırında bir şerit yapmaktadır.

Sovyetler, Rusya'daki Türkler'i kabîle cumhuriyetlerine ayırmışlardır. Hepsine ayrı alfabe vermişlerdir. Arab alfabesi kullanan bu Türk kavimlerine önce Latin alfabesi uygulanmış, fakat Türkiye'de Latin alfabesinin kabûlünden sonra vaz geçilerek Slav (Kiril) alfabesi tatbik edilmiştir. Sovyetler Birliği'nde konuşulan Türk lehçeleri bugün Slav alfabesi ile yazılmaktadır.

Sovyetler'de her dereceli okullarda Türkçe öğretim yapıldığı, Türk Sovyet cumhuriyetlerinin millet meclisleri, devlet ve hükûmet başkanları, bakanlar kurulu, ayrı bayrakları olduğu için, bunlardan tamamen mahrum diğer bazı Türk yurdlarına nisbetle durumları iyicedir. Çarlık ve Stalin devirlerinin bütün baskılarına rağmen Türk dili, İslâm dini, millî Türk kültürü yok edilmek şöyle dursun, gelişmesi önlenememiştir. Meselâ Türkiye'de Türk Musikisi sistemi ile çoksesli musiki, opera ve senfoni, millî bale gerçekleştirilemediği halde, bu iş, Sovyet Türk cumhuriyetlerinde çoktan halledilmiştir.

Yabancı boyunduruğa ilk düşen Türk ülkeleri, İtil - Ural boyu Türkleri'dir. Kazan'ın düşmesinden bu yana bu ülkeler 420 yıldır Hıristiyan Rus boyunduruğunda yaşadıkları, bazı devirlerde, meselâ II. Katerina devrinde akıl almaz baskılar gördükleri halde, bugün hâlâ milliyetlerini, dillerini ve dinlerini muhafaza etmektedirler ve Sovyetler Birliği bu halklar için hâlâ Tataristan, Başkurdistan gibi «muhtar cumhuriyet»ler muhafaza etmektedir.

Tanassur (Hıristiyanlaşma), nâdir bir olaydır. XVI. asırdan sonra Rusya Türkleri arasında tanassur az olmuştur. İslâm ülkelerindeki Türkler ise, daha büyük rehâvet içinde, dinlerini muhafaza edebildikleri ve aynı dinden toplumlar içinde yaşadıkları için, çok defa bir kaç kuşakta dillerini, Türkçe'yi unutmuşlardır. Bilhassa Arab ülkelerinde böyle olmuştur. Cezâyir, Tunus, Mısır, Suriye, Irak gibi Arab ülkelerindeki milyonlarca Türk, bu şekilde bugün dillerini kaybederek Arab'laşmıştır. İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bu mekanizma daha yavaş işlemekle beraber, gene de işlemiştir. Asıllarının Türkmen olduğu tarihçe kesin şekilde bilinen pek çok aşîret bu şekilde Kürtçe denilen karma bir İran - Türk dili konuşmıya başlamışlardır. Hattâ aslen Türkmen kavmi olan Kürtler arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Türkçe'yi hiç bilmiyenler ortaya çıkmıştır. Türk eğitim ve kültür politikasının yetersizliği sebebiyle böyle vatandaş kitleleri, millî kültürden mahrum kalmışlardır.

Dış Türkler'in kültür hayatı ve edebî eserleri, hele çağdaş olanları, Türkiye'de incelenmemiştir. Bunların Türkçe ve edebiyat derslerinde tanıtılmaları zarureti mutlaktır. Kezâ Türk yurdlarının coğrafyası da, en az Güney Amerika devletlerinin coğrafyası kadar Türk çocuğuna öğreti-

lecektir. Türk yurdlarının sömürgeleştirilmelerinin tarihinin de orta öğretimde Türk çocuğuna verilmesi lâzımdır. Atatürk, Dış Türkler'e ve Türkiye dışı Türk tarihine fevkalâde ağırlık vermiş, 1938'den sonra bu ağırlık tamamen kaldırılmıştır. Millî eğitimde aynı Atatürkçü havanın yeniden hâkim olması için çalışılmalıdır.

Sorular :

1 — Bugün Türkler'in yeryüzündeki dağılışını bir Asya - Avrupa haritası üzerinde kabaca gösteriniz.
2 — Türkistan'ın coğrafya sınırlarını gösteriniz.
3 — Kafkasya bölgesindeki Türk yurdlarını gösteriniz.
4 — Doğu Türkleri ile «Oğuz» denen Batı Türkleri'nin sınırlarını ayırmaya çalışınız ve Türkiye Türkleri tamamen Oğuz olduğuna göre, Oğuzlar'ın daha hangi ülkelere taştığını gösteriniz.
5 — Türkçe'yi unuttukları için Türklük'ten kopan Türkler'e ait ülke ülke örnekler verebilir misiniz?
6 — Türkler'in bugün işçi veya göçmen olarak yaşadığı başlıca devletleri sayınız.
7 — İslâm dininin -Türkçe ile beraber- Türklük'ü muhafazadaki rolünü misallerle anlatmıya çalışınız.
8 — Başlıca hangi Türk lehçelerini biliyorsunuz? Istanbul şivesinin üstünlüğünü anlatmıya çalışınız.
9 — Kültür bakımından Dış Türkler'le nasıl ilgilenebiliriz?
10 — Bugün hemen hiç Türk yaşamıyan, fakat eski devirlerde asırlarca Türk devletlerinin hâkimiyetinde kalan ülkeleri -üç yıllık tarih öğreniminizi hatırlıyarak- saymıya ve tarih boyunca Türkler'in hâkimiyet kurdukları kıt'aların sınırlarını göstermiye çalışınız.

OSMANOĞULLARININ SOY KÜTÜĞÜ VE SALTANAT TARİHLERİ

1) Gündüz Alp oğlu Ertuğrul Gazi (*)
(uc beyi : 1231 — 1281)

2) I. Osman (Gazi)
(uc beyi : 1281 — 1300, büyük uc beyi : 1300 — 1324)

3) Orhan Gazi
(1324 — 1362)

4) I. Murad (Hudâvendigâr)
(1362 — 1389)

5) I. Bâyezid (Yıldırım)
(1389 — 1402) (ölümü : 1403)

6) I. Süleyman (Emîr) (1402 — 1411)
8) I. Mehmed (Çelebî) (1413 — 1421)
7) Mûsâ Han (Çelebî) (1411 — 1413)

9) II. Murad (Gazi)
(1421 — 1444 + 1445 + 1446 — 1451)

10) II. Mehmed (Fâtih)
(1444 — 1445 + 1445 — 1446 + 1451 — 1481)

11) II. Bâyezid (Velî)
(1481 — 1512)

12) I. Selim (Yavuz)
(1512 — 1520)
(İlk halîfe : 1516)

13) II. Süleyman (Kanûnî)
(1520 — 1566)

14) II. Selim
(1566 — 1574)

(*) Muhtemelen : Kayık Alp oğlu Sarkuk Alp oğlu Gök Alp oğlu Kaya Alp oğlu Gündüz Alp oğlu Ertuğrul Bey.

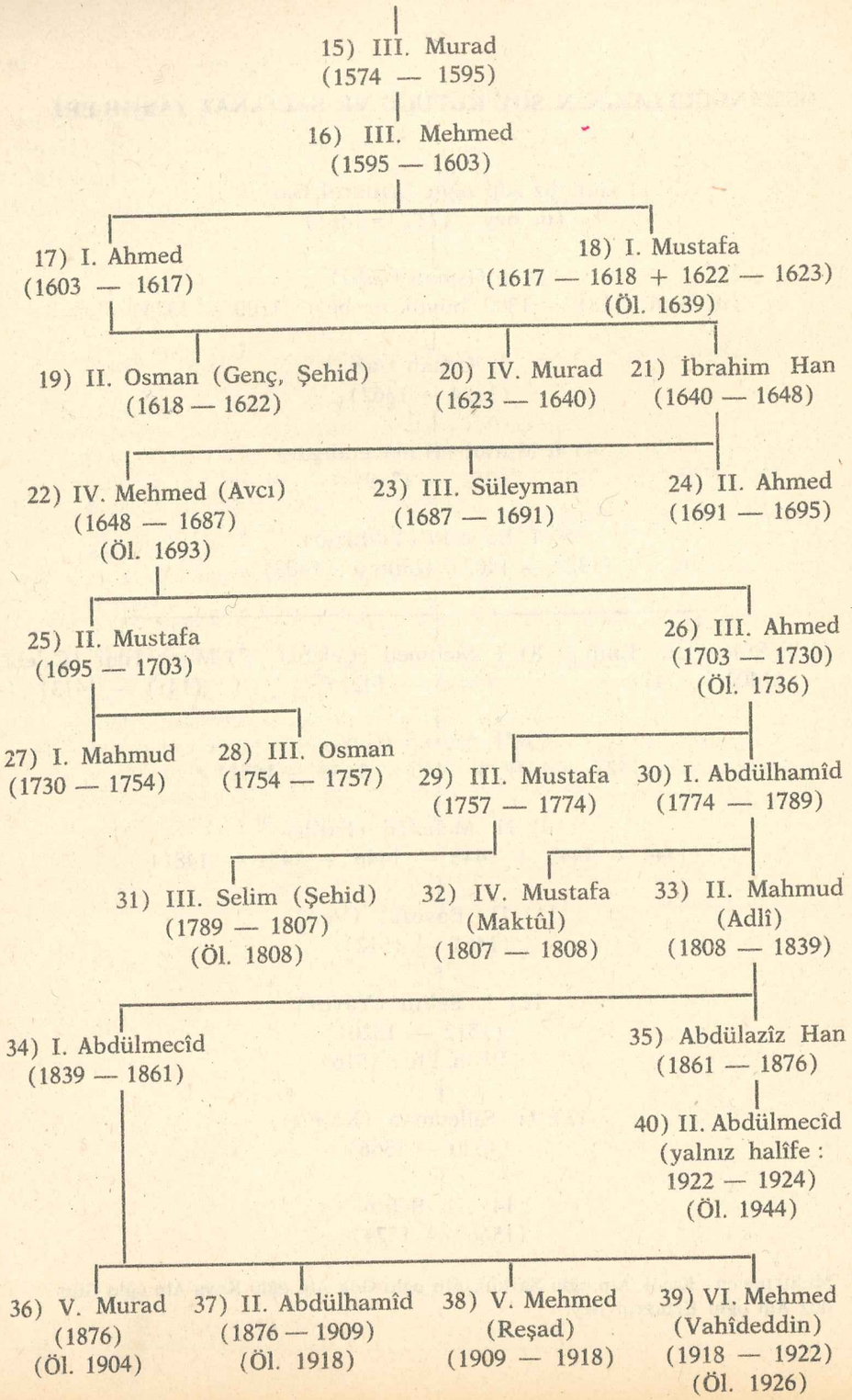

BİBLİYOGRAFYA

Aşağıda Osmanlı çağı Türk tarihi, medeniyeti ve kültürü için iki ayrı seçilmiş bibliyografya verilmiştir. Bunlardan kısa olan ilk listedeki kitapların mümkinse her Türk genci tarafından okunmasında millî kültür için büyük faydalar vardır. İkinci uzunca seçilmiş liste ise, daha çok tarih meraklılarına, tarihte genişlemek, derin bilgi edinmek istiyenlere, yüksek öğretimde tarih veya onunla ilgili sosyal bir dalı seçeceklere göre düzenlenmiştir.

I

— Yılmaz Öztuna, **Türkiye Tarihi,** 12 cilt.
— İsmail Hâmi Dânişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** 4 cilt.
— Nihad Sâmi Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,** 2 cilt.
— Nihad Sâmi Banarlı, **Türkçe'nin Sırları.**
— Muharrem Ergin, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri.**
— İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrâzamlar,** 12 cilt.
— Nihal Atsız, **Türk Tarihinde Meseleler.**
— Yılmaz Öztuna, **Hayat Tarih Mecmuası,** 11 cilt.
— Fernard Grenard, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü,** Orhan Yüksel tercümesi.
— Yahyâ Kemal Beyatlı, **Azîz Istanbul.**
— Yahyâ Kemal Beyatlı, **Eğil Dağlar.**
— İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri.**
— Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri.**
— Ömer Lutfi Barkan, **Süleymâniye Camii ve İmâreti İnşaatı.**

II

— Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş.**
— Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usul.**
— Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi.**
— **İslâm Ansiklopedisi.**
— **Türk Ansiklopedisi.**
— Türk Tarih Kurumu, **Belleten.**
— Ziyâ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları.**
— İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şâirleri,** 12 cilt.

— Kenan Akyüz, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi.**
— Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı Tarihi,** 3 cilt.
— Yılmaz Öztuna, **Türk Tarihinden Yapraklar.**
— Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikâyeleri.**
— Yılmaz Öztuna, **93 Harbi.**
— Yılmaz Öztuna, **Resimlerle Türkiye Tarihi.**
— Yılmaz Öztuna, **Türk Musikisi Ansiklopedisi,** 3 cilt.
— Yılmaz Öztuna, **Türk Bestecileri.**
— Yılmaz Öztuna ve Muharrem Ergin, **Büyük Türk Sözlüğü.**
— Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca - Türkçe Lugat.**
— Âgâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi,** T. T. K.
— Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu.**
— Reşad Ekrem Koçu, **Istanbul Ansiklopedisi.**
— Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Muâhedeleri.**
— Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri.**
— Nihal Atsız, **Türk Ülküsü.**
— **Türk Kültürü** dergisi.
— **Tarih Vesikaları** dergisi.
— Ahmed Refik Altınay, **Lâle Devri.**
— Mehmed Zeki Pâkalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri,** 3 cilt.
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Çandarlı Vezir Ailesi.**
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** 6 cilt.
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları,** 2 cilt.
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri.**
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Saray Teşkilâtı.**
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Merkez Teşkilâtı.**
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı.**
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal.**
— İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emîrleri.**
— Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** 9 cilt.
— Reşad Kaynar, **Mustafa Reşid Paşa.**
— Millî Eğitim Bakanlığı, **Tanzimat.**
— T. T. K., **Kaanûnî Armağanı.**
— Cevdet Paşa, **Tezâkir,** 3 cilt, C. Baysun neşri.
— Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim.**
— Ali Fuad Türkgeldi, **Mesâil-i Siyâsiyye,** 3 cilt.
— Fâik Reşid Unat, **Osmanlı Sefâret - Nâmeleri.**
— Fâik Reşid Unat, **Tarih Atlası.**
— Fâik Reşid Unat, **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu.**
— Ayşe Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid.**
— Leylâ Saz, **Harem'in İçyüzü.**
— Ali Rızâ Bey, **Bir Zamanlar Istanbul.**
— Baymirza Hayit, **Türkistan.**
— Bilâl Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri,** 2 cilt.
— Ahmed Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı.**
— Fuad Köprülü, **Divan Edebiyatı Antolojisi.**
— Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu.**
— Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları.**
— Fuad Köprülü, **Türk Sazşairleri,** 2 cilt.
— Sâdeddin Nüzhet Ergun, **Türk Şâirleri,** 3 cilt.
— Sâdeddin Arel, **Türk Musikisi Kimindir?**
— **Vakıflar Dergisi,** 10 cilt.

— Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Arşiv Kılavuzu,** 2 cilt.
— Tahsin Öz, **Istanbul Camileri,** 2 cilt.
— Antoine Galland, **Istanbul'a ait Günlük,** 2 cilt, Nâhid Sırrı Örik tercümesi.
— Albert Sorel, **Avrupa ve Fransız İhtilâli,** Nâhid Sırrı Örik'in 14 ciltlik tercümesi.
— Yorga, **Osmanlı Tarihi,** Bekir Sıdkı Baykal tercümesi.
— Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu,** 2 cilt, Orhan Yüksel tercümesi.
— Ebüzziyâ Tevfik Bey, **Yeni Osmanlılar Tarihi,** 3 cilt, Ziyad Ebüzziya neşri.
— Busbeck, **Türk Mektupları,** Hüseyin Câhid Yalçın tercümesi.
— Abdülhak Adnan Adıvar, **Osmanlı Türkleri'nde İlim.**
— Yavuz Kansu, **Havacılık Tarihinde Türkler.**
— Nûreddin Sevin, **Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış.**
— Eremya Çelebî, **Istanbul Tarihi,** Hrant Andreasyan tercümesi.
— Polonyalı Simeon, **Seyahatnâme,** Hrant Andreasyan tercümesi.
— Naîmâ, **Tarih,** 6 cilt, Zuhurî Danışman neşri.
— Evliyâ Çelebî, **Seyahatnâme.**
— Hoca Sâdeddin Efendi, **Tâcü't - Tevârîh,** 2 cilt, İsmet Parmaksızoğlu neşri.
— Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusret - Nâme,** 2 cilt, İsmet Parmaksızoğlu neşri.
— Yahyâ Kemal Beyatlı, **Siyasî ve Edebî Portreler.**
— Yahyâ Kemal Beyatlı, **Siyasî ve Edebî Hâtıralar.**
— Yahyâ Kemal Beyatlı, **Edebiyâta Dâir.**
— Yahyâ Kemal Beyatlı, **Siyasî Hikâyeler.**
— İbrahim Alâeddin Gövsa, **Türk Meşhurları.**
— İbrahim Alâeddin Gövsa, **Meşhur Adamlar Ansiklopedisi,** 4 cilt.

Küçük Tarih Sözlüğü

A

Acemi Oğlan(ı). Yeniçeri ve diğer Kapıkulu ocaklarında, er olarak ocağa ve orduya katılmadan önce, «acemî ocağı» kışlalarında eğitim gören genç devşirme, yeniçeri eri namzedi. Acemî oğlanı, kışla eğitimine başlamadan önce bir Türk ailesinin yanında bir kaç yıl geçirirdi. Bu aile eğitiminde adı sadece «devşirme oğlanı» idi («oğlan», «erkek çocuk» demektir). Sonra acemî, sonra yeniçeri eri olur, sonra kabiliyeti nisbetinde yükselir, en yüksek rütbelere kadar çıkabilirdi.

Ağa. Osmanlı toplumunda adın sonuna getirilen unvanlardan biri. 1 — Kapıkulu Ocakları'nda yüksek rütbeli subay ve generaller, 2 — Saray'da Enderûn ve Harem'de hizmet gören subaylar ve siyâhî hadımlar, bu unvanla anılırlardı: Ahmed Ağa, Mehmed Ağa.— Tanzîmat'tan sonra derecesi düştü, alaylı (erlikten yetişmiş, harb okulundan çıkmamış) subaylara, devlet adamlarının uşaklarına, kasaba ve köylerde nüfuzlu aile reislerine böyle dendi. Okuması yazması olmıyan, fakat belirli bir yaşa ve seviyeye erişmiş bulunanlar son zamanlara kadar «Ağa» hitâbiyle anıldılar.

Akça («akçe» şekli yanlıştır). Osmanlılar'da gümüş sikkeye verilen ad. XIX. asra kadar esas para birimi idi ve altın para, ancak mühim alış verişlerde kullanılırdı. Devlet de maaşları akça olarak öderdi.

Akıncı. Klasik devir Osmanlı ordusunda kara komando sınıfı mensûbuna verilen ad. Bu sınıfa «akıncı ocağı» denirdi. Bilhassa Avrupa'da sınır eyâlet ve sancaklarında bulunurdu. Atlı ve hafif süvari iri. Devşirmeler alınmaz, daha çok akıncının oğlu akıncı olurdu. Zaman zaman «serdengeçti, deli» (bu kelimenin mânâsı Osmanlı Türkçesi'nde «akıl almıyacak derecede cesur»dur) denmiştir. Bugünki komando sınıfının görevlerini yapar, sınırdan yüzlerce kilometre ileride düşman ülkelerine akar, düşmanın iktisadî ve mânevî gücünü sarsar, ilerliyen veya çekilen Ordu'ya yol açardı.

Akkoyunlular. Bir Türk hânedânı. Hanefî mezhebinden ve Oğuz grubundandır. 1300 yıllarından 1508'e kadar devâm etmiştir. Fakat İran'da imparatorluk hânedânı olarak saltanatları -Karakoyunlular'ın halefi ve Safeviler'in selefi olarak- 1467 - 1502 arasındadır. Daha önce Diyâr-ı Bekr çevresinde gelişmişlerdir. Sonra taht şehirlerini Tebrîz'e götürmüşler, Irak ve Doğu Anadolu'ya da hâkim olmuşlardı. Büyük şahsiyetleri Uzun Hasan Bey (1453 - 1478)'dir ki, Fâtih'e kafa tutmuş, Osmanlılar'la Anadolu'yu çekişmiş, fakat yenilmiştir.

Alemdâr. «Bayrakdâr» ile aynı mânâdadır. Bir birliğin bayrağını ve sancağını taşıyan askere verilen addır. Padişah bayrak ve sancaklarından sorumlu generale ise «mîr-i alem = alem (sancak) beyi» denirdi.

Altes. Fransızca'da prens ve prensesler için kullanılan saygı tâbîri (Fr. altesse, İng. highness («hayns» söylenir). Osmanlı protokolünde sadrâzamla şeyhulislâm da prens derecesinde sayıldıkları için Avrupa devletleri onlara bu tâbirle hitâb ederlerdi. «S.A. (Son Altesse = Altesleri)» şeklinde kısaltılarak yazılır. Prens ve prenses olmıyanlar hakkında asla kullanılmaz. Bugün de geçerlidir.

Âmid. Bugünki Diyarbakır şehri, «Kara Âmid» de denirdi (kale sûrlarının renginin siyaha çalmasından dolayı). «Diyâr-ı Bekr» adı asla şehir için kullanılmaz, Âmid'in merkez olduğu bölge ve eyâlet için söylenirdi.

Amiral. Arabca «emîrü'l-mâ' = su beyi» kelimesinden gelen, bütün Avrupa dillerinde ve XX. asır Türkçesi'nde kullanılan terim, deniz generali (Fransa'da hava generaline de «amiral» denmektedir). Mutlak mânâda amiral, oramiral demektir. Oramiralden küçükler için hangi derecede amiral olduğunu belirtmek lâzımdır. Fakat Türkçe'de rütbesi belirtilmeksizin bütün amiraller için kullanılmaktadır. Klasik Osmanlı döneminde büyük ve or amirallere

«paşa», tüm amirallere «bey» denmişken, Tanzîmat'tan sonra tümamirallere de «paşa» denmiştir. Klasik devirde «deryâ beyi» tümamiral, «deryâ beylerbeyisi» oramiral, «bahriye vezîri» ise büyük - amiral'dir. Tanzîmat döneminde bu rütbeler bahriyye mîrlivâsı, bahriyye ferîkı (koramiral), bahriyye birinci ferîkı (oramiral) ve bahriyye müşîri (büyük - amiral) oldu.

Anadolu Kazaskeri. Bk. **Kazasker.**

Anarşi. Hükûmetsizlik, devlet otoritesinin yok olması veya son derece azalması, devlet gücünün sokağa, ormana ve dağa dökülmesi, iç kargaşa, kavga ve savaş. Yunanca'dan alınma bir Fransızca kelime olan ve bugün Türkçe'de de kullanılan bu tâbîrin yerine Osmanlı terminolojisinde Arabca'dan alınma «fetret» kullanılmıştır: Fetret Devri (hiç bir hükümdârın tek padişah olarak devlet otoritesini bir elde toplıyamadığı devir).

Arşidük. Büyük duka. Yalnız Habsburg (b. bk.) hânedânından gelen prensler için kullanılır. Habsburg hânedânı menşe'de Avusturya arşidükleri idi. Avusturya, arşidukalık (büyük dukalık) derecesinde bir ülke (taç) idi. Onun için 1804'den önce «Avusturya İmparatorluğu» tâbîri, -bilhassa Türkçe kitaplarda çok kullanılmasına rağmen- kesin şekilde yanlıştır. 1804'e kadar Viyana'da saltanat süren Habsburg, Almanya imparatoru, Bohemya (sonra Macaristan) kralı, ancak Avusturya arşidükü idi. 1804'e kadar «Almanya İmparatorluğu» tâbîrini kullanmak lâzımdır.

Arz Odası. Topkapı Sarayı'nda padişahın elçileri ve bazan sadrâzamı kabûl ettiği, tek katlı ayrı yapı hâlinde müstakil salon.

Asîl, asîl - zâde. Soylu (erkek veya kadın). Avrupa'da bir şahsın soylu olup olmadığı -bugün bile- soyadından bellidir. Menşe'de o ailenin bir hükümdar tarafından soyluluk unvânı verilerek asilleştirilmesi lâzımdır. Osmanlı toplumunda böyle bir şey olmadığı, Osmanoğulları dışında hiç bir aile imtiyazlı sayılmadığı için bizde «asil» tâbiri, kan asâleti için değil, -mecâzen- ruh ve ahlâk asâleti, bazan da eski ailelerden inme mânâsında kullanılmaktadır. Avrupa'da asil sınıfın belirli imtiyazları vardı ve ancak kendi aralarında evlenirlerdi; hattâ büyük soylularla küçük soylular bile aralarında kız alıp veremezlerdi. Aksi evlenmelere «morganatik» denir ve böyle evlenme yapanlar, haklarının bir kısmını kaybederlerdi.

Âşâr. Osmanlı maliye düzeninde, devletin toprak ürününün onda birini alması. Bölgeye göre beşte birden yirmide bire kadar da değişen bir aynî (aynen ödenen) vergi idi. Cumhuriyet devrinde de bir müddet devâm ettikten sonra kaldırıldı.

Avşarlar. İran'da saltanat süren bir Türk imparatorluk hânedânı. Oğuz grubundan ve Şîî/Câferî mezhebindendir. İran'ın Kaçarlar'dan (b. bk.) önceki hânedânıdır. Türk tarihinin son cihangîri olan Nâdir Şâh Avşar tarafından Safevî hânedânının yerine kurulmuştur (Avşarlar'la Kaçarlar arasında kısa müddet Zend hânedânı vardır). Kısa sürmüştür (1736-1743).

Ayak Dîvânı. Osmanlı devrinde padişahın halkın huzûrunda belirli bir mesele için fevkalâde dîvan kurması. Halk veya halkın temsilcileri tarafından istenirdi ve daha çok ihtilâl alâmetiydi. Padişah da ayak dîvânı istiyebilirdi. Çok mühim bir hâdisedir ve az görülmüştür. Eski Türk devletlerinden gelen bir gelenektir (halkın şikâyetini, bizzât hükümdârın yüzüne karşı şifâhen söyleme hakkı).

Azab. 1 — Osmanlılar'ın ilk asırlarında -devşirme olmıyan- hafif piyâde sınıfı, 2 — Osmanlı deniz piyâdesi (deryâ veya bahriye azabı), 3 — Bir sınıf kale muhâfızı (kale azabı).

Azak. Bir Osmanlı eyâlet (bazan sancak) merkezi olan çok mühim kale. Bugün Rostov'un banliyösü olup Ruslar «Azov» demektedirler. Azak Denizi'ne adını vermiştir. Azak Denizi'nin, dolayısıyle Karadeniz'in en ucunda (kuzeydoğu) ve Don (Türkçe: Ten) nehri ağzında olduğu için stratejik ehemmiyeti büyüktü. Rusya'ya karşı -bir Osmanlı iç denizi olan- Karadeniz'i kapatıyordu.

B

Bâb-ı Âlî. XVIII. asırdan itibaren Osmanlı hükûmetine verilen ad (Fransızca aynı mânâda: Sublime Porte = S. P.). «Yüksek Kapı» demektir ve halkın sadece «Kapı» dediği de olmuştur. Sadrâzam konağının yüksek kapısından kinâyedir ve bu kapı bugün Gülhâne'nin karşısındadır. Bakanlar kurulu bu kapıdan girilen sadâret konağında toplanırdı. Daha eskiden ise Dîvân-ı Hümâyûn denen Osmanlı imparatorluk hükûmeti Topkapı Sarayı'nın içindeki Kubbealtı'nda toplandığı için, Osmanlı hükûmetine XVIII. asırdan önce «Dîvân-ı Hümâyûn» (ve kısaca «Dîvân») denirdi: Dîvân'ın Habeş beylerbeyisine talimatı, Dîvân-ı Hümâyûn'un Cezâyir beylerbeyisine emri, Bâb-ı Âlî Rusya'ya karşı harb kararı aldı...

Bâbî. «Bâb» denilen Alî Muhammed Şîrâzî'nin (1821 - 1850) kurduğu bir mezhebin mensûbu. İslâm'dan pek çok ayrıldığı için ayrı bir din de sayılmıştır. Bâbîlik'ten Bahâîlik (b. bk.) çıkmış ve asıl Bâbîler bugün İran'da yaşıyan bir kaç on bin kişiden ibâret kalmıştır.

Bahâî. Mîrzâ Hüseyn Alî Nûr Bahâullâh'ın (1817 - 1892) Bâbîlik'ten (b. bk.) ayırdığı mezhebin sâlikî. Bâbîler'i pek küçük bir azınlık hâline düşürerek İran Şîîleri'nden mühim bir kitleyi kendine çekmiştir. Müstakil din sayanlar da vardır. İran'da 1,5 milyonluk bir kitledir. Birleşik Amerika gibi ülkelerde de bir mıkdar Bahâî yaşar.

Baron. Avrupa'da asâletin şövalyelik'ten sonra gelen ikinci basamağı, vikontluk'tan küçük soyluluk pâyesi. İngiltere'de baronlara «lord» denmektedir. Baron eşine Almanca'da «barones» denir (Fr. la baronne).

Başçavuş. 1 — Yeniçeri Ocağı'nda en yüksek rütbeli subaylardan biri (bir tek başçavuş vardı), 2 — Tanzîmat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gediklilere (eskiden: küçük zâbit, bugün assubay) verilen rütbe.- Bu unvânı çavuşbaşı (b.bk.) ile karıştırmamalıdır.

Başıbozuk. 1 — Bir savaşa gönüllü olarak katılan, muntazam orduya dâhil bulunmıyan asker, 2 — Asker dilinde: siviller.

Bedesten. Osmanlı toplumunda, mühim şehirlerde, yalnız mücevher, kürk ve bunlara benzer çok değerli mallar satan ve çok sıkı muhafaza altında bulunan küçük kapalı çarşı veya işhanı. Bedestende dükkân sahibi olmak, zengin idhalâtçı ve ihracatçı tacirlerin imtiyâzında idi. Esnâfın ancak kapalı çarşılarda dükkânı olurdu. Bedesten tüccârı kendi aralarında teşkilâtlı idiler ve esnâf sayılmadıkları için lonca teşkilâtına dâhil değillerdi. Armatörlerin çoğunun da bedestenlerde dükkânları olurdu. Burada satış yapılırdı. Perâkende satış yapılmıyan, toptan satış yapan ve mal saklıyan dükkânlar topluluğuna bedesten değil, han ve mahzen denirdi.

Beğim (Türkçe'de «bey» kelimesinin dişisidir). Timuroğulları hânedânından Türk imparatorluk prenseslerine verilen unvan: Hanzâde Beğim. Bugün Hindistan - Pâkistan'da soylu Müslüman hanımlara da verilmektedir.- Pâdşâh - Beğim: Hindistan Timuroğulları'nda imparatoriçe: Tâc - Mahall, Ercmend Bânû Pâdşâh-Beğim'in adına eşi Şâh-ı Cihân tarafından yaptırıldı.

Bey. Bir Türk unvânı. Göktürk kitâbelerinde geçer. Bi-bey-big-beğ-bey şekillerinde gelişmiştir. Prens ve hükümdar mânâsı da vardır, hattâ imparatorlar için de kullanılmıştır: Uzun Hasan Bey, Timur Bey, Yıldırım Bâyezid Bey. Fakat Klasik Osmanlı devrinde sancak beylerine (tümgeneral veya tümamiral) verilen unvandır: Estergon sancak beyi Hasan Bey, Gazi Oruç Bey. Vezîr oğullarına da «bey» denilmiştir. Tanzîmat'tan sonra, yüksek rütbeli subaylara (binbaşı, yarbay ve albay) «bey» denilerek unvan -bütün unvanlarda olduğu gibi- düşürülmüştür. Gene bu devirde bâlâ (orgenerale eşit sivil rütbe) rütbesi taşıyanlara bey denmiştir: Nâmık Kemal Bey. Saray mensuplarının bir kısmı da böyle anılmıştır. XX. asra doğru tahsil - terbiye görmüş belirli sosyal çizgideki bütün şehirlilere bey denilmiye başlanmıştır, bugün de öyledir (mösyö, mister ve herr karşılığı). Mısır, Libya ve Ürdün gibi Osmanlı devletinden ayrılan Arab devletlerinin krallık rejimlerinde bey, kral tarafından verilen ve paşalık'tan sonra gelen asâlet unvânı olmuştur.

Bey - Efendi. 1 — Sultanların (Osmanlı imparatorluk prensesleri) erkek çocuklarına ve paşa olmıyan sultan eşlerine (dâmâd'lara) resmen verilen ve prens derecesinde olan unvan, 2 — Saygı ve nezâket mübalağası: Yahyâ Kemal Beyefendi.

Beylerbeyi. Osmanlı imparatorluğunda umumî vali, eyâlet valisi. Aslında askerdir, hem askerî, hem mülkî salâhiyetleri elinde tutmakta ve eyâletinde padişahı ve devleti temsil etmektedir. Beylerbeyi pâyesi, bugünki orgenerale eşit rütbedir. Ancak bazı beylerbeyiler vezir (mareşal) rütbesiyle de eyâletlere gönderilirlerdi. Beylerbeyiler, beylerbeyi rütbesinde olsun, vezir rütbesinde olsun, daima paşa diye anılırlardı ve klasik devirde bu iki rütbe sahibinden başkasına paşa denmezdi: Budin beylerbeyisi Vezir Tiryâki Hasan Paşa, Cezâyir beylerbeyisi Barbaros Hayreddin Paşa. XIX. asırda daha aşağı bir rütbenin karşılığı olmuş ve bu rütbe sahiplerine gene paşa denmiştir.

Bourbon Hânedânı. Capet (b.bk.) hânedânının 1589'dan, IV. Henri'den itibaren saltanat süren dalına verilen ad. Bugün İspanya'da saltanat süren hânedan da Bourbon hânedânının bir koludur. Bourbon'lardan Fransa kralları sırasıyle IV. Henri, XIII. Louis, XIV. Louis, XV. Louis, XVI. Louis, XVIII. Louis ve X. Charles'dır.

Budin. Osmanlılar'ın Macaristan'ın Buda şehrine verdikleri ad ki, Macaristan krallığının taht şehri idi ve bugünki Budapeşte'nin Tuna'nın güney kıyısında kalan kısmıdır (o

devirde Peşte, Buda'nın banliyösü idi). Budin Beylerbeyiliği: 1541 - 1686'da bir Osmanlı eyâleti, bugünki Macaristan, zamanla sınırları değişmiştir. Bu eyâlet protokolde Mısır eyâletinden sonra ve Rûmeli eyâletinden evvel 2. gelir ve daima vezir (mareşal) pâyesinde beylerbeyiler gönderilirdi.

Büyük - Duka. 1 — Avrupa'da dukalıktan büyük, elektörlükten küçük hükümdarlık unvânı. Bugün yalnız Lüksenburg devletinde yaşamaktadır. Eskiden Rusya çarları da sadece «Moskova büyük-dukası» idiler (bu unvan, «büyük - prens» unvânı ile eşittir), 2 — Romanov hânedânından Rusya imparatorluk prenslerine verilen ünvan: Grandük Nikola. Prensesine veya grandük eşine grandüşes denirdi: Grandüşes Anastasya (Habsburg hânedânı mensuplarının kullandığı arşidük ve arşidüşes unvanları da «büyük - duka» mânâsında ve aynı değerdedir; menşe'de Rusya imparatorları sadece Moskova büyük - dukası veya büyük - prensi, Almanya imparatorları ise sadece Avusturya arşidukası idiler).

C

Câferî. Şiî mezheblerden birinin mensûbu. İran'ın resmî mezhebi ve Şiî Müslümanlar'ın en büyük çoğunluğunun mensûb olduğu orta mezheb (müftîti İsmâîlî, mûtedili ise Zeydî mezhebleridir). Bu mezhebe «İsnâ-Aşeriyye= Oniki İmamcılık» da denir. Adını Şiîler'in 7. imâmı Câferü's-Sâdık'tan (703 - 765) alır.

Capet Hânedânı. Bütün Hıristiyan Avrupa tarihinin en büyük ve en mühim hânedânı. Fransız asıllıdır («Kape'» şeklinde okunur). X. asırdan 1848'e kadar saltanat süren bütün Fransa kralları istisnasız bu hânedâna mensuptur. Hânedan, 1589'da, bir dalına nisbetle «Bourbon» (b.bk.) adını almıştır («Burbon» okunur). Bugünki İspanya hânedânı, Portekiz kraliyet hânedânı da Capet'lerdendir. Capet'ler Macaristan, Güney İtalya gibi daha bir çok yerde kral olarak saltanat sürmüşlerdir. Avrupa tarihinde en büyük rakipleri, Alman asıllı Habsburg Hânedânı olmuştur. Fransa'da asıl Bourbon dalı sönünce, bu dalın bir şûbesine nisbeten hânedan Bourbon - Orléans adını almıştır.

Cengizliler. Cengiz Han'dan inen çeşitli hânedanlar. Asya ve Doğu Avrupa'nın pek çok ülkesinde XIII. asırdan XIX. asra kadar saltanat sürmüşlerdir. Çin ve Moğolistan'da kalan dalları hâricinde Cengiz Han'dan inen bütün hânedanlar, daha XIII. asır sonlarında ve XIV. asırda kesin şekilde dil ve kültür bakımından Türk'leşmişlerdir. En çok Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'dan gelen hânedanlar vardır. Bu hânedanların topuna birden Cuci Ulusu (b.bk.) denmektedir.

Cihâd. İslâm dininde kutsal savaş. Bir savaşın cihâd olabilmesinin şartları vardır. Cihâda katılan herkese, erden başkumandana kadar «mücâhid» denir. Osmanlı Cihan Devleti'nin serpilip gelişmesinde cihâd fikri esas tema'yı teşkil etmiştir.

Cihangir (Fars. cihân - gîr). «Cihânı feth eden» mânâsında olup, tarihteki iki düzine kadar büyük asker - hükümdar böyle anılır ve bunların en az yarısı Türk asıllıdır. Akıl almıyacak genişlikte ülkeleri bir veya bir kaç darbede feth edenler için kullanılır: Mete, Cengiz, Timur, Yavuz, Bâbur, Nâdir gibi. Batı tarihinde İskender, Sezar, Napoléon gibi. «Fâtih»ten farklıdır. «Fâtih»in çok geniş ülkeler ve kıt'alar feth etmesi şart değildir; çok büyük tarihî ve stratejik ehemmiyeti bulunan bir tek yeri, bir tek kaleyi ve ülkeyi feth edip mensûb olduğu millete büyük hizmette bulunması veya bu fethi ile yeni bir devir açması kâfîdir: Anadolu Fâtihi I. Sultan Süleyman-Şâh, Rûmeli Fâtihi Velîahd - Şehzâde Gazi Süleyman Paşa, Balkanlar Fâtihi I. Sultan Murad Hudâvendigâr, İstanbul Fâtihi II. Sultan Mehmed Han, Bağdad Fâtihi IV. Sultan Murad Han...

Cizye. İslâmî vergilerden biri. Reşid, varlıklı olmak ve din adamı olmamak şartıyle Hıristiyan erkeklerden -başlıca üç derecede ve her yıl- alınır. Osmanlı devletinde de böyledir. Buna karşılık devlet, Hıristiyan tab'ayı askerlik mükellefiyetinden muaf tutar ve Hıristiyan tab'anın can, mal, namus, şeref güvenliğini sağlamakla yükümlüdür.

Cuci Ulusu. Cengiz Han'ın 4 oğlunun büyüğü olan Cuci (Coçi) Han'dan inen hânedanların hepsine birden verilen ad ki, hepsi XIV. asırda Türk'leşmiş, Müslüman olmuştur. Cengizliler'in (b.bk.) en kalabalık hânedan topluluğudur. Altınordu Hânedânı, Cuci Ulusu'ndan olduğu gibi, Osmanlı devletinin bir parçası olarak 1475'ten XVIII. asır sonlarına kadar devâm eden Kırım Hanları da Cuci Ulusu'ndan idiler.

Cumhûriyet. Başında bir hânedan bulunmıyan devlet sistemi, monarşi'nin zıddı. Cumhûriyetler, halk idaresine ve seçime dayalı demokrasiler (A.B.D., Türkiye, Fransa gibi), bir sağcı diktatörün idaresinde faşist (Peron'un Arjantin'i, Salazar'ın Portekiz'i gibi), bir solcu diktatörün veya parti oligarşisinin idaresinde komünist (Sovyetler Birliği, Doğu Almanya, Bulgaristan gibi) olabilirler. Son ikisinde seçim ve insan hakları diye bilinen şeyler (hür yargı, sendika, toplu sözleşme, grev, hür basın, tam seyahat hürriyeti, muhtar üniversite, istediği işi edinebilmek hakkı ve benzerleri) yoktur, yahut tamamen göstermeliktir, veya fevkalâde kısıtlıdır. Bk. **Demokrasi.** Cumhûriyetler de, monarşiler gibi, tek devletten ya-

Ç

Çavuş. Osmanlılar'da bir unvan (Eski Türkçe'de çav = ses, nidâ). Padişah emir subaylarına, Enderûn mensuplarına, elçilere, bir kısım Saray adamlarına bu unvan verilmektedir. Bu, klasik devir içindir. Tanzîmat'tan sonra bu mânâda çavuş unvânı kalkmış, fevkalâde değerini kaybederek assubaylara ve manga kumandanlarına verilmiştir, bugün de öyledir.

Çavuşbaşı. Padişahın emir subaylarının başı. Saray ve padişah ile ilgili protokol ve törenlerden de sorumlu idi. XIX. asırda «Mâbeyn-i Hümâyûn Müşîri» dendi. Başçavuş (b. bk.) ile karıştırılmamalıdır. Bu çavuşbaşılık, pek yüksek bir görevdi.

Çelebi. Osmanlı Türkleri'nde bir unvan (muhtemelen Türkçe Çalab = Tanrı kelimesinin Arabca kaideyle nisbet eki konularak yapılmış şekli). İlk asırlarda Osmanlı şehzâdeleri, hattâ velîahdleri için kullanılmışsa da, sonradan vaz geçilmiştir. Padişah nedimleri (Evliyâ Çelebî), ulemây-ı rüsûm'a dâhil olmıyan bilginler (Kâtib Çelebî), Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri, şâir ve müzisyen gibi san'at adamları, böyle anılmışlardır. -Bugün de unutulmıyan- en umumî mânâsı «centilmen» demektir: çelebî adam (İng. gentleman, Fr. gentilhomme). Mutlak mânâda kullanılınca, «Çelebî» veya «Çelebî - Efendi», Mevlevî tarîkatinin başıdır. Mevlânâ soyundan iner ve Konya'daki büyük dergâhta otururdu. Bütün Mevlevî - hâne şeyhleri, Çelebî Efendi tarafından atanırdı.

D

Dârülfünûn. XIX. asırda İstanbul Üniversitesi'ne verilen ad ki, 1.8.1933'e kadar kullanılmış, bu tarihte «Üniversite» denmiştir. Ordinaryüs profesöre «müderris», profesöre «muallim», doçente «müderris muâvini» deniyordu. Maârif Nezâreti'ne bağlı idi. Profesörler bu bakanlıkça tayin ediliyor ve bir çok kürsü için imtihanla profesör alınıyordu.

Dârüssaâde Ağası. Osmanlı İmparatorluk Sarayı'nda Harem-i Hümâyûn'un âmir ve yöneticisi. Halk «Kızlarağası» demiştir. Hadım zencilerden seçilirdi. Rütbesi vezir (mareşal) pâyesine eşitti. Fakat Harem ve vakıf işleri dışında hiç bir göreve tayin edilemezdi.

Dede. Mevlevî-hâne'lerde -nazarî olarak- 1001 gün süren Mevlevî çilesini tamamlıyarak o tekkede bir göreve başlıyan Mevlevî dervişi: Hammâmî-zâde İsmail Dede. İçlerinde çok büyük bestekârlar ve diğer san'atkârlar yetişmiştir (kelimenin Türkçe'de terim olmıyan asıl mânâsı: büyükbaba veya ata).

Dede-Baba. Bektâşî şeyhlerine verilen baba unvânının saygı mübalağası olarak kullanılan sekli.

Dede-Efendi. Mevlevî dervişlerine verilen dede (b.bk.) unvânının saygı mübalağası olarak kullanılan şekli: Şeyh Galib Dede-Efendi.

Defterdâr. Klasik Osmanlı çağında maliye nâzırı. «Başdefterdâr» veya «Şıkk-ı Evvel Defterdârı» da denilirdi. Dîvân-ı Hümâyûn (kabine) üyesi idi. Ayrıca eyâlet defterdarları vardı ve bunları maliye nâzırından ayırmak için mutlaka «eyâlet defterdârı» denirdi. Cumhûri-

yet devrinde eyâletler kaldırıp sancaklara önce «vilâyet», sonra «il» denince, bunların başındaki en yüksek maliye görevlisine «defterdar» dendi, bugün de öyledir (Osmanlı devrinde sancakların en yüksek maliye görevlisine «muhâsebeci», kazâlardakine «mal müdîri», nâhiyelerdekine «mal kâtibi» denirdi).

Demokrasi. Millî irâdeye, hür seçime dayanan idare şekli (Yunanca: demokrasiya). Halk, yöneticilerini kendi seçer. Teşkilâtlanmış partilerce yürümesi, aralarında muvâzaa (gizli anlaşma) bulunmıyan en az iki partinin bulunması, askerin ve hâkimin hiç bir şekilde politikaya karışmaması gibi şartları vardır. Anayasa olmıyabilir (İngiltere gibi). Monarşi veya cumhûriyet olabilir (yani devlet başkanı bir aileden belirli verâset kaideleriyle gelebileceği gibi, halk oyu veya halk tarafından seçilmiş meclislerce de belirli kaideler içinde seçilebilir). — **Halk Demokrasisi:** Komünist cumhûriyetlerinin kendi rejimlerine verdikleri ad: Demokratik Almanya (Doğu Almanya) Cumhûriyeti. Böyle demokrasilerde halk'ın sadece adı kullanılır. Serbest seçim ve demokrasilere mahsus hür basın, sendika, toplu sözleşme, grev, hür yargı, muhtar üniversite, fikir hürriyeti gibi unsurların hiç biri yoktur. Komünist Parti, iktidarı elinde tutan bir şahıs (diktatör) veya bir grup (oligarşi) vasıtasıyle, bir sınıfın (işçi sınıfı) adını kullanarak devleti yönetir. Parti otoritesine çarpmanın cezası çok ağırdır.- Gerçek demokrasi, bazı kusurlarına rağmen, 6.000 yıldır insanlığın bulabildiği en iyi, insan haysiyet ve menfaatine en uygun idare şeklidir.

Dervîş. Tarîkat mensûbu. Tarîkat «muhibleri», bir tarîkate sadece kalben bağlı olanlar için kullanılmaz. Bir tekkede yaşayıp hizmet etmek şarttır, fakat gezici dervişler de vardır.

Devletlû veya **Devletlü.** Osmanlı protokolünde vezirlere ve müşirlere verilen, onların hakkında kullanılan lakab: Devletlû Ziyâ Paşa Hazretleri.

Dîvân. 1 — Meclis, herhangi bir topluluk: Dîvân-ı Muhâsebât (Sayıştay), dîvân-ı harb (askerî mahkeme); meclis kelimesinde resmîlik olmıyabileceği halde (içki meclisi, dost meclisi...) dîvân kelimesinde resmîlik şarttır.- 2 — Klasik şiirde bir şâirin -bazı istisnalar dışında- şiirlerinin tamamını toplıyan dergi: Dîvân-ı Fuzûlî Nedîm Dîvânı.- Bk. **Dîvân-ı Hümâyûn.**

Dîvân-ı Hümâyûn. «(Osmanlı İmparatorluk Meclisi», yani Osmanlı İmparatorluk hükûmeti (kabinesi, bakanlar kurulu). Mecâzen: Osmanlı Devleti, İmparatorluğu: Dîvân'ın Akdeniz politikası, Dîvân-ı Hümâyûn'un Fransa siyaseti. Kısaca «Dîvân» da kullanılmıştır. Bu tâbîrin yerini XVIII. asırdan itibaren «Bâb-ı Âlî» (b. bk.) almıştır. Fakat Bâb-ı Âlî, yalnız Osmanlı devleti ve hükûmeti hakkında kullanılır, bakanlar kurulu mânâsı yoktur. Dîvân'ın başı sadrâzamdır. Padişah dîvâna katılamazdı.

Dizdâr. Osmanlılar'da klasik devirde kale kumandanı.

Doç. Venedik ve Ceneviz İtalyan cumhûriyetlerinde devlet başkanı. Onlar Meclisi ve Senato ile ortaklaşa, bir oligarşi ile devleti idare ederdi. Venedik eskiden dukalık olduğu için, kelime de duka kelimesinden gelmektedir. Son olarak Mussolini, bu unvânı takınmıştır (duce).

Don. İspanya'da şövalyeden veliahde, yani en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün soyluların adlarının başında taşıdıkları, asâlet belirten unvan: Don Carlos, Don Pedro. Kadınlar için «donna» kullanılır.

Donanma-yı Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluk Donanması. Başı, kapdân-ı deryâ ve onun âmiri sadrâzamdır.

Duka. Avrupa'da yüksek asâlet unvânı. Şövalye, baronet (bu derece yalnız İngiltere'de vardır), baron, vikont, kont, marki, duka (dük) derecelenmesinin en yüksek basamağı. Kont, marki ve dukalar büyük, diğerleri küçük asilleri teşkîl ederler. Duka (Fr. duc = dük, İng. duc), aslında bir hükümdarlık unvânıdır; derecesi margrav'dan (marki) büyük, büyük - dukadan küçüktür (hükümdâr olarak son dukalar 1918'de ortadan kalktı). Bir de dukalık, kontluk gibi, nezâketen, kraliyet prenslerine verilen bu unvan olabilir: Barselona Kontu, bugünki İspanya kralının babasının unvânıdır; Edinburgh Dukası, bugünki İngiltere kraliçesinin eşi olan prensin unvânıdır. Duka (dük) eşine «düşes» denilir. Kraliyet dukaları ile dukalık ailelerinin başı olarak bu unvânı taşıyanları karıştırmamak lâzımdır. Dukalar, çok büyük asilzâde oldukları için, kraliyet ailesinden prensesierle evlenebilirler ve böyle evlenmeler «morganatik» sayılmaz. Dukalık unvânı da, diğer bütün asalet unvanları gibi ancak bir hükümdar tarafından verilir. Unvan verilen ilk dukanın bütün nesli, aile erkek tarafından kesilinceye kadar, babadan büyük oğula, oğul yoksa ailenin en yakın erkek ferdine geçerek devâm eder.

Dük. Bk. Duka.

Dürzî. Şiîlik'ten ayrılmış bir mezhebin mensûbu. Ayrı bir din sayanlar da vardır; zira İslâm esaslarından hayli ayrılır. Çoğunlukla Lübnan Dağları'nda, Ürdün, İsrâil ve Suriye'nin bazı yerlerinde yaşarlar; sayıları bir kaç on bindir.

E

Efendi. Osmanlılar'da bir unvan (Yunanca'dan Türkçe'ye geçmiş bir kelimedir). Bütün ilmiyye sınıfı, başta şeyhulislâm olmak üzere, en küçük nâibe kadar bu unvanla anılır: Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi. XIX - XX. asırlarda Osmanoğulları'nın «şehzâde» denen bütün imraratorluk prenslerine -velîahd dâhil- bu unvan verilmiştir: Velîahd-i Saltanat Yûsuf İzzeddin Efendi, Şehzâde Osman Fuâd Efendi. Bazı mülkî rütbe sahipleri de bu unvânı taşımışlardır. Tanzîmat'tan sonra bu unvânın da derecesi düşmüş, yukarıda söylenen zümreler dışında, «bey» denilmiyen, fakat burjuva sınıfına mensûb olanlara bu unvanla hitâb edilmiştir: terlikçi Ahmed Efendi. Bugün daha alt seviyede kullanılmaktadır: Kapıcı Mehmed Efendi. Arab ülkelerinde de -Osmanlılar'dan alınarak- kullanılmıştır. Din adamları da böyle anılır: Diyânet İşleri başkanı Şerafeddin Yaltkaya Efendi, Horhor imâmı Mahmûd Efendi.- Saygı mübalağası olarak diğer unvanların sonuna getirilir: bey-efendi, hanım-efendi, sultân-efendi (Osmanlı imparatorluk prensesleri hakkında), paşa-efendi (bugün kullanılmıyor), ağa-efendi, şeyh-efendi, dede- efendi... «Bey-Efendi»nin hususî mânâsı için bu maddeye bk.- **Efendimiz:** Mutlak mânâda yalnız padişahı ifade eden büyük saygı hitâbı: Efendimiz (yani padişah) böyle irâde buyurdular (emretti)! Hânedan mensuplarına da (şehzâde, sultan ve kadın-efendi) böyle hitâb edilirdi. Peygamber, hattâ Allah için de çok kullanılır: Peygamber Efendimiz, Efendimiz Allah. İstanbul kadısı klasik dönemde İstanbul halkı arasında «İstanbul Efendisi» diye anılırdı. Reîsül-küttâba (dış işleri bakanı) halk kezâ «Reis Efendi» derdi. Rûmeli ve Anadolu kazaskerlerine «Kazasker Efendiler» veya «Sadreyn Efendiler», Şeyhulislâm'a da «Müftî Efendi, Mütfi'l-Enâm Efendi» denirdi.

Eflak (a uzun). Osmanlılar'ın Ulahya'ya, Güney Romanya'ya verdikleri ad. Ahalisine «Ulah» denirdi ki, bugün Moldavlar'la beraber «Romen» diyoruz. Ülkenin merkezi önce Targovişte iken XVII. asırda Bükreş olmuştur. Moldavya'ya ise Osmanlılar «Boğdan» demişlerdir. Bunun merkezi Suçava iken sonra Yaş olmuştur. Boğdan daha ehemmiyetli sayılmıştır. İkisine birden «Memleketeyn = İki Memleket» denmiştir. Başlarında beylerbeyi pâyesinde sayılan ve belirli bir hânedandan inmiyen prensler tayin edilirlerdi ve pek az iç imtiyazları vardı. 1711 Prut savaşına kadar Romen ailelerinden prens tayin edilirken bu tarihten sonra İstanbul'da Fenerli Rum soylularından prensler tayin edilmiştir. 1864'de iki prenslik «Romanya» adı altında birleştirilmiş, 1878'de Osmanlı imparatorluğundan ayrılarak müstakil olmuş ve 1881'de Romanya prensi «kral» sanını takınmıştır.

Ehl-i Kitâb. İslâm'dan önceki 2 semâvî (tek tanrılı) din olan Hıristiyanlar'la Müseviler'in toplamı. İslâm hukukunda, diğer din mensuplarından daha seçkin statüleri vardı.

Ekselans. Hükümdar veya prens olmıyan devlet büyüklerine (nâzırlar, eyâlet valileri, orta ve büyük elçiler, müsteşarlar, orgeneral ve mareşaller veya bunlara denk diğer rütbeler...), duka'dan aşağı derecede soyluluk unvânı taşıyanlara (marki, kont ve daha aşağı soylular) hitâb edilirken söylenen saygı, protokol ve nezâket unvânı. Prensler için «altes», krallar için «majeste» kullanılır ve bunlara asla «ekselans» denmez. Cumhurbaşkanları ve başbakanlar da ekselans'tır (istisnâ olarak Osmanlı devletinde sadrâzam ve şeyhulislâm «altes»tir). Dukalara «votre grace» (İng. your grace) diye hitâb edilir, ne ekselans, ne altes denmez. Kardinaller hakkında da kullanılmaz (bunlara «votre éminence» denir). Tam hitap şekli «ekselansları»dır (Fr. votre excellence, İng. your excellency). Osmanlı protokolünde bu unvan yoktu (bugünki Türk dış protokolünde vardır); «ekselans» yerine Osmanlı ise «hazretleri», yabancı ise «cenâbları» ve bazan gene «hazretleri» denirdi ve bu hitap orgenerale denk askerî, mülkî ve ilmî rütbeler ile onun üzerindeki rütbeler içindi, daha aşağı rütbedekilere «hazretleri» diye hitap resmî değildi, nezâket ifadesiydi. Bk. **Hazretleri.**

Elektör. Avrupa'da krallıktan küçük, büyük - dukalıktan büyük hükümdar unvânı. Yalnız Almanya'da vardı ve son elektörlük (Hessen) 1866'da tarihe karıştı. Kelimenin mânâsı «seçici» demektir ve «seçmen - prens» diye Türkçe'ye tercüme edilebilir; elektör eşine «elektris» denir. Bunlar vaktiyle Almanya imparatorunun seçilmesi için oy kullanma hakkına sahip mühim Alman hükümdarları idi. Bavyera ve Saksonya elektörleri, XIX. asır başlarında «kral» sanını aldılar.

Emîr. İslâm devletlerinde prens, bey. Arabca'dır. İranlılar «mîr», Türkler «bey» demişlerdir. Çoğulu «ümerâ»dır. Sonra kelimenin değeri düşerek belirli bir beyler topluluğuna «ümerâ» denmiştir. Arab ülkelerinde prens mânâsındadır.

Enderûn-i Hümâyûn. Saray-ı Hümâyûn'un (Osmanlı İmparatorluk Sarayı) üç kısmından biri. Diğerleri: Bîrûn-î Hümâyûn (Tanzîmat'tan sonra Mâbeyn-i Hümâyûn) ve kadınların, padişahın ailesi ile yaşadığı Harem-i Hümâyûn. Enderûn'un en büyük âmiri hâsodabaşı iken, sonradan -daha önce 2. sırada bulunan- silâhdâr ağa başa geçmiştir. Bunların derecesi vezir (mareşal) eşiti idi. Enderûn kısmının en büyük hususiyeti, burada bir saray üniversitesi ve harb akademisi bulunması idi. En büyük devlet adamları, kumandanlar ve san'atkârlar bu müessesede yetişmiştir.

Eş'arî. Sünnî Müslümanlar'ın inandıkları iki itikad mezhebinden biri. Kurucusu Ebü'l-Hasan Ali'l-Eş'arî (874 - 935)'dir. Bugün müntesibi azdır. Pasif olduğu için Türkler rağbet göstermemişlerdir. Buna karşılık Mâtürîdî (b.bk.) itikad mezhebi çok yayılmıştır (Arabca: Eş'ariyye).

Evkaf. Vakıflar (vakf kelimesinin Arabca'da çoğulu: evkaaf). Tanzîmat'tan sonra bir nâzırın sorumluluğunda birleştirilmiş ve imparatorluk düşünceye kadar bir evkaf nâzırı kabinede bulunmuştur. Bk. **Vakıf.**

Eyâlet. Vilâyetten (il) büyük mülkî bölünüş. Bir kaç vilâyet (il) bir araya gelerek ortaya çıkan ve Osmanlı imparatorluğunda en geniş sayılan idarî bölge. XIV. asırdan imparatorluğun sonuna kadar Osmanlı rejiminde eyâletler vardı. Tanzîmat'tan önce «beylerbeyilik» veya «eyâlet» denirken, Tanzîmat'tan sonra «vilâyet» denmiştir. Bugün «il» dediğimiz vilâyetlerin adı ise «sancak» idi. Eyâletin başındaki mülkî-askerî sorumluya Tanzîmat'tan önce beylerbeyi, Tanzîmat'tan sonra ise -askerî salâhiyetleri alınarak- «vâlî» denmiştir. Bunlar umumî (genel) valilerdir. Klasik devirde eyâletlerin protokol sırası Mısır, Budin (Macaristan), Rûmeli, Anadolu, Bağdad (Irak)... şeklinde idi (Mısır eyâleti merkezi Kahire, Rûmeli'ninki Sofya, Anadolu'nunki Kütahya). Tanzîmat eyâletlerinin sınırları daha darcadır. Fakat gene de bugünki Türkiye topraklarında XX. asır başlarında sadece 15 eyâlet vardı (Der-Saâdet (İstanbul), Edirne, Hudâvendigâr (Bursa), Kastamoni, Trabzon, Erzurum, Sivas, Ankara, Konya, Aydın (İzmir), Adana, Mâmûretülazîz (Elazığ), Bitlis, Van, Diyârbekir). Büyük eyâletler vezir (mareşale eşit) pâyelilere, daha küçükleri beylerbeyi/bâlâ (orgenerale eşit) rütbelilere verilirdi. Eyâlet valilerinin salâhiyetleri -o devirde ulaştırma imkânları sınırlı olduğu için- büyüktü; o ülkede padişahın mutlak temsilcisi idiler. Âmirleri Tanzîmat'tan sonra dâhiliyye nâzırı, Tanzîmat'tan önce doğrudan doğruya sadrâzam idi. Eyâlet valisi, eyâletine gitmeden önce padişah tarafından kabûl edilirdi. Eyâlet ünitesi bir çok devlette (İhtilâl'den sonra Fransa'da) kaldırılmakla beraber, bugün bir çok devlette hâlâ devam etmektedir. Cumhûriyet devrinde Türkiye'de bazı partiler zaman zaman gene eyâlet sisteminin kurulmasını, bir kaç il'in bir araya getirilerek 20 kadar eyâlet yapılmasını istemişlerdir.

F

Fakıyh. Fıkh (b. bk.) bilgini, İslâm hukukçusu, bu alanda eseri bulunan kimse.

Fâtih. Feth eden, açan, bir ülke veya kaleyi açıp alan. Çok mühim bir ülke, belde veya kaleyi fetheden kumandana verilen unvan. Mutlak mânâda kullanılırsa sadece II. Sultan Mehmed Han (1451 - 1481) anlaşılır ki, 1453'te İstanbul'u feth ederek, Roma imparatorluğuna son vermiş ve Yeni Çağ'ı açmış, Türkiye imparatorluğuna cihanşümul bir hamle kazandırmıştır. Resmen verilen bir unvan değildir, daha çok halkın belirli kumandanlara taktığı bir sıfattır. Gazi (b. bk.) ise resmî bir unvandı.

Fehâmetlû veya **Fehâmetlü.** Osmanlı protokolünde sadrâzama ve yabancı prenslere «Devletlû Fehâmetlû» şeklinde verilen lakab: Devletlû Fehâmetlû Sadrâzam Âlî Paşa Hazretleri, Devletlû Fehâmetlû Prens Napolyon Hazretleri... Osmanlı şehzâdeleri hakkında kullanılmaz, onlara «necâbetlü» denir. Yazı dilinde böyledir. Hitâb ederken «zât-ı fahîmâneleri, fehâmetmeâb hazretleri» denirdi.

Fermân. Padişah adına Dîvân-ı Hümâyûn'un çıkarttığı kesin mahiyette devlet emri. Yazılıdır ve itaat etmiyen âsî muamelesi görür (yani katli vâcibdir). Edebî dilde padişah ve vezirlerin şahsî emirleri için hitâb ederken de kullanılırdı: fermân efendimizin...

Fıkh. İslâm hukuku. Osmanlı devletinde, diğer bütün Türk İslâm devletlerinde olduğu gibi fıkh, devletin yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği şekilde hâkaanî veya sultânî denen padişah adına çıkarılmış yasalarla beraber kullanılırdı. Fıkh (şerîat) hükümleri, daha çok medenî hukuk konusunda geçerli idi.

G

Ganîmet. Savaşta düşmandan ele geçirilen taşınabilir (menkuul) malların toplamı ki köleler de buna dâhildir. Ganîmetin beşte birî, İslâm hukukuna göre, padişaha aitti. Beşte dördü, rütbe ve hizmetleri derecesinde gazilere paylaştırılırdı.

Gazâ. Din uğruna yapılan savaş. Daha çok millî mânâsı vardır, cihâd'ın (b. bk.) mânâsı ise tamamen dinîdir. Osmanlı devleti, gazâ fikri ile yükselip şöhret kazanarak gelişmiştir.

Gazi («gaazî» okunur). Gazâ yapan (yaralanmış olması şart değildir). Kadın da olabilir. Mutlak mânâda bir unvan olarak resmen padişah tarafından nâdir kumandanlara tevcîh edildiği gibi, çok büyük zaferlerden sonra padişahlara da verilirdi. Padişahların çoğunun bu unvânı vardır (son olarak Çanakkale zaferi münasebetiyle V. Mehmed Reşad). II. Abdülhamîd (1876 - 1909) 3 müşîre (mareşal) bu unvânı vermiştir: Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Gazi Edhem Paşa. 1897'de Edhem Paşa'dan sonra bu unvan son defa olarak 1921'-de Sakarya zaferinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından -müşîr (mareşal) rütbesi ile beraber- Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiş, Mustafa Kemal Paşa, 24.11.1934'te Atatürk soyadını alıncaya kadar 13 yıl sadece «Gazi, Gazi Hazretleri» diye anılmış ve bu şekilde imza atmıştır. «Atatürk» denmesi, son 4 yılından ibarettir.

General. Albaydan sonra gelen askerî rütbelerin topuna Batı'da ve bugün Türkiye'de verilen ad (Fr. général, İng. general). Batı'da mutlak mânâsı orgeneral olup, daha as rütbedeki generaller için hangi çeşit general olduğunu belirtmek lâzımdır. Eskiden yalnız tüm ve or generallik varken, XIX. asırda devletler birer ikişer kor ve son olarak tuğ general derecelerini kabûl etmişlerdir. Orgenerallikten sonraki rütbe mareşalliktir (A.B.D.'nde mareşale «5 yıldızlı general» denmektedir). Krş. **Amiral.** Cumhuriyet döneminde hiç bir askere mareşal rütbesi verilmemiştir. Bk. **Mareşal.** Tanzîmat'tan sonra ve 26.11.1926'ya kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde generallere paşa, general olmıyan yüksek subaylara (binbaşı - albay) bey denmiştir. Önceleri klasik Osmanlı devrinde olduğu gibi tüm ve orgenerallikle mareşallik vardı. 1901'de orgenerallere birinci - ferik denerek ferikler korgeneral kabûl edildi ve yeni bir generallik rütbesi ihdâs edildi. Tuğgeneralliğin ihdâsı ise cumhûriyet devrindedir. Tanzîmattan sonra albaylıktan sonraki rütbeler mîrlivâ, ferik, birinci - ferik, müşîr şeklindedir. Klasik devirde ise sancak beyi, beylerbeyi ve vezir şeklindedir.

Grandük. Romanov hânedânından Rus imparatorluk prensi. «Büyük duka» demektir. İmparatorluk prensesine veya grandük eşine «grandüşes» (büyük düşes) denir. Yalnız diğer hânedanlardan farklı olarak bu unvânı taşıyabilmek için bir çar'ın oğlu, kızı veya çar oğlunun oğlu veya kızı olmak lâzımdır. Çar'ın oğlunun oğlunun çocuklarına sadece «prens» denilmekte, grandük ve grandüşes unvânını alamamaktadırlar. Krş. **Büyük Duka, Arşidük.**

H

Habsburg Hânedânı. Hıristiyan Avrupa tarihinin Capet Hânedânı'ndan sonra en mühim hânedânı. Alman asıllıdır. Hânedânın atası Almanya dukalarından 554'te ölen I. Leutharius'tur. 1273'te Almanya imparatorluğu tahtına yükselmişler, 1804'e kadar Almanya imparatoru, bu tarihten 1918'e kadar Avusturya imparatoru (1686 - 1944'te Macaristan kralı) olmuşlardır. 1516'dan 1700'e kadar İspanya kralı olarak Habsburg - İspanya dalı saltanat sürmüştür. Ayrıca çeşitli ülkelerde çeşitli Habsburg dalları hânedan kurmuştur (Toskana büyük dukaları, Baden büyük dukaları, Lorraine dukaları, vs.). İspanya dalı, Portekiz krallığını (1580 - 1640), Sicilyateyn krallığını da zaman zaman ellerinde tutmuştur. Asıl Habsburg hânedânının ana dalı (imparatorluk şûbesi) 1765'te Maria-Theresa ile sönmüş, eşi İmparator I. Franz da hânedânın Lothringen (Lorraine) dalından olduğu için, oğulları I. Joseph ile Habsburg - Lothringen hânedânı imparatorluk tahtına çıkmıştır. Almanya imparatoru ve 1804'ten sonra Avusturya imparatoru olarak Viyana'da oturmuşlardır. Bu hânedân, Fransız Capet hânedânı kadar Osmanoğulları'na da düşman olarak tanınmış, hem İspanya, hem Almanya dalları, Osmanlı Türkiyesi ile asırlarca savaşmış, ancak XVIII. asrın son yıllarında bu mücadele sona erebilmiştir. Hohenzollern (b. bk.) hânedânı da kuvvetli ihtimalle Habsburglar'ın bir dalından inmiştir.

Hâdim (halk talaffuzu: hadım). Bir ameliyatla erkekliğine son verilmiş zenci veya ak

köle. Ak hâdımlerin içinde sadrâzamlığa kadar çıkanlar vardı.

Hadîs. Hazret-i Peygamberin sözü (hadîs-i şerîf) (Peygamber'in Allah'tan naklettiği sözlere ise «hadîs-i kudsî» denilir). Hadîs-i sahîh = doğruluğu kesin olarak isbatlanan hadîs, hadîs-i zaîf = doğruluğu şüpheli olan, hadîs-i mevzû = uydurma olan.

Hâfız. Kur'ân'ı tam ve eksiksiz olarak ezberliyen ve bu hünerini bir jüri önünde isbatlıyan kimse (kelime mânâsı hıfz eden = ezberliyen). **Kur'ân** musiki ile okunduğu için bir çoğu ciddî musiki eğitimi görmüş ve içlerinden büyük bestekârlar yetişmiştir. Türk Musikisi makamları ile **Kur'ân** okumak çok makbûl iken, son zamanlarda Türk geleneğine ve zevkine aykırı Arab tarzı okuyuş yerleşmiye başlamıştır ki, sebebi, hâfızlara Türk Musikisi öğretilmemesi ve bazılarının Arab ülkelerinde yetişmeleridir.- **el-Hâfız:** Esmây-ı Hüsnâ'dan (Allah'ın 99 adından) biri.

Hâkan. Türk imparatoru, hanlar hanı (eski şekli : kağan, Moğolca'ya geçmiş şekli : kaan, Osmanlı zevkine göre talaffuzu : hâkaan). Osmanlı padişahlarına da -sonuncusuna kadar- «hâkaan» denmiştir. II. Meşrûtiyet terminolojisinde «hâkaan-ı mahlû» veya «hâkaan-ı sâbık», II. Abdülhamîd, «hâkaan-ı esbak» Abdülaziz Han, sadece «hâkan» ise tahttaki V. Mehmed Reşad'dır.

Hal'. Bir hükümdârı tahttan indirmek : II. Abdülhamîd, hal' edildi. Hükümdarlar için asla «azl edildi» denilmez. Hükümdarın kendi isteğiyle tahttan çekilmesine ise «ferâgat» denir, «hal'», cebren tahttan indirmedir.

Halîfe. İslâm dininin başı, lideri, başkanı. Hazret-i Peygamber'in halîfesi, halefi. İlki Hazret-i Ebû-Bekir, sonuncusu (101. halîfe) II. Abdülmecîd'dir. 1924'te halîfelik son bulmuştur. Bu mühim titr, 1516'dan 1924'e kadar Osmanlı padişahları tarafından taşınmıştır. Yavuz Sultan Selim bu unvânı, 750'den 1516'ya kadar taşıyan Abbâsî Hânedânı'ndan almıştır.

Han. Türkçe'de kral, imparator. Osmanlı talaffuzu : hân. Osmanlı hükümdarları için çok kullanılır : Fâtih Sultan Mehmed Hân-ı Sânî, II. Abdülhamîd Han. İran ve Hindistan Türk devletlerinde mânâsı bu kadar mühim değildir; vezirlere, beylerbeyilere, soylulara verilen bir unvândır. XVI. asırda şehzâdelere de böyle denirdi : Sultan Mustafa Han. Yalnız «han» denince Osmanlı toplumunda Giraylar'dan (Cengizliler'in Cuci Ulusu'ndan) inen Kırım hanı anlaşılırdı.- **Hân-ı Hânân :** hanlar hanı, İran Safevî ve Hindistan Timurlu Türk imparatorluklarında sadrâzamın (başbakan) taşıdığı unvân.

Hanbelî. «Mezâhib-i Erbaa» denen 4 Sünnî Mezheb'den biri. En sağcısı ve bugün en az müntesibî bulunanı, zaman bakımından da en yenisi. Kurucusu İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (Bağdad, 780 - 855)'dir. Suûdî Arabistân'ın resmî mezhebi Vehhâbîlik, Hanbelî mezhebinin bir dalıdır. Bunun dışında bugün pek az yaygındır. Bütün Sünnîler'in ancak % 2 kadarı Hanbelî'dir. Çok muhafazakârdır.

Hanefî. «Mezâhib-i Erbaa» denen 4 Sünnî mezhebin en liberali, en eskisi ve en çok müntesibi bulunanı. Kurucusu, en büyük İslâm hukukçusu olduğu için «İmâm-ı Âzam = En Büyük İmam» diye anılan Ebû-Hanîfe Nûmân b. Sâbit (Kûfe, 699 - Bağdad, 796)'tir. Selçukoğulları ve Osmanoğulları bu mezhebden olduğu için çok büyük rağbet kazanmış ve «Türk mezhebi» diye anılır olmuştur (Abbâsî Halîfeleri de bu mezhebden idi). Bugün Sünnî Müslümanlar'ın % 56'sı Hanefî'dir. Kuzey Atrika'da (Mısır dâhil) bu mezhebe mensûbiyet, o ailenin Türk menşe'li olduğunu gösterir.

Hanım. Han (b. bk.) kelimesinin dişisi (müennesi) (bey'in dişisinin beğim olması gibi). Han zevcesi. Cengizoğulları hânedanlarından birine mensup prenses (Timuroğulları prenseslerine beğim, Osmanoğulları prenseslerine sultan denmesi gibi). Sonraları bu yüksek mânâsını kaybetti, Osmanlı toplumunda yavaş yavaş «hâtun» kelimesinin yerini aldı. İmparatorluğun son zamanlarında belirli bir sosyal seviyedeki bütün şehirli kadınlar için kullanılıyordu. Bugün, bey'in müennesi olarak, hemen bütün kadınlar için kullanılmakta ve Fransızca'daki madame, İngilizce'deki mistress, Almanca'daki frau, İspanyolca'daki senora, İtalyanca'daki signora, bugünki Arabca'daki seyyide kelimelerini karşılamaktadır. Türkçe'de belirli bir yaşa gelen genç kızlar için de «hanım» denmektedir. «Büyük bey, küçük bey, büyük hanım, küçük hanım» tâbirleri bugün fazla kullanılmamaktadır.

Hanım - Efendi. 1 — Saygı ve nezâket mübalağası olarak «hanım» kelimesinin yüksek çevrelerde kullanılan ve yüksek sosyal mevkı'deki hanımlara söylenen şekli. 2 — Osmanlı hânedânında resmî unvân olarak, şehzâde eşleri veya kadın-efendi titri taşımıyan padişah eşleri (ıkbâller) için kullanılan unvân ki, prenses seviyesindedirler, fakat imparatorluk prensesi değillerdir.

Hanım - Sultan. Osmanoğulları hânedânında, ana tarafından hânedandan, yani annesi sultan (imparatorluk prensesi) olan prenseslere verilen unvân. Bunların babaları dâmâd-ı şehryârîdir, yani hânedandan değildir. Resmen prenses tanınmışlardır, fakat imparatorluk prensesleri değillerdir ve sultanlara tatbik edilen protokole giremezlerdi. Bu titrdeki «sultan» tâbîri Osmanlı kanı taşıdığını, baştaki «hanım» tâbîri ise baba tarafının halktan olduğunu göstermektedir.

Harâc. İslâmî vergilerden biri. Toprak vergisidir.

Harem. Mahrem yer, herkesin giremiyeceği yer. Osmanlı devrinde konak ve saraylarda kadınların yaşadığı kısım ki, erkeklerin gündüz hayatlarını geçirdikleri «selâmlık» denen kısma karşılıktır. **Harem-i Hümâyûn :** İmparatorluk haremi, Saray-ı Hümâyûn'un, Osmanlı hükümdârının oturduğu sarayın kadınların bulunduğu kısmı: Saray-ı Hümâyûn'un 3 kısmından biri. En büyük âmirleri Zenci hadımlardan olan dârüssaâde ağası (kızlarağası) ile başhazînedâr kalfa denen yaşlı cariyedir ki, her ikisinin de pâyeleri vezir (mareşal) rütbesine eşitti. **Harem-i Şerîf :** Mekke'de Kâbe ve çevresi ki sûr ile çevrilir; ihrâma bürünmeden ve abdestsiz olarak girilemez. İslâm dininin en kutsal şehrinin en kutsal bölgesi. En kutsal kısmı Kâbe, Kâbe'nin de en kutsal yeri Hacer-i Esved denen kara taştır.

Hâricî. Sünnîlik ve Şîîlik hâricinde kalan 3. İslâm mezhebi veya -Sünnîlik ve Şîîlik gibi- mezhebler topluluğu («hâricî», Arabca'da «hâriçte, dışarıdan kalan» demektir, çoğulu «Havâric» gelir). En mühim farkı, Sünnîler'in başlarında bir halîfe, Şîîler'in bir imâm kabûl etmelerine karşılık, Hâricîler'in böyle bir başı lüzumsuz saymalarıdır. Bugün çok azalmışlardır, sayıları bir milyonu bulmamaktadır (Cezâyir ve Tûnus gibi ülkelerin bazı yerlerinde). Vaktiyle Osmanlı imparatorluğunda Cezâyir ve Tunus beylerbeyiliklerinde devletin Hâricî tab'ası da vardı. Osmanlılar bunlara dış görünüşte Sünnî muamelesi tatbik etmişler, fakat itikadlarına hiç bir şekilde karışmamışlar, Hâricîler de padişahın halîfe sıfatına hiç ses çıkarmamışlardır. Hazret-i Alî'ye muhâlefetleri aslında Hâricîler'i Sünnîler'den, Şîîler'den fazla ayırmaktadır.

Has (hass). Osmanlı toprak sisteminde devlet görevlilerine verilen ve topuna «dirlik» (Ar. ıktâ) denilen toprak gelirinin yıllık geliri 100.000 akçadan başlıyanı ve en büyüğü (daha küçüklerine zeâmet ve tımar denmiştir). Bir has sahibi olmak için en az sancak beyi veya bu pâyeye eşit bir rütbede bulunmak şarttı. Hânedan ve padişah haslarının gelirleri ise yılda milyonlarca akça idi.

Haseki (aslı : hâssagî). XVIII. asra kadar padişah eşlerine verilen unvan ki, daha sonra bunun yerine «kadın-efendi» (b. bk.) denmiştir.- **Haseki-Sultan:** Hasekilere çok nâdiren, Osmanlı tarihinde ancak birkaç defa verilmiş unvân: Hurrem Haseki - Sultan.

Haşmetlû veya **Haşmetlü.** Avrupa'daki «Majesté» karşılığı. Osmanlılar'ın yabancı kral ve imparatorlar için kullandıkları lakab : Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı. Osmanlı padişahı hakkında asla kullanılmaz, ona «şevketlû» denilirdi.

Hat (hatt). Yazı. Yazı san'atı. Osmanlı Türkleri'nde güzel san'atların çok mühim bir kolu hâlinde gelişmiştir.

Hatıyb. Hutbe okuyan. Camiin en yüksek görevlisi. İçlerinden değerli müzisyenler yetişmiştir.

Hattât. Hat (b. bk.), eski harflerle san'at eseri yazı (kitap, levha, kitâbe vs.) yazan san'atkâr. Osmanlı devrinde çok kalabalık bir sınıftı ve yüz binlerce kişi bu işle geçinirdi. Zira matbaa çok geç kabûl edilmişti ve matbaanın fonksiyonu hattatlarda idi. Hükûmet, matbaayı çok çekinerek kabûl etmiş, bu büyük kitlenin işlerini kaybedeceklerinden korkmuştu.

Hatt-ı Hümâyûn. Padişah yazısı. Padişahın kendi elyazısı ile yazdığı en yüksek derecede yazılı devlet emri. Arşivlerimizde böyle on binlerce hatt-ı hümâyûn vardır ki, Osmanlı tarihinin değerli kaynaklarındandır.

Hazar. Sefer (b. bk.) teriminin zıddı, savaş hâli değil, sulh hâli ve zamanı : Hazarda orduyu güçlendirip sefere hazırlamak lâzımdır.

Hazîne. Mutlak mânâsı ile : Devlet'in parası, malı ve varlığı ki, Devlet adına maliye tarafından yönetilir : Bu toprak, Hazîne'ye aittir. «Devlet, beylik, mîrî mal» tâbirleri de aşağı yukarı aynıdır.- **Hazîne-i Hümâyûn :** Padişahın şahsına ait, Saray-ı Hümâyûn'da saklanan hazîne ki, iki kısımdır : Biri antika ve tarihî değerli eşya ve mücevherlerden ibaret müzelik, paraya çevrilip kullanılması yasak hazîne; diğeri, altın ve gümüş paradan ibaret sandıklar ki, padişah bununla hem Saray masraflarını karşılar, hem hayır eserleri yaptırır, hem de Hazîne (maliye) darda kaldığı zaman -savaş zamanındaki masraflar için- Hazîne'ye borç verirdi, Hazîne'ye verdiği borcu geri isteyen

padişah hemen hemen çıkmamıştır; zira harbe malla katılmak çok büyük sevâb olduğu gibi, zafer de devletin ayakta durabilmesi ve padişahın saltanatını devâm ettirebilmesi için en büyük unsur idi.

Hazretleri. Osmanlı protokolünde Batı'nın hem «ekselans» (b. bk.), hem de altes (b. bk.), hattâ majeste (b. bk.) dediklerine verilen lakab. Kendisine yazılı veya sözlü hitâb edilen yahut hakkında böyle bahsedilen kimsenin asgarî birinci ferik - bâlâ - İstanbul rütbelerinde bulunması icab ediyordu ki, bu askerî ve mülkî ve ilmî 3 rütbe bugünki orgeneral rütbesine eşti. Daha aşağıdaki -meselâ korgenerale eşit rütbelerde bulunanlara- pâyelilere resmen «hazretleri» denmezdi. Ancak nezâketen hazretleri hitâbı ve yazılışı yaygındır. Bir de orgenerale eşit pâyede mevkı' ve makam işgal ettikleri halde, o rütbeden daha aşağı rütbede bulunanlara «hazretleri» denmiş, bu hal bilhassa rütbelerin çok kısıtlandığı II. Meşrûtiyet devrinde görülmüştür. Meselâ Mustafa Kemal Paşa'nın rütbesi mîrlivâ (tümgeneral) olduğu halde, aslında bir birinci - ferik (orgeneral) tarafından doldurulması icab eden bir çok ordunun asâleten kumandanlığında, hattâ bir müşîr (mareşal) tarafından doldurulması icab eden ve nitekim o makamda selefi de bir müşîr olan ordular grubu (3 ordu) kumandanlığında bulunuyordu; onun için resmî yazışmalarda hakkında hep «hazretleri» hitâbının kullanıldığı görülür. Hakkında bu unvânın kullanıldığı kimselerin topuna «ricâl-i devlet» denirdi. Hazretleri, şehzâdeler, yabancı prensler, majeste karşılığı olarak krallar, imparatorlar ve bizzât padişah için de kullanılırdı : Pâdşâh-ı Cihân Hazretleri, Şeyhulislâm Hazretleri, Sadrâzam Hazretleri, I. Orduy-ı Hümâyûn Kumandanı Hazretleri, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Hazretleri, Maârif Nâzırı Hazretleri, Almanya İmparatoru Hazretleri, İngiltere Kraliçesi Hazretleri, Ayşe Sultan Hazretleri, Müşfika Kadın - Efendi Hazretleri, Nilüfer Hanım - Sultan Hazretleri...

Hekimbaşı. Klasik devir Osmanlı tarihinde, imparatorluktaki bütün hekimlerin başı, kabineye dâhil olmıyan bir çeşit sağlık bakanı; aynı zamanda padişahın başhekimi. Makamı Topkapı Sarayı'nda idi ve her an padişahın ve hânedânın hizmetine hazırdı. Bu makama ulemây-ı rüsûm'dan ve hekim olanlar getirilirdi. İçlerinde eser sahibi büyük hekimler vardı.

Hıdiv. 1867'den 1914'e kadar Osmanlı imparatorluğunun Mısır valilerine verilen unvan. Kavalalı hânedânından baba, oğul ve torun 3 vali (İsmail, Tevfik ve Abbas Hilmi Paşalar) bu unvân ile anılmışlardır. Batı'daki viceroi (Fr., İng.'de vice - roy) karşılığıdır (İspanya krallığının Amerika'daki geniş ülkelere hükmeden umumî valilerine, İngiltere krallığının Hindistan umumî valilerine verilen unvân), «kral - nâibi, saltanat nâibi» demektir. Hıdîv pâyesi sadâret - meşîhat pâyesine eşitti ve imparatorluğun görevlileri arasında sadrâzam ve şeyhulislâmdan sonra 3. yeri işgal ediyordu. 1867'den önce bu kelime nâdiren edebî metinlerde mecâzen vezir mânâsında kullanılmıştır ki, gene bu şekilde sadrâzamlara da «âsaf» denmiştir.

Hilâfet. Hilâfet-i İslâmiyye = İslâm dininin liderliği. Halîfelik makam, görev ve hakları. Bk. **Halife.** Halife'nin Papa'nınkine benzer salâhiyetleri yoktur, kendiliğinden dini tefsîr edemez, aforoz hakkı bulunmamaktadır. Daha çok İslâm birliğinin senbolü mahiyetinde idi. Hattâ Osmanlı padişahları, Yavuz'dan beri kullandıkları ve Abbâsîler'den aldıkları bu titri ve hakkı, üçüncü derecede bir unvanları telakki etmişlerdir. Ancak XVIII. asrın sonlarında imparatorluk çözülmiye başlayınca halîfelik titrine çok ehemmiyet vermiye başlamışlardır.

Hıl'at. Padişah adına giydirilen tören cepkeni. Dereceleri vardı. Saray terzilerince hazırlanırdı. Sırmalı, kürklü, atlastan olurdu ve çeşitli idi. Padişah adına merasimle hıl'at giydirilen devlet görevlisinin hizmetinin beğenildiği açıklanırdı. Yabancılara da giydirilirdi.

Hisâr. Kale. Kalenin çok geniş sûr ile çevrilmemiş olanı. **Hisâr-beçe :** hisâr'ın küçüğü.

Hohenzollern Hânedânı. Avrupa tarihinin büyük hânedânlarından biri. Alman asıllıdır. Capet ve Habsburg hânedanları koyu Katolik oldukları halde Hohenzollernler, Protestan'lığın Luther mezhebini kabûl etmişlerdir. Kuvvetli bir rivayete göre Habsburg hânedânının bir koludur. Brandenburg elektörü ve Prusya dukası olarak Berlin'de oturan hânedân, 1701'de krallık derecesine yükselmiş, yarım asır içinde Prusya krallığı, büyük devletler arasına katılmıştır. 1871 ocağından 1918 kasımına kadar 3 Prusya kralı, aynı zamanda Almanya imparatoru olarak, Alman devletlerini çevresinde toplamıştır (bu devletlerin en mühimleri Bavyera, Saksonya ve Vürtenberg krallıkları idi).

Hudâvendigâr. Padişahların taşıdıkları sıfatlardan biri, az kullanılmıştır. Bilhassa I. Murad böyle anılır : I. Sultân Murad Hân Hudâvendigâr Gazi.

Humbaracı. Kapıkulu Ocakları'ndan biri. Halkın «kumbara» da dediği bir çeşit el bombası atardı.

Hunkâr. Osmanlı hükümdarının -Saray'da çok kullanılan- bir unvânı : Hunkâr bu gece çok meşguldü, ancak gece yarısından sonra Harem'e geçip yattı. Mevlânâ için de kullanılmıştır : Molla Hunkâr. Başkaları hakkında kullanılamaz, bir imparatorluk titridir.

Hutbe. Camilerde cuma namazı ile beraber okunan dinî mahiyette nutuk. Halîfenin, sonra hükümdârın adı anılır. 1924'te halîfe adı kaldırılmıştır. Başta gelen saltanat alâmetlerinden biridir.

Hümâyûn. Osmanlı padişahına, imparatorluğuna ve devletine mensûbiyeti gösteren kelime : Donanma-yı Hümâyûn = İmparatorluk Donanması, Ordu-yı Hümâyûn = İmparatorluk Ordusu, III. Ordu-yı Hümâyûn — III. İmparatorluk Ordusu, Saray-ı Hümâyûn = İmparatorluk (yani padişah) Sarayı, Hatt-ı Hümâyûn = padişahın elyazısı, Mühendis - hâne-i Berrî-i Hümâyûn = İmparatorluk Kara Mühendis Mektebi (bugünki Teknik Üniversite)... Son asırlarda bununla beraber «şâhâne» kelimesi de çok kullanılmıştır: Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne = İmparatorluk Mülkiye Mektebi (bugünki Siyasal Bilgiler Fakültesi)... Zât-ı Şâhâne = Padişah.

Iktâ. Geliri bir devlet görevlisine -belirli bir hizmet karşılığında ve mülkiyeti devlete ait olarak- verilen toprak. Osmanlılar daha çok Selçuklular'ın Arabca «iktâ» dedikleri böyle topraklara «dirlik» demişler ve gelirine göre üçe ayırmışlardır (küçükten büyüğe) : tımar, zeâmet ve has.

İsmetlû veya **İsmetlü.** Osmanlı protokolünde prenseslere verilen lakab. **Devletlû İsmetlû,** sadece Vâlide - Sultân ile sultanlara (ana imparatoriçe ile imparatorluk prenseslerine) mahsustu. Kadın-efendilere (padişah eşleri olan kraliçelere), «hanım - efendi» denilen kadın - efendilerden sonra gelen padişah eşleri ile şehzâde eşlerine, yabancı prenseslere, sadece «İsmetlû» denilirdi : Devletlû İsmetlû Pertevniyâl Vâlide-Sultân, Devletlû İsmetlû Beyhan Sultân, İsmetlû Fatma Hanım-Sultân, İsmetlû Hadîce Hanım - Efendi, İsmetlû Prenses Victoria.

İstanbul Efendisi. 1453'ten Tanzîmât'a kadar halkın İstanbul Kadısı'na verdiği ad. Bazan kabineye dâhil olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girer, çok defa rey hakkı olmaksızın izahat vermek için Dîvân'a çağırılır, çok defa kazasker pâyesi taşırdı. Yükselince fiilen Anadolu kazaskeri olurdu.

İstanbul Pâyesi. Kazasker pâyesinden bir aşağı ilmî - kazâî - dinî rütbe. Bugünki orgenerale eşittir. Mülkî (sivil) rütbelerden bâlâ ve askerî rütbelerden birinci - ferik'a eşitti.

İcâzet - nâme. Diploma, hususî diploma. Bir üstad tarafından o mesleği öğrendiğine, salâhiyetle icrâ edebileceğine dair talebesine verilen kendi elyazısı ile yazılmış diploma. Medreselerin resmî ve devlet katında görev almak için geçerli olan diplomasına ise «rüûs» denilirdi.

İmâret. Fakir ve yolculara bedava yemek veren ve geçici olarak yatırıp hayvanlarına bakan sosyal yardım müessesesi. Hepsi vakıf yani hayır eseri olarak şahıslarca yaptırılmıştır. Osmanlı düzeninde çok yaygındı ve her tarafta mevcuttu.

İmparator. Roma hükümdarlarına Avgustus'tan beri verilen unvân, büyük kral, krallar kralı (Latince'dir). M.S. 395'te İmparatorluk ikiye ayrılınca, imparatorlar da Roma ve İstanbul'da oturmak üzere çiftleştiler. M. S. 476'da Batı Roma yıkılınca, yalnız Bizans'taki Doğu İmparatoru kaldı. Ancak 800 yılından itibaren ve Charlemagne (Şarlman)'dan başlıyarak Batı İmparatorluğu tâcı tekrar ortaya çıktı ve sonra buna Almanya imparatorluğu dendi ve Viyana'da oturan Habsburg hânedânının eline geçti. Doğu İmparatorluğu tâcı ise 1453'te Osmanoğulları'na intikal etti. Rusya XVI. asırda -krallık derecesini atlıyarak- büyük - prenslikten imparatorluğa geçtiğini ilân ettiyse de (1547), kimse Rusya hükümdârının bu titrini XVIII. asra kadar tanımadı. XIX. asrın ilk yıllarında (1804) I. Napoléon kendini «Fransız İmparatoru» ilân edince durum karıştı: Bu şekilde Almanya imparatorunun «Batı İmparatoru» titrine Fransa sahip çıkıyordu ve buna hakkı da vardı, zira Roma'yı ve Papa'yı elinde tutuyordu. «Doğu İmparatoru» ise İstanbul'u ve Patrik'i elinde tutan Padiah - Halîfe (o sırada III. Selim) idi. Viyana'daki imparator açıkta kaldı ve Avrupa tarihinde yeni bir imparatorluk tâcı ihdâs ederek kendini «Avusturya İmparatoru» ilân etti, «Almanya İmparatoru» titrinden ve Alman devletleri üzerindeki metbûluğundan

-Napoléon'un zoru ile- vaz geçti. 6 yıl için Almanya imparatorluğu ortadan kalktı. Bu yıllarda artık Rusya Çarı'nın «imparator» titrini de -Türkiye dâhil- bütün devletler tanımışlardı. Avrupa'da Roma'dan gelen, Roma'ya mahsûs olan imparatorluk taçları 2 iken 4'leşti: Batı'da Fransa ve Avusturya, Doğu'da Rusya ve Türkiye. Ancak Fransa'da imparatorluk geçici oldu ve 1804 - 1814, 1815, 1852 - 1870 yıllarına (28 yıl) münhasır kaldı (2 imparator: I. ve III. Napoléon). Fakat 1871 başında Prusya kralı Alman devletlerine metbûluğunu -hem de çok sıkı birleşme kayıtları ile- kabûl ettirerek «Almanya İmparatoru» oldu. Böylece 1918'e kadar Avrupa'da Almanya (Berlin), Avusturya (Viyana), Rusya (Petersburg) ve Türkiye (İstanbul) olmak üzere 4 imparatorluk devâm etti ve bu 4 imparatorluk sırasıyle 1918, 1918, 1917 ve 1922'de sona erdi. 1922 kasımında saltanatın düşmesi ile Roma imparatorluğunun son mirası da ortadan kalktı ve Avrupa'da imparatorluk taçlarının hepsi tarihe karıştı.- Avrupa dışı kıt'alara gelince: Burada «imparator» titri, Roma mirası değildir. Avrupa dışında geniş, kudretli, çeşitli milletlerden meydana gelmiş çok büyük krallıklara -Roma'ya kıyasla ve ona benzeterek- Batılılar «imparatorluk» demişlerdir ve esâsen Asya milletlerinde bu titrin karşılığı kelimeler de vardı. Çin, Japonya, İran, Hindistan, Türkistan, Türkiye, Güney Hindistan, Afrika'da Mısır ve Fas'ta, imparatorluklar bulunuyordu. 1877'nin ilk günü İngiltere kraliçesi, 20 yıldan beri Timuroğulları'ndan boşalan Hindistan imparatorluk tâcını giymiş ve 1947'ye kadar 70 yılda 5 İngiltere kralı ve kraliçesi, Hindistan imparatorluğu tâcını taşımışlar, 1947'de Hindistan imparatorluk tâcı da maziye karışmıştır. Bundan özenen Mussolini de İtalya Kralı'nı Habeşistan imparatoru ilân etmişse de III. Vittorio Emmanuele'nin bu unvânını çok az devlet tanımıştır. Hindistan ve İran imparatorluk taçları, 9'ar asra yakın (Hindistan 1857 ve İran 1925'e kadar) Türk hânedanlarında kalmıştır. Bugün yaşıyan 2 imparatorluk, sadece Japonya ile İran'dan ibarettir. Habeşistan ve Meksika gibi monarşiler, bir zamanlar hükümdarlarını imparator ilân etmişlerse de, bunlar yakıştırmadan ibaret, gerçek imparatorluk taçları olmıyan monarşilerdir. İlk Çağ imparatorlukları, bahsimizin dışındadır. Bir kaç imparatorluk tâcını birden taşıyan imparatorlar da vardır. Sonuncusu 1922'de tarihe karışan Osmanoğulları'dır.- «İmparatorluk» mecâzî mânâda, bir çok milleti idaresinde bulunduran devletler için kullanılır: Sovyet İmparatorluğu, Portekiz sömürge imparatorluğu...

İmparatoriçe.- 1 — İmparator eşi (Osmanlı padişahlarının eşleri imparatoriçe değillerdir, bk. **Vâlide - Sultân**), 2 — İmparatorluk derecesinde olan bir monarşiden şahsen saltanat süren kadın: Hindistan imparatoriçesi Victoria (böyle hükümran kraliçe veya imparatoriçe olanların eşlerine kral veya imparator denmez, sadece prens denir, bk. **Prens-Konsor**).

İncil. Hıristiyan dininin kutsal kitâbı. Osmanlı terminolojisinde: **İncil-i Şerîf. Ahd-i Cedîd** (Yeni Ahid) de denilir, **Ahd-i Atıyk** (Eski Ahid) ise Tevrat (b. bk.)'tır. Hıristiyanlar Tevrat'ı da kutsal kitap saydıkları için ikisi bir arada çok görülür. Mûsevîler ise yalnız Tevrât'ı, Müslümanlar sadece Kur'ân'ı kutsal kitap sayarlar (zira Tevrat ve İncil zamanımıza Allah'ın vahy ettiği gibi aynen gelememiş, insan kalemi karışmıştır).

İrâde. Hükümdar emri. Hükümdar emirlerine «emir» denmez, «irâde» denir. **İrâde-i Seniyye**: Osmanlı padişahının daha çok şifâhî olan emir veya isteği ki, kanun kuvvetindedir.- **İrâde-i Seniyye'ye iktırân Etmek:** Osmanlı devletinin hükûmet kararlarının padişahın tasdikine sunulması. Bu şekilde yürürlüğe girerdi. Padişahça reddi hemen hemen vâkı' değildir. Eskiden padişahın hükûmet kararlarını «olsun» şeklinde sözle veya elyazısı (hatt-ı hümâyûn) ile bir kelime veya cümle ile tasdıkı kâfi idi. Meşrûtiyet'te kararnâmeler ve kanunların metninin altını padişahın imzalayıp tuğra basılması mecbûrî hâle getirilmiştir.

İsmâîlî. Şîîler'in müfrit dalı olan mezheb (Ar. İsmâîliyye). Bunlara «Şîa-i Seb'iyye» (7 İmamcı Şîîlik) de denilir. Liderleri son asırda Ağa Han'dır. «Gaalî» denilen bu müfrit Şîîler de bir kaç mezhebe ayrılmışlardır. Sayıları bir kaç milyondur (bilhassa Hindistan'ın Bombay eyâletinde toplu yaşarlar).

K

Kaçarlar. İran'ın son Türk hânedânı (1794 - 1925). İran imparatorluk tâcını Kürd Zendler'den almış, İranlı (Fars) Pehleviler'e devr etmişlerdir. Osmanoğulları'ndan bir yıl sonra düşmüşler, bu suretle Türk tarihinin sonuncu imparatorluk hânedânı da tarihe karışmış, aynı zamanda 9 asra yakın zamandan beri Türkler'de olan İran imparatorluk tâcı VII. asırdan, Sâsânîler'den beri ilk defa olarak İran asıllı bir hânedâna geçmiştir. Kaçarlar, Oğuz Türkü'dür.

Kadı. İslâm hukukuna göre hüküm veren hâkim (Ar. kaazî). Osmanlı devletinde fonksiyonları bundan ibaret değildir. Kazâ kadısı, hem kaymakam, hem o kasabanın belediye başkanı, hem de en yüksek hâkimi idi. «Nâib» denilen nahiye kadısının da bu üç fonksiyonu vardı. Sancak kadılarının ise mülkî âmir fonksiyonları yoktu, sadece sancak merkezi şehrin belediye başkanı ve en yüksek hâkimi idiler. En yüksek kadı İstanbul Kadısı olmakla beraber, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri'nin de hâkimlik fonksiyonları vardı ve bunlar bir çeşit temyiz başkanları olarak en yüksek hâkim idiler.

Kadın - Efendi. XVIII. asır başlarından saltanatın sonuna kadar padişah eşlerine verilen unvân ki, daha önce haseki (b. bk.) denilirdi. Birden fazla iseler, evlenme tarihlerine göre sıralanırlardı: Başkadın - Efendi, İkinci Kadın - Efendi... Umûmiyetle sayıları 4 idi. Başkadın - Efendi dâhil hiç biri imparatoriçe değillerdi. Tek imparatoriçe, hayatta ise, padişahın annesi (Vâlide - Sultân) idi. Batı protokolünde kraliçelere mahsus protokolle yazışırlardı ve kendilerine Majeste (imparatoriçelere mahsus Majesté Impériale değil) diye yazılırdı. Padişahların kadın - efendilerden başka eşleri de olurdu. Bunların da sayıları umûmiyetle 4 idi ve «ikbâl» denirdi: Baş - İkbâl, İkinci İkbâl... Bunlara «hanım - efendi» denir, «kadın - efendi» denilemezdi. Haklarında prenses (imparatorluk prensesi değil!) protokolü uygulanırdı.

Kale (Ar. kal'a). Çevresi bir veya bir kaç sûr ile çevrili müstahkem mevki, sûr dışında kalan şehir veya kasaba kısmına «varoş» denilir. En müstahkem kısmı «iç kale»dir ki «hisar» da denilir.

Kapdân-ı Deryâ (halk dilinde: Kapdan - Paşa). Osmanlılar'da bahriye nâzırı ve deniz kuvvetleri kumandanı, Hükûmet üyesi idi. XIX. asrın sonlarına doğru «bahriye nâzırı» denilmiş ve bu bakanlık Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devâm etmiştir.

Karakoyunlular. Bir Türk hânedânı. 1437'de mütevazı bir Türkmen beyliği olarak Van Gölü'nün kuzeyinde ortaya çıkmışlar, Celâyirliler'e, sonra Timuroğulları'na tâbî olarak saltanat sürmüşler, 1437 - 1467 arasında Timuroğulları yerine İran İmparatorluğunu ele geçirmişler ve Tebrîz'i taht şehirleri yapmışlar, yerlerini Akkoyunlular almış, 1469'da ortadan kalkmışlardır. Akkoyunlular; Osmanlılar'a düşman bir siyaset takib ettikleri halde Karakoyunlular, dost bir siyaset takib etmişlerdir. Kara Yûsuf Bey (1389 - 1420) ve oğullarından Sultân Cihân - Şâh (1437 - 1467), Türk tarihinin büyük şahsiyetlerindendir.

Karamanoğulları. -Tabiatiyle Osmanlılar hâriç- Batı Anadolu Türkmen Beylikleri'nin en meşhûru, en ömürlüsü ve en kudretlisi. Gerçek bir krallık olarak asırlarca Osmanoğulları'na kafa tutmuşlardır. Direnişlerini XVI. asrın ilk yıllarına, II. Bâyezid zamanına kadar devâm ettirmişlerdir. Merkezleri zaman zaman değişmiştir (Ereğli, Ermenek, Mut, Silifke, Konya, fakat en çok Lârende = Karaman). Hiç bir zaman müstakil olmamış, Selçuklular'a, Memlûkler'e, Osmanlılar'a, Timurlular'a tâbî olarak veya tâbî geçinerek hayatlarını devâm ettirmişlerdir. Bu suretle sınırlarını genişletip daraltarak Ortagüney Anadolu'da 234 yıl kadar saltanat sürmüşlerdir. I. Mehmed Bey (1261 - 1283) dışında büyük şahsiyet yetiştirememeleri, stratejik durumlarındaki imkânsızlık, gazâ yollarının kapalı olması gibi sebeplerle Osmanoğulları ile rekabet edememiş, sadece onlarla didişerek Anadolu Türk birliğini geciktirmişlerdir. Osmanoğulları ile çok prenses alıp vererek sıkı akrâbalık kurmalarına rağmen, onların Türk ve Hıristiyan bütün düşmanları ile işbirliği etmişler ve Osmanlı Hânedânı'nın en büyük düşmanı olmuşlardır. En geniş sınırları ile 146.000 km²'ye ulaşmışlardır. Oğuzlar'ın Kaçar boyundan ve Sünnî/Hanefî mezhebindendirler. Tahta çıkan 20 beyleri vardır (bunların 3'ü dâmâd yani Osmanlı padişahlarının dâmâdı, 3'ü de sultan-zâde, yani Osmanlı padişahlarının kızlarından doğmadır). Beylik ortadan kalkınca, 7 Osmanlı şehzâdesi Konya tahtına gönderilerek Karaman eyâleti idare edilmiştir. Eyâletin adı Tanzîmat'tan sonra «Karaman» yerine «Konya» olmuştur.

Kardinal. Hıristiyan dininin Katolik mezhebinde en yüksek râhiblik pâyesi. Papa ölünce, yeni papayı, kardinaller toplanarak, kendi aralarından seçerler. Kırmızı pelerin taşımalarından kardinal oldukları anlaşılır. Kendilerine «Son Eminence» diye veya -prenslere ve dukalara olduğu gibi- «Monseigneur = Monsenyör» diye hitâb edilir.

Kârgir (halk dilinde: kâgir). Esas malzemesi taş olan yapı, zıddı: ahşâb = tahta yapı. Osmanlılar sivil mimaride ahşâbı, dinî ve askerî mimaride kârgîri tercih etmişlerdir.

Katedral. Büyük, çok büyük kilise.

Katolik. Hıristiyan dininin en büyük mezhebi. Başkanı Papa'dır. Katolik ve Ortodoks râhipler evlenemedikleri halde Protestan râhipler evlenebilirler. Bugün dünyanın en kalabalık dinî hâlindedir. Protestanlık, XVI. asırda Katoliklik'ten ayrılmıştır. Protestan'lığa zıd, Ortodoks mezhebine daha yakındır.

Kayılar. 24 Oğuz boyunun en soylusu. Osmanoğulları bu boydandır.

Kazâ. Nâhiyeden büyük, vilâyetten (eski tâbir : sancak, bugün : il) küçük mülkî idare bölgesi. «Kadılık» demektir. Osmanlı devrinde kazâların başında kaymakam, belediye başkanı ve en yüksek hâkim görevlerini nefsinde birleştiren kadılar vardı. Tanzîmat'ta bu esas değiştirilerek, kazâlara, kaymakamlar gönderilmiye başlandı. Bugün de öyledir ve şimdi «ilçe» denilmektedir. Bir kaç nâhiyeye ayrılır, bir kaç kazâ ise bir sancak (il) meydana getirirdi.

Kazasker. Osmanlı devletinde dinî - ilmî - kazâî son rütbe ki, mülkî rütbelerden vezîr'e ve askerî rütbelerden müşîr'e (mareşal) eşitti. İkincisi daha kıdemli olmak üzere Anadolu Kazaskeri (veya sadr-ı Anadolu) ve Rumeli Kazaskeri (sadr-ı Rûmeli) şeklinde ikiye ayrılmıştı. Ulemây-ı rüsûm sınıfından İstanbul pâyeliler önce Anadolu, sonra Rûmeli pâyesi alır, sonra şeyhulislâm olurlardı. Gerçi meşîhat diye sadâret'e eş bir en yüksek rütbe vardı ama, bu rütbe diğerleri gibi devamlı değildi, ancak şeyhulislâm mevkiinde bulunmakla geçerli idi (sadâret rütbesi de yalnız fiilen sadrâzam olana mahsustu). Bir de fiilen Anadolu ve Rumeli kazaskerleri vardı; bunlar Dîvân (bakanlar kurulu) üyesi ve şeyhulislâmın iki yardımcısı idiler (kubbe vezirlerinin sadrâzamın yardımcı olmaları gibi). XIX. asırdaki yenileşme hareketlerinde bu 2 Kazasker, kabine dışı bırakıldılar, fakat o zamana kadar kabine dışında olan şeyhulislâm hükûmete girdi. Esasen Tanzîmat'la beraber kazaskerler, eski fonksiyonlarının çoğunu da kaybettiler. Kelimenin aslı «kaazî-i asker = ordu kadısı»dır. Şunu hatırlamakta fayda vardır : İlmiyye sınıfında İstanbul, Anadolu ve Rumeli pâyesinde bir çok (meselâ onar, yirmişer) kişi vardı. Fakat bunların içinde İstanbul Kadısı ile fiilî Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ancak birer kişi idi; rütbe ile görevi karıştırmamak icab eder. Şeyhulislâmı padişah, Rumeli kazaskeri pâyesine yükselmiş ulemâ arasından seçerdi; nâdiren Anadolu pâyesinden birden şeyhulislâm olanlar da vardır. En kıdemli (en eskiden bu rütbeyi almış) Rumeli kazaskerine «reîsü'l - ulemâ = ulemâ'nın başı» şeref unvânı resmen verilirdi.

Kelâm. İslâm felsefesi. Yunan felsefesi ile İslâm akaaidini bağdaştıran sistem. En büyük üstâdı Gazâlî'dir (1058 - 1111).

Kılıç Kuşanma (Ar. taklîdü's - seyf, Fars. taklîd-i şemşîr, Osm. taklîd-i seyf). Osmanlı padişahının tahta geçtiğinin (cülûs ve bîat) ilk cuma günü -İstanbul'un fethinden sonra- Eyüb Camii'ne askerî törenle giderek dinî törenle kılıç kuşanması (Hazret-i Peygamber'in, Hazret-i Ömer'in Osman Gazi'nin ve emsâli büyüklerden birinin -Topkapı Sarayı'nda saklanan- kılıçlarından birini veya ikisini birden). Hıristiyan hükümdarların taç giyme (couronnement = kuronman) törenine eştir. Hükümdarlık bu şekilde tekemmül ederdi. Giderken yeni padişah, babasının, dedesinin, Fâtih'in ve bunlar dışında istediği başka atalarının türbelerini ziyaret eder, kurbanlar keser, fâtiha okur, altın dağıtırdı. Dönüş, deniz yoluyle saltanat kayığı ile olurdu. Kılıcı padişaha Mevlevî çelebîsi veya şeyhulislâm yahut nakıybü'l - eşraf olan kazasker kuşatırdı. Büyük merasimdi. Yüz binlerce kişi tarafından seyredilirdi.

Kırım Hanlığı. Bir Türk devleti. Altınordu Türk imparatorluğunun dağılması üzerine teşekkül eden hanlıklardan biridir. Bu da Cuci Ulusu'ndan (b. bk.) bir hânedân olup, Giraylar tarafından kurulup devâm ettirilmiştir. 1427'den 1783'e kadar 356 yıl içinde aynı hânedândan 51 han (kral) gelmiştir. 1475'ten 1771'e kadar 296 yıl Osmanlı imparatorluğuna dâhil olmuş, bu tarihte işgal edilmiş, 1774'te Bâb-ı Âlî, Kırım'ın sözde istiklâlini ve Osmanlı devleti ile pamuk ipliğine bağlanan ilgilerini kabûl etmiş (Kaynarca Anlaşması), 1783'te Rusya'ya ilhâk edilmiş, bundan sonraki teşebbüslerinde Türkiye, Kırım'ı geri alamamıştır. I. Mengli Giray, I. Devlet Giray, II. Gazi Giray, I. Selim Giray, en büyük Kırım hanlarıdır. Başlangıçta 2 milyon km²'ye yakın bir alanı kaplıyan, Rusya imparatorluğu ile Polonya krallığından yıllık vergi alan Kırım, son yıllarında yarımadasından ibâret kalmıştı. 200.000 kişilik mükemmel bir süvari ordusu çıkarırdı. Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesiyle Karadeniz, Türk gölü olmaktan çıkmıştır. Ruslar, yüz binlerce Kırım Türkü'nü imhâ etmişlerdir. Kırım veliahdine «kalgay», 2. veliahdine ise «nûreddin» denilirdi. Bunlar da han gibi, Kırım prensleri arasından, Osmanlı hükûmetince seçilirdi. Kırım hanı vezir (mareşal) pâyesinde idi, fakat kendisine mümtaz muamele yapılırdı.

Kızılbaş. Osmanlılar'ın Safevî Türkleri'ne verdikleri ad. Safevî ordusunda Türkler başlarına kırmızı serpuş giyerlerdi (Fars. sürh - ser). Bugün müntesibi kalmıyan müfrit bir Şîî grubuna da bu ad verilirdi.

Kızlarağası. Harem-i Hümâyûn'un en büyük âmiri olan Zenci hadım ağasına halkın verdiği ad ki, resmî unvânı dârüssaâde ağası (b. bk.) idi.

Kilise. 1 — Hıristiyan mâbedi. 2 — Hıristiyan dini veya bir Hıristiyan mezhebi, bu din veya mezhebin sistem ve akaaidi : Kilise Türkler'e mal satılmasını yasaklamıştır, Katolik Kilisesi Ortodoks Kilisesi'nin bu kararını protesto etti...

Kral. Avrupa'da en yaygın ve en yüksek hükümdar unvânı (Lat. rex, Fr. roi, İng. king, Alm. könig, İsp. rey, Ar. melik). Kelime Macarca'dır ve Macarca'dan Türkçe'ye girmiştir. Gerçi kralın üzerinde «imparator» derecesinde hükümdar vardır ama, bu titr bir istisna teşkîl etmekte ve imparatorluk tâcı Roma'dan kaldığı için yenileri ihdâs edilememektedir. Bir hükümran hânedâna kral pâyesi de ancak imparator tarafından verilebilmektedir. Onun içindir ki zaman zaman Yeni Çağ Avrupa tarihinde en kudretli hükümdarlar olan İspanya, Fransa ve İngiltere kralları, imparator titri alamamışlardır. Zira onlara bu titri Almanya veya Türkiye imparatoru verebilirdi ki onlardan da böyle bir şey istenemezdi (papa da bu titri verebilmiştir). Krallıktan sonra gelen hükümdarlık dereceleri sırasıyle şöyle idi : elektör, büyük duka, duka, prens, marki, kont, vikont, baron. Bugün dünyadaki krallıklar İngiltere, İsveç, Danimarka, Norveç, Belçika, Holanda, İspanya, Ürdün, Siyam, Nepal, Fas, Lesotho, Malezya, Suûdî Arabistan, Umman, Butan'dan ibâret kalmış ve çok azalmıştır (başka titr taşıyan monarşiler de vardır, meselâ Japonya ile İran imparatorluktur). Krş. **Monarşi.**

Kraliçe. 1 — Kral eşi, 2 — Bir krallıkta fiilen hükümrân olan kadın hükümdar : bugünki İngiltere kraliçesi II. Elizabeth, Danimarka kraliçesi II. Margrethe, Holanda kraliçesi Juliana böyledir. Bunların eşlerine asla «kral» denmez, «prens - konsor» denir (bu kraliçelerin eşleri : Prens Philip, Prens Henrik ve Prens Bernhard).

Konsil. Hıristiyan dininde zaman zaman ve nâdiren toplanarak din ve mezhep üzerinde itikada ait mühim kararlar alan veya alamadan dağılan dinî meclis.

Kont. Hıristiyan Avrupa'da büyük asâlet pâyelerinin ilk basamağı. Vikontluk ile markilik arasındaki pâye (Fr. comte, İng. earl, count, Alm. graf). Romalılar'dan kalmış en eski asâlet pâyesidir. Bk. **Marki.** Kont eşine «kontes» (Fr. comtesse) denilir.

Korsan. Osmanlı'da deniz komando sınıfı (kara komando sınıfı : Akıncı). En büyük üsleri Cezâyir idi. Hemen bütün büyük Türk amiralleri bu sınıftan yetişmişlerdir. Zira levendlerin (bahriyeli) en gözü pek, zeki ve bilgili kısmı bu sınıfa geçiyordu (korsanların ekserisi bir kaç yabancı dil konuşuyordu). En büyük korsan amirali Turgut Paşa'dır. Barbaros Kardeşler de korsanlıktan yetişmekle beraber onlar daha fazla devlet kurucudur, Kuzey Afrika'yı -tarihte ilk defa olarak- Türkleştirmek misyonunu takib etmişlerdir. Korsan kelimesi Fransızca'daki «corsaire» karşılığıdır. Devlet hizmetiyle ilgisi olmıyan deniz eşkıyası olan «pirate» (Fr.) kelimesi ile ilgisi yoktur. Ancak son asır Türkçe'sinde korsan kelimesi daha fazla ikinci mânâda kullanıldığı için «deniz haydutu» yerine geçmiştir.

Köprülüler. Osmanlı çağı Türk tarihinin en ünlü vezîr ailesi. Bir çok sadrâzam ve vezir yetiştirmiştir. İlki Köprülü Mehmed Paşa'dır (sadâreti : 1656 - 1661). Yerine oğlu Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (1661 - 1676), sonra damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1676 - 1683) geçmiştir. Bu 27 yıla «Köprülüler Devri» denir ki, Türkiye tarihinin en parlak zamanlarından biridir. Daha sonra Köprülü'nün diğer oğlu Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa (1689 - 1691), bunlar gibi dehâ sahibi olmamakla beraber Köprülü'nün diğer dâmâdı Siyâvuş Paşa (1687 - 1688), Köprülü'nün yeğeni (kardeşinin oğlu) büyük bir devlet adamı olan Amca-zâde Hüseyin Paşa (1697 - 1702), Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu olan Dâmâd Nûmân Paşa (1710) sadrâzam olmuşlardır. Sadârete kadar yükselemiyen vezirler ve diğer devlet adamları çoktur. Nesilleri bugün de devâm etmekle beraber parlak devirleri XVII. asır ortalarından XVIII. asır ortalarına kadardır. XVIII. asır ortalarından sonra birinci sınıf devlet adamı yetiştirememişlerdir. Köprülüler'den yukarıda anılan 7 sadrâzam, 35 yıl iktidarda kalmışlardır (IV. Mehmed'den III. Ahmed devrine kadar).

Külliye. Osmanlı sosyal ve bayındırlık hayatında bir cami çevresinde toplanan yapıların hepsi. Pek çok şehirde padişahlar, vezirler ve diğer zenginler böyle külliyeler yaptırmışlardır. Bir külliyenin başlıca yapıları şunlardır : cami, medrese, mekteb, kervansaray, han, imâret, hastahâne, tabhâne (prevantoryum), sebil, çeşme, kütübhâne vs. Tabiî her külliyede bunların hepsi yoktur, fakat çoğu vardır. En muazzamları Kanûnî Sultân Süleymân'ın yaptırdığı Süleymâniye Külliyesi idi.

L

Leydi (İng. lady). İngiltere'de soylu kadınların taşıdığı asalet unvânı : 1 — Şövalyeden düke kadar her pâyede soylunun eşi, 2 — Yüksek soyluların (kont, marki ve dük) kızları.- Kral bir kadını asilleştirmek isterse bu unvânı değil dame (İng.) unvânı verir ki, baronete karşılıktır. Bunlara leydi denmez.

Lord. İngiltere'de baron, vikont, kont, marki ve düklere verilen umumî ad (fakat yalnız lord deyince umûmiyetle baron derecesindeki bir soylu anlaşılır). Lord'ların eşlerine «lady = leydi», kont, marki ve dük iseler kızlarına gene «lady» denilir. Marki ve düklerin bütün oğullarına «lord» denilir. Büyük oğullar, babalarının ikinci unvânı ile anılırlar. Lord ve lady denilmiyen lord çocuklarına ise «honorable» diye hitâb edilir. «My lord = lordum» diye hitâb edilir; yalnız düklere «my lord duc» denir. Ailenin reisi olan her lord, Lordlar Kamarası denilen senatonun hayat boyu üyesidir; fakat bu meclisin bugün protokol dışında hemen hiç bir salâhiyeti kalmamıştır.

M

Mâbeyn-i Hümâyûn. 1826'dan sonra Saray-ı Hümâyûn'un Harem dışında kalan kısmı ve teşkilâtı. En büyük âmiri mâbeyn-i hümâyûn müşîri (maréchal de la Cour) denilen saray nâzırı idi. Sonra başmâbeynci, sonra Mâbeyn Başkâtibi gelirdi. Pek çok yâver, emir zâbiti, müşâvir, tercüman, mütercim, telgrafçı, hekim, kâtip, mâbeynci ve her türlü görevli burada görev görürdü. Hükûmetle padişahın münasebetlerini Mâbeyn Başkâtibi düzenlerdi.

Majeste. Batı'da kral, imparator, kraliçe ve imparatoriçe hakkında kullanılan saygı hitâbı (imparator ve imparatoriçeler için : Sa Majesté Impériale). Osmanlı protokolünde «Hazretleri» diye karşılanırdı. «Sire» («sir» okunur) aynı değerdedir (İng. «sör» okunan «sir» ile hiç bir ilgisi yoktur ve karıştırmamalıdır). Şire, kral ve imparatorlar içindir; kraliçe ve imparatoriçe için kullanılamaz. Batı protokolünde padişaha «Sa Majesté Impériale Sultan» veya İng. «His Imperial Majesty the Sultan» diye yazılırdı. Majeste'nin tam karşılığı «Şâhâne, Zât-ı Şâhâne» ise de, bu tâbir yalnız padişaha mahsustu.

Mâlikî «Mezâhib-i Erbaa = 4 Mezheb» denilen Sünnî mezheblerden biri. Hanefîlik'ten sonra en liberali. Kurucusu İmâm Mâlik b. Enes (Medîne, 716 - Medîne, 795)'dir. Sünnîler'in takriben % 13'ü Mâlikî'dir. Hanefî ve Şâfiî mezhebleri kadar yaygın değildir. Kuzey Afrika'da çok yaygındır. Vaktiyle Müslüman İspanya'nın da mezhebi idi.

Mangır. Osmanlılar'da bakır para. Bozuk para olarak kullanılırdı.

Marki. Avrupa asâletinde yüksek soyluluk unvânlarından biri. Kont'tan büyük, dük'ten küçüktür (İng. marquess). Eşine «markiz» (Fr. marquise) denilir. Eskiden yalnız kontluk vardı ve 2 çeşit kontluk mevcuddu : Saray'da kralın hizmetindeki kontlar ve sınırda kumandan olan kontlar. Bu ikinciler zamanla savaşarak nüfuz kazandı ve bunlara «marki» dendi; kelime «marches»tan gelmektedir ki «sınır, uc (beyi)» demektir. Bizim akıncı beylerimiz gibidir. Böylece comte de la Cour'a karşı comte de la Marche'lar marki oldu. Almanya'da bu derecedeki hükümdarlara «magrav», eşlerine «margravin» denildi.

Mâtürîdî. İslâm dininde bir itikad mezhebi. Kurucusu İmâm Ebû - Mansûr Muhammed Mâtürîdî's - Semerkandî (öl. Semerkand, 944)'dir. Türkler'in ve Sünnî Müslümanlar'ın, bilhassa Hanefîler'in çok büyük ekseriyeti bu itikad sistemini kabûl etmişlerdir. Karşıtı Eş'arî itikad mezhebidir ki, liberal olmadığı için Türkler tutmamışlardır. Mürci'a gibi itikad sistemlerinin ise bugün mü'mini kalmamıştır.

Medrese. Osmanlılar'da orta ve yüksek öğretim veren ve ulemây-ı rüsûm'un elinde bulunan okulların topuna verilen ortak isim. Profesörlerine «müderris» denilirdi ve bir kaç dereceye ayrılmıştı. Doçentlerine muîd, asistanlarına dânişmend, talebesine softa denilirdi.

Mekteb. Osmanlılar'da ilkokula verilen ad (Ar.'da mânâsı «depo»dur). Mekteb-i sıbyân (çocuk okulu) da denilirdi. Kız ve oğlan çocuklar aynı sınıfta, fakat ayrı sıralarda karma okurlardı.

Memlûkler. 1 — Mısır - Suriye ve çevre ülkelerde taht şehirleri Kahire olmak üzere saltanat süren bir Türk imparatorluğu. Çok kudretli bir devletti ve 1256'da Bağdad'da halîfelik sona erince Abbâsî Halîfeleri'ni Kahire'de devâm ettirerek ellerinde tutuyorlardı. Mekke, Medîne ve Kudüs gibi en kutsal 3 şehir de onlarda idi. 1250'den 1517'ye kadar devâm etmiş,

Yavuz Sultân Selim tarafından imparatorluğun tamamı Osmanlı devletine katılmış, Yavuz, hem hilâfet tâcını, hem Mısır imparatorluk tâcını elde etmiştir. Bir hânedandan değil, bir kaç hânedandan gelen sultanlarla idare edilmişlerdir. İmparatorluğu Eyyûbî hânedânından devralmışlardır. Hepsi 47 sultandır. 1382'ye kadar olan devreye «Bahrî Memlûkleri», bundan sonrasına «Burcî Memlûkleri» denilir.- 2 — Hindistan Türk imparatorluğunda Gazneli ve Gurlu Türk hânedanlarından sonraki ve Kalaç Türk hânedânından evvelki devrede saltanat süren 3 hânedândan 10 Türk sultânı devrine (1206 - 1290) de «Memlûkler» denilir ve Mısır Memlûkleri'nden öncedir.- Hindistan Memlûkleri'nden Aybey, İltutmuş ve Balaban, Mısır Memlûkleri'nden Kutuz, Baybars ve Kayıtbay, Ortaçağ Türk tarihinin büyük şahsiyetleridir. Her iki devletin sultanları, Mısır - Suriye ve Hindistan'ı akıl almaz azamette Türk mimari eserleri ile donatmışlardır. İkisinin mezhebi de Sünnî/Hanefî idi. Mısır Memlûkleri uzun müddet Ramazânoğulları, Dulkadıroğulları, hattâ bir ara Karamanoğulları gibi Anadolu Türk beyliklerinin metbûu olmuşlardır.

Mescid. Türkler'in cuma namazı kılınmıyan, binâenaleyh hutbe okunmıyan, minbersiz küçük mahalle camilerine verdikleri ad (Ar.'da sadece «cami» demektir ve Ar.'da «câmî» ise başka mânâlardadır : yüksek medrese, külliye gibi).

Mesen (Fr. mécène). San'at ve ilim adamlarını serveti, ilgisi ve nüfûzu ile koruyan hükümdar, soylu veya zengin. Rönesans çağında Avrupa'da böyle mesenler, san'at ve ilmi çok ileri götürmüşlerdir. Türk hükümdar ve vezirlerinin çok büyük çoğunluğu da bu vasıfta idi; san'at ve ilim adamlarını akıl almaz servetler dökerek himaye etmişlerdir.

Meşrûtiyet. Taçlı demokrasi. Osmanlı tarihinde Anayasa'nın geçerli sayıldığı ve meclislerin (Meclis-i Meb'ûsân ve Meclis-i Âyân = Senato) bulunduğu devir : I. Meşrûtiyet (1876 - 1878) ve II. Meşrûtiyet (1908 - 1922). Her ikisi de imparatorluğun bünyesine uymadığı için tatbik edilememiş ve başarısızlıkla neticelenmiştir. İlki Midhat Paşa'nın diktatörlük tecrübesi, ikincisi de İttihad ve Terakki Partisi'nin tahakkümü ve Tal'at - Enver - Cemal diktatörlüğü altında geçmiştir.- Bugün demokrasi ile idare edilen monarşiler meşrûtiyet (taçlı demokrasi) rejimindedirler : İngiltere, İsveç, Hollanda vs. Bk. **Monarşi.**

Mesnevî. 1 — Klasik İran - Türk şiirinde bir şekil. her beytin mısrâları kendi aralarında kafiyelidir (a a b b c c d d...).- 2 — Klasik İran - Türk şiirinde bir tür, manzum hikâye ve roman ki, mesnevî şekli ile yazıldığı için böyle denilmiştir : Fuzûlî'nin **Leylâ ve Mecnûn**'u, Şeyh Galib'in **Hüsn-ü Aşk**'ı gibi.- Mutlak mânâsında, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, gene bu şekil (form) ile yazılmış 6 ciltlik muazzam manzûm eseri ki Farsca'dır ve Mevlevî tarîkatinin temelidir.

Mîrzâ. Timuroğulları Türk imparatorluk hânedânında prenslere verilen unvân : Bâbur Mirza, Şâhruh Mirza... Aynı hânedânın imparatorluk prenseslerine ise «beğim» denilirdi. Son asırlarda İran'da ve Hindistan'da yüksek görevliler için kullanılmıştır.

Molla (Ar. Mevlâ = Efendi'den). Osmanlılar'da en yüksek rütbeli kadılara verilen unvân: Selânik mollası Mehmed Efendi.- **Molla - Hunkâr** = Mevlânâ Celâleddin Rûmî.

Monarşi (Fr. monarchie). Devlet yönetiminde bir şekil. Devlet başkanının seçimle ve belirli bir müddet için geldiği cumhûriyete karşılık monarşide devlet başkanı, bir aileden irsî olarak ve hayat boyu gelir. Monarşi de bir yönetim şeklidir ve cumhûriyet gibi rejim değildir. Gerçek rejimler demokrasi ve totalitarizmdir (totaliter yönetim komünist veya faşist olabilir). Monarşiler de cumhûriyetler gibi demokratik veya faşist olabilir. Gene cumhûriyetler gibi oligarşik monarşiler de vardır. Hükümdârın devleti bizzât idare ettiği mutlak monarşiler de mevcuddur. Ancak komünist monarşi yoktur. Zira komünizm hiç bir soyluluk kabûl etmez; hem yüksek tabakayı, hem «burjuva» dediği orta tabakayı imhâ ederek, işçi sınıfının adına diktatörlük kuran rejimdir. Demokratik monarşilerde hükümdar, bayrak gibi, birliğin ve milletin bir senbolünden ibarettir (bugünki Japonya, İngiltere, Holanda, İsveç, Norveç, Belçika, Lüksenburg, Kanada, Avustralya vs. böyledir). Osmanlı tâbîri böyle demokratik monarşilere «meşrûtiyet» der ki diğer bir tâbir de «taçlı demokrasi»dir. Eski tipte hükümdârın hâkim olduğu monarşi tipine «mutlakıyet» denir (bugünki Suûdî Arabistan, Umman krallıkları böyledir). Hükümdârın meclislerle iktidar paylaştığı vasat tipte monarşiler de olabilir (bugünki Fas ve Siyam krallıkları böyledir). Faşist monarşiler de olabilir. Bunların iki tipik örneğini Mussolini ile Franco, İtalya ve İspanya'da vermiştir. İki kralı tahtında bulundurmuş, ikincisi kralı tahta geçirmemekle beraber krallığı kaldırmamış ve bir kral namzedi muhâfaza etmiş, fakat devleti tek başlarına, istedikleri gibi idare etmişlerdir. Bir başka tip monarşi, İngiliz dominyonlarıdır. Bunlar tamamen müstakil devletler olmakla beraber, İngiltere hükümdârını kendi hükümdarları sayarlar

ve bu devletlerde İngiltere kral veya kraliçesi «umûmî vali» denilen bir çeşit nâib - devlet başkanınca temsil edilir. Mahkemelerde İngiltere hükümdârı nâmına karar verilir. Fakat tören ve protokol dışında İngiltere hükümdârının ve hükûmetinin bu devletlerde bir hakkı yoktur. Bugün bu şekilde İngiltere hükümdârını hükümdarları tanıyan müstakil devletler hâlindeki monariler şunlardır : Kanada B. D., Avustralya B.D., Yeni Zelanda, Mavritius, Fici, Trinidad, Barbados, Bahama, Jamaika, Grenada vs. Bugün monarşi ile idare edilen devletler, cumhuriyete nisbetle hayli azalmıştır. Yalnız 2 imparatorluk (Japonya ve İran), krallıklar, bir büyük-dukalık (Lüksenburg) ve epey prenslik (Monako, Lihtenştayn, Küveyt, Katar, Arab Emîrlikleri, Bahreyn vs.) vardır. Papalık da krallık derecesinde bir monarşidir (Vatikan devleti); yalnız Papa belirli bir hânedândan gelmez; kardinaller kendi aralarından birini hayat boyu papa seçerler. Nihayet 2 çeşit monarşi olduğunu belirtmek lâzımdır : İlâhî menşe'den geldiği savunulan monarşiler ve milletçe seçilen hânedânların monarşileri. Bu ikincileri çok azdır ve bunlar yeni monarşilerdir. İkinci çeşit monarşilerden bugün yalnız Belçika krallığı vardır (bir kaç yıl önce son verilen Yunanistan krallığı da bu tipte idi). Bunlar yeni monarşilerdir ki, hânedânlarının o devlet üzerinde bir kılıç hakları yoktur, hattâ yabancı hânedânlardan yeni kurulan o devlet için seçilmiş bir prensin kurduğu hânedânlardır. Diğer bütün monarşilerde hanedânın atası veya ataları, o devleti kılıç hakkıyle feth etmişler, geçmişte o ülkeye büyük hizmetler etmişler ve o ülkenin başına «Tanrı irâdesiyle» geçmişlerdir. Bütün Türk monarşileri bu tiptedir.

Monsenyör (Fr. monseigneur). Batı protokolünde prenslere, dukalara ve kardinallere hitap şekli. Bunlara asla «mösyö = monsieur» denmez.

Muhaddis. Hadîs (b. bk.) bilgini. Hadîs ilmi üzerinde eser sahibi kimse.

Mûsevî. 3 Semâvî (Tek Tanrılı) dinin ilki. İbrânî (Yahudî) milletinin dini. Peygamberi Hazret-i Mûsâ'dır ki M.Ö. XIII. asırda yaşamıştır. Bugün dünyada 20 milyon kadar Mûsevî vardır. Bu dinin çoğunlukta olduğu tek devlet ise İsrâil'dir. Kutsal kitapları **Tevrat**'tır. Hıristiyanlar Hazret-i Mûsâ'yı, Müslümanlar hem Hazret-i Mûsâ'yı, hem Hazret-i İsâ'yı peygamber olarak tanıdıkları halde, Mûseviler, kendi peygamberlerinden gayrısına inanmazlar. Peygamber olan Hazret-i Dâvûd ile oğlu Hazret-i Süleymân'ın M. Ö. X. asırda kurdukları Eski İsrâil devleti, Yahudiler'in binlerce yıl asla unutmadıkları bir ideal olmuş ve bu ideali bugün gerçekleştirmişlerdir. Tarih boyunca her dine girip çıkan Türk zümrelerinden yalnız Hazar İmparatorluğu'nun bazı hâkanları ve bir kısım tab'ası Mûsevî olmuşlardır ki bugün bir kaç bin Karayim Türkü, bunların kalıntısıdır.

Mutasavvıf. Tasavvuf (b. bk.) müntesibi : «Mevlây-i Rûm = Türkiye'nin Efendisi» denen Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile «Şeyh-i Ekber = En Büyük Şeyh» denilen Muhyiddin İbni'l - Arabî, en büyük mutasavvıflardandır, Yûnus Emre Türk şiirinin en büyük mutasavvıf şâiridir...

Mû'tezile (Ar. «azl» kökünden). Bugün müntesibi kalmamış eski bir İslâm mezhebi (bu mezhep mensûbu : Mûtezilî). En liberal mezhebdi. Abbâsî halifelerinden -Hârûnü'r - Reşîd'in oğulları- el - Me'mûn (813 833) ile kardeşi el - Mûtasım (833 - 842)'ın kabûlü ile bu mezheb çok büyük rağbet kazanmıştı. El - Mütevekkil (847 - 861) ise mezhebi kesin şekilde yasakladı. Her ne kadar serbest düşüncenin teşekkülüne yardım etmişse de, halk kitleleri üzerinde kötü te'sirler yapmıştı.

Müderris. Medrese profesörü ki bir çok derecesi vardı. 1933'e kadar üniversitede ordinaryüs profesöre tekabül etmek üzere kullanılmıştır.

Müfessir. Tefsîr (b. bk.) bilgini. Bu İslâmî ilim üzerine eser yazan müellif.

Müftî (halk dilinde : müftü). Fetvâ veren. En büyük mütü, aslında taht şehri (Bursa ve İstanbul) müftüsü olan şeyhulislâm idi, hattâ mutlak mânâda «müftî efendi» denince şeyhulislâm efendi anlaşılırdı. Her beldenin resmî müftüleri vardı. Fakat İslâm'ın esaslarını bilen herkes fetvâ verebiliyordu. Kadı, bu fetvâlarla bağlı olmaksızın hüküm verebiliyordu.

Müşîr (halk dilinde : müşür). Mareşal. Tanzîmat'tan önceki vezir rütbesi. Tanzîmat'tan sonra vezir rütbesi sivillere, eşiti olan müşîr rütbesi ise askerlere verildi. Eskiden müşîr, vezirler için edebî metinlerde pek de sık kullanılmıyan bir tâbirdi. Müşir ve vezirler, bu pâyeyi alış tarihlerine yani kıdemlerine göre karışık olarak protokole girerlerdi. 1908 yılından, II. Meşrûtiyet'ten sonra bu rütbe Türkiye'de ancak şu şahıslara verildi : Birinci - ferik (orgeneral) rütbesinde iken sadrâzam olan 4 asker başbakana otomatik olarak (Mahmud Şevket Paşa ile Mütâreke'de VI. Mehmed devrinde Ahmed İzzet, Ali Rızâ ve Sâlih Hulûsi Paşalar), T.B.M.M. tarafından 1921 sonunda Sakarya zaferi münasebetiyle -Gazi unvânı ile beraber- T.B.M.M. Reîsi ve Başkumandan Mîrlivâ Mustafa Kemal Paşa'ya ve 1922 sonunda Büyük Zafer'deki hizmetinden dolayı erkân-ı harbiyye-i umûmiyye reîsi (genel kurmay başkanı) Birinci - Ferik Fevzi (Çakmak) Paşa'ya. Çakmak'ın 1946'da emekliye ayrılmasından sonra hiç bir orgenerale bu rütbe verilmemiştir. Esasen bu rütbe Askerî Şûrâ ve Hükûmet tarafından verilmemekte, T.B.M.M. kararı icab etmektedir.- **Bahriyye Müşîri** : Tanzîmat'tan sonra Osmanlı devrinde büyük - amiral rütbesi (Tanzîmat'tan önce : bahriyye veya deryâ vezîri). Türkiye tarihinde büyük - amiral rütbesini son alan, 20.1.1902 tarihinde bahriyye nâzırı Hasan Râmî Paşa'dır ki 1908'de emekli olmuştur. Ondan sonra büyük - amiral yoktur. Hava mareşali Türk tarihinde hiç olmamıştır.

Mütekellim. Kelâm (İslâm felsefesi) mensûbu olan feylesof - bilgin. En büyükleri İmâm Gazâlî'dir. Bk. **Kelâm.**- Osmanlı ve İslâm terminolojisinde kelâmcı olmıyan, Eski Yunan felsefesi ile uğraşnlara «feylesûf» denmiştir ki bunların en seçkinleri -Türk asıllı- Fârâbî ile -İspanya Arabları'ndan- İbnü Rüşd'dür. İbnü Sînâ, Eski Yûnan felsefesine daha orijinal fikirler getirmiştir.

N

Nâhiye. En küçük mülkî ünite. Başına Osmanlı devrinde «nâib», Tanzîmat'tan sonra ve Cumhûriyet devrinde «nâhiye müdürü» denilir. Bir kaç nâhiye bir kazâ meydana getirirdi. Bugün fonksiyonunu kaybetmiş gibidir. Daha küçük mülkî ünite köy ve şehir - kasabada mahalle idi ve başlarında muhtar vardı (bugün de öyledir) ama, bunlar devletçe tayin edilmez, seçimle gelir ve devletçe tanınırlardı.

Nâib. Tanzîmat'tan önce bir nâhiye (b. bk.)'nin hem müdürü, hem kasabanın belediye başkanı, hem de hâkimi. Bağlı bulunduğu kazânın kadısın vekâleten görev yapardı.

Nâzır. Bakan. 1826 inkılâbından sonra II. Mahmud nezâretleri kurarken, bakanlara Fr. «ministre»den ilhâm alarak «nâzır» dedi. Bu suretle başdefterdâr mâliye nâzırı, reîsülküttâb hâriciye nâzırı, sadâret kedhudâsı dâhiliye nâzırı... oldu. Kapdân-ı deryâ unvânı çok sonra 1867'de bahriye nâzırı, serasker ise ancak 1908'de harbiye nâzırı şeklinde değiştirildi. Nâzır sıfatı 1922 kasımında son Bâb-ı Âlî hükûmetinin saltanatla berabe düşmesine kadar devâm etti. 1920'de Ankara'da T.B.M.M. hükûmeti kurulunca üyeleri için «vekil» dendi; zîra bu bakanlar, T.B.M.M.'ne vekâleten bakanlıkları-nı icrâ ediyorlardı. 1960'ta vekil unvânı kesin şekilde kaldırılarak «bakan», «başvekil» ise «başbakan» oldu.

Nebî. Peygamber b. bk.). **Nebiyy-i Ümmî** : Hazret-i Peygamber.

Necâbetlû veya **Necâbetlü.** Osmanlı protokolünde yalnız Osmanlı şehzâdelerine (Türkiye imparatorluk prensleri) mahsus lakab ki «Devletlû Necâbetlû» şeklinde idi : Velîahd-i Saltanat Devletlû Necâbetlû Yûsuf İzzeddin Efendi, Devletlû Necabetlû Dr. Ziyâeddin Efendi (Sultan Reşâd'ın büyük oğlu)... Başka hânedanların prensleri için «fehâmetlû» kullanılır, asla «necâbetlû» denmezdi. Sultân - efendi (Osmanlı imparatorluk prensesleri)'ler için «devletlû ismetlû» lakabı geçerli idi.

Nişancı. Klasik Osmanlı çağında Dîvân-ı Hümâyûn'a (bakanlar kurulu) üye bakanlardan biri. Beylerbeyi (orgeneral) veya vezir (mareşal) pâyesinde idiler. Daima kalemiyye sınıfından gelirlerdi. Bir çeşit devlet bakanı idiler. Bugün İngiltere kabinesinde bulunan mühr-i has lordu, bu göreve karşılıktır. XVII. asır ortalarına kadar gerçek dış işleri bakanı, nişancı idi. Reîsülküttâb onun ancak genel sekreteri idi. Bu yıllarda iki görev ayrıldı. Reîsülküttâb, dış işleri bakanı hâline geldi. Nişancı, devletin en yüksek yazışma işlerinin başı olarak görevine devam etti.

O

Oğuzlar. Türkmen kelimesi ile aynıdır. Batı Türkleri ki, Osmanlı (Türkiye) Türkleri'nin tamamı bu gruptandır. Türkmenistan, Âzerbaycan, İran, Irak, Anadolu, Balkanlar Türkleri Oğuz'dur. Bunun dışında kalan Doğu (Türkistan) ve Kuzey (İtil - Ural) Türkleri, Oğuz değildir. Oğuzlar, 24 boya ayrılır. En asilleri sayılan Kayı boyu, Osmanoğulları'nın mensub bulunduğu boydur. Osmanoğulları'nın ataları, bu boydan bir oymağın başı olarak tarih sahnesine çıkmışlardır.

Ordu-yı Hümâyûn. 1 — Osmanlı çağında Türkiye İmparatorluk kara kuvvetleri.- 2 — Tanzî-

mat'tan sonra kara kuvvetleri «ordu» denen en büyük birimlere (7 Ordu'ya ayrıldığı zaman), bu orduların her biri : I. Ordu-yı Hümâyûn'un merkezi İstanbul, II Ordu-yı Hümâyun'un Edirne, III. Ordu-yı Hümâyûn'un Selânik, IV. Orduy-ı Hümâyûn'u Erzincan, V. Ordu-yı Hümâyûn'un Şam, VI. Ordu-yı Hümâyûn'un Bağdad, VII. Ordu-yı Hümâyûn'un San'â (Yemen) idi.

Ortodoks. Hıristiyan dininin ayrıldığı 3 büyük mezhebden biri. Mezhebin başı İstanbul'da Fener'de oturan Ortodoks Cihan Patriki'dir ki, Fâtih'in düzenlediği protokolde kendisine vezir (mareşal) protokolü uygulanacağı yazılmıştır. Fâtih, Doğu Roma (Bizans) imparatorları gibi Patrik'i himayesine almış ve Ortodoks mezhebinin Katolik mezhebi ile birleşmesini önliyerek (o tarihte Protestan mezhebi yoktu, sonraki bütün Protestanlar da Papa'ya bağlı Katolik idiler), Türk siyaseti bakımından çok büyük bir dönemeci almıştı. Diğer Ortodoks patrikleri İskenderiye, Kudüs ve Antakya'da oturuyorlardı ve bunlar da XVI. asrın başlarında Türkiye tab'ası oldular. Bu asrın sonlarında Moskova'da yeni bir patriklik ihdâsına Cihan Patriki izin verdi. Bugün Ortodoksluk, Slavlar'ın en büyük kısmının (Ruslar, Ukranlar, Beyaz Ruslar, Sırplar, Bulgarlar), Yunanlılar'ın ve Romenler'in dinidir. Katolik ve Protestanlar'a nisbetle sayıları azdır. Katolik mezhebine, Protestan mezhebinden çok daha yakındırlar. Ortodoks mezhebinde de râhipler, Katolik mezhebinde olduğu gibi evlenemezler (Protestan mezhebinde evlenebilirler). Bu kelime «muhafazakâr» mânâsında da mecâzen kullanılır. Habeşistan'daki Yakubî Kilisesi ile Mısır'daki Kıbtî Kilisesi de Ortodoks mezhebinin eski dallarıdır. Gürcüler'in çoğunluğu da bu mezhebdendir.

Osmanoğulları. Türk imparatorluk hânedânlarının en büyüğü. Bu kitaptaki soykütüğüne bk. Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Gazi Süleyman Paşa, I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebî Mehmed, II. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, II. Bâyezid, Korkut Han, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Osman, IV. Murad, III. Selim, II. Mahmud, II. Abdülhamîd gibi bir seri dehâ sahibi devlet, harb, siyaset ve san'at adamı yetiştirerek, cihan tarihinin en büyük hânedânı olmuştur. Oğuzlar'ın Kayı boyundan olan Osmanoğulları, 1231 yılında en mütevazı Batı Anadolu Türkmen beyliklerinden birini kurmuşlar, Selçuklular'ın feth edemediği bölgeleri Bizans'tan feth ederek bugünki Türkiye sınırlarını tesbît etmişler, bitip tükenmek bilmez gayretler ve dünya politikası takibinde gösterdikleri emsalsiz üstünlükle bütün tarihin Roma İmparatorluğundan sonraki en büyük cihan devletini kurmuşlar, üç kıt'ada, pek çok iklimdeki sayısız ülkeyi akıl almaz bayındırlık eserleriyle donatmışlardır.

Otağ-ı Hümâyûn. Padişah çadırı, padişahın sefer-i hümâyûnlarda kullandığı, yatıp kalktığı, askerî toplantılar yaptığı, dîvan topladığı, gezici saray büyüklüğünde, pek çok daireden müteşekkil muazzam çadır ki, ekseriya çift olarak sefere çıkarılırdı.

P

Pâdişah (Fars. pâdşâh). Büyük şah, büyük imparator. Osmanlı hükümdârına daha çok halkın verdiği ad (Saray'da daha çok Hunkâr, Avrupa'da ise Sultân diye anılırdı). Hindistan Timuroğulları'na da Bâbur Şâh'tan II. Bahâdır Şâh'a kadar pâdişah denmiş, buna karşılık İran'daki Türk imparatorluk hânedânları şâh ve şehenşâh unvânını taşımışlardır.

Palanka. Tahta kale. Ağaçlar kesilip kuvvetli çitler hâline getirilerek yapılırdı.

Paleologoslar. Sonuncu Bizans imparatorluk hânedânı. Hepsi 1261'den 1453'e kadar saltanat süren 10 imparatordur. Bir dalı 1453'ten sonra da kısa müddet Mora'da prenslik yapmıştır.

Papa. Katolik (b. bk.) mezhebinin başı. Her Katolik'in itaatle mükellef bulunduğu en büyük râhip. Havâriler'den San Petro'nun (Fr. Saint Pierre), dolayısıyle Hazret-i Îsâ'nın halefleri. I. asırdan zamanımıza kadar Roma'da otururlar. Kardinaller kendi aralarından birini hayat boyu papa seçerler. XVI. asırda Protestan mezheplerin ortaya çıkması ve Papa'yı reddetmesi ile büyük bir darbe yemişse de, müessese kendini toplamıştır. Orta İtalya'yı elinde tutan Papalık devleti de bir asır önce İtalya birliğine girmiştir. Papa'ya ancak Roma içinde bir mahalle olan Vatikan sitesi verilmiştir. 0,5 km² toprağı ve 1.000 nüfusu ile Papa burada dünyanın en küçük devletinin başındadır. Fakat milyarı çoktan aşan Katolik'in başı olduğu için, çok büyük geliri vardır. Esasen Vatikan Sarayı bir hazîne ve dünyanın en zengin bir müzesi hâlindedir. Papa, krallara eşit sayılır, fakat protokolde kralların hepsine takaddüm eder. «Nons» denilen papalık elçileri de bir çok Hıristiyan devlette bütün elçilere takaddüm ederler.

Para. Bir kuruşun 40'ta biri. Cumhûriyet'in ilk yıllarında da bir müddet kullanılmış, sonra paranın değeri düşünce unutulmuştur.

Paşa. Tanzîmat'tan önce beylerbeyi (orgeneral) ve vezir (mareşal) rütbelerinin sahiplerine verilen unvân. Tanzîmat'tan sonra mîralay'dan yüksek rütbeli askerlerin hepsine «paşa» dendiği gibi, sivil (mülkî) rütbelerden bazılarının sahibine de «paşa» deniyordu. Meselâ Tanzîmat'tan sonra vezirlik, bir sivil rütbe idi ve sahibine «paşa» denirdi. Askerî rütbelerden yarbay'a eşit bir sivil rütbe vardı ki, bunun sahibine de «paşa» denilirdi. Binâenaleyh paşalık, mutlaka efendi, bey, ağa gibi unvânlardan üstün değildir. Asla böyle bir şey yoktur. Fas, Mısır, Irak, Ürdün gibi Arab monarşilerinde de paşalık uzunca müddet kral tarafından verilen yüksek soyluluk pâyesi idi (Ar. el-bâşa, kelime Türkçe'dir). 1926'da Türkiye'de paşa unvânı kaldırıldı ve «general» unvânı getirildi. Ama gayrı resmî olarak bugün Türkiye'de bütün general ve amirallere «paşa» denilmekte, kendilerine «paşam» şeklinde hitâb edilmektedir.

Patrik. Mutlak mânâsında İstanbul'da oturan ve Ortodoks mezhebinin en büyük râhibi olan ve «Cihan Patriki = Patrik Ökümenik» denen din adamı. 1453'ten önce Bizans, bu tarihten sonra Osmanlı imparatorlarının himayesinde hayatlarını devâm ettirmişler, fakat asla Papa gibi devlet sahibi olmamışlardır. Lozan Anlaşması, Fener'de patrikliği muhafaza etmiştir. Diğer patrikler için bk. **Ortodoks.**

Peygamber. Tanrı elçisi (kelimenin Fars. mânâsı «(Tanrı'dan) haber getiren» demektir) (Eski Türk dilinde : Yalvaç). Arabca'nın hem nebî, hem resûl kelimesine karşılıktır. Bütün peygamberler nebî olduğu halde, ancak 4'ü resûldür (Hazret-i Mûsâ, Hazret-i Dâvûd, Hazret-i Îsâ ve Hazret-i Peygamber). Kitap sahibi olanlara, şerîat getirenlere resûl denir. Peygamber kelimesi dilimizde mutlak mânâda kullanılırsa, peygamberin sonuncusu olan İslâm dininin peygamberi anlaşılır : Hazret-i Peygamber.

Prens. Bir hânedân (hükümran, devlet başkanlığını elinde tutan aile)'ın erkek üyesi. Baba tarafından o hânedânın kurucusunun, atasının kanından gelmesi, araya başka aileden bir kadın kanının karışmaması lâzımdır (yani anne tarafı başka aileden olabilir, baba tarafının daima aynı aileden olması şarttır). Prens eşine veya kızına prenses denir. Ancak prenses eşi ve oğlu prens olamıyacağı gibi, prenses kızı da prenses olamaz; meğer ki prensesin eşi de prens olsun. Yalnız Osmanlı Hânedânı'nda (bu hânedân çok büyük bir imparatorluk hânedânı olduğu için), prenseslerin kızları ve oğulları da -imparatorluk prenses ve prensi olmamak şartıyle- prenses ve prens sayıldıkları gibi, «dâmâd» denen eşlerine de prens protokolü uygulanır. Velîahd da tabîatiyle bir prens ve velîahd eşi de bir prensestir. Prens titri ile hükümdâr olanlar da böyledir (bugün prens titri ile hükümdâr olanlar arasında Monako ve Lihtenştayn prensliklerinin hükümdarları bulunduğu gibi, Katar, Küveyt, Bahreyn, Arab Emîrlikleri gibi küçük Arab şeyhliklerinin de derecesi prensliktir). Prenslikten aşağı derecede hükümdarlık (markilik, kontluk, vikontluk, baronluk ve senyörlük) 1804'ten beri dünyada mevcut değildir. Prensten küçük hükümdarlık aileleri (yukarıda dereceleri sırasıyle sayıldı) mensuplarına prens ve prenses denmez, fakat böyle hânedanların bütün üyeleri, hânedân başının unvânını taşıyabilirler (bir kontluk hânedânı ise, hânedân üyelerinin hepsi kont veya kontestir). Prenslikten bir kademe büyük monarşi şekli dukalıktır. Hükümdârı duka olan veya ondan birer kademe ileride büyük - duka veya elektör olan bir hânedânın erkek ve kadın mensuplarının hepsinin prens ve prenses olacağı tabîidir. Hattâ bunlar alelâde prenslerden ayrılmak için «prince ducal, prince grand-ducal, prince électoral» diye anılırlar. Bundan sonra kraliyet prens ve prensesliği gelir. Bunlar «S.A.R. = Son Altesse Royale» lakabını taşırlar. Bunun üzerinde -imparatorluk hânedânı mensuplarına mahsus- imparatorluk prens ve prensesleri vardır. Bunların lakabı «S.A.I. = Son Altesse Impériale»dir (Tr. prens : Lat. princeps, Fr. prince, İng. prince, Alm. fürst, Ar. emîr, Eski Tr. tigin, Tr. beğ, bey).

Prenses. Prens (b. bk.) eşi veya kızı yahut kral, imparator kızı.

Prens - Konsor (Fr. prince consort). Bir kadın hükümdârın (meselâ bir hükümran kraliçe veya imparatoriçenin) eşi ki, asla zevcesinin unvânı ile anılmaz, sadece «prens» denilir : İngiltere kraliçesi II. Elizabeth'in eşi Prens Philip.

Protestan. 3. Hıristiyan mezhebi. XVI. asır başlarında Luther'in başlattığı hareketle Katoliklik'ten ve Papa'nın otoritesinden ayrılmış ve -Katolik nüfusu geçememekle beraber- bugün fevkalâde yayılmıştır. Bir çok mezhepleri vardır (Lüteryen, Kalvinist, Anglikan vs.). Katolik ve Ortodokslar gibi belirli bir başları yoktur; zira Ortodoks, hele Katolikler gibi tek mezhep hâlinde değiller, mezhepler hâlindedirler. Râhipleri evlenebilir. Kiliselerinde tasvir bulundurmazlar.

R

Reis. Başkan : T.B.M.M. Reîsi Mustafa Kemal Paşa.- Osmanlı terminolojisinde: kapdan, binbaşı - albay rütbelerindeki yüksek deniz subayı. Deryâ sancak beyi (tümamiral) olunca «bey», deryâ beylerbeyisi (oramiral) olunca «paşa» denirdi. Bununla beraber daha reîs iken şöhret yapan, bilhassa korsan sınıfından gelen amiraller, halk arasında, bugüne kadar, «reis»liklerini muhafaza etmişlerdir : aslında «paşa» olan Turgut'a hâlâ «Turgut Reîs» denmesi gibi. Tanzîmat'tan sonra reis, özel sektör gemilerinin, hattâ takaların kapdanlarına, hattâ alelâde sandalcılara verilmiye başlanan bir ad oldu. Binbaşı - albay arasındaki yüksek deniz subaylarına «bey» ve ondan yüksek amirallere «paşa» dendi.

Reîsülküttâb (Ar. reîsü'l-küttâb = kâtiblerin başı). Tanzîmat'tan önce Osmanlı imparatorluk dış işleri bakanı. Dîvân-ı Hümâyûn üyesi, yani bakan idi. Daima kalemiyye sınıfından gelen bir sivil olurdu. XVII. asır ortalarından evvel ise, gene Dîvân üyesi olmakla beraber, nişancı'nın emrinde ve bir çeşit dış işleri genel sekreteri durumunda idi.

Resûl. Kitap sahibi peygamber. Bu sıfatı hâiz 4 peygamber hakkında kullanılır : Hazret-i Mûsâ, Hazret-i Dâvûd (**Zebûr** sahibi), Hazret-i Îsâ ve Hazret-i Peygamber. **Resûl'Ullah** : Hazret-i Peygamber.

Romanov Hânedânı. Rusya'da son imparatorluk (çarlık) hânedânı. Kan bakımından Alman'dır. 1917 Büyük Komünist İhtilâli'nde düşürülmüş ve tarihte ilk defa olarak bir devlette komünist idare kurulmuştur. Son çar, katledilen II. Nikola'dır.

Rumeli Kazaskeri. Görev ve rütbe olarak bk **Kazasker.**

S

Sadâret. Sadrâzamlık, sadrâzamlık görev ve makamı. Tam şekli : Sadâret-i uzmâ (en büyük sadâret) (zira kazaskerlik rütbelerine de «sadr» ve «sadâret» denilirdi). Vezir - müşir - kazasker rütbesinin üzerindeki fevkalâde bir rütbe idi ki, yalnız fiilen sadrâzam olan taşırdı. Bir sadrâzam makamından ayrılınca gene eski rütbesine döner, vezir veya müşîr olurdu. Sivil ve bir mânâda sivil - askerî karışık bir rütbe idi. Zira askerî rütbe olarak karşılığı yoktur. İlmî - dinî - kazâî rütbe olarak karşılığı «meşîhat» pâyesidir ki, bu da fiilen şeyhulislâm olana mahsustu ve şeyhulislâm azledilince tekrar Rumeli kazaskeri rütbesine inerdi. İstisnaları şöyledir : 1922'ye kadar Kavalalı hânedânından gelen Mısır vali ve hıdivlerine bu pâye verilmiş ve protokolde devlet görevlileri içinde sadrâzam ve şeyhulislâmdan sonra 3. sırayı almışlardır. Meşîhat pâyesi de Osmanlı tarihinde şeyhulislâm olmıyan 3 kazaskere verilmiş, fakat çok tepki doğurduğu için, bu iş, bir daha tekrarlanmamıştır.

Sadâret Kedhudâsı. Kedhudây-ı Sadr-ı Âlî ve kısaca Kedhudâ da denen klasik devir Osmanlı iç işleri bakanı. Dîvân üyesi yani bakandır. Fakat 1826'dan sonra kurulan dâhiliye nâzırları gibi valiler üzerinde otoritesi yoktu. Beylerbeyiler, doğrudan doğruya sadrâzama bağlı idiler. Sadâret kedhudâsı ağa, efendi, bey veya -vezîr ise- paşa, sadrâzamın iç işleri için bir çeşit yardımcısı idi.

Sadrâzam (sadr-ı â'zam). 1922'de saltanatın düşmesine kadar Osmanlı imparatorluk başbakanına verilen ad. Devletin kesin şekilde birinci görevlisi, padişahın mutlak vekili ve hükûmetin başı. Otoritesi sivil, askerî, dinî, ilmî ve kazâî bütün görevliler, makamlar, işler ve meselelere şâmildi. Ordunun ve donanmanın başı idi ve her türlü askerî meseleden Dîvân-ı Hümâyûn'a ve padişaha karşı mes'uldü. Bu makamda bulunana asıl «vezîr-i âzam = en büyük vezir» denirken, XVII. asır ortalarında «sadrâzam» tâbîri yerleşmiştir. Sadrâzam ve şeyhulislâmlar Avrupa protokolünde prens sayılırlar ve kendilerine «Ekselans» diye değil, «Altes» diye hitâb edip yazılırdı.

Safeviler. İran'da saltanat süren Türk hânedanlarının en mühimmi. Kurucusu Şâh İsmail olup, Erdebil Şeyhleri'nin sonuncusudur ve şeyhlik postundan şâhlık tahtına geçmiştir. Korkunç bir Şîî siyaseti takib ederek, o zamana kadar çoğunluğu Sünnî olan İran'ın Âzerî Türkleri'ni ve İranlılar'ı kan ve ateşle Şîî'leştirmiştir. Taşkend'le Diyârbekir arasında uzanan, kudretçe Osmanlı imparatorluğundan hemen sonra dünyada 2. gelen muazzam bir devlet kurmuştur. O ve I. Abbâs, hânedânın büyük şâhlarıdır. Başka dehâ sahibi hükümdar yetiştirememelerine, 3 Sünnî Türk imparatorluğu (Türkiye, Türkistan ve Hindistan Timuroğulları) tarafından çevrilmelerine rağmen, büyüklüklerini devâm ettirmişlerdir. Osmanlılar'ın en büyük

düşmanı ve rakıybi olmuşlar, onları çok uğraştırmışlardır. Doğudaki Safevî tutumu, Osmanlı Türkleri'nin Avrupa'daki hamlelerini en geniş ölçüde sınırlamıştır. 1502'den 1736'ya kadar saltanat süren 11 şâh'tır. Taht şehirleri sırasıyle Tebrîz, Kazvîn ve Isfahân olmuştur. Şâh İsmail'in (1502 - 1524) oğlu I. Tahmasb'ın saltanatı 52 yıl (1524 - 1576) ve onun torunu Büyük Abbâs'ınki 41 yıl (1587 - 1628) sürmüştür. Fevkalâde prestiji olan bu hânedânı Nâdir Şâh Avşar yıkıp yerlerine yeni bir Türk hânedânı kurmuştur.

Sancak. Bugün vilâyet veya il dediğimiz mülkî bölünüşe İmparatorluk Türkiyesi'nde verilen ad. Bir kaç ilçe (kazâ) bir sancak, bir kaç sancak da bir eyâlet (beylerbeyilik) yapıyordu. Arabca'sı ile bâzan livâ ve mutasarrıflık da denilen sancağın başında Tanzîmat'tan önce sancak beyi bulunurdu; salâhiyetleri hem askerî, hem mülkî idi. Tanzîmat'tan sonra sancağın başına yalnız mülkî salâhiyetleri olan ve «mutasarrıf» denilen valiler getirildi. Cumhûriyet devrinde bütün sancaklara önce «vilâyet», sonra «il» ve başlarındaki mülkî âmire de «vali» denildi. Fr. département.

Sancak beyi. XIX asırdan önce Osmanlılar'da bir askerî rütbe ki, mülkî salâhiyetleri de vardı. Bugünki tümgeneral. Deryâ (veya bahriye) sancak beyi = tümamiral. Bunlar bir tuğ ile temsîl edilirler ve «bey» unvânını taşırlardı. 2 tuğlulara beylerbeyi ve paşa, 3 tuğlulara vezir ve paşa denilirdi. Bk. **Sancak.**

Saray. Tanzîmat'tan önce sultanların, vezirlerin, büyük görevlilerin, büyük zenginlerin, çok kalabalık aile, maiyet ve hizmetkârları ile oturdukları müstakil, büyük konak. Tanzîmat'tan sonra, Hânedân mensuplarının (şehzâde ve sultanların) oturdukları konak. Türkiye dışında, hânedanlara, büyük soylulara ait büyük kâgir meskenlere verilen ad.- **Saray-ı Hümâyûn:** Padişahın şahsına mahsus imparatorluk sarayı : Topkapı Saray-ı Hümâyûnu, Edirne Saray-ı Hümâyûnu, Bursa Saray-ı Hümâyûnu, Dolmabahçe Saray-ı Hümâyûnu, Çırağan Saray-ı Hümâyûnu, Yıldız Saray-ı Hümâyûnu, Beylerbeyi Saray-ı Hümâyûnu, Eski Saray-ı Hümâyûn (şimdiki İstanbul Üniversitesi Merkez Binası)... Padişahın gece yatmayıp yalnız gündüzleri arada uğradığı küçük saraylara «kasr-ı hümâyûn» denilirdi : Göksu (Küçüksu) Kasr-ı Hümâyûnu, Beykoz Kasr-ı Hümâyûnu... Sahilde (kıyıda) ise «sâhil - saray» denilebilirdi: Dolmabahçe Sâhil - Saray-ı Hümâyûnu...

Savua (İt. Savoia, Fr. Savoie, İng. Savoy) **Hânedanı.** İtalya krallık hânedânı. Katolik'tir. Piemonte (Sardunya) kralları olarak Torino'da oturan ve İtalya devletlerini birleştirmek için büyük çaba harcıyan bu hânedan, birlik gerçekleşince kısa müddet Floransa'ya, sonra kesin olarak Roma'ya yerleşti ve «İtalya Kralı» unvânını aldı. İkinci Cihan Harbi'nin sonuna kadar devâm etti. Hohenzollernler, Prusya çevresinde Alman devletlerini toplayıp Almanya birliğini kurdukları zaman bütün Alman hânedânlarını tahtlarında bırakmışlardı. Aynı yıllarda bu işi yapan Savua Hânedânı ise, diğer bütün İtalyan hânedânlarını tahtlarından kovdu. Bunun bir sebebi Almanya'daki hânedânların hepsinin Alman olmasına karşılık, İtalya'dakilerin Alman ve Fransız asıllı olmaları idi. Mussolini iktidâra geldiği zaman Savua hânedânını muhafaza etti. İtalya taçlı demokrasi olduğu için esasen kralın büyük rolü yoktu. Bu defa faşist bir totaliter devlette kral oldu. Hitler iktidara geldiği zaman ise Almanya, monarşistlerin hâkim olduğu, fakat komünistlerce baskı altına alınan bir federal cumhûriyetti. Hitler, federal devleti muhafaza etti; fakat Hohenzollernler'i tahta çağırmadı.

Sefer. Savaş hâli, «hazar» (b. bk.)'ın zıddı. Daha dar mânâda, Ordu'nun savaş için harekete geçtiği andan, üssüne döndüğü âna kadar geçen müddet ve bu müddet içindeki bütün olaylar.- **Sefer-i Hümâyûn :** Osmanlı devletinde padişahın bizzât ordusunun başında başkumandanlık ettiği sefer. Kanûnî Sultan Süleymân'ın 13 sefer-i hümâyûnu çok ünlüdür. Sefere çıkan son padişah II. Mustafa (1695 - 1703)'dır.

Sekbânbaşı. Yeniçeri Ocağı'nın -yeniçeri ağası'ndan sonra gelen- 2. generali (bazı devirlerde «kul kedhudâsı» yahut «kedhudâ bey» denilen general 2., sekbânbaşı ise 3. sayılmıştır). Yeniçeri Ağası, Dîvân (bakanlar kurulu) üyesi olduğu için siyasî bir şahsiyetti. Ocağın teknik ve askerî işleri, bu sekbânbaşı'nın elinde idi. İçlerinde çok değerli kumandanlar yetişmiş, sadrâzamlığa kadar çıkanlar olmuştur. Halk «seymenlerbaşı» demiştir. «Ağa» diye anılırdı: Sekbânbaşı Ahmed Ağa. Mevkii beylerbeyine (orgeneral) eşitti.

Selâmlık. Konaklarda, erkeklere mahsus, gündüz kullanılan dâire, kadınların bulunduğu harem (b. bk.)'in zıddı.- **Selâmlık Resm-i Âlisi** (resm-i âlî = yüksek tören) : Padişahın cuma namazı kılmak üzere her cuma muntazaman bir camie gitmesi. Cami seçimi, padişaha aitti. Osmanlı devletinde saltanat alâmetlerinden biridir. Gidiş ve dönüşteki tören tamamen askerî mahiyette idi; yalnız camide dinî havaya bürü-

nürdü. Son selâmlık resimlerini Halife II. Abdülmecîd, 1924 şubatı sonunda yapmıştır.

Selçukoğulları. En büyük Türk hânedanlarından biri. 1040'ta Tuğrul Bey'in Horasan'da imparatorluk tahtına oturması ile başlar, 1308'de II. Mes'ûd'un Kayseri'de ölümü ile sona erer. Anadolu veya Türkiye Selçukluları, 1077'de veya bir kâç yıl önce Anadolu Fâtihi II. Sultân Süleyman - Şâh ile başlar. Türkler'i açık denize bu hânedan çıkarmış, Anadolu'yu fethetmiş ve Türkiye devletini kurmuştur. Çağrı ve Tuğrul Beyler'den Alâeddin Keykubâd'a kadar çok büyük hükümdarlar çıkarmış pek feyizli bir hânedândır.

Serasker. 1826 - 1908 arasında harbiye nâzırına verilen ad. Kabine üyeleri arasında sadrâzam ve şeyhulislâmdan sonra protokolde 3. idi. Hemen daima müşîr (mareşal) rütbesinde askerlere verilmiştir. 1826'dan önce bu kelime, serdâr (b. bk.) ile aynı mânâda kullanılmıştır.

Serdâr. Kumandan, büyük kumandan. Osmanlı terminolojisinde cephe kumandanı, başkumandan. Sadrâzam bu görevi yüklenmişse «serdâr-ı ekrem» denilirdi. Serdârlık, vezir (mareşal), nâdiren beylerbeyi (orgeneral) rütbesinde askerlere verilirdi.

Serdâr-ı Ekrem. Vezîr-i âzam (sadrâzam) orduya başkumandanlık ettiği zaman bu unvânı taşır ve bu unvânı taşıdığı müddetçe padişaha ait ve münhasır ve mahsus bütün salâhiyetleri kullanırdı (vezirleri azletmek, beylerbeyileri vezir yapmak, beylerbeyilerini idam etmek, bir Hıristiyan'ı kral ilân etmek, bir Hıristiyan hânedânı tahtından düşürmek gibi padişahın tasdiki olmaksızın hazar'da sadrâzamın ve Dîvân'ın tek başına kullanamıyacağı en yüksek derecede salâhiyetler). Bu görevi müddetince serdâr-ı ekremde, padişahın beyaz üzerine tuğrası çekilmiş kâğıtlar bulunurdu. Serdâr, bunları padişah adına istediği gibi doldururdu. Seferden dönüşte yaptıkları için Dîvân önünde ve padişah huzûrunda hesap verirdi ki, bu yüzden kelle kaybedenler az değildir.

Seyyid. Hazret-i Peygamber'den Hazret-i Hüseyn yoluyle inenlere, daha doğrusu böyle olduğuna inanılanlara verilen ad ki, Hazret-i Hasan yoluyle Peygamber'den inenlere «şerîf» denmiştir. Kadınsa «seyyide» denilirdi. Bu kelimeler Arab ülkelerinde bugün bey ve hanım mânâlarındadır.

Sikke. Mâdenî para. Adına para bastırmak, saltanat alâmetlerinden idi.

Silâhdâr. Enderûn-i Hümâyûn'un XVIII. asrın ilk yıllarına kadar 2., bu tarihten 1830'lara kadar en büyük âmiri. XVIII. asırdan önce «hâsodabaşı»ndan sonra gelirdi. Padişahın silâhını taşıdığı için böyle denirdi. Vezirlerin silâhdarları da vardı, fakat yalnız «silâhdâr» denince, tam adı «silâhdâr-ı Hazret-i Şehryârî» olan padişah silâhdârı akla gelirdi. Halk «silihdar» demiştir. Mevkii vezîr'e (mareşal) eşitti. Saray'dan vezirlikle ayrılırdı. Doğrudan doğruya sadrâzam olanlar da vardır. «Ağa» diye anılırdı: Silâhdâr Çorlulu Ali Ağa.

Sipâhî. Süvari. «Sipâh» da denilmiş ve asker, ordu mânâlarında da kullanılmıştır. Bk. **Timarlı Sipâhî.**

Sir. İngiltere krallığına mahsus alt derecede soyluluk unvânı : 1 — Şövalyelere verilen unvân : Sir Richard, 2 — Baronetlere verilen unvân. Her ikisinin eşine de «lady = leydi» denilir. Şövalyelik bir şahsa hayat boyu verilen unvândır, ölünce oğluna geçmez. Baronetlik (küçük baronluk) şeklinde sir («sör» okunur) unvânı ise, erkek nesil kesilinceye kadar bütün soyluluk unvânları gibi babadan oğula, yoksa en yakın erkek akrabâya geçer. Hitâb ederken küçük ad söylenir, soyadı söylenmez : Sir Henry. Baronetlikten sonra baronluk gelir ki İngiltere'de baronlara «lord» denilir. Bu unvânı «sire» (Fr. «sîr», İng. «sayr» okunur) ile karıştırılmamalıdır; sire, majeste ile aynı mânâda, yalnız kral ve imparatorlara hitâb ederken kullanılır.

Sofi. Tasavvuf mensûbu : Mevlânâ büyük bir sofidir. Halkın kullandığı şekliyle : sofu = fazla dindar, dine ziyâdesiyle düşkün, zâhid.

Subaşı. Osmanlı klasik devrinde taşrada zâbıta işleri, jandarmalıkla meşgul subay (sü, Eski Türkçe'de «asker» demektir, Osmanlı ağzında «su» olmuştur, içilen «su» ile bu kelimenin hiç bir ilgisi yoktur).

Subay. Eskiden «zâbit» denilen (Fr. officier) asteğmenden mareşale kadar rütbeli askerlerin topuna verilen ad. Daha dar mânâda : asteğmen ile kıdemli yüzbaşı arasındaki rütbelerde bulunanlar. Yüksek Subay : binbaşı ile albay arasındakiler. Zaman zaman değişmekle beraber, imparatorluğun son yıllarında subay rütbeleri şöyle idi : zâbit vekili (asteğmen), mülâzım (teğmen), birinci mülâzım (üsteğmen), yüzbaşı, kolağası (kıdemli yüzbaşı), binbaşı, kaymakam (yarbay), miralay (albay), mîrlivâ (tuğ ve tümgeneral), ferik (korgeneral), birinci ferik (orgeneral), müşîr (mareşal).

Sultân (Ar. çoğulu : selâtıyn). 1 — İmparator, İslâm dininden imparator. Osmanlı padişahları hakkında çok kullanılır : Sultân Bâyezîd, Sultân Reşad... Avrupa dillerinde mutlak mânâda yalnız Osmanlı padişahını gösterir : Le Sultan, The Sultan... Fas imparatorları hakkında da eskiden çok kullanılırdı : Sultan Mevlây İsmail... Önceleri Osmanlı şehzâdeleri hakkında da kullanılmakla beraber sonradan vaz geçilmiştir : Ulu Şehzâde Sultân Mustafa Hân, Sultân Cem, Sultân Cihangîr... 2 — Osmanoğulları'ndan gelen Türkiye imparatorluk prensesleri hakkında XVI. asır başlarından itibaren resmen kullanılan unvân (daha evvel «hâtun» denilirdi) : Hanzâde Sultân, Beyhan Sultân, Ayşe Sultân, Hadîce Sultân... Saygı ve nezâket mübalağası ile «sultân - efendi» şeklinde hitâb edilir (hanım, hanım - efendi gibi). Cengizliler'den gelen Türk prenseslerine «hanım», Timuroğulları'ndan gelen Türk prenseslerine «beğim» denilmesine karşılıktır. «Sultân» kelimesi, padişah eşleri hakkında asla kullanılmaz. Bir ikisine «haseki - sultân» denmiştir, sadece «sultân» denmesi kısaltmadan veya cehâlettendir. «Hurrem Sultân» böyledir, aslında «Hurrem Haseki - Sultân»dır. Bk. **Vâlide - Sultân.**

Sultan - zâde. «Sultan» denilen Osmanoğulları'ndan Türkiye imparatorluk prenseslerinin oğulları ki, kendilerine resmen «bey - efendi» denir ve prens (imparatorluk prensi değil!) sayılırlardı : Prens Sabâhaddin Bey - Efendi... Sultân kızlarına ise hanım - sultân (b. bk.) denilirdi.

Sûr. Bir şehri veya kaleyi müdafaa maksadıyle çeviren kalın, müstahkem, bazan bir kaç kat duvar. Ekseriya önünde derin ve su ile dolu hendekler bulunurdu. İstanbul Sûrları, bütün Ortaçağ boyunca dünyaca meşhurdur.

Surre. Padişahın her yıl, hac mevsiminden önce, İstanbul'dan Mekke ve Medîne'ye, oranın ileri gelenlerinden en yoksullarına kadar dağıtılmak üzere gönderdiği para. Halîfelik görevlerinin icaplarındandı. Yavuz devrinden Birinci Cihan Harbi yıllarına kadar devâm etmiştir. «Surre Alayı» denilen ve başında ekseriya ihtiyar, itibarlı bir vezir bulunan alay, büyük törenle Saray-ı Hümâyûn'dan ayrılırdı. Anadolu, Suriye ve Filistin'i geçerek Hicâz'a giderdi. Bu alay, her yıl Kâbe örtüsü de götürürdü; en değerli ve mühim eşyası bu idi. Örtü, deveye yüklenirdi.

Sünnî. Ehl-i Sünne ve'l - Cemâ'a'ya mensub muhâfazakâr Müslüman ki bugün bütün Müslümanlar'ın % 92'si kadardır. 4 hukukî mezhebe ayrılırlar : Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî (ortaya çıkış sırası budur, aynı zamanda bu sıra, liberalden muhâfazakâra doğru gider). Bu mezheplerin hepsi VIII. asrın son yarısı ile IX. asrın ilk yarısında teşekkül etmiş, sonradan büyük hukukçular tarafından mükemmel şekilde tedvîn edilmiştir. Sünnî Müslümanlar'ın tahminen % 56'sı Hanefî, % 29'u Şâfiî, % 13'ü Mâlikî, % 2'si Hanbelî - Velhhâbî'dir. Sünnî 4 Mezheb dışında kalan Müslümanlar % 8 kadardır (% 7 Şiî mezhebler, % 1 kadar Hâricî ve diğer mezhebler). Bâbî ve Bahâî gibi İslâm'dan ayrılmış mezhebler, İslâm dinine dâhil sayılamamaktadır (Pencâb'ın Hindistan kesiminde Hindû - İslâm karışığı bir din olan Sihler de öyle). Abbâsiler ve hilâfeti onlardan devralan Osmanoğulları Hanefî'dir. Fakat Halîfe, 4 Mezheb'in de halîfesidir ve onlara eşit muamele tatbik etmiştir. Bazı mûtedil Şiî zümreleri, halîfenin otoritesini tanımışlar, halîfe de onların geleneklerine karışmamıştır. Fakat Şâh İsmail meseleyi fevkalâde çığırından çıkartmış, Sünnî Türkler'le Şiî Türkler'i can düşmanı hâline getirmiştir.

Ş

Şâfiî. Sünnî Mezhebler'den -ortaya çıkış sırasıyle- 3.'sü. Kurucusu İmâm Ebû - Abdullah Muhammed Şâfiî (Gazze, 767 - Kahire, 820)'dir. Sünnî Müslümanlar'ın bugün % 29 kadarı bu mezhebdendir ve Hanefîlik'ten sonra 2. gelmektedir. Hanbelîlik'ten sonra en muhâfazakâr Sünnî mezhebdir.

Şâh. İmparator, İran İmparatoru. Hindistan Timuroğulları'nca da çok kullanılmıştır : Bâbur Şâh, Ekber Şâh... Yalnız «şâh» denince, İran şâhı anlaşılır : Şâh, padişahın ordusunu karşılamak üzere Osmanlı sınırını geçti... Osmanlı padişahları için nâdiren kullanılmıştır : Yavuz Sultân Selim - Şâh... **Şehenşâh,** «padişah» gibi şâh'ın mübalağalısıdır, şâhlar şâhı demektir ve bu kelime de mutlak mânâda İran imparatoru için kullanılır. Osmanlı protokolünde İran Şâhları'na **şehâmetlû** veya **şehâmetlü** denilirdi (padişah için: şevketlû, diğer bütün imparator ve krallar için : haşmetlû) ve bu lakab, yalnız Şâh'a mahsustu. Bu Farsça kelime, hafifletilerek «şeh» şeklinde de kullanılır.

Şâhâne. «Hümâyûn» kelimesi ile aynı mânâdadır ve bir şeyin padişaha, Türkiye impara-

toruna ve imparatorluğuna ait olduğunu gösterir: Asâkir-i Şâhâne, Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye-i Şâhâne, Vilâyât-ı Şâhâne... «Hümâyûn» kelimesinden yenidir ve padişahın şahsına daha uzak mefhum ve müesseseler hakkında kullanıldığı görülür. Fransızca'daki «impérial'e = imparatorluk, imparatorluğa ait» kelimesini karşılar. «Mekteb-i Şâhâne», «İmparatorluk Mektebi» demektir. Bk. **Zât-ı Şâhâne.**

Şato. Avrupa'da şehir dışında müstahkem saray veya konak. Ortaçağ feodalitesine mahsustur ve Yeni Çağ'da da askerî değeri kalmaksızın muhafaza edilmiştir. Şato sahibi olan soylu burada, topraklarının başında, her türlü tahkimat ve silâhla donatılarak savunmaya hazır şekilde otururdu ve şatolarda mühim sayıda asker bulunurdu.

Şehzâde. Şâh oğlu, prens, hükümdar oğlu, imparator oğlu. Mutlak mânâda: Osmanoğulları'ndan gelen Türkiye imparatorluk prensi: Velîahd - Şehzâde Rûmeli Fâtihi Gazi Süleyman Paşa, Şehzâde Sultan Cem, Şehzâde Mustafa Hân, Şehzâde Kemâleddin Efendi... Osmanoğulları'nda şehzâde oğlu gene şehzâde, şehzâde kızı ise sultan'dır (imparatorluk prens ve prensesi). Şehzâde zevcesi hanım-efendi (b. bk.)'dir. XIX. - XX. asırlarda şehzâdelere «efendi» denmiş ve «devletlû necâbetlû» lakabını taşımışlardır: Devletlû Necâbetlû Burhâneddin Efendi Hazretleri...

Şerîat. I — İslâm dininin getirdiği ibâdete ve hukuka ait hükümlerin topu. Kaynakları -sırasıyle- Kur'ân, hadîs, kıyâs (kıyâs-ı fukahâ) ve icmâ (icmâ'-ı ümmet)'dır. Fıkh (b. bk.)'dan farkı, fıkh'ın sadece İslâm hukuku olmasıdır; şerîat'in mânâsı daha geniştir.- 2 — Daha az kullanılan mânâsı, din'dir: Hıristiyan şerîatı, Tevrat şerîatı.

Şerîf. Hazret-i Peygamber'in Hazret-i Hasan yoluyle inen torunlarına ve böyle olduğuna inanılanlara verilen resmî unvân: Şerîf Hüseyn... Kadın ise «şerîfe» denir. Şerîf'in Arabca'da çoğulu «şurafâ», şerîfe'ninki «şerîfât» gelir. Bugün Fas ve Ürdün Kraliyet hânedânlarının şerîf aileleri olduklarına inanılmaktadır. Şerifliğe «şerâfet» denilir. Hazret-i Hüseyn'den inen Peygamber torunlarına -son asırlarda bütün şerâfet ve siyâdet iddiasında bulunanlar için: böyle olduğuna inanılanlara- «seyyid» (b.bk.) denilir.

Şevketlû veya **Şevketlü.** Yalnız Osmanlı padişahı hakkında kullanılan lakab ki diğer imparator ve krallar için «haşmetlû», yalnız İran Şâhı için «şehâmetlû» denilir. Padişaha söz ve yazı ile hitâben «şevket - meâb», «şevket - penâh», «şevketlû efendimiz hazretleri...» denilebilirdi.

Şeyh. 1 — Bedevî Arab kabilesi reîsi, ihtiyar, senatör, 2 — Bir tarîkat tekkesinin başındaki derviş. Şeyhlik (Ar. meşîhat) çok defa babadan oğula veya kardeşe kalırdı. Tarîkat şeyhleri içinde Osmanlı toplumunda çok tanınmış ilim, fikir, edebiyat ve san'at adamları yetişmiştir. Şeyhlere Mevlevî şeyhi ise «Dede», Bektâşî şeyhi ise «Baba», diğer tarîkatler için «Efendi» denilirdi: Şeyh Galib Dede, Şeyh Ahmed Baba, Şeyh Abdullah Efendi...

Şeyhulislâm (Ar. şeyhu'l - İslâm = İslâm'ın şeyhi, büyüğü, reîsi, kıdemlisi). İmparatorluk Türkiyesi'nde sadrâzamdan sonra gelen 2. büyük görevli. Bugünki anlayışa göre hem diyânet işleri başkanı, hem millî eğitim ve kültür bakanı, hem adalet ve vakıflar bakanı. Salâhiyetlerinin azameti, ehemmiyetini gösterir. Ancak o da sadrâzamın emrindedir. Fakat Dîvân-ı Hümâyûn'a katılmaz, bizzât bakan değildir, ancak 2 yardımcısı olan Rûmeli ve Anadolu Kazaskerleri, Dîvân (bakanlar kurulu) üyesidirler. Bu durum, 1826'dan sonra II. Mahmûd'un radikal reformları ile değişmiş, son asırda şeyhulislâm'ın durumu şöyle olmuştur: Protokolde gene devletin 2. görevlisi durumunu muhafaza etmiş, fakat elinden adalet, eğitim ve vakıflara ait salâhiyetlerin çoğu alınmış, adliyye, meârif ve evkaf nezâretleri kurulmuştur. Bu şekilde şeyhulislâm, yalnız dinî eğitim (medrese eğitimi) ve şerîat mahkemeleri gibi çok dar sahaları elinde tutabilmiştir. Gene İslâm dininin işlerinin başında kalmıştır. Kabineye dâhil bakan olmuş, sadrâzam bulunmadığı zaman meclis-i vükelâ (bakanlar kurulu)'ya başkanlık etmiştir. XVI. asır sonlarına kadar şeyhulislâmlığa hayat boyu tayin yapılırken sonra bu usulden vaz geçilmiştir. Şeyhulislâm, görevini muhafaza ettiği müddetçe, sadâret pâyesine eşit olan ve Batı protokolünde prenslik muâşereti uygulanan «meşîhat» pâyesini taşırdı. Şeyhulislâmlıktan alınınca, Rûmeli Kazaskeri rütbesine dönerdi. 1922'de saltanat ve hükûmeti düşünce, şeyhulislâmlık da sona ermiştir. Zira 1920'de Ankara'da T. B. M.M. hükûmetinde şer'iyye vekâleti kurulmuştu. Bu bakanlık, 1924'te kaldırılmış ve diyânet işleri başkanlığı kurulmuşsa da, diyânet işleri başkanlığının şeyhulislâmlıkla bir ilgisi yok gibidir. Şeyhulislâm, yazın beyaz atlas cübbe, kışın «ferve-i beyzâ» denilen beyaz ziblin kürk giyerdi ki, yalnız ona mahsustu. Ulemâ (ilmiyye) sınıfının başı idi.

Şîî. İslâm dininin Şîa grubuna mensup Müslüman. Başlıca 3 mezhebe ayrılırlar: mûtedil Zeydîler, orta Câferîler, müfrit İsmâîliler. Çoğunluk Câferîler'dedir. Bugün Müslümanlar'ın % 7'si kadar Şîî'dir. 1500'de Şâh İsmail iktidâra geldiği zaman, İran Türk imparatorluğunu zorla Şîî yapmış, bu olay, Türk tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Dünyanın birinci ve ikinci devletleri olan Osmanlı ve Safevî Türk imparatorlukları XVI - XIX. asırlarda (Safevîler'in halefleri devrinde de) mezheb savaşları yaparlarken, XVI. asırda cılık varlıklar olan Avrupa devletleri, XIX. asırda dünyayı ele geçirmişlerdir.

Şövalye. Avrupa soyluluğunda ilk pâyenin sahibi. Bir arazi sahibi ise «senyör» (Fr. seigneur) denirdi ve Orta Çağ'da böyle senyörlüklerden ibaret minik devletler vardı. Şövalyelere İngiltere'de «sir» denmektedir. Şövalyelik ve senyörlükten sonraki soyluluk (asâlet) unvânı baronluktur (yalnız İngiltere'de bu ikisinin arasında gene «sir» denilen baronetlik = küçük baronluk vardır). Mecâzen: centilmen, çelebi, efendi, âlîcenâb insan: şövalye adam.

T

Tâbhâne. Prevantoryum, hastalık geçirenlerin nekahat devreleri için yapılmış sosyal yardım müessesesi. Bir çok külliye'nin, tâbhâne'si de mevcuttu.

Tabl. 1 — Davul. Saltanat alâmetlerinden olduğu için, bayrak gibi kutsaldı. 2 — «Tabl-hâne» kelimesinin kısaltılmışı olarak, mehter-hâne, Türk devletlerinde ve bu arada Osmanlı devletinde, askerî muzika.

Tâc. Halk dilinde: Taç. 1 — Başa giyilen veya çenber yahut yarım çenber şeklinde başa konan, ekseriya değerli maden ve taşlardan yapılmış ziynet (süs) eşyası. Eskiden yalnız hükümdarlara ve hükümdar hânedânı mensuplarına mahsustu. Şimdi her hanım, süs eşyası olarak kullanmaktadır. 2 — Belli bir derecedeki monarşi'yi gösteren kelime: Almanya imparatorluk tâcı, İsveç krallık tâcı, markilik tâcı, Rusya tâcı Romanov hânedânına geçti, Bizans imparatorluk tâcı 1453'te Paleologoslar'dan Osmanoğulları'na geçti...

Taht. Herhangi bir derecede bir hükümdârın törenlerde ve resm-i kabûllerde (kabûl resmi, «resmî kabûl» çok yanlıştır) oturduğu koltuk; iskemle ve dîvan şeklinde de olabilir. Basit bir koltuk da olabilir, milyarlar değerinde mücevherlerle süslü de bulunabilir. Mecâzî mânâda: hükümdarlık: Sultân İbrahim bir ihtilâl neticesinde tac ve tahtını kaybetti. Tahttan indirmek = bir hükümdârı hal'(b. bk.) etmek, hükümdarlığına son vermek. Tahta oturmak = cülûs (b. bk.), bir prensin hükümdarlığa başlaması, geçmesi.

Tanzîmât-ı Hayriyye. 2 kasım 1839 Gülhâne hatt-ı hümâyûnu ile başlıyan devre ve bu hatt-ı hümâyûn'da ifade edilen hukuk düzenine verilen ad. I. Abdülmecîd'in bu hatt-ı hümâyûnunu, hâriciyye nâzırı olan Vezir Mustafa Reşid Paşa hazırlayıp okumuştur. II. Mahmûd'un ölümünden bir kaç ay sonradır ve ölmeseydi, bu hükümdarca ilân edilecekti. Türkiye tarihinde demokrasiye olduğu kadar, Batı medeniyetine dönüşte de çok mühim tarihlerden biridir. Vak'a-i Hayriyye'den (b. bk.) 13 yıl, 4 ay, 17 gün sonradır ve bu olayın, getirdiği II. Mahmûd'un radikal inkılâplarının tabiî bir neticesinden ibarettir. 1839'da başlıyan Tanzîmât'ın esasları 1871'de Âlî Paşa'nın ölümü ve iktidardan ayrılması ile temelden bozulmuş, 1878'de de -kısa bir meşrûtiyet (taçlı demokrasi) tecrübesinden sonra- II. Abdülhamîd'in «İstibdâd Devri» denen şahsî idaresi başlamıştır.

Tarih («târîh» okunur). 1 — Yazı'nın keşfinden günümüze kadar insanlığın geçirdiği akla gelebilecek her türlü olay, hareket ve gelişmeyi, belirli metod'la (tarih metodolojisi) inceliyen sosyal ilim. Felsefesi, tefsîri, nazariye ve faraziyeleri de vardır. Her toplumun yazı kullanmadan evvel yaşadığı zamanlara «tarihöncesi» denilir ve bu zaman parçaları, tarih ilmine dahil değildir.- 2 — Bir olayın geçtiği yıl, ay ve gün: 1071 tarihinde Malazgirt zaferi kazanıldı, 29 ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilân edildi.- 3 — Arab harfleri ile ebced hesabıyle bir mısrâdaki harf değerlerinin toplamının, işaret edilen olayı göstermesi: tarih düşürmek.

Tarîkat (Ar. yol, (Tanrı'ya erişmek için takib edilmesi icab eden) yol). Mistik (tasavvufî) yolla Tanrı'ya erişmek üzere kurulmuş tasavvuf ekolü: Mevlevî tarîkatı (Ar. Mevleviyye), Bektâşî tarîkati (Ar. Bektâşiyye), Gülşenî tarîkati (Ar. Gülşeniyye)... Kurucusu ekseriya bir büyük mutasavvıftır veya o mutasavvıfın adına izâfeten sonradan onun yolunda gidenler-

ce kurulur. Bir çok tarîkat, bir ana tarîkatten ayrılarak kurulmuştur. Her dinde tarîkat vardır: Cizvit tarîkati, Fransisken tarîkati, Kapüsen tarîkati... Bir zamanlar insanın rûhen yükselmesi, ahlâklanması, Tanrı ve insan sevgisine ulaşması, olgunlaşması için büyük sosyal roller oynamışlardır. Türkiye'de iki büyük Türk tarîkati, Mevlevîlik ve Bektâşîlik, çok büyük rol oynamışlardır.

Tasavvuf. Mistisizm. Gönül yoluyle Tanrı'ya ulaşma. Bu işin nasıl olabileceği, her tarîkat (b. bk.)'e göre değişik şekillerde açıklanmıştır. Fakat tarîkatler arasında tasavvuf yoluyle Tanrı'ya yaklaşabilmek felsefesi müşterektir.

Tatar. 1 — Osmanlı Türkleri'nin Doğu Türkleri'ne, daha dar mânâda Kırım ve Kazan Türkleri'ne verdikleri ad.- 2 — Osmanlı teşkilâtında devlet postacısı. Devlete ait mektupları, atla yol alarak uslaştırırdı. Büyük teşkilâttı.

Tekbîr. «Allaahü Ekber = Allah En Büyüktür (Uludur)» demek. Tekbîr getirmek = bu İslâmî formülü söylemek.

Tekke. İslâm tarîkatlerine mahsus hâne. Küçüğüne «zâviye», büyüğüne «dergâh», çok büyüğüne «âstâne» denilir. Mevlevî tekkesine «Mevlevî - hâne» denilir. Her tekkenin mutlaka bir şeyhi ve yeteri kadar -büyüklüğüne göre- dervişi vardır. Bir iki dervişli zâviyelerden yüzlerce dervişin hizmet ettiği âstânelere kadar çeşitli büyüklükte olanları mevcuddu. Türkiye'de 1925'te hepsi kapatılmıştır. Tekkeler, o tarîkatleri seven ileri gelenlerce yaptırılan vakıf eserleridir.

Teşrifât. Protokol, resmî protokol. Törenlerde, törene katılan resmî şahsiyetlerin sırasını ve nasıl hareket edeceklerini düzenleme işi. Bugün de her devlette vardır ve ekseriya dış işleri teşkilâtına bağlıdır. İmparatorluklarda bu işin çok teferrüatlı ve karmaşık olacağı âşikârdır.

Tevrât. Mûsevî dininin kutsal kitâbı. Hazret-i Mûsâ'ya vahy edilmiştir. Hıristiyan ve Müslüman dinlerince de kutsal kitap sayılır.

Tımar. Osmanlı toprak sisteminde en küçük «dirlik» (b.bk.). Geliri yılda 20.000 akçadan azdı. Fazla olanlara zeâmet, 100.000 akçaya erişenlere has denilirdi.

Tımarlı Sipâhî(si). Osmanlı fütuhat çağında bütün askerî sınıfların en mühimmi ve mutlak şekilde en kalabalık olanı. Devletten maaş almak yerine kendisine belirli bir toprağın (dirlik, tımar) geliri tahsîs edilen süvari sınıfı (ayrıca başka atlı sınıflar da vardı: akıncı, kapıkulu sipâhîsi vs.). Ekseriya aynı tımar, tımarlı sipâhînin oğluna verilirdi yahut oğulları arasında parçalanırdı.

Timuroğulları. Tarihin en büyük Türk hânedânlarından biri. Kurucusu 1405'te ölen Büyük Timur'dur. Çeşitli ülkelerde çeşitli dallar hâlinde saltanat süren Timuroğulları'nın sonuncusu, 1857'de İngilizler tarafından tahtından indirilen Hindistan'ın son Türk imparatoru II. Bahâdır Şâh'tır. Timuroğulları'nda da Selçukoğulları gibi Fars kültürü te'sirleri fazla idi. Bu hânedân, müstesna dâhîler yetiştirmek bakımından, Osmanoğulları ile Selçukoğulları'ndan sonra bütün Türk hânedânları arasında 3. gelir. En büyükleri, bir kaç ayrı branşta büyük dehâ eseri gösteren Bâbur Şâh'tır. Timuroğulları, 1402'den 1447'ye kadar 45 yıl, Osmanoğulları'nın, Türkiye'nin ismen metbûu olmuşlardır (3 imparator: Timur, Sultân Halil ve Şâhruh).

Tophâne. Top döken fabrikaya Osmanlılar'ın verdikleri ad. Osmanlılar'ın pek çok tophânesi vardı. En büyükleri, İstanbul'da, Boğaz'ın başladığı yerde, Rumeli (Avrupa) kıyısında idi ki, bugün de bu semt aynı adla anılır. İstanbul Tophânesi, İstanbul Tersânesi ile beraber, klasik devir Osmanlı devletinin en büyük 2 sanayi kuruluşu idi ve on binlerce işçi çalıştıran dünyanın en büyük sanayi müesseseleri idiler. İstanbul Tophânesi o asırlarda dünyada, XIX. asırda Essen'deki Krupp müessesesi ne ise tastamam o idi.

Topkapı Sarayı. Fâtih Sultan Mehmed'in son yıllarından I. Abdülmecîd'in ilk yıllarına kadar Osmanlı padişahlarının en çok oturdukları saray. 1703'e kadarki 30 - 40 yılda padişahlar (IV. Mehmed'le kardeşleri III. Süleyman ve II. Ahmed ve oğlu II. Mustafa), daha çok Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda oturmayı tercîh ettikleri için, bir ara ehemmiyetini kaybeder gibi olmuş, sonra yeniden canlanmıştır. Ama XIX. asırdan itibaren III. Selim ve II. Mahmud, bu saray dışındaki saraylarda da çok oturmuşlar, nihayet I. Abdülmecîd devrinde padişah ve hânedanca iskânından kesin şekilde vaz geçilerek Dolmabahçe Saray-ı Hümâyûnu'na geçilmiştir. Bugün dünyanın en zengin müzelerinden biridir.

Tuğra. Osmanlılar'da padişahın klişe ve

senbol hâline getirilmiş imzası: tuğra-yı hümâyûn, tûğrâ-yı garrâ, Tuğra, «tuğra - keş» denilen hattatlar tarafından büyük bir san'at eseri şeklinde çekilip istif edilirdi. Başlıca saltanat alâmetlerindendir. Diğer bazı Türk hânedanlarında da vardı.

U

Uc. Osmanlı terminolojisinde: sınır. Bilhassa Osmanlılar'ın Bizans'la olan -her yıl biraz daha Bizans aleyhine gelişen- sınırı.

Uc Beyi. Uc. (b. bk.)'da devlet ve toprak sahibi olan bey (prens). Avrupa'da IX. asır başlarında Charlemagne, sınırlarında Hıristiyan olmıyan kavimlere karşı bazı saray kontlarını toprak ve ülke vererek yerleştirmişti ki bunlara «comte de la marche = sınır kontu», buradan marki (b. bk.) denmiş ve savaş ve fetih yoluyle saray kontlarından üstün duruma gelmişlerdi. Türkiye'de Selçukoğulları da bu şekilde Batı Anadolu Bizans sınırı boyunda, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar, uc beyleri yerleştirdiler. Bu beyler, her yıl Bizans ile gazâ ve ekseriya fetih yaparak, Bizanslılar'ı sahillere kadar ittiler. Zamanla Ege Denizi'ne eriştiler. Kuzeyde Çobanoğulları, güneyde Germiyanoğulları, Konya'da Selçukoğulları'ın büyük uc beyleri idiler (Avrupa'daki dukalar gibi). Diğer küçük uc beyleri (Avrupa'daki markiler gibi), bunlara tâbî idiler. İşte bunların başlangıçta en mütevazı'larından biri, 1231'de Sakarya kıyılarında kendilerine 1.000 km² kadar bir toprak verilmiş olan Ertuğrul Bey idi. Batı Anadolu Türkmen uc beyleri, 1308'de Selçuklular düştüğü zaman, çoktan iri beylikler hâline gelmiş ve bütün Batı Anadolu'yu fethetmiş bulunuyorlardı.

Ûlâ. XIX - XX. asırlarda kullanılan Osmanlı mülkî (sivil) rütbelerinden biri. Askerî rütbelerden ferîk'a (korgeneral) eşitti. Bu rütbeyi taşıyanlar «bey» veya «efendi» diye anılırlardı. Sonradan «ûlâ evveli» ve «ûlâ sânîsi» diye ikiye ayrıldı. Yalnız «ûlâ» denilince, ûlâ evveli anlaşılır. Ulâ sânîsi, tümgenerale eşitti. Bir aşağısındaki sivil mülkiye rütbesi -albaya eşit olan- mütemâyiz, ûlâ'nın yukarısındaki sivil rütbe ise -orgenerale eşit olan- bâlâ idi. Bâlâ'dan sonra vezir rütbesi gelirdi; askerî rütbelerden müşîr'e (mareşal) eşitti. Onun da üzerinde istisnâî rütbe, sadâret idi.

Ulah. Osmanlılar'ın «Eflak» dedikleri Güney Romanya'da yaşıyan Romenler'e verdikleri ad. Moldavya'da yaşıyan Romenler'e ise «Boğdanlı» denirdi.

Ulemâ veya **Ulemây-ı Rüsûm.** Osmanlı devletinde «ilmiyye sınıfı» da denilen ve bazı imtiyazları da bulunan (hiç bir şekilde idam cezasına çarptırılamamak gibi) seçkin sınıf. Yüksek tahsil görmüşlerden müteşekkil zümre. Din, adalet, eğitim işlerinin en büyük kısmı, vakıfların çoğu, ayrıca bütün nahiye ve kazâların mülkî ve beledî yönetimi ile bütün şehirlerin beledî yönetimi bu sınıfın tekelinde idi. Dîvân-ı Hümâyûn'da (bakanlar kurulu) 2 bakanla temsîl ediliyorlardı (Rûmeli ve Anadolu Kazaskerleri). Devletin 2. görevlisi durumunda bulunan Şeyhulislâm bu sınıfın başı idi ve o derecede yüksek bir mevkii vardı ki, Dîvân'a bile katılmaz, kendisi ayrıca küçük bir dîvân kurardı. 1826'dan sonra bir çok görevler bu sınıfın elinden alındı ise de, 1922'ye kadar seçkin yerlerini az çok muhafaza edebildiler. Belirli ulemâ aileleri, pek çok şeyhulislâm, kazasker, kadı, müderris vs. yetiştirip namlı bilgin, şâir ve san'atkârlar, devlet adamları yetiştirerek Osmanlı tarihinde parlamışlardır (Fenârî - zâdeler, Hoca (Sâdeddin)-zâdeler, Arab - zâdeler, Dürrî - zâdeler, Pîrî - zâdeler, Ebussuûd - zâdeler vs.).

Ulûfe. Osmanlı terminolojisinde, 3 aylıklar hâlinde 3 ayda bir, fakat gündelik akça hesabıyle ödenen maaş. Kapıkulu Ocakları, ulûfeli olmakla, dirlikli (tımarlı) veya ganîmetle geçinen (akıncılar ve korsanlar, kara ve deniz komandoları) askerî sınıflardan ayrılırlardı.

Usta. 1 — Osmanlı esnaf (lonca) teşkilâtında, dükkân sahibi imalâtçı - satıcı. Mesleğine ait loncaya (sendikaya) üye olması ve bu loncanın çok sıkı disiplini içinde çalışması, imal etmesi ve satması şarttı. Bir usta'nın yanına mesleği öğrenmek için giren çocuğa «çırak», mesleği öğrenen, fakat henüz gedik açılmadığı için usta olamıyan esnafa «kalfa» denilirdi. Usta ve kalfa ve çırak unvanları resmî ve devletçe tanınmış unvanlardı; hükûmet tarafından bu unvanlara ait statüye göre muamele görürlerdi. 2 — Harem-i Hümâyûn'da yüksek rütbeli cariyelere verilen unvan: Hazînedâr Zülf-i Nigâr Usta.

Ü

Ümmî (Ar. «anasından doğduğu gibi»). Okuma yazması olmıyan. Mecâzen : cahil.- Nebiyy-i Ümmî : Hazret-i Peygamber.

V

Vâiz. Camilerde dinî bahislerden konuşan ve mü'minleri aydınlatan din adamı. Eskiden «kaarî» ve «kaas» da denmiştir. İnce bir san'at ve derin bir bilgi icab ettirir. Selâtıyn camilerinde cuma vâizlarına «şeyh» denilir ve bunlar namlı bilgin ve hatiblerden seçilirdi.

Vak'a-i Hayriyye. 15 haziran 1826'da -başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere- bütün Kapıkulu Ocakları'na II. Sultan Mahmud tarafından bir günlük bir iç savaşla son verilmesi olayına Osmanlı terminolojisinde verilen ad. Türkiye'de modern devrin ve Batı'ya dönüşün en radikal ve en mühim tarihi sayılabilir. Modern Türk ordusu bu vak'a üzerine kurulabilmiş ve bunu, 1839'da padişahın ölümüne kadar bir seri çok radikal inkılâp takib etmiştir. Tanzîmât-ı Hayriyye (b. bk.), bu inkılâpların bir neticesidir.

Vak'a-nüvîs. «Olay yazar, olay yazan» demektir. Devletin resmî tarihçisinin taşıdığı resmî unvan. Osmanlı devletinde XVIII. asrın başlarında başlamıştır. İlk vak'a-nüvîs, meşhur tarihçi Naîmâ, sonuncusu da Abdurrahman Şeref Efendi'dir. Vak'a-nüvîs, selefinin kaldığı günden olayları yürütür ve gün gün tutar. İçlerinde Naîmâ ve Cevdet Paşa gibi dâhîler çıkmıştır. Osmanlı tarihinin en mühim kaynakları arasında bu vak'a-nüvîs tarihleri vardır. Cevdet Paşa'nınki en büyükleridir (12 cilt).

Vakıf (Ar. çoğulu : evkaaf). Bir hayır işine ayrılan bina, para ve mal. Osmanlı devletinin klasik devrinde devlet, bayındırlığa, dine ve eğitime ait bir müessese yaptırmak ve kurmakla yükümlü değildi. Ne kadar cami, medrese, mekteb, çeşme, kütübhâne, imâret, hastahâne vs. varsa, hepsi vakıftır. Yani padişah, vezir, zenginler gibi varlık sahiplerinin hayır eserleridir. Sosyal düzen böyle idi. Her vakıf için gelir sağlamak ve o yapı ve müessesenin hayatını devâm ettirebilmesi için zengin mal ve mülk vakfedilirdi. Tanzîmat devrinde vakıflar birleştirilerek evkaf nezâreti kuruldu. Bugünki kanunlara göre de vakıf yapmak mümkindir ve bunun için devlet çok kolaylıklar göstermektedir.

Vâkıf. Vakf eden, vakıf yapan, vakıf (b. bk.) sahibi.

Vâlide - Sultan. Türk Osmanlı padişahının annesine verilen unvân. Oğlunun padişahlığından önce ölenler tabiatiyle bu unvânla anılamazlar. Osmanlı devletinde imparatoriçe sayılan tek kadındır ve padişah eşleri imparatoriçe sayılamamaktadır. Vâlide - sultanlık makamına «makaam-ı mehd-i ulyâ» denilir. Vâlide - sultanlar «Kösem Vâlide - Sultan, Bezm-i Âlem Vâlide - Sultan...» şeklinde anılırlar. Yalnız «sultan» demek doğru değildir ve ancak halk dilinde kısaltma şeklinde «Kösem Sultan, Bezm-i Âlem Sultan...» şekli görülür.

Vehhâbî. Bir Sünnî mezheb mensûbu. Kurucusu Muhammed bin Abdülvehhâb'dır. Suûdîler bu mezhebi benimsemişlerdir, bugün Suûdî Arabistan'ın resmî mezhebidir. Gerçekten Hanbelî (b. bk.) mezhebinin çok muhâfazakâr bir şeklinden ibaretir ve Suûdî Arabistan dışında yayılmamıştır. Hanbeliler'in 5'te 4'ü kadarı, bugün Vehhâbî'dir.

Vekaayî-nâme. Kronik. Olayları yıl yıl, gün gün, kronolojik sıra ile yazan tarih kitabı. Eski tarih kitaplarının bir kısmı bu şekildedir. Şimdi bu tür tarih yazıcılığından vaz geçilmiştir. Daha çok belirli bölgelerde birbirine benziyen olayları bir arada, tahlilli şekilde inceleyen türde tarih yazılmaktadır.

Vekil. 1920'de T.B.M.M. hükûmeti tarafından nâzır yerine kullanılmış kelime ki, 1960'ta kesin şekilde «bakan» olmuştur : Başvekil, hâriciye vekili, maârif vekili, ticaret vekili...

Velî. Dünya menfaatlerinden ve gösterişinden sıyrılarak Allah'a yaklaşmış kimse. Daha çok çoğul şekli olan «evliyâ» kullanılır.

Velîahd. Bir hükümdârın halefi olan prens. Hânedânların çoğunda hükümdârın büyük oğlu, oğlu yoksa kardeşi, yeğeni, hâsılı erkek kanı bakımından en yakını velîahd olur. Bazılarında ise hânedânın hükümdardan sonra en yaşlı prensi velîahddir. Bazı Avrupa hânedânlarında (İngiltere, İspanya, Holanda, son zamanlarda alınan bir kararla Danimarka vs.) prensesler de tahta geçebilmektedir. Bu şekilde hükümdârın oğlu olmadığı takdirde kızı velîahd olup babası ölünce yerine geçmektedir ve prensesler, prensler gibi tahtın vârisleri olabilmektedir. Fakat hânedânların çoğunda kadının tahta geçmesi mümkin değildir. Meselâ bir kadının Almanya imparatoru veya Fransa krallık tahtına çıkması imkânı yoktur.- Osmanoğulları'nda XVII. asır sonlarına kadar padişah oğlunun tahta geçmesi âdet iken, sonra şehzâdelerin en yaşlısının tahta geçmesi kaidesi konmuş ve saltanat düşünceye kadar bu kaide yürürlükte kalmıştır. Velîahd olan prens veya prenses, hânedânın diğer prensleri gibi anılır; fakat «velîahd» olduğu belirtilir ve protokolde hükümdardan sonra gelir. Osmanoğulları'nda velîahde önceleri «ulu şehzâde, büyük - şehzâde» denirken sonra «velîahd - şehzâde» ve nihayet «velîahd-i saltanat» denmiştir. Bu unvân dışında velîahd şehzâde protokol bakımından diğer şehzâdeler gibidir : Velîahd-i Saltanat Murâd Efendi Hazretleri...

Vezâret. Vezirlik. Vezir (b. bk.) rütbe ve görevi: Ahmed Paşa'ya vezâret pâyesi verildi, Mehmed Paşa vezâretle Budin beylerbeyisi oldu.

Vezir. Mutlak mânâsında İslâm devletlerinde başbakan (vezîr, Ar. çoğulu: vüzerâ). Osmanlı Türkiyesi'nde en yüksek rütbe: Tanzîmat'tan önce bugünki mareşale eşit askerî - mülkî (daha çok askerî) rütbe, Tanzîmat'tan sonra müşîr'e (mareşal) eşit sivil (mülkî) rütbe (ilmî - kazâî rütbe olarak karşılığı: kazasker). Bu rütbeyi II. Meşrûtiyet'ten (1908) sonra yalnız sadrâzamlar almışlar, başka kimseye vezirlik rütbesi verilmemiştir.

Vezîr-i âzam. «En büyük vezir» demektir. Osmanlı devletinde başbakanın adı ki, XVII. asrın ortalarından sonra daha çok sadrâzam (b. bk.) denmiştir.

Vikont. Avrupa'da küçük soyluluk pâyelerinin en ilerisi, baronlukla kontluk arasındaki pâye. Eşine «vikontes» denilir. Fr. vicomte, İng. viscount.

Vilâyet. «Vâlîlik» mânâsındadır : 1 — Tanzîmat'tan saltanatın sonuna kadar «eyâlet» (b. bk.) mânâsına kullanılmış, eskiden «beylerbeyi» denilen umumî vâlîsine sadece «vâlî» denilmiştir : Suriye vâlîsi Devletlû Übbühetlû (Vezir) Midhat Paza Hazretleri..., 2 — Cumhuriyet devrinde «vilâyet» denilen eyâlet teşkilâtı mülkî idareden kaldırılmış, eyâletleri (vilâyetleri) teşkil eden ve başında «mutasarrıf» denilen bir vâlînin bulunduğu bütün sancaklara «vilâyet» ve bunların mutasarrıflarına da «vâlî» denilmiştir. Bu suretle Samsun sancağı Samsun vilâyeti, Kocaeli sancağı Kocaeli vilâyeti, Hâkkâri sancağı Hâkkâri vilâyeti... olmuştur. Sonradan «vilâyet» yerine «il» denilmiş, fakat «vâlî» kelimesi muhafaza edilmiştir (bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, bir çok kitapta yazılan «sancak»'ın «il'le ilçe arasında bir idarî bölge» ve «mutasarrıf»ın «vali ile kaymakam arasında bir mülkî âmir» olduğu tarzındaki izahlar tamamen yanlıştır).

Voyvoda. Bir çok Doğu Avrupa ve Balkan ülkesinde umumî valiler için kullanılan bir tâbir ki, bazıları irsî hânedânlar hâlindeydi. Osmanlılar bu kelimeyi, Boğdan (Moldavya) ve Eflak (Güney Romanya) eyâletlerinin Hıristiyan valileri için kullanmışlardır : Boğdan voyvodası Kantemiroğlu... Bu voyvodalar Osmanlı protokolünde beylerbeyi (orgeneral) pâyesinde idiler. Bundan başka Avrupa sınır eyâletlerinde, hattâ başka eyâletlerde bu unvân, Türk idarecilerden bir sınıf için de kullanılmıştır. Bazı kazâların mülkî - askerî idaresi bu unvânı taşıyan ve daha çok çevrenin eşrâfından gelenlere verilmişti.

Y

Yeniçeri. Osmanlı askerî teşkilâtı ve kara kuvvetlerinde bir piyade sınıfı. Ağır piyade tümeni iken, XVI. asrın son yıllarından başlıyarak piyadenin esasını teşkil etmiş ve pek çoğalmışlardır. Kapıkulu Ocakları'nın en büyüğüdür. 1826'da II. Mahmud, «Vak'a-i Hayriyye» denilen kanlı, fakat devletin bekası için zarûrî olayla bütün Kapıkulu Ocakları'na son vermiş, esasen yeniçerilerden başka karşı koyan olmamıştır. Devşirmelik bir iki asırdan beri kalktığı için gerçekte bu ocakların kapukullukları da kalmamıştı. Maaşlarını -gündelik akça hesâbiyle- 3 ayda bir törenle alırlardı ki maaşlarının adı «ulûfe» idi.

Yeniçeri Ağası. Yeniçeri ocağının başı. Normal rütbesi beylerbeyi sırası (orgeneral) idi ve «ağa» denilirdi. Fakat vezirlik (mareşallik) verilenleri vardır ve bunlar «ağa - paşa» diye

anılmışlardır. Dîvân-ı Hümâyûn (bakanlar kurulu) üyesi, yani aynı zamanda bakandı. Bu siyasî durumundan dolayı ocağın askerî eğitimi ve harb durumu ile daha çok «segbânbaşı/sekbanbaşı» denilen yeniçeri generali meşgul olurdu. Yeniçeri ağaları hükûmet üyesi oldukları için, «kazan kaldırmak» denilen uğursuz yeniçeri ihtilâllerinde çok defa hükûmetin tarafını tutmuşlar ve yeniçeriler tarafından parçalanmışlardır.

Z

Zâbit. Subay. Son yıllara kadar kullanılmıştır (Osm. çoğul şekli: zâbitân). Asteğmenden mareşale kadar bütün rütbe sahipleri «zâbit = subay» sayılmakla beraber dar mânâda asteğmen - kıdemli yüzbaşı rütbelerindekiler için kullanılır, binbaşı - albay rütbesindekilere «üst subay» (Osmanlıca: ümerâ, generaller için: erkân) denilir. Fr. officier.

Zâdegân. Batı'da soylular sınıfı. Din adamları sınıfına ise «ruhbân» denilirdi. XIX. asırdan önce, başta vergi vermemek olmak üzere, gerçek imtiyazları (Fr. privilèges) vardı. Bundan dolayı bu iki sınıfa «imtiyazlı sınıflar» denilirdi. Üçüncü sınıf «avâm» denilen imtiyazsız halk sınıfı idi. Köleler ve toprağa bağlı «serf» denilen köleler, avâm bile sayılmazlardı; çok az hakları vardı. XIX. asırdan itibaren soylular unvânlarını -bugüne kadar- muhafaza ettilerse de, imtiyazlarını birer ikişer kaybettiler.

Zâhid. Dinî emirlere aşırı titizlikle itina gösteren (Ar. «zühd» kökünden). Daha yüksek mânâda, dünya menfaatlerinden sıyrılmış din adamı. İlk mânâsıyle mutasavvıflar tarafından küçümsenmiştir.

Zâhirî. Bugün ortadan kalkmış bir İslâm mezhebi. Bunlar aşırı sağcı olup, din emirlerini, hiç tefsîre tâbî tutmaksızın uygularlardı. Aksi «Bâtınî»dir ki, Şîîler'in çoğu böyledir.

Zât-ı Şâhâne. Yalnız Osmanlı padişahını işaret etmek üzere, daha da saygılı şekilde «Zât-ı Şâhâneleri» tarzında kullanılan tâbir: Zât-ı Şâhâne, Topkapı Sarayı'ndan Üsküdar'a geçti; Zât-ı Şâhâneleri, sadrâzam paşayı kabûl etti. Padişaha bu şekilde hitâb etmek câizdi: Zât-ı Şâhâneleri'ne bir şey arz edeceğim. Daha çok son zamanlarda kullanılmıştır, klasik Osmanlı çağında «şâhâne» yerine «hümâyûn» tercîh edilmiştir.

Zeâmet. Osmanlı dirlik (b. bk) sisteminde yıllık geliri 20.000 akçadan başlıyan ve 100.000 akçadan az olan toprak. Böyle bir zeâmet sahibi tımarlı sipahi subayına «zaîm» denilirdi.

Zeydî. Bir Şîî (b. bk) mezheb. 3 Şîî gruptan Sünnîler'e en yakın olanları. Bunlar Sünnî Halîfe'yi tanımayı câiz görürler. Yemen nüfusunun yarısını teşkîl ederler ve Yemen dışında yayılmamışlardır. Mezhebin başı, seyyidlik iddiasında bulunan Yemen İmâmları'dır ki, bir kaç yıl öncesine kadar Yemen kralı idiler.

---

ordu

Kapıkulu Askerler
- piyade
  1 Acem oğlu
  2 Yeniçerilik
  3 Lebecilen
  4 Topçulu
  5 Toparabacılu
  6 Humbaracılu
  7 Loğımcılu
- Sûvari
  1 silahtar
  2 Sipahi
  3 Sağ ulûfecil
  4 sol "
  5 sağ gariplu
  6 sol "

Eyalet A. (Tımarlı sipahi)

Yardımcı kuvvet ve Akıncı
1 Serhatkulu sivarilen
2 Akıncılar
3 Yayalar, garipler

Osmanlı Devleti
↓
Eyaletler
↓
sancaklar
↓
kaza ve köyler

Merkezden yönetilen Eyaletler
1 Rumeli Beylerbeyi
2 Anadolu "

Toprak: 1 Dirlik { Has, Zeamet, Tımar
2 Vakıf (camı)
3 ocaklık (kale)
4 Yurtluk (sınırdaki arazi
5 Mukataa
Devlet hazinesi